

**II. SOSYAL BİLİMLER
LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ
KONGRESİ TAM METİN
BİLDİRİLERİ**

II. SOSYAL BİLİMLER LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ KONGRESİ TAM METİN

Yayın Koordinatörü | **Ahmet Dünder**
Yayın Yönetmeni | **Zeynep Yeşilova**
Editör | **Ali Okumuş**
Kapak Tasarımı | **Yunus Karaaslan**
Sayfa Düzeni | **Bilal Şenel**

ISBN | 978-625-7059-92-3

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 46699

Baskı ve Cilt | **Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti**
Sertifika No: 41707

1. Baskı | İstanbul, 2025

Eserde yer alan yazıların sorumluluğu yazarlara ait olup editör ve yayınevi mesul tutulamaz.

© *Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.*

Esere Ait Kütüphane Katalog Kartına
Karekodu Okutarak Ulaşabilirsiniz.

**II. SOSYAL BİLİMLER
LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ
KONGRESİ TAM METİN
BİLDİRİLERİ**

Editörler
Ali Okumuş

İçindekiler

Önsöz	9
Hititlerde Bayram.....	11
<i>Hazel Yamaç Kara • Gülgüney Masalcı Şahin • Mehmet Kavak</i>	
Aşıklı Höyük Ve Çatal Höyük'ün Neolitik Çağ Anadolu Yerleşme Düzeni ve Toplumsal Oluşumuna Katkıları	33
<i>Yılmaz Orta</i>	
Roma İmparatorluk Çağında Ephesus'ta Spor ve Eğlence	52
<i>Safa Sirac Beyaz • Ali Okumuş</i>	
Galileo Galilei'nin Keşiflerine Cizvit Muhalefeti: Kozmolojide Din-Bilim Gerilimi	67
<i>Tunahan Sönmeztürk</i>	
Geç Antik Çağ Dinlerinde Kutsal Sayılar	82
<i>Kübra Şahin • Ahmet Altungök</i>	
Küreselleşme Kavramına Antik Bir Bakış: İpek Yolu.....	92
<i>Necati Etlioğlu</i>	
Vakıf Belgeleri Işığında Karamanoğulları Beyliği.....	104
<i>Prof. Dr. Vedat Turgut • Rabia Ekici</i>	
Tarihsel Süreçte Kadının Rolü ve Bacıyan-ı Rum	132
<i>Prof. Dr. Vedat Turgut • Duygu Kanadaşı</i>	
İhsaiyat Mecmuası'na Göre Trabzon'daki Eğitim Kurumları (1923-1925).....	157
<i>Taner Bilgin • Nagihan Genç</i>	
Şeyhülislamlığa Ait İki Numaralı Telhis Defteri Ve Müderris Atamaları.....	182
<i>Hüseyin Yıldırım • İlhami Yurdakul</i>	

Temettuat Defterlerine Göre Söğüt Hacı Hüseyin Mahallesi.....	194
<i>Refik Arıkan • Rumeysa Begüm Aslan</i>	
Gölpazarı Kazası'nın 1831 Tarihli Nüfus Defteri.....	211
<i>Asena Aysel Taşpınar • İlhami Yurdakul</i>	
1792-1793 Tarihli Kasımpaşa Nüfus Defterinde Kayıtlı Esnaf Grupları	238
<i>Ezgi Semiz • İlhami Yurdakul</i>	
Osmanlı Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bademiye (Bademli) Karyesinin Demografik Yapısı.....	253
<i>Samet Yıldız</i>	
1916 Basmacı İsyanı ve Türkmenistan'daki Etkileri.....	270
<i>Valida Şener • Kadriye Topal Doğan</i>	
Rus Devriminde Anarşizm ve Güney Kafkasya'ya Etkileri	287
<i>Murad Hacıyev</i>	
Tanzimat Döneminde Eğitimde Modernleşme Örneği Olarak: Alliance Israelite Universelle Mektepleri	294
<i>Refik Arıkan • Sinem Altay</i>	
Milli Mücadele Dönemi'nde Ödemiş ve Ödemiş Şehitlikleri.....	308
<i>Can Yüksel Kamalı</i>	
Yervant Oskan Efendi'nin Eserleri ve Sanat Anlayışı	328
<i>Arzu Altınay • Ali Okumuş</i>	
Maarif Salnameleri Işığında Beyrut Vilayetinde Rüşdiye Mektepleri (1898-1903).....	339
<i>Halim Demiryürek • Yunus Emre Aydın</i>	
Milli Mücadele Döneminde Basın: Hakimiyet-İ Milliye ve Aydede Gazeteleri Üzerinden Bir Değerlendirme.....	354
<i>Mevlüt Niğdelioğlu</i>	
Menemen'de Direniş ve Menemen Şehitlikleri.....	379
<i>Zekiye Süre</i>	
Türk Kültürü'nde Bir Arketip: Ejderha	392
<i>Olgay Pehlivanlı</i>	

Sovyet Ekseninde Türkiye'nin Boğazlar Politikası	398
<i>Kübra İlter</i>	
Almanya'nın Siyasi Birliğini Sağlamasının Avrupa Üzerindeki Etkisi.....	412
<i>Hatice Kaya</i>	
Taşlıcalı Yahyâ Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi.....	424
<i>Elif Sakarya</i>	
Maruf Bir İsim Ancak Meçhul Bir Hayat: I. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Hasan Tahsin Paşa'nın Hayatı Hakkında Bazı Tespitler.....	458
<i>Berke Şanlı</i>	
Lisansüstü Eğitimde Etik Problemler: İntihal Karmaşası.....	481
<i>Gülden Çavdar</i>	
Mustafa Azmi Ömer (Akalm) ve Eserleri.....	496
<i>Mehmet Faruk İlkhan • Mehmet Kavak</i>	
Türkiye Kentleşme Sorunları: Iğdır İli Örneği.....	509
<i>Rahime İpek Taşkın</i>	
Harput Yöresinde Söz Kesimi/Şerbet İçme Geleneği	527
<i>Safiye Nur Eraslan</i>	
Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kalemşörü Silahçı Tahsin.....	541
<i>Selma Göktürk Çetinkaya • Hakan Demir</i>	
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Aşçılık ve Aşçılık Eğitimi.....	565
<i>Sevgi Sude Çetinkaya • Şafak Ünüvar</i>	
Birhan Keskin'in Şiirlerinde Doğanın Kutsallaştırılması İle Doğaya Karşı Savaşın Sorgulanışı Üzerine Bir Yorum Denemesi.....	578
<i>Vedat Şen</i>	
Orgeneral Semih Sancar'ın Askeri Biyografisi ve Kıbrıs Barış Harekatı'ndaki Rolü.....	594
<i>Selma Göktürk Çetinkaya • Rana Zeynep Gün</i>	

Önsöz

21 Mayıs 2025 tarihinde Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi ev sahipliğinde, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü iş birliğiyle düzenlenen lisansüstü öğrenci kongresi, sosyal bilimlerin farklı alanlarında çalışan genç araştırmacıları bir araya getirmeyi, akademik paylaşım ve etkileşim ortamı sunmayı amaçlanmıştır.

Tarih, edebiyat, felsefe, sosyoloji, coğrafya ve siyaset bilimi gibi disiplinlerde yürütülen çalışmalardan oluşan toplam 41 sözlü bildiri, kongrede dinleyicilerle paylaşılmıştır. Kongre sonrasında yapılan değerlendirmeler doğrultusunda bu bildiriler arasından yayımlanmaya uygun görülenler bu kitapta tam metin olarak yer almıştır.

Kongreye katılan lisansüstü öğrenciler, hazırladıkları bildirimlerle yalnızca kendi alanlarına katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda disiplinler arası yaklaşımın güçlenmesine ve bilimsel diyalogun gelişmesine de katkı sağlamışlardır. Bu yönüyle söz konusu kongre, genç akademisyen adaylarının bilimsel üretimlerini görünür kılmak ve akademik dünyaya adım atmalarını desteklemek adına önemli bir platform işlevi görmüştür.

Genç araştırmacıların **kendilerini ifade etme, yaptıkları araştırmaları ilgililerle paylaşma** ve ulaştıkları sonuçları bilimsel bir platformda tartışma alışkanlığı kazanmaları hiç şüphe yok ki bilimsel çalışmanın temelini oluşturur. **Böylece** araştırmacılar, **çalışma esnasında karşılaştıkları problemleri** başkalarıyla da paylaşır ve daha hızlı çözüm bulabilirler.

Bu sempozyum kitabının editörü olarak gelen yazıların içeriğine -her ne kadar aralarında katılmadığım düşünceler bulunsa da- müdahale

etmediğimi, sadece birtakım imla ve yazım yanlışlarını düzelttiğimi beyan etmek isterim. Yazılarda ileri sürülen düşünceler, kullanılan kaynaklar ve bunların kullanım yöntemleri tamamen makaleyi kaleme alan yazarların sorumluluğundadır.

Bu kitabın ortaya çıkmasına katkı sağlayan tüm yazarları, değerlendirme sürecine emek veren bilim kurulunu, oturum başkanlarını ve kongreyi düzenleyen akademik birimleri içtenlikle tebrik eder; bu kolektif çalışmanın sosyal bilimler alanında yapılacak yeni araştırmalara ilham vermesini temenni ederim.

Ali Okumuş

Hititlerde Bayram

Hazel Yamaç Kara* • Gülgüney Masalçı Şahin** • Mehmet Kavak***

ÖZ

Anadolu'nun “Bin Tanrılı Halkı” Hitit medeniyetinde bayramlar tanrıların memnun etmek için yapılmış organizasyonlardı. Sınırları Ege kıyılarından Mezopotamya'ya hatta Mısır coğrafyasına uzanan Hitit İmparatorları burada yaşayan farklı etnik grupları din yolu ile birleştirme politikası gütmüştür. Fetih yaptıkları her yeni bölgenin ana ya da yerel tanrı-tanrıçalarını benimsemiş böylece geniş yelpazeli bir Hitit pantheonu ortaya çıkmıştır. Hitit Pantheonunda Hatti, Hurri, Luvi, Mezopotamya, Mısır gibi birçok farklı milletlerin tanrıları da bu pantheonu eklediğinden çok tanrılı bir inanç sistemleri vardır. Bu yüzden de dağ, su, hava, güneş, ay gibi birçok yapı kutsal sayılmıştır. Bu yönden de asıl amaçları her daim tanrıyı memnun etmektir. Tanrılar için yılın belli dönemlerinde bayramlar, şenlikler düzenlemiştir. Bu kutlamalar sadece başkent Hattuşa'da değil diğer şehirlerde de kutlanıyordu. Tahmini olarak 165'den daha fazla bayram kutladıkları bilinmektedir. Bu çalışmada özellikle Hitit bayramları geniş bir perspektif ile ele alınmış olup bayramların kökenleri ve bazı bayram günleri sınıflandırılmıştır.

* Çalışma Hazel Yamaç Kara'nın Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırlamakta olduğu yüksek lisans tezinin mezuniyet şartları gereğince danışman hocaları ile ortak sunulmuştur. Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yamachazel2@gmail.com; ORCID: 0009-0008-3112-5371.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, gmasalci@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0003-2692-874X.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri, Tarih Bölümü, mehmet.kavak@bilecik.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5917-0504.

Böylece Hititler'in hangi kültürlerden etkilenmiş oldukları ortaya çıkarılacaktır. Yine arkeolojik kazı çalışmalarında çıkartılmış ve yayımlanmış bayram tabletleri de incelenmiştir.

ABSTRACT

Festival ceremonies have had an important place in the history of humanity with its religious, psychological, sociological and economic dimensions. "The People Thousand Gods" of Anatolia are organizations made to please the gods of holidays in the Hittite civilization. The kings of Hittites, whose borders stretched from the Aegean coast to Mesopotamia and even to the Egyptian geography, pursued a policy of uniting the different ethnic groups living here through religion.

The Hittite kings, who expanded the borders of the country from the Aegean coast to Mesopotamia, centered in Central Anatolia, followed a policy of uniting different ethnic groups living here through religion.

They adopted the main or local gods-goddesses of each new region they conquered, thus a wide-ranging Hittite pantheon emerged. Since the gods of many different nations such as Hatti, Hurri, Luvi, Mesopotamia and Egypt were added to this pantheon in the Hittite Pantheon, there is a polytheistic belief system. For this reason, many structures such as the mountain, water, air, sun, moon have been considered sacred. In this regard, their main goal was always to please God. He organized feasts and festivals for the gods at certain periods of the year. These celebrations were celebrated not only in Hattuša, but also in other cities. It is known that they celebrate an estimated more than 165 holidays. In this study, especially the Hittite holidays have been discussed with a broad perspective and the origins of the holidays and some feast days have been classified. Thus, it will be revealed which cultures the Hittites were influenced by. Again, the Eid tablets that were removed and published during the excavations were also examined.

GİRİŞ

Bayramlar, insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Etimolojik açıdan "Kaşgarlı Mahmud'un tespitine göre kelimenin aslı Farsça bezrem/bezrâm (بذرام/بذرم) olup "sevinç ve eğlence günü" demektir ve beyrem/bayram telaffuzu Oğuzlar'a aittir." (Erdem, Bayram, 1992 :257) Yine Türk Dil Kurumu'na göre; "milli veya dini bakımdan önemli olan kutlanan gün veya günler." şeklinde geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud düşüncesine göre; Bayram demek sevincin bir arada yaşanmasıdır. Nesnelere ışıklandırılır, süslenir, çiçeklerle donatılır. (Erdem, 1992 :257) Dünya üzerinde geçmişten

günümüze yaşamış neredeyse her toplumda kendilerine has bayram törenleri kutladıklarını ve özel ihtimam gösterildiği bilinmektedir. (Sönmez, 2016, :1)

Toplumları ortak paydada buluşmasına etki eden diğer bir kuvvet bayramlardır. İnsanların kaynaştığı organizasyonlardır. Dini, milli ya da sosyal yönüyle bayramlar aslında hatırlama- anımsama – yaşatma esasına dayanır. Bayramlar geçmiş ile gelecek arasındaki bir köprü niteliği taşır. Milletlerin kültür tabakasının en önemli yapı taşıdır. Bayramlar işin özünde tarihin dip noktasından gelen bir hatırlama duygusudur. Beraber olma hissinin yanında insanı diri ve genç tutan farklı hissiyatları yaşamasına vesile olur. (Baykara, 2000 :869) Görüldüğü üzere eğlencede tıpkı yemek yemek, su içmek, uyumak gibi insan doğasının bir ihtiyacıdır. Modern anlamıyla bayramlar aslında insanların stresten, günlük hayatın monotonluğundan uzaklaştığı etkinliklerdir.

Eski Yakın Doğu’da bayram törenlerinin en önemli dayanağı dindi. İnsanlar, tanrılarını memnun ederek onların desteğini kazanmak; başarıya ulaşmak, kıtlık ve salgın hastalıklardan korunmak gibi beklentilerle topluca veya bireysel olarak törenler ve ritüeller gerçekleştiriyorlardı. Bu tarz törenler yalnızca dini değil, toplumsal bir işlev de görmekteydi. İnanç, toplum yapısını şekillendiren ve bir arada tutan önemli bir unsurdu. Tanrılar için yapılan seremonilerde sunulan yemekler, müzik, dans ve eğlence unsurları toplumun paylaşma ve dayanışma duygusunu pekiştiriyordu. (Ökse, 2022 :18)

Pek çok medeniyetin bayramları yaşatmasının ve dininde yer vermesinin temel nedeni tarımdır. Tarımsal faaliyetler, ürünün bereketli olması, kıtlıktan korunmak, haşere ve böceklerden mahsulü korumak (çekirge istilasası) gibi etkenlerden dolayı tanrılarını anmak, onlara kurban vermek, doyurup içirmek oldukça önem arz etmektedir. Antik Çağ dönem insanları içinde bir bakıma hayatta kalmaları yetiştirdikleri ürünün bolluğu ile aynı orantıdaydı. Dünyamızın güneş etrafındaki dönüşüne bağlı gerçekleşen; mevsimlerin değişmesi, hayvanların üreme ve çoğalma dönemleri, ağaçların açması, ekim ve hasat dönemlerini doğrudan etkiliyordu.

Bu bağlamda Antik Mısır’da, Nil Nehri’nin taşma dönemlerini önceden belirlemek amacıyla yapılan gözlemler, takvim sisteminin doğmasına yol açmıştır. Nil’in taşkın zamanlarında, özellikle ikinci ve üçüncü aylarda, Karnak’taki Amon Tapınağı’nda bayram seremonileri düzenlenirdi. (Konyar, 2018 :265) Ana düşünce, tanrılarının gazabını üzerlerine çekmemektir.

Onlara sunulan adaklar ve yapılan törenlerle tanrılar memnun edilmeye çalışılırdı. Çünkü inanışa göre tanrılar öfkeli olduklarında mahsulleri mahvedebilir, hastalıklar yayabilirlerdi.

Benzer şekilde Mezopotamya'da da dini inançlar, özellikle tarım ve sosyal yaşamla iç içe geçmiş durumdaydı. Bölge, verimli topraklara ve zengin doğal kaynaklara sahipti. Bununla birlikte, Sumerler başta olmak üzere Mezopotamya halkı için tarım, temel geçim kaynağıydı. Sumerler tanrılarına ibadet etmek amacıyla ziggurat adı verilen tapınaklar inşa etmişler ve bu tapınaklar, aynı zamanda şehir devletlerinin merkezini oluşturmuştu. Tanrıların evleri olarak görülen bu tapınaklar, ekonomi ve bürokrasinin de merkezindeydi. Tapınaklara ait kayıtları tutmak üzere yazı sistemi geliştirilmişti.

Bu durum onların dinini de etkilemekteydi. Sümerler, dini oldukça geliştirmişlerdi. İbadet etmek için tanrılara evler (tapınaklar) yapmışlardı. Bu tapınaklara *ziggurat* adını vermişlerdi. Ziggurat merkezli yerleşim yerleri ortaya çıkarak şehir devletleri oluşturmuşlardır. Öyle ki bu tapınakların gelir giderleri, envanterlerini kaydetmek için yazı sistemini geliştirmişlerdir. Din etkisi o kadar önemli ki çağı etkileyecek icatlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sümer dininde özellikle her şehrin bir tanrı ile özdeşleştiği bilinmektedir. Tanrıların büyüklüklerine göre bir sıralama olduğu ve popüler tanrıların şehirleri ön plana çıkmıştır. Örneğin; Tanrı Enlil'in kenti Nippur'dur. Sümer başkenti konumunda olan Uruk kentinde ise Sümer pantheonun en büyüğü tanrısı An ile anılıyordu. Yine tanrıları memnun etmek o şehir halkının görevlerindendi. Memnuniyeti sağlamak içinde tanrıları yedirilip içirilirdi, kurban verilirdi, hatta öyle ki arkeolojik kazılarda insan sunaklarına rastlanılmıştır. İnançlarına göre bir ahiret inancı mevcut olduğundan ölümden sonra iyi tarafa gidebilmek için inandığı tanrıya kendini kurban edebilirdi. Bu açıdan baktığımızda bir tanrıyı memnun etmek için hayatlarına dahi son verebilirlerdi. (Köroğlu, 2006 :110)

Bayramlar belirli günlerde kutlanırdı. Yıllık ya da aylık bayramların dışında, tapınaklarda günlük dini törenler de gerçekleştirilirdi. Ancak aylık ya da yıllık bayramlar çok daha gösterişliydi. Örneğin her ay kutlanan "Şulgi Bayramı Ayı" gibi özel günler bulunmaktaydı (Akkuş Mutlu, 2012 :33)Mezopotamya'da kutlanan bir bayram olan Akitu Bayramı'nda yeni yılın gelişi kutlanır ve dünyanın yeniden doğuşu simgelenirdi. Başkentlerin yanı sıra yerel bölgelerde de bu bayramlar önemini korurdu. Bu törenler

sadece dini değil, aynı zamanda siyasi bir karakter taşırdı. Yöneticiler, bayramlar aracılığıyla halk üzerindeki otoritelerini pekiştiriyor, dini ve siyasi gücü bir arada kullanıyorlardı. Devletler değişse de bu gelenekler yüzyıllar boyunca devam ettirilmiştir.

Anadolu’da MÖ 2. binyılda hüküm süren Hititler de Eski Yakın Doğu’nun dini geleneklerini benimsemişlerdir. Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan Hititler, kendilerine “Bin Tanrılı Halk” adını vermişlerdir. Pantheonlarında yalnızca kendi tanrılarına değil, Mezopotamya ve çevre kültürlerden alınmış tanrılara da yer vermişlerdir. Bu durum bayramlarının çeşitliliğini ve dini pratiklerinin çok kültürlü yapısını açıklamaktadır. (Beckman, *The Religion Hittites*, 2005) Hititler aynı zamanda doğa unsurlarını –dağ, nehir, ırmak gibi oluşumları– tanrılaştırmışlar ve dini törenlerinde bu varlıklara da yer vermişlerdir. Tüm bu uygulamalar, tanrıların hoşnut edilmesinin yalnızca dini değil, aynı zamanda toplumsal düzeni ve doğayla uyumu sağlamak için de önemli olduğunu göstermektedir.

Hitit dininde tanrı tasvirleri de oldukça önemlidir. Genelde tanrılara insani özellikler aktarmışlardır. Tanrıların da insanlar gibi özellikleri vardı. Yemek yemek–içmek, kıskanmak, üzölmek, evlenmek, çocuk yapmak gibi insana has özellikler ile aşk hayatları vardır. Evlenebilir, çocuk sahibi olabiliyorlardı. Yine görüntü olarak da erken dönem Hitit eserlerinde aynı Mezopotamya’da olduğu gibi hayvan olarak görölen tanrı zamanla rehber hayvanın üzerinde tasvir edilmiştir. Bunun en iyi örneğini Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı’nda görmek mümkündür. Örneğin Fırtına Tanrısı Teşup genelde bir boğa üzerinde görölmüştür. Yine aynı şekilde bazı eserlerde doğrudan boğa şeklinde de gösterim yapmışlardır.

Tanrılara ibadet etmek Hitit insanının günlük işlerinden biri haline gelip gelmediğini tam olarak bilinmemektedir. Ancak günlük rutinin dışında ibadet için bir çaba harcamış olmalıdırlar. Günlük yaşamda tanrılara tapınmalarında sadece tapınaklarda meydana gelmezdi. İnsanlar buldukları dağlarda, ormanda ve tepelerde gerçekleştirilebilirdi. (Klinger, 2016 :104) Hitit tanrıları ve kraliyet ailesi arasında bir bağ olduğu düşünölmüdü. Hitit krallarının ve ailesinin tanrılara tapmak en önemli vazifeleriydi. Bu vazifeyi düzgün ve zamanında yapmaları gerekiyordu. Karşılığında ise tanrılar tarafından kraliyet ailesine ve ülkeye bolluk ve bereket, her türlü kötölükten korunma sözü veriliyordu. (Görke Mouton, 2014 :118).

Hitit Bayramları

Hitit belgelerinde bayram kelimesi; Sumerce idogramı “EZEN- EZEN₄”, Hititçesi ise “šiyamana” ve Akadcası “isunnu” ile gösterilmiştir. Aynı zamanda tanrı için eğlence, şölen anlamına da karşılık verir. (Ünal, 2016a :123, 484)

Bayram ritüellerine ait metinler Hitit çivi yazılı tabletlerinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bayramların temel amacı, Yakın Doğu kültürlerinde olduğu gibi tanrıları memnun etmek ve doğru zamanda kutlayarak onları kızdırmamak düşüncesiydi (Reyhan, 2016: 93) Hitit tanrıları ve kraliyet ailesi arasında bir bağ olduğu düşünülmüştü. Hitit krallarının ve ailesinin tanrılara tapmak en önemli vazifeleriydi. Bu vazifeyi düzgün ve zamanında yapmaları gerekiyordu. Karşılığında ise tanrılar tarafından kraliyet ailesine ve ülkeye bolluk ve bereket, her türlü kötülükten korunma vadi veriliyordu. (Görke Mouton, 2014 :118) Gerçekleştirilecek festivaller zamanında ve eksiksiz olmalıydı. Bayramların akışımın eksiksiz yerine getirilmesi ile tanrının krala ve ülkesine bir lütfu olarak kabul görmekteydi. İnanışa göre bu düzeni sağlayan tanrının bizzat kendisiydi.

Kendilerine “Bin Tanrılı Halk” diyen Hititlerin panteonu yani tanrıları topluluğu, pek çok kültürden tanrıyı barındırmaktaydı. Dolayısıyla bayramların kökenine de bu durum yansımıştı. Birçok doğal oluşumlara dağ, ırmak, nehir gibi oluşumları da tanrılaştırılmıştır. (Baş, 2023)

Ünal’a göre; Hitit bayramlarının kökenlerinde, Hitit, Hatti, Hurri, Luvi ve Suriye kült tabakalarına ait oldukları tespit edilmiştir. Ünal, bayramlar arasında en az etkili olan kökenin ise Hitit kült tabakasına ait olduğunu ifade etmiştir. (Ünal, 2016b :82)). Anadolu’da tutunabilmek adına fethetdikleri bölgelere kendi kültür ve dinlerini zorla kabul ettirmek yerine, onların tanrılarını, dinini ve kültürlerini benimsemişlerdir. Böylece fethetdikleri yerlerdeki insanları kendilerine yakın tutmayı sağlamış, küçük bir devletten imparatorluğa kadar giden dönemi meydana getirmişlerdir. Devletin özünde bir Hatti kültürü üstüne inşa söz konusudur. Diğer kavimlerin ana ve yerel kültürleri birleştirici bir unsur olarak görmüşlerdir. Bu unsur şüphesiz Hitit devlet kültürünü ortaya çıkarmıştır. (Martino S. D., 2006 :93) Hitit dinine katılan her yeni dini kültürle aslında birçok kült katmanı ortaya çıkarmıştır. Bu kült katmanlarının ortaya çıkması Hitit Devleti’nin izlediği politikadan kaynaklıdır. Bu katmanlar Hitit toplumunda bir çeşitlilik arz etmiştir.

Eski Hitit Dönemi'nde Hatti etkisinde gelişen Hitit Panteonu, İmparatorluk Dönemi ile Hurri etkisi altına girmiştir.

Hitit bayramlarını incelemeden önce Hitit takviminden söz etmek gerekmektedir. Hititler özellikle Mezopotamya'yı zaman konusunda kendilerine idol almışlardır. Özellikle güneşin yeri ve hareketlerine bağlıydı. Diğer gök olaylarını da kaydettikleri bilinmektedir. Örneğin ay tutulması, güneş tutulması gibi. Ama özellikle Hitit astronomisinin amacı günleri belirlemekten ziyade kehanet amaçlı olmasıdır. Akadca yazılı bu belgeler Hititçe'ye çevrilmiştir. Tabletlerde Suyun Güneş Tanrısı, Göğün Güneş Tanrısı, Yerin (Toprağın) Güneş Tanrısı, şeklinde kayıt tutulmuştur. Bu kayıtlara göre gökyüzü hareketleri gözlemedikleri tespit edilir. Ayrıca *hamešha (ilkbahar)- zena (sonbahar)* gibi mevsimsel döngüleri takip ettikleri bilinmektedir. (Ergingöz, 2007 :204)

Bayramların zamanında kutlanılması tanrıya yapılmış bir hareket olduğundan dolayı bir bayram takvimi varlığından söz edilebilir. Gün doğumunu bir gün, ayın evresi olan yeni ay ile birlikte bir ay ve bu ayların on ikincisinde bir yıl olmak üzere gün, ay, yıl kavramlarıdır. Bu takvime göre kayıt tutulan yaklaşık 170 tane varlığından hatta daha fazla olduğu düşünülmektedir. Hitit bayramları yukarıda da bahsedildiği gibi tarımla ve doğa ile doğru orantıda gider. Mevsimsel tarım faaliyetlerine göre kutlamalar yapılırdı. Tabiata bağımlı olan toplumlarda mevsimler döngüleri, doğanın uyanması, su kaynaklarını artışı ilkbahar ile özdeşleşmektedir. (Reyhan, 2016 :95)

Hititler bayram metinleri incelendiğinde bunların belli prosedürlerin kayıtları olduğu anlaşılmaktadır. Bayrama katılacaklar, bayram öncesi hazırlık, törende bulunacak kült eşyalar, heykeller, müzisyenler, yemekler ve sunaklara kadar hatta bazı tabletlerde gün gün bayram akışı, görevlilerin kıyafetleri, kral ve kraliçenin giydikleri kıyafetlerin renklerine dair bilgiler aktarılmıştır. Hitit arşivinin yaklaşık büyük çoğunluğunu bu bayram metinlerinin oluşturduğu bilinmektedir. Yalnız arşivde bulunan bu metinlerinde günlük hayatta ne kadar tapınmaya vakit ayırdıkları tam manasıyla yazmamaktadır. Bu yönüyle bu sayıların yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. (Ünal, 2016 :79)

İlkbaharda kutlandığı düşünülen $EZEN_4$ AN.TAH.ŞUM^{SAR} (Çiğdem Bayramı) içeriği Alacahöyük (Arinna) ortostatlarına yansımıştır. Burada betimlenen bayram tasvirinde bir bayram alayının geçişi gibi düşünülebilir.

Yani bayram günleri onların oldukça önem verdiği ve bu önemi eserlerine aktaracak kadar da değer verildiğini görülmektedir. Bu görüşü destekleyen S. Erkut ise; Alacahöyük yani Arinna şehrinde yer alan ortostatlardaki kabartmaların ilkbaharın gelişi için kutladıkları AN.TAH.ŞUM^{ŞAR} bitkisi bayramı aktarıldığı şeklinde ifade etmiştir. (Erkut, 2016 :7)

Bayram metinlerde bir diğer önemli konuda bu bayram tabletlerinden öğrenilen farklı ek bilgilerdir. Bu metinlerde festivallerde görevli meslek gruplarını ve listelerini, festival boyunca okunması gerekli metinleri de öğrenmeyi mümkün kılmaktadır. Kral ve kraliçenin gerçekleştireceği ayinleri bu metinlerden öğrenilebilir. Aynı zamanda bu törenler sayesinde kralın teftişleri de gerçekleşiyordu. Bu yönüyle sık sık denetim yapılmış olması muhtemeldir. Yine bu bayram tören metinlerinden envanter kayıtlarını, bayram talimatnameleri veren bölümlerde yer alabiliyordu. (Rieken-Schwemer, 2022).

Hitit bayramlarında gerçekleştirilmesi genelde aynı sırayı ve düzeni takip ediyordu. Eylemler aynı gibi gözüke de içerik ve anlam bakımından her bayram için farklı bir düzen mevcut. Ancak genel bir çıkarım yapıldığında;

- Kral ve ailesinin yanında din görevlileri, saray görevlileri gibi bir grup insanın tören alayını başlatması,
- Kral ve kraliçe tapınağa girmeleri,
- Tören sırasında müzik icra etmek üzere bazen müzisyenler ve dansçılar da tören alayına katılması,
- Bazı bayramlarda gerçekleştirilen müsabakalar, hokkabaz, soyтары ve akrobatların gerçekleştirdiği gösteriler izlenir.
- Tanrıya sunulmak üzere din görevlileri tarafından taşınan kurbanların sunakta kurban edilmesi
- Libasyon yapılması, dua ve ilahilerin okunması gibi bölümler sıralanabilir.

Törenlerde sunum yapılan her eşya kutsal bir nitelik taşımıştır. Elbette en önemli kutsal mekânlar tapınaklardır. Tapınakların duvarı, kapısı, penceresi, halısı, mobilyası ve içerisindeki görevli personelde kutsal ve üstün görülmüştür. (Höke, 2017 :3)

Yine bayram törenlerinde kullanılacak eşyaların olduğu kadar kurban hayvanlarının da temiz olması da çok önemliydi. Köpek ve domuzların bu

eşyalardan ve kurban hayvanlarından uzak tutulması gerekmektedir. Hitit dininde kirli olma durumu oldukça kötü bir durumdu. Kirlilik ise *papratar* olarak adlandırılıyordu. Kirliliğin fiziki nitelikten çok manevi olarak rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. (Ünal, 2003 :92)

Hitit bayram takviminde, mevsimsel döngülerden, şahıslara ait bayramlara, tarım ile ilgili etkinliklerden doğrudan tanrı adı ile anılan bayramlara kadar pek çok bayram söz konusudur. Bunlardan meteorolojik olayları konu olan bayramlar bulunur. Yağmur bayramı ve gök gürültüsü bayramının içeriği şöyledir:

EZEN⁴ *hewaš*- Yağmur Bayramı

Hewaš kelimesinin kökeni incelendiğinde; heu-“yağmur”, hewai-/hewai-“yağmur yağmak”, anlamındadır. Yağmur olayı sadece insanlar için değil doğanın ve hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Kuraklık sıkıntısı geçmişten günümüze her daim en büyük problemlerden biridir. Ekinlerin büyümesi, akarsuların çoğalması gibi birçok olayın ana kaynağıdır. Hitit halkı içinde su vazgeçilmez bir öğeydi. Hem inançları gereği hem de hayat kaynağı olarak su kutsaldı. Özellikle Anadolu’da ilkbahar zamanlarında suya ihtiyaç daha da fazla duyulan bir ihtiyaçtı. Bunun içinde bazı kült mekânları ziyaret edilirdi. Elbette Hititler bu ziyareti belli bir tören kapsamında gerçekleştiriyordu. Sadece başkent Hattuša’da değil diğer önemli kült merkezlerinde kutlandığı bilinmektedir. Yağmur bayramının gerçekleştiği şehirlerden bazıları; Ankuwa, Nerik, Karahna, Šanantiya ve Urišta şehirlerinde düzenli ve planlı olarak kutlandığı bilinmektedir. Öyle ki Šanantiya Şehri Fırtına Tanrısı için 8 bayramdan birisi bayramı olduğudur. (Sir Gavaaz Ö. , 2016 :576-577) Yine bu bayram töreninin kutlandığı diğer önemli bir şehir ise Ankuwa’dır.

Bir bayram metni olan CTH 517, KUB 38.12 öy 1, 20-22 kısmında şu şekilde geçmektedir;

“Bunların arasında bir büyük bayram, bir tággantıpu-bayramı, bir hububat yığını bayramı, bir hurnaya-bayramı, bir orman bayramı, bir son bahar bayramı, bir yağmur bayramı...”

Yağmur bayramı halen Anadolu’da sürdürülen bir gelenektir. Bahar aylarında özellikle kırsal bölgelerde gerçekleştirilen bu törende yağmur yağması için gerçekleştirilir. Yüksekçe bir dağa çıkarlar, dua ederler, kurban

sunulur, yemekler pişirilir hep beraber yenilir, bazı bölgelerde sokaklarda teneke çalınır. Bu teneke çalma nedeni gök gürlemesine benzetilir.

Hewaš bayramı ile Tethašnaš bayramı her yıl bahar aylarında icra ediliyordu. İki bayram birbirleriyle doğrudan ilişkili ve Fırtına Tanrısı adına kutlanılırdı. Bu iki ilişkili olduğunu gösteren bir bayram metni fragmanı olan CTH 563, KUB 5.4, II 3-5. Satırlarında şu şekilde geçmektedir;

“[Kral] bu yılda Hatti Şehrinde kışı geçirir. Başlıca bayramlar (olan) yıl bayramını (ve) gök gürlemesi bayramını Hatti şehrinde k[utla]r. meyannaš kuşları Hatti şehrinde top[lanır].”

Kral hangi şehirde kışı geçirdi ise bu bayramlar da arka arkaya kralın bulunduğu şehirlerde gerçekleştiriyorlardı. İki bayramın yine arka arkaya kutlandığı bu metinde de geçmektedir. Bu bayramdan önce AN.TAH. ŠUM^{SAR} Bayramının 38. günü yani bayramın son günü gerçekleştirildi. Burada aslında yoğun Hitit takviminde bayram içinde bayram kutladıkları şeklinde yorumlayabiliriz.

EZEN⁴ *tethašnaš*-Gök gürültüsü Bayramı

Gök gürültüsü bayramı da doğrudan Fırtına Tanrısı Tešub adına bahar ayında ve yağmur bayramının hemen ardından gerçekleştirildi. Gök gürlemesi Fırtına Tanrısının güçlerinden ve özelliğinden olması nedeniyle oldukça önemliydi. Gök gürlemesi aynı zamanda insan içerisinde bir korku ve ürpertiye sebep olması nedeniyle tanrının varlığına karşı bir somut örnekti. Aynı zamanda ise gök gürültüsü yağmurun habercisi olması nedeniyle ekilen ürünün büyümesine gerekli olan suyunda habercisiydi.

Bu iki bayramın gerçekleşmesinin ardından küplerin Açılması Bayramı da eş zamanlı olarak arkasından yapılıyordu. Böylece bolluk ve bereketin artacağı inancı vardı. Halen bu inanış Anadolu’da sürmektedir. “

“İlkbahar olup gök gürlediğinde harşi kabını açarlar ve içindekileri eze rek öğütürler. Yağ-murun Fırtına Tanrısı için bir koyun sunarlar. Eti pişmiş ve çiğ olarak yere koyarlar. Kalın ekmeği bölerler. Ritonları doldururlar. Yerler, içerler. Kapları gösteri için düzenlerler.” (Sir Gavaz Ö. , 2016 :578)

Bu bayramın kutlandığı bazı önemli şehirler; Hattuša, Katapa, Nerik gibi. Bu şehirlerde Göğün ve Güneşin Tanrıları adına olabilir. Bu bayramın kutlanılmasında dikkat çeken diğer önemli husus aslında kralın gök

gürlemesi duyulduğu anda bir bayram töreni devam ederken o bayramın yarıda kesilip tethaşnaş bayramına geçilmesidir.

tethaşnaş Bayramında rahip bir hayvan boynuzundan üfler ve çıkan sesin gök gürlemesi gibi çıkması yağmuru davet ettiğini gösterir. Yine başka bir olay ise bir kişinin çıplak olarak bir teknenin içine oturtulur ve üzerine su serpiştirilirdi. Bu törende de yine kurban da mutlaka tanrı için hazırlanırdı.

Hitit Bayramlarında Müzik

Hitit bayramlarında seremonilerin ve ritüellerin en önemli adımlarından birisi de kült müziklerdir. Hititler müzik aletlerine de ayrı bir önem vermekteydiler. Öyle ki sarayda birçok görevli müzisyenler ve çalgı aletleri mevcut olduğunu çivi yazılı tablet metinlerinden ulaşılmaktadır. Sümerce “SİR”-Akadca “ZAMĀRU” şarkı, şarkı söylemek gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bazı arkeolojik buluntuların üzerinde törenler sırasında müzik icra eden müzisyen figürleri resmedilmiştir. Bkz. İnandık Vazosu.

Bayram törenlerinde müzik aletlerine de aynı tanrılar gibi sunu yapıldığı bilinmektedir. Bayram törenlerinin pek çok safhasında müzikal eylemler gerçekleştirilmiştir. “Tanrıları içme” töreninde, kurban sunumlarında gerek müzik aletleri ile gerekse çeşitli dillerde seslendirilen şarkı/ilahilerle dini ritüeller gerçekleştirilmiştir. (Masalcı Şahin G. G., 2018)

Hitit bayramlarında ise gerek solo gerekse koro halinde ilahilerin kral, kraliçe ve diğer saray mensuplarının önünde belirli seremoni adımlarında gerçekleştiği de bilinmektedir. Hititlerin çok tanrılı inançlarından kaynaklı fethetmiş oldukları bölgelerin tanrıların da kendi panteonlarına dahil edildiği bu yüzden de farklı dillerde de şarkılar söylendiği bilinmektedir.

Hitit Bayram Ekonomisi

Bayram kutlamaları, dini görevlilerinin çalıştırılması, kutsal mekân yapılarının idaresi ve kutsal eşyaların edinilmesi ile dini kültlerin ilgili sunulara ve festivallere ayrılan çok büyük miktardaki gıda ve hayvan gibi ürünler ekonomiye ağır bir yük olmalıydı. Hitit bayramlarının finansman kaynağını başkent Hattuşa ve büyük tapınak tarafından karşılandığı bilinmektedir. Bayram törenleri için gereken mali destek Hitit Devleti'nin sorumluluğu altındaydı. Ancak kendi gelirine sahip kült bir alan

ve tapınaklarında bayram hazırlıklarına katkıda bulunuyordu. Ayrıca tapınaklara gelirleri bölgeden alınan haraçlardan ve kral-kraliçenin tapınaklarına bağışlarla destekleniyordu. (Martino S. d., 2006 : 99)

Tanrılara sunulmak üzere; ekmek, bira, şarap, buğday, arpa, peynir, bal, yağ gibi kurban malzemeleri mevcuttu.

Tanrılara ibadet etmek, onları anmak için yüksek bütçelere ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü bazı bayram törenlerinde kral ve kraliçenin gerçekleştirdiği kült gezileri de olmaktadır. Bu dönemlerde gerçekleştirilen törenlerde krallar bazı şehirlerde hediyeler dağıtıyordu. Hitit kralı IV. Tut-haliya AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının sekizinci gününde Arinna şehrinde Güneş Tanrıçasının tapınağı için 100 şekel gümüş hediye sunması örnek verilebilir (Haas, 2002a) Törenlerde görev alan bir grup olan köpek maskelileri KILAM festivalinde kraldan gümüş, altın, beslenme malzemeleri ve elbise parçalarını pek çok görevlinin bulunması, tanrıların ve tapınakların kendi görevlileri dışında farklı şehirlerden gelen kimselerin de olması organizasyonların büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Bayram Töreni Metinleri ve Kült Görevlileri İçin Yazılan Talimatnameler

Hitit bayram metinleri bayramlar kutlanmadan önce hazırlanmış talimatnameleri, bayram günlerinin günü gününe yazılmış metinleri ve bayram sonrası değerlendirme metinleri olarak sınıflandırmak mümkündür.

Bayram öncesi hazırlanmış talimatnameleri hakkında birçok kopya günümüzde bulunmuştur. Bu da bayramların yalnız başkent Hattuša'da değil diğer kentlerde de kutlandığını gösteriyor. Bazı Hitit dini bayramları çok eski köklere dayanır. Hitit fetihleri sonrası genişleyen ve Hitit panteonunun aşama aşama genişlemesi sonucu kapsamlı dönüşümlere uğrasa da, geniş bir zamansal dizisel süreç içinde kutlamışlardır." (Martino S. d., 2006 :93) Dönem dönem bu direktifleri arşivlerinden çıkartılarak kontrol edildiği ya da arşivde saklandığı tahmin edilmektedir. Bu direktiflerin diğer kentlere dağıtılmasındaki temel amaç kral ve kraliçenin bu törenlerde o şehri ziyaret ettiğinde yapılması gereken hazırlıkları, görevlileri, kurbanları, tapınak hazırlıkları gibi talim maddelerini içeriyordu. CTH: 264, KUB 13.4 Vs.II 57-77 satırlarında yer alan bir direktif metninde şöyle geçmektedir;

"Ayrıca siz ki tapınak adamlarısınız eğer bayramları bayram zamanında kutlamazsanız, ilkbahar bayramını sonbaharda kutlarsanız ve sonbahar

bayramını ilkbaharda kutlarsanız ve eğer bayramın tam kutlama zamanı gelince ve onu (bayramı) kim kutlayacaksa ve siz rahiplere, merhemli rahiplere, tanrı analarına, tapınak adamlarına gelirse ve sizin eteklerinize kapırsa (ve şöyle derse): ‘önümde hasat ya da düğün ya da yolculuk ya da başka bir mesele (var). Bana destek olunuz. Bahsettiğim mesele (yeter ki) şimdilik bitsin. Bahsettiğim (bu) mesele bittiği zaman bayramı aynı şekilde kutlayacağım. (O insan) size kötülük etmesin ve siz tanrıların isteği ile alışveriş yapmayın. (Eğer) size (o) insan kötülük eder(se) (ve) siz alışveriş yaparsanız tanrılar gelecekte sizden intikam alırlar. Onun için size, canlarınıza, karlılarınıza, çocuklarınıza, hizmetkârlarınıza kötülükte bulunurlar. Bu bakımdan tanrıların isteğine göre hareket ediniz. (Ancak o zaman) ekmek yersiniz, su içersiniz ve ev kurarsınız. O insanın isteğine göre hareket etmeyiniz. Ölümü satmayınız ve ölümü satın almayınız” (Süel, 1985 : 49-51)

Bu metni incelediğimizde; doğrudan kral tarafından yazılı olarak tapınak görevlilerine gönderildiği ve birkaç amaç doğrultusunda yazıldığı tespit edilmiştir. Öncelikli amacı uygulanması gereken kurallardan bahsedilir. İkinci olarak tapınak görevlilerinin yetkilerini sadece resmi bir görev olarak kullanması gerektiği kişisel alanlarda kullanmalarının önüne geçmek için ve tanrı adına çalıştıklarından dolayı herhangi bir konuda tanrıyı kızdırmaması gerektiği hatırlatılır. Yine bu direktiflere uymayan kişilerin çok ağır şekillerde cezalandırıldığı unutulmamalıdır. Sadece kral tarafından değil tanrılara tarafından cezalandırılacağı söylenir. O dönem cezaları bireysel değildir. Suçlu olan kişinin ailesine, malına ve çevresine kötülük yapılabacağı düşüncesinin hâkim olduğu görülüyor. Bayramlar ile alakalı olarak da her bayramın ne olursa olsun belirlenen tarihinde kutlanması gerekmektedir. Aksi takdirde yine tanrı gücendirilirse başlarına felaketler geleceği düşünülüyor. Çivi yazılı metinlerde geçen bayramların keyfi olarak ertelenmesi ya da yapılan değişikliklerin tanrıların kızgınlığını üzerlerine çekecekleri inancı vardı.

CTH: 264, KUB 13.4 Vs. 1 § : III. 39-59 satırlarında;

“Ayrıca ay bayramı, geyik bayramı, sonbahar bayramı, ilkbahar bayramı, gök gürültüsü bayramı, hiyara- bayramı, pudaha bayramı, kutsal rahiplerin bayramı, yaşlıların bayramı, tanrı anaların bayramı, dahiya bayramı, upati adamlarının bayramı, pula bayramı, hahratar bayramları ya da Hattuša’da (kutlanacak) hangi bayram olursa olsun eğer onları sığırlarla, koyunlarla, ekmekle, birayla ve şarapla (kurban masasının) üstüne konmuş

(olan) her şeyle birlikte kutlamazsanız ve onları verenlerle siz tapınak adamları alışveriş yaparsanız tanrıların ruhunu onlardan mahrum edersiniz.”

“Ya da eğer ne zaman (kurban masasının) üstüne konmuş (olan) kurban maddelerini alırsanız ve onları tanrıların ruhuna sunmazsanız ve onları evlerinize alıp götürürseniz ve onları sizin karılarınız, çocuklarınız ve hizmetkârlarınız yiyip bitirirse, ya da size bir hısım ya da sevilen bir konuk geirse ve onları ona verirseniz, onları tanrının ruhundan almış olursunuz. (Eğer) onları ona aynı şekilde sunmazsanız ve onları yarım yarım verirseniz, sizin için bu bölme işi başınızın sorumluluğu altına konsun. Onları bölmeyiniz. Kim onları bölerse o ölüm cezasına çarptırılsın. O affedilmesin.” (Weber, 1925: 10-11)

Bu metinde ise; Hattuša’da mutlaka kutlanılması gereken bayramlar listelenmiş. Tanrılara hazırlanan kurbanların mutlaka tanrıya sunulması gerektiği belirtilmiştir. Eğer hazırlanan sunular verilmez ise tanrı tarafından cezalandırılacağı ve bu kim belirlenirse ölüm cezası dahi alabilir. Bu yönüyle sunuların oldukça kutsal ve önemli olduğuna işaret eder. Yine alt paragrafta sunağa konulmuş olan sunuların alınması, eve götürülmesi ve evdeki aile bireylerinin ya da başka birileri tarafından tüketilmesi konusundaki rahatsızlıklar dile getirilir. Eğer bu kişi aldığı ürünleri de yerine koymazsa cezaya çarptırılır. Yine aynı şekilde yarım yarım konulması da bir suçtur.

KÜLT GEZİLERİ

Hitit bayramlarında kral ve kraliçenin gerçekleştirmiş oldukları yolculuklara kült gezileri denilmektedir. Hititler’in baş şehri Hattuša’dan başlayarak Kızılırmak kavısı üzerinde bir yarım daire çizerek önemli kült merkezlerini Güneş Tanrısının şehri Arinna’yı (Alacahöyük) ziyaret ediyorlardı. Hattuša ve Alacahöyük arası yaklaşık 35 kilometre mesafedir.

Kült gezilerinin gerçekleştiği şehirlerde tanrıların evlerinde ya da iskan tuttuğu yerlerin kutsal kabul edilmesi ve bu kutsal mekanları ziyaret ettiklerinde tanrıyı memnun etmek ve anmaktır. Bu yolla memnun olan tanrı tarafından bolluk ve bereket göndereceği düşünülmektedir. Aynı zamanda bu gezilerden devletin hiyerarşik düzeni konusunda bilgiler verir. (Sir Gavaz, 2012 :66)

Her bayramda özel bir güzergâh ve farklı mekânlar ziyaret edilmiştir. Bu ziyaret edilen mabetlerde birçok görevli ve din adamı tanrılar için olduğu kadar da kral ve kraliçenin ziyaret ettiği dönemlerde onlara hizmet

etmek içinde çalışmaktadır. Tapınaklarda bulunan rahip ve din adamlarının görevleri genel olarak kült bayramları için hazırlık yapmak, tapınağı düzenli-temiz tutmak, tapınak için gelir kaynaklarını idare etmek, kurban sunaklarını hazırlamak gibi görevleri vardır.

Sir Gavaz'a göre bazı Hitit bayramlarında gerçekleştirilen kült gezilerinin Anadolu'nun iç kesimiyle sınırlı tutulmasının sebebi; kral ve kraliçenin başkent Hattuša'dan aşırı uzak bir mesafede iken şehrin düşmanlar tarafından alınması korkusu ki bu güvenlik problemini işaret eder. Yine ekonomik olarak da çok daha fazla mesafede ihtiyaçların artışı, son olarak da yoğun bir bayram takvimleri olduğu da unutulmamalıdır. (Sir Gavaz Ö. , 2012 :66)

Elbette her bayram töreninde kült gezileri bütün bayramlarda gerçekleşmiyordu. Kült gezileri yapıldığı tespit edilen bayramlardan bazıları, ^{EZEN4}KI.LAM Bayramı, ^{EZEN4}purilliyas, ^{EZEN4}hewaş- Yağmur Bayramı, ^{EZEN4}tetheşnaş-Gök Gürlemesi Bayramı, ^{EZEN4}MU-ti- Yıl Bayramı bilinen kült bayramlarıdır.

Bayram Tasvirlerine Ait Metinlerin Arkeolojik Eserlerle Karşılaştırılması

Arkeolojik buluntular; eski çağlarda yaşamış insanların, toplumların, devletlerin günlük yaşamında kullandığı aletlerin toprak altından günümüze çıkartılan somut örnekleridir. Toprak altından yüzeye çıkartılan buluntular dönemin yaşayış biçimine dair fikir oluşmasında oldukça önem arz eder. Bu yönüyle birinci elden kaynak niteliği taşırlar. Ağırlıklı olarak Anadolu'da yapılan kazılarda Hititlere ait yapılan kazı çalışmalarında çıkarılan arkeolojik buluntular sayesinde Hititler'in sosyal, siyasi, ekonomik hayatlarına dair fikir ediniyoruz. Hititlerde bayram tasvirine ilişkin arkeolojik buluntularda kil tabletler, müzik aletleri, vazolar, riton kaplarından, ortostatlardan öğrenmekteyiz. Bayramlarda gerçekleştirilen spor, yarışma, müzik, eğlence, geçit törenleri gibi aktivitelerin yapıldığını yansıtan somut bir eserdir. Bu yönden baktığımızda aşağıda bu arkeolojik buluntulara ilişkin bilgi verilmiştir.

Hüseyindedede Vazoları

Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Yörüklü Köyü'nde iki adet vazo çıkartıldığı, bu vazoların üzerinde bir adet tek frizli ve bir adet dört frizli

Büyük vazo çıkartılmıştır. Büyük vazounun bir frizinde özellikle dikkat çeken boğa üzerindeki dans motifinin yanında dansçhların yanında eşlik ettiği diğer frizde akrobatik dansçhların olduğu bu yönleriyle Minos Mykene freskleriyle örtüştüğü, yani Ege ile Anadolu hattı arasındaki ilişkileri yansıtır. (Martino S. D., Hititler, 2006 :97) Bu vazoda Fırtına Tanrısı Teşup adına düzenlenen bir törene dair nadide örneklerdendir.

Alacahöyük, Çorum'un Sungurlu İlçesinde Hitit başkenti Hattuşa'nın 36 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kazılara 1907 yılında başlanılmış ancak sistemli ve düzenli olarak 1935 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikleriyle başlatılmıştır. Kazı çalışmaları için görevliler; Hamit Zübeyr Koşay, Remzi Oğuz Arık ve Mahmut Akok tarafından yapılmıştır.

Burası Güneş Tanrısı Arinna ile özdeşleşmiş olduğu genel kabul görmektedir. Bayram törenlerine halkın katılımı söz konusu olmadığından gerçekleştirilen bu törenler ortostatlarla halka karşı bir gösterim yapma düşüncesi ile yapılmış olması muhtemeldir. Bu ortostatda yer alan çiçek motifi Hititler için önem arz eden ilkbaharın müjdecisi olduğu düşünölen çiğdem bitkisi tasvirinden dolayı AN.TAH.ŞUM^{ŞAR} Bayramı olduğu yani Çiğdem Bayramı'dır. Bu çiçek bir tanrıçanın elinde, geyiklerin önünde durur şekilde tasvir edilmiştir. Bu dizinde din görevlileri/rahip olduğu düşünölen ^{LÜ}SANGA tarafından kurban için sunulacak küçükbaş hayvanların taşınması, bayram alayı şekilde görevlilerin yürümesi, dans eden, müzik aleti çalan, lir taşıyan müzisyenler ve kılıç utan adamlar ^{LÜ.MEŞ}GİR, merdiveni desteksiz tırmanan cambazlar ki bu kişilere ^{LÜ.MEŞ}GIŞ KUN₅ denildiği çivi yazılı metinler ile desteklenmektedir. Bu yönleriyle Alacahöyük ortostatları birçok bayramın gerçekleştiği kültüsel nitelikler taşıyan önemli bir şehirdi. (Alparslan -Pelvanoğlu, 2018 :263)

Gümüş Yumruk Biçimli Libasyon Kabı

Günümüzde Amerika Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan Hitit İmparatorluk çağına ait bir çeşit libasyon kabıdır. Bu kap gümüşten yapılmış olup yumruk biçimindedir. Ayrıca gücü temsil ettiği düşünölmektedir. Riton kabının bilek kısmında ise tek frizli bir hiyeroglif dizi bulunmaktadır. Friz üzerinde Kral Tuthaliya'nın tasviri yapılmaktadır. Kap üzerindeki ilk sahnede tanrıya ekmek ve içki sunumu yapılmaktadır. Sahnenin devamındaki figürler ise müzisyenlerdir. Müzisyenin ise arkasında bir kişinin elinde asa tutan kişi ise Alp'in değerlendirmesine göre; asa adamdır.

Sahnenin sonundaki en arkada yer alan figür, Kendall'a göre; bir bitki tanrısıdır. Yine Alp'in değerlendirmesinde; figürün tanrı değil, Tuthalya'nın hayvan maskeli halidir." (Çoşkun, 2007 :36) Görüldüğü üzere bir bayram töreninde tanrıya sunular sunulur, bu törende müzisyenler ve dans eden kişiler olduğu farklı olarak Alp'e göre bir kralın hayvan biçiminde maske takmasıdır.

SONUÇ

Hitit bayramlarının gerçekleştirilmesinin altında hem siyasi hem dini hem de sosyal nedenler yatmaktadır. Siyasi nedenlerin en başında Hititler'in fetih yaptığı bölgelerdeki tanrıları benimsemesi ve onları da kendi yerel tanrılarından ayırt etmemesinin en önemli nedeni insanları din yoluyla birleştirme düşüncesidir. Bu bağlamda politik gücün pekiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Sosyal açıdan ise bayramlar, insanları bir araya getiren, onları ortak paydada tutan etkinliklerdir. Dini açıdan Hititler'de bayramlar tanrıları memnun etmenin başta gelen yöntemlerindedir. Tanrıları anmanın, onları yüceltmenin, onlar için düzenli törenler gerçekleştirilmesinin sonucunda iyi bir yaşam, bolluk ve bereket, sağlık ve başarıyı getireceği inancı hakimdir. Ayrıca tanrıları ihmal etmek, özensiz kurban sunmanın tanrı katında uygun görülmeceği bilinci olduğundan kaydedilen direktif metinleriyle bunlar önlenmek istenmiştir. Bayramların gelişigüzel yapılan etkinlikler değildi; büyük bir organizasyon sonucunda gerçekleşmişti. Önceden hazırlanmış protokoller ve talimatnameler ile bayramların alt yapısı oluşturulmuştu. Çünkü bazı bayramlarda kral ve kraliçe Hattuşa çevresinde Kızılırmak kavısı içerisinde bir rotada kült gezileri gerçekleştiriyordu. Böylece ziyaret edilen şehirlerde kralın otoritesi her dam hissediliyordu. Hem de kült alanı olarak değer görüyordu.

Hitit bayramlarının yansımaları ve görsel öğeleri bazı arkeolojik buluntular sayesinde de öğrenilmektedir. Arkeolojik buluntular üzerindeki motifler Hitit sanatını da etkilemiştir. Gerek kaya anıtları gerek seramik vazolar üzerinde bu sanat icra edilmiştir. Hitit bayramlarının arkeolojik buluntular üzerine yansıttıkları, dönem insanı hakkında belli ölçüde fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Hitit bayramlarında mevsimsel döngülerin kutsandığı anlaşılmaktadır. Tarım toplumu olan Hititlerin ayrıca tarımsal faaliyetlerle ilgili bayramlar gerçekleştirdikleri ve bu süreçte gökyüzünde gözlemledikleri yağmur, gök

gürültüsü, fırtına gibi meteorolojik olayları gözlemleyerek bayram olarak kutsadıkları anlaşılmaktadır. Pek çok farklı kökenden kültüre sahip olan Hitit Devletinde, farklı isimlerde ancak benzer amaçlarla gerçekleşen bayramlar da söz konusu olmuştur.

Kraliyet ailesi başta olmak üzere birçok devlet görevlisinin de aktif olarak katıldığı bu bayramlar sayesinde, günümüze ulaşan ritüel metinler aracılığıyla dini tören uygulamaları, Hitit müziği, dansları, yeme-içme alışkanlıkları gibi pek çok kültürel unsur hakkında bilgi edinmek mümkündür. Söz konusu kültürel öğelerin, Hititlerden sonra gelen uygarlıklarla etkileşim içerisinde varlığını sürdürerek izlerini binlerce yıl boyunca koruduğu söylenebilir. Bu bağlamda Hitit bayramları, sadece kendi dönemlerinin dini törenleri değil, aynı zamanda insanlığın ortak kültürel geçmişinin yapıtaşları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ MUTLU Suzan, Eski Mezopotamya Törenleri, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).
- ALPARSLAN Metin, DOĞAN ALPARSLAN Meltem PELVARNOĞLU Tolga, *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin arasında; Prof. Dr. Vedat ÇELGİN'in 68. doğum günü onuruna makaleler, Kutsal Bir Hitit Kenti Arinna ve Lokalizasyonuna Dair İpuçları*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAŞ Nazan, "Hitit İnanç Dünyasının Temel Yönleri ile Toplumsal Yaşamdaki Yansımaları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 22, (2023), s. 1296-1308.
- BAYKARA Tuncer, "Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi*, Cilt 12, Sayı 36, (2000), s.867-898.
- BECKMAN Gary, "The Religion of the Hittites", *Annual of the American of Oriental Research*, Sayı:57, (2005), s.133-143.
- GORKE Susanne, Mouton Alice, *Royal Rites Of Passage And Calendar Festivals In The Hittite World*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden, 2014.
- HÖKE Ersen, "Hitit Bayramları", *Academia*, s.1-10.12-1
- KLİNGER Jörg, *Hititler*, Alfa Yayınları, Ankara, 2016.
- KONYAR Erkan, *Eski Mısır Tarihi*, İstanbul Üniversitesi AUZÖF Kitabı, İstanbul, 2018.
- DE MARTINO Stefano, *Hititler*, Dost Yayınevi, Ankara, 2006.
- GÖRKE Susanne, MOUTON Alice, *Life, Death, And Coming Of Age In Antiquity: Individual Rites Of Passage In The Ancient Near East And Adjacent Regions*, Leiden, 2014.
- KÖROĞLU Kemal, *ESKİ Meopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, 2006."

- MASALCI ŞAHİN Gülgüney, *Hititlerde Müzik, Müzik Aletleri ve Müzisyenler*, Bilgin Yayınevi, Ankara, 2018.
- MELCHRET H CRAIG, *Luviler Anadolu'nun Gizemli Halkı*, Kalledon Yayınları, İstanbul, 2010.
- ORAL Ebru, "Hititlerde Dinsel Törenler, Bayramlar ve Festivaller", *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciens*, Sayı 39, (2021), s. 635-644.
- ÖKSE Tuba A., der: İknur TAŞ, *Hititlerden Günümüze Dini Törenler ve Tören Mekanları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2022.
- PEKŞEN Oktay, *Eski Mezopotamya Din, Siyaset İlişkisi (Sümer- Akad- Babil)*, (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- REYHAN Esmâ, "Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri", *Turkish Studies*, Cilt 11, Sayı 16, (2014), s.89-114.
- SEDAT Erkut, *Studies in Honour of Ahmet UNAL- AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- ŞİR GAVAZ Özlem, *Hitit Krallarının Kült Gezileri*, Tekofest Yayınları, Çorum, 2012.
- ŞİR GAVAZ Özlem, "Hititlerden Günümüze Yağmur Duası", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, (2016), s.573-585.
- SÜEL Aygül, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ilgili Bir Direktif Metni*, AÜ Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Basım Evi, Ankara, 1985.
- ŞAHİNBAŞ ERGİNGÖZ Gaye, "Hititlerin Astronomi Bilgisine ve Hitit Takvimine Bir Bakış", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 199, (2007), s.199-213.
- ÜNAL Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu 1*, Altan Matbaacılık, İstanbul 2002.
- ÜNAL Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu 2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- ÜNAL Ahmet, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence*, Bilgin Kültür Yayınevi, Ankara, 20

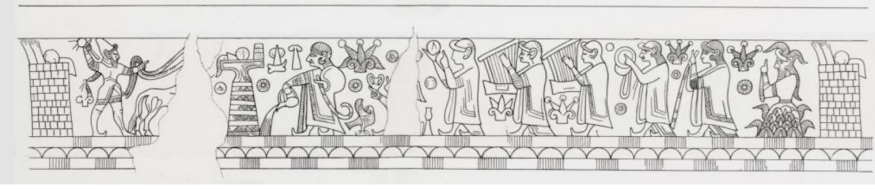
EK 1. GÖRSELLER

Şekil 1 Alacahöyük Ortostatları, Akrobatlar ve Kılıç Yutan Adam

Şekil 2 Alacahöyük Ortostatları, Müzisyenler

Şekil 3 Yumruk Biçimli Gümüş Riton Kap Friz

Şekil 4 Hüseyinde Vazosu

Şekil 5 Alacahöyük Ortostatları, Din adamlarının kurbanları taşınması

Şekil 6 İnandık Vazosu/ Ankara Medeniyetler Müzesi

Aşıklı Höyük Ve Çatal Höyük'ün Neolitik Çağ Anadolu Yerleşme Düzeni ve Toplumsal Oluşumuna Katkıları

Yılmaz Orta*

ÖZET

Neolitik Çağ yaklaşık olarak M.Ö. 10.000 – 6000 yıllarını kapsayan yerleşik hayatta olmayan, konar göçer hareketli avcı toplacı toplulukların yerleşik hayata adım attığı, aşama aşama tarım ve hayvancılığa geçerek üretim yaptığı, ürettiği fazla ürünler ile ticaret yapmaya başladığı bir zamandır.

İnsanların neyi, neden, ne amaçla yaptıklarını ortaya çıkarmak sadece Arkeolojinin değil Tarih, Coğrafya, Biyoloji, Mimarlık, Sosyoloji, Psikoloji gibi birçok bilim dallarının da araştırma konusudur.

Toplulukları aileler, aynı mahallede yaşayanlar, köy, kasaba ve kentlerde yaşayan insanlar bir araya gelerek oluştururlar. Bunlar ilk başlarda akrabalık bağları ile birbirlerine bağlı olan aynı soydan, aşiretten gelen insanlardır. Ancak zamanla topluluklar büyümüş, gerek sosyo- ekonomik, gerek coğrafi sebeplerle diğer topluluklarla bir araya gelerek aynı amaç doğrultusunda köyleri, kasabaları, kentleri ve nihayetinde devleti oluşturmuşlardır.

Toplumlar oluşumlarına göre eksik toplumlar ve mükemmel toplumlar olarak ayrılmaktadır. Aralarında kötü niyetli, iyilikten uzak, sadece kendisini düşünenler

* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı kar70bur15@gmail.com.tr 0009-0003-9469-6925

çoğunluktaysa bunlar eksik toplumlardır. Bunun yanında iyiyi düşünen, insanları mutlu etmeye çalışan, huzurlu bir yaşam biçimini elde etmek için bir araya gelenler çoğunluktaysa bunlar mükemmel toplumlardır.

İç Anadolu Neolitik yerleşmelerinden olan M.Ö. 8'inci binde kurulan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihli Aşıklı Höyük ile M.Ö. 7'nci binde kurulan Çanak Çömlekli Neolitik Döneme tarihli Çatalhöyük yerleşmesi bu toplumlara örnek olacak niteliktedirler.

Bu çalışma Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük toplumlarının Neolitik Çağ'daki ilk yerleşik hayata nasıl geçtikleri, buldukları yeri seçmelerinde nelerin etkili olduğu, hangi kültürlerden etkilendikleri ve mimari yapıları ile Anadolu yerleşme düzenine katkılarının neler olduğunu kapsamaktadır.

Gerek Türkçe gerekse yabancı dilde yayımlanmış olan makaleler, kitaplar ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış kazı sonuç raporları incelenerek konun önemi anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Neolitik, Toplum, Kültür, Höyük

THEIR CONTRIBUTIONS TO THE NEOLITHIC AGE ANATOLIAN SETTLEMENT AND SOCIAL FORMATION OF AŞIKLI MOUK AND ÇATALHÖYÜK

ABSTRACT

The Neolithic Age is a period between approximately 10,000 and 6,000 BC, when nomadic, mobile hunter-gatherer communities began to settle down, gradually transitioned to agriculture and animal husbandry, produced crops, and began to trade with the surplus products they produced.

Revealing what people do, why they do it and for what purpose is a subject of research not only in Archaeology but also in many branches of science such as History, Geography, Biology, Architecture, Sociology and Psychology.

Communities are formed by families, people living in the same neighborhood, people living in villages, towns and cities coming together. At first, these people were people from the same lineage and tribe who were connected to each other by kinship ties. However, over time, communities grew, and for socio-economic and geographical reasons, they came together with other communities and formed villages, towns, cities and eventually the state for the same purpose.

Societies are divided into imperfect societies and perfect societies according to their formation. If the majority of them are malevolent, far from goodness, and only think about themselves, these are imperfect societies. On the other hand, if

the majority are those who think good, try to make people happy, and come together to achieve a peaceful lifestyle, these are perfect societies.

Among the Central Anatolian Neolithic settlements, Aşıklı Höyük, founded in the 8th millennium BC and dating back to the Pre-Pottery Neolithic Period, and Çatalhöyük, founded in the 7th millennium BC and dating back to the Pottery Neolithic Period, are examples of these societies.

This study covers how the Aşıklı Höyük and Çatalhöyük communities transitioned to the first settled life in the Neolithic Age, what influenced their choice of location, which cultures influenced them, and what their architectural structures and contributions to the Anatolian settlement pattern were.

The importance of the subject was tried to be explained by examining the articles, books published in both Turkish and foreign languages and the excavation result reports published by the General Directorate of Cultural Heritage and Museums.

Keywords: Archaeology, Neolithic, Society, Culture, Mound

Giriş

Prehistorya yani Tarih Öncesi aynı zamanda yazının icadından önceki dönem olarak da bilinir. Bu dönem yaklaşık 3,2 milyon yıllık çok uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zaman diliminin son döneminde Anadolu'da insanlık için önemli bazı gelişmeler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.

İnsanların neyi, neden ne amaçla yaptıklarını ortaya çıkarmak sadece Arkeoloji biliminin değil Tarih, Coğrafya, Biyoloji, Mimarlık gibi birçok bilim dallarının da araştırma konusudur. Çünkü Arkeolojik kazılar sonunda bulunmuş olan bütün maddi kalıntılar gözümüzün önünde olsa bile, bunların anlam kazanabilmesi için belirli bir bakış açısıyla sorgulanmaları gerekir. Bütün bilim dalları için bu durum geçerlidir. Genelde çağın düşünsel akımları, yapılan sorgulamayı ve bunun sonunda neyin öğrenilmek istendiğini, uygulanan yöntemleri ve alınacak yanıtın niteliğini belirlemektedir.

Arkeoloji bilimi de geçmişini anlayarak öğrenmek için sorular sorar. Sorduğu bu sorulara aldığı yanıtlara göre geçmişini tasvir etmeye çalışır. Geçmiş dönem, günümüz kadar çeşitlilik içerir ve gerçekten renklidir. Neyi sorarsanız onun cevabını alırsınız. Herhangi bir döneme ait olan çok miktarda karmaşık bilgi, tanımsız yığınlar olarak önümüzde durmaktadır. Hangi soruyu sorduğunuza bağlı olarak bunlar anlam kazanır.

Bütün bilim dallarında olduğu gibi arkeoloji biliminin de bakış açısı devamlı olarak değişmektedir. Bu durum ister istemez kendi çağının düşünce sistemi, felsefesi ve bakış açısıyla bütünleşmektedir (Özdoğan, 2019:23).

Bunun yanında insanın davranışlarını inceleyen temel davranış psikolojisi de bunlardan biridir. Davranış psikolojisinin en önemli kuramcısı olan Abraham H. Maslow, 1943'te kaleme aldığı Motivasyon Teorisi isimli makalesi zamanla Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi olarak anılmaya başlamıştır. Bu teoriye göre insan güdülleri bir piramit gibi birbiri üzerine çıkar. En altta biyolojik güdüler en üstte ise psikolojik güdüler yer alır (Cüceloğlu,2008:236). İnsan ilk ihtiyacını gidermeden diğer ihtiyacına geçmez.

Temelde açlık ve susuzluk sorunlarını çözerek güdülerini doyurduktan sonra emniyet, güvenlik ve düzen gibi güdülerinin tatminini gerçekleştirmiş olmalı. Ancak unutmamamız gereken bir şey daha vardır ki İnsanlık yerleşik hayata geçiş öncesinde milyonlarca senelik göçebelik hayatları sebebiyle mevsimsel dahi olsa yerleşilebilecek yerleri seçme konusunda tecrübelidir.

Neolitik Çağ yaklaşık olarak M.Ö 10.000 ile 6000 yıllarını kapsar. Neolitik dönemde Anadolu'da topluluklar yerleşik hayata geçerek tarıma dayalı bir yaşam biçimi oluştururlar. Bu özelliği ile öne çıkan Anadolu değişik bölgelerde de etkisini gösterir.

Neolitik dönemde Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu platosu, insan hayatında büyük kırılmaların olduğu, ilk defa yerleşik hayata geçildiği çekirdek bölgelerden biridir. M.Ö. 10'uncu bin yıldan 7'nci bin yıla kadar çekirdek bölgede gelişerek başka bölgelerde de etkisini göstermiştir. Bu yaşama biçiminde tarım, hayvancılık sosyal çeşitlik vardır. Lakin katmanlı bir toplum yapısından söz edilemez. Yerleşim yerleri arasında statüye bağlı belirli farkların bulunmadığı bir düzen, tüm kuralları ile oturmuştur. Neolitik yaşam biçimi 7'nci bin yıla kadar çekirdek bölgede belirli bir olgunluğa ulaşır. Buradan 7'nci bin yıldan itibaren Batı Anadolu'da kısmen de Ege dünyasında benimsenir. M.Ö. 6'nci binin sonlarında ise Balkanlara, Orta Avrupa ya Ege kıyılarına ve Kafkaslara kadar yayıldığı anlaşılmıştır (Karul,2017:3).

İnsanın yerleşik hayata geçmesini teşvik eden ya da zorlayıcı birçok etken olsa da bunların içerisindeki belki de en önemli olanı çevresel etken olan iklim şartlarındaki değişimdir. Çünkü bu etkiler M.Ö. 10.000'lerde yerleşim kurulmasına uygun hale gelmiştir. Çevresel etkenlerin uygun hale

gelmesi sonucunda hayvan ve bitkilerin yetiştiriciliği başlamıştır. Hayvan ve bitkilerin üretim ve yetiştirme aşamasında mutlaka yanlarında bulunmak gerekir. Bu sebepten yerleşik yaşama geçilmenin bir diğer faktörü olmuştur. İnsanların yerleşik hayata geçmeye başlamasıyla birlikte yerleşim alanı seçiminde nelere dikkat ettikleri ise yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan bulgularla cevap bulmaktadır.

İnsanlar bir yerleşim yerini kurarken öncelikle her topluluğun su ihtiyacını karşılayacak su kaynağı, dere, ırmak veya göl kenarlarını seçmişlerdir. Mimarisinin gelişmeye başlamasıyla yerleşim gören bölgenin iklimine, coğrafi şartlarına uygun olan malzemeleri kullanmak suretiyle evler inşa edilmeye başlanmıştır. Ahşap, kerpiç ve taş ana inşaat malzemeleridir. İnsanlar genelde kaynağı bol bereketli vadilere, alüvyonlu ovalara yani tarıma uygun yerlere yerleşirler. Bunun yanında ticaret malzemesi olan hammadde kaynaklarının yakınlarına, ayrıca adalara, deniz kenarlarına ticaret ve balıkçılık için yerleşim yerleri kurmuşlardır. Yerleşim yerlerini düşman saldırılarından korumak, aşırı yağışlar sonucu oluşan sellerden etkilenmek için savunma şekilleri geliştirmişlerdir.

Tarım diğer adıyla ziraat; bir toprak üzerinde bitkisel ve hayvansal ürünleri üreterek bunlara ait verimlilik ve kalitesinin arttırılması, üretilen bu ürünlerin yeterli şartlarda bozulmadan muhafaza edilmesi, işlenerek değerlendirilmesi ve nihayetinde ticari meta olarak pazarlanabilmesinin genel adıdır. Eski çağlarda Anadolu'da tarım, burada yaşayan toplumların hayatta kalabilmesi, beslenmesi ve ekonomik faaliyetlerinin temel taşı oluşturmuştur.

Tarımsal ürünler insanlığın yerleşik hayata geçmesinden beri en temel ihtiyaçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca toprak ile yakın ilişki içinde olan insanoğlu, tarımsal üretim sayesinde yerleşik düzene geçmiş, yeni medeniyetler kurarak bu medeniyetleri yükseltmek gibi büyük işler yapmıştır. Bu bakımından tarımın tarih boyunca gelişimi anlamak demek insanlığın dünyadaki gelişimini anlamak demektir. Kurduğu yerleşim yerleri ile yapmış olduğu işler, yakın ve uzak çevresinden etkileşimlerine göre kültürleri oluşmaya başlamıştır. Anadolu'da Neolitik Çağ aynı anda başlamamıştır. Bir tarafta yerleşik hayata geçiş varken diğer tarafta hala birçok yerde avcı-toplayıcı göçebe hayatı devam etmektedir.

Bilim insanları tarafından PPNA (çanak çömleksiz erken dönem) olarak adlandırdıkları bu zamanın başında, Güneydoğu Anadolu'da yuvarlak

planlı yapılar ile büyük mimari yapıları olan yerleşim yerlerinde avcı ve toplayıcı toplumlar zaman zaman bir araya gelerek sosyal hayatın gerekleri olan bazı ritüeller, ekonomik sebeplerden dolayı inşa faaliyetleri, eğlenceler ve ticari faaliyetler yapmışlardır.

Toplumların meydana gelmesinde onun karakteri, örgütü toplumsal oluşumu, davranışları, tarih kaderiyle, yaşadığı coğrafya arasında çok sıkı bir ilişki bulunur. Çok eski çağlardan beri bu böyle bilinmektedir (Köse-mihal, 2002:47). Toplumsal olayları fikirlerle anlatmak özellikle bilimsel fikirlerle anlatmak önemlidir. Çünkü her olgunun, her olayın değişik anlaşılabilir ve anlaşılabilir olmayan çok sayıda sebebi vardır. İnsanın evriminde öncelikli olarak biyolojik etmenler baskın durumdadır. Milletlerin yükselmeleri ya da çözümleri ancak bu biyolojik etmenlerce aydınlatılır. İnsanın evrim geçirmesi de diğer canlılar gibi doğal ayıklanmaya dayanan bir gelişimdir. Bir millette ayıklama yetenekli insanların çoğalmasını sağlıyorsa o millet ilerler, yok yeteneksiz insanların çoğalmasını sağlıyorsa o millet ilerleyemez ve çökerek tarih sahnesinden silinir.

Günümüzden yaklaşık 100.000 yıl kadar önce “Homo Sapiens” olarak adlandırılan insan türü ortaya çıkmış ve gelişmeler göreceli olarak hızlanmıştır. Bu gün dünya üzerinde yaşayan insanların tümünün atası olan Sapiens insanının egemen olduğu bu dönem son 12.000/10.000 yıllarından itibaren gelişme temposu olağanüstü artmıştır. O zamana kadar göçebe olarak sadece çevresindeki bitkisel kökenli yiyecek maddelerini toplayarak, hayvanları avlayarak yaşamını sürdürmeye çalıştılar. İnsanlardan bir kısmı toplayıcılık ve avcılığı tümüyle terk etmemekle birlikte göçebe yaşam biçimini bırakıp devamlı olarak bir yerde oturmaya, köyler kurmaya başladılar. Bu gelişmelerin nedeni veya sonucu olarak yiyeceklerini en ilkel tarım yöntemleriyle de olsa kendileri üretmeye ya da bazı hayvanları evcilleştirip çobanlık veya ikisini birden temin etmeye başladılar (Duru, 2016:3).

Farabi’ye göre ise insan; Sosyo-politik bir varlık olup bir toplum içinde var olması gereklidir. Bunun sonucu olarak yaşamında politika olacaktır. Kişi o zaman yetkinleşecek ve mutlu olacaktır. Çünkü insanın maddi olarak var olabilmesi, aile kurması, geçim işlerini çözebilmesi için bir toplumda bulunmalıdır (Farabi, 2020:93).

İnsanlar tarafından oluşturulan toplumlar temelde ikiye ayrılmaktadır. İlki Mükemmel toplumlar ikincisi ise eksik toplumlardır. Mükemmel

olan toplumlar cemiyet toplumlar, eksik olan toplumlar ise cemaat toplumlarıdır (Tönnies, 2019:30).

Mükemmel toplumlar büyük, orta ve küçük toplumlar olarak üçe ayrılır. Büyük toplumlar dünyamızdaki bütün devletlerin bir araya getirdiği bir toplumdur. Birbirlerine yardım ederler. Birbirleri ile ilişki halindedirler. Büyük toplumlar birçok milletlerden oluşmuştur. Orta toplumlar; dünyamızın bir parçasında hayatlarını devam ettirirler. Bunlar bir millettendir. Küçük toplumlar; Herhangi bir milletin oturduğu toprakların üzerindeki tek bir şehir insanlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş olan toplumlardır.

Mükemmel bir toplulukta başta idareci olan ve ismine yönetici, bey, rahip, kral gibi isimler verilen kişiler üstün özellikleri olan erdemli, bilge insanlardan olmalıdır. Yöneticinin yanında yöneticiye yardım eden insanlarda vardır. Onlarda yönetimden anlayan, güven duyulan ve idare ettikleri topluma hizmet eden kişilerden oluşmalıdır. Bunun yanında toplumun ihtiyacını karşılayan ve ihtiyaç malzemelerini üreten halkında çalışkan, dürüst ve erdemli olmaları önemlidir. Bunlar ilk başlarda akrabalık bağları ile birbirlerine bağlı olan aynı soydan, aşiretten gelen insanlar olmuşlardır. Zamanla toplulukların büyümesi, büyük yerleşim yerlerinin oluşması, sosyo- ekonomik sebeplerle diğer topluluklarla da bir araya gelerek aynı amaç doğrultusunda şehirleri ve devletleri oluşturmalarından dolayı bu özellik azalmıştır.

Anadolu ve Türkiye Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının birbirlerine en yakın bölgesinde bulunmaktadır. Anadolu olarak bilinen yer ise Asya kıtasında kıtanın güneybatında yer almaktadır. Bu coğrafi konumuyla Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında birbirine bağlantısı sebebiyle önemli bir geçiş yeridir. Bu sebepten bu üç kıtadan birbirlerine geçmek isteyen topluluklar tarafından göç yolları olarak kullanılmış ve hala da kullanılmaktadır (İlhan,1999:3).

Anadolu coğrafyası engebeli bir yapıdadır. Yükselteleri genellikle kıyılardan iç kesimlere doğrudur. Yeryüzü şekilleriyse Doğu-Batı doğrultusunda uzanmaktadır. Platolar, ovalar ve dağlar bu engebeli yapıyı oluştururlar. Dağlık alanları çok fazladır. Bunun yanında kıyı ve iç kısımlarında ise geniş düzlükler vardır.

Anadolu coğrafyasının üç tarafı denizle çevrilidir. Bu denizlerin İstanbul ve Çanakkale boğazı ile birbirine bağlı olmasın dolayı diğer deniz ve

okyanuslara ulaşılabilir. Bu sebepten deniz ulaşımı ve ticareti geçişten bu yana artarak devam etmektedir.

Anadolu'nun büyük bölümü plato özelliği taşır. Güney ve Kuzey yarıları kıyı şeritlerinden sıra dağlar ile ayrılmıştır. Batı kısmında Ege ve Marmara bölgesine açılan akarsu vadilerini takip etmekte olan platolar bulunur. Bu özelliği Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki köprü işlevini oluşturmuştur (Ceram,1992:11).

Doğu ve Batı dünyası arasında bulunduğu konumundan dolayı Anadolu, eski çağlardan beri yoğun kara yolunu geçişine sahne olur. Engebeli arazi yapısından dolayı karayolu bu yapıya uyum sağlamak zorundadır. Binlerce yıl milletler, askerler, uygarlıklar bu yapıya uymak mecburiyetinde kalmışlardır (Sevin, 2019:5). Eski Çağ medeniyetlerinden olan Mezopotamya, Mısır ve Akdeniz medeniyetlerinin arasındaki bulunan Anadolu bu medeniyetlerle de etkileşime girmiştir (Kınal,1991:1)

Anadolu uygun konuma, elverişli coğrafik özelliklere ve zengin doğal kaynaklarına sahiptir. Bundan dolayı ilk çağlardan itibaren çok farklı uygarlıkların burada yerleşip gelişmelerine ev sahipliği yapmıştır. Anadolu bütün bu şartları taşıdığı için bölgesel uygarlıkların vatanı olarak anılmaktadır (Sevin, 2003:1).

İç Anadolu Neolitik Çağ yerleşmelerinden olan M.Ö. 8'inci binde kurulan ve çanak çömleksiz Neolitik döneme tarihli Aşıklı Höyük ile M.Ö. 7'nci binde kurulan çanak çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen Çatalhöyük bu yerleşmelerden sadece ikisidir.

1. Anadolu Coğrafyası

Anadolu ve Türkiye Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının birbirlerine en yakın bölgesinde bulunmaktadır. Anadolu olarak bilinen yer ise Asya kıtasında kıtanın güneybatında yer almaktadır. Bu coğrafi konumuyla Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında birbirine bağlantısı sebebiyle önemli bir geçiş yeridir. Bu sebepten bu üç kıtadan birbirlerine geçmek isteyen topluluklar tarafından göç yolları olarak kullanılmış ve hala da kullanılmaktadır (İlhan,1993:3)

Türkiye coğrafyasının tamamı 814.578 km² yüzölçümüne sahiptir. 779.452 km² izdüşüm alanı vardır. Anadolu ise 755.688 km² yüzölçümüne, 755. 688 km² izdüşüm alanına sahiptir. Anadolu'nun arazi yapısı genelde

engebelidir. Bundan dolayı izdüşüm alanıyla gerçek alan arasında 35.126 km² fark oluşmaktadır. Uzunluğu Doğudan Batıya 1560 km, genişliği ise Kuzeyden Güneye 650 km'dir (Bahar, 2010:177).

Ortalama 1.132 m yükseltiyeye sahip olan Türkiye'nin topografyası oldukça engebelidir. Yükselti genelde kıyılardan iç kesimlere doğru olup, batıdan doğuya doğru artmaktadır. Yeryüzü şekilleri ise Doğu-Batı doğrultusunda uzanmaktadır. Dağlık alanların çok fazla olmasıyla beraber iç ve kıyı kesimlerinde ise geniş düzlükler bulunur. Yeryüzü şekillerini ise platolar, ovalar ve dağlar meydana getirmektedir. Anadolu'da üç tür dağ şekli vardır. Bunlar Kıvrım dağlar, Kırık dağlar ve Volkanik dağlardır.

Kıvrım dağlar; Bolu dağı, Küre dağı, Ilgaz dağı, Köroğlu dağı, Canik dağı, Doğu Karadeniz dağları, Allahuekber dağları, Bey dağları, Batı Toroslar, Geyik dağı, Sultan dağı, Bolkar dağı, Aladağ, Orta Toroslar, Tahtalı dağı, Nur Dağı, Güneydoğu Toroslar, Hakkâri dağları, Tecer dağı, Mercan dağı, Mescit dağı, Aras Güneyi Palandöken dağlarıdır. Kırık Dağlar; Kaz Dağları, Madra, Yunt, Boz Dağlar, Aydın ve Menteşe dağlarıdır. Volkanik Dağlar; Kula dağları, Hasan Dağı, Karaca Dağ, Kara dağ, Erciyes dağı, Melendiz dağı, Ağrı dağı, Tendürek dağı, Süphan dağı, Nemrut dağı ve Karadağdır.

Anadolu ovaları buldukları yere göre iç ovalar ve kıyı ovalar olarak ayrılmaktadır. **İç Ovalar;** Konya ovası, Muş ovası, Erzurum ovası, Erzincan ovası, Malatya ovası, Çubuk ovası, Mürtet ve Altınbaşak ovasıdır. **Kıyı Ovalar;** Bafra ovası, Çarşamba ovası, Silifke ovası, Çukurova, Küçük Menderes ovası, Büyük Menderes ovası, Gediz ovası ve Bakırçay ovasıdır. Ovalar Oluşum şekillerine göre Delta ovaları, Tektonik ovalar ve Karstik ovalar olarak ayrılmaktadır. **Delta ovaları;** Bafra ovası, Çarşamba ovası, Silifke ovası, Göksu ovası, Çukurova, Dikili ovası, Menemen ovası, Selçuk ovası ve Balat ovasıdır. **Tektonik ovalar;** Küçük Menderes ovası, Büyük Menderes ovası, Gediz ovası, Bakırçay ovası, Bursa ovası, Adapazarı ovası, Konya ovası, , Bolu ovası, Amasya ovası, Bingöl ovası, Tokat ovası, Düzce ovası ve Altınbaşak ovasıdır. **Karstik ovalar;** Elmalı ovası, Kestel ovası, Tefenni ovası, Akseki ovası, Gembos ve Gemboga ovası, Korkuteli ovası ve Acıpayam ovasıdır.

Anadolu Platoları ise Tabaka düzlüğü platoları, Lav platoları, Karstik platolar ve Aşınım platoları olarak ayrılmaktadır. Tabaka düzlüğü platoları; Cihanbeyli platosu, Haymana platosu, Bozok platosu, Uzunyayla platosu, Yazılıkaya platosu, Gaziantep platosu ve Şanlıurfa platosudur. Lav

Platoları; Ardahan platosu, Kars platosu ve Erzurum platosudur. Karstik platolar; Teke Platosu, Taşeli platosu ve Obruk platosudur. Aşınım platoları; Çatalca platosu ve Kocaeli platosudur.

Anadolu coğrafyasında çok çeşitli rüzgarlar vardır. Rüzgarlar iklimi, bitki örtüsünü ve yerleşme durumunu etkilemektedir.

Anadolu'daki Rüzgarlar:

Yıldız; Kuzey yönden esen, ismini balıkçılardan almış soğuk bir rüzgardır. Yazları serin, kışları sıcak hava taşıyan, genelde Karadeniz ile Marmara denizi üzerinden soğuk bir cephe geçişi sonrası esmektedir.

Lodos; Ülkenin batı kısımlarında güney batı yönlerinde esen sıcak bir rüzgardır. Yağmurdan sonra eser ve sıcak bir havaya sebep olur. Denizciler için önemlidir. Hızı yaklaşık 40 ile 60 knots'a kadar ulaşarak etkili olmaktadır. (Bir knots, hız birimi olup. 1 saatte kat edilen bir deniz mili mesafeyi gösterir). Daha ziyade kışın sıcak esmesi sebebiyle karları eriterek su ve sel baskınları oluşturur. Ege, Marmara ve Batı Akdeniz'de ulaşımı etkilemektedir.

Karayel; Yağmurlu zamanlarda 2-3 gün devamlı esen Kuzeybatılı bir rüzgardır. Esmeye yönünde bulunan yüksek dağlardaki kuytu taraflarda yamaçtan aşağı alçalan rüzgâr ısınıp fön tipi rüzgâr etkisi ve özelliğindedir. Buralarda sıcak kuru ve hoş bir hava oluşturur.

Keşişleme; Adı yerel denizcilerce verilmiştir. Güneydoğudan eser. Kuru ve sıcak bir rüzgardır. Bulunduğu yerde havayı kurutarak sıcaklıkları artırır.

Poyraz; Şiddetli ve soğuk bir rüzgâr olup Kuzeydoğudan eserek Karadeniz'in Kuzeydoğu kıyıları ve İstanbul boğazında etkilidir. **Meltem;** Bütün Yaz döneminde düzenli olarak Doğu Akdeniz'de esen Kuzeybatılı rüzgardır. Musonların oluşumuna benzerliği vardır. Aynı özellikte Ege bölgesinde esen rüzgârın yerel ifadesine İmbat denmektedir. Hızı 15-20 Knots'dur.

Kible; sıcak ve nemli bir rüzgardır. Güneyden eser. Güney yönünün simgesi olan Kible'den adını alır. **Gündoğusu;** Soğuk ve kuru bir rüzgâr olup Doğudan esmektedir. Genellikle yağışların kesilmesine sebep olmaktadır. **Gümbatısı;** Sıcak ve nemli bir rüzgardır. Batıdan esmektedir. Özellikle ülkenin batı bölgelerinde yağışlara sebep olur.

Akarsular; Anadolu'nun büyük akarsulardan olan Kızılırmak Bafra ovasını, Yeşilirmak Çarşamba ovasını, Sakarya Nehri Adapazarı ovasını, Bakırçay Dikili ovasını, Gediz Nehri Menemen ovasını, Küçük Menderes Selçuk ovasını, Büyük Menderes Balat ovasını, Göksu Nehri Silifke ovasını, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri ise Çukurova'yı oluşturmuştur.

Türkiye topraklarının büyük kısmı Anadolu'da yer almaktadır. Dünyadaki konumu olarak Kuzey Yarım Kürede olup Orta Kuşak Ekvator yakınındadır. 26-45 ° derece Doğu meridyenleri ile 36-42° Kuzey paralelleri arasındadır. Güneyinde Akdeniz, Batısında Ege Denizi, Kuzey Batısında Marmara Denizi ve Kuzeyinde Karadeniz ile çevrilidir. Bu konumu ile bir yarımadadır. Yaşanmakta olan iklimin ana karakteristiği bu özelliğinden dolayıdır. Karadeniz İklimi, Akdeniz iklimi ve Karasal iklim olmak üzere üç önemli iklim yaşanmaktadır. Sahip olduğu toprakların büyük bir kısmı bulunduğu yerlerin denize yakın olmasından, yükseklik seviyelerinden ve dağlarının denize uzanma şekillerine göre farklılık gösterse de genelde Akdeniz iklimi etkisi altındadır. Farklı iklim çeşitlerinden dolayı Anadolu'da çok fazla ve çeşitte tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Bu durum Anadolu'yu dünya üzerinde kendi kendisine yetebilen ülkeler içerisinde koymaktadır.

Anadolu coğrafyasının başka bir özelliği de üç tarafının denizle çevrili olmasıdır. Bu denizlerin İstanbul ve Çanakkale boğazı ile birbirine bağlı olmasının dolayı diğer deniz ve okyanuslara ulaşılabilir. Bu sebepten deniz ulaşımı ve ticareti geçmişten bu yana artarak devam etmektedir.

Anadolu aynı zamanda Asya Minor yani Küçük Asya olarak anılır. Bu isim Asya kıtasına benzediği için verilmiştir. Ancak bu isimi verenler Asya kıtasının doğu ve kuzeydeki sınırları bilemediklerinden böyle bir benzetme yapmış olmalılar.

Anadolu'daki tarihi dönemlere bakıldığında tabiat şartlarının uygarlıkların oluşmasında önemli bir rolünün olduğu ortaya çıkar. Kuzey ve Güneyde bulunan sıra dağlar ile doğusundaki yüksek dağlar kapalı bölgeler meydana getirmiştir. Buralarda değişik uygarlıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Anadolu'nun üç tarafının denizlerle çevrili olması ve göç yollarının üzerinde bulunması birçok kıyı uygarlığının meydana gelmesinin ana sebebidir. Ege Denizi ve Boğazlar ilk çağlardan bu yana Doğu Batı buluşmasına ev sahipliği yapmıştır. Boğazlar Karadeniz ile Akdenizi birbirine bağlarken bunun yanında Kuzeyin soğuk step iklimiyle Güneyin ılıman iklimi arasında da bir bağ oluşturmuştur (Bahar,2010:177).

Anadolu'nun tarihi gelişiminde; bulunduğu coğrafyanın, yeryüzü şekillerinin, akarsularının, iklim şartlarının büyük önemi vardır. Bu durum Anadolu'da yaşayan toplulukların ekonomik ve sosyal hayatları üzerindeki etkisi büyüktür. Bunun yanında Anadolu'nun Kıtalar arasında bulunması değişik kavimlerin buralardan geçmesinin ana sebebidir. Yalnız Güney ve Kuzeyden yüksek sıradağlarla çevrili Anadolu coğrafyası bu kavimlerin çok az yerden geçişlerine izin vermiştir. Batı Anadolu'da dağlar denize dik uzanır. Bu durum Anadolu'yu istila için gelen birçok kavmin dağ oluklarından geçerek Anadolu ortalarına kadar ulaşmasına imkân vermiştir. Bu yollar zamanla Orta Anadolu'nun Ege ve Batı dünyasına ekonomik yönden tanıtılmasına katkıda bulunur (Kınal, 1991:5-8).

Doğu Anadolu'da başta Fırat ve Aras nehirleri olmak üzere akarsular zor şartlar altında da olsa ulaşım için kullanılmıştır. Doğu Anadolu'dan başlayıp Asya'nın içerlerine kadar devam eden göç yolları bulunmaktadır. Bunun yanında Kuzey'de Kuzey Anadolu dağları ve Güneyde sarp Toros dağları az sayıda geçitlerle İç Anadolu'dan Kuzey ve Güney Anadolu'ya ulaşım sağlanmaktadır. Anadolu'da kesintisiz olarak tarihin her döneminde yerleşme görülmektedir. Bundan dolayı Anadolu Medeniyetlerin beşiği diye anılmaktadır. Değişik Tarihi süreçlerde kurulmuş olan bu uygarlıkların hepsine birden Anadolu Uygarlıkları denmektedir.

2. Aşıklı Höyük

Konumu ve Kazı Tarihçesi

Aşıklı Höyük; İç Anadolu'da Aksaray'ın 25 km Güneydoğusunda küçük bir köy olan Kızılkaya arazisinin yaklaşık 1 km güneyindedir. Köyün yanından geçen Melendiz ırmağının hemen yanında konumlanmıştır. Höyüğün Güneydoğu kısmında bulunan Hasan dağları ile Melendiz dağlarının çevirdiği çanakta, içerisinde volkanik patlama sonucu oluşmuş tüflü bir arazi üzerinde Irmağın dar ve verimli vadisi üzerinde yer alır (Esin,1991:3). Vadi kayaç ve bozkırla kaplı olan bölgenin ortasında oluşturduğu yaşam alanıyla canlılar için bir uğrak yeridir. Aynı zamanda ırmak çeşitli bitki türleri ve meyve türlerinin yetişmesi içinde verimli, sulak bir ortam oluşturur.

Höyükte kalıcı ilk yerleşme kurulmadan evvelinde küçük göçer gruplarda kısa süre yani mevsimlik olarak Melendiz kıyısında konaklama yapmış olmalıdırlar. Kolivyal dolgunun üzerinde tespit edilen yerleşme alanlarından bu durum anlaşılmaktadır. Nihayetinde asırlar içinde bölgedeki

en eski kalıcı yerleşmeyi meydana getirecek yapılaşmada bu alanın üzerindedir. Höyük 150x230 m boyutunda büyük alanı kaplamaktadır. Sıklıkla yatağını değiştiren Melendiz çayından dolayı Aşıklı Höyüğün batı kısmı ve kuzey tarafı aşınmıştır.

Melendiz çayının üstüne yapılmış olan Mamasın baraj gölünün Aşıklı Höyüğü kısmi olarak su altında bırakacağı için 1989 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı ve ODTÜ'nün destekleri ile Prof. Dr. Ufuk Esin'in başkanlığında kazılara başlanmıştır. Höyükte 2000-2003 yılları arasında Prof. Dr. Nur Balkan Atlı başkanlığında kazılar yapılmış, devamında 2006 senesinden beri çalışmalar Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran başkanlığında devam etmektedir.

Tabakalanması ve Mimarisi

Höyükte Arkeolojik kazılara 1989'da başlanmıştır. Ele geçen buluntulardan A Keramik Neolitik yerleşmesi olduğu ¹⁴C tarihlenmelerinden tespit edilmiştir. En üstten alta 1'den başlayan 3 yerleşim tabakası ile bu tabakalarında kendi içlerinde farklı dönemleri gün ışığına kavuşturulmuştur (Esin-1991:4) Aşıklı Höyük yerleşmenin kurulması M.Ö. 8350 -7300 yıllardır. M.Ö. 7300 yılları sonrasında ise höyük terk edilir.

Yerleşik yaşama, tarım ve hayvancılık gibi üretim faaliyetlerine geçiş evresinin höyükteki 1000 yıllık iskân süresince kesintisiz biçimde izlenmesi Aşıklı Höyüğü Neolitik Çağ için özel bir yere koyar (Ed. Özme, 2022:553). Höyükte ilk yerleşme M.Ö. 9 binli yıllarda toprağın içine bir kısmı gömülmüş, oval şekle benzeyen kerpiçten duvarı yapılmış, basit kulübe gibi yapılarda barınmaya çalışan, aynı zamanda da saz örgü kulübelerde kullanan ilk Aşıklılarla temsil edilir (Atlı,1993: 213).

Höyükte M.Ö. 9. binyıl sonu ve 8. binyıl başında zemin üstü dörtgen planlı bir ya da iki odalı ve damdan girişli binalar yapılır. Orta Anadolu kerpiç konut geleneğinin bu ilk örnekleri, zaman içerisinde yaşanan dönüşümün nasıl olduğunun en iyi izlendiği yerlerdendir. Konut alanlarının yanı sıra ortak faaliyetlerin yürütüldüğü açık alanlar, çöplük alanları mimari dokunun önemli bir parçasıdır. Yerleşmenin geç tabakalarında ise biraya gelen yapıların oluşturduğu mahalle gruplarının ve daha anıtsal, farklı ortak faaliyetler için inşa edilen yapıların ortaya çıktığı görülmüştür (Esin,2007: 256).

Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bol miktarda kullanım malzemesi ortaya çıkarılır. Aşıklı sakinlerinin obsidyeni bol kullandıkları, bunlardan kesici ve delici aletler birlikte kemiklerden değişik iğne, biz gibi kullanım eşyaları ile renkli taşlardan kolyeler bileklikler yaptıkları anlaşılmıştır.

Aşıklı Höyükte ölü gömme uygulamalarında yaklaşık bin yıllık iskân süresince büyük bir değişim görülmez. Ölüler hocker pozisyonunda gömülmüştür. Bunun yanında 20-25 yaşları arasında olduğu değerlendirilen ve bir kadına ait olan kafatasında ameliyat izine rastlanmıştır. Aşıklı sakinlerinin tıbbi olarak ileri bir seviyede olduğu değerlendirilebilir. Bununla birlikte yerleşiklik süresi, konut sayısı ve tahmini nüfus göz önüne alındığında bulunan iskelet sayısının az olması, topluluğun belirli bireylerinin yerleşme içine gömüldüğünü düşündürmektedir. Ancak yerleşme içine gömülen bu bireylerin seçiminde rol oynayan nedenlerin neler olduğu bilinmemektedir (Ed. Özme, 2022:555).

Aşıklı Höyükte kısa süreli, geçici yani mevsimsel yerleşme ile başlayan, sonrasında yerleşik yaşamın kurulması, bitki yetiştirme, hayvan evcilleştirme gibi faaliyetlerin yürütüldüğü süreçte ortaya çıkan tüm veriler, Aşıklı höyükteki yerleşik hayat geleneksel görüş doğrultusunda çekirdek bölgeden batıya yayılım ile gerçekleşmediğini, söz konusu toplumsal dönüşüm dinamiklerinin bölgeye özgün olduğunu göstermiştir.

3. Çatalhöyük

Konumu ve Kazı Tarihçesi

Çatalhöyük; Konya'nın güneydoğusundaki Çumra ilçesi sınırları içinde olup ilçenin kuzey kısmında yer alır. İlçeye uzaklığı 11 km, Konya iline uzaklığı da 52 km dir. Kaynağı Beyşehir Gölünden gelen Çarşamba Çayının doğu kısmında, denizden yüksekliği yaklaşık olarak 1000 m olan Anadolu platosunda kurulmuştur. Çatalhöyük doğu çatal ve batı çatal olmak üzere iki höyükten oluşmuştur (Melaart, 2003:9). Doğu Çatalhöyük Neolitik döneme tarihlendirilmiştir. Neolitik dönemde Çatalhöyük yerleşmeye uygun bir bölgedir. Çünkü bulunduğu yer doğal zenginlikleri olan düz bir arazi yapısına sahiptir. Burada yerleşmeye uygun ortamın ve zenginliklerin kaynağı, pluvial zamanda Konya ovasının göl olması, daha sonra pluvial dönemin sonlarına doğru ise Konya gölünün çekilip buranın geniş ve büyük verimli bir düzlüğe bırakmasıdır (Erol, 1972:29).

Dağlar arasındaki havzaların çevrelerinden toplamış oldukları gerek yerüstü gerekse yeraltı suları ile sıcak mevsimlerde insan yaşamına uygun şartları oluşturmaktadır. M.Ö. 7024-6449 yıllarına tarihlenen Çatalhöyük, Yakınoğu'nun tespit edilmiş en büyük kasabalarından biri olduğu düşünölmektedir (Sevin, 2003:57).

Tabakalanması ve Mimarisi

Çatalhöyük yerleşmesinin tabakalanması en üstten alta doğru 0-X şekilde numaralandırılmış olup yapılan çalışmaların neticesinde 15 m lik kültür dolgusuna ait 12 yapı katı tespit edilmiştir. Bu katlar yenileme evrelerini değil burada kurulmuş on iki yerleşimi göstermektedir (Sevin, 2003:48)

Tabaka 0-I; M.Ö. 5720 yıllarına tarihlendirilmiş olan bu tabakalarda dar bir alanda buluntuların ele geçmiştir. Mimari yapılar ise çok fazla tahrip olduğundan fazla arkeolojik veri elde edilememiştir. Dolayısıyla haklarında yorum yapılamamıştır. Bunun için Yerleşme hakkında Tabaka II – VII arasındaki veriler değerlendirilmiştir (Mellaart, 2003:33)

Tabaka II-VI; M.Ö. 5760-6070 yıllarına tarihlendirilmiş olan tabaka VI, A B diye ikiye ayrılır. Burada dörtgen planda kerpiçten yapılmış yapılar vardır. Tabaka I ile VI arasında kare ya da dikdörtgen biçiminde yapılmış olan ocakların alt tabakalarda yuvarlak biçimi görölmektedir. Burada evlerin içerisine damdan seyyar ahşap merdivenlerle girildiği değerlendirilmektedir. Tabaka VIA ve VI B'de yapılar öteki tabakalara göre azdır. Nedeni ise o zaman diliminde yapılarda aydınlatma işlevinin çözüme kavuştuğu şeklindedir. Tabaka VI'da geniş avlu sistemi ortaya çıkar. VIA bir yangın ile yok olmuştur (Mellaart: 2003:38).

Tabaka VII-X; M.Ö. 6200-6500 yıllarına tarihlenmiştir. Tabaka VII'de ev sıraları ile tapınakların birbirlerini takip ettiği görülür. Yapıların tavanları ahşap kirişlerin yatay şekilde dizilmesiyle oluşturulmuş düz damlardır. Yapılara girişler çatıdan, olasılıkla bir merdiven yardımıyla sağlanmaktadır. Damların düz olması, günlük etkinliklerin bir kısmının burada geçtiğini akla getirmektedir.

Çatalhöyük mimarisinin genel özelliği evler dörtgen ya da kare planda olup kerpiçten bitişik nizamda yapılmıştır. Her yapının kendine ait duvarları vardır. Evler düz damlıdır. Muhtemelen etkinliklerinin bir kısmını damda yapmış olmalıdır.

Evler genellikle bir oda ve holden oluşur. Bazı evlerde iki oda vardır. Bu evlerin kapıları yoktur. Muhtemelen ahşap bir merdivenle evlerin damında bulunan bir aralıktan içeriye girilmiş olmalıdır. Çatalhöyük evlerinin ana odaları yaklaşık 20-25 m ve dörtgen planda, yiyecek ve malzemeleri saklamak için ilave yaptıkları depo amaçlı odalar ise 1-3 m arasında değişmektedir. Çatalhöyük evlerinin konumlanmış şeklinden bir düzenleme yapıldığını görmek mümkündür. Evlerin odaları birbirine dar geçitlerle bağlanmıştır. Odalar içinde kerpiçten sekiler duvarlarda payeler ve nişler yer alır (Özdoğan, 2011;78)

Höyükte bulunan Ana tanrıça heykeli önemlidir. Pişmiş toprak ve taştan yapılan heykeller bolluk ve bereket timsali olan şişman kadın figürlerle betimlidir. Höyükte yapılan kazılarda çatışma ve savaşların izlerinin olduğunu gösteren bir buluntuya rastlanmamıştır. Çatalhöyük evlerinin iç mekânlarında burada yaşayan insanların yaşantısıyla, kültürleriyle ilgili ilginç bilgiler veren duvar resimleri bulunmaktadır.

Evlerdeki duvarlara sıva yapıldıktan sonra üzeri badanalanmış, beyaz badananın üstüne ise farklı renlerde yapılmış resim bulunmaktadır. Bu resimlerde değişik hayvan figürleri, el izleri, geometrik desenler ile av sahneleri vardır. Çatalhöyük'te bulunan bir yapının içinde bulunan oda duvarının yüzeyinde ilk defa şehir planı niteliğinde olduğu değerlendirilen resim ortaya çıkarılmıştır. Resimde evler birbirlerine bitişmiş şekilde çizilmiştir. Evlerin arka planında volkanik bir dağ ve dağın lavlarını püskürme anındaki durumu resmedilmiştir.

Çatalhöyük'te ortaya çıkarılmış ve kabartma olarak kullanılmış farklı bir bezeme de odaların biraz yüksekçe yerleri üzerine yerleştirilmiş boynuzlar ve boğa başlarıdır. Bu odalar kutsal mekân olarak düşünülen yapılarıdır. İnsanların aynı kültürü yaşamaları, aynı inanç sistemlerine sahip olmaları, kişisel veya toplum olarak kullanmış oldukları gündelik yemek kapları ve süs eşyalarını yapmaları bu birlikteliğe katkı sağlayan etmenlerdir. Bahse konu etmenler sebebi ile Çatalhöyük'te insanlar yaklaşık 2000 yıla yakın devam eden bir yaşam sürmüşlerdir. Çatalhöyük bu sebepten Neolitik dönemin önemli bir yerleşimlerinden birisidir.

Sonuç

Platon adalet nedir sorusuna cevap aramak için önce “Adil insan nasıl olur” sorusunu sorar. Buradan yola çıkarak adalet nasıl olur? Adil toplum nasıl olura gelir. Sonunda da Devlet nedir, der. Platon adalet diye bir

şey varsa mutlaka adil insan diye bir varlık da vardır. Adil insan varsa adil toplum diye bir şey vardır. Adil toplumun olduğu yerde adil yönetimde var olmalıdır. Platon buradan yola çıkarak adaletin toplumun üzerinde ele alınacak bir şey olması gerektiği sonucuna varır (Farabi, 2020: 93).

Aristo insanın sosyal bir varlık olduğunu söyler. Bu sebepten insanın bir devlete muhtaç olduğunu iddia eder. Onun için devlet zorunlu bir kurum olup aileden önce gelir. Devletin belirli bir toprak üzerinde yaşamakta olan insanlara düzen tesis etmekte olan bir yapı olduğunu anlatır.

İnsan seçilen ve seçen, yönetilen ve yöneten bir canlıdır. İnsanın huzurlu olan bir toplumda var olabilmesi ise ancak siyasal bir yönetimce sağlanabilir. Adil ve erdemli bir devlet ise kendi içinde yaşayan değişik milletteki bireylerin birbirlerine hoşgörü ve yardımları sayesinde bunu sağlayabilir. Devlette yaşayan her insan aynı düşünce ve hoşgörüde olmayabilir. Kimisi zalim, zeki ve çıkarıcıdır. Kimi insan zayıf, güçsüzdür. Ama hepsi de adalet isterler. Neticede adaleti isteyen bütün insanlar bir araya gelerek hepsi ortak bir paydada birleşirler. Burada bazı isteklerinden vazgeçerek hepsinin razı olacağı fikirler geliştirirler. Bu fikirlere toplumsal sözleşme denir. Devlet bu şekilde kurulur.

Toplumların oluşmasında kişileri ve toplumları birbirine benzer veya farklı yapan çeşitli faktörler mevcuttur. Onları birbirine benzeyen davranışlara iten benzer düşünceleri vardır. İnsan olmaları bakımından aynı sınıra sistemine sahiptirler. İnsanların duyu organlarına sahip olmaları, çok veya az bir akla sahip olması, beraber yaşadıkları sosyal ve fiziki bir çevrede yaşamak zorunda olmaları bu insanları benzer bir bilinçle ulaştırır (Aslantürk-Amman,2001:21). Oluşturulan bu ortak bilinçte; kişilerin kan bağları, buldukları sosyal çevre, meydana getirmeye çalıştıkları ekonomileri ve inanç sistemleri önemli etkiye sahiptir.

Beraber yaşamakta olan bir toplumun başka toplumlardan farklı olarak, geçmişten bu tarafa değişerek gelen, kendisine özgü olan sanat, inanç şekilleri, örf ve adetleri, anlayışı ve davranışlarıyla o toplumun kimliğini oluşturan yaşayışı ve düşünce şekline kültür denmektedir. Kişilerin ve toplulukların birbirlerine benzerlik gösteren özelliklerinin arasında en önemlisi kültür birliğidir. Aynı kültüre ait birey ve toplumlar ne kadar farklı görünüşe sahip olsalar da kültür birliğinden ötürü birbirlerine benzerler. İstekleri, arzuları, ihtiyaçları, amaç ve hedefleri aynıdır. Bu nedenle fiziki ve sosyal çevrelerinin birbirine benzemesi, aynı öğrenme yeteneklerine sahip

olmaları, düşünce dünyalarında ve davranışlarında bir birlik meydana getir. Sonuç olarak belli bir kültüre göre oluşan davranış şekilleri kalıplaşmış sosyal kurumları ve toplulukları oluştur (Aslantürk &Amman, 2001:20).

İlk yerleşik topluluklarının oluşmaya başladığı ve Neolitik Çağ olarak bilinen bu zaman dilimi M.Ö. 10.000– 6000 yılları arası yaklaşık dört bin yıllık bir zamandır. Bu zaman diliminde yiyecek üretiminde büyük değişiklikler ve artış ortaya çıkar. İkamet edecekleri evlerin yapımı, bunun için yerleşilecek yerlerin seçilmesi, seçilen bu yerlerin düzenlenmesi gibi önemli gelişmeler yaşanır (Öztan, 2009:2). Bu çağda kilden yapılabildiği pişirilen çanak çömlekler insan hayatına girer. Bu dönemin kendi içinde ayrımı ise ortaya konan malzeme grubuna göre yapılır. Henüz bu dönemde Anadolu coğrafyasında yazı kullanılmadığı için kullanılan malzeme sınıfına göre çanak-çömleksiz Neolitik dönem ve çanak- çömlekli Neolitik dönem denmiştir.

Neolitik dönemde avcı- toplayıcı ve göçebe toplulukların yerleşik hayata geçmeleriyle yiyecekleri besinleri üretmeye başlamaları kendi hayatlarında iki önemli gelişmeyi beraberinde getirir. Çanak-çömleksiz Neolitik dönemin ilk başlarındaki yapıları, toprağın zeminine gömülü olarak yapılmışlardır. Bu yapılar yuvarlak ve oval palandaki ilkel kulübelerdir. Yapılar 3 m ile 8 m çapında bir düzlüğe yapılmış olup tek odalıdır. Duvarları iç kısımdan taşlarla desteklenmiş, üst kısımları dal, kamış gibi basit malzemelerle örülerek çamurla sıvanmıştır. Toprak tabanlarına bazen taş döşenmiştir. Yapı içinde ocak bulunurdu. Bu evlerde azda olsa kiler ve seki bölümlerine rastlanmıştır. İç Anadolu bölgesinde Aksaray sınırları içindeki Aşıklı Höyük mimarisi, yapılarda kullanılan yuvarlak plandan dörtgen plana geçişin izlendiği önemli yerleşmeler arasındadır. Konya sınırları içerisinde bulunan Çatalhöyük ise, mimaride dörtgen plana geçmiş, ihtiyacına göre konutlarını büyütmüş ve yakın doğu'nun tespit edilmiş en büyük kasabalarından biri olmuştur. Her ne kadar henüz tabakalı bir toplum yapısı oluşmamış olsa da mevcut durumu ile bölgesindeki diğer yerleşim yerlerini gerek kültürü gerekse mimarisi ile etkilemiştir.

Kaynakça

- ASLANTÜRK Z., & Amman, M.T., (2001), Sosyoloji (Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler), Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- BAHAR, H., (2010), Eski Çağ Uygarlıkları, 1.Basım, Kömen Yayınları, Konya.
- CERAM, C.V., (1992), Tanrıların Vatanı Anadolu, (çev. Esat Nermi Erendor), 3.baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- CÜCELOĞLU, D., (2008) İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- DURU, R., (2016), Tarımdan Yazıya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresinin Altıbin Yılı (MÖ 8000- 2000), Antalya.
- EROL, O., (1972), "Konya, Tuz Gölü, Burdur Havzalarındaki Pluvial Göllerin Çekilme Safhalarının Jeomorfolojik Delilleri", Coğrafya Araştırmaları Dergisi, sayı:3-4, Ankara.
- ESİN, U., (1991), "Aşıklı Höyük (Kızılkaya Aksaray) Kurtarma Kazısı 1989". TAD XXIX, Ankara.
- Farabi, (2020), Varmısın ki yok olmaktan korkuyorsun, Destek yayınları (çev.: M.Topal), İstanbul.
- İLHAN, S., (1999), Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- KARUL, N., (2017), Aktopraklık, "Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy" Ege Yayınları, İstanbul.
- KINAL, F., (1991), Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi,3.baskı, Ankara.
- KÖSEMİHAL, N.Ş., (2002), "Sosyoloji Tarihi", Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (2022), 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Kazı Sonuçları Sempozyumu, (Ed. Adil Özme), Denizli.
- MELLAART, J., (2003), "Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent", (çev: G. Bilge Yazıcıoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDOĞAN, M., (2011), Neolitik Çağ: Çanak Çömleklili. Arkeoatlas Tarihöncesinden Demirçağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, (Ed. N.Karul), İstanbul.
- ÖZDOĞAN, M., (2019), Ham Maddeden Ustalara, Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul.
- ÖZTAN, A., (2009), Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Eski Anadolu Uygarlıkları, "Neolitik Çağ", Ankara.
- SEVİN, V., (2003), Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları,3.Basım, İstanbul.
- SEVİN, V., (2019), Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, İletişim Yayınları, 5. Basım, Ankara.
- TÖNNİES, F., (2019), Cemaat ve Cemiyet, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul.

Roma İmparatorluk Çağında Ephesus'ta Spor ve Eğlence*

Safa Sirac Beyaz** • Ali Okumuş***

ÖZET

Roma döneminde Ephesus, sadece ticaret ve din açısından değil, aynı zamanda spor ve eğlence bakımından da canlı bir şehirdi. İnsanlar burada hem spor yapıyor hem de büyük gösterilere katılıyordu. Şehirde gymnasionlar, yani spor okulları vardı. Gençler ve çeşitli yaş grupları burada güreş, koşu, boks, pankasyon ve disk atma gibi sporlarla ilgilenirken, aynı zamanda eğitim alıyorlardı. Spor, sadece beden sağlığı için değil, sosyal yaşamın bir parçası olarak da önemliydi. Ephesus'ta en büyük spor etkinliklerinden biri Ephesus Olimpiyatları idi. Bu yarışmalar tam 300 yıl boyunca düzenlendi ve hem sporcular hem de halk için büyük bir heyecan kaynağı oldu. Roma yönetimi de bu tür etkinlikleri destekliyordu çünkü spor, insanları bir araya getiren ve Roma'nın gücünü gösteren önemli bir araçtı. Ephesus'un büyük stadyumu, atletizm yarışları ve araba yarışları için kullanılıyordu. Halk burada yarışmacıları destekliyor, tezahüratlar yapıyor ve eğlenmeli vakit geçiriyordu. Ancak Ephesus'ta spor sadece yarışmalardan ibaret değildi. Roma dünyasında oldukça popüler olan gladyatör dövüşleri, Ephesus'ta da düzenleniyordu. Büyük amfi tiyatrolarda yapılan bu dövüşler, halkın büyük ilgisini

* Bu makale, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Lisansüstü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Safa Sirac Beyaz tarafından hazırlanmakta olan *MS. I. Yüzyılda Roma'nın Asia Eyaletinde Spor Faaliyetleri* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

çekiordu. Gladyatörler, genellikle savaş esirleri ya da eğitilmiş dövüşçülerdi ve arenada hayatta kalmak için mücadele ediyorlardı. Bu dövüşler, Roma'nın güçlü ve otoriter yapısını sergileyen bir gösteriye dönüşmüştü. Ephesus'ta spor ve eğlence iç içeydi. İnsanlar gymnasionlarda spor yapıyor, stadyumda yarışmaları izliyor ve amfi tiyatrolarda gladyatör dövüşlerine tanık oluyordu. Roma yönetimi, sporu sadece bir eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda halkı bir araya getiren ve yönetimin gücünü hissettiren bir araç olarak kullanıyordu. Ephesus'ta, bu yönüyle Roma dünyasının en hareketli şehirlerinden biri olmayı başarmıştı.

Anahtar Kelimeler: Ephesus, Roma İmparatorluğu, Küçük Asya

ABSTRACT

During the Roman period, Ephesus was a vibrant city not only for trade and religion, but also for sports and entertainment. People here both practiced sports and participated in large-scale spectacles. The city boasted gymnasium, or sports schools. Young people and various age groups participated in and received training in sports such as wrestling, running, boxing, pankration, and discus throwing. Sports were important not only for physical health but also as a part of social life. One of the largest sporting events in Ephesus was the Ephesus Olympics. These competitions were held for 300 years and were a source of great excitement for both athletes and the public. The Roman government also supported such events because sports were a crucial tool for uniting people and demonstrating Roman power. Ephesus's large stadium was used for athletic competitions and chariot races. The people there supported the competitors, cheered them on, and enjoyed themselves. However, sports in Ephesus were more than just competitions. Gladiator fights, which were highly popular in the Roman world, were also held in Ephesus. Held in large amphitheaters, these fights attracted considerable public attention. Gladiators, usually prisoners of war or trained fighters, competed for survival in the arena. These fights became a spectacle showcasing Rome's powerful and authoritarian structure. Sports and entertainment were intertwined in Ephesus. People played sports in gymnasiums, watched competitions in stadiums, and witnessed gladiatorial combats in amphitheaters. The Roman government used sports not only as a means of entertainment but also as a tool to unite the people and demonstrate the power of the government. In this respect, Ephesus succeeded in becoming one of the most vibrant cities in the Roman world.

Keywords: Ephesus, Roman Empire, Asia Minor

GİRİŞ

Antik Çağ boyunca Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri olan Ephesus, yalnızca ticari ve dini merkez olma özelliğiyle değil, aynı zamanda kültürel ve sportif etkinlikleriyle de dikkat çeken bir şehir olmuştur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, spor ve eğlence faaliyetleri Ephesus kent yaşamının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş, şehri sosyal ve kültürel olarak geliştiren bir etken olmuştur. Bu dönemde atletizm yarışmaları, gladyatör dövüşleri, tiyatro gösterileri ve festivaller halkın hem dini hem de toplumun bir parçası olmuştur. Ephesus'ta bulunan büyük tiyatro, stadyum ve gymnasion gibi yapılar, kentin spor ve eğlence hayatının canlılığını ve önemini gözler önüne sermektedir.

Roma dünyasında spor ve eğlence etkinlikleri, yalnızca fiziksel aktivitelerden ibaret olmayıp, aynı zamanda birer gösteri unsuru olarak da değerlendirilmiştir. Ephesus'ta özellikle Artemis Tapınağı çevresinde düzenlenen festivallerde, atletizm yarışmalarının yanı sıra tiyatro oyunları ve müzikli etkinlikler de gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, Ephesus Stadyumu'nda gladyatör dövüşleri ve araba yarışları gibi gösteriler hem halkın eğlence ihtiyacını karşılamak hem de Roma'nın güç ve hâkimiyetini sergilemek amacıyla düzenlenmiştir. Kentin bu tür etkinliklerle Roma İmparatorluğu'na entegre olması, sporun yalnızca bireysel bir uğraş olmaktan öteye geçerek, toplumsal ve siyasi bir araç olarak kullanıldığını da göstermektedir.

Ephesus'ta düzenlenen spor ve eğlence faaliyetleri üzerine yapılan çalışmalar, antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında kent yaşamının nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Türkçe akademik literatürde bu konuda yapılan araştırmalar, Ephesus'un sportif ve eğlence kültürünün, Roma İmparatorluk Dönemi'nde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve toplumsal yapıya nasıl entegre olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Ephesus Olimpiyatlarının tarihi, bu dönemde sporun dini ve sosyal bir ritüel olarak nasıl işlev gördüğünü anlamak açısından önem arz etmektedir. Kentin sahip olduğu büyük tiyatro ve stadyum gibi yapılar da Ephesus halkının günlük yaşamında eğlence ve sporun ne denli merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Ephesus Antik Kenti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen spor ve eğlence etkinliklerinin nitelikleri, toplumsal ve mekânsal bağlamda değerlendirilecek;

atletizm yarışmaları, gladyatör dövüşleri, tiyatro gösterileri ve dini festivallerin kentin sosyal yapısına etkileri ele alınacaktır.

Aynı zamanda, Ephesus'ta bulunan arkeolojik kalıntılar üzerinden, bu etkinliklerin mekânsal organizasyonu ve toplum içindeki yeri analiz edilecektir. Ancak bunun öncesinde Ephesus'un kısaca genel tarihi ile ilgili bilgiler vermek yerinde olacaktır.

1. Ephesus'un Tarihi

Ephesus Antik Kenti, günümüzde İzmir'in Selçuk ilçesi sınırlarında, Panayır Dağı ve Bülbül Dağı arasında yer almaktadır. Antik çağda Küçük Menderes Nehri'nin getirdiği alüvyonlar sayesinde denize açılan bir liman kenti olan Ephesus, hem coğrafi konumu hem de doğal koşulları bakımından son derece elverişli bir yerleşim alanıydı. Bu avantajları sayesinde tarih öncesi dönemlerden itibaren iskân gören kent, zamanla Anadolu'nun en önemli kültürel ve ticari merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Kentin kuruluşu ile ilgili mitolojik anlatılar, Ephesus'un çok katmanlı kimliğini ortaya koyar. Bir efsaneye göre kent Amazonlar tarafından kurulmuştur; başka bir anlatıya göreyse Atinalı kral Kodros'un oğlu Androklos tarafından kurulmuştur. Arkeolojik veriler, bölgedeki yerleşimin Neolitik Çağ'a kadar uzandığını ve özellikle Çukuriçi Höyük ile Ayasuluk Tepesi çevresindeki buluntuların, bu tarihsel derinliği desteklediğini ortaya koymaktadır.¹

Ephesus, M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kimmer istilasına uğramış, ardından Lydia Krallığı egemenliğine girmiştir. M.Ö. 546 yılında Persler tarafından ele geçirilen kent, Büyük İskender'in Pers egemenliğine son vermesiyle yeniden güç kazanmıştır. Onun ölümünden sonra Ephesus, generallerinden Lysimakhos'un hâkimiyetine girmiştir. Lysimakhos döneminde kent bugünkü yerine taşınmış ve Hellenistik Dönem boyunca Küçük Asya'nın önemli şehirlerinden biri olmuştur. M.Ö. 133'te Pergamon Kralı III. Attalos'un topraklarını Roma'ya vasiyet etmesiyle birlikte Ephesus, M.Ö. 129'da kurulan Asia eyaletinin önde gelen kentlerinden biri olmuştur. M.Ö. 27 yılında Augustus'un imparator ilan edilmesiyle Asia Eyaleti'nin başkenti olmuş ve Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Anadolu'nun en büyük ve en zengin metropolü hâline gelmiştir. Limanı sayesinde ticaretin yoğunlaştığı kent, aynı zamanda siyasi ve dini alanlarda da önemli

¹ Arınç, Merve (2020), *Ephesus Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Stelleri*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Aydın

roller üstlenmiştir. Roma İmparatorları tarafından dört kez “Neokoros” yani “İmparator Tapınağı Muhafızı” unvanına layık görülmesi, Ephesus’un imparatorluk kültürü açısından taşıdığı değeri açıkça ortaya koymaktadır.²

Roma döneminde Ephesus’un mimari zenginliği de dikkat çekicidir. Artemis Tapınağı, antik dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında büyük tiyatro, Celsus Kütüphanesi, Hadrian Tapınağı, agora, hamamlar ve geniş sütunlu caddeleriyle kent, Roma şehir planlamacılığının etkileyici bir örneğini sunar. Gündelik yaşamı yansıtan çok katlı evler, dükkânlar, kanalizasyon ve su altyapıları da Ephesus’un gelişmiş kent yapısını göstermektedir. Tüm bu yapılar, sadece yönetsel ve dini merkezlerin değil, canlı bir toplumsal yaşamın da burada sürdüğünü kanıtlamaktadır.

Ephesus’un bu parlak dönemi, M.S. 3. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Ancak M.S. 262 yılında gerçekleşen Got saldırıları ve yaşanan depremler, kentin gücünü ve cazibesini önemli ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Yine de Roma İmparatorluk Çağı boyunca Ephesus, hem sembolik hem de pratik açılardan çok yönlü bir merkez olmuştur. İmparatorluk kültürünün güçlü bir şekilde yaşandığı, görkemli mimarisiyle dikkat çeken ve halkın sosyal yaşamına dair birçok unsuru bünyesinde barındıran bu şehir, bugün spor ve eğlence kültürünü anlamaya çalıştığımız Roma dönemi kent yaşamının da en iyi örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

2. Roma İmparatorluk Dönemi’nde Ephesus

MÖ 27 yılında Augustus’un princeps unvanıyla iktidarı ele almasıyla birlikte başlayan Roma İmparatorluk Dönemi, MS 476’ya kadar süren uzun ve çok katmanlı bir dönemi kapsar. Bu süreçte Ephesus, Roma’nın Asia eyaleti içinde yalnızca dinsel değil, siyasal ve ekonomik açıdan da önemli bir merkez hâline gelmiştir. Kent, Roma’nın doğudaki yüzü olarak kabul görmüş; mimarisi, yönetimi ve kamusal yapılarıyla imparatorluk ideolojisini yansıtan örnek bir şehir kimliğine bürünmüştür. İmparatorluk döneminde Ephesus’un sahip olduğu en büyük ayrıcalıklardan biri, Asia eyaletinin başkenti statüsüdür. Bu konum, kente hem idari hem de kültürel bir üstünlük kazandırmıştır. Roma yönetimi, sadık ve prestijli şehirleri desteklemekte, bu şehirlerde büyük çaplı inşa faaliyetlerine girişmekteydi. Ephesus da bu

² Ülbeği, S. (2019), *Arkeolojik Buluntular Işığında Roma İmparatorluk Dönemi’nde Ephesus Antik Kenti Siyasal ve Ekonomik Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın

çerçeve de çeşitli kamu binalarıyla, stoa ve agoralarıyla ve özellikle tiyatro gibi büyük toplanma alanlarıyla donatılmıştır. Artemis Tapınağı çevresinde gelişen dinsel çekim gücü de kentin bölgesel önemini pekiştirmiştir.³

Roma İmparatorluk Dönemi, sporun yalnızca fiziksel bir faaliyet olmanın ötesine geçtiği, politik ve sosyal bir araç olarak önem kazandığı bir dönemdir. Ephesus'ta düzenlenen atletizm oyunları ve gösteriler, kent halkını bir araya getiren kamusal etkinlikler olmanın yanı sıra, imparatorluk propagandasının da bir parçasıydı. Spor oyunları sırasında kentin ileri gelenleri tarafından yapılan bağışlar (leitourgia) aracılığıyla hem toplumsal dayanışma güçleniyor hem de elit sınıf halk nezdinde prestij kazanıyordu. Bu etkinlikler, Roma'nın "ekmek ve seyirlik oyunları" anlayışının yerel düzlemdeki karşılığıydı.

Sporcuların sahip olduğu toplumsal statü de bu dönemde dikkat çekicidir. Başarı kazanan atletlere heykel dikilmesi, isimlerinin yazıtlarla onurlandırılması ve hatta vergi muafiyeti gibi imtiyazlar tanınması, sporun ne denli ciddiye alındığını göstermektedir. Aynı zamanda bu durum, Roma'da sporu bir şehirlerarası rekabet unsuru hâline getirmiştir. Her şehir, kendi oyunlarını düzenleyerek ve başarılı sporcularıyla övünerek, imparatorluk içindeki yerini pekiştirme çabasına girişmiştir. Ephesus da bu rekabetin önemli aktörlerinden biri olmuş, oyunları hem çevre kentlerle hem de doğrudan Roma ile ilişkilerini güçlendirmiştir.⁴

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus hem yönetsel hem de kültürel açıdan gözde bir kent konumundaydı. Spor ve eğlence faaliyetleri, bu dönemde yalnızca halkın boş zamanlarını değerlendirdiği etkinlikler değil, aynı zamanda siyasal sadakatin, toplumsal bütünlüğün ve kültürel birliğin sürdürüldüğü araçlardı. Ephesus'un imparatorluk sistemine uyumu, onun bu çok katmanlı işlevleri başarıyla yerine getirmesiyle mümkün olmuştur.

3. Ephesus'ta Yapılan Spor Faaliyetleri

Roma İmparatorluk Dönemi'nde spor sadece bedensel bir etkinlik olarak değil, aynı zamanda politik, toplumsal ve kültürel anlamlar taşıyan önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde spor, kentler arasında rekabetin bir aracı olmuş, imparatorluk propagandasının

3 Faulkner N. (2020), *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, Yordam Kitap, Çev: Çağdaş Sümer, İstanbul.

4 Şengül, N. Ç. (2013). "Antikçağda Küçük Asya'daki Sporcular: Sosyal Durumları, Profesyonellik ve Kentler". *Cedrus*, 1, 151-162. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/20131683>

yayılmaya katkı sağlamış ve sporculara sağlanan çeşitli ayrıcalıklarla birlikte toplum içinde saygın bir konuma ulaşmalarına olanak tanımıştır. Bu çerçevede, Ephesus antik kentinde gerçekleştirilen spor faaliyetlerinin neler olduğu, bu sporların kent yaşamındaki rolü ve bu etkinliklerin hangi anlamları taşıdığı üzerinde durulacaktı.

3.1 Gladyatör Dövüşleri

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus kentinde düzenlenen spor ve eğlence faaliyetleri içinde gladyatör dövüşleri, yalnızca bir gösteri unsuru değil, aynı zamanda sosyal ve siyasi anlamlar taşıyan etkinlikler olarak öne çıkmaktaydı. Bu dövüşler, özellikle Roma'nın iktidarını ve askeri gücünü halka görsel olarak yansıtmaya amacı taşımakta; yerel yöneticilerin halkla bağ kurmasını ve Roma'ya olan sadakatlerini göstermesini sağlayan araçlar olarak kullanılmaktaydı. Ephesus'taki stadyum, bu bağlamda gladyatör dövüşleri başta olmak üzere çeşitli yarışmaların ve etkinliklerin merkezi bir mekânı olmuştur.⁵

Ephesus'ta gladyatör dövüşlerinin zamanla daha yaygın ve sistemli hâle gelmesi, Roma kültürünün kent üzerindeki etkisinin artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu dövüşler çoğu zaman bir tanrıya adak sunma, ölen bir kişiyi onurlandırma ya da festival etkinliklerinin bir parçası olarak düzenlenmiş; dolayısıyla yalnızca seyirlik bir şiddet gösterisi değil, dini ve toplumsal ritüellerin de bir parçası olmuştur. Gladyatörler çoğunlukla köle ya da savaş esirlerinden oluşmakla birlikte, bu alanda profesyonelleşmiş dövüşçüler de bulunmaktaydı. Halkın karşısında hayatlarını riske atarak dövüşen bu kişiler, zamanla birer kahraman figürüne dönüşmüş; isimleri, başarıları ve ölüm tarihleri yazıtlara işlenmiş, duvar resimlerinde tasvir edilmiş ve halkın kolektif hafızasında yer edinmişlerdir.⁶

1990'lı yıllarda Ephesus'ta, stadyumun doğu tarafında keşfedilen gladyatör mezarlığı, bu dövüşlerin kentsel yaşam içindeki yerini daha somut biçimde ortaya koymuştur. Burada bulunan bireylerin iskeletlerinde görülen iyileşmiş travmalar ve ölümcül yaralanmalar, gladyatörlerin yoğun fiziksel zorlanmaya maruz kaldığını göstermektedir. Aynı zamanda, bu

5 Türkoğlu Ç. (2016) "Anadolu'da Antik Dönem Sportif Organizasyonları ve Sportif Mekânlar". *The Journal of Academic Social Science*, S: 35, s.455-469

6 Kaplan, A. & Kara, Ö. (2022). "Roma İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Spor Organizasyonları ve Yönetiminin Siyasal ve Sosyal Hayata Etkileri", *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:42; pp:1174 1182.

kişilerin özel diyetlerle beslendiğine ve tıbbi müdahalelerle desteklendiğine dair bulgular da mevcuttur. Bu durum, gladyatörlerin yalnızca kurban değil, düzenli olarak izlenen ve belirli ölçüde korunan “seyir kahramanları” olduğunu düşündürmektedir.⁷

Ephesus'taki yazıtlarda, gladyatörlerin kaç dövüş kazandığı, hangi lanista (eğitmen) tarafından eğitildiği ve hangi arenalarda dövüştüğü gibi bilgiler yer almakta, bu da gladyatörlerin yalnızca birer eğlence aracı değil, aynı zamanda takip edilen bireysel karakterler olduğunu göstermektedir. Antik dönemin ‘spor yıldızları’ olarak görülebilecek bu figürler, toplumsal sınıflar arasındaki sınırları aşamasalar da halk nezdinde saygı gören bir statü kazanabilmişlerdir.⁸

Gladyatör dövüşleri, yalnızca bireysel cesaret ve fiziksel yeteneklerin sergilendiği yarışmalar değil; aynı zamanda Roma'nın güç ilişkilerini, sosyal yapısını ve seyir kültürünü temsil eden simgesel etkinliklerdir. Ephesus'ta bulunan gladyatör mezarlığı ve stadyum kalıntıları, bu dövüşlerin kent yaşamında ne denli önemli bir yer tuttuğunu ve Roma eğlence kültürünün Ephesus'a nasıl entegre olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece gladyatör dövüşleri, Roma eğlence anlayışının hem seyir zevki hem de iktidar temsili bakımından en güçlü yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir.⁹

3.2 Atlı Araba Yarışları

Roma İmparatorluk Dönemi'nde atlı araba yarışları, yalnızca bir spor etkinliği değil, aynı zamanda kamusal yaşamın vazgeçilmez parçalarından biri olarak şekillenmişti. Ephesus gibi büyük ve prestijli kentlerde bu yarışlar, imparatorlukla halk arasında bir bağ kurmanın aracı olmuş; eğlence, dini ritüel ve politik temsilin iç içe geçtiği organizasyonlar hâline gelmiştir. Ludi circenses olarak adlandırılan bu yarışmalar, başta tanrıları onurlandırmak amacıyla düzenlenmiş olsa da zamanla halkın taleplerini karşılayan büyük kamu etkinliklerine dönüşmüştür. Atlı araba yarışları Antik Yunan'daki hippodromos geleneğinden farklı olarak Roma'da circus adı verilen özel mimari alanlarda gerçekleştirilmekteydi. Ancak Roma'nın

7 Türkeli, H. (2006), “Ephesus'un Gladyatörleri: Ölümüne Dövüş”, *Atlas*

8 Akkurt, M. & Şinoforoğlu, T. (2023), “Spor İçin Seyirci, Seyirci İçin Spor: Roma'da Atlı Araba Yarışları ve Gladyatör Dövüşleri”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 28(1), 92-101.

9 Korkmaz, S. (2024). “Antikçağ Ephesos Olimpiyat Oyunları”, *Journal of Global Sport and Education Research*, VII (1):48-60. DOI: 10.55142/jogser.1413396

Yunanca konuşulan doğu eyaletlerinde özellikle Küçük Asya'daki şehirlerde "circus" yerine "hippodromos" terimi yaygın şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Ephesus de bu bağlamda bir istisna değildir; kentteki stadyum ve onun çevresindeki açık alanlar, gladyatör dövüşlerinin yanı sıra, atlı araba yarışlarına da ev sahipliği yapmıştır.¹⁰

Circus ya da hipodromlar, genellikle U biçiminde planlanan büyük spor kompleksleri olarak inşa edilmiştir. Ephesus gibi anakent niteliğindeki kentlerde bu yapılar sadece sportif yarışmalara değil, aynı zamanda tiyatro gösterilerine, dini törenlere ve resmi geçitlere de sahne olmuştur. Yarışların düzenlendiği bu alanlar, halkın topluca bir araya geldiği, sosyal hiyerarşinin görünür hâle geldiği ve imparatorluk propagandasının açık biçimde sergilendiği çok yönlü mekânlardı.¹¹

Atlı araba yarışları, halk arasında yoğun bir heyecan ve taraftarlık duygusu yaratmış; yarış arabaları ve sürücüleri, halkın gözünde gladyatörlerle benzer ölçüde kahramanlaşmıştır. Genellikle dört takımdan (maviler, yeşiller, beyazlar ve kırmızılar) oluşan bu yarışmalar, zamanla şehirlerarası rekabetin de bir uzantısına dönüşmüştür. Başarılı sürücüler büyük ödüllere onurlandırılırken, onların başarısı aynı zamanda destekleyici olan kent yöneticilerinin prestijini de artırmaktaydı.¹²

Ephesus'ta araba yarışlarının düzenli şekilde yapıldığını kesin olarak gösteren yazıtlara henüz ulaşılammış olsa da kentteki stadyumun planlanması ve Ephesus'un diğer büyük kentlerle yarış içinde olması, bu tür gösterilerin burada da gerçekleştirildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca Anadolu'daki Anazarbos, Miletos, Pergamon, Perge ve Aspendos gibi kentlerde hipodromların inşa edilmiş olması, Ephesus gibi bir anakentin bu eğlence türünden geri kalmış olmasının düşük bir ihtimal olduğunu göstermektedir.¹³

Atlı araba yarışları, Ephesus'ta sporun yalnızca bedensel bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda kent kimliği, halkla iktidar arasındaki ilişki ve kültürel bütünleşme açısından çok yönlü bir işlev üstlendiğini ortaya

10 Kaplan, A. & Kara, Ö. (2022). "Roma İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Spor Organizasyonları ve Yönetiminin Siyasal ve Sosyal Hayata Etkileri", *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:42; pp:1174-1182.

11 Kaplan, A. & Kara, Ö. (2022). A.g.m

12 Akkurt, M. & Şinoroğlu, T. (2023), "Spor İçin Seyirci, Seyirci İçin Spor: Roma'da Atlı Araba Yarışları ve Gladyatör Dövüşleri", *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 28(1)

13 Atak, Ali Selkor. "Antik Roma'da Atletizm Yarışmalarının Tarihi Gelişimi ve Roma Hukukunda Profesyonel Atletlerle İlişkin Bazı Hukuki Meseleler". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24, sy. 2 (Kasım 2022): 887-929. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1182519>.

koymaktadır. Tıpkı gladyatör dövüşleri gibi, bu yarışlar da hem halkı bir araya getiren hem de Roma'nın ideolojik yapısını halka benimseten güçlü gösteri unsurları arasında yer almıştır.

3.3 Atletizm ve Diğer Spor Faaliyetleri

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca spor faaliyetleri, fiziksel güç gösteriminin ötesinde sosyal, siyasi ve kültürel boyutlar taşımıştır. Antik Roma, Yunan atletizm geleneklerini benimserken kendi değerleri doğrultusunda bu faaliyetlere yeni anlamlar yüklemiştir. Atletizm, başlangıçta Roma dünyasında pek kabul görmemiş; atletlerin çıplak yarışması gibi gelenekler Romalılar tarafından aykırı bulunmuştur. Ancak zamanla bu algı değişmiş ve atletizm yarışmaları Roma'da da organize edilmeye başlanmıştır. M.Ö. 2. yüzyılda Roma'da ilk atletizm etkinlikleri düzenlenmeye başlamış, düzenli ve periyodik atletizm festivalleri ise M.S. 1. yüzyılda yerleşmiştir. Augustus, Actium zaferinden sonra Nikopolis şehrinde Aktia oyunlarını; Napoli'de Sebasta oyunlarını başlatmıştır. Nero ise Roma'da "Neronia" adıyla bir festival düzenlemiş, fakat bu festival süreklilik kazanmamıştır. Domitianus döneminde ise Capitolia oyunları organize edilmiş, bu oyunlar dönemin prestijli atletizm etkinlikleri arasında sayılmıştır.¹⁴

Ancak atletizm, Roma'da gladyatör dövüşleri ve atlı araba yarışları kadar geniş bir halk ilgisi görmemiştir. Yine de atletizme karşı tamamen kayıtsız kalınmamış, Capitolia gibi prestijli oyunlar aracılığıyla Roma'da atletizm kültürü kısmen yerleşmiştir. Bu genel Roma pratiğine paralel olarak Ephesus'te de spor faaliyetleri büyük bir canlılık göstermiştir. Ephesus Antik Kenti, Roma İmparatorluk Dönemi'nde hem dini hem de sosyal etkinliklerin merkezi olmuş; spor organizasyonları da bu etkinliklerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

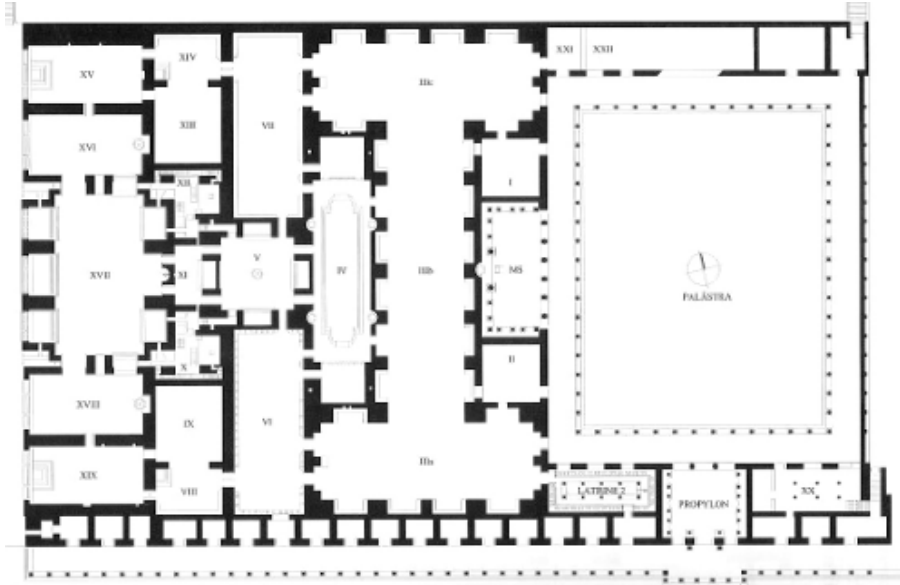
Ephesus Olimpiyat Oyunları, Roma döneminde özellikle Önasya (Asia) eyaletinde spor ve kültürü birleştirici en önemli etkinliklerden biri olmuştur. Oyunlar ilk olarak Domitian döneminde başlatılmış, daha sonra Hadrian döneminde yeniden canlandırılarak yüz yıllarca devam ettirilmiştir. Ephesus Olimpiyatları, orijinal Olympia oyunları model alınarak beş gün sürecek şekilde planlanmıştır. Yarışma programında stadyum koşuları, diaulos, dolichos gibi farklı mesafe yarışlarının yanı sıra, güreş, boks ve

14 Atak, Ali Selkor.(2022) "Antik Roma'da Atletizm Yarışmalarının Tarihi Gelişimi ve Roma Hukukunda Profesyonel Atletlerle İlişkin Bazı Hukuki Meseleler". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24, sy. 2 887-929. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1182519>.

pankration gibi dövüş sporları da bulunmaktaydı. Trompetçi ve haberciler için ayrı yarışmalar düzenleniyor, festival kapsamında dini ritüellerle spor etkinlikleri birleştiriliyordu. Ephesus Olimpiyatları uluslararası bir boyuta sahipti. İskenderiye ve Side gibi diğer Roma kentlerinden gelen atletler Ephesus'ta yarışıyor, şehrin sosyal hayatına ekonomik ve kültürel canlılık katıyorlardı. Oyunlara katılan sporcuların adları, başarıları ve özellikleri yazıtlarda belirtiliyor, kazanılan zaferler onuruna heykeller dikiliyordu.¹⁵

Ephesus'ta inşa edilen stadyum, gymnasium ve diğer spor tesisleri, şehrin spor hayatına verdiği önemin somut göstergeleri arasındadır. Stadyumun 25 bin kişilik kapasitesi, Ephesus'taki spor etkinliklerinin büyük kitlelere hitap ettiğini göstermektedir. Şehir, spor sayesinde ticari ve sosyal hareketliliği canlı tutmuş; Roma dünyası içindeki önemli konumunu bu yöntemle de pekleştirmiştir.

Bütün bu bilgiler ışığında Ephesus, Roma İmparatorluk Dönemi'nde sporun sadece fiziksel bir etkinlik değil; aynı zamanda bir toplumsal kimlik, siyasi güç ve kültürel prestij aracı olarak kullanıldığının çarpıcı bir örneği olmuştur.

Ephesus'taki Vedius Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin Mimari Düzeni (YEGÜL, F.K)

15 Korkmaz, S. (2024). "Antikçağ Ephesus Olimpiyat Oyunları", *Journal of Global Sport and Education Research*, VII (1):48-60. DOI: 10.55142/jogser.1413396

Ephesus Vedius Hamam-Gymnasion Kompleksi: Analitik Restorasyon Yaklaşımıyla Ele Alınışı (YEGÜL, F.K.)

4. Ephesus'lu Sporcular ve Onurlandırma Biçimleri

Antik Çağ'da sporcular, sadece fiziksel güçlerini sergileyen insanlar değil, aynı zamanda buldukları şehrin gurur kaynağı olmuş kişilerdir. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde spor, toplumsal hayatın önemli bir parçası hâline gelmiş; başarılı sporcular, hem bireysel başarılarıyla hem de temsil ettikleri şehir adına büyük bir prestij kazanmışlardır. Ephesus gibi büyük şehirlerde bu durum daha da belirgin hâle gelmiştir.¹⁶

Sporcular yarışmalarda birinci geldiklerinde yalnızca ödülleriyle değil, aynı zamanda toplumun saygısıyla da ödüllendirilmişlerdir. Bu kişilere kent yöneticileri tarafından çeşitli ayrıcalıklar verilmiştir. Bu ayrıcalıklar arasında vergiden muaf tutulmak, kamu görevlerinden muafiyet, kent meclisine kabul edilme ve zaman zaman vatandaşlık hakkı gibi uygulamalar da bulunmaktaydı. Roma hukuk metinlerinde bu tür ödüller ve muafiyetlerle ilgili maddeler yer almaktadır¹⁷

16 Çokbankir, N. (2010), *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları*, Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, Antalya s.149

17 Atak, Ali Selkor.(2022) "Antik Roma'da Atletizm Yarışmalarının Tarihi Gelişimi ve Roma Hukukunda Profesyonel Atletlerle İlişkin Bazı Hukuki Meseleler". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24, sy. 2 887-929. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1182519>.

Ephesus'tan günümüze ulaşan bazı yazıtlarda bu onurlandırmalar açıkça görülmektedir. MÖ 300 yıllarına tarihlenen bir örnekte, fakir ama başarılı bir sporcunun antrenörünün, kentten onun adına yardım istediği ve destek aldığı belirtilmektedir. Bu örnek, hem sporcunun kent adına ne kadar önemli olduğunu hem de şehirlerin başarılı atletleri sahiplenme biçimlerini göstermektedir. Sporcuların sosyal kökenleri zamanla değişmiştir. Başlangıçta genellikle zengin ve soylu ailelerin çocukları yarışmalara katılırken, zamanla daha alt sınıflardan gelen bireyler de bu alanda yer almaya başlamıştır. Özellikle ödüllerin artması ve bazı yarışmalarda para ödülleri verilmesi, sporun profesyonelleşmesini sağlamıştır. Böylece spor, birçok kişi için bir geçim yolu olmuş, atletlik bir meslek hâline gelmiştir.¹⁸

Kadın sporcular da Antik Çağ'da zaman zaman yarışmalara katılmışlardır. Her ne kadar erkekler kadar yaygın olmasa da özellikle dini törenlere bağlı olarak düzenlenen bazı oyunlarda kadınların da yarıştığı bilinmektedir. Ephesus gibi kentlerde kadınlara ait çok sayıda onurlandırma yazıtı bulunmasa da, özellikle doğu eyaletlerinde kadın atletlerin adı geçen örnekler mevcuttur. Bu durum, kadınların da zaman zaman spor yoluyla tanındığını göstermektedir. Sporcular adına dikilen yazıtlar, onların kaç yarışma kazandığını, hangi şehirleri temsil ettiklerini, bazen hangi eğitimciler tarafından yetiştirildiklerini belirtmekteydi. Bu yazıtlar hem tarihî bilgi sunar hem de o sporcunun toplum içindeki yerini göstermesi açısından büyük önem taşır. Ephesus'teki yazıtlarda da bu tür bilgiler yer almakta; sporcuların heykelleri şehrin önemli alanlarına dikilerek onurlandırıldıkları görülmektedir.¹⁹

Antik Çağ'da sporcular, sadece yarışmalarda ter döken kişiler değil; aynı zamanda şehirlerinin sesi ve yüzü olmuşlardır. Onlara verilen ödüller, yazıtlar, heykeller ve ayrıcalıklar, sporun yalnızca bireysel bir uğraş olmadığını; toplumu etkileyen, ona yön veren bir unsur olduğunu göstermektedir. Ephesus gibi şehirlerde bu durum çok daha net görülmekte; sporcular hem şehrin kültürel yaşamına hem de sosyal yapısına katkıda bulunmuşlardır.

5. Sonuç

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus, spor ve eğlence faaliyetlerinin yoğun şekilde yaşandığı önemli bir merkez hâline gelmiştir. Gladyatör

18 Çokbankir, N. (2010), a.g.m. s.151-153

19 Şengül, N. Ç. (2013). Antikçağda Küçük Asya'daki Sporcular: Sosyal Durumları, Profesyonellik ve Kentler". *Cedrus*, 1, 151-162. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/20131683>

dövüşleri, atlı araba yarışları, tiyatro gösterileri ve atletizm müsabakaları gibi etkinlikler sadece halkın eğlenmesi için değil, aynı zamanda dini ritüellerin bir parçası olarak ve siyasi otoritenin gücünü göstermek amacıyla da düzenlenmiştir. Sporun ve gösteri kültürünün bu şekilde devletle iç içe geçmiş olması, Ephesus gibi kentlerin sosyal ve kültürel yaşamını doğrudan etkilemiştir.

Bu etkinliklerin düzenlendiği stadyumlar, tiyatrolar ve gymnasionlar hem mimari olarak görkemli yapılar olmuş hem de kentin kimliğini belirleyen unsurlar hâline gelmiştir. Aynı şekilde bu oyunlara katılan sporcular da sadece yarışan bireyler değil; şehirlerini temsil eden, başarılarıyla toplumsal saygı kazanan kişiler olarak görülmüşlerdir. Onlara sunulan ayrıcalıklar, dikilen heykeller ve adlarına yazılan yazıtlar, bu sporcuların toplumdaki yerini anlamak açısından oldukça dikkat çekicidir.

Antik dönemle günümüz arasında sporun anlamı ve işlevi bakımından bazı benzerlikler olduğu söylenebilir. Günümüzde de spor, bireysel başarıyı ön plana çıkaran bir alan olduğu kadar; şehirlerin, ülkelerin ve kurumların tanıtımında kullanılan, sosyal birlikteliği pekiştiren ve geniş kitleleri etkileyen bir faaliyettir. Bugün bir olimpiyat madalyası kazanmak nasıl uluslararası prestij sağlıyorsa, Antik Ephesus'ta da kazandığı yarışla heykeli dikilen bir sporcu aynı onuru yaşardı. Aradaki en büyük fark ise, Antik Çağ'da sporun dini, siyasi ve toplumsal ritüellerle daha doğrudan bağlantılı olmasıdır.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus'ta gerçekleştirilen spor ve eğlence faaliyetleri, sadece fiziksel yarışmalar olmaktan öte, sosyal hayatın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzde de sporun toplum içindeki yeri düşünüldüğünde, bu mirasın hâlen sürdüğünü ve insanlık tarihindeki önemini koruduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- AKKURT, M. & ŞİNOFOROĞLU, T. (2023). *Spor İçin Seyirci, Seyirci İçin Spor: Roma'da Atlı Araba Yarışları ve Gladyatör Dövüşleri*. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 28(1), 92-101.
- ATAK, A. S. (2022). *Antik Roma'da Atletizm Yarışmalarının Tarihi Gelişimi ve Roma Hukukunda Profesyonel Atletlerle İlişkin Bazı Hukuki Meseleler*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(2), 887-929. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1182519>
- BEARD, M. (2019). *SPQR: Antik Roma Tarihi*. Pegasus Yayınları, İstanbul.

- ÇOKBANKİR, N. (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları*. Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, Antalya.
- FAULKNER, N. (2020). *Roma: Kartalların İmparatorluğu*. Yordam Kitap. Çev. Çağdaş Sümer, İstanbul.
- KAPLAN, A. & Kara, Ö. (2022). *Roma İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Spor Organizasyonları ve Yönetiminin Siyasal ve Sosyal Hayata Etkileri*. International Academic Social Resources Journal, 7(42), 1174-1182.
- KORKMAZ, S. (2024). *Antikçağ Ephesus Olimpiyat Oyunları*. Journal of Global Sport and Education Research, 7(1), 48-60. <https://doi.org/10.55142/jogser.1413396>
- ŞENGÜL, N. Ç. (2013). *Antikçağda Küçük Asya'daki Sporcular: Sosyal Durumları, Profesyonellik ve Kentler*. **Cedrus**, 1, 151-162. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/20131683>
- THOMAS, R. M. (2024). *Romulus'tan Justinianus'a Antik Roma*. Bilge Yayınları. Çev. Samet Özgüler. Ed. Ahmet Vedat Çelgin, İstanbul.
- TÜRKEİ, H. (2006). *Ephesus'un Gladyatörleri: Ölümüne Dövüş*. Atlas.
- TÜRKOĞLU, Ç. (2016). *Anadolu'da Antik Dönem Sportif Organizasyonları ve Sportif Mekânlar*. The Journal of Academic Social Science, 35, 455-469.
- ÜLBEĞİ, S. (2019). *Arkeolojik Buluntular Işığında Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus Antik Kenti Siyasal ve Ekonomik Durumu*. Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın.
- YARAN, S. (2022). *Antik Roma'da Festivaller*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- YEGÜL, F. K. (2008). *Ephesus'da Vadius Gymnasium'u ve Anadolu Hamam-Gymnasium'larının Kimlik Sorunu*. Anadolu, 34, 103-116. https://doi.org/10.1501/andl_0000000361

Galileo Galilei'nin Keşiflerine Cizvit Muhalefeti: Kozmolojide Din-Bilim Gerilimi

Tunahan Sönmeztürk*

ÖZET

Geç Rönesans döneminin en önemli astronomlarından biri olan Galileo Galilei'nin keşiflerine, dönemin Katolik Kilisesi'nin bilimsel alandaki en güçlü savunucularından biri olan Cizvit astronomlarının getirmiş olduğu eleştiriler bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. 16. ve 17. yüzyılda Galileo'nun yapmış olduğu gözlemler olan; Jüpiter'in uyduları, Venüs'ün evreleri, Ay'ın yüzeyi ve Güneş lekeleri, ortaya çıkarmış olduğu bulgularıyla Aristotelesci-Batlamyuscu evren modelini sarsmış ve Kopernikçi modelin lehine oldukça tatmin edici kanıtlar sunmuştur. Ancak Cizvit astronomlar, bu yeni gözlemleri çeşitli bilimsel ve teolojik gerekçelerle sorgulamış, Galileo'nun iddialarının aceleci ve kesinlikten uzak olduğunu savunmuştur. Çalışmanın amacı, bu eleştirilerin yalnızca teolojik mi yoksa bilimsel mi olduğunu ortaya koymaktır. Bu bakımdan Galileo'nun ve Cizvitlerin mevcut keşifler hakkındaki tezleri ve bu konuda yazılmış diğer metinler, karşılaştırmalı analiz yoluyla incelenmiş ve tartışmanın bilimsel ve felsefi temelleri üzerine durulmuştur. Mevcut Çalışma Cizvitlerin, Galileo'ya yönelik eleştirilerinin yalnızca dogmatik bir karşı çıkış olmadığını, dönemin bilimsel paradigmatları içinde değerlendirilebilecek bazı geçerli argümanlar içerdiğini göstermektedir. Örneğin Christoph Scheiner, Güneş lekeleri konusunda Galileo ile bilimsel bir tartışma yürütmüş,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Bakırçay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, tunahansonmezturk@gmail.com, ORCID: 0009-0005-9293-4808.

ancak farklı sonuçlara ulaşmıştır. Bununla birlikte Galileo'nun Kopernikçi modeli kesin doğru olarak sunması, Cizvitler tarafından bilimsel yöntem açısından aceleci bir yaklaşım olarak değerlendirilmiş ve bu durum, Galileo'nun Engizisyon yargılanmasına giden süreci tetiklemiştir. Sonuç olarak Galileo ile Cizvit astronomlar arasındaki tartışma, yalnızca bilim ve din arasındaki bir çatışma olarak görülmemelidir. Cizvitlerin eleştirileri, bilimsel yöntemin dönemin akademik dünyasında nasıl algılandığını anlamak açısından önemli bir konuma olmakla beraber Galileo'nun Engizisyon tarafından yargılanması, bu tartışmanın teolojik ve otoriter bir boyut kazandığını da göstergesidir. Bu çalışma, Cizvitlerin Galileo'ya yönelik eleştirilerini hem bilimsel hem de teolojik bağlamda ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Galileo Galilei, Cizvit astronomlar, Kopernik modeli, bilim ve din ilişkisi

JESUIT OPPOSITION TO GALILEO GALILEI'S DISCOVERIES: THE TENSION BETWEEN RELIGION AND SCIENCE IN COSMOLOGY

ABSTRACT

This study focuses on the criticisms brought by Jesuit astronomers, who were among the strongest defenders of science within the Catholic Church, against the discoveries of Galileo Galilei, one of the most important astronomers of the Late Renaissance. In the 16th and 17th centuries, Galileo's observations — such as the moons of Jupiter, the phases of Venus, the surface of the Moon, and sunspots — challenged the Aristotelian-Ptolemaic model and provided compelling evidence in favor of the Copernican model. However, the Jesuit astronomers questioned these new observations on various scientific and theological grounds, arguing that Galileo's claims were hasty and lacked certainty. The aim of this study is to determine whether these criticisms were solely theological or also scientific. To this end, the theses of Galileo and the Jesuits regarding these discoveries, as well as other contemporary texts, are examined through comparative analysis, with a focus on the scientific and philosophical foundations of the debate. The present study shows that the Jesuits' criticisms of Galileo were not merely dogmatic opposition but also contained valid arguments that can be evaluated within the scientific paradigms of the time. For example, Christoph Scheiner engaged in a scientific debate with Galileo over sunspots but reached different conclusions. Furthermore, Galileo's presentation of the Copernican model as definitive truth was seen by the Jesuits as a premature approach from the perspective of scientific methodology, a stance that contributed to the process leading to Galileo's trial by the Inquisition. Consequently, the debate between Galileo and the Jesuit astronomers should not be viewed solely as a conflict between science and religion. The

Jesuits' criticisms occupy an important place in understanding how the scientific method was perceived in the academic world of the time, while Galileo's trial by the Inquisition highlights the theological and authoritarian dimensions of the controversy. This study aims to address the Jesuits' criticisms of Galileo within both scientific and theological contexts.

Keywords: Galileo Galilei, Jesuit astronomers, Copernican model, science and religion relationship

1. GİRİŞ

Orta Çağ'ın sona ermesi ve Yeni Çağ'ın başlamasıyla beraber Avrupa pek çok noktada değişimler yaşayacaktı. Yeni bir kıtanın keşfi, Katolikliğe karşı muhalefet, Hümanizm ve de pek çok yeni fikrin ortaya çıkması... Avrupa'nın bu yeni dönemi adeta bir diriliş niteliğindedir. Rönesans olarak da adlandırılan bu yeni dönem; Avrupa'da dogmanın yok olduğu, bilimin ve düşünmenin tekrardan ortaya çıktığı bir zamanı ifade ediyordu. Rönesans kelimesi de aslen yeniden doğuştu. Eskinin yeniden doğuşu. Astronomi, Eski Çağ'dan beri insanlık tarihinde önemli bir bilimdi. Hatta tarihin en eski bilimi. Eski insanlar göğe baktıklarında gördükleri ışık taneciklerine pek çok anlam yüklemişti. Bazıları onları tanrılaştırdı bazılarıysa onları anlamaya çalıştı. Eski Mezopotamya, Eski Mısır ve Eski Yunan medeniyetleri gök hakkında oldukça iyi açıklamalar da getirmeyi başarmıştı. Fakat Eski Çağ'ın bu bilgi birikimi, Orta Çağ'a geldiğimizde dini dogmanın da işin içine girmesiyle kesin bir suretle kesildi. Bu dönem İslâm uygarlığı, Eski Çağ'ın bilgisini devam ettirdi. Geliştirdi. Avrupa'ysa Eski Ahit¹ ve Yeni Ahit² ten² öğrendiklerine zıt hiçbir bilgiyi kabul etme eyleminde değildi. Din adamları her ne kadar başlarda karşı çıksalar da Eski Çağ'ın büyük filozofu Aristoteles'in Yer merkezli evren modelini kabul etmek durumunda kaldılar. Aslen o dönemin düşünürleri çadır tipli bir evren modeli üzerinde duruyordu.³ Fakat çadır modelinin aksine Aristoteles'in modeli hem matematiksel olarak hem de iddia ettiği kuramı açıklama bakımından dönemin en akla yatkın olanlarındandı. Yine o dönemin bazı kimselerinin tercih ettiği Eski Çağ düşünürü Batlamyus'un Almagest adlı eserinde anlatmış olduğu bir evren modeli vardı. Bu model daha çok Aristoteles'in modelinin eksiklerinin giderilmiş haliydi. Gezegenlerin, Yer'in etrafındaki

1 Tevrat ve Zebur, Eski Ahit olarak adlandırılır.

2 İncil, Yeni Ahit olarak adlandırılır.

3 Unat, Y. (2013) *İlkçağlardan günümüze astronomi tarihi* (3.Baskı). İstanbul: Nobel yayınları. ss. 56-57.

dolanımlarına iç ve dış merkezli daireler eklemiştir. Fakat Yer’i tam olarak merkezi almayı hasebiyle bazı durumlarda kuşkuyla karşılanmıştı. Bazı düşünürlerse özellikle Latin Batı’da Eski Çağ’ın önemli bilginlerinden Pontuslu Herakleides’in Yer’in merkez olduğu, Venüs ve Merkür’ün Güneş etrafında döndüğü modelini savunmuştu.⁴

Nikolas Kopernik ile Avrupa’da Yer’in merkezde olmadığı konusu neredeyse 1800 yıl sonra tekrardan gündeme geliyordu. Ondan önce Sisamlı Aristarkus Yer’in değil Güneş’in merkezde olduğunu savunmuştu. Fakat delilleri yeterli bulunmamış ve reddedilmişti.⁵ Kopernik, aslen dönemin konjonktürü gereği fikirlerini açıklama konusunda başlarda pek istekli değildi. Zaten kendisi de Katolik kilisesine bağlı bir din görevlisiydi. Fakat keşfettikleri onu buna itecekti. Kopernik, küçük bir kesimle paylaştığı ve bu konudaki ilk eseri olan *Commentariolus*’da şunları diyordu;

“Atalarımızın, büyük ölçüde gezegenlerin görünen hareketlerini düzenlilik prensibiyle açıklamasını, bu göksel kürelerin haşmetine bağladıklarını düşünüyorum. Zira kusursuz küre biçiminde olan bir cismin her daim düzenli hareket etmemesi onlara saçma geliyordu(...) Eş merkezli daireleri kullanılarak sonuca ulaşmaya çalışan Calippus ve Eudoxus(...) gezegenlerin bize kimileyin yükseliyor, kimileyin alçalıyor görünmesinin de nedenini açıklamamıştır. Bu yüzden, sonunda âlimlerin önemli bir kısmının da varsaydığı gibi, dış merkezli daireleri ve dış tekerleme eğrilerini kullanmak daha doğru bir yöntem olarak kabul edilmiştir(...) Ptolemaeus⁶’un sistemi(...) her ne kadar rakamsal açıdan tatmin ediciyse de tutarsızlık içermiyor da değildi(...) Öyle ki hipotezler de kimi ekuant daireleri tasarlanmadıkça bir işe yaramıyordu; bunun yanında gezegenler hem dış merkezli dairelerinde hem de kendi merkezlerinde her daim aynı hızda devinmiyordu”⁷

Aslen Kopernik’e göre gezegenlerin hareketlerinin karmaşık gözükmemesinin sebebi, gezegenlerin Güneş’in etrafında dönmelerinin yanı sıra kendi çevresinde de dönme hareketi yapan Yer’in etrafında adeta bir balerin gibi turlamalarıydı.⁸ Fakat Kopernik nihai eserini baskılar sonucu ölüm döşegindeyken yayımlayacaktı. *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine* adlı eserinde yaptığı tüm hesaplamalar dahilinde Yer’in değil Güneş’in neden merkezde olması gerektiğini aktarmış ve başlarda Katolik kilisesinin aksine

4 age., s. 58.

5 age., s. 39.

6 Batlamyus.

7 Copernicus, N., & Rheticus, G. (2021). *Copernicus’u ilk astronomi metinleri* (C. C. Çevik, Haz.). İstanbul: Albaraka Yayınları, ss. 19–20.

8 Tez, Z. (2021). *Astronomi ve coğrafyanın kültürel tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları. s. 54.

Protestanlar tarafından dinsizlikle suçlanmıştır.⁹ Fakat eserin esas niteliği anlaşılmaya başlayınca Katolik kilisesi tarafından da yasaklanan kitaplar arasında yerini alacaktır. Kopernik'ten sonra Giordano Bruno, Tycho Brahe, Johannes Kepler ve Galileo Gaileli gibi pek çok astronom Rönesans Avrupası'nda varlık gösterecektir. Bunlardan pek çoğu Güneş merkezliliği savunurken, Tycho Brahe gibi bazı isimler de Yer merkezliliği savunacak ve entelektüel anlamda Avrupa'da tekrar bir gelişim süreci başlayacaktır. Bu astronomların aksine Cizvit Tarikatı'na bağlı ve Katolik inancının bilimsel manadaki bekleşisi konumundaki bir grup da belirecektir. Bunlar Aristotelesçi kozmolojiye bağlı ve Kutsal Kitap'ın¹⁰ emirlerinin dışına çıkmayı reddeden Katolik kimselerdi.

Cizvitler, 16.yüzyılda ortaya çıkmış ve Türkçeye İseviler/İsacılar olarak çevrilebilecek bir tarikattır.¹¹ Kuruluşların esas sebebi Doğu'da Türkler, Kuzey'de Protestanlar tarafından Katoliklerin baskılanmış durumda bulunmasıdır. Bu nedenle 1538 yılında Loyalalı Aziz Ignatius tarafından Katolik kilisesinin ve Papa'nın destekçisi olarak ortaya çıkmışlardır.¹² Amaçları tüm dünya halklarını Hristiyanlaştırmak olan bu grup, Uzak Doğu'ya kadar bir alanda da yayılım göstermiştir.¹³ Galileo'nun teleskobunu yaparak, keşiflerine başladığı ve bunu *Yıldızlardan Gelen Haber* olarak yayımladığı 1610 yılından itibaren Cizvitler, kutsal öğretiye karşı olduğu gerekçesiyle Galileo'nun karşısında yerlerini alacaklardır. Galileo'nun yapmış olduğu keşiflerin bazıları olan Güneş lekeleri, Jüpiter'in uyduları, kuyruklu yıldızlar ve Kopernikçi fikrin gözlemsel olarak kanıtlanması gibi pek çok çalışma, Cizvitler açısından hem Aristoteles kozmolojisine hem Kutsal Kitabın sözlerine aykırı keşiflerdi. Hatta bazıları bu keşifler üzerinde kendileri de çalışma yapmış olup, farklı sonuç almış bulunmaktaydı. Bu nedenle aralarında olan bu gerilim farklı noktalara evrilecektir.

2. JÜPİTER'İN UYDULARININ KEŞFİ

Aristoteles'in kozmolojisine göre gökyüzünün ötesi¹⁴ *ether* adı verilen ve değişmez/sonsuz bir yapıdandır. Bir nevi kusursuzdur ve tanrı(lar)dandır. Aristoteles *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde bu durumdan gökyüzünün

9 Yavuz Unat, age., s. 138.

10 Tevrat, Zebur ve İncil.

11 Sakin, O. (Haz.). *Cizvit Cemaati ve gizli talimatları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 17.

12 age., ss. 25-29.

13 Bkz. Yongdan, L. (2017). A scholarly imprint: How Tibetan astronomers brought Jesuit astronomy to Tibet. *East Asian Science, Technology, and Medicine*, (45), Haziran.

14 Ay üstü evren.

ve ötesinin değişmezliği olarak söz eder.¹⁵ Batlamyus ise Yer'in merkezde olmaması durumunda tamamen bir kargaşa olacağından Almagest'inde bahseder.¹⁶ Özetle Gökyüzü ebediyetten beri aynıdır ve değişmemiştir. Yer kutsaldır ve evrenin çekirdeğidir. O dönemim dogması bunlardı. Aynı zamanda 7 sayısının da bir kutsiyeti vardı. 7 tane gezegen, Yer çevresindeki 7 kristal küre, haftanın 7 gün olması vb.¹⁷ Bu bağlamda Yer'in ötesinde işler ve kusursuz bir düzen olduğuna inanılıyordu. Her şey olması gerektiği gibiydi ve öyle konumlandırılmıştı. Fakat Galileo aksini gösterecekti. Galileo, *Yıldızlardan Gelen Haber* adlı eserinde teleskobuyla keşfetmiş olduğu yeni gök cisimlerinden bahseder. 7 Ocak 1610 tarihinde yapmış olduğu Jüpiter gözleminde gördüklerini şu şekilde anlatacaktır;

*“Jüpiter’in yanında küçük ama son derece parlak üç küçük yıldız fark ettim. Her ne kadar onları sabit yıldızlardan saydıysam da merak uyandırdılar. Çünkü bir doğru üzerinde bulunuyorlar ve ekliptiğin parelerinde konumlanmış görünüyordular. Ayrıca aynı boyuttaki diğer yıldızlardan daha parlaklardı(...) Doğu kısmında iki tane, batıda ise bir tane vardı. Daha doğudaki ve batıdaki, ötekenden biraz daha büyük görünüyordu(...) Fakat 8.gün aynı gözleme döndüm ve çok farklı bir konumlanmayla karşılaştım. Çünkü üç küçük yıldız da Jüpiter’in batısındaydı ve önceki geceye göre birbirlerine daha yakınlardı”.*¹⁸

Galileo'nun da bahsettiği gibi bu bahsi geçen yıldızlar, Jüpiter'in uydularından başka bir şey değildi. O günlerde uydu nedir bilinmediğinden ve gezegen olamayacaklarını düşündüğünden ötürü Galileo onları yıldız sanmıştı. Bugün biz bu uydulara Galileo Uyduları¹⁹ adını vermekteyiz ve Jüpiter'in 95 doğal uydusundan ona en yakın olanlardır. Bu keşif ile birlikte sistemimizde daha çok nesne olabileceği ortaya çıkmış ve eğer bir gezegenin etrafında dönen cisimler varsa, benzeri durum diğer gezegenler içinde olabilir anlamı taşımıştır. Kısaca Ay, Yer'in çevresinde dönüyor diğerleri de dönmeli argümanı zarar görmüştü.²⁰

Galileo, bu keşfini Sidereus Nuncius (Yıldızların Habercisi) adlı eserinde duyurduktan sonra bilim çevrelerinde büyük bir tartışma başladı. Özellikle

15 Aristoteles. (2018). *Gökyüzü üzerine* (çev. S. Babür, 2. baskı). Bilgesu Yayıncılık, Ankara, ss. 16–17.

16 Bauer, S. W. (2016). *Batı biliminin öyküsü* (çev. M. Morali). Ankara: Alfa Bilim, s. 53.

17 Zeki Tez, age., s. 26.

18 Galilei, G. (2022). *Yıldızlardan gelen haber* (çev. K. A. Çetinalp). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, ss. 54–55.

19 Bu uydular Io, Europa, Ganymede ve Callisto'dur.

20 Abetti, G. (1954). *The history of astronomy*. London: Sidgwick and Jackson, ss. 93–94.

skolastik görüşe bağlı olan bazı bilim insanları ve dini çevreler, Galileo'nun teleskobuna ve gözlemlerine şüpheyle yaklaştılar. Bunlardan biri de Floransalı bir astrolog ve devlet görevlisi olan Francesco Sizzi idi. Sizzi, Galileo'nun Jüpiter'in etrafındaki uydulara dair iddiasına şiddetle karşı çıkmıştı. Sizzi'ye göre teleskopla görülen bu "küçük yıldızlar" aslında gerçek değildi. O, teleskobun şeytanın bir aracı olabileceğini, gördüklerinin bir yanılsamadan ibaret olduğunu iddia etti. Sizzi kendini şöyle savunuyordu:

"Evrende yedi kutsal cisim vardır: Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn. Bu yedi sayısı, yedi gün, yedi müzik notası, yedi insan duyusu gibi kutsal bir düzene uygundur. Bu düzene aykırı bir yeni cisim (Jüpiter'in dört uydusu) Tanrı'nın iradesine karşı olurdu".²¹

Dolayısıyla, Galileo'nun gördüğünü iddia ettiği bu uydular, ona göre gerçek olamazdı. Çünkü teleskopla görülen bu yeni gök cisimleri şeytanın insanların gözünü boyamak için yaptığı bir hileden ibaretti.²² Cizvitlerse bu keşifleri şaşkınlıkla karşıladıktan bir süre sonra kendi teleskoplarını edinme telaşına girdiler. Ardından yaptıkları gözlemlerde Christoph Scheiner, Adam Tanner ve Scheiner'in bir öğrencisi 1611 yılında Jüpiter'in uydularının varlığını doğruladı.²³ Aynı zamanda Güneşin içinde bazı şeyler de gördüğünü belirtti. Mercekle veya atmosferle ilgili bir sorun olduğunu düşündüğü bu şeyler aslında güneş lekeleriydi.²⁴

3. YENİ YILDIZLAR, VENÜS'ÜN EVRELERİ VE AY'IN YÜZEYİNİN KEŞFİ

Yine Aristoteles kozmolojisine göre Ay üstü evren *Ether* adı verilen bir maddeden yapılıyordu ve bu da bilinen maddeden oldukça farklıydı. *Yıldızlardan Gelen Haber* adlı eserinde Galileo'nun Ay üzerine yapmış olduğu gözlemler bunun böyle olmadığını, Ay'ın dünya gibi dağlara ve çukurlara sahip olduğunu, bizim bildiğimiz maddeden oluştuğunu gösterdi.²⁵ Aslen *Ether*'den oluşan bir Ay'ın asla bozulmaması gerekirdi. Fakat Ay yüzeyinde bolca krater izleri vardı. Aynı zamanda eski bir öğrencisinden

21 Drake, S. (1978). *Galileo at work: His scientific biography* Chicago: The University of Chicago Press. s. 201-202.

22 Heilbron, J. L. (2010). *Galileo*. Oxford: Oxford University Press. s. 140.

23 Crombie, A. C. (1953). *Augustine to Galileo: The history of science A.D. 400-1650*. Cambridge: Harvard University Press, s. 319.; Giorgio Abetti, age., s. 96.

24 Galilei, G., & Scheiner, C. (2010). *On sunspots* (haz. E. Reeves & A. Van Helden). Chicago: The University of Chicago Press, s. 49.

25 Galileo Galilei, age., ss. 32-36.

Güneş merkezli model doğruysa, Venüs'ün evreler göstermek zorunda olduğuna dair bir mektup aldı ve bu durumu incelediğinde bunun sadece Kopernik'in modeliyle açıklanabileceğini belirtti.²⁶ Yeni takımyıldızları gözlemledi²⁷ ve bu haberler Sabit Yıldızlar Küresi olarak adlandırılan bölgede yapıldığı için yine bilinen eski kozmolojik yaklaşımlara büyük darbe vurdu.

Açıkça bütün yapılan keşifler Kopernik'in Güneş merkezli kozmolojik yaklaşımını onayan nitelikteydi. Aslen bu gözlemlerden sonra Galileo, gözlemlerin kendi kendini açıklamasını bekledi. Çünkü dönemin siyasi konjonktürü gereği Güneş merkezliliği savunması halinde Buruno'nun²⁸ akıbetini paylaşma ihtimali taşıdığıнын farkındaydı.²⁹ Galileo'ya Güneş merkezliliğin kutsal kitaba aykırı olduğu durumu bir mektupta sorulduğundaysa şu şekil cevap veriyordu; *"işte kutsal kitaplardaki pasajların hükümleriyle değil, dnyusal deneyler ve gerekli olan kanıtlarla başlamak gerekir"*.³⁰ Tevrat'a baktığımızda Yaratılış 6-8'de Yer ve atmosferin üstü şu şekilde anlatılır; *"Tanrı, 'Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın' diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı gökkubbeyi yarattı. Kubbenin altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı. Kubbeye 'Gök' adını verdi"*. Orta Çağ kozmolojisinde gökkubbenin üzerindeki sular, Aristoteles'in *Ether*'ini çağrıştırdığından Aristo Kozmolojisi kolayca kabul görmüştür. Ama Galileo'nun keşifleri *Ether*'in varlığını yönelik iddiaları geçersiz kılmaktaydı. Her ne kadar Galileo başlarda dini çevrelere karşı daha dikkatli olsa da zamanla bu konuda daha dikkatsiz bir hale gelmeye başladığını görüyoruz. Bu da dini çevrelerin ve özellikle Cizvitlerin dikkatini çekmesine neden olacaktır.

4. GÜNEŞ LEKELERİ GÖZLEMİ

Aslen Güneş lekeleri ilk defa Çinliler tarafından gözlemlenmişti.³¹ *Ti'anyuán Yùlì Xiángyìfù* adlı Çince bir el yazmasında, ta 12.yüzyılda Çinliler tarafından yapılmış ilk Güneş lekesi kayıtlarına ulaşmaktayız.³² Geç Rönesans döneminde Güneş lekeleri hem Galileo hem Cizvit astronom Scheiner tarafından görüntülenmişti. Scheiner, Ingolstadt'taki Kutsal Haç Kilisesi'nde 1611 tarihinde orta sisli bir havada Güneş'i gözlemlemiş

26 Gribbin, J. (2022). *Bilim tarihi* (çev. B. Gönülşen, 4. basım). İstanbul: Alfa Bilim, s. 107.

27 Galileo Galilei, age., ss. 49-54.

28 Güneş merkezliliği savunduğu için kilise tarafından yakılarak idam edilmiştir.

29 John Gribbin, age., s. 108.

30 age., s. 110.

31 Sönmeztürk, T. (2024). *Kopernik devrimi*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, s. 84.

32 Arlt, R., & Vaquero, J. M. (2020). Historical sunspot records. *Living Reviews in Solar Physics*, 17(1), s. 4.

ve Güneş çevresinde gördüğü lekelerden söz etmişti.³³ Fakat bunları Rosa Ursina adıyla 1630 yılında yayımlayacaktı. Bu sebeple bilim camiası bu keşiften bir haberdirdi. Böyle bir keşfin haberi Galileo’ya gelip, bunun Aristoteles kozmolojisi hakkındaki yorumu sorulduğunda 1613 yılında *Istoria e Dimostrazioni intorno alle Macchie Solari* yani *Güneş Lekeleri Üzerine Tarih ve Açıklamalar* adlı eserini yayımlayacaktır. Galileo eserinde Güneş lekelerinin varlığından ve Aristoteles kozmolojisinin iddia ettiği gibi Güneş’in kusursuz olmadığını bilakis bir nevi dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur.³⁴ O dönemin önemli bilim cemiyetlerinden Lycean, övgü dolu bir biçimde Galileo’nun keşfini duyurduğunda keşfin sahibi olduğunu iddia eden Cizvit astronom Scheiner, Galileo’ya karşı cephe almıştır. İkili bir süre mektuplaşmış ve bu konu hakkında tartışmalar yapmıştır. Scheiner, Rosa Ursina’da şunları söylüyordu;

*“Sevgili okuyucu, 1624 yılında, Tanrı ruhunu kutsasın, Avusturya Arşidükü Karl ile birlikte İtalya’ya seyahat etmişim(...) 1611 yılındaki ardışık gözlemlerim boyunca edindiğim Güneş hakkındaki bilgilerimi paylaştım... onlar, felsefe açısından en büyük öneme sahip olan bu önemli çalışmayı geciktirmemem konusunda kararlı bir şekilde ısrar ettiler... bu nedenle, başladığım ve asla bırakmadığım Güneş fenomenini doğru bir sırayla sunmalıydım... yanlış suçlamalardan kendimi kurtarmak için... bana, 1623 yılında Roma’da İtalyanca dilinde basılmış olan ve başlığı “Il Saggiatore” olan belirli bir eser gösterildi... Apelles’in³⁵ iftiraya uğradığını ve aşağılayıcı bir hırslılıkla suçlandığını fark ettim, ayrıca onun eliptik Güneş üzerine yaptığı çalışmanın alay konusu yapıldığını gördüm”.*³⁶

Scheiner, burada gözlemlerini neden geç yayımladığını ve Galileo’nun eserine tepkisini belirtiyor. Aslen gözlemi kendisinin yaptığını ve bir nevi haksızlığa uğradığını düşünüyor ve devam ediyor;

*“Apelles, Galilei’nin fikirlerini kullanmamıştır; bu, Galilei’nin mektubunun tarihi olan 28 Eylül 1612 ile kanıtlanmaktadır(...) İğne deliği projeksiyonunu (pinhole projection) ilk kullanan kişi de kendisiydi.”*³⁷

Bu pasajda Scheiner’in Galileo’nun fikirlerini ödünç almadığını yineliyor ve ondan etkilenmediğini kanıtlamaya çalışıyordu. Özellikle iğne deliği

33 Daxecker, F. (2005). Christoph Scheiner’s main work ‘Rosa Ursina sive Sol’. *Acta Universitatis Carolinae. Mathematica et Physica*, (46), s. 129.

34 Tunahan Sönmeztürk, age., ss. 89-90.

35 Scheiner’in takma adı.

36 Franz Daxecker, agm, s. 129.

37 agm, s. 129.

projeksiyon yöntemini (pinhole projection) Güneş lekelerini gözlemlemek için ilk kez kendisinin kullandığını iddia etmekteydi.

Eserin devamında Scheiner, başlangıçta Güneş lekelerini küresel cisimler sandığını kabul etmiştir. Ancak, bu hatasını 22 gün sonra düzelttiğini belirtmektedir.³⁸ Güneş'in çapını ortalama değeri 31 olarak hesapladığını belirtir. Venüs'ün Merkür gibi evrelere sahip olduğunu ekler ve bu gerçekten yola çıkarak her iki gezegenin de Güneş'in etrafında döndüğünü sonucuna varmaktadır. Kısaca Pontuslu Herakleides'in sistemi benzeri bir sistem ortaya koymuştur.³⁹ İlerleyen bölümlerde Scheiner Güneş lekelerinin düzenli hareketine dikkat çeker. Her Güneş lekesinin büyüüp küçülme döngüsü olduğuna değinir ve başlangıç boyutları bile büyük ölçüde farklılık gösterebildiğini söyler. Kısaca Güneş'in iç kısımlarından madde aldıklarını ve parlaklıklarının bu nedenle değiştiğini iddia eder. Son olarak Güneş lekeleri, çekirdekli ve çekirdeksiz lekelere dönüşerek çözünür diyerek şekilleri düzenli veya düzensiz olabilir diyerek bitirir.⁴⁰

5. KUYRUKLU YILDIZ GÖZLEMİ

Galileo'nun Güneş lekeleri hakkında Scheiner ile tartışmalarından sonra kiliseye aykırı pek çok görüş daha ortaya koymuş, sonrasında engizisyona gitmek durumunda kalmıştı. Engizisyonansa Kopernikçi düşünceleri reddetmek koşuluyla kurtuldu. Bir süre sonra Kopernik'in *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine* adlı eseri kilise tarafından yasaklanınca iki olaydan da galip ayrılan Cizvitler, konularının güçlendiği düşüncesine kapıldı.⁴¹ Bir Cizvit matematikçi olan Orazio Grassi, 1618 sonbaharında gökte görülen bir kuyruklu yıldız hakkında bir metin yayımlandı. Metin, Avrupa'da bulunan bütün Cizvitlerden elde edilen kümülatif bilginin ve bulguların değerlendirilmesiyle ortaya çıktı. Metinde açıkça kuyruklu yıldızın Dünya dışından geldiği, Ay benzeri cisimler olduğu ve ıraklık açısının çok küçük olduğu, bu sebeple de Yer'den uzakta oldukları anlamına geldiğini duyurdu.⁴² Aslen bu açıklamalar bugünkü kuyruklu yıldız tanımına oldukça uygundur. Fakat Galileo bu tanımlamaya karşı çıktı. Arkadaşı Mario Cuiducci'nin adıyla yayımladığı *Il Saggiatore*'da ıraklık açısıyla

38 agm, s. 130.

39 agm, s. 134.

40 agm, s. 135.

41 MacLachlan, J. (2008). *Galileo ilk fizikçi* (çev. İ. Kalınyazgan). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, s. 76.

42 age., s. 76.

kuyruklu yıldızların doğası bilinmedi süreci bir hesaplama yapılamayacağını ve bunun atmosferden yansıyan Güneş ışığı olabileceğini bildirdi.⁴³ Teleskobu uzaklık ölçmek için kullanan Grassi'yle de alay etti. Bu konuda yazan Cizvitleri de İlyada gibi kurgusal bir kitap kaleme aldılar diyerek eleştirdi.⁴⁴ Papalık bu süreçte Galileo'nun yazısını beğenmiş olacak ki bir süre Galileo ile Papalık ilişkileri iyiye döndü hatta Roma'da bir kitap bastırmak için izin bile aldı.⁴⁵ Fakat bu olaylar Cizvitlerle arasının daha çok açılmasına neden oldu.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Galileo ve Cizvitler arasındaki çatışma, yalnızca bilimsel yöntem veya astronomik gözlemler üzerinden değil, aynı zamanda dini otoritenin bilgi üzerindeki etkisi bağlamında şekillenmiştir. Cizvit bilim insanları, özellikle Christoph Scheiner ve Orazio Grassi, Galileo'nun astronomik bulgularını bütünüyle reddetmemiş, ancak onun metodolojisini ve teolojik sonuçlarını tartışmalı bulmuşlardır. 1616'daki ilk uyarıdan 1633'teki yargılamasına kadar süren süreç, yalnızca Galileo'nun bilimsel görüşleriyle değil, aynı zamanda onun otoriteyle kurduğu diyalog biçimiyle de ilgiliydi. Cizvitlerin çoğu, Kopernikçi modeli doğrudan reddetmek yerine, Aristotelesçi gelenek içinde kalarak bilim ile teolojiyi uyumlu hale getirmeye çalışmıştı. Birçoğunun Pontuslu Herakleides'in Yer-Güneş merkezli modele yönelmesi bu durumla ilgilidir. Ancak Galileo'nun doğrudan ve sert üslubu, özellikle Papa VIII. Urbanus'un tepkisini çekerek Engizisyon sürecine zemin hazırlamıştır. Bu olay, bilim ve din arasındaki gerilimin tarihsel bir örneği olarak kalmış, aynı zamanda bilimsel bilginin kurumsal otorite ile olan ilişkisini sorgulayan bir dönüm noktası olmuştur. Cizvitlerin muhalefeti, bilimsel gelişmenin önündeki engellerin yalnızca dogmatik inançlardan değil, aynı zamanda bilim insanlarının kendi aralarındaki çekişmelerden ve otoriteyle kurdukları ilişkilerden de kaynaklanabileceğini göstermektedir. Galileo'nun Grassi'nin kuyruklu yıldızlar hakkında yazmış olduklarına muhalefeti, bu durumun en geçerli örneklerindendir.

43 age., s. 77.

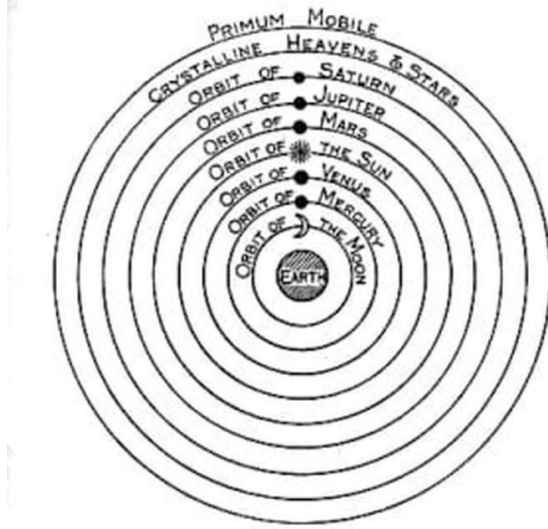
44 John Gribbin, age., s. 114.

45 age., ss. 114-115.

KAYNAKÇA

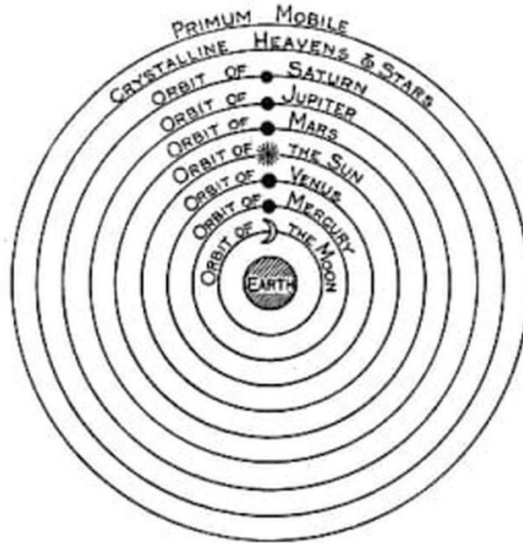
- ABETTI, G. (1954). *The history of astronomy*. Londra: Sidgwick and Jackson.
- Aristoteles. (2018). *Gökyüzü üzerine* (Çev. S. Babür, 2. Baskı). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- ARLT, R., & Vaquero, J. M. (2020). Historical sunspot records. *Living Reviews in Solar Physics*, 17(1), 1-60.
- BAUER, S. W. (2016). *Batı biliminin öyküsü* (Çev. M. Morahlı). Ankara: Alfa Bilim.
- Copernicus, & Rheticus. (2021). *Copernicusçu ilk astronomi metinleri* (Haz. C. Cengiz Çevik). İstanbul: Albaraka Yayınları.
- CROMBIE, A. C. (1953). *Augustine to Galileo: The history of science A.D. 400–1650*. Cambridge: Harvard University Press.
- DAXECKER, F. (2005). Christoph Scheiner's main work 'Rosa Ursina sive Sol'. *Acta Universitatis Carolinae. Mathematica et Physica*, (46), 127-140.
- DRAKE, S. (1978). Galileo at work: His scientific biography (s. 201–202). Chicago: The University of Chicago Press.
- GALILEI, G. (2022). *Yıldızlardan gelen haber* (Çev. K. A. Çetinalp). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- GALILEI, G., & Scheiner, C. (2010). *On sunspots* (Haz. E. Reeves & A. Van Helden). Chicago: The University of Chicago Press.
- GRIBBIN, J. (2022). *Bilim tarihi* (Çev. B. Gönülşen, 4. Baskı). İstanbul: Alfa Bilim.
- HEILBRON, J. L. (2010). Galileo. Oxford: Oxford University Press
- MACLACHLAN, J. (2008). *Galileo ilk fizikçi* (Çev. İ. Kalınyazgan). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- SAKİN, O. (Haz.). (2017). *Cizvit Cemaati ve gizli talimatları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- SÖNMEZTÜRK, T. (2024). *Kopernik devrimi*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- TEZ, Z. (2021). *Astronomi ve coğrafyanın kültürel tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- UNAT, Y. (2013). *İlkçağlardan günümüze astronomi tarihi* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

EKLER

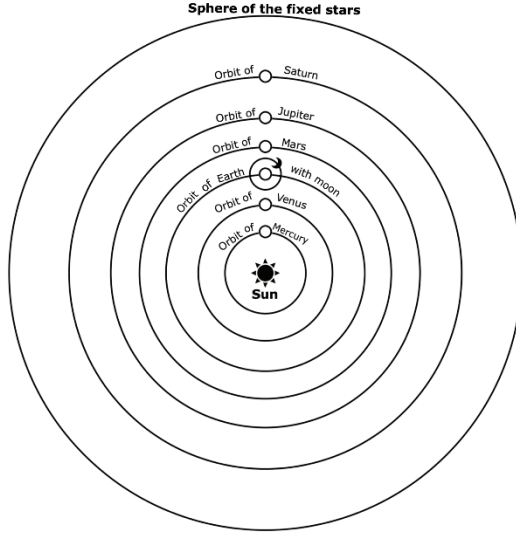
EK-1 Aristoteles'in Evren Modeli

(<https://evrimagaci.org/aristotelesin-evreni-dunya-merkezli-evren-12888>)

EK-2 Batlamyus'un Evren Modeli

(<https://study.com/academy/lesson/ptolemy-and-the-ptolemaic-system.html>)

EK-3 Kopernik'in Evren Modeli

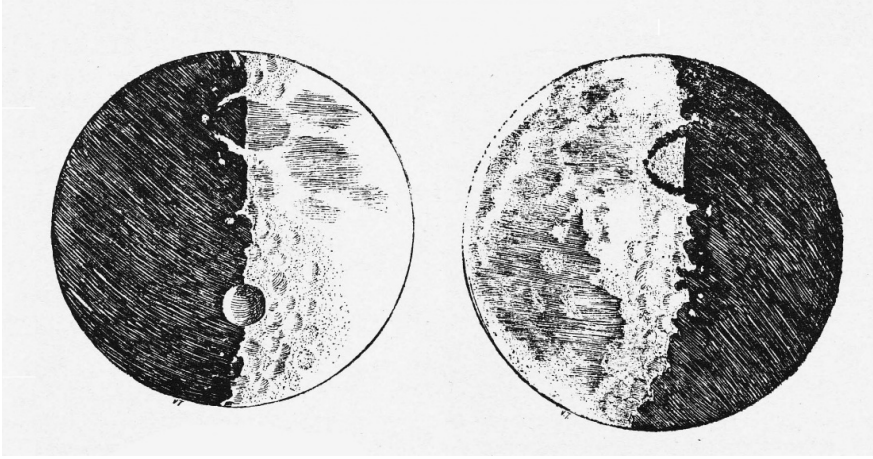
(<https://www.sciencelearn.org.nz/images/275-copernican-model>)

Observations Jupiter

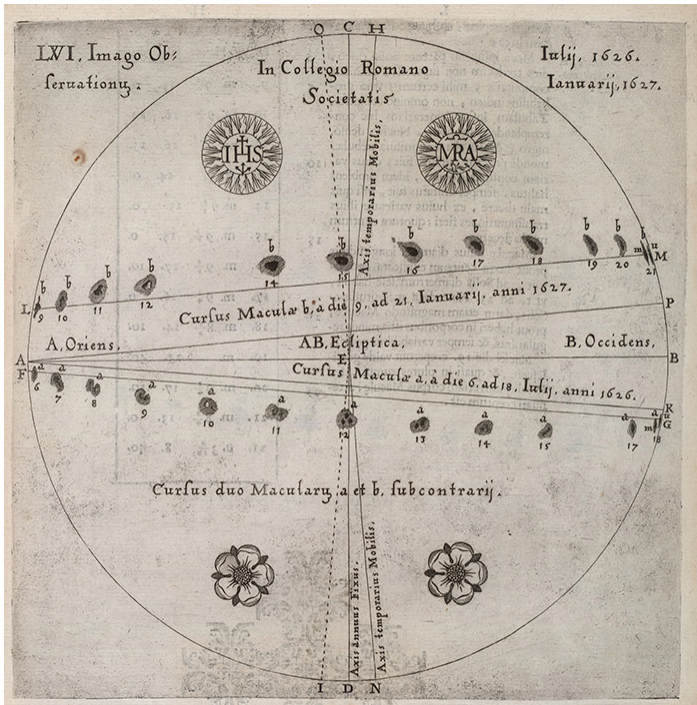
20. Jüp. mar. H. 12	○ **
30. mar.	** ○ *
2. Jüp.	○ ** *
3. mar.	○ * *
3. Ho. s.	* ○ *
4. mar.	* ○ **
6. mar.	** ○ *
8. mar. H. 13.	* * * ○
10. mar.	* * * ○ *
11.	* * ○ *
12. H. 4 uyd.	* ○ *
17. mar.	* ** ○ *
14. Jüp.	* * * ○ *

EK-4 Galileo'nun Jüpiter'in Uyduları Hakkında Çizimleri

(<https://sarkac.org/2017/11/jupiterin-uydulari-osman-bahadir/>)

EK-5 Galileo'nun Ay Çizimleri
(<https://mymodernmet.com/galileo-moon-sketches/>)

EK-6 Rosa Ursina'dan Güneş Lekeleri Çizimleri
(<https://huntington.org/verso/conserving-classic-book-sunspots/>)

Geç Antik Çağ Dinlerinde Kutsal Sayılar*

Kübra Şahin** • Ahmet Altungök***

ÖZET

İnsanoğlu, varoluşundan bu yana evrendeki olayların tesadüfi olmadığını, bu düzenin ardında bir ruhani varlık olduğunu fark etmiştir. Evrende yaşanan felaketleri, evrenin kendi düzeninde olan işleyişini alelade olarak değil de tanrının (yağmur, şimşek, yıldırım gibi) doğa olaylarını ödül ya da ceza yolu ile gönderdiğini düşünmüştür. Bu anlayış, insanların Tanrı ile olan ilişkilerini derinleştirmiş ve evrenin dinamiklerini anlamaya yönelik birtakım inanç sistemlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu zemin dinlerin oluşumuna, bu oluşum zamanla tanrı ile insan arasındaki bir iletişimin ana unsuru haline gelmiştir. Bu iletişimin daha sağlıklı ve düzenli bir şekilde ilerleyebilmesi için tanrılar tarafından insanların olayları daha iyi anlayabilmeleri için sayıların sembol olarak bulunduğu inanılmıştır. Sayılar, eski çağlardan günümüze kadar rakamsal değeri olan basit bir kavram olarak görülmemiştir. Aksine tanrı ile insanın arasındaki iletişimin ana unsurudur. Sayılar, hem beşeri hem de tanrısal olarak mistik ve derin anlamlar taşır. İnsanlar, Tanrının iradesini anlamalarına yardımcı olan sayıların birer anahtar olduğuna inanmışlardır. Sayılar, hem beşerî hem de tanrısal olarak mistik ve derin anlamlar taşır. İnsanlar, Tanrı'nın iradesini anlamalarına yardımcı olan sayıların birer anahtar olduğuna inanmışlardır. Antik çağ dinlerinde, sayılar birçok

* Bu çalışma "Geç Antik Çağ Ön Asya Dinlerinde Kutsal Sayılar" başlıklı tez çalışmasıyla alakalı olarak hazırlanmıştır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, kukubra196@gmail.com, Orcid:0009-0000-5122-1629)

*** Prof. Dr.; Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü: ahmet.altungok@bilecik.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3777-239X

kültürde kutsal bir rol oynamıştır ve kozmik düzenin anlaşılmasında önemli bir araç olmuştur. Bu inanç, sayılara atfedilen mistik işin yanı sıra, günlük yaşamda da karşımıza sıklıkla rastlamaktadır. Bu gücün, insanlığın tarihindeki dini, kültürel ve sosyal yapıların temellerini oluşturmuş; evrenin sınırlarını ve düzenini anlamada önemli bir etken haline gelmiştir. Sayılara atfedilen bu mistik güçler, geçmişten günümüze değişmeden aktarılmış ve insanlık için vazgeçilmez bir sembol olmuştur. Bu çalışmada tasavvufta var olan sayıların, zahiri (görünen) ve bâtını (gizli) anlamları ortaya çıkararak literatüre katkı sağlamaktır. Yöntemim, doğru kaynak kullanımı ve kayıtlı betimsel analizdir.

Anahtar Kelimeler: Din, Antik Çağ, Sayılar

ABSTRACT

Since their inception, humankind has recognized that events in the universe are not random, but that a spiritual being lies behind this order. They have believed that the disasters experienced in the universe, and the universe's inherent order, are not ordinary occurrences, but rather that natural events (such as rain, lightning, and thunder) are sent by God as rewards or punishments. This understanding deepened people's relationship with God and laid the groundwork for the formation of several belief systems aimed at understanding the dynamics of the universe. This foundation led to the formation of religions, which over time became a key element of communication between God and humanity. It has been believed that numbers were created by the gods as symbols to enable this communication to proceed more healthily and orderly, enabling people to better understand events. From ancient times to the present, numbers have not been viewed as simply concepts with numerical value. On the contrary, they are the primary element of communication between God and humanity. Numbers carry mystical and profound meanings, both human and divine. People have believed that numbers are keys that help them understand God's will. Numbers carry mystical and profound meanings, both human and divine. People believed that numbers were keys that helped them understand God's will. In ancient religions, numbers played a sacred role in many cultures and were an important tool for understanding the cosmic order. This belief, in addition to the mystical power attributed to numbers, is also frequently encountered in daily life. This power has formed the foundations of religious, cultural, and social structures throughout human history, becoming a crucial factor in understanding the mysteries and order of the universe. These mystical powers attributed to numbers have been passed down unchanged from the past to the present and have become an indispensable symbol for humanity. This study contributes to the literature by revealing the apparent

and hidden meanings of numbers in Sufism. My method is accurate use of sources and recorded descriptive analysis.

Keywords: Religion, Antiquity, Numbers

Giriş

Sayıların kutsallığı, insanlık tarihinin en eski dini inançlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Geç Antik Çağ'da Ön Asya coğrafyasında şekillenen dinî yapılar, sayıların metafizik bir kudrete sahip olduğu düşüncesini hem ritüel pratikler hem de sembolik temsiller aracılığıyla ortaya koymuştur. Bu inanç sistemlerinde, kozmolojik tasavvurlar ve mitolojik anlatılar kadar ibadet biçimleri de sayıların manevi ve düzen kurucu yönünü vurgulamıştır.

Sayılar, sadece nicel ölçüm araçları olmanın ötesinde, evrensel düzenin ve ilahi hakikatin birer sembolü olarak görülmüş; mistik bir anlam taşıdıkları gerekçesiyle kutsal kabul edilmiştir. İlkel topluluklardan itibaren sayılar, mitolojik anlatılarda, dini ritüellerde ve günlük yaşam pratiklerinde yer bularak, insanların evrenin sırlarını ve ilahi iradeyi anlamlandırma çabasında merkezi bir role sahip olmuştur. Dolayısıyla sayı, tarihsel süreç boyunca yalnızca matematiksel bir kategori değil; aynı zamanda kültürel, sosyal ve dini sembolizmi taşıyan çok yönlü bir düşünsel araç olarak işlev görmüştür.

1. İnsanlık Hafızasında İlahi Anlamın Sembolü Olarak Kutsal Sayılar

Sayıların, çevresel olguları anlamlandırma, döngüsel bir düzen kurma ve toplumsal uyumu sağlama gibi işlevler doğrultusunda kullanımı, tarih boyunca birçok medeniyetin ortak pratiği olmuştur. Günümüzde sayıların büyük kısmına atfedilen anlamları, özellikle matematik ve astronomi alanlarında ileri düzeyde bilgi geliştirmiş olan Mezopotamya uygarlıklarına borçlu olduğumuz kabul edilmektedir. Ancak bazı bilim adamlarına göre sayı sistemleri içerisinde en gelişmiş olanı, karmaşık ve büyük ölçekli astronomik hesaplamaları şaşırtıcı derecede düşük hata payıyla gerçekleştiren Maya uygarlığına aittir.

Maya sayı sistemi, sayıları tanrı başlarının profilleriyle temsilleştirmiştir. Bu temsillerde 1'den 19'a kadar olan sayılar ve sıfır, farklı yivler

ve semboller aracılığıyla ifade edilmiştir. Özellikle 1-13 arasındaki her sayı farklı bir ilahla ilişkilendirilirken, 14-19 arasındaki tanrı figürleri 4-9 sayılarıyla benzer bir baş yapısına sahip olmakla birlikte çeneğe yerleştirilen kemik sembolüyle ölüm temasını içermektedir (Küpüşoğlu, 2022, s. 16).

Bu bağlamda Ebced hesabı da dikkat çekicidir (Yakıt 1992, s. 37). Söz konusu hesaplama sistemi günümüze kadar ulaşarak popüler kültürde yer edinmiştir. Sayıların bu denli derinlemesine ele alınması, onları salt matematiksel bir ölçüm aracı olmaktan çıkararak, kültürel ve dini anlam katmanlarıyla çevrelenmiş sembolik yapılara dönüştürmüştür. İlk dönemlerden itibaren evrenin sürekliliğini temsil eden sayılar, zamanla ruhani varlıklarla ilişkilendirilmiş ve dini inanç sistemlerinin temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir.

Geç Antik Çağ'a ait dini öğretilerde sayılar, kutsal semboller olarak kabul görmüş; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerin hem kutsal metinlerinde hem de dini pratiklerinde sayıların sembolik ve işlevsel boyutlarına sıkça rastlanmıştır. Bu bildiride, söz konusu dönem ve coğrafyada kutsal sayıların anlamı, kullanım biçimleri ve sembolik temsilieri karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınacaktır.

Din kavramı, etimolojik olarak farklı kültürlerde çeşitli anlam katmanlarıyla şekillenmiştir. Arapça kökenli “الدين” [ad-dīn] kelimesi “inanç” anlamını taşır. Aynı zamanda insanın tanrıya olan borcunu ifade eden deyn sözcüğüyle de alakalı görülür (Çınar ve Aygün 2022, s. 35). İngilizce din anlamında kullanılan “religion” terimiyse Latince “religio” sözcüğünden türemiştir. Bu Latince kökün temelinde bir eylemin düzenli ve dikkatli biçimde tekrarlanması anlamı bulunmaktadır (Mutçalı 1995, s. 290). Bu etimolojik kökenler, dinin hem bireysel bir inanç sistemi hem de ritüel temelli sosyal bir yapı olarak biçimlendiğini ortaya koymaktadır.

Din, insanlık tarihinin en eski ve temel kurumlarından biri olarak, bireylerin inanışlarını, davranış modellerini ve sosyal ilişkilerini düzenleyen normatif bir çerçeve sunar. Bazı yaklaşımlara göre din, mutlak itaat ve teslimiyet duygusunu merkeze alan bir yapıdır (Küçük 2016, s. 17). Toplumsal yapıların oluşumunda ve kültürel kimliklerin inşa sürecinde ise dini mimarî yapılar—tapınaklar, kiliseler, camiler ve manastırlar gibi kutsal mekânlar—hayati bir işlev üstlenir. Bu yapılar, inançların somutlaştığı ve kolektif aidiyetin pekiştirildiği sembolik alanlardır.

Sembolizm açısından din, insan ile ilahi varlık arasındaki ilişkiyi anlamlandıran bir aracılık mekanizmasıdır. Bu ilişkide, sayılar önemli bir sembolik unsur olarak öne çıkmaktadır. Kutsal sayılar, yalnızca nicel değerler olmaktan öte, dini ve mistik anlamlar taşıyan işaretler olarak kabul edilir. Tasavvufî gelenekte, sayılara hakikat, maneviyat ve ilahi sırları temsil eden metafizik bir işlev atfedilir. Sayılar; vahdet (varlığın birliği), kozmosun düzeni ve insanın ruhsal tekâmül süreci ile ilişkilendirilerek daha derin bir anlam kazanır.

Din, kültürler arası etkileşimin ve sembolik dönüşüm süreçlerinin yaşandığı bir alan olarak, ritüeller ve sembollerin şekillendiği zengin bir evrendir. Bu bağlamda kutsal sayılar, dua pratiklerinde, dini yapıların tasarımında ve metafiziksel anlatılarda önemli bir konumda yer almaktadır.

Numaroloji, sayılara mistik ve sembolik anlamlar yükleyen kadim bir bilgi disiplini (Drayer 2003, s. 18). Bu alan, sayıların kişilik, kader ve ruhsal gelişim üzerindeki etkilerini araştıran bir yaklaşım sunar. Numarolojinin tarihsel kökenleri Babil, Mısır ve Antik Yunan uygarlıklarına kadar uzanmakta olup; özellikle Pisagor (Pythagoras), sayılara felsefi ve metafizik anlamlar yükleyen düşünce yapısıyla bu disiplinin kurucu figürlerinden biri olarak anılmaktadır.

Antik hesaplama yöntemlerinden biri olan Ebced sistemi, Arap alfabesindeki harflerin sayısal değerlerine dayanarak bireylerin karakterleri ve kaderleri üzerine çeşitli yorumlamalar yapılmasına olanak tanır (Uzun 1994, s. 68.). Buna paralel olarak El-Cefr (Cifr) sistemi, harf ve sayı kombinasyonları aracılığıyla gelecekteki olayları öngörme çabası içinde şekillenmiş ezoterik bir bilgi alanı olarak değerlendirilir (Yurdagür 1993, s. 215). Bu sistemlerde, sayılar yalnızca hesaplama aracı değil; aynı zamanda spirüel ve sembolik anlamlar taşıyan metaforik göstergelerdir.

Kutsal sayılar, tarihsel ve kültürel bağlamda dinî düşüncenin derinleşmesine katkı sağlamış, farklı inanç sistemlerinde aynı sayılara farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu sayılar; bireyin manevi yolculuğunu şekillendiren araçlar olarak kullanılmakla birlikte, toplumsal normları, ritüel pratikleri ve kültürel kimlikleri biçimlendirme işlevi de görmüşlerdir. Mitolojik anlatılarda ve halk efsanelerinde yer alan sayılar, toplumların dünya algısını ve kozmolojik tasavvurunu sembolik bir dille yansıtan unsurlar hâline gelmiştir. Bu bağlamda kutsal sayılar, kültürel aidiyetin pekiştirilmesi ve kolektif bilincin yapılandırılmasında belirleyici rol üstlenmiştir.

Geç Antik Çağ'da Ön Asya merkezli dinî sistemlerde—Maniheizm, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık ve Mazdeizm gibi öğretilerde—sayıların kutsallığı merkezi bir anlam taşımıştır. Başlangıçta tanrısal mesaj olarak kabul edilen bu sayılar, zamanla insanî yorum ve kültürel kabuller doğrultusunda da kutsiyet kazanmıştır. Dinler, sayıları yalnızca sembolik anlamlar taşıyan öğeler olarak değil; aynı zamanda kozmik düzenin ve ilahi iradenin yeryüzündeki tecelligâhları olarak değerlendirmiştir. Kutsal metinlerde, ritüel dizilimlerde ve ibadet pratiklerinde belirgin biçimde yer alan bu sayılar; dini yapıların formundan dua kalıplarına kadar pek çok alanda yer edinerek manevi ve kültürel bağlamda derin bir önem kazanmıştır.

Çeşitli dinî gelenekler—Hristiyanlık, Yahudilik, Budizm, İslamiyet, Maniheizm, Zerdüştlük ve Mazdeizm—sayılara farklı biçimlerde kutsiyet atfederken; bazı sayılar ise evrensel bir anlam derinliğiyle farklı kültürlerde ortak semboller olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, din ve kültür arasındaki simbiyotik ilişkinin bir yansıması olarak, insanlığın ortak manevi deneyimlerine işaret etmektedir.

2. Bazı Kutsal Sayıların Dinî Sembolik Temsillerine Bakış

Sayılar, yalnızca matematiksel bir kategori olarak değil; aynı zamanda dinî sembolizm içerisinde yer alan metafizik anlam taşıyıcıları olarak değerlendirilmiştir. Birçok inanç sisteminde sayıların taşıdığı sembolik anlamlar, kutsallık, kozmik düzen, zıtlık, bütünlük ve manevî tekâmül gibi temalarla ilişkilendirilmiş; bu bağlamda sayıların dinî metinlerde, ritüellerde ve kültürel anlatılarda merkezi bir konumda yer aldığı görülmüştür.

1 Sayısı: Teklik ve Mutlaklık

“Bir” sayısı, tekliği ve başlangıcı temsil eden en temel sembollerden biridir. Monoteistik (tek tanrılı) dinlerde, Tanrı'nın birliği, her şeyin ondan meydana geldiği ve onun mutlak gücü “bir” sayısı ile ifade edilir. İslami yazında buna *tevhid* adı verilmiştir (Şeyh Saduk 2021, s. 17). Kutsal kitaplarda bu sembolik yapı dikkat çekici biçimde yer almaktadır:

- İncil'de: “*Ey İsrail! Rab'biniz Tanrı, bir Tanrı'dır.*” (Tesniye 6:4)
- Tevrat'ta: “*Ey Tanrı, tahtın sonsuzluklar boyunca kalıcıdır; Krallığının asası adalet asasıdır.*” (Mezmurlar 45:6).

• Avesta’da Ahura Mazda’nın evrenin tek yaratıcı ve yöneticisi olarak tasvir edilmiştir (*Avesta*, Fargard I, s. 35 vd; Ayrıca bkz. Kılıç, 2020, s. 1-17).

2 Sayısı: Zıtlıkların Dengesi ve Evrensel Çatışma

“İki” sayısı, karşıtlıkların varlığına ve bu zıtlıklar arasında kurulması gereken dengeye işaret eder. İyi–kötü, kadın–erkek, aydınlık–karanlık gibi karşıt kavramlar, bu sembol etrafında tanımlanır. Özellikle düaliteye dayanan dinî sistemlerde “iki” sayısının özel bir konumu vardır:

• Maniheizm’de evrendeki iyilik ve kötülük güçlerinin karşıtlığı, ruhsal kurtuluşun temelidir (Adıbelli, 2023, s. 334)

• Zerdüştlük’te Ahura Mazda ile Angra Mainyu arasındaki mücadele, nihai iyiliğin zaferiyle son bulur (*Avesta*, Fargard I, aynı yer; Ayrıca bkz. Firdevsî 2005, s. 156 vd).

3 Sayısı: Kutsallık, Bütünlük ve Zamansal Ahenk

“Üç” sayısı, hem kutsal üçlemeleri hem de zamanın üç katmanını (geçmiş, şimdi, gelecek) temsil eder. Farklı dinî sistemlerde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- Hristiyanlık’ta Teslis: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh (Küçük, 2016, s. 163.)
- Maniheizm’de zamanın üçlü bölünümü (Gündüz, 2007, s. 496.)
- Zerdüştlük’te üç temel ahlaki ilkeyi: *İyi düşünce, iyi söz, iyi eylem.*
- Halk anlatılarında ve masallarda üçleme, bütünlük ve pekiştirme amacıyla kullanılmaktadır.

4 Sayısı Maddi Düzen ve Kozmik Unsurlar

Dört sayısı, fiziksel evrenin temel yapı taşlarına işaret eder. Yönler (doğu–batı–kuzey–güney), ülkelerin dört bir yanı (Mes’ûdî 2004, s. 137), mevsimler, ayın evreleri gibi doğal döngüler bu sayı etrafında şekillenir. Dinî sembolizmde:

- Zerdüştlük ve Hristiyanlık’ta dört unsur: *hava, su, toprak, ateş*
- Zerdüştlük, Maniheizm ve İslam’da dört büyük melek tasviri yer alır: *o Zerdüştlük: Ameretat, Asha Vahista, Khshatra Vairya, Vohu Manah*
o Maniheizm: Raphael, Michael, Gabriel, Istracl

o İslam: Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail Görevleri arasında iletişim, kozmik düzenin temini ve ilahi mesajların iletimi öne çıkar.

7 Sayısı: Gizem, Ritüel ve Evrensel Sembolizm

“Yedi”, hem kozmik düzeni hem de ruhsal dönüşüm süreçlerini temsil eder. Tarihsel ve modern dönemde büyüsel, ritüel ve mitolojik anlamlar yüklenmiştir:

- Yahudilik: Yaratılış haftası, Şabat günü ve ceza orucu (Birünî 2011, s. 284 vd)
- Hristiyanlık: Yedi büyük günah (kibir, kıskançlık, vs.) ve yedi erdem (adalet, sadakat, vs.), yedi sakrament, yedi kollu şamdan
- Tevrat anlatımında: Firavunun rüyası, Tanrı'nın altı günde yaratıp yedinci günde dinlenmesi, Nuh'un gemisinin yedinci gün karaya oturması gibi anlatılar (Güngör, 2014; Ayrıca bkz Atasagun, 2011, 125-156)

Günümüzde, özellikle 777 sayısı üzerinden dilek ve enerji aktarımı gibi modern ezoterik pratiklerde de karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Sayıların kutsallığı, rastlantısal bir olgu değil; insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren şekillenmiş, anlam yüklü bir fenomen olarak değerlendirilmektedir. İlk insan topluluklarından günümüze uzanan süreçte, bilinmeyene erişme arzusu, çeşitli sembolik sistemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu semboller arasında sayılar, en soyut ve evrensel olanı olarak öne çıkmaktadır.

İnsan zihni, inanma ve anlam yükleme yetisi doğrultusunda maddî ve manevî düzlemleri yorumlama eğilimindedir. Ancak kelimeler ve nesnelere, kültürel ve bireysel bağlamlara bağlı anlam katmanlarıyla şekillenirken; sayılar, kültürel değişkenlikten bağımsız olarak evrensel bir matematiksel gerçekliği temsil etmektedir. Bu bağlamda sayılar, anlamın aracı değil, bizzat anlamın kendisi hâline gelmekte ve taşıdıkları soyut yapı sayesinde daha erişilmez, dolayısıyla daha “ilahi” olarak yorumlanmaktadır.

Özellikle “bir” sayısı, birlik ve teklik ilkesi doğrultusunda Tanrısal varlığı simgeleyen temel sembollerden biridir. Bu sayı, yaratım düşüncesiyle kozmolojik açıklamaları destekler; çünkü birlikten çokluk doğar ve çeşitlilik,

ilahi birliğin tezahürü olarak görülür. Bir ile yapılan her matematiksel işlem, bu birliği bozmaz; aksine varoluşun farklı düzlemlerini görünür kılar.

Kutsal sayıların anlamı, bireylerin onlara yüklediği anlamlardan öte, özel bir kutsiyet içerdiği varsayımıyla ele alınır. İnsanlık, bu anlamı üretmek değil, onu sezmek ve “duymak” yönünde çaba gösterir. Bu yaklaşım, dini tefekkürün, mitolojik anlatıların ve kutsal tasavvurların özünü teşkil eder. Sayılar, bu çerçevede yalnızca dini metinlerde değil; kozmolojik düşünce sistemlerinde de temel bir yapı taşı işlevi görür.

Dolayısıyla kutsal sayılar, insanın evreni ve varoluşu anlamlandırma sürecinde, matematiksel işlevselliğin ötesine geçerek ontolojik ve epistemolojik bir derinlik kazanır. Sayı, hem maddî dünyanın düzenini kuran hem de manevî hakikatin izini süren düşünsel bir sembol olarak insanlık tarihindeki yerini muhkem biçimde korumaktadır.

Kaynakça

- ADIBELLİ, R. (2003), *Dinler Tarihi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- ATASAĞUN, G. (2011), Yahudilikte Dini Sembol ve Kavramlar. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, S. 11, , s. 125-156.
- Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*.(2023)Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Birûnî (2011), *el-Âsâr el-Bâkiye (Maziden Kalanlar)*. (Çev. A. Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- ÇINAR, M., Ayğan, F., (2022), *İslam İnanç Esasları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- DRAYER, R. A. (2003), *Numerology: The Power in Numbers*. New York: Square One Publishers.
- Firdevsî, (2005), *Şahnâme*. (Çev. N. Lügal), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- GÜNDÜZ, Ş. (2002), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- GÜNGÖR, M. (2014), Hıristiyanlıkta Yedi Ölümcül Günah. *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 17, S. 45, s. 36-59.
- KILIÇ, M. Zerdüştlük İnançına Sahip Olanlar İçin Tanrı Ahura Mazda'ya Uzanan Bir Yol: Ritüeller. *İnsan Bilimleri Dergisi*, 2020, s. 1-17.
- Kitâb-ı Mukaddes: Eski ve Yeni Antlaşma*. (2001), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- KÜÇÜK, A. (2016), *Dinler Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Mes'ûdî, (2004), *Muruc ez-Zeheb (Atın Bozkırlar)*. (Çev. A. Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- SCHIMMEL A. (2022), *Sayıların Gizemi*. (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şeyh Saduk (2021), *Tevhid*. İstanbul: el-Mustafa ve Kevser Yayınları.

- UZUN, M. İ. (1994), Ebced. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 2-4.
- YAKIT, İ. (1992), *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- YURDAGÜR, M. (1993), **Cefr**, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 7, ss. 123-125.

Küreselleşme Kavramına Antik Bir Bakış: İpek Yolu

Necati Etlioğlu*

ÖZET

Küreselleşme, en sade tabiri ile dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan ülkelerin, insanların ve toplumların birbirleri ile yaklaşarak ekonomik, sosyal, politik ve kültürel etkileşim halinde bulunmalarını ifade etmektedir. Bu kavram ilk kez 1833 yılında İngiliz iktisatçı W. Foter tarafından kullanılmış, daha sonra 1959 tarihinde The Economist dergisinde kendisine yer bulmuştur. Küreselleşme kavramının günümüzdeki etkinliğine ulaşması ise ancak Garrett Hardin'in 1968 yılında yapmış olduğu çalışmalarla mümkün olabilmektedir. Küreselleşme üzerine yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde ise bu kavramın tarihsel gelişiminin başlangıcı olarak sıklıkla Dünya Bankası'nın 1870-1914 yılları arasında gerçekleştiğini işaret ettiği Birinci Küreselleşme dalgası gösterilmektedir.

Küreselleşme; iktisadi bir kavram olmasının yanı sıra, tarihsel olarak kökü çok daha eskiye dayanan bir kavramdır. Pek çok bulgu göstermektedir ki küreselleşme kavramı ile birlikte anılan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkileşim yapısı; Antik İpek Yolu'nun altın çağını yaşadığı MÖ 2. yy - MS 2. yy arasında da görülmektedir. Antik İpek Yolu; Asya, Orta Doğu ve Avrupa arasında ekonomik etkileşimi sağlayan devasa bir ticaret ağıdır. Bu yol, sadece İpek gibi lüks tüketim mallarını değil; aynı zamanda buğday, baharat, metal, mürekkep ve diğer değerli

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, eposta: necatietlioglu@gmail.com ORCID: 0000-0003-0393-109X

ürünlerin de taşınmasına aracılık etmiştir. Bu bağlamda İpek Yolu'nun varlığı çok sayıda farklı ekonomik ticari ağı birbirine bağlayan ve karşılıklı bağımlılığı teşvik eden bir ticaret sisteminin örneğidir. Aynı zamanda İpek Yolu, yalnızca malların değil aynı zamanda insanların ve fikirlerin de hareketini sağlamıştır. Göçler, dini yayılımlar, bilimsel bilginin paylaşımı ve dilsel etkileşimler, yolda birbirine yakınlaşan farklı toplumların kültürel kimliklerini şekillendirmiştir. Hristiyanlık ve Budizm gibi farklı dinler birbirine etkileşimde bulunarak farklı coğrafyalarda yayılmıştır. Politik açıdan ise İpek Yolu'nun denetimi, tarih boyunca çeşitli imparatorluklar için stratejik bir öneme sahip olmuştur. Roma, Part, Kuşan ve Han İmparatorlukları gibi büyük medeniyetler, bu yolun kontrolü için savaşlar yapmış ve siyasi ittifaklar kurmuşlardır. Küreselleşme, modern anlamda devletler arasındaki etkileşimler ve iş birlikleri ile tanımlansa da Antik İpek Yolu'nda da benzer biçimde hegemonya mücadelesi ve diplomatik ilişkiler söz konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı da sıklıkla çağdaş bir olgu olarak düşünülen ve tanımlanan küreselleşme kavramının antik izdüşümlerini İpek Yolu üzerinden örneklerle birlikte ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, İpek Yolu, Ticari Etkileşim, Kültürel Etkileşim

AN ANCIENT VIEW TO THE CONCEPT OF GLOBALIZATION: SILK ROAD

ABSTRACT

Globalization explain to the economic, social, political and cultural interaction of countries, people and societies living in different geographies of the world coming closer to each other. This concept was first used by the British economist W. Foter in 1833 and later found a place in The Economist magazine in 1959. The concept of globalization reached its current effectiveness only with the studies conducted by Garrett Hardin in 1968. When academic studies on globalization are examined, the beginning of the historical development of this concept is often shown as the First Wave of Globalization, which the World Bank indicates took place between 1870 and 1914.

Globalization; In addition to being an economic concept, is a concept whose roots go back much further historically. Many findings show that the economic, social, cultural and political interaction structure mentioned together with the concept of globalization; was also seen between the 2nd century BC and the 2nd century AD, when the Ancient Silk Road experienced its golden age. The Ancient Silk Road; It is a huge trade network that provided economic interaction between Asia, the Middle East and Europe. This route not only facilitated the transportation of

luxury consumer goods such as silk, but also wheat, spices, metals, ink and other valuable products. In this context, the existence of the Silk Road is an example of a trade system that connected many different economic trade networks and encouraged interdependence. At the same time, the Silk Road provided the movement of not only goods but also people and ideas. Migrations, religious spreads, sharing of scientific knowledge and linguistic interactions shaped the cultural identities of different societies that came together on the road. Different religions such as Christianity and Buddhism interacted with each other and spread in different geographies. From a political perspective, the control of the Silk Road has been of strategic importance to various empires throughout history. Great civilizations such as the Roman, Parthian, Kushan and Han Empires have waged wars and established political alliances for the control of this road. Although globalization is defined in the modern sense by interactions and collaborations between states, there was also a similar struggle for hegemony and diplomatic relations on the Ancient Silk Road. The aim of this study is to reveal the ancient reflections of the concept of globalization, which is often considered and defined as a contemporary phenomenon, with examples from the Silk Road.

Keywords: Globalization, Silk Road, Commercial Interaction, Cultural Interaction

Giriş

Küreselleşme kavramının sıklıkla modern bir olgu olduğu düşünülür. Kavramın sıklıkla 20. yy itibarıyla kullanımının yaygınlaşması ve ticari, siyasi, kültürel etkileşimin yoğunlaşmasını içeren ana bileşenleri barındırması bu düşüncüyü perçinlemektedir. Ancak kavramın bu bileşenlerinin tarihinin izini sürdüğümüzde aslında bu olguların uzun bir geçmişe sahip oldukları öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak küreselleşme kavramının tanımına, bileşenlerine ve tarihine odaklanılacak; daha sonraki kısımlarda ise küreselleşme kavramının İpek Yolu'nun altın çağı olan MÖ. 2.yy ile MS 2.yy arasındaki izlerine yoğunlaşılacaktır. Kavramın ana sac ayakları olan ticari, siyasi ve kültürel etkileşim artışının modern ve antik küreselleşme olguları ile bir kıyaslanması yapılarak benzerlikler ortaya konulacaktır.

Küreselleşme Kavramı ve Tarihi

Küreselleşme, genel anlamda evrensel bir tanıma sahip olmamakla birlikte, farklı disiplinlerde sınırları aşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel

etkileşimlerin artışı ve karşılıklı bağımlılığın güçlenmesini ifade eden bir kavramdır. Küreselleşme, geniş bir çerçevede ele alındığında ekonomik, politik, sosyal, kültürel, dini, teknolojik, iletişim, yönetim, sağlık ve diğer pek çok alanı kapsayarak dinamik bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu kavram, ilk kez 1970'lerde işletme araştırmaları bağlamında kullanılmaya başlanmış, 1990'lı yıllarda ise akademik ve toplumsal söylemlerde merkezi bir tema haline gelmiştir Küreselleşmenin yükselişi, II. Dünya Savaşı sonrasındaki çokuluslu şirketlerin yaygınlaşması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, jet seyahatinin hızlanması, küresel değer zincirlerinin oluşumu, ulusötesi reklamcılığın artışı ve küresel finansal sermaye akışlarındaki yoğunlaşma gibi önemli küresel dinamiklerle yakından ilişkilidir (Kıvılcım, 2013:222).

Tarihsel açıdan bakıldığında, küreselleşme kavramının ilk kullanımı 1833 yılına dayanmaktadır. Bu dönemde İngiliz iktisatçı W. Foster, dünya üzerindeki kaynakların dağılımı ve kullanımı üzerine yazdığı bir makalede “küreselleşme” terimine atıfta bulunmuştur (Ayaz, 2021:1201). Kavram, 1959 yılında *The Economist* dergisinde de yer bulmuş, fakat günümüzdeki şekliyle etkili olmasına zemin hazırlayan gelişmeler, 1968 yılında Garrett Hardin'in kaynak paylaşımı ve kullanımı üzerine yazdığı çalışmaya dayanmaktadır (Kıvılcım, 2013: 221). Küreselleşme ile ilgili çalışmaların çoğu, özellikle Soğuk Savaş sonrasına ve daha önceki döneme odaklanmaktadır.

1990'lı yıllarda küreselleşme kavramı kuramsal bir çerçeveye oturtulmaya başlanmış ve bu dönemde üretilen metinler, dönemin sosyo-kültürel duyarlılıklarını yansıtmıştır. Küreselleşmenin akademik anlamda şekillenmesi, dönemin egemen epistemolojik yaklaşımlarının etkisi altında gerçekleşmiştir. Böylece, küreselleşme yalnızca küresel olmayan olguları da kapsayacak şekilde genişlemiş, ancak bu dönemsel baskın düşünsel paradigmalara dayalı olarak bazen eleştirel bir bakış açısıyla şekillendirilmiştir.

Sosyolojik yaklaşımlar, küreselleşmeyi genellikle modernite ile ilişkilendirmiştir. Örneğin, Giddens (1990), küreselleşmeyi “modernitenin radikalleşmesi” olarak tanımlamış, ancak modernitenin kökeninin Batı merkezli olduğunu ve bu nedenle evrensellik iddialarının eleştiriye açık olduğunu vurgulamıştır (Emre, 2015: 10-11). Aynı şekilde, zamanın ve mesafenin ortadan kalktığı fikri öne sürülse de, bu yaklaşım çoğunlukla indirgemeci ve mekanik bir perspektife dayalı olarak eleştirilmiştir. Gerçekten de, küresel ölçekteki iletişim ve ulaşım ağları geçmişe kıyasla daha hızlı ve kapsamlı

hale gelmiş olsa da, zaman, mekân ve mesafe kavramlarının tamamen ortadan kalktığını söylemek yanıltıcı olacaktır. Aksine, bu unsurlar, erişilebilirlik açısından sınıfsal ayrışmalara ve toplumsal farklılıklara bağlı olarak yeniden şekillenmiş ve anlam kazanmıştır. Özellikle antropoloji ve insan coğrafyası gibi disiplinlerde yapılan çalışmalar, yerel ve küresel arasındaki ilişkilerin karmaşık doğasına işaret ederek bu farklılaşmayı gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, küreselleşmeyi zaman ve mekânın sıkıştırılmasından çok, yeniden düzenlenmesi ve anlamlandırılması olarak değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır.

Küreselleşmenin tarihsel başlangıcına dair disiplinler arasındaki farklı dönemlendirmeler de dikkat çekicidir. Ekonomi, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve medya çalışmaları gibi alanlarda yapılan pek çok araştırma, küreselleşmenin kökenini 1970'li yıllarda iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte küresel değer zincirlerinin oluşumuna dayandırmaktadır. Buna ek olarak, eleştirel ekonomi politik yaklaşımlar, 1980 ile 2000 yılları arasındaki dönemi neoliberal küreselleşmenin yükselişi olarak tanımlamaktadır.

Küreselleşme, yalnızca ekonomik bir kavram olarak değil, aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel bir süreç olarak da anlaşılmalıdır. Bu nedenle küreselleşmenin yalnızca ekonomik yönlerinin öne çıkarılması, kavramın tüm bileşenlerinin doğru bir şekilde anlaşılmasını engelleyebilir. Ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşimler arasındaki sınırların giderek daha belirsiz hale geldiği günümüzde, kavramın tarihsel olarak dar bir çerçevede değerlendirilmesi yanıltıcı olabilir. Bu bağlamda, güncel eğilimler, küreselleşmenin eski özelliklerinin yeniymiş gibi sunulmasına yol açabilir, bu da kavramın yapısal kalıplarını göz ardı edebilecek bir sonuç doğurabilir.

Küreselleşmenin dönemselleştirilmesine ilişkin bir diğer önemli sorun, kavramın Avrupa merkezci bir bakış açısıyla ele alınmasıdır. Avrupa merkezci bir yaklaşım, küreselleşmenin ortaya çıkışı ve evrimi gibi süreçleri Batı'nın yükselişi temelinde şekillendirebilir. Bu durum, dünya tarihinin daha geniş bir perspektiften incelenmesi gerektiğini göz ardı edebilir. Aynı zamanda, bu bakış açısı, küreselleşmeye Batı dışı katkıları görmezden gelme riskini taşımaktadır. Nitekim küreselleşme kavramı, tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamlarda farklı anlamlar kazanarak evrilmiş bir olgudur. Kavramın ele alınış biçimi, dönemin baskın epistemolojik yaklaşımlarına ve toplumsal dinamiklere bağlı olarak şekillenmiş, bu da küreselleşmenin

tarihsel ve disiplinlerarası bir perspektifte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır (Pieterse, 2015:6).

Sosyolojide, zaman çerçevesi genellikle Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi ve 1800'lerden itibaren sanayileşme ile şekillenen moderniteyi kapsar. Politik ekonomi ve Marksist görüşler, bu zamanı genişleterek, Marx'ın "dünya pazarının fethi, modern kapitalizmin doğuşunu işaret eder" ifadesini referans alarak 1500 yılına kadar uzatır. Bu bakış açısında küreselleşme, modern kapitalizmle özdeşleştirilir. Bu nedenle, küreselleşmenin önemli dönüm noktaları 1500 ve 1800 yılları olarak kabul edilir. Bu yıllar, Rönesans'a dayanır: 1500 yılı, Keşifler ve Kolomb'un yolculukları ile, 1800 yılı ise Rönesans hümanistleri, 17. yüzyıldaki bilimsel devrim ve Aydınlanma filozoflarının katkılarıyla modern zamanlara zemin hazırlar (Pieterse, 2015:6).

Ancak, bu görüşler aynı zamanda antik çağlara da referans verir. Bu nedenle, küreselleşme hakkındaki bu perspektifler, klasik dünyayı içerir ancak bunu geleneksel tarihsel bakış açısıyla yapar. Bu durum, küreselleşmenin yalnızca Batılı bir açıklamasıdır. Küreselleşmenin başlangıç zamanı olarak çağdaş dönemi almak, şimdiki zamancılık ve tarihsel arka planı göz ardı etme riski taşır. Modernitenin (1800 sonrası) bir kesinti olarak ele alınmasının dezavantajı ise, Avrupa merkezci bir yaklaşım sergilemesidir. Bu, Avrupa'yı küresel tarihten izole eder ve hem tarih hem de moderniteye dair yüzeysel ve önyargılı bir bakış açısı oluşturur (Hobson 2004:283).

1500 yılını modern kapitalizmin başlangıcı olarak almak, kapitalizmin daha önceki biçimlerini ve altyapılarını göz ardı etmek anlamına gelir. Örneğin, Fernand Braudel'in önerdiği gibi, bu tarihsel başlangıç daha erken bir döneme, örneğin 13. yüzyıla da işaret edebilir.

Janet Abu-Lughod'un Avrupa Hegemonyasından Önce: Dünya Sistemi M.S. 1250-1350 adlı eseri, Eski Dünya'nın uzak bölgeleri arasında uzanan olgun bir üretim, değişim ve iletişim ağını tasvir eder. Abu-Lughod, sistemin kökenlerini Antik Çağ'a dayandırır ve 13. yüzyıldaki biçimini o zamanki İpek Yolu'nun bir yansıması olarak görür (Lughod ve Janet,1989). Jack Goody ise Bronz Çağı'nı, kasabaların yükselişine ve aralarında bir temas ağının kurulmasına tanıklık eden, modernliğimizi ve onun belirgin küreselliğini başlatan bir dönem olarak tanımlar. Helle Vandkilde, Bronz Çağı küreselleşmesini araştırıyor ve buna bronzlaşma adını veriyor: "Afro-Avrasya'daki bir hiper bölgeyi kapsayan Bronz Çağı, MÖ 2000'den önce ortaya çıkan ve MÖ 1200 civarında kapanmaya başlayan benzersiz

bir modern öncesi bağlantılılık örneği oluşturuyordu. Bronzlaşma terimi, Bronz Çağı'nı kapsayıcı bir küreselleşme olgusu olarak tanımlamak için icat edilmiştir (Vandkilde, 2016: 104-106). Bronzlaşma kavramı, İpek Yolu küreselleşmesinin kendi uzun bir geçmişinin yanı sıra kendi öncüllerinin de olduğunu anlamamıza etkili bir şekilde yardımcı olabilir: diğer geçmiş küreselleşmeler. Bununla birlikte, “demir küreselleşmesi” “ipek küreselleşmesinin” daha da yakın bir geçmiş eşdeğeri gibi görünüyör.

İpek Yolu ve Küreselleşmenin İzleri

İnsanlar neredeyse var oldukları zamandan beri mal ticareti yapıyorlar. Ancak MÖ 2. yüzyıldan itibaren dikkat çekici bir olgu meydana geldi. Tarihte ilk kez, Çin'den gelen lüks ürünler Avrasya kıtasının diğer ucunda, Roma'da ortaya çıkmaya başladı. İpek Yolu boyunca binlerce mil taşındıktan sonra oraya ulaştılar. Ticaret yerel veya bölgesel bir mesele olmaktan çıkmış ve küreselleşmeye başlamıştı.

İpek Yolu, özellikle Han Hanedanlığı döneminde (MÖ 202-MÖ 220) Çin'in Orta Asya'yı keşfetmesi ve fethetmesiyle geliştirildi. Han Hanedanlığı'nın Batıdaki komşusu Hunlar ile çeşitli ticari ve siyasi etkileşimleri mevcuttu. Bilhassa Çin ordusunu daimi olarak diri tutacak at ihtiyacını Hun İmparatorluğu'nun sahip olduğu değerli atlardan karşılıyor ve bunun karşılığında Hunlar'a başta ipek olmak üzere inek, şarap ve pirinç gibi çeşitli değerli mallar veriliyordu. Bu ticaret belli ölçüde Hun akınlarını dizginlemesine hizmet etmesi planlanıyordu. Ancak bu ticaretin bedeli Han Hanedanlığı için çok ağırdı. Örneğin İ.Ö. 1. yy' de, Hunlar'a otuz bin top ipek ve benzer miktarda hammaddenin yanı sıra üç yüz yetmiş hazır giysi verilmişti (Frankopan, 2018:11). Bu durumda barış sürdürülemezdi ve nitekim bugün Çin'in orta batısında kalan Gansu bölgesine çeşitli seferler düzenlendi. Çin'in bu seferlerde başarı sağlaması, batısındaki dünyaya açılması ve yeni fırsatlara odaklanmasına imkan tanıdı. Han Hanedanlığı'nın memurları İndus Vadisi, Pers İmparatorluğu ve Orta Asya'ya yayıldı ve buradaki halklar ile ilgili bilgi edindi, çeşitli raporlar tertip etti.

Dönemin dünyası zaten ekonomik, siyasi ve kültürel etkileşime oldukça açıktı. MÖ 334'ten itibaren Büyük İskender, Anadolu'ya, Mısır'a ve Pers İmparatorluğu'na seferler düzenlemiş ve gerek ekonomik gerekse de siyasi ve kültürel etkisini neredeyse Orta Asya'ya kadar genişletmişti. Öyle ki MÖ 2. yüzyılda ticaretin yoğunlaştığı şehirlerde bulunan paralar

bu seferler sayesinde neredeyse bir standarta kavuşmuştu. Paraların ön yüzünde Büyük İskender gibi sağa bakan dönemin kralları ve diğer yüzde ise Yunan harfleri ile yazılan Apollon simgeleri bulunmaktaydı. Yunan dili Orta Asya ve İndus Vadisi'nde rahatlıkla görülebiliyordu. Örneğin Afganistan'ın Ay Hanım şehrinde bir anıtta, bugün Hindukuş Dağları ve Ceyhun Irmağı arasında yer alan Baktria'daki vergi makbuzlarında ve ödeme belgelerinde Yunanca'yı görmek mümkündür. Bugün Güney Tacikistan sınırların içerisinde kalan bölgedeki tarihi kalıntılar, Yunanca yazılarla bezemiş taş sunaklar, Apollon tasvirleri ve İskender'i betimleyen ayrıntılı minyatürler, Batı etkisinin bu topraklara ne denli derinlemesine nüfuz ettiğini ortaya koymaktadır (Frankopan, 2018:7-11).

Peter Frankopan, iki bin yıl öncesinin dünyasını, bir altın sikkenin farklı coğrafyalardaki dolaşımı üzerinden betimleyerek, dönemin ticari, kültürel ve siyasi etkileşim ağlarının ne kadar geniş ve iç içe geçmiş olduğunu vurgular. Frankopan, bir Roma sikkesinin farklı coğrafyalarda el değiştirmesini örnek göstererek, bu nesnenin Britanya'dan Çin'e uzanan ticaret yollarında dolaşım sonunda Hindukuş'taki yöneticilere ulaşmış olabileceğini ve daha sonra Hindistan üzerinden Çin'e geçtiğini belirtir. Ona göre bu süreç, antik dünyanın son derece bağlantılı, dinamik ve alışverişe açık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. (Frankopan, 2018:29).

MS 1. - 3. yüzyıllarda İpek Yolu, dört en güçlü antik imparatorluğu birbirine bağladı: Roma İmparatorluğu, Part İmparatorluğu, Orta Asya'nın güneyindeki Kuşan İmparatorluğu, Afganistan ve Uzak Doğu'daki Han Hanedanı. Ticaretin kilit noktaları üzerindeki hakimiyet için mücadele etseler de, hepsinin kervan yollarına istikrar sağlaması mümkündür. Uluslararası ticaret yoğunlaştı. Çin, Orta Asya'dan yünlü kumaşlar, halılar, mücevherler, lazüritler ve safkan atlar aldı ve ipek kumaşlar, demir, nikel, kürkler, çaylar, kağıt ve barut ihraç etti. Hindistan baharat ve kokular ihraç etti. Roma, İran üzerinden ağırlığınca altın değerinde Çin ipeği ithal etti. Harezmi üzerinden kervanlar Doğu Avrupa'ya gitti. Ana yol Dunhuan, Khami, Turfan, Kaşgar, Uzgen, Oş, Hiva, Andizhan, Kokand, Semerkant, Buhara ve Merv'den geçiyordu. İpek Yolu Merv'de (şimdi Türkmenistan'da Mary) ikiye ayrıldı. Bir kolu Harezmi üzerinden Volga'ya, Doğu Avrupa'ya gidiyordu (Yuldasheva, 2022:1235). Bu durum Çin, Hindistan, Orta Asya'dan malların Rusya'ya: Kiev ve daha sonra Moskova'ya ulaştırılmasını mümkün kılıyordu. Başka bir kolu Afganistan topraklarından Hindistan'a gidiyordu. Üçüncüsü Bağdat'a ve daha sonra Akdeniz'e gidiyordu. Orada

mallar gemilere yüklenip Mısır, Bizans ve İtalya'ya teslim ediliyordu ve Avrupa içlerine gidiyordu.

Han Hanedanlığı döneminde askerlere yapılan ödemelerde para ve tahılın yanı sıra ipek de kullanılmaktaydı. Bazı yönlerden ipek en güvenilir para birimi sayılıyordu: Yeterli miktarda sikke basımı sorunluymuştu çünkü Çin genelinde sikke kullanımı yaygın değildi. Bu durum, özellikle çatışmaların uzak bölgelerde gerçekleştiği askeri ödemelerde sıkıntı yaratıyordu; çünkü bu bölgelerde madeni paranın pek bir geçerliliği yoktu. Tahıl ise zamanla bozulduğu için uzun vadeli bir çözüm sunmuyordu. Bu sebeple, ham ipek ruloları düzenli şekilde para birimi olarak kullanılabilirdi: bazen maaş ödemesi olarak, bazen de Orta Asya'daki bir Budist manastırında olduğu gibi örgüt kurallarını ihlal eden keşişlerin ödemesi gereken ceza olarak. İpek, yalnızca lüks bir ürün değil, aynı zamanda uluslararası bir para birimine de dönüşmüştü. Han Hanedanlığı'nın standartlaştırılmış para biriminin kullanımı, tüccarların artık farklı bölgelerdeki değişen para birimi değerleri sorunuyla uğraşmak zorunda kalmaması nedeniyle ticareti daha verimli ve güvenilir hale getirdi (Wang, 2013:1-4).

Gasu bölgesinde bulunan tarihi metinler, Çin'e gelen ziyaretçilerin belirli güzergâhları izlemek zorunda olduklarını, kendilerine yazılı geçiş izinleri verildiğini ve yetkililer tarafından düzenli olarak sayılarak giriş-çıkışlarının kayda alındığını ortaya koymaktadır. Bu kayıtlar Çin'e gelen tüccarların ne kadar para harcadıklarını, geldikleri yeri, sahip oldukları unvanları ve hangi yöne doğru ilerledikleri gibi bilgileri içermektedir.

İki bin yıl önce Çin' de elle üretilen ipek, Akdeniz' in diğer şehirlerinde zenginler ve güçlüler tarafından giyilirken, Güney Fransa' da üretilen çanak çömlekler, İngiltere' de ve Basra Körfezi 'nde bulunabiliyordu. Hindistan' da yetiştirilen baharatlar ve çeşniler, Sincan'dan Roma'ya mutfaklarda kullanılıyordu. Afganistan' daki yapılarda Yunanca yazılar görülürken, Orta Asya atları binlerce kilometre doğuda gururla sürülüyordu (Frankopan, 2018:28-29)

İpek Yolu, yalnızca ticari malların ve el sanatlarının değil, aynı zamanda Orta Asya, Yakın Doğu ve Avrupa'da ortaya çıkan dinlerin ve ideolojik düşünce sistemlerinin aktarımında da hayati bir rol oynamıştır. Budizm, kuzey güzergâhı aracılığıyla Hindistan'dan Çin'e ve oradan Japonya'ya ulaşmıştır. (Tutar, 2019:56) Bazı istisnai durumlar dışında, Hristiyanlığın Anadolu'da yayılmasının, 3. yüzyılda Sasani İmparatorluğu'nun

hâkimiyetinin başlamasıyla mümkün hâle geldiği genel kabul görmektedir. Her ne kadar Hristiyanlık, Orta ve Doğu Asya coğrafyasında hiçbir zaman baskın bir inanç sistemi hâline gelmemiş olsa da, İpek Yolu vasıtasıyla Çin sınırlarına kadar ulaşabilmiştir.

Sonuç

Modern küreselleşme, genellikle 20. yüzyılın sonlarında hız kazanan teknolojik, ekonomik ve kültürel entegrasyon süreçleriyle tanımlansa da tarihsel bulgular bu olgunun kökenlerinin çok daha gerilere, özellikle de Antik İpek Yolu'nun gelişimine kadar uzandığını göstermektedir. MÖ 2. yüzyıldan itibaren Çin'in batıya açılmasıyla birlikte, ticari malların yalnızca bölgesel değil kıtalararası dolaşıma girdiği ve bunun ticari, kültürel ve siyasi etkiler doğurduğu açıkça görülmektedir. Çin'in, batısındaki dünyaya açılması ile Orta Asya, İndus, Orta Doğu, Güney Asya, Anadolu ve Avrupa birbirine bağlanmış bu coğrafyalarda ticari, siyasi ve kültürel etkileşim yoğunlaşmıştır. Frankopan'ın da bir altın sikkenin Britanya'dan Hindistan'a, oradan da Çin'e kadar uzanabilen yolculuğunu anlattığı örnek, antik dünyanın ekonomik bağlarının ne denli geniş bir coğrafyaya yayıldığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Han Hanedanlığı'nın Hunlar ile kurduğu ekonomik ilişkiler, barışı sağlamak adına ipek karşılığında at ticaretini kapsarken, aynı zamanda ipeğin diplomatik ve ekonomik bir araç olarak kullanılmasını da mümkün kılmıştır. İpek, yalnızca bir lüks tüketim malı değil, aynı zamanda standartlaştırılmış bir ödeme aracı ve bir tür uluslararası para birimi olarak işlev görmüştür. Bu durum, günümüzdeki döviz sistemlerine benzer şekilde, antik çağda da ticaretin istikrarı için ortak değer birimlerine olan ihtiyacı göstermektedir. Ayrıca İpek Yolu üzerindeki metinlerde yer alan kayıt sistemleri, güzergâh kontrolleri ve geçiş izinleri, günümüzdeki gümrük sistemlerinin ve sınır yönetimlerinin erken örneklerini temsil etmektedir. Çin'in Gansu bölgesindeki belgeler, uluslararası ticaretin devlet denetimi ve düzenlemelerle nasıl şekillendiğini gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde, Roma, Part, Kuşan ve Han İmparatorlukları arasındaki etkileşim, çok kutuplu bir küresel yapının tarihsel bir prototipi olarak değerlendirilebilir. Bir diğer örnek olarak Budizm'in Hindistan'dan Çin'e ve oradan Japonya'ya yayılması, Hristiyanlığın Anadolu'dan Orta Asya'ya

kadar ulaşması ise kültürel küreselleşmenin Antik Çağ'da da yoğun biçimde yaşandığını göstermektedir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere; küreselleşme kavramı, tarihsel ve disiplinler arası bir derinliğe sahip, çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda etkileşimin arttığı bu süreç, yalnızca teknolojik ilerlemelerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve dinamik bir yapıya sahiptir. Kavramın Batı merkezli yaklaşımlarla sınırlandırılması, küreselleşmenin evrensel etkilerini ve Batı dışı aktörlerin katkılarını gölgede bırakmaktadır. Bu nedenle, küreselleşmenin zaman ve mekânı yeniden yapılandıran doğası dikkate alınarak, yerel ve küresel etkileşimlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir çerçevede ele alınması, kavramın daha sağlıklı anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Görüldüğü üzere, Antik İpek Yolu'nun işleyişi, günümüzdeki küreselleşme süreçlerine oldukça benzer yapısal özellikler göstermektedir: ekonomik iş bölümü, kültürel alışveriş, çok merkezli siyasi ilişkiler, standartlaştırılmış para sistemleri ve devlet denetimli ticaret yolları. Bu bağlamda küreselleşme, modern bir fenomen olmanın ötesinde, insanlık tarihinin çok daha eski ve köklü bir dinamiği olarak değerlendirilmelidir. O halde küreselleşme kavramını yalnızca modern bileşenleri ile değerlendirmek bir yanılgı olacaktır. Küreselleşme iki bin yılı aşkın bir süre önce de dünyanın bir parçasıydı ve ticari, siyasi, kültürel etkileşimin yoğunlaşmasına hizmet ediyordu.

Kaynakça

- AYAZ, S. (2021). Globalization Phenomenon And Its Effects. Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(24), 1199-1217. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2021.048>
- EMRE, Y. (2015). Anthony Giddens ve Uluslararası İlişkiler: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 11(44), 5-23. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.552566>
- FRANKOPAN, P. (2018), İpek Yolu, Pegasus Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, Ocak 2018
- HARVEY, D. (1989). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Oxford, UK: Blackwell.
- HOBSON, John M. (2004). *The Eastern origins of Western civilisation*. Cambridge University Press

- KIVILCIM, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- LUGHOD, Abu, Janet L. (1989). *Before European hegemony: the world-system AD 1250-1350*. New York, Oxford University Press
- PIETERSE, Jan Nederveen (2012). "Periodizing Globalization: Histories of Globalization," *New Global Studies: Vol. 6: Iss. 2, Article 1*. DOI: 10.1515/1940-0004.1174
- VANDKILDE, H. 2016. "Bronzization: The Bronze Age as pre-Modern Globalization". *Prähistorische Zeitschrift* 91.1:103-223.
- WANG, H. (2013), *Textiles as Money on the Silk Road*, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume 23, Issue 2
- YULDASHEVA, Z. (2022), *The Role Of Uzbekistan On The Great Silk Road*, *Academic Research in Educational Sciences*, Volume 3, Issue 6,

Vakıf Belgeleri Işığında Karamanoğulları Beyliği

Prof. Dr. Vedat Turgut* • Rabia Ekici**

ÖZET

Oğuzların Afşar, Varsak ya da Salur boyuna mensubiyeti konusunda tartışmaların yaşandığı Karamanoğulları'nın bilinen ilk atası Nure Sofu'dur. Baba İlyas'ın müridlerinden olduğu bilinen Nure(ddin) Sofu, beyliklerin ortak atası olarak ön plana çıkan Şeyh Nu'man yani Dede Garkın'ın oğlu Kayır Han/Kiros'la da yakın bir münasebet içerisindeydi. Sultan Alaüddin ve akrabası olan Kayır Han'ın ortadan kaldırılmasından sonra ortaya çıkan büyük Türkmen ayaklanmasının lideri olan Dede Garkın torunu Baba İlyas'ın müridi olan Nure Sofu da ayaklananlar arasındaydı. Onun Zeynü'l-Hac, Bunsuz ve Karaman adlı oğullarından sonuncusu, Aşıkpaşazâde'nindedelerinden Muhlis Paşa tarafından Konya'da tahta çıkartılmış, bu durum çeşitli Osmanlı tevârihinde aynı şekilde ifade edilmiştir. Orta Anadolu'daki siyasi birliklerden en güçlüsü olarak ortaya çıkan Karamanoğulları, siyasi hayatta bulunduğu müddetçe hakimiyet bölgesinde, kendisinden önce kurulmuş olan vakıfları yeniden tanzim ettiği gibi yeni vakıflarda kurmuşlardır. Özellikle II. İbrahim döneminde kurulan vakıflar Karamanoğulları Beyliği'nin en önemli vakıf eserlerini oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Karamanoğulları Beyliği, Mehmed Bey, Alaüddin Bey, II. İbrahim Bey, Vakıf

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

KARAMANOĞULLARI PRINCIPALITY IN THE LIGHT OF WAQF DOCUMENTS

ABSTRACT

There have been discussions regarding the affiliation of the Karamanids with the Afşar or Salur tribe of the Oghuz, whose first known ancestor was Nure Sofu. Nure Sofu, was known to have been one of the followers of his father, İlyas, had a close relationship with Kayir Han, the son of Sheikh Nu'man, also known as Dede Garkın, was considered the commonancestor of the beyliks. According to the narration in Asıkpaşazade, amongs the NureSofu's sons that is Zeynul Hac, Bunsuz and Karaman, the third one was enthroned in Konya by Muhlis Pasha, one of Aşıkpaşazade's ancestors. This event is also mentioned in the sort of historical works of Ottoman Empire. The Karamanids emerged as the strongest political entity in Central Anatolia, and as long as They remained in power, they reorganized the previous foundations (vaqıfs) under their realm and also established new ones. Those established during there sign of İbrahim II of Karaman, constitute the most significant foundation works of the Karamanid Emirate.

Keywords: Principality of Karamanoğulları, II. İbrahim Bey, Foundation, Alaüddin Bey, Mehmed Bey,

Giriş: Karamanoğulları Hakkında Bilgi Veren Kaynaklara Dair

Karamanoğulları Beyliği, 1261-1483 yılları arasında Ermenek, Lârende ve Konya başta olmak üzere Anadolu'nun orta ve güney kesimlerine hükmetmiş bir beylik olarak karşımıza çıkar. Karamanoğulları, İlhanlılar, Mısır Türk Devletine Osmanlıların yanı sıra diğer Anadolu ve Avrupalı siyasi güçlerle temaslarda bulunmuştur. Beylik hakkında Ahmedî (ö.1412)¹, kuvvetle muhtemel Aydınöğulları ailesine mensub bulunan Enveri (ö.1465)², Tursun Bey (ö.1490)³, Oruç Bey (ö.1502)⁴, İdris-i Bitlisi (ö.1521)⁵ve Hoca

1 Ahmedî, *Ahmedi Ve Dasitan-ı Tevarih-iMülük-iÂl-i Osman*, Çev. Nihad Banarlı, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası/ Journal of Turkology*, (2010), C. 6, s. 49-176.

2 Enveri, *Düstürname-i Enveri*, (Çev. Mükrimin Halil Yinanç), İstanbul: Evkaf Matbaası, (1929), s. 12 17, 42, 49, 50.;Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (2014), s. 253-255, 284-286, 289-296, 300-311.; Kemal Ramazan, Haykıran, "Aydın Bey ve Siyasi Faaliyetleri (1282-1308)", *Aydın'ın Fethi ve Aydın Bey*, Kemal Ramazan Haykıran (Ed.), Aydın: *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları*, (Aralık 2024), No:139, s.28-31.Enveri'nin Aydınöğulları ailesinden olduğuna dair bilgi için bkz. Vedat Turgut, "Kır/Kayırhanlı Enveri/Aydınöğulları'nın Osmanlılaşma Süreci ve Vakıfları Üzerine", *Aydın'ın Fethi ve Aydın Bey*, Aydın, (Aralık 2024), s. 53-60.

3 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Fethi Cemiyeti Yayınları, (1977), s.129, 145, 146, 153-157.

4 Necdet, Öztürk, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi 1288-1502]*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, (2014), s.34-35, 41, 46-47, 56-60.

5 İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe, Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, (Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2013), s.43-53; 227-239.

Saadeddin⁶'in (ö.1599) bilgiler aktardığı görülür. Karamanoğlu Alaüddin Bey'in isteği üzerine Hoca Dehhani tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Şehname*'yi tamamlama görevi Hoca Dehhani'nin vefatı sebebiyle Yaricani'ye kalmış, Yaricani'nin Karamanname/Kitab-ı Karamaniyye olarak bilinen eserini de XVI. yüzyılda bir Osmanlı yazıcısı olduğu anlaşılan Şikarî Osmanlı Türkçesine tercüme etmiştir. Destansı bir anlatıma sahip olan Karamanname'de anlatılanların, diğer tevarih anlatılarıyla örtüşmediği malûmdur⁷.Karamanoğulları Beyliği'ne dair ilk çalışmalar, M. Fuad Köprülü ve Halil Edhem'e aittir⁸. Memlûk ve Batı kaynaklarının yanı sıra Osmanlı arşiv vesikalarından yararlanan Şehabeddin Tekindağ tarafından kaleme alınan doktora tezi de burada anılmalıdır⁹.Onun 1367 Korykos/(Mersin-Erdemli) Kuşatması'nı anlattığı makalesinde verdiği beyliğe dair bilgiler kaynak bir eser niteliğindedir¹⁰. Halil Edhem'in Karamanoğulları Beyliği'ne dair neşrettiği kitabeler beyliğin tarihine dair önemli ipuçları verir¹¹.Sikkeler, kitâbe, ferman ve vakfiyelerin döneme ait önemli bilgileri içerdiği görülür. Halil Edhem, İ. Hakkı Uzunçarşılı¹² ve Kerim Türkmen'in doktora tezi¹³ ile Karamanoğulları'na ait kitâbelerin birçoğu neşredilmiş, beyliğe ait sikkelerin incelenmesi hususu Hüsnü Öztürk ve Haluk Perk tarafından üç ciltlik eserin ikinci nüshasında ele alınmıştır¹⁴. Konuyla ilgili çalışmalara Faruk Sümer, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve İbrahim Hakkı

- 6 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (Yay. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, (1979), s.148-149, 152-153.
- 7 Şikarî, *Karamanname*, (Yay. Mehmet Sözen-Necdet Sakaoğlu), Karaman: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayınları, (2005), s.120-121,129-130,131,143-144,214,216,226
- 8 M. Fuat, Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, 4. Baskı,(1991), s.18, 35, 36-39, 44, 47, 49, 77, 90, 104, 106; Halil, Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka I*, TOEM, C.11, (1327), s. 697-712; Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka II*, TOEM, C.12, (1327), s. 741-760 ; Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka III*, TOEM C.13, (1328), s. 821-836 ; Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka IV*, TOEM, C.14, (1328), s.873-881.
- 9 Şehabeddin, Tekindağ "13-15. Asırlarda Cenübi Anadolu Tarihine Ait Bir Tedkik: Karaman Beyliği", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, (1947)
- 10 Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlıların Gorigos Seferi (1367)", İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 6, S.9, (1954) s. 161-174.
- 11 Halil Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka I*, TOEM, C.11, (1327), s. 697-712; Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka II*, TOEM, C.12, (1327), s. 741-760; Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka III*, TOEM C.13, (1328), s. 821-836; Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka IV*, TOEM, C.14, (1328), s.873-881.
- 12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2003), s.1-37; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1988) s.54-58
- 13 Kerim Türkmen, "Karamanoğulları Dönemi Kitabeleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, (1989)
- 14 Haluk Perk-Hüsnü Öztürk, *Karaman Oğulları Beyliği Sikkeleri*, C.2, İstanbul: Haluk Perk Müzesi Yayınları, (2013), s.39, 41,43,53.

Konyalı da katkılar sağlamıştır¹⁵. Emecen'in Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında gerçekleşen en büyük savaşlardan biri olan Frenkyazısı Savaşı'nı ele aldığı makalesi de bu bağlamda önemlidir¹⁶.

Memlükler coğrafyasında neşredilen eserlerde Karamanoğulları Beyliği hakkında çok değerli bilgiler bulunur. Beylik hakkında, 1270 yılında Baybars Tarihi ile başlayan bilgiler, Baybars el-Mansurî (ö.1325), Yununî (ö.1326), Nuveyrî (ö.1332), Ömerî (ö.1349) Devâdârî'nin (ö.1336) anlatımlarıyla artarak devam eder.XV. asırda Mısır'da Makrîzî, Aynî ve İbn Tagriberdi hem kendi dönemlerini, hem de önceki dönemleri değerlendirmişler, özellikle Aynî'nin Larende'ye Memlük elçisi olarak gelmesinden sonra kaleme aldığı eserinde Karamanoğulları hakkında verdiği bilgiler beyliğin bu dönemine dair eşsiz bir kaynak niteliğindedir¹⁷. Karamanoğulları hakkında bilgi veren diğer önemli çağdaş kaynaklar, Anonim Selçuknâmeler, İbn Bibi (ö.1272) ve Aksarayî (ö.1332-33) ile Eflâki'nin Menakıbnâmesi'dir¹⁸. Latin ve Ermeni kroniklerinde de XIII. asırdan XV. asra kadar olayların takibini sağlayan bazı bilgiler bulunur. Simbat Kroniği, Vincent de Beauvais Kroniği, Amadi, Bustron ve Strambaldi kronikleri bunlardandır¹⁹.

Moğol komutanlarından Sülemiş Noyan'ın Anadolu'daki isyanı sonucunda, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isyanı bastırmak için ordu göndermesi hadisesi dolayısıyla Karamanoğulları Reşideddin'in (ö.1318) eserinde de yer alır²⁰Karamanoğulları'nın Konya'yı zapt etmesi ile Kaşani, *Tarih-i Olcaytu* eserinde beylik hakkında bilgi vermiş²¹, aynı zamanda Timurlu

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2003) s. 1-38; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", TDV İslam Ansiklopedisi, (2001), C.24, s.454-460.

16 M. Feridun Emecen, "Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386-1387)", *Osmanlı Araştırmaları*, (2017), C.49, s. 57-88.; Kürşat Solak, *Karamanoğulları*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, (2016), s.14.; Kürşat Solak, *Karamanoğulları*, İstanbul: Yenitepe Yayınevi, 2016, s.14.

17 *Baybars Tarihi*, (Çev. M. ŞerefüddinYaltkaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2000), s.76-83, 87,88; Şihabeddin b. Fazlullah el- Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul: SelengeYayıncılık, (2014), s. 148-170.

18 İbn Bibi, *El-Evamirü'l-AlaiyyeFi'l-Umuri'l-Alaiyye*, *Selçuknâme, II*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2014), s.423,610-614,619, 629-630,631; Ahmed Eflâki, *Manakibü'l-Arifin I*, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Hürriyet Yayınları, (1973), s.40, 48, 53, 66-69; Aksarayî, *Müsamere-tü'l-Ahbar*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2000), s.53-56, 63-65, 79-80, 85-87,91, 96-98, 108, 152, 163-167, 189-190, 194, 218, 238, 246.

19 Kürşat Solak, *Karamanoğulları*, s.17-18; Smbat Sparapet's Chronicle, Classical Armenian, (Translate: Robert Bedrosian), New Jersey, (2005), s. 237-239.

20 Reşidüddin Fazlullah, *Camii'u't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2013), s. 274-276.

21 Derya Örs, "Kaşani, Tarih-i Olcaytu", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, (1992), s.198-200.

tarihinin en önemli kaynakları olan İranlı Şerefeddin Yezdî²² (ö.1454) ve Nizameddin Şâmîde Karamanoğulları hakkında bilgiler vermiştir²³. Ömeri'nin aktardığı bilgiler, İbn Battuta'nın aktardığı bilgiler ışığında değerlendirildiğinde oldukça kıymetlidir²⁴. Timur'un Anadolu'ya gelişi, Orta Anadolu'da Kadı Burhanüddin ile güç mücadelesine giren Karamanoğulları Beyliği'nin tutumunun değişmesine neden olmuş, bu durum Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî'nin *Bezm ü Rezm* adlı Farsça eserinde ele alınmıştır²⁵.

1.Karaman Coğrafyasının Fetih Süreci

Karaman; Konya havzasının güney-doğusundan başlayıp Toroslardan Akdeniz'in kıyı şeridini, Anadolu'nun iç kesimleriyle buluşturan tarihi ticaret yolunun (Konya, Karaman, Mut, Silifke) da içinde bulunduğu güzergâhtadır. Karaman (Larende) şehri, Eskiçağ'lardan beri başta Hititler olmak üzere, Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, İskender ve haleflerinden sonra Roma venihayet Bizans topraklarına katılmıştır²⁶. Birçok defa Arapların da kontrolüne giren şehir, 1071 Malazgirt Zaferi sonucunda Türklerin Anadolu'ya gelişi ile Selçuklu ve Danişmendlilerin idaresine girmiştir. Anadolu'ya dört bir yandan gelen konar-göçer Türkmen birlikleri, etnik kimliğin değişmesine zemin hazırlamış, Malazgirt Zaferi ile Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyeti sona ererken, Kilikya ve Toroslarda Ermeni Prenslikleri'nin kurulmasında da dolaylı rol oynamışlardır²⁷.

Malazgirt Zaferi'nin hemen akabinde 1075'de Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın İznik'i fethederek Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurması, Bizans'ın zafiyet göstermiş olduğunun bir kanıtıdır. Nitekim Orta-Asya'dan göçen Türkmenlerin Anadolu'yu köşe bucak sarmaya başlaması, Bizans İmparatoru Mihael'in Papa VII. Grédoire'a çözüm için mezhebini feda ederek Katolıklara katılmasına neden olmuştur. Papa'nın tüm Hıristiyan dünyasını Türklere karşı birlik olmaya davet etmesi Haçlı birliğinin oluşmasına

22 Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, (2013), s. 395, 397,

23 Nizameddin, Şami, *Zafername*, (Çev. Necati Lugal), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Baskı, (1987), s. 304,312, 322

24 *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.1, (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (2000), s. 258, 445-447.

25 Aziz B. ErdeşirEsterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, (1990), s. 7, 103-104, 106, 144, 281, 286, 292-294, 358, 361-362, 368, 390, 392- 396, 411, 418, 425, 426- 428, 430, 432, 451, 453-456, 461-463, 478- 483; Kürşat, Solak. *Karamanoğulları*, s.18.

26 Metin Tuncel "Karaman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, s.444.

27 Metin Tuncel "Karaman", s. 444-447.; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2020), s. 16-17; Vedat Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, (2016), C. II, sayı 3, s.55;

zemin hazırlarken bu birliğin Türkler üzerine hücum etmesi ise 22 yıl sonra gerçekleşebilmiştir. Eylül 1096'da İznik'in Haçlılar tarafından kuşatılması ile başlayan savaş, şehrin Bizans İmparatoruna teslim edilmesiyle sonuçlanmıştır. Eskişehir (Dorylaion) civarında Haçlı birlikleriyle meydan muharebesine tutuşan Kılıç Arslan, Haçlı ordularının donanımlı ve teçizatlı oluşu karşısında her ne kadar dirayet gösterse de geri çekilmek zorunda kalmıştır. Temmuz 1097 yılı itibariyle Türklerin Marmara ve sahillerindeki kontrolü kesintiye uğrarken, Haçlılar ve Bizans birlikleri ise yönlerini Konya'ya çevirmişlerdir. Haçlılara son kez karşılık vermek amacıyla Ereğli civarında Danişmend Gazi, Hasan Beg ve diğer beyler ile toplaşan Kılıç Arslan, Kayseri önlerinden başlayarak Tarsus, Adana ve Antakya önlerine kadar Haçlılar tarafından sürülmüştür. Bizans ise sahil bölgelerini işgal ederek sahil güvenliğini yeniden eline almıştır²⁸.

Garp cephesinde ise devam eden savaşlarda Danişmend Gazi'nin Haçlıları mağlubiyete uğratması, yeni bir Haçlı ordusunun daha üzerlerine gelmesine neden olmuştur. 1101 yılında Niksar'a doğru ilerlemekte olan Haçlı ordusunu kılıçtan geçirip ağır bir darbe vuran Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi, üzerlerine gelmekte olan diğer birlikleri de Eskişehir, Akşehir ve Konya civarında tarumar ederek I. Haçlı Seferi'nin intikamını almışlardır. 1107 yılında Kılıç Arslan'ın nehre düşerek boğulup ölmesi ile kurmaya çalıştığı siyasi otorite de sarsılmış oldu. Selçuklu Devleti'nde yaşanan bu olay sonrasında Bizans kuvvetleri Türklere karşı taarruza geçerek kaybettikleri toprakları geri almayı amaçlamışlardır. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra şarkta oğlu Tuğrul Aslan, garpta ise Şahinşah'ın saltanat mücadelesi başlamıştır. 1116 yılında Şahinşah'ın ordusu ile Akşehir'de karşılaşan İmparator Alexis, şehri zapt ettiyse de başarılı olamadı, Konya önlerinde de Şahinşah'ın karşısına çıkamayan imparator, sulh yoluna giderek Şahinşah ile anlaşma sağladı²⁹. Sultan Mesud'un Konya tahtına geçmesiyle devam eden Bizans baskısı, yeni bir savaşın daha fitilini ateşleyince ilk olarak Akşehir önlerinde karşı karşıya gelen ordu Bizans'ın üstün gelişiyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında ordusunu Aksaray'da toplayan Sultan Mesud, Konya önlerinde bir meydan muharebesine girdi. Çetin geçen savaş sonrasında İmparator Konya'yı alamayacağını anlayınca Sultan Mesud ile anlaşma yaparak, İstanbul'a geri döndü. Fakat bu sulh ortamı çok uzun sürmedi. Avrupa'da yeniden taraftar bulan

28 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018, 16. Basım, s. 128-133.

29 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 180-185.

Haçlı orduları Alman İmparatoru öncülüğünde İznik- Eskişehir yolunu takip ederek Sultan Mesud'un orduları karşısında ağır kayıplar verdi. 1147 de vuku bulan meydan muharebesi, Fransız kuvvetlerini de bertaraf eden Selçuklu askerleri büyük bir zafer elde etmiştir. Buna karşılık olarak Sultan Mesud'a Bağdad Halifesinden hükümdarlık alameti sayılan sancak, hil'at gibi emareler hediye edilmiştir³⁰.

Sultan Mesud'un ölümü sonrasında ise tahta büyük oğlu II. Kılıç Arslan geçmiştir. Sulh ortamının devamlılığı için elçi gönderen II. Kılıç Arslan imparatorun beklediği muameleyi göremeyince savaşın yaklaştığını anlamış oldu. Nitekim İmparator 1176 yılında Türkleri Anadolu'dan atabilmek ve yeniden eski gücüne kavuşmak amacıyla İstanbul'dan büyük bir orduyla sefere çıktı. İstanbul, Denizli üzerinden Konya payitahtına ulaşmayı hedefleyen İmparator Manuel, II. Kılıç Arslan'ın askerleri tarafından çapul ve yağma girişimleri ile yolda yıpratılırken, Bizans ordusunda patlak veren salgın hastalık ise onları bir başka yerden vuruyordu. Eylül 1176 da pusuya düşen Bizans askerleri çok büyük zayıat verdi ve Manuel II. Kılıç Arslan ile sulh yapmaya mecbur kaldı. Böylece Türkler Malazgirt Zaferi'nin ardından Bizans'a karşı ikinci kez galip gelmiş oldular³¹. Gerçekleşen Myriokephalon Savaşı (1176) sonrasında Selçuklu Devleti savunma halinden saldırı konumuna geçmiştir. Uç³² bölgelerdeki Türkmenlerin hareketliliği artarak devam etmiş ve etnik farklılıklar gözetmeksizin kurulan iktisadi münasebetler ise bu hareketliliğin en belirgin örneklerini oluşturmuştur.³³1187 yılında Selâhaddin Eyyûbî'nin Kudüs Haçlıları'nı Hittin'de mağlup etmesi sonucunda başlayan III. Haçlı Seferi ile Anadolu'daki Türkmen ilerleyişi kesintiye uğramış, 1190 yılında Haçlı Ordularını komuta eden Kutsal-Roma Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Silifke Suyu'nda boğularak ölmesiyle bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. IV. Haçlı Seferi sonunda İstanbul'un Latinler tarafından zapt edilmesiyle uzak bölgelere iltica eden Bizanslı asilzâdeler, İmparatorluğun tamamen dağılmasına izin vermemiş ve gittikleri yerlerde Bizans'a ait müşterek devletler kurmuşlardır. Bunlardan biri III. Aleksios Angelos'un kızı Anna ile evli olup İstanbul'un düşmesinden hemen önce ailesiyle İznik'e kaçan I. Theodoros

30 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.206-212.

31 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.231-235.

32 Uçbeyi tabiri hakkında bkz. F. M. Emecen, "Uçbeyi", *DİA*, C. XLII, (2012), s. 38-39; Bununla beraber "uc/uci" kavramı, "avcı" kavramının yanlış okunuşu ile ortaya çıkmıştır. Avcı kelimesi de "sucu" manasında olup, "şikar" ile aynı anlamdaki "avlanan kişi" demek değildir. Bu konu Germiyanoğulları ile ilgili hazırlamakta olduğum kitap çalışmasında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. V. Turgut.

33 Faruk Sümer, "Karamanoğulları", (2001), s.454-460.

Laskaris'in (1204-1221) kurduğu İznik Bizans Devleti (1204-1261) diğeriye Tranzon'daki Pontusları kuran Komnenoslar'dı³⁴. Taht kavgalarıyla uğraşan Selçuklu Devleti, yeni kurulan Laskarislerle mücadele edemeyen Türkmen aşiretlerini daha ziyade Kilikya Ermenileri ve Kuzey Anadolu Rumları üzerine sevk ederek gaza faaliyetlerinin devam ettirilmesini sağlamıştır³⁵

II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle eski otoriteyi sağlamak amacıyla Ermenilere karşı uç bölgelere Sancarşah, Nizameddin Argunşah ve Mugisiddin Tuğrulşah'ı göndermesine karşın istediği başarıyı alamaması, Selçukluların güç kaybetmesine neden olmuştur. Öyle ki Ermeni Kralı II. Leon bu başarısızlıklardan faydalanarak hakimiyet sahasını Ereğli üzerinden Kayseri'ye kadar genişletmiştir. Selçuklular himayesinde bulunan II. Leon'un düşmanı Lampron Ermeni Senyörü, Süleyman Şah ile hareket ederek, Ermenilerin daha önce ele geçirdiği Ereğli, Adana ve Kilikya bölgesindeki kontrolün yeniden Selçuklulara geçmesini sağladı. Taht kavgalarından sağladığı başarıyı sürdüremeyen Ermeni Kralı II. Leon Süleyman Şah ile sulh edip adına para bastırarak Selçuklu tabiiyeti altına girmiştir. Ancak bu tabiiyet 1204 yılı II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümüne kadar devam edebilmiş sonrasında ise II Leon Selçuklu topraklarına saldırmaya devam etmiştir. Ancak Selçuklu tahtında yaşanan kavgalar neticesinde I. Alâüddin Keykubad'ın tarafında olan II. Leon, Emir Celaleddin Kayser'in diplomatik girişimleri sonucunda ittifaktan ayrılarak ülkesine dönmüştür. Ancak yine verdiği söze sadık kalmayan II. Leon yeniden Selçuklu topraklarını tahribata başlayınca Alaüddin Keykubad'ın sefer düzenlemesine neden olmuştur.³⁶ Bu seferle beraber, Karamanlıların bu bölgeye yerleştirildikleri bilinmektedir. İbn Bibi, I. Alâeddin Keykubad'ın elinde olan Larende şehri Harezmi beylerinden Güçlü'ye ikta edilmiştir.³⁷

Moğol İstilasası ile Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının oluşturduğu ekonomik ve sosyal sorunlar, Selçuklu Sultanı II. Gıyasüddin Keyhüsrev'in saltanatı zamanında giderek artmıştır. Karamanoğulları da yine bu evrede varlık göstermiş ve diğer göçerler gibi sıcak su iklimine gelerek yerleşmeye başlamışlardır. Selçuklu Devleti'nden bağımsız hareket etmeyen bu

34 İsmail Koçuk, "İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri", İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2017), s.66

35 Koçuk "İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri", s. 66

36 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 271- 274.; Esra Çeçen, "Kilikya Ermeni Kralı II. Leon'un Türkiye Selçuklu Politikası", Selçuk 10. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, (21-23 Haziran 2024), New York: *Academy Global Publishing*, s. 699-708.

37 Solak, *Karamanoğulları*, s.32-34.; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s.423.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 537.

aşiretler gerek askerî gerekse siyasî konularda devlete bağlı kalarak birçok konuda özerklik elde etmiştir³⁸. 1243 yılı Köseadağ Savaşı ile Moğollara yenilen Selçuklu Devleti, İran'daki İlhanlı Devleti'ne tabî bir devlet olmuş; Aydın, Larende, Denizli, Karesi, Kütahya, Eflâni ve Paflagonya gibi uç bölgelerinin kontrolü İlhanlılar'ın eline geçmiştir³⁹.

2. Karamanoğulları'nın Menşei

Karamanoğulları'nın kökeni Oğuzların Afşar, Salur veya Varsak boyuna dayandırılır⁴⁰. Karaman, Salur boyuna ait mevkiilerdeki köylere isim olarak verilmiştir. Reşideddin'in Oğuzname'sinde Karaman kelimesi bir bey ismi olarak zikredilmiş olmasına rağmen sonraki süreçte bir oymak ismi olarak devam ettirilmiştir⁴¹.

Son zamanlarda ortaya konulan araştırmalarda, Batı Anadolu beyliklerinden Germiyanogulları, Aydınogulları, Menteşeoğulları, Hamidoğulları, Tekeogulları ve Osmanogulları'nın ismi Nu'man oğlu Kayır Han/Kır Bey/Kyros olan ortak bir ataya dayandığını göstermektedir. Kayır Han'ın atası Şeyh Numan Dede Garkın'ın babasının asıl adı Sultan İsmail olup, bu kişinin Veysel Kareni'nin veyahut kız kardeşinin sulbi neslinden kabul edilen Emirce Sultan Şerefeddin İsmail ile aynı kişi olabileceği düşünülür. Osmanlı tevarihleri ise, Dede Garkın Şeyh Nu'man'ı suda boğulan Süleyman Şah olarak tanıtır. Karamanoğulları'nın atası Hacı İbrahim'den başlatılmakta ve Nure Sofu ile devam ettirilmektedir⁴². Zeynü'l-Hac, Bunsuz ve Kerimüddin Karaman isimli üç oğlu olan Nureddin Sofu, Aşıkpaşazâde'nin üst dedesi olan Dede Garkın'ın torunu Baba İlyas'ın müridiydi. Âşıkpaşazâde'ye göre, Baba İlyas İsyanı'nın kanlı bir şekilde bastırılması ve akabinde ortaya çıkan Moğol itilasının ortaya çıkardığı kaos ortamında, Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa, Selçukluların hükmünün zayıfladığı bu dönemlerde Karaman

38 Kürşat Solak, *Karamanoğulları*, (2016), s. 27-28.

39 Metin Tuncel, "Karaman", (2001), c.24, s.444-447.

40 M. Fuat, Köprülü (1925). "Oğuz Etnolojisine Dair Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C.1, s.191-198; M. Fuat, Köprülü. "Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar", (Yay. M. Akif Erdoğan), *İzmir Araştırmaları Dergisi*, (2016), S.3, s. 92

41 Kürşat Solak, *Karamanoğulları*, (2016), s.35-37.; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", TDV İslam Ansiklopedisi, (2001), c.24 s. 454-460.

42 Vedat Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, (2016), C. II, S. 3, s. 55-89; Vedat Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğulları'nın Vakıfları'na Dair", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, (2017), XLIX, s.25-55; Vedat Turgut, "Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, (2017), C. 3, S. 5, s. 1-10; Vedat Turgut, "Renklerin Efendileri: XIII. Yüzyıl Anadolu'su'nun Tasavvuf Dünyasına Prosopografik Bir Yaklaşım", *Osmanlı Araştırmaları*, (2021), LVII. s.35-56.

tahtına daha beş yaşında olan Kerimüddin Karaman'ı çıkarır⁴³. İbn Haldun'un *Asabiye Teorisi*'ne göre; Aralarında kan bağı (nesep birliği) bulunan kişilerin oluşturduğu topluluklarda belli bir dayanışma ve birlik ruhu göze çarpar⁴⁴. Osmanlı ve Karamanoğulları da kökende ata birliğine sahip olduğundan her iki beylik arasında böyle bir bağ söz konusudur.

XIII. Yüzyıl itibariyle Oğuzların, Bizanslıların Batı Anadolu'daki topraklarını ele geçirmeye başlamasıyla başta Osmanlılar olmak üzere, Karamanoğulları, Germiyanoğulları ve Candaroğulları, yaptıkları akınlarla Bizans'ın gücünü kırabilmek ve müstakil bir devlet kurabilmek adına bir takım gaza faaliyetlerine öncülük ettiler⁴⁵. Kayır Han'ın Selçuklu emrinde bir vali olarak Erzincan'da hizmete alınmasının hemen akabinde, Alaeddin Keykubad'ın zehirlenerek öldürülmesi ve Sadeddin Köpek'in Gıyasüddin Keyhüsrev'i etkileyerek onun en büyük destekçilerinden olan Kyros/Kayır Han'ı Zamantı Kalesi'ne hapsedtirmesi, Babaî İsyanı'nın da en önemli sebebini teşkil etmiştir. Baba İlyas, Seyyid Ebul Vefa el-Bağdadi'nin müridi olan dedesi, Dede Garkın ile birlikte Anadolu'da Vefailiğin yayılmasında etkili olurken, Kayır Han'a yapılan haksızlık neticesinde Selçuklu emrinde bulunan Harzemliler ve Vefai dervişleri isyan bayrağı açmıştır. İsyanın Selçuklu askerleri tarafından 1240 yılında zorlukla bastırıldığı bilinmekte olup, Moğolların ilk Anadolu istilasının neticesi olan Köseadağ Savaşı da Moğolların öncü kuvvetlerinin önünde büyük bir hezimetle neticelenmiştir⁴⁶.

Karaman Bey, Vefâi Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa eliyle daha beş yaşındayken tahta çıkarılmıştı. Bu dönemde Moğollar, Selçuklu tahtı için yaşanan bir dizi mücadeleden sonra Selçuklu topraklarını Vezir Muinüddin Süleyman Pervane eliyle yönetmeye başlamışlardı. II. İzzüddin Keykavus, yanında Saru Saltuk ve ona bağlı Türkmenlerle beraber önce Bizans İmparatoru'na sığınmış, Bizans İmparatoru'nun İlhan'dan çekinerek Keykavus'u hapsedtirmesi üzerine, Cengiz soyundan ilk Müslüman olan Berke'nin gönderdiği kuvvetler, Sultan'ı hapsedildiği yerden kurtararak Kırım'daki

43 Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*, (Çev. Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları (2014), s. 12; Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi, Osmanlı Tarihi [1285-1502]*, (Çev. Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, (2013), s. 64-65; Sıddık Ünalın, "Karamanoğulları Beyliği'nin Sosyal- Kültürel ve Dini Hayatı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakülte Dergisi*, (2017), S. 22/1, s. 119.

44 Akif Kayapınar, "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2006), S. 15, s. 89.

45 Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2020), s. 25

46 Turgut, "Germiyanoğulları'nın Menşei..", s. 1-4; Turgut, "Renklerin Efendileri: XIII. Yüzyıl Anadolu-su'nun Tasavvuf Dünyasına Prosopografik Bir Yaklaşım", s.43.

Soğdak Kalesi'ni kendisine vermiştir. Saru Saltuk ve ona bağlı Türkmenler de Dobruca bölgesini Batı Anadolu'dan da evvel İslamlaştırmıştı. Karaman Bey, İzzüddin Keykavus'un kardeşi IV. Rüknüddin Kılıçarslan tarafından Ermenek'e emir tayin edilmiş ve kardeşi Bunsuz'a da candarlık vazifesi verilmiştir⁴⁷. Ancak Aksaray'ye göre Karaman Bey'in aslında II. İzzüddin Keykavus taraftarı olmasından dolayı sık sık Konya ve Larende civarına baskınlar düzenlemesi ve Larende Beyi Hacı Beyler'i öldürerek Larende'yi zaptetmesi, Mısır merkezli olarak İslam dünyasının Moğol tahakkümüne karşı geliştirdiği genel politikanın bir tezahürüdür. 1260 yılında Moğolların Memlûk Sultanı Seyfüddin Kutuz ve Baybars tarafından Ayn Calût'te bozguna uğratılmasından destek alan Karaman Bey, kardeşleri Bunsuz ve Zeynü'l-Hac ile birlikte 20 bin kişilik ordusunu Konya üzerine sevk etmiş, Muînüddin Süleyman Pervane, Karaman Bey'i Gavele Kalesi önünde Moğol ve Selçuklu askerlerinden oluşan bir ordu ile karşılaşmış ve mağlup olan Karaman Bey kaçarken, kardeşleri Bunsuz ve Zeynü'l-Hac'ın da aralarında bulunduğu birçok Türkmen beyi yakalanarak idam edilmişlerdir. Selçuklu hükûmeti, Necibüddin Müstevfi, Hamidoğlu Kıvamüddin ve Kadı-i Leşker'i de bu sırada öldürtmüştür. Karaman Bey'in oğulları Mehmed, Mahmud, Halil, Ali, Kasım ve Güneri Beyler ise hapsedilmiştir. İbn Bibî, Karaman Bey'in oğullarının Muînüddin Süleyman Pervane sayesinde serbest bırakıldığını yazar. Sadece Ali Bey Kayseri'de esir olarak tutulmaya devam edilmiştir⁴⁸.

Karaman Bey, Konya'da aldığı mağlubiyet sonrasında yönünü Taşili, Ereğli, Silifke taraflarına çevirerek Ermeniler üzerine sefer düzenledi. Şikarî, Gorykos taraflarına yapılan bu sefer hakkında, iki tarafında ağır kayıplar verdiğini ve seferin sonuçsuz kalarak anlaşmaya gidildiğini bildirir. Buna göre Ermeniler, yıllık 40.000 flori vergi, bin parça kumaş ve 100.000 florinin yanında Silifke'yi de Karaman Bey'e teslim edeceklerdir. Sefer sırasındaki yardımlarından dolayı Silifke, Hamid Bey'in idaresine verilmiş ve ileride kendi adıyla anılacak bir beyliğin temelleri burada atılmıştır⁴⁹.

47 Turan, *Selçuklu Zamanında Türkiye*, s.536-539; Solak, *Karamanoğulları*, s.58; Yahya Başkan, "Orta Anadolu'da Hakimiyet Mücadelesi (1400-1500)", İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2007, s.3.

48 İbn Bibî, *El-Evamir...*, C. 2, (2014), s. 630; Sümer, "Karamanoğulları", s. 454-460; Solak, *Karamanoğulları*, s.58-61; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1969), s. 2-3; Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınları, (2000), s. 53-54.

49 Şikarî, *Karamanname*, s.112-113; Zerrin Günal, "Karamanoğulları Beyliği", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Sosyal ve Siyasî Hayat)*, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, (2006), s. 133-139.

Bununla beraber, Hamidoğulları'nın Silifke'ye hâkim olduğuna dair başka hiçbir kaynakta teyid edici bir kaynak bulunmaz. Simbat Kroniklerinde herhalde Müslüman olmasından dolayı İsmailoğulları Kabilesine mensup bir zat olarak karşımıza çıkan Karaman Bey⁵⁰, seyahat ettiği sırada kendisine tabî olmak isteyen insanlarla gücünü birleştirerek hakimiyet sahasını genişletmek için ilk olarak IV. Rüknuddin Kılıçarslan ile mücadeleye girişir. Bazı kaleleri ele geçiren Karaman Bey'in sonraki hedefi İsauria ve Seleukia olmuş, burada Ermeni Kralı I. Hetum'u iki kez mağlup eden Karaman Bey, bölgenin valisi Halkam'ı da öldürerek Konstantin'in de dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştır. Devam eden savaşta mızrak ve ok darbesi alarak yaralanan Karaman Bey, yaralarının etkisiyle şehid düştüğünde tarihler 1263'ü gösteriyordu⁵¹. Ermenek'e 18 kilometre uzaklıktaki Balkasun (Balgasun)/Bağbölen Köyü'ndeki bir türbenin kapısı üzerinde bulunan kitâbede "Kerimüddin Karaman bin Nüre" yazar. Buradan anlaşılacağı üzere Karaman Bey ve diğer beş Karamanoğlu ailesinin naaşları burada bulunur⁵².

3. Karamanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu

Muinüddin Süleyman Pervane, daha önce Gavele Kalesi'nde esir tutulan Karamanoğlu beylerini (Mehmed, Mahmud, Halil, Ali, Kasım ve Güneri Bey) Sultan IV. Rüknuddin Kılıçarslan'ın ölümü sonrasında diğer beylerin ayaklanma çıkartabileceği düşüncesiyle serbest bırakmış, Karaman Bey'in ölümü ile başsız kalan Ermenek'e Kadı Huteni'nin oğlu Bedrüddin İbrahim atanmıştı. Serbest kalan Mehmed Bey, kardeşi Ali'yi Sultan Baybars'a tabiiyet bildirmek üzere Kayseri'ye gönderirken, kendisi de babasından kalan beyliğin başına geçti⁵³.

Selçuklu Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefüddin XIII. Yüzyılın sonlarına yaklaşılırken (1276) Anadolu'nun Moğol tahakkümünden kurtulması amacıyla Niğde ve Kayseri gibi civar illerde çeşitli faaliyetlerde bulunduğu sırada, Karamanoğlu I. Mehmed Bey ve kardeşleri de kendisine yardımda bulunmak suretiyle isyana dahil olmuşlardır. Sultan Baybars'ında desteğini alan Hatiroğlu, Ermenistan Emirliği ve Sübaşılığı görevini Kadı Huteni'nin oğlu

50 Dede Garkın'ın baba adının da İsmail olduğu hatırlanırsa, Karamanoğulları'nın da Üveysi diğer beyliklerle olan akrabalığı da akla gelir.

51 Smbat Sparapet's Chronicle, Classical Armenian, (Trns. Robert Bedrosian), New Jersey, 2005, s. 237-239.

52 Solak, *Karamanoğulları*, s.64; Halil Edhem, *Karamanoğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûka I*, s. 699-700.

53 Sümer, "Karamanoğulları", (2001), s.445-446; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 540; İbn Bibi, *El-Evâmir...*, s. 630; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s.85-87.

Bedreddin İbrahim'den alarak Karamanoğlu I. Mehmed Bey'e vermiş, bu görev sayesinde Kamerüddin İli ve sahil kısımlarına kadar olan bölgede söz sahibi olan Karamanoğulları, Anadolu'da önder olabilecek bir konuma yükselmiş oldular. Selçuklu tabiiyetini kabul eden Karamanoğlu I. Mehmed Bey, kısa süre sonra göndermesi gereken vergiyi vermeyerek bağımsızlığını ilan etmiştir⁵⁴.

Moğollar tarafından yakalanıp öldürülen Hatiroğlu Şerefeddin'in intikamını almak ve kendi itibarını yeniden kazanmak isteyen Kadı Hutuni'nin oğlu Bedreddin İbrahim, yönünü Karamanoğlu I. Mehmed Bey'e çevirerek Göksu Geçidi'ne kadar yürümüşse de I. Mehmed Bey'in kuvvetlerine karşı koyamayarak civar kalelerden birine sığınmak zorunda kaldı. Memluk Sultanı Baybars'ın Moğolları geri püskürtmek için çıktığı Elbistan Seferi'nde başarılı olunca, Kayseri'ye gelerek göstermelik de olsa Selçuklu tahtına oturmuş ve bu olaydan sonra Selçukluların itibarı uç bölgelerinde önemli ölçüde sarsılmıştır. Burada esir tutulan Karamanoğlu Ali Bey'i serbest bırakan Sultan Baybars, kendisine tâbî olmaları karşılığında beylik emaretlerini ve sancağını Ali Bey'e teslim etmiştir. Bu olaylar sırasında Menteşeoğulları ve Eşrefoğulları'nın da Karamanlılarla birlikte hareket ettikleri görülür. Moğol zulmünden Mısır'daki Türk Devleti'nin yardımıyla kısa süreliğine kurtulan Anadolu'da Türk beylerinin bu durumu fazla uzun sürmeyecektir⁵⁵.

Sultan Baybars sayesinde elde ettiği ayrıcalıkları kendi lehine çevirmek isteyen Karamanoğlu Mehmed Bey, Menteşeoğulları ve Eşrefoğulları'nın da kendisine yardımcı olmasıyla büyük bir kuvvet oluşturarak Konya üzerine yürüdü. Sultan III. Gıyasüddin Keyhüsrev'in ve Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin Konya'da olmamasını fırsat bilen Mehmed Bey, eski Sultan II. İzzüddin Keykavus'un oğlu Alaüddin Siyavuş'u tahta geçirmek için Konya'yı kuşatma altına aldı. Saltanat naibi olarak Konya'da bulunan Eminüddin Mikail'in karşı koyması sonuçsuz kalınca, Atpazarı ve Çaşnigir kapılarından şehre girerek amacına ulaştı. Kendisini de vezir tayin ettiren Karamanoğlu Mehmed Bey, divanda, devlet dairelerinde ve sair alanlarda Türkçe dışında bir dilin konuşulmaması kararını aldırdı⁵⁶. Bu durum her ne kadar Karamanoğulları'nın milliyetçi duruşuna bağlansa da bu onun Türkçe

54 Solak, *Karamanoğulları*, s.70; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.554-559; İbn Bibi, *El-Evâmir...*, s. 630-631; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 77-80.

55 Sümer, "Karamanoğulları", s.454-460; İbn Bibi, *El-Evâmir...*, s. 614-623.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s.85-87.

56 Sümer, "Karamanoğulları", s.454-460; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 575-579.

dışında bir dile hâkim olmamasıyla ilgilidir ki Karamanoğulları tarihinin Farsça kaleme aldırıldığı unutulmamalıdır.

Mehmed Bey'in Kamerüddin-ili'ne geri dönmesi üzerine Sahib Ata ve oğulları, uçlardan topladıkları ordu ile Konya üzerine yürüdüler. Germiyan Türklerinin savaştan geri çekilmesi ile gücünün büyük bir bölümünü kaybeden Sahib Ata hezimete uğradı. Mehmed Bey'in elde ettiği bu zaferle çok büyük bir ganimete de sahip oldu. Memlük kaynakları, Konya'da 37 gün kalabilen Mehmed Bey ve Alaeddin Siyavuş'un İlhanlı Hükümdarı Abaka Han'ın veziri ve kardeşi Kongurtay'ın üzerlerine gelmesi sonucunda İçil'e kadar geri çekildiklerini ve burada ok yağmuruna tutulan Mehmed Bey ve kardeşlerinin 1279'da şehid edildiklerini bildirir. Kendisinden sonra ise Karamanoğulları'nın başına kardeşi Güneri Bey geçmiştir. Güneri Bey hakkında çok fazla bilgi yoktur⁵⁷.

Güneri Bey de Memlük Devleti'yle ilişkilerini her zaman olumlu ilerletmeye özen göstererek Çukurova Ermenileri'ni baskı altında tutmayı başarmıştır. Şam bölgesinin kontrolünü elinde tutmak isteyen Sultan Baybars, oğlu Melik Said'i Şam'a göndermiş, oradan Mahdum komutasında hareket eden ordu Sis bölgesine ilerlerken bir ordu da Emir Beysarı komutasında Rum Kalesi civarına gitmişti. Melik Said, Ermeni Kralı Leon'dan askerlerinin topraklarından geçiş izni alarak Kayseri civarında Güneri Bey ile buluştuğu bilinmektedir. 681/1282 yılında Katana'da baskına uğrayan Memlük askerleri, Karamanoğulları'na sığınarak Bulgar Dağları üzerinden memleketlerine döndüler⁵⁸.

Konya'da Sultan Mesud'un tahta çıkmasından sonra İlhanlı hegemonyası Anadolu'da iyice arttırıldı. Abaka Han'ın ölümü üzerine yerine geçen Sultan Ahmed Teküdar, kardeşi Kongurtay'ı Anadolu'ya özellikle Karamanlılar üzerine büyük bir orduyla göndermesinin sonucunda Karaman, Mut, Ermenek civarlarında gerçekleştirilen katliamlar, Karamanoğulları'nı bir kez daha ezmiştir. Selçuklu tahtında bulunan Sultan Mesud'un güvenlik gerekçeleri nedeniyle Konya'da değil de Kayseri'de bulunuyor olması, III. Gıyasüddin Keyhüsrev'in oğulları adına bir kalkışmanın da zeminin hazırladı. Karamanoğlu Güneri Bey'e Beylerbeyliği, Eşrefoğlu Halil Bey'e de saltanat naipliği teklif edilerek Konya'ya gelmeleri sağlanmış, daha önceleri

57 Sümer, "Karamanoğulları", s. 454-460; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 583-584.; İbn Bibi, *El-Evâmir...*, s. 642, Melek Göksu Erdeğer, "Karamanoğlu Güneri Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri", Beyşehir Selçuklu 1st International Conference on Humanity and Social Sciences, (2024), Konya: *Academy Global Publishing House*, s. 1396.

58 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.601.

İzzüddin Keykavus ve oğlu Siyavuş namına Moğollara karşı ayaklananlar, Keyhüsrev'in oğulları etrafında toplanmışlardı. Sahib Ata, Valide Sultan'ın bu teşebbüsü karşısında ihtiyatlı olmaya çalışsa da çatışmalar çıkmış, sonucunda ise Ahi Ahmedşah ve Konya Kadısı'nın arabuluculuklarıyla siyasi ortam yatıştırılmıştır. Nitekim 8Rebiülevvel 684/14 Mayıs 1285'te Keyhüsrev'in oğullarının tahta çıkarılmasının ardından Argun Han'ın kardeşi Key-Hatü'nün Anadolu üzerine bir ordu göndermesi, Konya'daki Valide Sultan taraftarlarının dağılmasına ve Türkmenlerin Konya'dan uzaklaşmasına sebep olmuştur. İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın talebi üzerine Keyhüsrev'in oğulları ve Valide Sultan, Sultan Mesud tarafından Nizamüddin Emir-i Dad ile gönderilmiş, gerçekleştirilen yargılamalar sonucunda ise çocuklar, Keyhüsrev'inevatları olmadığı gerekçesiyle idam edilmişlerdir⁵⁹.

Sultan II. Mesud, Key-Hatüve Moğol birlikleriyle beraber Karaman topraklarını istila etmiş, Güneri Bey ve Eşrefoğlu Süleyman Bey'in Sultan Mesud'a biat etmesiyle birlikler geri dönmüştür. Ancak Argun Han'ın ölümlüyle Karamanoğulları yeniden harekete geçerek Konya ve çevresine saldırılarda bulunmuş, bunun üzerine İlhanlı Hanı olan Key-Hatü'den yardım isteyen Sultan II. Mesud, Konya'da büyük bir zulmün de yaşanmasına neden olmuştur. Karamanoğullarının bu girişimlerinden faydalanmak isteyen Kıbrıs Kralı II. Henry de Alaiye'ye çıkarma yaptıysa da Karamanoğlu Mecdüddin Mahmud Bey bu girişimigeri püskürtmüş ve bu olay Karamanoğulları'nın Alaîyye kolunun tarih sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştır⁶⁰.

Key-Hatü'nün öldürülmesiyle taht mücadeleleriyle başbaşa kalan İlhanlıların uçlara olan baskısı azalmaya başladı. 1296-1299 yılları arasındaki Noyan İsyanları ile İlhanlı tahtına oturan Gazan Han, siyasî otoritesini sağlamak için başta Suriye olmak üzere Anadolu'nun da kontrolünü eline alabilmek adına Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş b. Ef'âl'in emrindeki bir ordu ile Anadolu'ya sevk etmiştir. Anadolu üzerine gelen Sülemiş, kendi bağımsızlığını ilan etmek için başta Karamanoğlu Güneri Bey ile mektuplaşarak desteğini istemiş, sonrasında da Muhyiddin-i Rumîve Memlük Sultanı Hüsamüddin Laçin ile mektuplaşarak Gazan Han'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Karamanoğulları da 10.000 kişilik bir ordu göndererek Sülemiş'e destek olmuştur. Bu isyanların yaşandığı

59 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.605; İbn Bibi, *El-Evâmir...*, s.23-24.

60 Sümer, "Karamanoğulları", s.454-460.

esnada Güneri Bey vefat etmiş (26 Receb 699/17 Nisan 1300) ve yerine kardeşi Mecdüddin Mahmud Bey geçmiştir⁶¹.

Baylığın vakıf ve kitâbelerinde Mahmud Bey'in 699/1299ve 766/1365? tarihli vakıf kayıtlarında "Bedrüddin", *Mesalikü'l-Ebsar*'da ise "Mecdüddin" lakaplarını kullandığı anlaşılmaktadır. Yine bu döneme ait olduğu düşünülen tarihsiz sikkelerin üzerinde Bedr bin Karaman ifadesi yer alır⁶². Bedrüddin Mahmud Bey'in Ermenek Ulu Camii'ni yaptırdığı ve çeşitli vakıf belgelerinde isminin anıldığı görülmektedir. Yine bu dönemde Bedrüddin Mahmud Bey'in Toros Dağları civarında Moğol komutanlarından Kazancuk'u yenilgiye uğrattığı bilinmektedir. Mahmud Bey'in 707/1307-1308 tarihinde vefat etmesiyle Karamanoğullarının başına oğlu Yahşi Han geçmiştir⁶³.

Eflâkî'nin anlattığı bir kıssadan Yahşi Han'ın Konya'yı zapt ettiği anlaşılmaktadır. Yahşi Han, Konya'da hâkim bulunan Ahi Mustafa'nın halka kötü muamelelerde bulunması ve İlhanlı Valisi İreçin Noyan'ın halka zulümlerini arttırması dolayısıyla Konya üzerine yürümüş, İlhan Olcaytu'nun Mısır Türk Devleti ile uğraşıyor olması da Yahşi Han Bey'in Konya'yı zapt etmesini kolaylaştırmıştır. Halka zulmeden Ahi Mustafa ve adamları ibret olması için kale kapısına astırılmıştır. Sultan Veled'in 1312'de vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu olayın Yahşi Han Bey'in Konya'yı zaptetmeden önce vuku bulmuş olabileceği düşünülebilir⁶⁴.

Ahi Mustafa'nın Yahşi Han tarafından öldürülmesi üzerine, Konya'dan alması gereken vergiyi alamayan İlhan Olcaytu, Anadolu'da yaşanan Türkmen isyanlarının da giderek artması sonucunda Emir Çoban'ı emrinde büyük bir orduyla Anadolu üzerine göndererek Konya'yı geri almasını emretmiştir. Emir Çoban'ın Konya'ya gelişinin ardından kalede sıkışan Yahşi Han, kıtlığında baş göstermesiyle yönünü Larende'ye çevirmiş fakat Emir Çoban tarafından yakalanarak İlhan'a biat ettirilmiştir. İlhan'a bağlı melik, şahne, kâtib ve amiller atayan Emir Çoban, Anadolu Valisi olarak da oğlu Demirtaş'ı görevlendirerek İran'a dönmüştür. Çok geçmeden Konya'yı yeniden tahkim altına alan Karamanoğulları, Bedrüddin İbrahim Bey döneminde Memlûk Sultanı adına hutbe okutarak bağlılıklarını bildirmiştir.

61 Ahmet Sağlam, "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, s. 557-558; Sümer, "Karamanoğulları", s. 454-460.

62 Solak, *Karamanoğulları*, s.111.

63 Kürşat Solak, *Karamanoğulları*, s.112-113; Bilal, Gök, "XVI. Yüzyıl Ermenek Camileri ve Cami Vakıfları", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2, S.3, (Ocak -Haziran 2009), s. 262.

64 Sümer, "Karamanoğulları", s.454-460; Solak, *Karamanoğulları*, s. 115 ; M. Dursun Tosun, "Karamanoğulları (Şikari Tarihi)", Depo Print Dijital Baskı, İstanbul, (2021), s.14; Ahmed Eflakî, *Manakibü'l-Ârifin*, II, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Hürriyet Yayınları, (1973), s. 236-237.

Buradan anlaşılacağı üzere Yahşi Han Bey'in ne zaman öldüğü tam tarih olarak bilinmemekle beraber kardeşi İbrahim Bey'in tahta geçişinin 1318 dolayları ve öncesinde olabileceği varsayılabilir⁶⁵.

Kardeşi Yahşi Han Bey'in ölümü sonrasında Karamanoğulları'nın başına geçen Bedrüddin İbrahim Bey, başkenti Larend'e taşıyarak beyliğe ait ilk saray yapısını da yine burada inşa ettirir. Emir Çoban, oğlu Timurtaş'ı Anadolu'da bırakarak Konya ve çevresindeki beylikleri kontrol altına alıp Anadolu'da bir sulh sağlamayı amaçlamışsa da çok geçmeden Timurtaş'ın Eşrefoğulları ve Hamidoğulları'nın sonunu getirmeye çalışması, sulh ortamının bozulmasına neden olmuş, komutanları Eretna ve Sungur Ağa'nın İbrahim Bey'e sığınması ile Konya, Gavale Kalesi ve Beyşehir yeniden Karamanoğulları'nın eline geçmiştir⁶⁶. Merkez Larend'de yönetimi Bedreddin İbrahim Bey sağlarken oğlu Fahrüddin Ahmed'de Konya'dan yönetime destek oluyordu. Döneme ait sikkeler incelendiğinde Bedrüddin İbrahim Bey'in adının yanı sıra Memlük Sultanı'nın da adının sikkelerde kullanıldığı görülür. Bu durum, Karamanoğulları'nın Memlük tabiiyetinde olduğunu gösterir. Bedrüddin İbrahim Bey'in ölümünün ardından Karamanoğulları'nın başına önce oğlu Fahrüddin Ahmed Bey, onun İlhanlılarla yapılan mücadelede ölümünün ardından ise yerine kardeşi Şemsüddin Bey geçmiştir. Her iki bey ve yaptıkları hakkında bilgi bulunmamakla beraber Şemsüddin Bey'in kardeşi Karaman Bey tarafından zehirletilerek öldürüldüğü belirtilir. Daha sonraki süreçte beyliğin tahtına Halil Bey'in oğlu Süleyman Bey geçmiştir⁶⁷.

Bu kaos ortamında sulh ortamının geri gelmesi için Ermenek'te görev yapmakta olan Burhanüddin Musa Bey'in Karamanoğulları'nın başına geçmesi için davet edildiği, ancak taht kavgalarına dahil olmak istemeyen Musa Bey'in, kardeşi Halil'in oğlu Seyfüddin Süleyman ve Alaüddin Ali Bey isimli oğullarına beyliği devrederek tahttan çekildiği anlaşılmaktadır. Silsile gereği oğullarından en büyüğü olan Süleyman Bey, tahta geçerek yönetimi devralırken askeri işleri ise Alaüddin Ali Bey yed'ine almıştır. Şikari'nin anlatımına göre Süleyman Bey, Eretna Bey'in oğlu Mehmed Bey

65 Sümer "Karamanoğulları", s. 454-460; Solak, *Karamanoğulları*, s. 116-119.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 653,654.

66 Turgut, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair", *Türklük bilgisi Araştırmaları*, C. 46, (Aralık 2016), s. 403-432.

67 Sümer, "Karamanoğulları", s.456-457

tarafından düzenlenen bir suikast sonucunda öldürülmüş, yerine Karamanoğulları tahtına 1361’de Alaüddin Ali Bey geçmiştir⁶⁸.

4. Karamanoğulları’nın Osmanlılarla Entegrasyonu

Halil Bey’in oğlu Alaüddin Ali Bey, Karamannâme ve kitâbelerde “*Ebu’l-Feth*” olarak anılır. Alaüddin Bey, Süleyman Bey’in intikamını Eretnalılardan almak için Larende üzerine bir çıkartma yaparak Larende’yi ele geçirdi. Larende’de tahta geçtikten sonra Eretna üzerine tekrar bir sefer hazırlığına girişen Alaüddin Bey, Eretna coğrafyasında yaşanan İlhanlı tahribatından faydalanmak isterken, İlhanlılar tarafından öldürülen Eretnaoğlu Mehmed Bey’in küçük oğlu Alaüddin Ali Bey, Eretna tahtına geçirilmiştir. Bunun üzerine Eretnaoğlu Alaüddin Ali’nin üzerine yürüyen Karamanoğlu Alaüddin Bey, başta Konya olmak üzere 1367-68 tarihlerinde civar vilayetleri de kontrol altına alarak Karaman topraklarını genişletti. Konya, Niğde ve Aksaray’ın ardından yönünü Kayseri’ye çevirerek ele geçirmişse de Eretnalıların duruma hâkim olması ve Kadı Burhanüddin’in baskıları sonucunda geri çekilmek zorunda kalmıştır⁶⁹.

Bu dönem içerisinde Karamanoğulları, başta Osmanlılar olmak üzere Kadı Burhanüddin Beyliği, Eretnalılar, Hamidoğulları, Germiyanogulları ve Memlukler ile hem askerî hem de siyasî birtakım mücadelelerin içerisine girmiştir. Osmanogulları ile yukarıda anlatılan akrabalık bağları ile yakınlık tesis edilmiş olup, Alaüddin Bey döneminde yapılan bir evlilik yoluyla da bu yakınlık pekiştirilmiştir. Murad Hüdâvendigâr’ın kızı Nefise Sultan (Melek Hatun) ile Alaüddin Bey’in evlilik, 1385 yılı Ramazan ayının son günlerinde gerçekleştirilmiş, Alaüddin Bey’i Mevlana Muslihiddin, Nefise Sultan’ı ise Çandarlı Halil Paşa’nın temsil etmiştir. Nefise Hatun’un zengin vakıf gelirleri, bu evlilik dolayısıyla kendisine mehir olarak yüklü miktarda yer verildiğini de gösterir⁷⁰. Aynı dönemde, Germiyanoglu Beyliği ile Osmanogulları arasında evlilik bağı ile kurulan siyasi yakınlık sonrasında Osmanlılara Kula haricinde bütün beylik toprakları verilmiştir. Böy-

68 *Karamanoğulları (Şikari Tarihi)*, s. 16; Öden, “Karamanoğulları Beyliği”, s.1-4; Sümer, “Karamanoğulları”, s.454-460.

69 Sümer, “Alaeddin Bey”, *DİA*, (1989), C. II, s. 321-323; Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın-Güler Aydın), Amasya: Belediye Kültür Yayınları, (2004), II, s. 212, 244, 246, 249, 263, 269, 270, 271, 274, 276, 278, 283, 284, 285, 286, 287, 288; C. III, s.19, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 43, 44, 46, 50, 66, 68, 77, 811, 87, 88, 89, 93, 101, 106, 113, 123, 1125, 135, 136, 137, 138, 151, 170, 175, 179, 181, 183, 184, 198, 201, 206; H. Hüsameddin, C. IV. s. 11, 20, 33, 57, 66, 96, 110, 111; C. VI, s. 20, 32, 37, 115, 159, 194, 238, 296.

70 Yahya Başkan, “Orta Anadolu’da Hakimiyet Mücadelesi”, s. 8-9.

lelikle Germiyanogulları topraklarını merkezî idareye bağlayan Osmanlılar, Karamanogulları'nı baskı altına almışlardı⁷¹.

Murad Hüdâvendigâr'ın Ankara'yı ele geçirmesinin ardından yaşanan memnuniyetsizlik, Hamidoğulları Bey'i Kemalüddin Hüseyin Bey'den 80 bin akçe karşılığında satın almasıyla husumete dönüştü⁷². Sultan'ın Rumeli seferi dönüşünde Karamanogulları'nın Hamidoğlu toprakları üzerine sefere çıkması savaşın fitilini ateşlemiş, Alaüddin Bey'in elçi gönderip aman dilemesine rağmen savaştan vazgeçmeyen Murad, Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'yı onun üzerine göndermiş ve *Frenkyazısı* mevkiinde gerçekleşen savaşta Karamanoglu Alaüddin Bey'in muntazam bir ordusunun olmayışı ve Moğol birlikleriyle çevresinde bulunan Turgutlu, Varsak, Bayburtlu gibi Türkmen aşiretlerinden müteşekkil ordusunun Yeniçeriler gibi düzenli bir orduya karşı gelmekten âciz olmasından dolayı ağır bir yenilgiye uğradığı anlaşılmaktadır⁷³. Kara Timurtaş Paşa'nın baskısıyla Konya Kalesi'ne sığınan Alaüddin Bey, hanımı Nefise Sultan'ı babası Murad Hüdâvendigâr'a elçi olarak gönderip barış talep etmiştir. Bu savaşa Osmanlı şehzadesi Bayezid'in katkıları damga vurmuş ve kendisine askerler arasında "Yıldırım" unvanı verilmiştir⁷⁴.

1389 yılı Kosova Savaşı sonrasında Murad Hüdâvendigar'ın şehid düştüğü haberini alan Alaüddin Bey, savaş meydanında idam edilen Şehzâde Yakub Bey'in kanının davasını güderek yanına Candaroğlu Süleyman Bey ve Kadı Burhanüddin'i de alıp Beyşehir'i ele geçirmiştir⁷⁵. Babası Murad Hüdâvendigar'ın yerine geçen ve adını Bayezd-i Bistami'den alan oğlu Yıldırım Bayezid⁷⁶, bu olay sonrasında ordusuyla Konya'ya gelerek şehri teslim almış, Alaüddin Bey ise savaş meydanından kaçarak canını kurtarmayı başarmıştır. İki taraf arasında uzlaşa sağlanınca Çarşamba Suyu sınır kabul edilerek barış sağlanmıştır. Fakat Alaüddin Bey'in barışı devam ettirmek gibi bir gayesinin olmaması onu yeni arayışlara sürüklemiş ve Timurtaş Paşa'yı esir alarak Konya'ya geçmiştir. Anadolu Beylerbeyi'nin esir alındığı haberi üzerine, Yıldırım Bayezid harekete geçerek Konya'ya

71 Turgut, "Germiyanogulları'nın Menşei...", s.1-98.

72 Turgut, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları...", s.403-432; Solak, *Karamanogulları*, s.155.

73 Turgut, "...Âl-i Timurtaş Paşa", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, (2019), LIII, s. 54-55; Sümer "Alaeddin Bey", *DİA*, s.322; Emecen, "...Frenkyazısı Muharebesi (1386-1387)", s. 57-88.

74 Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul: TDV Yayınları, (2018), 8. Baskı, s.129

75 İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s.121.

76 Turgut, "Renklerin Efendileri...", s.35-56; Turgut, "Cemâlüddin Musa Sâvî/Zilî ve Şeyh Osman-ı Veli ile Ahfadına Dair Vakfiyeler ve Düşündürdükleri (Vahdet-i Tarikat)", *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2020), 5 (2), 1029-1073; Turgut, "...Âl-i Timurtaş Paşa...", s. 63-72.

gelmiş, bu haberin ardından Alaüddin Bey, Timurtaş Paşa'yı Yıldırım Bayezid'e göndermişse de başarılı olamamış ve Akçay Ovası mevkiinde gerçekleşen savaş sonrasında Osmanlılara esir düşerek Timurtaş Paşa tarafından katledilmiştir. Başta Konya olmak üzere Karamanoğulları toprakları Osmanlıların kontrolüne geçmiş, beyliğin elinde İç-İl ve çevresinden ibaret küçük bir toprak parçası kalmıştır⁷⁷.

Osmanlıların Fetret Devri'ni yaşadığı sırada vuku bulan Ankara Savaşı, iki büyük hükümdarın karşı karşıya geldiği önemli bir tarihi dönemeç olmuştur. Yıldırım Bayezid'in Batı'da Haçlılar üzerine yaptığı Niğbolu Savaşı'nı (1396) kazandığı esnada, Doğu'da Timur'un Büyük Selçuklu ve İlhanlıların varisi olarak yönünü Anadolu üzerine çevirdiği görülür. Anadolu'da Yıldırım Bayezid'e karşı ayaklanmakta olan bazı beyleri kendi safına çekmeyi başaran Timur, kendisine baş kaldıran Sultan Ahmed Celayir ve Karakoyunlu Kara Yusuf'u himayesine alan Bayezid'e misilleme yapmak için ilk olarak Erzincan üzerine yürümüş, ardından Sivas Kalesi'ni kuşatıp (1400) yağmalamıştır. İki hükümdarın 28 Temmuz 1402 yılında Ankara'nın Çubuk Ovası'nda başlattıkları savaş, Timur'un zaferiyle sonuçlanmış ve Yıldırım Bayezid, ordusunun dağılması ve eski Anadolu beylerinin askerlerinin de taraf değiştirmesiyle esir alınmıştır. Savaşı kaybeden Yıldırım Bayezid'in Anadolu üzerinde kurmayı amaçladığı siyasi otorite sarsıntıya uğramış, merkezi otoriteye boyun eğdirdiği beylikler yeniden kurulmuştur⁷⁸. Mısır'daki Türk Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ortamından faydalanarak ele geçirilen Tarsus'un da Karamanoğulları topraklarına katılmasının ardından Karahisar, Kütahya ve Antalya'nın da kuşatılması, Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed'in dikkatini buraya çevirmesine sebep olmuştur. Kardeşlerine karşı kazandığı zaferlerle durumunu kuvvetlendiren Çelebi Mehmed'e karşılık veremeyeceğini anlayan Karamanoğlu Mehmed Bey, Timur'un kendisine verdiği yerleri Çelebi Mehmed'e geri teslim etmek zorunda kalmıştır. 1414 Yılında Konya'yı da kuşatan Çelebi Mehmed, savaş şartlarının mevsimsel sebeplerden ötürü kötüye gitmesi ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in barış istemesi üzerine kuşatmaya son vermiş ve Karamanoğlu Mehmed Bey yaşadığı müddetçe Osmanlılara karşı bir girişimde bulunmamıştır. Mısır'ın Sultanı Melik Müeyyed ile Tarsus'u

77 Başkan, "Orta Anadolu'da Hakimiyet Mücadelesi (1400-1500)", s.14

78 İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s.134-135; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1988), I, s. 248, 269-274; Hakan Yılmaz, "Bir Görgü Şahidinin XIV. Asır Osmanlı Fetihlerine Işık Tutan Kayıtları: İbnü'l-Cezeri'nin, Yıldırım Bâyezid'in İstanbul Kuşatması ve Niğbolu Savaşı ile İlgili Anıları", *Hakikat*, (2010), S. 196, s. 41-43.

ele geçirdiği için ters düşen Karamanoğlu Mehmed Bey esir düşmüş, Karaman şehzadesi II. İbrahim'in babası adına Osmanlı'dan yardım talep etmesiyle serbest bırakılmıştır. Çelebi Mehmed'in vefatı sonrasında başa geçen II. Murad'ın amcası Mustafa ile giriştiği taht kavgasını fırsat bilen Karamanoğlu Mehmed Bey, Antalya'da bulunan Tekeoğlu Osman Bey ile ittifak kurarak Antalya'yı kuşatmasına rağmen emeline ulaşmadan kendisine isabet eden bir top güllesi ile öldürülmüştür (1423). Babasının cesedini alıp Larende'ye dönen II. İbrahim Bey amcası Ali Bey'i Karaman ve Niğde'den uzaklaştırarak Karamanoğlu tahtına geçmiştir.⁷⁹

Karamanoğulları tahtında en uzun süre kalan kişi olan II. İbrahim Bey (1423-1464), Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Sultan Hatun ile evlenerek durumunu kuvvetlendirmiş ve beyliğin Osmanlılarla olan entegrasyonu için önemli bir adım daha atmıştır. Osmanlı yardımı ile tahta geçmesine rağmen Osmanlı emrinde olmayı kabul edemeyen II. İbrahim Bey, Sırp ve Macarlar ile ittifaklar kurarak kardeşi İsa Bey'inde desteği ile 1433'te Konya, Beyşehir ve Akşehir'i ele geçirip, Afyon-Emirdağ ve Kütahya'da yağmalama faaliyetlerine girişmiştir. Aşıkpaşazâde, *“ayağı bastığı yerleri öyle harap edip işler işlettirdi ki kâfir kâfirliğince onun ettiği işleri etmezdi. Müslümanların âhını aldı”* şeklindeki anlatımıyla II. İbrahim Bey'in halka ettiği zulmü ortaya koyar⁸⁰. 1436'da Karamanoğlu askerlerinin Amasya Beylerbeyi Yörgüç Paşa'ya saldırmaması, II. Murad'ın Osmanlı ordusundaki tüm kuvvetleriyle II. İbrahim Bey'in üzerine yürümesine sebep olur. İç-il harcindeki tüm toprakların ele geçirilmesi, II. İbrahim Bey'in barış istemesine neden olmuş ve II. Murad'ın kardeşi olan eşi Sultan Hatun ile Mevlana Hamza'yı II. Murad'a af dilemek için göndermiş ve padişahın affına mazhar olmuşur⁸¹.

Karamanoğlu II. İbrahim Bey, Osmanlıların Balkanlarda mücadele ettiği Macarlar ve Sırplarla kurmaya çalıştığı ittifak sayesinde eski gücüne kavuşmayı amaçlıyordu. Erdel'deki Osmanlı bozgunundan haberdar olan Karamanoğlu II. İbrahim Bey, Beypazarı, Seyitgazi, Ankara ve Kütahya

79 Sümer, “Karamanoğulları”, s.454-460.; Turgut, “Hamidoğulları ve Tekeoğulları...”, s.25; Başkan, “Karamanoğulları Beyliği”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, İstanbul: Grafiker Yayınları, (2016), s. 278-279; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 304; Dimitris J. Kastritsis, *Bayezid'in Oğulları (1402-1413)*, (Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil), (Çev. Ayda Arel), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2010), s. 57, 77; Turgut, “Yıldırım Bayezid'in “Müeyyed” Oğlu Çelebi Sultan Mehmed”, *Sultan Çelebi Mehmed ve Devri Sempozyumu*, Bursa: Bursa Kültür Aş, (2022), s. 495-497.

80 Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, s. 170-173. Bilal Gök, “İbrahim Bey Devri...”, s.111-112.

81 İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s.166-167; Gök, “İbrahim Bey Devri (1423-1464) Karaman-Osmanlı Münasebetleri”, (Aralık 2012), s.111-112.

üzerine yürüdüyse de muvaffak olamadı. II. Murad'ın Edirne yönünden harekete geçip Karaman ve civarını kuşatması ile geri çekilmek zorunda kalan II. İbrahim Bey, Osmanlı Sultanı'nın Rumeli'deki karışıklıklar hasebiyle geri dönmelerini fırsat bilerek yağmalama faaliyetlerine devam etti. Macarlar ile Edirne-Segedin Anlaşmasını imzalayan II. Murad, yönünü Karamanlılara çevirmiş, bu seferi meşrulaştırmak adına Mısır'da bulunan dört mezheb imamından bu hususta fetva dahi almıştır. Bundan sonra çıktığı seferde Karamanoğlu II. İbrahim Bey'e ait tüm topraklarda taş üstünde taş bırakmamış ve o güne değin Müslümanlar üzerine bir Müslüman hükümdar tarafından gerçekleştirilen en ağır saldırılar gerçekleştirilmiştir. Aşıkpaşazâde'de bu olayı "o vakit o kadar mezalim oldu ki, Osmanlı Beylerinden hiç kimse o vakte kadar bu kadar zulmetmiş değildi. Karaman ülkesini şöyle vurdular ki şehirlerini ve köylerini elek elek ettiler, harab eylediler. O yıl nice erkek ve kız çocukları doğdu. Soyları soplaları bilinmedi" şeklinde anlatır⁸². Bu durum karşısında barış istemek zorunda kalan II. İbrahim Bey, II. Murad ile sevgendname imzalayarak Osmanlı tabiiyetini kabul edip oğullarını farklı zamanlarda rehin olarak göndermeyi ve savaş zamanında asker temin etmeyi kabul etmiştir. Hastalığı nedeniyle büyük oğlu İshak Bey'i veliaht ilan eden II. İbrahim Bey'in tahtına, Osmanlılar tarafından diğer oğlu Pir Ahmed geçirilince, II. İbrahim Bey ve oğlu İshak Bey 1464'te Gavele Kalesi'ne çekilme kararı almış ve İbrahim Bey yolda vefat edince Larend'e'deki türbesine defnedilmiştir⁸³. İbrahim Bey, Karaman beyleri içerisinde en çok vakıf eserini yenileten ve bunlara mektuplar vererek kayıt ve kontrol altına alan, yeni vakıf eserleri yaptırarak ve bunlara gelir getirebilecek mülkleri bağışlayan kişidir. İbrahim Bey kümbeti ise Karaman'da kendi adına yaptırdığı en büyük ve en önemli eserini oluşturmaktadır.

Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in ölümü üzerine iki oğlu Pir Ahmed ve İshak Bey, çeşitli ittifaklar kurarak birbirlerine karşı ayaklanmışlardır. Osmanlı'nın desteklediği Pir Ahmed, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın ve Mısır Türk Devleti'nin desteğini alan İshak Bey'e galip gelerek Karaman tahtına oturmuş, kardeşi İshak Bey ise Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanında vefat etmiştir. Tıpkı babası gibi Osmanlı eliyle Karaman tahtına oturan Pir Ahmed, babasının yaptığı gibi Osmanlı tabiiyeti altında kalmak istemediğinden

82 Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s. 172-173; Gök, "İbrahim Bey Devri (1423-1464)...", s.112-113; Başkan, "Karamanoğulları Beyliği", s. 280; Alaaddin Aköz, "Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in Osmanlı Sultanı II. Murad'a Vermiş Olduğu Ahidnâme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2005), S. 18, s. 162.

83 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yay., (1969), s. 26-27; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 373-375; Sümer, "Karamanoğulları", s.454-460

öncelikli olarak Fatih Sultan Mehmed'den Pazarcık ve Hamamcık'ı kendilerine vermesini talep etmiş, sonrasında ise çeşitli akınlar düzenleyerek Gavele Kalesi ve Konya'da tahribatlarda bulunmuştur. Bunun üzerine Karamanoğulları'na karşı bir sefer düzenleyen Fatih Sultan Mehmed, başta Konya olmak üzere Gavele Kalesi'ni de ele geçirip Konya ve İç-il'de Şehzâde Mustafa'yı Sancakbeyi olarak atayıp Larend'e kaçan Pir Ahmed Bey'in üzerine yürümüştür. Bir süre daha mücadeleye devam eden Pir Ahmed Bey, Gedik Ahmed Paşa'nın da sefere dahil olup başta Alaîye Kalesi ve civarını kontrol altına almasıyla Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanına sığınmak zorunda kalmış, böylece Karamanoğulları tamamen Osmanlı idaresine girmiştir⁸⁴.II. İbrahim Bey'in bir diğer oğlu olan Kasım Bey'in Varsak Türkmenlerinin yardımıyla Karamanoğulları'nın başına getirilmesi ile bir süre daha mücadeleye devam edilmiş, Fatih'in ölümüyle ortaya çıkan Cem Sultan vak'asında onun tarafını tutmuş ve Cem Sultan'ın Mısır'a ve daha sonra Rodos Şovalyeleri'ne sığınmasında etkin rol oynamıştır. 1483'te vefat eden Kasım Bey ile Karamanoğulları Beyliği'nin de sonu gelmiştir⁸⁵.1476 Yılında Karaman coğrafyasında bulunan vakıfları tespit ettirip kayıt altına aldırarak Osmanlılar, bu tarihten itibaren Karamanoğulları topraklarını merkeze bir sancak teşkiliyle bağlamışlardır.⁸⁶.

SONUÇ

Karamanoğulları, Oğuzların Afşar ya da Salur boylarına mensup topluluklara hükmeden bir beylik olarak karşımıza çıkmakta olup, Moğol tahakkümünden kaçarak gelen Türkmen birlikleri ile Ermenek civarına yerleştirilmişlerdir. Bu bölgede Kilikya (Çukurova) Ermenileri ve Moğol Birliklerine karşı çetin savaşlar veren Karamanoğulları, Konya'yı zapt ederek Selçuklu Devleti'nin varisi olma iddiasıyla ortaya çıkmışlar, varlıklarını Mısır Türk Devleti ile Osmanlılar arasında denge politikası güderek sürdürmeye çalışmışlardır. Vefaî dervişlerinden Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa, Mersin İç-il'de Nure Sofu'yu halife ilan ettikten sonra Karaman tahtına henüz beş yaşında olan Nure Sofu'nun oğlu Kerimüddin Karaman

84 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK Yay., II, s. 169-170; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 32-35; Solak, *Karamanoğulları*, s. 320-322; Sümer, "Karamanoğulları", s. 454-460; Başkan, "Karamanoğulları Beyliği", s. 282-284.

85 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 34-35; Solak, *Karamanoğulları*, s.343-345; Başkan, "Karamanoğulları Beyliği", s.284-285.

86 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s.35-36; Solak, *Karamanoğulları*, s. 341; Feridun Nafiz Uzluk, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü (1958).

Bey'i geçirmiştir. Şemsüddin Mehmed Türkmani'den itibaren beylik teşkilatlanmasını tamamlayan Karamanlılar, Osmanlılarla ile entegrasyonunu Alaüddin Ali Bey zamanında başlatmış ancak bu entegrasyon, denge politikaları doğrultusunda çetin mücadelelerle tamamlanmıştır. Alaüddin Ali Bey ve torunu Mehmed Bey, Osmanlılara karşı giriştikleri mücadeleleri ve neticesinde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Karamanoğulları'nın Frenkelere karşı Anadolu beylik kuvvetlerinden sağladığı yardımcı kuvvetlerle beraber giriştiği gaza mücadelesini, Mısır Türk Sultanlığı organizasyonu dairesinde gerçekleştirmişse de uğradıkları başarısızlık (1367), Balkanlardaki fütuhatıyla yıldızı parlayan Osmanlılara karşı prestij kaybı olarak yorumlanır. Özellikle Osmanlıların Balkanlarda giriştikleri cihad faaliyetleri sırasında Karamanoğulları'nın Bursa üzerine yaptığı yağmalama faaliyetleri, Osmanlılarla aralarında Frenkyazısı Savaşı'nın çıkmalarına sebep olmuş, bu savaş her ne kadar Karamannâme'de Alaüddin Ali Bey'in zaferiyle sonuçlanmış gibi gösterilse de Alaüddin Ali Bey'in, yakayı eşinin tavassutuyla kurtardığı Osmanlı tevarihinden anlaşılmaktadır. Kosova Savaşı'nın hemen akabinde Yıldırım Bayezid'in Anadolu seferleri sırasında hayatını kaybeden Alaüddin Ali Bey'nden sonra Mehmed Bey de Antalya üzerine çıktığı sefer sırasında öldürülmüştür. Bu maceralar, Yeniçeri Ocağı'nın teşkiliyle disiplinli bir orduya kavuşan Osmanlılara karşı düzensiz süvari gücüne dayalı askerî birliklerin etkisizliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Alaüddin Ali Bey döneminde Osmanlılar, Kadı Burhanüddin Beyliği, Eretnalılar, Hamidoğulları, Germiyanogulları ve Memlüklüler ile siyasi birçok alanda ilişki ve mücadelelere girişilmiştir. Karamanoğulları, siyasi dengeyi sağlamak için çoğu zaman beylikler arası evlilikler gerçekleştirerek gerek sınırlarını korumada gerekse savaş zamanı yardım sağlayabilmek için çoğu zaman Osmanlı Devleti ile kız alıp-vermiştir. Buna ilk örnek olarak Murad Hüdâvendigâr'ın kızı Nefise/Melek Hatun ile Alaüddin Ali Bey'in evliliği gösterilebilir. Çelebi Sultan Mehmed'in kızıyla II. İbrahim Bey'in evliliği de bu bağlamda önemlidir.

Ankara Savaşı sonrasında Anadolu'daki eski topraklarına kavuşan diğer Türk beyleri, ayaklanmaya başlamış ve bu ayaklanmanın da başını Karamanoğulları Beyliği çekmiştir. AlaüddinAli Bey'in ölümü üzerine beyliğin başına geçen Tacüddin II. İbrahim Bey, beyliği hem siyasi hem de kültürel açıdan geliştirmiştir. Kendisinden önce yapılmış olan vakıf eserlerini

tamir ettirip, gelir getirmesi için çoğu zaman mülkler bağışlamış, bunları da mektuplar vererek kayıt altına aldırılmıştır.

Karamanoğulları içerisinde en çok vakıf eseri yaptıran II. İbrahim Bey'in kendi adıyla anılan külliyesi, çok yönlü bir hayır kurumu olarak karşımıza çıkar. Sadece Karamanoğulları beyleri değil aynı zamanda dönemin devlet adamları ve Osmanlı'dan Karamanoğullarına gelin gelen Hanım Sultanlar da vakıf eserleri yaptırarak kültürel faaliyetlere destek vermiştir. Beyliğin son hükümdarı ise II. İbrahim Bey'in kardeşi Kasım Bey'dir. Osmanlıların 1476 yılında Karaman coğrafyasında yaptırdığı tahrir, beylik topraklarının bu tarihten hemen önce merkezi teşkilata bağlandığının en önemli göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflakî, (1973), *Menakübü'l-Ârifîn*, I-II, (Çev.) Tahsin Yazıcı, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Ahmedi, (1939), *Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Mülük-ı Âl-i Osman*, (Çev.) Nihad Banarlı, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası/Journal of Turkology*, C. 6, s. 49-176.
- AKÖZ, A. (2005), "Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in Osmanlı Sultanı II. Murad'a Vermiş Olduğu Ahidname", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18, s.159-178.
- AKSARAYÎ (2000), *Müsameretü'l-Ahbar*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Âşıkpaşazâde, (2013). *Tevârih-i Âl-i Osman-Âşıkpaşazâde Tarihi (1299-1502)*. Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- BAŞKAN, Y. (2007), *Orta Anadolu'da Hakimiyet Mücadelesi (1400-1500)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BAŞKAN, Y. (2016), "Karamanoğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, İstanbul: Grafiker Yayınları. s.23-35. xxx
- BAYPARS, (2000), *Baypars Tarihi* (Çev.) M. ŞerefüddinYaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- El-Ömeri, (2014), *Mesâlikü'l-Ebsâr-Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (Çev.) D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, s.148-170.
- EMECEN, F. M. (2017), "Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386-1387)", *Osmanlı Araştırmaları/TheJournal of OttomanStudies*, XLIX, C.49, s.57-88.
- EMECEN, F. M., (2020), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- EMECEN, Feridun M. (2012), "Uçbeyi", *DİA*, C. XLII, s. 38-39.

- Enverî, (2012), *Düstürnâme-i Enverî*, (Çev.) Mükrimin Halil Yinanç, *Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929*.
- ERDEĞER, M.G. (2024). “Karamanoğlu Güneri Bey’in Hayatı ve Faaliyetleri”, Beyşehir Selçuklu 1st International Conference On Humanity And SocialSciences, Beyşehir- Konya: Academy Global Publishing House, s.1394-1408.
- Esterâbâdî, (1990), *Bezm ü Rezm*, (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖK, B. (2012) “İbrahim Bey Devri (1423-1464) Karaman-Osmanlı Münasebetleri”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5 (10), s. 107-121.
- GÖK, Bilal, (2009) “XVI. Yüzyıl Ermenek Camileri ve Cami Vakıfları”, *Hikmet Yurdu Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2 (3), s.257-274.
- Halil Edhem, (1327), *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka, I*, TOEM, C. 11, s.697-712.
- Halil Edhem, (1327), *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka, II*, TOEM, C.12, s.741-760.
- Halil Edhem, (1328), *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka III*, TOEM, C.13, s. 821-836.
- Halil Edhem, (1328), *Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûka IV*, TOEM, C.14, s.873-881.
- Hoca Sadeddin, (1979). *Tacü't-Tevarih*, I-V, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Battuta, (2000), *Seyhatname*, I, (Çev.) A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Bibi, (2014), *El-Evamirü'l-Alâiyyefi'l-Umuri'l-Alâiyye,Selçuknâme*, (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İdris-i Bitlisi, (2013), *Heşt Behişt,Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1541*, VII. Ketibe, (Çev.) Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNALCIK, H. (2018), *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul: TDV Yayınları.
- KASTRITSIS, D.J. (2010). *Bayezid'in Oğulları*, (Çev.) Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınları LTD,
- KHONİATES, N. (1995), *Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri*, (Çev.) F. Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KOÇUK, İ. (2017), *İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1991), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (2016), “Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar”, (Yay. M. Akif Erdoğan), *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S.3, s. 81-108.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed F. (1925), “Oğuz Etnolojisine Dair Notlar”, *Türkiyat Mecmuası*, C. I, s.191-198.

- Nizameddin Şami, (1987), *Zafernâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oruç Beğ, (2014), *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi 1288-1502]*, (Haz. N. Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Oruç bin Adil, *Oruç Beg Tarihi*, (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖRS, Derya (1992), *Kaşani, Tarih-i Olcaytu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖZGÜR, M. C. (2023), “Karamannâme(Şikari)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, xxxxx
- ÖZGÜR, M. C. (2023), “Şikari’nin Karamannâme’sine Dair: Nüsha Değerlendirmesi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 63 (1), s. 157-170.
- PERK, H.-Öztürk, H. (2013), *Karamanoğulları Beyliği sikkeleri*, II, İstanbul: Haluk Perk Müzesi Yayınları.
- SAĞLAM, A. (2015), “Anadolu’da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41), s.553-562.
- Smbat Sparapet’s Chronicle, Classical Armenian (2005), (Translate: Robert Bedrosian), New Jersey.
- SOLAK, Kamil, (2016). *Karamanoğulları*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- SÜMER, F. (2001), “Karamanoğulları”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIV, s.454-460
- SÜMER, Faruk, (1989), “Alaeddin Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. II, s.321-323.
- TEKİNDAĞ, Ş. (1947), *13-15. Asırlarda Cenûbi Anadolu Tarihine Ait Bir Tedkik: Karaman Beyliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- TEKİNDAĞ, Ş. (1954), “Karamanlıların Gorigos Seferi (1367)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 6 (9), s.161-174.
- TOSUN, M.D. (2021), *Karamanoğulları (Şikari Tarihi)*, İstanbul: Depo Print Dijital Baskı.
- TUNCEL, M. (2001), “Karaman”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIV, s.444-447.
- TURAN, O. (2018), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- TURGUT, V. (2016), “Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), s. 55-89.
- TURGUT, V. (2016), “Hamidoğulları ve Tekeoğulları’nın Menşei ve Vakıflarına Dair”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal Of TurkishStudies*, C. 46, s.403-433.
- TURGUT, V. (2017), “Germiyoğulları’nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3 (5), s. 1-98.
- TURGUT, V. (2017), “Menteşe Bey’in İsmi, Menşe’i ve Menteşeoğulları’nın Vakıflarına Dair”, *Osmanlı Araştırmaları/TheJournal of Ottoman Studies*, XLIX, s.25-55.
- TURGUT, V. (2019), “Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları/TheJournal of Ottoman Studies*, LVII, s.51-120.

- TURGUT, V. (2020), “Cemâlüddin Musa Sâvi/Zili ve Şeyh Osman-ı Veli ile Ahfadına Dair Vakfiyeler ve Düşündürdükleri (Vahdet-i Tarikat)”, *Vakanüvis*, 5 (2), s.1029-1073.
- TURGUT, V. (2021), “Renklerin Efendileri: XIII. Yüzyıl Anadolu’sunun Tasavvuf Dünyasına Prosopografik Bir Yaklaşım”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. LVII, s.35-80.
- TURGUT, V. (2022). *Sultan Çelebi Mehmed ve Devri Sempozyumu*, (Ed. Çaffer çiftçi), “Yıldırım Bayezid’in “Müeyyed” Oğlu Çelebi Sultan Mehmed”, Bursa: Bursa Kültür Aş, s. 411-519.
- Tursun Bey, (1977), *Tarih-i EbU'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- TÜRKMEN, K. (1989), *Karamanoğulları Dönemi Kitabeleri*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- UZLUK, F N. (1958), *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988), *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (2003), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÜNALAN, S. (2017), “Karamanoğulları Beyliği’nin Sosyal-Kültürel ve Dini Hayatı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22/1, s. 117-152.
- YAŞAR, H.H. (2004), *Amasya Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın-Güler Aydın), II. Cilt, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- YAŞAR, H.H. (2004), *Amasya Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın-Güler Aydın), III. Cilt, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- YAŞAR, H.H. (2004), *Amasya Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın-Güler Aydın), IV Cilt, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- YAŞAR, H.H. (2004), *Amasya Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın-Güler Aydın), VI. Cilt, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yezdi, Ş. A. (2013), *Zafername (Emir Timur)*, (Çev.) D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- YILMAZ, H. (2010). “Bir Görgü Şâhidinin XIV. Asır Osmanlı Fetihlerine Işık Tutan Kayıtları: İbnü'l-Cezeri’nin, Yıldırım Bâyezid’in İstanbul Kuşatması ve Niğbolu Savaşı ile İlgili Anıları”, İstanbul: *Hakikat*, S. 196, s. 41-43.

Tarihsel Süreçte Kadının Rolü ve Bacıyan-ı Rum

Prof. Dr. Vedat Turgut* • Duygu Kanadaş**

ÖZET

İlk Osmanlı Tarih yazarlarından biri olan Âşıkpaşazâde, devletin dört temel direğini, “Gaziyân-ı Rum”, “Abdalân-ı Rum”, “Ahiyân-ı Rum” ve “Bacıyân-ı Rum” şeklinde tasnif etmiştir. Bunlardan Bacıyân-ı Rum’un, Ahiyân-ı Rum temsilcilerinin eşleri ve kızlarından müteşekkil olduğu telakki edilmektedir. İlk öğretmen ve “ana”, “baci” vasıflarından dolayı kadınlar, medeniyetin asıl kurucuları olarak görülebilirler. Türk toplumunda gerek İslam öncesi gerek İslam sonrasında, kadınların medeniyetin teşkilindeki rolleri belirgindir. Âşıkpaşazâde, Hacı Bektaş-ı Veli’nin kendisindeki kerametleri Fatma Bacı ya da Kadıncık Ana olarak isimlendirilen kişiye teslim ettiğini ayrıca belirtir. Mikail Bayram, basit bir çıkarımla Hacı Bektaş-ı Veli’nin kerametlerini teslim ettiği manevi kızının, Ahi Evren’in eşi ve Evhadüddin Kirmanî’nin kızı olan Fatma Bacı olduğunu yazsa da son zamanlardaki araştırmalar, bazı vakıf belgeleri üzerinden söz konusu Fatma Bacı’nın Veyysel Karenî neslinden Osman-ı Rumi/Veli olarak adlandırılan kişinin torunu olduğunu göstermektedir. Osman-ı Rumi’nin oğlu Ali el-Mücerred’in oğlu Muinüddin Halil’in oğlu Şeyh Edhem’in kızı olan bu Fatma Bacı, Mısır’ın Hacı Bektaş’ı olarak görülen Ahmed el-Bedevî’nin oğlu Şemsüddin Ahmed ile evlenmişti. Elinizdeki çalışma, bu temel anlayış üzerinden tarihsel süreç içerisinde kadının rolünü

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

inceledikten sonra Bacıyan-ı Rûm'un İslam Medeniyeti'nin oluşumundaki rolü üzerinde duracaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Bacı, Hacı Bektaş Veli, Ahilik, Bedeviyye, Kalenderiyye/ Üveysiyye/Bayezidiyye.

THE ROLE OF WOMEN IN HISTORICAL TIME: BACIYAN-I RUM

ABSTRACT

Asikpaşazade, one of the first Ottoman Tevarih writers, classified the four main pillars of the state as “Gaziyan-i Rum”, “Abdalân-i Rum”, “Ahiyan-i Rum” and “Bacıyan-i Rum”. Of these, it is considered that Bacıyan-i Rum was grateful to the wives and daughters of the representatives of Ahiyân-i Rum. Women can be seen as the real founders of civilization due to their first teacher and “mother” and “sister” qualifications. In Turkish society, the roles of women in the formation of civilization, both before and after Islam, can be clearly seen. Aşıkpaşazade also states that Hacı Bektaş-i Veli handed over the keramets in him to the person he called Fatma Sister or Mother Woman. Although Mikail Bayram wrote with a simple conclusion that the spiritual daughter to whom Hacı Bektaş-i Veli handed over was Fatma Bacı, the wife of Ahi Evren and the daughter of Evhaduddin Kirmâni, recent research shows that the Fatma Bacı in question was the grandchild of the person called Osman-i Rumi/Veli from the Veysel Kareni generation through some foundation documents. This Fatma Bacı, the daughter of Sheikh Edhem, the son of Muinuddin Halil, the son of Osman-i Rumi's son Ali al-Mujarred, was married to Shamsuddin Ahmed, the son of Ahmed el-Bedevisi, who was seen as the Hacı Bektaş of Egypt. After examining the role of women in the historical process through this basic understanding, the study in your hand will focus on the role of Bacıyan-i Rum in the formation of the Islamic Civilization.

Keywords: Fatma Bacı, Hacı Bektaş Veli, Ahilik, Bedeviyye, Kalenderiyye/ Üveysiyye/Bayezidiyye.

Giriş

“ve hem dahi bu Rum'da dört tâife vardır kim anılır müsâfirler ve seyyahlar arasında. Biri Gâziyân-ı Rum ve biri Âhiyân-ı Rum ve biri Abdalân-ı Rum ve biri Bacıyân-ı Rum. İmdi Hacı Bektaş hazreti, bunların içinde Bacıyân-ı Rum'u ihtiyâr etdi kim ana Hatun Ana derleridi. Geldi anı kız edindi ve keşf ü kerâmâtini ana teslim etdi.” (Aşıkpaşazâde, 2013: 307-308)

Aşıkpaşazâde'nin bu pasajı üzerinden başlayan Bacıyan-ı Rum tartışmaları, mitolojik bir efsane kabilinden profesyonel savaşı bir örgüt olan Amazon kadınlarıyla özdeşleştirilerek yapılan araştırmaların odak noktalarından birini teşkil eder. Türk-İslam toplumunda buna benzer bir teşkilatın olup-olmadığı tartışmalarının, ilk öğretmen, ana ve bacı kimliklerinden dolayı medeniyetin asıl kurucuları olarak görülmesi gereken kadınların, vakıflar yoluyla sosyal-siyasete yön verici özelliklerinin daha çok ön plana çıktığı çıkarımıyla sonuçlandırıldığı görülür. Kadınların toplum içindeki konumu, "ilk öğretmen", "ana" ve "bacı" gibi vasıfları yönünden medeniyetin kurucu liderleri olarak açıklanabilir (Turgut, 2020: 245-246).

Aşıkpaşazâde'nin pasajından hareketle modern dönemde Bacıyan-ı Rûm üzerine inceleme yapan kişilerden Franz Taeschner, Bacıyân-ı Rûm tabirinin bir istinsah hatası olabileceğini ve bu tâbirin eski Türk toplumunda dinî bir yönü bulunan "Bahşiyân-ı Rûm" veya "Hâciyân-ı Rûm"-şeklinde okunabileceğini ifade etmiştir. M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adlı eserinde Franz Teaschner'in istinsah hatası görüşünün doğru olmadığını, Anadolu Selçukluları döneminden beri Türkmen kadınların mensup oldukları bir teşkilatın var olduğunu ifade eder (Köprülü, 1991: 93-94; Bayram, 2016: 13-14; Çubukçu, 2023: 95-96). Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân'ı Rûm* adlı eserinde Bacıyân-ı Rûm'u, Ahilikle ilişkilendirir. Ona göre Hacı Bektaş Veli'nin el verdiği Fatma Bacı, *Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî* adlı eserden hareketle Ahi Evren ile evlendirilen Evhadüddin Hâmid el-Kirmanî'nin kızıdır. Ahilik teşkilatının bir kolu olan Bacıyan-ı Rum temsilcilerinin, sosyal hayat içerisinde el sanatlarında dokumacılık ve örgü alanlarında çalıştıklarını ifade eden Bayram, onların gerektiğinde savaşı birer karakter gösterdiklerini de belirtir. (Bayram, 2016: 15-85). Çubukçu, Mikail Bayram'ın Fatma Bacı hakkında verdiği bilgileri eleştirmiş ve tarihi bir dayanağının olmadığını haklı bir şekilde ifade etmiştir. Ancak o da çalışmasının bir tekrarı niteliğindeki diğer çalışmasında, kendisinden üç sene evvel konu hakkında çok önemli tespitlerde bulunan Turgut'un çalışmasını görmemiş ve çalışmasının değerini düşüren bir dikkatsizlik örneği göstermiştir (Çubukçu, 2015: 217-231; 2023: 93-115).

Vedat Turgut da Kalenderilik ve yanlış olarak Cemaleddin Savî şeklinde literatürde yer alan Bayezid-i Bistamî neslinden Cemalüddin Musa Zili ile Veyssel Karenî neslinden Fatma Bacı'nın kimliği üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, vakfiye belgeleri, Aziz Mahmud Hüdayî'nin hocası Üftâde hazretlerinin rüyalarından müteşekkil *Vakıat* adlı eseri ve çeşitli tahrir

kayıtları ile hala ayakta olan türbe gibi kültür varlıkları üzerinden Hacı Bektaş Veli'nin el verdiği Fatma Bacı'nın, Veysel Kareni neslinden Şeyh Osmanlı Rumi'nin oğlu Aliyyü'l-Mücerred'in oğlu Muînüddin Halil'in oğlu Şeyh Edhem'in kızı olduğunu ve Mısır'ın Hacı Bektaş Veli'si olarak kabul edilen Ahmet el Bedevî'nin oğlu Şemsüddin Ahmed ile evli olduğunu net bir şekilde ortaya koyar. Burada adı geçen Şeyh Osman, Kalenderî-Cavlakîyye'nin kurucusu olarak kabul edilen ve soyu Bayezid-i Bistamî'ye dayanan Cemalüddin Musa Zilî'nin mürididir. Fatma Bacı'nın eliyle kurulan Bektaşîyye, bu bakımdan Üveysî, Bayezidî, Rufaî, Bedevî ve Şeyh Osman neslinden gelen Şeyh Edhem'in adına nisbeten Edhemî bir özellik gösterir (Turgut, 2020: 245-248; 2024: 224-225). Hacı Bektaş Veli'den el aldıktan sonra Fatma Bacı'nın Bacıyan-ı Rum'u Anadolu'da hegemonyasını iyice kurmuş olan Moğollara karşı teşkilatlandığı bilinmektedir. Esasen, İslam toplum yapısında Bacılar Teşkilatı'nın Peygamber'in hanımları ve kızlarından itibaren hep var olduğu ve İslam'ın kadınlara medeniyetlerin gerçek müessisleri olarak müstesna bir yer ayırdığı görülür (Turgut, 2022: 37).

Kadınlar, insanlığın var olduğu günden itibaren toplum içerisinde dili, dini ve kültürel birikimi sonraki nesillere aktarmasından kaynaklı ilk öğretmen vasfına sahiptir. Tarihsel süreç içerisinde toplumlarda kadınların yeri ve önemi değişiklik gösterir. Bazı toplumlarda konumu çok iyi olsa da bazı toplumlarda önemsiz ve değersiz görülmüştür.

1. Eskiçağlarda Kadın

Antik dönem Mezopotamya uygarlığı içerisinde sosyal hayatta, iktisadî ve dinî yönden kadının konumunu Sümerce ve Akadca yazılı olan kanunlardan öğrenmek mümkün görünür (Arslantaş ve Septioğlu, 2016: 3-7. Memiş, 2021: 11). Bunlardan Urkagina Kanunları'nda miras, aile hukuku ve mülkiyet hakkında geniş bilgiler yer alır. Boşanma sonucunda erkek kadına ağır bir nafaka ödemekteydi. Bu ağır nafakalar yüzünden boşandıkları kadına nafaka veremeyen erkekler, karısının başka bir erkekle evlenmesine mâni olamıyordu. Bununla beraber, kadınların birkaç erkekle evlenmesi her medeniyette engellenmişse de Sasanîler devrinde kısa bir dönem ortak mülkiyete konu tutuldukları da bilinmektedir (Nizâmü'l-mülk, 1999: 141; Memiş, 2021: 12; Erkurt, 2021: 10-11). Evliliklerde yapılan sözleşmelerin varlığı bilinmekte olup sözleşmeler Ur-Nammu Kanunları'nda evliliğin resmileştirilmesi için yapıyordu. Eski Babil Hükümdarı olan Hammurabi'nin

kanunlarında da evlenme ve boşanma hakkında hükümler mevcuttur. Kadının iş ve dinî alandaki faaliyetlerine imkân sağlayan maddelerin varlığı da kadının toplumdan soyutlanmasına imkân verilmeyerek sosyal hayatta varlık göstermelerinin önünün açıldığını düşündürmektedir (Ağca, 2021: 14).

Mısır Medeniyeti'nin, kadının konumu ve ona verilen haklar doğrultusunda, gelişmiş bir toplum yapısına sahip olduğu söylenebilir. Eski Mısır'da kadın-erkek denkleğinin varlığı miras, boşanma ve evlat edinme gibi pek çok konuda kendini gösterir. Evliliğın öneminin farkında olunması, evlenirken kadının rızasının gerekliliğı ve halk arasında tek eşliliğın varlığı kadının toplumda önemli bir konumda olmasının bir tezahürüdür. Kadınların “ana” kavramı üzerinden doğurganlığı, bereketliliğı simgelemesi, onun kutsallaştırılmasına neden olmuştur. Mısır'da bir kadının doğurganlığı önemsendir ve hamile kalamayan kadınlar için de çeşitli ritüeller yapılırdı. Mısır toplumunda kızların önemi, onların anne-baba ile ilgilenmeleri ve bakmakla yükümlü olmalarıyla yakından alakalıdır. Kadınların başlıca görevleri ev işleriyle ilgilenmektir. Bir memleketin derlenip toparlanmasının da toplumun yapı taşının aile olduğu hatırlandığında evden başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kız çocukları için isim seçerken de onları koruduğı düşünölen tanrı isimlerinin tercih edildiğı görülür (Özbakır, 2022: 5-28).

Anadolu'da kendini göstermiş olan Ana Tanrıça Kültü'nün, ana-erkilliğı daha net gösterdiği düşünölmür. Ana tanrıça kültü'nde kadını sembolize eden heykellerin varlığı bilinmektedir (Yıldız & Özerden, 2017: 305-316). Arap toplumunda da tanrıça olarak düşünölen dört dişi ilaha tapınıldığı bilinmekle (Altungök, 2024: 20) birlikte çocukların dişi doğmasından dolayı diri diri gömölmesi bu yorumu şüpheye düşürmeye yeterlidir. İnsan şeklinde tasvir edilen Tanrı ve Tanrıçaların, kendilerini Tanrı-Işık evladı olarak gören kralların atalarını simgelediğı anlaşılmaktadır. Eski inançlara göre, hükümdarlar Tanrı soylu olduğundan Tanrı/Tanrıçalar da onların üst atalarının tasvirleridir.

Hitit toplumu ata-erkill bir yapıya sahiptir. Bununla alakalı olarak en belirgin gösterge, bütün ata-erkill toplumlarda olduğu gibi evlilikte kadının satın alınabilmesidir. Mehir anlayışının bozulmuş bir şekli olarak evlenmek isteyen erkek, gelin için “kuşata” (başlık parası) verirdi. Kızın babası ise kızına “ivaru” (çeyiz parası) veriyordu (Memiş, 2021: 19). Aile içinde ve evliliklerde kadına verilen haklar bunlarla sınırlı değildi. Kadın boşanabiliyor,

boşanma gerçekleştiğinde çocukların velayetini alabiliyor ve miras haklarından faydalanabiliyordu. Hitit yasaları içerisinde kadın-erkek eşitliğini bize daha net gösteren durum ise, herhangi bir suç işlenmesi halinde kişinin cinsiyetine bakılmaksızın ceza uygulanmasıdır. Hititlerde kraliçelerin önemli bir konuma sahip olduğu bilinmektedir (Şahin, 2017: 141). Egemen kraliçe için “Tavananna”, egemen kral için ise “Tabarna/Labarna” tabirleri kullanılırdı (Kılıç & Duymuş, 2007: 91). Mısır ile yapılan anlaşmada Kraliçe Puduhepa’nın mührünün bulunması bu bağlamda önemlidir (Şahin, 2017: 136). II. Ramses’in Kraliçe Puduhepa’dan kız kardeşim olarak bahsetmesi statü olarak eşit olunmasını vurguladığı görüşü hakimdir (İslam, 2022: 43-44). Hititler siyasi evlilikler yoluyla akrabalık bağı kullanarak diplomatik ilişkilerinde sağlam bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu evlilikler kendilerine tabii olmalarını istedikleri krallıklarla ve siyasi olarak güçlü bir konuma sahip devletlerle yapılmıştır (Cengiz, 2022: 278-293). Hindistan’da kadının toplum içerisindeki yeri incelendiğinde Ana-Tanrıça kavramının burada da var olduğu görülür. Hinduizm tarihinde birçok tanrıçaya inanılmış olup bunlardan Saraswati’nin yaygın olan anlamı nehir ya da söz tanrıçası olarak bilinir. Lakshmi, Klasik Dönem Hinduizmi’nde “Şri” olarak anılır ve genel olarak güç, zenginlik, başarı ve güzellikle ilişkilendirilir. Parvati, Hindu aile yapısında bir annenin sahip olması gereken özellikleri vurgular. Bu yönüyle iyi, merhametli bir anne ve sadakatli eşi sembolize eder. Durga ise otoriter ve cömert davranışları olan bir tanrıça tasvirine sahip olarak karşımıza çıkar. Tanrıça Kali, ölüm ve savaşçı özelliği ile ön plana çıkarak dışıl gücün ataerkil güce karşı olan tepkisini gösterir (Deveci, 2017: 38-84; Mayda, 2022: 15-20). Hinduizm’de kadın hakkında bilgi veren Vedala, Manu Kanunnamesi olan Manusmriti ve Upanişad adlı kitaplar önemlidir. Toplum içerisinde kadınların kutsal olarak kabul edilen metinlerin okunduğu ibadetlere katılamadıkları ve mabetlere giremedikleri anlaşılmaktadır. Bu âdetin, Hz. Meryem’e kadar Yahudiler tarafından uygulandığı da bilinir. Kız ve erkek çocuk dünyaya geldiğinde kutlamalar yapılıyor olsa da kız çocukları için yapılan kutlamaların erkeğe kıyasla daha gösterişsiz olduğu söylenmelidir (Mayda, 2022: 24-30).

Buda olarak anılan Siddhartha Gautama’nın düşünce ve fikirleri etrafında oluşan Budizm inancındaki öğretilerin sözlü kültürden yazıya aktarılması, Kral Aşoka döneminde olmuştur. Budizm’in dini metni olan Tripitaka, üç ayrı metinden oluşmakta olup bunlardan Viyana Pitakaları, kadınlara dair bilgiler verir. Budizm’in ilk dönemlerinde kadınlara dini

görevler verilmiyor olsa da ilerleyen süreçte bu durumda değişiklik olmuştur. Evlilikte kadınların da erkekler kadar söz sahibi oldukları görülür. Şefkat ve sevgi ile özdeşleştirilen anne kavramı Budizm’de önemli bir yere sahiptir. Anne olarak övülen en önemli kişi Buda’nın annesidir. Hiçbir kadının onun gibi bir evlat dünyaya getiremeyeceği vurgulanarak övülmektedir (Mayda, 2022: 40-54). Tevrat/Eski Ahit’te “kadın” ve “eş” anlamında “işa” kelimesi kullanılır. Yahudiliğin kutsal kitaplarından Tanah’ta yaratılışa dair “elohist” ve “yahvist” metinler üzerinden iki ayrı anlatım karşımıza çıkar. Elohist metninde kadın hakkında detaylı bilgi verilmezken Yahvist metninde yaratılış kıssasında kadın ve erkek arasındaki ayrım vurgulanır. Cennetten düşüşün anlatıldığı metinlerde, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması anlatısından kaynaklı olarak erkeğin daha üstün kabul edildiği görülür. Elohim metninde vurgulanan iki cinsin birlikte yaratılması ve Yahvist metninde vurgulanan Adem’in önce yaratılıp Havva’nın sonradan onun kaburga kemiğinden yaratılması anlatılarından hareketle Havva’nın yaratılan ilk kadın olmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. (Ünal, 2017: 104-107. Alaskarova, 2015: 6-11. Hiçyılmaz, 2023: 5-8). Bu düşüncenin zamanla Lilith efsanesine dönüştüğü görülür. Lilith efsanesinin “Ben Sira Alfabeti” ile öne çıktığı kabul edilir. Burada, Adem’e denk yaratılan Lilith, Adem’in kendisi üzerinde bir otoritesinin, üstünlüğünün olmadığını söyleyerek kavga eder ve Tanrı’nın söylenmesi yasak olan ismini söyleyerek Adem’i terk eder. Yalnız kalan Adem, Lilith’i geri ister ve bu amaçla görevlendirilen üç melek, İblis ile beraber olmayı seçen Lilith’i geri getiremeyince, Adem’in bir parçasından Havva yaratılır. Bu efsane nin, son dönem Feminist yaklaşımın temellendirilmesi amacıyla biçimlendirildiği de bir gerçektir. İkinci kadın olarak yaratılan Havva’nın Adem’le birlikte cennetten kovulma hikayesinde, bir yılanın Havva’nın yanına gelerek yapmalarının yasak olduğu bir şeyin olup-olmadığını sorması ve Havva’nın yasak olan bir meyvenin var olduğunu ve yerirse öleceklerini söylemesi üzerine yılanın ağzından konuşan şeytan, yerirse tanrı gibi olacaklarını söyler. Bunun sonucunda Havva meyveyi yiyerek kocasına da verir. Havva’nın tanrının yasak olduğunu söylediği bir şeyi yapmış olması ve bu günaha erkeği de dahil etmesi, kadının günah işlemeye adamdan daha meyilli olduğu anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yahudilikte yasak meyvenin yenilmiş olması, ilk günah olarak kabul edilmekte ve kadın meyveyi yediren kişi olmasından kaynaklı ayartıcı ve günahkâr olarak algılanmaktadır (Ünal, 2017: 104-112). Burada İslamî anlayıştan farklı

olarak yasak olan ikinci bir ağaçtan daha söz edilir ki o ağacın meyvesinin ölümsüzlük verdiğiğine dair inanç, muhtemelen Sümerlerin Gılgames Destanı'ndan alıntıdır¹.

Bununla beraber Yahudi toplumunun ana-erkil olarak geliştiği, yani soyun ana üzerinden yürüdüğü kabul edilir (Kaya, 2024: 474). Bunun sebebi, Hz. İbrahim'in eşlerinden Sara'nın rahminden doğan bu toplumun, kendilerini Hz. İbrahim'in diğer eşleri Hacer, Rebeca, Leah, Rahel ve Kantura'dan doğan Arap, Türk ve sair toplumlara karşı üstün tutma çabasıdır (İbn Sa'd, 2001: 85; Hatalmış, 2019: 424). Bu bağlamda etnik milliyetçiliğin temelini de bu ana-erkil yaklaşım oluşturur².

Yahudi toplumunda kadınların ev yaşamında ve ailenin merkezinde yer aldığı görülür. Kadınların dini faaliyetler bulunmaları ve eğitim almaları toplum içinde önemli olsa da erkeklere kıyasla dinî faaliyetlerde daha geri plandadırlar (Er, 2024: 72-73). Dini faaliyetler noktasında cemaatle yapılan ibadatlere katılması, dini işlerde görev alması ve Tevrat okuması yasaklanmıştır (Mayda, 2022: 4).

Hristiyanlık da dört İncil'e göre kadınlar hakkında detaylı bilgiler olmamakla beraber Hz. Meryem'e atfedilen önem oldukça büyüktür. Adına kutsal mabedler inşa edilen Hz. Meryem ile ilgili Matta'da bir bilgiye rastlanmazken, Luka ve Yuhanna'da detaylı bir anlatım mevcuttur. Bunlardan Luka İncili'nde Hz. Meryem'in, Hz. İsa'nın annesi ve onun ilk öğretmeni olması anlatılır (Alaskarova, 2015: 33). Hristiyanlık aile yapısına bakıldığı zaman Yahudi aile yapısından etkilenildiği görülmekte olup buna ek olarak Roma ve Yunan kültürünün etkisinin de olduğu göz ardı edilemez. Yahudilikte Havva'nın Adem'e kıyasla geri planda olması, Hristiyanlıkta da kadının erkeğe kıyasla daha geri planda olmasına neden olmuştur. Hristiyan aile yapısında kadın kocasına itaat ve hizmet eden kişi rolündedir. Aile içerisinde anne ve babanın, çocuklara dinî öğretileri aktarmaları gerekmektedir. Hristiyanlık içerisinde nikahın önemli olması ve kişilerden birinin ölümü ile sonlanması prensibi benimsenmiş olsa da boşanma hakları da bulunmaktadır (Hiçyılmaz, 2023: 26-29).

1 Bu konudaki eksik okumaya bağlı olarak "Tanrının yalan, yılanın ise doğru söylediği" (Ünal, 2017: 110) çıkarımı yapılmıştır. Tekvin, Bab 2'de iki yasak ağaçtan bahsedilmektedir. Bunlar Hayat ağacı ve iyiliği ve kötülüğü bilme ağacıdır. Bap 3'te açık bir şekilde İyilik ve kötülük ağacının meyvesinin yenildiği anlatılmaktadır. "...ve adamı kovdu ve hayat ağacının yolunu korumak için Aden Bahçesi'nin şarkına Kerubileri ve her tarafta dönen kılıcın alevini koydu".

2 Kantur/Katura'nın Arap olduğunu belirten rivayetler (İbn Sa'd, 2001: 85) olduğu gibi Türk hükümdarının kızı olduğunu bahseden rivayetlerde bulunur (bkz. Ebu'l-Ferec ve Târihu Muhtasari'd-Düvel).

Arap toplumunda İslamiyet'ten önceki Cahiliye Dönemi'nde kadınların sosyal ve hukuki hakları şöyle dursun, en temel hakları olan yaşama haklarının da sıklıkla ellerinden alındığı bilinmektedir (Polatoğlu, 2024: 294). Tanrı'ya kurban sunma amacı dışında sırf kız olarak dünyaya geldikleri gerekçesiyle çocukların diri diri gömülmesi hadisesine başka bir toplumda rastlanmaz. Bu bakımdan böylesine rezil bir uygulamanın görüldüğü bir toplumdan adı “İslam/Barış” olan bir dinin tebliğcisinin çıkması dikkate şayandır. Bu dönemde öldürülen kız çocuklarına ise diri diri gömülmeleri sebebiyle “mev'ûde” denirdi (Altungök, 2024:19-26). Arapça'da kullanılmakta olan “sanem, vesen ve temasıl” kelimelerinin karşılığı put olup (Atalay, 2010: 92), Arapların inandıkları en ünlü tanrıçalar “Hubal”, “Uzza”, “Menât” ve “Lat”tır. Arapların kız çocuklarını değersiz göyerek diri diri mezara gömmeleri Kur'an'da eleştirilir (Necm, XIII/21). Arap toplumunda aile, erkeğin eşi veya eşleri, onlardan olan çocuklar ve hizmetinde olan cariyelerden oluşuyordu. Bu dönemde yapılan evlilikler, erkeğin mensup olduğu kabileden biriyle yapılmakta olsa da bu durum bir başka kabileden kız almaya engel değildi (Gültepe, 2008: 189-190). Cahiliye döneminde evlilik ve boşanma durumunda kadınların herhangi bir söz hakkı yoktu. Arap kabileleri arasında yapılan savaşlarda kadınların esir düştükleri ve kendilerine ait mal varlığı var ise bunlara el koyularak kadınların isteklerini sormadan kendi kararlarına göre biri ile evlendirildikleri görülürdü. Çok eşliliğin yaygın olduğu bu toplumda, İslam'la birlikte düzenleme getirilerek tek eşlilik vurgulanmış olup dört kişiye kadar belirli durumlarda evlenilebilmesinin önünün açılması, savaşlarla azalan erkek nüfusuna bağlanmalıdır. O dönemde kadının bekar ya da dul olarak toplum içerisinde korumasız bırakılmamasına özen gösterilirdi. Evlenirken kadına söz hakkı tanınmadığı gibi boşanmada da hak sahibi değildi. Çağrı ile beraber boşanma konusuna da bir düzen getirilmiş ve keyfi boşanıp evlenmenin önüne geçmek amaçlanmıştır. Evlilikte kıyılan nikâhın geçerli sayılması için kadının bir çocuk dünyaya getirmesi gerekmekte ve çocuğu olmadığı takdirde nikâhı geçerli sayılmamaktadır. Genel olarak Arap toplumunda kadının miras hakkı da yoktu (Bilgin, 1997: 33-34).

2. İslamiyet Öncesi Türklerde Kadın

Yazılı kaynaklara göre en eski Türk toplumu olan Hunlarda, kızlar doğduktan sonra annelerinin koruması altına girer, kız çocuklarına önem

verilir ve onlara soyun devamı olarak bakılırdı. Kız çocukları herhangi bir dışlanmaya veya aşağılanmaya maruz kalmazlardı. Hunlarda erken yaştan itibaren kız ve erkekler arasında iş bölümü olduğu için kızların ve erkeklerin yapmaları gereken işler vardı. Erkekler genellikle savaşa hazırlık için ata binerler, koyun güderler ve gündelik yaşamda tehlikeli işlerde görev alırlardı. Kız çocukları da erken yaştan itibaren, yemek ve süs eşyası yapmayı, el işleri öğrenmeyi, besili hayvan bakmayı, kumaş dikmeyi öğrenirlerdi. Orta Asya'nın coğrafi bakımdan zorlu olması ve komşu devletlerin nüfus üstlüğü ile tehditleri karşısında zamanla kız çocuklarının da erkek çocukları gibi savaşa hazır hale getirilmesi düşünüldü. Ayrıca kız çocukları bozkır yaşamı içerisinde erkeklerden ayrı hareket etmiyorlardı. Bu birliktelik sayesinde erkeklerin aldığı görevlerin yeri geldiğinde kızlar tarafından da üstlenildiği olurdu. Dolayısıyla neslin devamı, insan ihtiyacı, ailenin eğitilmesi ve bakılması gibi görevleri üstlenen Hun kadını, diğer çağdaşlarına göre daha ileri bir bilince ve tecrübeye sahipti (Akyüz, 2014: 2-10; Ergin, 2023: 26). Özellikle komşu ülke hükümdarlarıyla evlendirilen hükümdar kızları üzerinden söz konusu devletlerin yönetimine karışmaları da söz konusu olabiliyordu. Bu durumu, Firdevsi'nin Şehnâmesi'ndeki Afrasiyab anlatılarıyla Sasanîlerin ünlü hükümdarı Anuşirvan'ın oğluna annesine binaen Türkzâde denilmesine dair aktarımlardan müşahede etmek mümkündür. (Turgut, 2024: 210-212). Güçlü bir kadın karakter olan İskitlerin Massaget boyundan Tomris Hatun da askerî ve siyasî yeteneği ve liderlik kabiliyetiyle Yunan ve Babil kent devletlerini yıkan ünlü Pers Kralı II. Kyros ile yaptığı savaşta onu yenip öldürerek dünya tarihinde önemli bir yer edinmesi bakımından burada anılmalıdır (Yılmaz, 2022: 9-11).

Göktürklerde kadının yaşam tarzı ve konumları Hunlar ile benzerdi. Göktürk kadınları hakkında en kapsamlı bilgileri Orhun Abideleri'nden öğreniyoruz. Bu abidelerde Bilge Kağan'ın annesi, iyiliği sebebiyle Tanrıça Umay'a benzetilir. Kitâbe'de "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile anam İl-Bilge Hatun'u yükseltti" ifadeleri kullanılır. Burada hatun, ile kağan arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Oğuz Kağan Destanı'nda da kadının iyilik, merhametli yönü ifade edilmiştir. Kağan buyruklarında mutlaka kağanın annesinin veya eşinin de adları yazılı olurdu. Onlar, resmî devlet kabüllerinde eşlerinin yanında otururlar ve kağan adına anlaşma yapabilirlerdi. Kağan öldüğünde erkek çocuk büyüene kadar naiplik yapardı. Kadınlar dinî yaşamında çok aktif olmamakla beraber onların dinî törenlere iştirak ettikleri bilinmektedir. Kadınların

boşanma ve mirastan pay alma hakları vardı. Toplumda tek eşlilik yaygındı. Eşleri öldüğünde evlenmeye zorlanamazlardı (Acar, 2019: 396-399).

Hun ve Göktürklerde olduğu gibi Uygur kadınları da devlet yönetiminde söz sahibiydi. Uygur kağanı Po-Jun öldüğünde yerine kız kardeşi Pi-Li-Tu geçmiştir. Kağan buyruklarında mutlaka hatunun da adı geçer, hatunun adının geçmediği buyruklar kabul görmezdi. Uygur kağanı Pu-Sa'nın yanında annesi Wu-La-Tun adalet işlerini yönetiyordu. Uygurlar, komşu devletler ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek için karşılık kız alıp vermişlerdir. Kağanlardan Moyen-Çor, Çinli bir prensesle evlenmiş ve sonraki dönemlerde bu uygulama devam etmiştir. Bugu Kağan döneminde Çinli prenseslerle evlenme yaygınlaşmıştı. Bu dönemde Uygur kadınları savaşçılık özelliklerini evlendirmeler yoluyla kaybetse de yönetimdeki etkileri devam etmiştir. Çinli prenseslere cephe alan Uygur kadınları üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Uygur kızlarının toplumun gerisinde değil ilerisinde oldukları görülür. Uygurlarda aile kurumu da çok önemli bir konumdaydı. Doğan çocuklar için törenler düzenleniyordu. Başlık parası almak geçerliydi. Dıştan evliliği (egzogami) kabul eden Uygurlarda tek eşlilik (monogamie) hakimdi. Uygur kadınları ev yaşantısı, çocuk bakımı ve ev işlerinde mahîrlerdi. Uygurlularda ailenin mal varlığı üzerinde kadına mülkiyet hakkı tanınmasa da örf ve adetlerle mala vârisliği kabul edilirdi. Kadınlar, İslam'ın etkisiyle evlenirken yarım pay almakta, erkek ise bir pay almaktadır. Buna ek olarak kadına babası çeyiz hazırlardı. Kadınların şahitlikleri de kabul edilirdi. Uygur kadınları giyimlerine, saç bakımına ve süslenmeye önem verirlerdi. Uygur edebiyat metinlerinde, destanlarda ve atasözlerinde, Uygurlu kadınlardan sıklıkla söz edilir. Uygur kadını kısaca hayatın içinde ve her rolde görülüyordu (Genç, 2009: 26-107).

3. İslâmiyet'te Kadın: Bacıyan-ı Rûm'a Doğru

Kız çocuklarının ve kadınların değersiz görüldüğü Arap toplumunda çocukların sırf kız olarak doğdukları için öldürüldüğü bir dönemde, “Çağrı”yı yapan tebliğcinin özellikle böyle bir topluma gönderilmesi devrim niteliğinde gelişmelere sebep olmuştur. Peygamber'in (SAV) tebliğ ettiği ilk ayetlerden biri, bu akıl almaz adet üzerine olup

“Beğendikleri erkek çocuklar kendilerine, kızları da Allah'a mal ediyorlardı. Allah bundan münezzektir. Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden,

halktan gizlenmeye çalışır. Onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar!” (Nahl Suresi, XVI/57-59). “Diri diri gömülen kıza, hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda” (Tekvir, LXXXI/8-9)

Yapılan çağrı ile önce o toplumda daha sonra dünyanın tamamında nasıl bir devrimsel harekete doğru yol alındığı ayan-beyan ortadadır. Hz. Muhammed ile İslamiyet’in böylesi kötü adetleri ortadan kaldıran devrimsel mesajları daha ortaya çıkmadan, Yemen’de idareci olarak yer alan Oğuz Türkleri’nin akrabalarından olduğu anlaşılan Veysel Karenî, çevresindeki Arap toplumunun bu kötü adetinın karşısında elinden geldiğince durmaya çalışıyor, bu zulmü sona erdirecek Resul’ün gönderilmesinin yakın olduğunu gönlünde hissediyordu. Hz. Peygamber’in eşlerine ve kızlarına olan yaklaşımı ile toplumdaki bu bozuk düzeni düzeltmek için rol-model olduğu da aşikardır. Bütün bu gerçeklere rağmen, Kur’an’daki bazı ayetler çarpıtılarak İslam ile beraber kadınların erkek egemen bir topluma köle yapıldığı iddiasının işlendiği görülür. Bu bağlamda özellikle miras konuları ile kadına şiddetin önünü açtığına yönelik iddialarla bazı ayetlerin üzerinde durulur.

“... Allah erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder...” (Nisâ Suresi, IV/7-11).

Halbuki, yukarıda da ifade edildiği üzere miras hukukunda, diğer toplumların kadınları için tanımlanan haklarla izdivaç halinde kadına verilmesi şart olan mehir ve çeyiz desteği, var olduğu iddia edilen eşitsizliği, denkleme/dengelemek için konulan kurallardandır.

“...erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, şahitliklerinden razı olacağınız bir erkekle -biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak- iki kadın olabilir...” (Bakara Suresi, II/282).

Kadınların şahitlik hususunda Bakara Sûresi 282. Ayette geçen anlatımdan yola çıkılarak kadının şahitliğine güvenilemeyeceği, iki kadına karşılık tek erkeğin şahitliği ve “unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın” denilmesinden kaynaklı kadınlar şahitlik konusunda da geri plana atılmıştır. Ama burada dönemin şartları üzerine bir değerlendirme yapıldığında kadınlara cahiliye döneminde sosyal ve hukuki bir hak tanımayan Arap toplumunda kadınlar şahitliği nasıl yapacağını da bilmemektedir. Burada olan anlatımdan hareketle kadınların bilmedikleri bir şeyi yapmalarından kaynaklı iki kadın olsun ve biri unutursa diğeri ona hatırlatsın denilmektedir.

“Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamaktadırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah’ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da “gayb”ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür (Nisâ Suresi, IV/34).

Kadına şiddetin önünün açıldığı iddia edilen ayetler ise, boşanmanın önüne koyulan engellerin son basamağıdır. Buradaki darp, ölümüne ya da yaralanmasına sebep olabilecek olan bir zorbalık olmayıp, boşanıp yuvayı dağıtmaktansa, öfke anında kendini tutamayıp uyarı niteliğinde vurulan bir fiskenin affedilebileceğine yönelik bir izin niteliğindedir. Yoksa “boşanmak isteyen geçimsiz kadını yola getirene kadar istediğiniz şekilde dövünüz” anlamını çıkarmak imkansızdır. Hatta ayetteki darbin muhakkak uygulanması gerektiğine yönelik çıkarım da doğru değildir. Kavga halinde boşanıp yuvasının yıkılmasından korkulduğu için böyle bir durum vuku’ a gelirse günah/suç sayılmayacağına yönelik anlamın bu şekilde çarpıtılması, sadece kötü niyetle açıklanabilir.

Bu durumu köleliğe karşı olan ve köle azad etme konusunda Hz. Ebu-bekir gibi çok özel bir şahsiyet yetiştiren İslamiyet’in köleliği kaldırmasına da benzetebiliriz. Halbuki İslamiyet, köleliği bir dönüştürme aracı olarak kullanmış, eninde sonunda köleleri azad etme yoluna gitmiş ve azadlıların ailelerini kurmalarına yardım edilmesini salık verdiği gibi miras hukukunda dahi azadlılara haklar tanımıştı. İslam’daki köleliğin, Avrupalıların Afrika’da uyguladığı kölelik sistemiyle isim benzerliğinden başka hiçbir ortak yönü bulunmaz.

Hız. Muhammed’in erkek çocukları ve kız çocuklarından Zeynep, Rukiye ve Ümmü Gülsüm’ün erken vefat etmeleri sebebiyle Hz. Muhammed’in soyu kızı Hz. Fatıma ile devam etmiştir. Böylesi bir kaderin, cahiliye devrinde kız çocuklarına karşı gösterilen iğrenç yaklaşıma karşı gelişen devrimsel harekete bağlılık konusunda Arap toplumunun sınanmasına vesile olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hz. Peygamber’in soyunun kızı Hz. Fatıma ve ondan olan torunları ile devam etmesi son derece önemlidir. Onun soyuna İslam coğrafyasındaki her bölgede çok büyük bir bağlılık duygusuyla saygı duyulduğu bir gerçekliktir. Hilafet konusunda uğradıkları zulm ise cahiliye devri Arap adetlerinin uzantısı niteliğindedir. Türkler genellikle, seyyid ve şeriflerin aktif siyasetin içerisinde olmalarını desteklemekle

beraber, toplumsal yığınların isyanlarında hedef gösterilerek şehid edilmelerinin önüne geçmek için hilafetin illaki seyyid-şeriflerin yedinde olması gerektiği fikrine uzak durmuşlardır.

İslam dininde kadınların geri planda olmayıp toplum içerisindeki önemi her daim vurgulanmıştır. En başta anne olmalarından kaynaklı bir çocuğun ilk öğretmeni olma vasfını taşımaktadırlar. Bu durum yeni nesillere ahlaki, kültürel ve dinî birikimin aktarılmasını sağlamaktadır. Hz. Muhammed'in "ana" olarak övmüş olduğu Hz. Asiye ve Hz. Meryem bu bağlamdaki en güzel örneklerdir. Hz. Asiye, evlat edindiği Hz. Musa'yı, Firavun'a karşı koruyarak onun yanında durmuştur. Anne olarak övgüyle bahsedilen bir diğer kişi olan Hz. Meryem ise, babasız bir çocuk büyütmenin zorluğuna katlanmış ve şükretmiştir (Bilgin, 1997: 33). İbadethaneye bir kadının girmesinin yasak olduğu bir dönemde İmran ailesinin doğacak çocuklarını mabede vakfetmelerinden sonra doğan çocuğun kız olmasından dolayı onu kabul etmek istemeyen hahamlara karşı Hz. Zekerriyya'nın koruyuculuğunda babasız olarak Hz. İsa'yı dünyaya getiren Hz. Meryem, Hristiyanlık kadar hatta belki daha fazla İslam dininde saygıyla anılır.

Hz. Peygamber'in evlilikleri belli amaçlar doğrultusunda yaptığı görülür. Bu amaçları, o dönemde kabileler arası var olan ilişkileri akrabalık bağını kullanarak güçlendirmek, bazı kadınları korumak, kötü Arap geleneklerini yok etmek şeklinde özetlemek mümkündür. Ama en önemlisi toplum içerisinde dini konuların kadınlarla rahatça konuşulabilmesi ve bilgi aktarımında hanımlara ihtiyaç duyulmasıdır (Hatırlı, 2024: 12-13)³.

Hz. Peygamberin eşleri "Ümmehat'ül-Mü'minin" olarak anılır. Eşlerinden Hz. Hatice ve Hz. Aişe öne çıkar. Hz. Hatice, Resulullah'a peygamberlik geldiğinde ilk ilk iman eden kişidir (Küçükbaşçı, 2023: 152). Müslümanlara karşı yapılan ağır boykot sürecinde, bütün mal varlığını bu uğurda kullanmış, Hz. Muhammed'in İslam'ı yayma çalışmalarında her daim yanında olarak onun hem maddi hem manevi yönden en büyük destekçisi olmuştur. Bir diğer eşi olan Sevde, Hz. Muhammed ile evlenmeden önce bir evlilik yapmıştır. İlk eşi Sekrân b. Amr, Hristiyan olarak vefat etmiş, eşi Sevde'yi de kendi dinini seçmeye zorlamışsa da başaramamıştır. Hz. Sevde evlendikten sonra Hz. Peygamber'in o zamanlar daha küçük olan

3 Hz. Peygamber'in yaptığı evlilikler sırasıyla; *Hatice bt. Huveylid*, *Sevde bt. Zem'a*, *Âişe bt. Ebû Bekir*, *Hafsa bt. Ömer*, *Zeyneb bt. Huzeyme*, *Zeyneb bt. Cahş*, *Ümmü Seleme*, *Cüveyriye bt. Hâris*, *Ümmü Habibe*, *Safiyye bt. Huyey*, *Meymûne bt. Hâris* şeklinde verilebilir (Hatırlı, 2024: 8).

Ümmü Gülsüm ve Fatıma'ya bakarak onlarla ilgilenmiş ve annelik yapmıştır (Hatırlı, 2024: 45-47).

Hız. Âişe, Hız. Ebubekir'in kızıdır. Hız. Ebubekir İslam dini bildirildiğinde ilk Müslüman olan kişilerden biridir. Çok zengin olan ve iyi derecede okuma-yazma bilen Hız. Ebubekir, vahyolan ayetleri evde anlatarak kızı Hız. Âişe'yi eğitmiştir. Küçüklüğünden itibaren zeki biri olduğu bilinen Hız. Ayşe, Kur'ân hafızı olması hasebiyle ayet ve hadisler hakkında bilgi edinmek isteyenlerin başvuru mercii olmuştur. Hız. Âişe'nin, Hız. Muhammed ile evliliği sonrasında İslam dini hakkında daha geniş bir bilgi edinme imkânına kavuştuğu da bir gerçektir (Sayan, 2024: 143-147). O, bu bilgilerini, Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslam'ın yayılması ve tebliği için kullanmıştır. (Küçükaşcı, 2023: 152). Hız. Fâtımatü'z-Zehrâ ise, Hız. Muhammed'in kızıdır. Hız. Muhammed'in Hız. Fatıma hariç diğer kız ve erkek çocukları kendisinden önce vefat etmiştir. Bundan dolayı Hız. Muhammed'in soyu kızı Fatıma ve onun çocuklarından devam ederek Ehl-i Beyt'in devamına vesile olduğu için bütün İslam kadınları arasında müstesna bir yeri vardır (Uyar, 2013: 26). Onun adı, İslam kadınları arasında en çok kullanılanıdır. Hız. Fatıma, Hız. Muhammed'in gözetimi, eğitimi ve terbiyesi altında büyümüştür. Hız. Fatıma'nın Hız. Peygamber'le olan yakınlığı bilinmekte olup, çocukluğundan itibaren babasının güzel ahlakına ve diğer bütün güzel vasıflarına şahit olarak İslam'ı öğrenmiştir. Bu bilgilerini babasının vefatından sonra da sadece altı ay sürdürebilen ve babasının acısına dayanamayarak genç yaşta vefat eden Hız. Fatıma'nın tasavvuf kültüründe de önemli bir yerinin olduğu söylenmelidir (Erkaya, 2024: 68-70).

4. İslamiyet Sonrası Türklerde Kadın ve Bacıyan-ı Rum

Türklerin İslamiyet'e girişi, her ne kadar Kuteybe b. Müslim'in Horasan Valiliği sırasındaki cihad faaliyetlerine yani silahlı mücadelelerle açıklanmaya çalışılsa da daha Hız. Peygamber'in hâl-i hayatında kendisine sahabe olan Türkler bulunduğu gibi kendisini dünya gözüyle görmese de ona bağlılığıyla öne çıkan Veysel Karenî ile bu süreci açıklamak tarihî kaynaklara en uygun olanıdır. Ebü'l Ferec'e atfen demir döverek savaş aletleri yapmakta mahir olan Süreycilerin, sahabe Türklerden olduklarına yönelik rivayetler de oldukça önemlidir. Kâbe'nin anahtarlarını taşıyan Osman b. Talha, bu topluluğun reislerinden kabul edilir. Ona ait kılıcın üzerindeki kayı damgası da bu rivayeti destekler niteliktedir. İlk Müslüman

şehitlerinden Yasir ve eşi Sümeyye ile oğulları Ammar'ın da Türk olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Hz. Peygamber'in çağrısının, Arabistan coğrafyası sınırlarını aşmaya başladığında Pers coğrafyasında hatırı sayılır bir varlığı bulunan Oğuz Türkleri'nden bir tayfanın Yemen'e gönderildiği ve Fil vak'ası olarak bilinen tarihi hadiselerin hemen akabinde bölgeye hâkim oldukları bilinir. Bunlardan Arap kaynaklarına Bazan olarak geçen kişinin unvanının aslında "Baz Han" olduğu, bu unvanın da Oğuz Türklerinin başbuğları tarafından sıklıkla kullanıldığı bilinir. Kisra Yezdigerd'in oğlu tarafından öldürüldüğü bilgisini, olayın vuku'u anında onu tutuklamak için gönderilen birliğe haber veren Hz. Peygamber'e iman edenler arasında bu kişi de vardı. Dede Korkut'un Hz. Muhammed'i görerek sahabe sınıfına girdiği rivayeti vardır. Bunlar arasında üzerinde en çok durulması gereken, Osmanlıların da kendilerini onun soyuna bağlaması hasebiyle Veysel Karenî'dir (İbn Hişam, 2006: 109-110; Turgut, 2024: 216-217; Ergin, 1971: 4; Kaplan, 1987: 53; Gökyay, :77; Güzey, 2018: 108-109; Kitapçı, 2014: 75).

Veysel Karenî kaynaklarda Üveys olarak anılır. Onun adına Araplarda rastlanmaması, Türk oluşuyla ilgilidir. Hakkında bilgi edinilen kaynaklar; hadis mecmuaları, tasavvufi eserler, menkıbeler ve çeşitli yazma ve matbu' eserlerdir. Karen bölgesinde Muradî bir soya dayanan Veys, Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemde Müslüman olmuştur. Ona dair menâkıbnâmelerde Veysel Karenî'nin Hz. Muhammed'e beslediği derin sevgisi ve bağlılığı vurgulanır. Menâkıb anlatısına göre annesine vermiş olduğu söze riayet ederek Hz. Peygamber'i dünya gözüyle görüp sahabe sınıfı içinde yer alamayan Veysel Karenî, muradî ruh halinden dolayı Peygamber'in hırkasına vâris olmuştur. Menâkıbnâmelerde dikkat çeken bir diğer konu, Hz. Muhammed'e olan sevgisinden kaynaklı Uhud Savaşı sırasında Hz. Muhammed'in dişinin kırıldığını duyması sonucunda kendisinin de tüm dişlerini kırmasıdır (Bars, 2013: 59-192; Turgut,2024: 216-226).

Anadolu'ya ilk gelenler Veysel Karenî'nin neslindedir. Bunlardan Şeyh Osman-ı Velî'nin tasavvuf dünyasının ünlü simalarından Bayezid-i Bistami'nin torunu Cemalüddin Musa Zilî'nin müşşidi olduğu anlaşılmaktadır. Cemalüddin Musa, literatürde yanlış okumaya mebnî Cemaleddin Savî şeklinde anılmakta olup, Cavlakî/Kalenderîliğin kurucusudur. Dedesinin adıyla anılan Bayezdiyye tarikatı'nın Anadolu'daki yayıcıları ise Müşşidi olan Osman-ı Velî'nin oğlu Ali el-Mücerred'in torunu Şeyh Edhem'dir (Turgut,2024: 215).

Fatma Bacı'nın soyuna dair yapılan araştırmalar sonucunda kendisinin Veysel Kareni neslinden Şeyh Osman-ı Rumi'nin oğlu Aliyyü'l-Mücerred'in oğlu Muînüddin Halil'in oğlu Şeyh Edhem'in kızı olduğu netlik kazanmıştır. Fatma Bacı'nın soyunun annesine sevgisi ile dillere destan olan Veysel Kareni'nin soyundan geliyor olması önemlidir (Turgut, 2024: 272). Fatma Bacı'nın eşi olan Şemsüddin Ahmed'in babası Ahmed el-Bedevi'dir. Ahmed el-Bedevi'nin Mısır'da önemli bir şahsiyet olarak anılması ve Mısır'ın Hacı Bektaş Velî'si olarak bilinmesi kendisinin önemi ve saygınlığını daha net ifade edilmesini sağlar. Bu bağlamda Rufâiyye'nin devamı olarak kurulmuş olan Bedevîyye'nin kurucusunun Ahmed el-Bedevi olması ve oğlunu da Fatma Bacı'yla evlendirmesi önemlidir. Fatma Bacı'nın eliyle kurulan Bektaşîyye, bu bakımdan Üveysî, Bayezidî, Rufâî, Bedevî ve Şeyh Osman neslinden gelen Şeyh Edhem'in adına nisbeten Edhemî bir özellik gösterir (Turgut, 2022: 37). Üveys, hasta olan annesine bakmayı, peygamber efendimiz ile buluşmaya tercih ederek onâ görmeden âşık, kardeşi olmuşsa, Hacı Bektaş Velî de medeniyetin kurucusu olan kadınların “ana” ve “ilk öğretmen” vasıflarının en iyi farkında olan biri olarak tercihini bacılardan yana kullanmış, kerametlerini Veys'in torunlarından Fatma Bacı'ya emanet etmişti (Turgut, 2024: 226).

Hz. Muhammed'in hırkasını Veysel Kareni'ye vermiş olduğu menâkıbnâmelerde altı çizilen bir gerçektir. Veysel Kareni'ye verilen hırka gibi Hz. Peygamber'in torunlarından Seyyid ve Cafer-i Sadık'ın hırkasının da Bayezid-i Bistami'ye intikal ettiği bilinir (Turgut, 2021: 49-50). Âşıkpaşazâde'nin önemli olarak andığı dört zümreden biri olan Bacıyan-ı Rum'un kuruluşu XIII. Yüzyıl olarak tarihlendirilmekte, genç kızlardan ve kadınlardan müteşekkil olduğu bilinmektedir. Bu kadınların toplum içerisinde ve sosyal hayatta neler yaptıkları ve faaliyet alanları üzerine yapılan çalışmalarda, esasen Bacıyan-ı Rum, Ahiliğin kadınlar kolu olarak görülür. Kadınlar başlıca el sanatları alanında, dokumacılık, örgücülükte olan maharetleri anlatılmaktadır. Tekke ve zaviyelerde misafir ağırladıkları da bilinmekte olup faaliyetlerinin sadece bu alanlarda olduğu düşünülmektedir (Bayram, 2016: 71-84).

Bektaşîyye'nin kurucusu olan Fatma Bacı'nın el aldıktan sonra Abdal Musa'nın postuna oturacağı bir zaviye bina ettirmesi ve eşi Şemsüddin Ahmed'le birlikte Bayezidîyye Dergâhı'na mâliki oldukları Kızıköy'deki hisselerini vakfettikleri bilinmektedir (Turgut, 2020: 247-248). Bacıyan-ı Rum içerisinde kadınların vakıf kurma ve hayır işleri yürümelerine ek olarak

ilk öğretmen vasıflarıyla küçük yaşta yeniçeri ocağına devşirme usulü ile alınan çocukların bir annenin ilgi ve alakasına ihtiyaçlarının olması ve temel ahlaki ve toplumsal değerleri öğrenmeleri için Bacıyan-ı Rum'a dahil kadınların yanına verilerek eğitilmekteydiler. Çocukların küçük yaşlardan itibaren Hacı Bektaş Veli'yi anarak büyümeleri Bacıyan-ı Rum içerisinde yer alan kadınlar sayesinde olmuştur. Kadınların ana ve ilk öğretmen vasıfları ile toplum içerisinde bilginin aktarımını yapmaları onların medeniyetlerin öncü kurucuları durumuna gelmelerini sağlamıştır (Turgut, 2022: 38; 2024: 207-270). Bu husus, Aşıkpaşazâde'nin eserinde şu şekilde ifade edilir:

“...Halil Paşa, ‘Bunları Türk’e verilüm, Türkçe öğrensünler, sonra getürelüm Yeniçeri olsun’ dedi ve hem anun gibi oldu. Yevmen fe-yevmen yeniçeri ziyâde oldu” (Aşıkpaşazâde, 2013: 75).

Hacı Bektaş Veli'nin babasının Horasan padişahlarından Seyyid Muhammed olduğu rivayet edilir. Satuk Buğra Han'ın oğlunun ve torununun ismi “Baytaş” olarak okunsa da bunun doğrusu “Bektaş”tır. Bu rivâyet ve isim birlikteliği, kendisinin Karahanlı şehzâdelerinden biri olduğu çıkarımının yapılabilmesine olanak sunar. Karahanlı şehzâdelelerinin tarihi süreçte önce Selçuklulara sonra da Harezmsahlara bağlılık göstererek yönetimde kaldıkları görülmüştür. Hacı Bektaş Veli'nin Fatma Bacı üzerinden yeniçeri ocağının piri olarak kabul edilmesi, onun atalarından Karahanlı İlig Nasr Han'ın asker toplama konusundaki şöhretiyle de örtüşürülebilir (Turgut, 2021: 57-58).

Uygurların devamı olarak düşünülen Karahanlılar, İslam'ın Türklerde iyice yerleştiği ve devlet uygulamalarında İslam'ın izlerinin belirgin bir şekilde görüldüğü bir toplumdur. Karahanlılar da kadının konumu hakkında verilen bilgilerin önemli bir kısmı Divan-ı Lügatü't-Türk'te bulunur. Bu esere göre; Karahanlı hanedanının atası Afrasiyab'tan (Alp Er Tunga) gelen kızlara hatun, hatunun kızlarına da hatun kunçay denirdi. Hanedandan gelen her yaştan kadınların genel unvanı ise tarimdi. Hatun, Kağan'dan sonra gelen en önemli kişiydi. Kağan'ın eşleri Terken, Arslan ve Şah Hatun gibi adlar alırdı. Karahanlılar, Samanîleri yıktıklarında, Gaznelilerle evlilikler yoluyla akrabalık kurmuşlardır. Karahanlıların daha sonra Selçuklularla da siyasi evlilikler kurdukları görülür. Melikşah'ın eşi Terken Hatun, bir Karahanlı prensesiydi. Karahanlıların kurduğu Tamgaç Han İbrahim Medresesi'nde görevli fakihelerden birinin adı Fatıma idi. Hakan'ın sarayında Farsça ve Arapça bilen kadınlar vardı. Karahanlılarda eğitim üzerine

kadınlara ait medreselerin varlığına dair herhangi bir kaynak olmamakla beraber, Batı Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han ve Melikşah ile evlenen kızı Terken Hatun'un külliyelerine dair vakfiye kayıtlarında Karahanlıların Hanefî mezhebine bağlı oldukları net bir şekilde anlaşılır (Hunkan, 2011: 375-393; Turgut, 2024: 266; Bilhan, 1982: 117-124).

Selçuklular, devlet olarak kurulmadan önce Horasan'da az bir nüfusa sahipti. Bu dönemde kadın başta anne ve eş olmak üzere sosyal, ekonomik ve idarî alanlarda yer alıyorlardı. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun ileri görüşlü ve güçlü bir kadındı. Altuncan Hatun, Selçuklu sarayına gelmeden önce Harezşah hükümdarı ile evlenmiş ve hükümdarın kısa sürede ölmesinden sonra dul kalmıştı. Selçuklulara gelin olan Altuncan Hatun, devrin ileri gelenleri tarafından sadaka veren, vakıflar açan ve dindar biri olarak tanımlanmıştır. Devlet işlerinde Tuğrul Bey'e yardımcılık ve danışmanlık yapmıştır. Tuğrul Bey'in ilerlemesinde kendisinin katkısı büyüktür. Tuğrul Bey, Altuncan Hatun sayesinde İbrahim Yınal'a karşı zafer kazanmıştır (Kuşçu, 2016: 173-189). Bunun dışında kendi oğlunu iktidara getirmek için siyasetin zirvesinde önemli hamleler yapan Melikşah'ın eşi Terken Hatun, küçük yaştaki oğlu Mahmud'un iktidarda kalması için uzun uğraşlar vermiş olsa da Melikşah'ın büyük oğlu Berkıyaruk'a karşı durumunu koruyamamıştır. Selçuklu hanedanında yaşanan bu iç karışıklık, Batıdan gelen Haçlı Seferleri'ne karşı ciddi önemlerin alınmamasında da etkili olmuştur (Köymen, 2004: 72-77).

Kadınların sonraki dönemlerde de siyasi evliliklerde önemli bir konuma sahip oldukları görülür. Bununla alakalı olarak Germiyanogulları'nın Osmanlılaşmasında etkili olan Yıldırım Bayezid ile Şah Çelebi'nin Mevlana'nın torunundan doğan kızı Devlet Hatun'un evliliği üzerinde özellikle durulmalıdır. Bu evlilik sırasında Bayezid Hüdâvendigâr'ın yönetimine Kula haricindeki bütün beylik topraklarının bırakılmasının nadir görülen bir uygulama olmadığı yukarıda verilen örneklerden anlaşılabilir. Germiyanogulları ve Osmanlılar arasında yapıldığı düşünülen bir diğer evlilik ise Süleyman Şah'ın eşinin Osman Gazi'nin oğlu Savcı Bey'in kızıyla yaptığı evlilik olmalıdır. Bu evlilikten dünyaya gelen Yakup Çelebi'nin ölmeden önce kendi topraklarını Osmanlılara vasiyet etmiş olması, bu akrabalık bağlarıyla açıklanabileceği gibi elbette ki en çok Şah Çelebi ile Murad Hüdâvendigâr arasında yapılan bu çeyiz anlaşmasıdır. Türk verâset sisteminde erkek çocuğu olmasına rağmen, mülkün tamamının çeyiz olarak kıza verilmesi ve bu evlilik üzerinden Osmanlılara aktarılabilirdiğini göstermesi

bakımından bu örnek oldukça önemlidir. Müslüman olan Türklerde görülen bu özellik, Şer'i anlamda erkeğe bir kadına yarım şeklindeki miras payına yapılan eleştirinin haksızlığını gösterdiği gibi bu kuralın erkeğin malını harcaması gereken, buna zorunlu olan taraf olmasıyla ilgili olduğuna dair ayetin en güzel uygulanış biçimini ifade eder (Turgut, 2017: 17-20; 2024: 228).

Kadınlar siyasi evliliklerde olduğu gibi siyasi mücadelelerde de önemli bir yere sahiplerdi. Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in eşlerinden Sırp Maris Despina'nın Timur'a esir edilişinin yanısıra Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in eşlerinin Osmanlılara esir düşmesi, tarihî menbalarda yer alan hususlardandır. Bunlardan özellikle ikincisi, günümüzde farklı amaçlarla ele alınsa da aslında kadına verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir. Şah İsmail, savaşta kaybettiği ganimetlerin değil, esir edilen hatununu ısrarla istemiş, Sultan Selim de onu mal ile değil, esir ettiği Bihruze adlı hatunu vesilesiyle onu yeniden meydan muharebesine çekmek istemişti. Bihrüze'nin esir olarak alınmasından sonra Cafer Çelebi ile evlendirilmiş, Amasya'da ordunun isyan etmesinden sorumlu tutulan Tacizâde Cafer'in idamından sonra ise Selanik'te bir zaim olan Hamza adında askerî sınıftan biriyle evlendirilmiştir. Bu evliliğe rağmen, onun Selanik'te kurduğu vakıfta adının kullanılmayıp "Şah İsmail'in Hatunu" şeklinde anılmasından başka, eşinin de bir tımar kaydında "Zevc-i Hatun-ı Şah İsmail" şeklinde anılması, bu evliliğin Hanefî mezhebi fıkıhınca kadının nikahsız bir şekilde bir erkeğin gözetiminde olmasının haram olmasından kaynaklandığını göstermektedir. Hatunun esir edilişi, Şah İsmail için eşini koruyamayan birinin vatanını da koruyamayacağı yönünde bir propaganda vesilesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çaldıran'da Şah'ın iki eşinin esir edildiğini, bunlardan Taclu Begüm'ün iki hafta sonra fidye ile serbest bırakıldığı ancak Bihruze'nin gözetim altında tutulduğu anlaşılmaktadır (TADB. TTD. EV. 553; Sanuto, 1887: 317-318; Hoca Sadeddin, 1979: 211; Münecimbaşı, tarihsiz: 465-466; Turgut, 2016: 27-34; 2020: 248-251).

Sonuç

İlk Osmanlı tevarih yazarlarından biri olan Aşıkpaşazade'nin dörtlü tasnifi içerisinde anılan Bacıyan-ı Rum'un kurucusu ve faaliyet alanları üzerine var olan tartışmalara bu çalışmada bir açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Kadınların insanlık tarihinden itibaren toplum içerisindeki konumu ve

önemi değişiklik göstermiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri olan dini inançların kadınların toplum içerisinde yeri ve öneminin şekillenmesindeki etkisi göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu duruma örnek olarak Yahudilik'te var olan anlatımlar doğrultusunda Lilit efsanesinde kadının erkeğin otoritesini kabul etmemesi eleştirilmekte ve ikinci bir kadın olarak erkeğin kaburgasından kadının yaratıldığı anlatılmaktadır. Bu aktarımda yaratılan ikinci kadının da yasak olan meyveyi yemesi ve bu günaha erkeği de alet etmesi üzerinden kadının erkeğe kıyasla günaha daha meyilli olabileceği sonucuna varan Yahudi toplumunda kadınların dini ve siyasi işlerden geri plana bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, milletlerin atası olan Hz. İbrahim'in evladı içinde en üstününün kendileri olduğu inancıyla öne çıkarılan Sara Hatun, etnik milliyetçiliğin kökenlerinin ana-erkekil bir anlayışa dayandığının da en güzel örneklerinden birini teşkil eder. Hristiyanlıkta da kadın değersiz görülmekle beraber, Hz. İsa'yı babasız olarak dünyaya getiren Hz. Meryem'e tanrısal bir kutsaliyet atfedilir. Bununla beraber, kadınların birer din görevlisi, rahibe olarak kutsal mekânlar ve onlara dair vakıflarda görev aldıkları bilinmektedir. İslam dininin indiği coğrafyada kadının sosyal ve hukuki hakları olmadığı gibi yaşama hakkının da elinden alındığı bilinmektedir. Hz. Muhammed'in böyle bir topluma gelmesi ve kendisinin eşlerine ve kızlarına olan yaklaşımları bu bağlamda devrimsel bir harekettir. Hz. Peygamberin eşleri ve kızları, İslam dininin kadınlarla topluma aktarımında çok önemli birer rol model olmuşlar ve bu rol modellerin her yerde teşkilatlanmasıyla Bacıyan-ı Rum'un ilk nüv'eleri ortaya çıkmıştır. Hz. Fatıma ve Rabiâtü'l-Adevîyye gibi tasavvuf kültüründe çok önemli bir yere sahip kadınlar bulunur.

Veysel Karenî'nin annesine olan sevgisi bu konuda verilebilecek en güzel örnektir. Kendisinin Hz. Muhammed'i göremeyerek sahabe sınıfına girememesine rağmen annesine olan bağlılığı ve muradî bir ruh haliyle Hz. Muhammed'e olan aşkı, Hz. Muhammed'in hırkasının vârisi olmasına vesile olmuştur. Bu hırka günümüzde Hırka-i Şerif Camii adıyla anılan mâbedde sergilenmektedir. Konumuzun temelini oluşturan Bacıyan-ı Rum'un kurucusu kabul edilen Fatma Bacı da Veysel Karenî neslinden gelmekteydi. Fatma Bacı'nın Hacı Bektaş Veli'den el alan Kadıncık Ana ile aynı kişi olduğu her türlü aklî ve naklî delillerle ortadadır. Fatma Bacı'nın Ahmed el-Bedevî'nin oğlu Şemsüddin Ahmed ile yapmış olduğu evlilikle birlikte Fatma Bacı'nın eliyle kurulan Bektaşîyye'nin, Üveysî, Bayezidî, Rufaî, Bedevî ve Edhemî bir özellik gösterdiği söylenmelidir. Bacıyan-ı

Rum'a dahil olan kadınların faaliyet alanları hakkında genellikle el işi sanatları olduğu düşünülse de Fatma Bacı'nın eşiyle birlikte Şeyh Edhem Hanikâhî'na yaptığı vakıf başta olmak üzere, kadınlar tarafından kurulan ve idare edilen yüzlerce vakıf örneği, kadınların sosyo-ekonomik hayatın tam da merkezinde yer aldığı en büyük delildir. Bu kadınların annelik ve ilk öğretmen vasıflarından dolayı, devşirme usulüne dayalı olarak kurulan Yeniçeri Ocağı'nın da temelinde yer aldıklarını söylemek gerekir. Yeniçeri Ocağı'nın Piri olarak Hacı Bektaş Veli'nin anılması, onun kermatelerinin taşıyıcıları olarak kadınları, anaları, bacıları ihtiyar etmesi/seçmesiyle yakından ilgilidir.

Kaynakça

- ACAR, H. (2019), "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan&İnsan*, 6 (21), 395-411.
- AĞCA, Ç. S. (2021), *Tarihte Kadının Toplumsal Rolü ve Konut Mekânına Yansıması*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ayrınsaray Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- AKYÜZ, Y. (2014), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2014*, Pegem Akademi.
- ALASKAROVA, P. (2015). *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet)*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ALTINAY, R.-ÇEÇEN, E. (2023). "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Kadınların Yönetim Üzerindeki Etkileri: Moğol İstilasına Kadar", *History Studies*, 15 (2), 347-359.
- ALTUNGÖK, A. (2024). *Akademik Açından Klasik Dönemde İslâm*, (Ed. Furkan Uzel), İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- ARSLANTAŞ, Y.-SEPTİOĞLU, R. K. (2016). "Çivi Yazılı Hukukî Belgelere Göre Mezopotamya'da Kadın", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 12 (1-2), 1-41.
- Âşıkpâşazâde.(2013). *Tevârih-i Âl-i Osman-Âşıkpaşazâde Tarihi (1299-1502)*. Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- ATALAY, O. (2010). "Cahiliyye Döneminde Putlar ve Putçuluk Vahyin Nüzul Zemininin Aydınlatılmasına Bir Katkı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 5 (1), 91-105
- BARS, M. E. (2013). *Veysel Karanî ile İlgili Menkıbeler ve Romanlar Üzerine Metinler Arası Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- BAYRAM, M. (2016). *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*, *Anadolu Bacılar Teşkilâtı*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- BİLGİN, B. (1997). "İslam'da ve Türkiye'de Kadın", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1-2), 29-44.

- BİLHAN, S. (1982). “900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamğaç Medresesi: Vakıf Belgesi I.” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 117-124.
- CENGİZ, T. (2022). “Hititlerde Diplomasi Aracı Olarak Siyasi Evlilikler”. *Archivum Anatolicum*, 16 (2), 277-297.
- ÇUBUKÇU, H. (2015) “Bacıyan-ı Rum ve Anadolu Tasavvufu’ndaki Yeri”, *FSM İlmî Araştırmalar Dergisi*, (5),217-231.
- ÇUBUKÇU, H. (2023). “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına Katkı Sağlayan Kadınlar: Bâciyân-ı Rûm”, (Ed. Okan Yeşilot-Bihter Gürışık Köksal), *Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 93-117.
- DEVECİ, B. A. (2017). *Ana Tanrıça Kültü Bağlamında Hinduizm’deki Pârvatî, Durgâ, Kâlî*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ER, N. (2024). “Tek Tanrılı Dinlerde Kadının Yeri ve Rolü: Sosyolojik Bir İnceleme”, *Şura Akademi Dergisi*, (7), 69-85
- ERGİN, M. (1971), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ERGİN, M. (2023). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERKAYA, M. E. (2024). “Tasavvuf Tarihinde Hz. Fâtıma’nın İsmi Taşıyan Bazı Veliler ve Karakteristik Vasıfları”, *Edeb-Erkan Dergisi*, (5), 67-82.
- ERKURT, M. (2021). *Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Kadın Mektupları ve Kadın İle İlgili Edebi Metinler (MÖ II. Bin Yılın Sonuna Kadar)*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Ünivertesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- GENÇ, Z. (2009). *Uygurlarda Kadın*. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Ş., “Dede Korkut”, *DİA*, IX, (1994), s. 77-80.
- GÜLTEPE, N. (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazondan Bâciyân-ı Rûm’a*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜZEY, A. R. (2018). “Türkler ve İslâmiyet (Kur’an ve Sünnette Millet ve Milliyet)”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 7 (19), 97-123.
- HATALMIŞ, A. (2019). “Sahabilerin Türkleri Tanımları ve İlişkileri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 418-439.
- HATIRLI, B. S. (2024). *İslâm’a Davet Sürecinde Hz. Peygamber’in Eşleri ve Konumları*. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat.
- HİÇYILMAZ, M. İ. (2023). *Yahudilik’te Aile ve Kadın*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Denizli.
- Hoca Sadeddin. (1979). *Tacü’t-Tevarih*, IV, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HUNKAN, Ö. S. (2011). “Türk Hakanlığı’nda (Karahanlılar) Kadın”, (Ed. Altan Çetin), *Ortaçağda Kadın*, Ankara: Lotus Yayınevi, 375-393.

- I Diarii di Marino Sanuto, Vol. 19, Venezia 1887, s. 317-318.
- İbn Hişam. (2006). *İslâm Tarihi Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*.I. (Çev.). Hasan Ege, Karaman Yayınları, İstanbul. Kılıç, Y.-Duymuş H. H. (2007). "Hititlerde Kadın ve Siyaset", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42), 85-99
- İbn Sa'd. (2001). *Kitâbü't Tabakâti'l Kebîr Tabakât*. (Çev.). Adnan Demircan, İstanbul: Siyer Yayınları.
- İSLAM, F. (2022). "Hitit-Mısır Barış Antlaşmasının Ardından İki Devlet Arasında Yürütülen İlişkiler Üzerine Kısa Bir Değerlendirme". *Kapadokya Akademik Bakış*, 6(1), 42-50.
- KAPLAN, M. (1987). *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- KARA, İsmail, (1986). *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, I-II, İstanbul: Risale Yay.
- KAYA, C. (2024). "Kutsallığın İnşasında Kadın ve Öteki Kadın: Sare ve Hacer", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 469-498.
- KİTAPÇI, Z. (2014), *Saadet Asrında Türkler*, Konya: Yedikubbe Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KÖYMEN, M. A. (2004). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim*.
- KUŞÇU A. D. (2016). "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (1), 173-190.
- KÜÇÜKAŞCI, M. S. (2023). "İlk Müslüman Hz. Hatice", (Ed. Okan Yeşilot-Bihter Gürışık Köksal), *Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 151-175.
- MAYDA, S. D. (2022). *Hinduizm ve Budizm'de Kadın*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- MEMİŞ, E. (2021). "Eski Yakın Doğu'da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (37), 1-37.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, (Tarihsiz). *Müneccimbaşı Tarihi – Sahaif-ül-Ahbar Fi Vekayi-ül-A'sâr*, II. (Trc. İsmail Erünsal), İstanbul
- Nizâmü'l-mülk, (1999). *Siyâset-nâme*, (Çev.) Mehmet Altay Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZBAKIR, Z. N. (2022). *Eski Mısır'da Kadın*. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- POLATOĞLU, E. (2024). "Pagan Kültürünün Etkisiyle Şekillenen Câhiliye Dönemi Anlayışı", *Harran İlahiyat Dergisi*, (51), 291-310.

- SAYAN, Y. E. (2024). “Vahiy Mektebinin Topluma Açılan En Önemli Penceresi: Kadın Sahâbi Hz. Aişe”, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8 (Özel Sayı), 140-156.
- ŞAHİN, G. M. (2017). “Hitit Yasalarında Kadının Yeri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 4 (2), 134-143.
- TADB. TTD. EV. 553
- TURGUT, V. (2016). “Şah İsmail’in Hatunu”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (39), 27-35.
- TURGUT, V. (2017). “Germiyanoğulları’nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3 (5), 1-98.
- TURGUT, V. (2020). “Balkanlarda Bacıyân Efkafları”. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 244-317.
- TURGUT, V. (2021). “Renklerin Efendileri: XIII. Yüzyıl Anadolu’sunun Tasavvuf Dünyasına Prosopografik Bir Yaklaşım”. *Osmanlı Araştırmaları*, (57), 35-80.
- TURGUT, V. (2024). “Bab-Seb’a/Yedi Kapı: Devlet-i Âliyye’nin ve Yeniçeri Ocağı’nın Kuruluşunda Tasavvûfî Zümreler”, *Beylik’ten Cihan Devleti’ne Osmanlılar*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 205-285.
- TURGUT, V. (2024). “Fâtih’in İstanbul’nda Bir Zeyniyye Şeyhi: Âşıkpaşazâde ve Maktul Atik Mimar Sinan İlişkisi Üzerinden Bir Âşıkpaşazâde Okuması”, (Ed. Leyla Aksu Kılıç-Mehmet Önder Duran), *Tarihçilik Yolunda 40 Yıllık Bir Ömür Yunus Misali Prof. Dr. Saim Savaş Armağanı Tarih Yazıları*. Konya: Çizgi Kitapevi, 255-290.
- UYAR, H. H. (2013). *Hz. Peygamber’in (sav) Ehl-i Beyt Eğitimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- ÜNAL, A. (2017). “Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilith Efsanesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 103-115.
- YILDIZ, S.- ÖZERDEN, S. T. (2017). “Anadolu’da Anatanrıça Kültü”, (Ed. Zafer Gölen-İbrahim Serbestoğlu), *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2*, Ankara: Gece Kitaplığı, 305-316.
- YILMAZ, S. V. (2022). “Tomris Hatun”, (Ed. Arif Kolay-Şefik Memiş), *Medeniyet Işığı Türk Kadınları*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yay., s. 9-11.

İhsaiyat Mecmuası'na Göre Trabzon'daki Eğitim Kurumları (1923-1925)

Taner Bilgin* • Nagihan Genç**

Eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir. Eğitim birçok bakımdan tasnif edilebilir. Bunlar; işleyiş itibariyle, (örgün ve yaygın eğitim), plan itibariyle, (formal ve informal eğitim), cinsiyet itibariyle, (tek cinsiyetli eğitim ve çift cinsiyetli - karma eğitim), yönetim itibariyle (dine dayalı eğitim ve laik eğitim), konu bakımından, (sosyal bilimler eğitimi ve fen bilimleri eğitimi), uygulama yönünden, (amacı itibariyle, zamanı itibariyle, araç itibariyle, kitle itibariyle, dil itibariyle, statü itibariyle ve program itibariyle) şeklinde sınıflandırılır. Örgün eğitim; okul çatısı altında, belirli bir programa uygun olarak ve devamlı olarak yapılan eğitimidir. Yaygın eğitim, kişilerin ilgi ve gereksinim duydukları alanlarda aldıkları eğitimidir (Ertürk, 1972, ss. 13; Çelikkaya, 1991, ss. 8-14).

Tarihte eğitimin başladığı yerlerden birisi olan Mısır, coğrafi konumu itibariyle diğer bölgelere göre oldukça medeni bir yaşam tarzına sahip bulunuyordu. Bu rahat hayat koşulları sayesinde, bilim yönünden gelişmeler meydana gelmiştir. Nil nehrinin taşması ve tarlaların sınırlarında oluşan belirsizlik; hukuk, meteoroloji, astronomi gibi alanların gelişimine sebep

* Öğretim Üyesi, Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

** Nagihan Genç, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

olmuş ve takvim ihtiyacını doğurmuştur. Devrin en önemli icatları Mısır'ın eski resim yazısı hiyeroglifler ve takvimler olmuştur. Mısır'da eskiden beri okul teşkilatı olduğu bilinmektedir. Bunlar; ilkokul, ortaokul ve yükseköğrenimlerden oluşmaktadır. Eğitimde taş levhalar ve papirüsler eğitim materyali olarak kullanılmıştır. Mısır'da okul kademeleri olduğu gibi tüm kademelerin bir arada bulunduğu tapınak okulları da mevcuttu. Yüksekokul kademesine geçen öğrenciler, günümüzdeki fakülte sistemi gibi branşlara ayrılırdı. Yüksekokullarda; okuma-yazma, dilbilgisi, yaratılış tarihi, resim, teknik, kanun bilgisi, tarih, coğrafya, tıp öğretilirdi. Yükseköğretime; din adamları, yazıcılar, memurlar ve doktorlar devam ederdi. 7. Yüzyılda birçok Yunan, Mısır'a gelerek buradaki eğitim kurumlarından faydalanmıştır. Ünlü Yunan filozofları -Thales, Pisagor, Solon, Platon, Demokritos gibi- Mısırlıların ilminden faydalandığı için Mısır, batının hocası olarak nitelendirilmiştir. Eskiçağlarda Mısır'da uygulanan eğitim tarzı gibi Çin, Hindistan, İran, Mezopotamya, İyonya ve Yunanistan gibi yerlerde birçok eğitim tarzı uygulanmıştır. Fakat bunların niteliği Mısır'dakinden çok farklı değildir (Koçer, 1980, ss. 17-26).

Türklerin İslamiyet öncesi eğitim tarihi Hunlar ile başlamaktadır. Hunlar m.ö.3000'lerden beri Asya'da bulunan, yaylak-kışlak hayatı süren bir topluluktur. Yazılı bir kültüre ve yerleşik bir yaşama sahip olmamalarına rağmen, günümüze dair gelen kaynaklardan onlar hakkında birtakım bilgilere sahibiz. Hunlar özellikle coğrafi şartların getirdiği sonuçlar ile savaşçı bir toplumdur. Komşuları ile devamlı şekilde mücadele halindeydi. Hayvanları ve savaş aletlerini kullanmada ustaydılar. Bu nedenle onların eğitim-öğretim süreçlerinde savaş eğitimi ön plandadır. Ebeveynleri Hun çocuklarına 5-6 yaşından itibaren ata binmeyi, ok ve kılıç kullanmayı, çadır kurmayı ve bunun gibi becerileri öğretirlerdi. Bu eğitimleri savaş tatbikatları ile hayat boyu sürerdi. Yazılı kültüre sahip olmadıkları için töre, aralarındaki kuralları belirleyen sözlü bir yasalar bütünüydü. Her kuşak kendi kuşağına bu yasaları öğretirdi. Savaş eğitiminin yanı sıra mesleki eğitim de önemliydi. Elbise dikme, ev ve süs eşyası üretme, silah yapma, yemek hazırlama gibi konularda atalarından kalan bilgileri uyguluyorlardı. Bu eğitim birikimi Türklerde eğitimin ilk basamağı olarak düşünülmektedir (Akyüz, 2014, ss. 2-10, Ergin, 2023, ss. 26).

Hunlardan sonra kurulan önemli Türk devletlerinden birisi olan Göktürklerde eğitim; kısmi oranda ileri bir seviyedeydi. Onların geriye bırakmış olduğu Orhun Yazıtları Göktürklerin düşünce dünyasına dair önemli

bilgiler vermektedir. Göktürklerin bir alfabeyle sahip olması onların eğitime ve öğrenmeye önem verdiğinin önemli bir kanıtıdır. Yazıtlarda halkına seslenen Bilge Kağan onlara öğütlere vermekte ve böylece siyasi eğitimci diyebileceğimiz bir konumda bulunmaktadır. Göktürklerden sonra Uygurlar döneminde Türkler yerleşik hayata geçmiş ve böylece eğitim-öğretim faaliyetleri artmıştır. Uygurlar da kendilerine ait bir alfabeyle sahipti ve kağıt hakkında önemli tecrübeleri vardı. Ayrıca onların matbaanın gelişimine de önemli katkıları vardır. Bilindiği üzere matbaanın varlığı kütüphanelerin olabileceğine dair önemli işaretlerdendir. Günümüze gelen birçok Uygurca metin bu durumu kanıtlar niteliktedir. Uygurlar kendi dillerini öğretmek ve yaygınlaştırmak için okullar açmıştı. Tercüme faaliyetlerine önem veriyorlardı. Bu iş için çeşitli dillere ait sözlükler hazırlamışlardı. Turfan'dan çıkan el yazmaları ve portrelerden Uygurlu hocaların öğrencilere ders verdikleri ve derslerin sonunda sınav yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunun dışında Uygurlar komşu devletlerin asilzadelerine hocalık, danışmanlık ve katiplik yapabilecek kadar önemli bir seviyede idiler. Moğol asilzade çocuklarına Moğolca yazının Uygur harfleri ile öğretilmesi Uygurların etkisi ile gerçekleşmiştir. Ünlü Osmanlı padişah Fatih Sultan Mehmed'in Uygurca bildiği ve Uygurca kitapları İstanbul'a getirttiği bilinmektedir (Hali ve Rencüzoğulları, 2017, ss. 429-431; Akyüz, 2014, ss. 24).

Karahanlılar döneminde Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Edip Ahmed Yükneci ve Ahmed Yesevi'nin eserlerinden yola çıkarak Karahanlıların halkına yaygın eğitimi uygulayan ve eğitimi kurumsal olarak sağlamlaştıran bir toplum oldukları görülmektedir. Bu dönemde eğitim veren kurumların ismi medreselerdir. Ders verilen yer anlamına gelen medreseler Karahanlılar döneminde etkili hale gelmiş ve toplumda sistematik eğitimin temeli olmuşlardır. Uzun yıllar boyunca varlığını önemli ölçüde devam ettirmişlerdir. Tamgaç Han İbrahim tarafından yürütülen faaliyetler son derece önemlidir. Karahanlı medreselerinde eğitici kişiler müderrislerdi. Bunların altında seviye bakımından daha düşük diğer hocalar da vardı. Öğretmenlerin ve medreselerin giderleri genellikle ait olduğu vakıf tarafından karşılanırdı. Medreselerin içindeki müderris, öğrenci ve çalışanların kalacakları ayrı yerler bulunurdu. Bu yapıların içinde hamam, mesjid, kütüphane ve atölye gibi yapılar da mevcut olabilirdi. Medreselerin bir müfredatı ve ders planı vardı. Ders planlarında; din, sosyal ve fen içerikli dersler ders olarak verilirdi. Karahanlılardan sonra gelen bütün Türk devletlerinde medreseler eğitim alanında temel bir kurum olarak kullanılmıştır.

Selçuklu medreseleri Karahanlı medreselerinden daha gelişmiş olduğu için medreselerin bünyesinde ayrı fakülteler de vardı. Selçukluların en önemli medresesi Nizamiye Medreseleridir ve içlerinde en etkili olanı Bağdat'taki medreseydi. Anadolu Selçuklularında ise medreselerin yanında demircilik, oymacılık, kakmacılık, ayakkabıcılık gibi mesleki eğitimin verilmesi Ahilik teşkilatını güçlendirmişti. Kendisinden önce var olan ve gelişim gösteren medrese yapılanması İslam Medeniyeti'nin diğer bir taşıyıcısı olan Osmanlı Devleti'ne miras kalmıştır (Mutçalı, 1995, ss. 265; Şalgam vd., 2023, ss. 355-364; Bozkurt, 2003, ss. 323-324).

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıla kadar işlevini geniş ölçüde yerine getiren eğitim kurumları; Sıbyan mektepleri, medreseler ve Enderun'dur. Sıbyan mektepleri 5-6 yaşındaki çocuklara temel dini eğitim ve okuma-yazma bilgisini öğretmeye yönelik açılan yaygın eğitim kurumuydu. Eğitim süreleri 3-4 yıl kadardı. Öğretmenleri; muallim adında olup medreselerden daha küçük bir teşkilatları vardı. Fakat prensip gereği medrese tarzıyla aynı kurallara ve birimlere sahipti. 19. yüzyılda bunlar ibtidai mekteplere dönüştürülmüştür. İlk Osmanlı medresesinin Orhan Gazi döneminde (1326-1362) açıldığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemde bu medreseler farklı vilayetlerde açılmıştır. 1453 Fethi'nden sonra ihtiyacı karşılamak için Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) meşhur Sahn-ı Seman Medresesi veya Semaniye açılmıştır. Bu medreselerdeki müderrisler doğrudan devletten maaş almışlardır. Dolayısıyla ekonomik durumları devlet garantisi altına girmiştir. Öğrenciler burada yükseköğrenime hazırlanmıştır. Dolayısıyla Sahn-ı Seman Medresesi yükselme dönemindeki en prestijli eğitim kurumuydu. İbtida-i Hariç, Otuzlu, Kırklı ve Ellili, İbtida-i Dahil, Tetimme ve Semaniye medreseleri olmak üzere kısımlara ayrılmıştı. Tıp, Astronomi, Kelam ve Geometri gibi bilimlerde yazılmış kitaplar öğrencilere okutuluyordu. Öğrenciler bu kitaplardan sınava tabi tutuluyordu. Sınıf geçme şartı, kitaptan sorulan sorulara göre olduğu için eğitim süresi tam olarak belli değildi. Bir öğrencinin Sahn-ı Seman Medresesi'ne gelmeden önce 3 veya 9 yıllık bir eğitim alması gerekirdi. Semaniye, yükseköğretim bakımından Kanuni döneminde bazı dairelerin eklenmesi ile eğitime devam etti ve 18. yüzyıla kadar topluma ve devlete hizmet etti. Enderun Mektebi; ise Osmanlı sarayında bulunan devletin memur ihtiyacını karşılamak için devşirme çocuklara eğitim vermek amacıyla kurulan önemli bir kurumdu. II. Murat veya Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulduğuna dair rivayetler vardır. Saray içinde Büyük ve Küçük Odalar, Doğancı Koğuşu, Seferli

Koşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda olmak üzere birimlere ayrılmıştı. Her odada farklı bir eğitim veriliyordu. Yeniçeri Ocağı'na girecek olanlara Acemi Oğlan, Enderun'a girecek olanlara ise İç Oğlan ismi veriliyordu. Bu şekilde devletin memur ihtiyacı karşılanıp, sürekli bir şekilde padişahın gözetiminde bulunuyorlardı. 25 yaşına kadar eğitim alan İç Oğlanlar bu yaşı bitirdiklerinde taşrada veya merkezde sipahilik, tülbenddarlık, rikabdarlık, çuhadarlık, silahdarlık, has oda başılık, hazine kethüdarlığı gibi görevler üstleniyorlardı. Devletten üç ayda bir defa olmak üzere maaş alırlar, giyecekleri ve yiyecekleri devlet tarafından karşılanırdı. Sonraki dönemlerde görüleceği üzere birçok devlet adamı Enderun'da yetişmiştir. 17. yüzyıla kadar Enderun'da öğrenci sayısı yaklaşık olarak 5000 kadardı. Enderun, varlığını 1909'a kadar sürdürmüştür (Koçer, 1987, ss. 8, 9; Hızlı, 2008, ss. 85-88; Baltacı, 2002, ss. 830; Uzunçarşılı, 1988, ss. 1; Koçer, 1987, ss. 11, 12, 15; Bayrakdar, 1994, ss. 32; İpşirli, 2003, ss. 327-333; Cihan, 2007, ss. 18-31; Akkutay, 1984, ss. 25, 67-122).

1699 Viyana Bozgunu ile başlayan süreç Osmanlı eğitim yapılanmasında önemli değişikliklere yol açmış bir dönemin başlangıcıdır. Bu bozgun sonrasında orduda bazı yenilikler yapılmıştır. I. Mahmud döneminde Topçu Ocağı'nı iyileştirmek için 1734'te Avrupa'dan Ahmed Paşa (Comte de Bonneval) getirilmiştir. 1727'de kurulan Humbaracı Ocağı yenilenmiştir. Askeri eğitim vermek üzere Üsküdar'da 1734'te bir Hendesehane açılmıştır. Osmanlı devlet adamları bozulmanın orduda olduğunu düşünmüş ve bu duruma yönelik önlemler almıştır. Tanzimat Dönemi'nden (1839-1876) önce Hendesehane'nin dışında Osmanlıların kurduğu dört önemli eğitim kurumu; Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Mekteb-i Tibbiye ve Mekteb-i Harbiye'dir. Hendesehane; Humbara Ocağı'na bağlı matematik ve mühendislik eğitimi veren askeri bir okuldu. I. Mahmud döneminde tayin olan Ahmed Paşa tarafından burada birtakım yenilikler yapılmıştır. Sadrazam Topal Osman Paşa ve Mehmed Said Paşa'nın da burada önemli çalışmaları olmuştur. Hendesehane kendisinden sonra kurulacak olan mühendishanelere prototiplik yapmıştır. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun 1770 Çeşme Faciası'ndan sonra donanmayı ıslah etmek ve nitelikli deniz gücü personeli yetiştirmek için 1775'te İstanbul Kasımpaşa'da kurulmuştur. Humbaracı Ahmet Paşa gibi yabancı kökenli olan Baron de Tott'un bu teşkilatlanamaya önemli katkıları olmuştur. Mühendishanede yabancı ders kitapları okutulmuş ve ders araç-gereçleri kullanılmıştır. III. Selim döneminde Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'a benzer

olarak Mühendishane-i Berr-i Hümayun kurulmuştur. Mouradgea D'Ohs-son ve Ebubekir Ratib Efendi'nin bu mühendishanenin gelişimine katkıları olmuştur. Burada yabancı hocaların yanı sıra Türk hocalar da görev almıştır. Ders kitaplarının çoğaltılması için bir matbaa kurulmuştur. Mühendishane 1806'da Humbaracı ve Lağımçı ocaklarından ayrılarak müstakil bir kurum haline gelmiştir. Tanzimat döneminde mühendishane, topçu ve istihkâm subayı yetiştirecek bir kurum olmuştur. Diğer bakımdan ordunun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için 1827'de Mekteb-i Tıbbiye kurulmuştur. Ordunun yeniden dizaynını sağlamak ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun subay ihtiyacını karşılamak için 1831'de Mekteb-i Harbiye açılmıştır. Bu iş için Mazhar Bey, Mehmed Namık Paşa ve Ahmed Fevzi Paşa görevlendirilmiştir. Ordu içinde sıbyan bölükleri oluşturulmuş ve bu okulun müfredatı belirlenmiştir. Harbiye'ye hazırlık olması için 1874'te askeri rüşdiyeler ve idadiler açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na gidildiğinde şüphesiz bu mektebin sağladığı faydaların önemi büyüktür. Mekteb-i Harbiye'nin 1914'te kapatılmasının ardından 1935'te bu okul Harp Okulu'na dönüştürülmüştür (Bilim, 2002, ss. 143-234).

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili belirtiler olmamasına rağmen bu dönemin en köklü dönüşümleri eğitim alanında oldu. Öncelikle 1847'de Mahalle mekteplerinden mezun olanlarda görülen Türkçe okur-yazarlığın ve eğitimin düşük seviyede kalması Tanzimat eğitimcilerini harekete geçirdi. Bu seviyeyi artırmak için yapılan girişimler Meclis-i Maarif ve ona bağlı olan Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin genel görüşü nedeniyle sonuçsuz kaldı. Eğitim alanında bürokratik gelişmelerin sağlanması için meclisler kuruldu ve tercüme faaliyetleri için 1851'de Encümen-i Daniş açıldı. Yükseköğretimin yapılması için bir darülfünun kurulması düşünüldü fakat uygulamaya geçilemedi. Toplumsal ihtiyaçlar için Ebe, Baytar ve Ziraat mektepleri gibi mektepler açıldı. 1848'de ortaokullara erkek öğretmen yetiştirmek için Darümualliminler kuruldu. Ahmed Cevdet Paşa'nın bu konudaki çabaları son derece önemlidir. Diğer bakımdan 1856 Islahat Fermanı, Osmanlı halkının tamamına okul açma yetkisi vermiştir. Eğitim idaresi ise padişahın tekeline bırakılarak eğitimde birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Fikri yapı bakımından din temelli millet kavramı ve siyasi bakımdan Osmanlılık ön planda tutulmuştur. Var olan nezaret 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti bir bakıma Eğitim Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Askeri okullara gayrimüslim öğrenciler de kabul edilmiştir. Gayrimüslimler istedikleri takdirde kendi okullarını da

açabilme özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Paris'e gönderilen Osmanlı vatan-daşı öğrencilerin zararlı etkilerden korunması için Paris'te Mekteb-i Osmani açılmış fakat amacına uygun olmadığı gerekçesiyle kısa sürede kapatılmıştır. 1863'te Darülfünun açılmış fakat 1900'de sürekli olarak eğitim vermesine kadar belirli aralıklar ile kapatılıp açılmıştır. İslahat Fermanı'ndan sonra bu dönemde ilk kız rüşdiyesi açmak ve memur ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Mülkiye, Orman Mektebi, Kız Sanayi Mektebi gibi okullar da açılmıştır. Darümuallimin'e ek olarak Darümuallimin-i Sıbyan Okulu eğitime başlamıştır. 1868'de ilk Osmanlı lisesi (idadi) olan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Fransa Eğitim Bakanlığı ile ortaklık yapılarak açılmış olup programı Fransız eğitim programı ile aynıydı. Tanzimat döneminde görülen önemli gelişmelerden bir diğeri; İslahat Fermanı'nın getirdiklerinin bir sonucu ve Fransa Eğitim bakanı Jean Victor Duruy'un etkisi ile 1869'da ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamname idari ve müfredat birliğine giden yasal bir uyum projesidir. Nizamnamede belirtilen müfredatı yürütmek ve denetlemek için meclis organları kurulmuştur. Bu nizamnameye göre eğitim; ilk, orta ve lise düzeyinde; ibtidai, rüşdi ve idadi olarak üçe ayrıldı. İlkokulda eğitim dili her milletin kendi dilinde ortaokulda ise Türkçe olarak belirlendi. Yapısal olarak okullar genel ve özel olarak ikiye ayrıldı. Özel okullar da müslim ve gayrimüslim olarak ikiye bölündü. Yükseköğretim için Darülfünun ayrı olarak ele alındı. Böylece Osmanlı'da eğitim ayrıntılı ve köklü bir düzenlemeye kavuştu. Tanzimat döneminde geleneksel eğitim kurumları devam etmekle beraber toplumun ilgisi modern eğitim kurumlarına yöneldi. Bu gelişmelerde Sadık Rifat, Reşit, Cevdet, Ziya, Münif ve Mithat paşalar ile Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Selim Sabit, Tahsin ve Ahmet Mithat efendilerin büyük katkıları olmuştur. Fakat halkın eğitim seviyesindeki gelişmeler henüz üst düzeylere çıkarılamamıştır. Eğitimin öncelik yeri İstanbul olarak kalmıştır (Gündüz, 2015, ss. 63-75).

I. Meşrutiyet ve Abdülhamid dönemi eğitim sisteminin temeli; ilk ve orta öğretim alanında Tanzimat döneminde yapılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilmesine dayanmaktadır. Tanzimat döneminde yapılan uygulamalar bu döneme kaynaklık etmiştir. Bu dönemde; ibtidailer 200'den 4.000-5.000'lere, rüşdiyeler 250'den 600'lere idadiler 5'ten 104'lere ve Darümualliminler 4'ten 32'lere çıkarılmıştır. Yeni öğretime göre hizmet veren sıbyan okulları 10.000'lere ulaşmıştır. Tanzimatçıların İstanbul'u merkeze alan hedeflerinden ileri gidilerek eğitim taşraya yayılmıştır. Merkez ve

taşrada maarif teşkilatları kurulmuştur. Fakat ilk ve orta öğretim Avrupa seviyesine ulaşamamıştır. Eğitim alanında Kemal, Münif, Ahmet Vefik ve Mustafa Nuri paşaların bilgilerinden yararlanılmıştır. Sadrazam Sait Paşa, Selim Sabit ve Emrullah Efendi gibi kimselere eğitim nezaretinde önemli görevler verilmiştir. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi ve kurumlarının niteliği beklenen oranda olmasa da birtakım gelişmelerin görüldüğü bir dönemdir. Ayrıca bu dönem, eğitimin Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükümlerinin taşrada uygulanışı bakımından önemli bir dönemdir (Kodaman, 1999, ss. 163-166).

II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlükçü yaklaşımlarda siyasi ve toplumsal sorunların yanında eğitim sorunu da ele alınmıştır. Eğitim, amaç ve nitelik bakımından bir kısım aydınlar tarafından tartışılmıştır. Tartışılan konular şunlardır; 1869 Nizamnamesi'nde öngörülen değişikliğin hangi boyutta yapılacağı, toplumun ihtiyaç duyduğu insan profili, reformundan nereden başlanacağı, 1869'ta uygulamaya konulan Maarif Nizamnamesi'nin durumu, eğitimde birlik, eğitim dili ve kadın eğitimi. Bu ortaya atılan konular Emrullah Efendi, Satı Bey, Ahmet Cevat, Edhem Nejat, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp gibi kişiler tarafından tartışılmıştır. Bu kişilerin eğitim tartışmaları tam anlamıyla siyasi figürler tarafından anlaşılammış olmakla birlikte; yeni programlar açılmış, kadınların eğitimdeki rolü göstermelik olmaktan çıkarılmaya çalışılmış, ezberci anlayıştan deney-gözlemci bir anlayışa doğru gidilmiş ve siyasi dersleri de içeren birtakım dersler öğrencilerin ders müfredatlarına eklenmiştir (Doğan, 2012, ss. 341-343).

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasal, toplumsal ve askeri çalkantılar içinde bu dönemin temel görüşü; eğitim ve hatta ulusal eğitim üzerinedir. II. Meşrutiyet döneminin bahsedilen aydınları devleti çöküşten kurtarmanın yollarını eğitimde aramışlardır. Bu dönemin eğitim nazırlarından Emrullah Efendi'ye göre; eğitimde yenileşme darülfünun/üniversiteden başlamalıdır. Buna dayanak olarak maddi imkanların ve öğretmen sayısının yetersiz olduğunu gerekçe göstermiştir. Satı Bey bu görüşe karşı çıkarak eğitimde yeniliğin ilkokullardan başlaması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Satı Bey, Osmanlıcılık görüşüne sahip Prens Sabahaddin'in de görüşlerine karşı çıkarak "ahlak eğitiminde de milli olunabilir" ilkesini savunmuştur. Emrullah Efendi'nin görüşleri İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından desteklenmiştir. Baltacıoğlu'na göre;

Emrullah Efendi'nin görüşleri Türkçü yaklaşıma uygundur. Durkheim ve Spencer'in görüşlerinden etkilenen Ziya Gökalp ise; eğitimde çağdaşlaşmayı ve tamamen millileşmeyi savunmuştur. Ona göre; Türk tarihi incelenmeli, Türkler arasında dil birliği sağlanmalı, Türkçe yabancı unsurlardan arındırılmalı ve medreselerde eğitim olmamalıdır. Köylünün eğitim yoluyla kalkınmasını isteyen Edhem Nejat'ın görüşleri de Ziya Gökalp'in görüşleri ile aynı doğrultudadır. Edhem Nejat ayrıca üretici ve yaratıcı bir eğitim tarzını savunmuştur. İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu görüşe, çıkarıcılığa sebebiyet verebileceği nedeniyle karşı çıkmıştır. Tevfik Fikret, din ve dil ayrımı yapmaksızın gelişmenin gayrimüslim gençlerde olabileceğine dair görüşlerini paylaşmıştır. Mehmet Akif ise II. Meşrutiyet aydınlarının dine soğuk görüşlerini yadırgamış ve din eğitiminin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Bütün bu görüşler arasında tutarsızlık olmasına rağmen II. Meşrutiyet aydınları, eğitimde gelenekçi yorumlardan çağdaş ve yenilikçi yorumlara geçişin simgesi olmuşlardır. Bu bakımdan onların görüşleri diğer dönemlerden ayrılmaktadır. Türk devletlerinde dil birliği bu dönemde ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde yükseköğretimde öğretilen dersler ilköğretimde de öğretilmeye başlanmıştır. Ders kitaplarında içerik bakımından yeni düzenlemeler yapılmıştır. Eğitime ayrılan bütçe artmıştır. Öğrenci, öğretmen ve okul sayısı 3-4 kat yükselmiştir. Darülfünun eğitime yeniden devam etmiş ve Mekteb-i Hukuk açılmıştır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi ile devletin eğitime harcadığı maddiyat sıkıntıya uğramış ve var olan genç nüfus bu savaşlarda erimiştir. Üniversite niteliğindeki İnas Darülfünunu açılmasına rağmen kadın eğitimi göstermelik bir seviyede kalmıştır. İttihat Terakki hükümetinin dağılması ile gelişim istenilen düzeye çıkamamıştır. Tüm eksikliklerine rağmen bu dönem cumhuriyet dönemi eğitimi anlayışına olumlu bir etki bırakmış ve model olmuştur (Sakaoğlu, 2018, ss. 182-218).

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi gibi ağır bir metni imzalamak durumunda kalarak I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmıştır. Tarih boyunca bağımsızlığını koruyan Türkler için Mondros mütarekesi ve sonrasında İtilaf devletlerinin tutumları kabul edilemez olmuştur. Bu zorlu durumun boyutları giderek artmış ve Türk milleti Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde bağımsızlıkları için mücadele vermeye başlamıştır. Böylece Türk kurtuluş savaşı başlamıştır. Kurtuluş mücadelesi birçok alanı etkilediği gibi eğitimi de etkileyerek eğitime yön vermiştir. Eğitim,

Kurtuluş Savaşı'na katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Savaş sürecinde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Ankara'da toplanan kongrede yine kendisi tarafından eğitimin bugünkü temelleri atılmıştır. Kongre, yeni ve milli bir insan yetiştirme konularına vurgu yapması yönleriyle eğitim tarihi açısından oldukça önemlidir. Kurtuluş savaşı sürerken, halkın bilinçlendirilmesi gibi gereklilikler doğmuştur. Bu sebeple halk eğitimi çalışmaları yapılmıştır. Bu süreçte öğretmenlerin katkıları oldukça büyük ve önemlidir. İzmir'in işgalini (15 Mayıs 1919) izleyen günlerde yapılan mitinglerde öğretmenler de ön sıralarda yer almışlardır. Okul binalarında düzenlenen kongrelere katılım gösterip, TBMM'nin açılışında Ankara'daki okullara masa ve sıra temin ederek katkılarda bulunmuşlardır. Kurtuluş savaşı boyunca halkı bilinçlendirerek milli uyanış gibi konulara önem vermişlerdir. Aynı zamanda TBMM'de yapılan konuşmaları kayıt altına almak adına katkı sağlamışlardır. Gönüllü olarak cephelerde savaşmış, geceleri nöbet tutmuş ve gündüzleri ders vermeye devam etmişlerdir. Bazıları cephede ölmüş, bazıları ise okullarda İtilaf devleti mensuplarının zulümlerine uğramışlardır. İşgal birlikleri, Türkleri yok etmek için eğitimi bir silah olarak kullanmışlardır. İlkokul seviyesindeki Türk öğrencilerin çoğu okullarda yurt şiiirleri ezberlemiş ve milliyetçi giyim tarzını benimsemişlerdir. Sultani seviyesindeki öğrencilerin çoğunda milli bilinç oluşmuş ve cepheye katılma isteği doğmuştur. Kız öğrenciler, cephede yaralanan askerleri tedavi etmek için çalışmışlardır (Akyüz, 2014, ss. 317-320).

Kurtuluş savaşı yıllarında, eğitimin idari teşkilat yapısında ikilikler mevcuttu ve oldukça karışıkta. Bunun sebebi; iki farklı eğitim bakanlığının bulunmasıydı. Bunlardan biri, İstanbul'da mevcut Osmanlı Hükümeti'nin Maarif Nezareti bir diğeri ise Mustafa Kemal Paşa tarafından 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da açılan TBMM Hükümeti'nin Maarif Vekaleti'dir. Dönemin Ankara ve İstanbul'daki vekillerine baktığımızda; mevcut Maarif vekilleri: Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Mehmet Vehbi ve İsmail Safa'dır. (1920-1924) Maarif Nazırları ise; Ali Kemal, Sait (2 defa), Abdurrahman Şeref, Rumbeyoğlu Fahrettin ve Hadi paşalardır. Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar bu ikilik devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise Maarif Nezareti kapatılmıştır (Akyüz, 2014, ss. 320).

TBMM'nin açılması milli direniş hareketlerine hukuki bir dayanak olmuştur. Maarif Kongresi, 15 Temmuz 1921 yılında Ankara'da, Hamdullah

Suphi Tanrıöver'in vekilliği sürecinde düzenlenmiştir. İlk eğitim bakanı, oy çokluğu ile Rıza Nur Bey olmuştur. Kongrenin düzenlendiği tarih Sakarya Savaşı'nın hazırlık dönemine denk gelmiştir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, cepheden TBMM'ye gelerek kongrenin açılış konuşmasını gerçekleştirmiştir. Kongrenin amacı, istatistiksel anlamda mevcut okul, öğretmen ve öğrenci durumuna bakılması ve bu durum için nasıl bir yol izleneceğinin tespiti gibi mevzulardır. Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu süreçte eğitime verilecek çabanın çok kıymetli olduğunu belirtmiştir. Mevcut sistemlerin de ötesinde, Türk kültürünü yansıtan milli bir eğitim sisteminin uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Kongrenin ilk toplantısında mevcut durumun değerlendirilmesi yapılarak o tarihte eğitimle alakalı tablolar incelenmiştir. Kongrede eğitim adına yapılan ikinci toplantıda ise; halkın eğitim konusundaki durumu göz önünde bulundurularak eğitim alanındaki ihtiyaçlar analiz edilmiştir. Bu doğrultuda sade bir eğitim programı oluşturulması düşünülmüştür. Sonraki oturumlarda ilköğretim ve ortaöğretim kademesindeki eğitim programları tartışılmıştır. Kongre, savaşın devam etmesi sebebiyle planlanan süreden erken bitmiştir. Bu sebeple tüm konular ayrıntılı olarak incelenememiş olsa da kongrenin son toplantısında, uygulanabilir gerçekçi bir eğitim oluşturma konusunda ortak fikre varılmıştır (Gündüz, 2020, ss. 122-123; Şanal ve Alaca, 2023, ss. 98).

8 Mart 1923'de İsmail Safa tarafından Misak-ı Maarif genelgesi yayımlanmıştır. Genelgede eğitimin amaçları bildirilmiştir. Çağdaş bir eğitim anlayışını toplumun her kesimine ulaştırmak öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Genelge, eğitimdeki hedefleri ve bu hedeflerin uygulanma sırasını bildirmesi açısından önemlidir. Eğitime dair konuların kapsamlı olarak ele alınması ise 15 Temmuz 1923'de Ankara'da Birinci Heyet-i İlmiye'nin toplanması ile gerçekleşmiştir. Dönemin Maarif Vekili İsmail Safa'nın başkanlığında Ankara Türk Ocaklarında bir kongre gerçekleştirilmiştir. Kongrenin başkanı Ziya Gökalp olmuştur. İsmail Hakkı Baltacıoğlu da kongredeki önemli isimlerdendir. Bu toplantıda Heyet-i İlmiye'ye bağlı bir komisyon kurulmuştur. Bir ay boyunca Maarif teşkilatının birimlerinde görev alan kişiler ve öğretmenlerin katılımlarıyla çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar, seçilen ilgili komisyon tarafından incelenerek uygulamaya geçilmiştir. Toplantıda milli bir eğitim için yapılması için gerekli durumlar üzerinde durulmuştur. Öğretmen yetiştiren kurumlar ve diğer eğitim kademelerindeki mevcut programlarda değişiklikler yapılması, kadınların eğitimdeki

yeri, ücretsiz eğitim ve köylünün eğitilmesi gibi önemli hususlar konuşulmuştur. Birinci Heyet-i İlmiye Kongresi 1921'deki Maarif Kongresi'ne göre daha kapsamlı olup, bu kongre cumhuriyetin ilk yıllarında yapılacak uygulamalar için rehber olmuş ve çağdaş anlayışa uygun bir eğitim-öğretim sürecine geçiş dönemi başlamıştır. (Sakaoğlu, 2018, ss. 233-234; Gündüz, 2020, ss. 125-127).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra, başta eğitim olmak üzere birçok alanda devletin yetiştirmek istediği yeni insan modeline uygun çalışmalar yürütülmüştür. Bu dönüşüm için en önemli araç şüphesiz eğitim olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, eğitim sistemindeki karışıklık ve ikilik durumu ele alınmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nden kalan din ağırlıklı eğitim kurumlarının yanı sıra, Tanzimat'ın etkisiyle kurulan laikliğe yakın kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu ikilik sorununu çözmek için ilk iş eğitim kurumlarını tek bir çatı altında toplamak ve onu tek bir amaca yönlendirmek olmuştur. Atatürk'e göre; tüm okulların bir olması ve tüm öğrencilerin aynı vasıflarla bu okullardan mezun edilmesi gerekiyordu. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ile eğitim, tek bir çatı altında toplanmıştır. Dönemin Saruhan Milletvekili tarafından TBMM'ye sunulan kanun metni kabul edilmiş ve mevcut okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır (Şanal ve Alaca, 2023, ss. 101; Güven, 2022, ss. 212-213).

23 Nisan 1924'te Ankara'da Vasıf Çınar'ın başkanlığı sürecinde, İkinci Heyet-i İlmiye çalışmaları yapılmıştır. Okul kademelerine ve eğitim sürelerine uygun değişikliklere gidilmiştir. Kız liseleri tam sınıflı hale getirilmiş ve lise kademesi ile öğretmen okullarının programlarında genişletme yapılmıştır. Ders kitaplarının yazılması konusunda uzman kişiler görevlendirilmiştir. Bu durum, günümüzdeki milli eğitim şuralarını meydana getirmiştir. 27 Aralık 1925'te ise Üçüncü Heyet-i İlmiye çalışmaları yürütülmüştür. Bu kongre, Cumhuriyet döneminde eğitimi düzenlemek, laik ve milli bir eğitim oluşturmak ve bu doğrultuda yeni bir insan tipi yetiştirmek adına yapılan ilim toplantılarının sonuncusu olma niteliği taşımaktadır. Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantıları sırasında daha çok karma eğitim üzerinde durulmuştur. Karma eğitim; eğitimde fırsat eşitliği sağlamak, ekonomik ve sosyal alanlarda kadınların katkısından yararlanmak, çocuk yetiştirme gibi önemli görevler üstlenen kadınların iyi bir annelik yapabilmesi adına bilinçlendirilmesi ve kadın-erkek eşitliği açısından önemlidir.

1925'te Ortaokul kademesinde karma eğitim kabul edilse de daha üst eğitim kademelerinde bu durum daha geç gerçekleşmiştir. 2 Mart 1926'da Maarif Teşkilatı hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Bu süreçte gerçekleşen ilim toplantılarında alınan kararların hızla uygulamaya koyulduğunu görüyoruz. Bu çalışmalar; ilköğretimin 5 yıl zorunlu eğitim olarak belirlenmesi ve hızla tüm kademelere yönelik okul sayısında artışa gidilmesi gibi çalışmalar olmuştur. Eğitimde sağlanan birlik ile birlikte yapılan çalışmalar 1930'lu yıllara kadar bu doğrultuda gelişerek devam etmiştir (Gündüz, 2020, ss. 127-131; Güven, 2022, ss. 213).

Atatürk, iyi bir geleceğin ancak eğitimin sağlam temeller üzerine kurulması durumunda gerçekçi olacağını bilincindedir ve bu konudaki görüşleri II. Meşrutiyet'in milli aydınları ile paralel doğrultudadır. İçinde bulunduğu durumun şartları ile toplumun ihtiyaçlarını fark etmiş ve eğitim alanında bu çizgide ilerlemiştir. Bugünü gözlemleyerek uzun vadeli sağlam bir gelecek inşası için çaba göstermiştir. Eğitim alanında uzmanlaşmış bir kişi olmamakla beraber aldığı iyi eğitimler, liderlik vasfı ve eğitim vizyonu sayesinde eğitimin önemini kavramış ve bu konuyla alakalı köklü değişiklikler yapmıştır. Öğretmenlerin gelecek nesilleri yetiştirme gibi önemli bir görevi bulunmaktadır. Bu sebeple Atatürk, öğretmenlere ve öğrencilere önem vermiş ve onlara imkanlar sağlamıştır. Bireyleri topluma kazandırmayı, onları gerekli bilgi ve beceri ile donatmayı ve gelişmiş bir toplum oluşturmayı amaç edinmiştir. Bu motivasyon ile 1923-1925 yılları arasında eğitimde bir sistem oluşturma konusunda oldukça önemli adımlar atılmıştır. Bu tarihlerde eğitimin önemi vurgulanmış, geleneksel eğitime dayalı tüm kurumlara son verilmiş, çağdaş eğitim anlayışına uygun sistem, kurum ve programlar oluşturulmuş, eğitimde yeni bir teşkilat yapısı sağlanmış, milli ve laik bir eğitime geçilmiş, ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, ücretsiz eğitim, karma eğitim gibi yenilikler yapılmıştır (Doğan, 2012, ss. 401-407).

1204 yılında kurulan Pontus Rum Devleti'nin merkezi olan Trabzon, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in gerçekleştirdiği seferle Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu tarihten itibaren bölge, Osmanlı Devleti içerisinde stratejik ve idari açıdan önemli bir konuma sahip olmuştur. Özellikle şehzadelerin sancak beyliği yaptığı bir bölge olarak dikkat çeken Trabzon, 1487-1510 yılları arasında Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliği döneminde

sancak beyliği görevini üstlendiği bir yerleşim yeri olmuştur. Ayrıca, Kanuni Sultan Süleyman da Trabzon'da dünyaya gelmiştir. Trabzon'un bir eyalet haline gelmesi ve idari öneminin artışı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşmiştir. Trabzon Sancağı 1514'e kadar Rum eyaletine, 1517'ye kadar Erzincan-Bayburt vilayetine, 1535'e kadar Anadolu vilayetine, 1580'e kadar Erzurum vilayetine bağlı kaldı. 1680'lerde Trabzon eyalet statüsüne kavuştu. Osmanlı Devleti'nin 39 Eyaletinden birisi olan Trabzon, beş sancaktan oluşmaktaydı: Canik, Batum, Maradit, Şebinkarahisar ve merkez Trabzon. 1486'de bu şehirde 2.025 Müslüman ve 5.549 Hıristiyan vardı. 1583'te ise 6.083 Müslüman ve 4.901 Hıristiyan olmak üzere toplamda 10.984 kişi vardı. 1860'ta ise 40.000 Müslüman, 10.000 Rum ve 600 İranlı vardı. Ancak 1863 yılında Osmanlı yönetiminde gerçekleştirilen idari reformlar çerçevesinde "eyalet" terimi kaldırılarak yerini "vilayet" yapısına bırakmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesinin ilan edildiği tarihte vilayette 365.260 Müslüman, 63.438 Rum, 16.399 Ermeni ve 1.658 Katolik olmak üzere toplam 446.775 kişi vardı. Nüfus bu tarihte Trabzon, Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarında yaşayanların toplam sayısıydı. 1867 Vilayet Nizamnamesi ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi'ne göre; Trabzon Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarından oluşan bir vilayete dönüştü (Yılmaz, 2020, ss. 21-28; Yolalıcı, 1994).

1871 salnamesinde Trabzon sancağında 130 adet sıbyan mektebi, 53 adet medrese olduğu yazılıdır. 1892'de ise Trabzon sancağında 2390 sıbyan mektebi vardı. Sıbyan mektepleri, zamanla eğitim ihtiyacını karşılamamaya başlamıştır. Bu sebeple, 1870'ten sonra sıbyan mekteplerinin sistemli hale getirilmesi için çalışmalar hız kazanmış ve "ibtidai" adı verilen yeni ilköğretim okulları açılmaya başlanmıştır. 1876 Kanun-i Esasi ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiş; bir yandan yeni iptidai okullar açılırken, diğer yandan mevcut sıbyan mektepleri de "Usul-i Cedide" (yeni yöntem) doğrultusunda dönüştürülmüştür. 1903 yılında Trabzon vilayetinde toplam 60 adet medrese bulunmaktaydı. Bunların 26 tanesi Trabzon Sancağında yer almaktaydı. Medrese sayısının en fazla olduğu ikinci kaza 7 medreseyle Trabzon kazasıydı. Her medresede bir müderris görev yapmaktaydı. 1903 Salnamesine göre Trabzon vilayetinde toplam 3.111 medrese öğrencisi bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin 1.578'i Trabzon Sancağında, 480'i ise Trabzon kazasında eğitim görmekteydi. Öğrenci sayısı göz önüne alındığında, her medresede yalnızca bir müderris bulunması, öğretim kalitesi ve eğitimin

verimliliği açısından ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. 60 medreseden yalnızca biri Kanuni Sultan Süleyman tarafından, altısı ise devlet adına görev yapmış önemli şahıslar tarafından yaptırılmıştı. Diğer medreseler hayırseverler tarafından ya da iane (bağış) maksatlı inşa edilmişti. Köylerde yer alan medreseler ise doğrudan köy halkı tarafından yaptırılmıştı. Bu durum, eğitimin devlet denetiminde olmadığını ve devletin bu alanda doğrudan bir sorumluluk üstlenmediğini açıkça göstermektedir (Yolalıcı, 1994).

1890'da eğitimin en temeli ibtidai mektepler olarak görülmüş ve bu konuda çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaların bir sonucu olarak bazı mektepler tamir edilmiş ve yeni ibtidai mektepleri açılmıştı. Bunların devlet içinde sayıları 162'ye çıkmıştır. Salnamelere göre Trabzon'da ilk ibtidai mektep 1892 yılında açılan Akçaabat Mekteb-i İbtidaisi'ydi. Akçaabat Mekteb-i İbtidaisi'nin ilk hocası ise Hacı Mahmud Efendi'ydi. 1905-1906 eğitim döneminde Trabzon'da 82 erkek, 1 kız, 443 karma olmak üzere toplam 526 resmi ibtidai mektep bulunmaktaydı. İki adet de karma şahsi ibtidai mevcuttu (Arıcı, 2006, ss. 24-38).

Rüşdiye mekteplerine baktığımızda eğitim süresinin 4 yıl olduğu görülmektedir. Öğrencilere birinci sene; Ulum-i Diniye, Arapça, Farsça, Ahlak, Türkçe, Türkçe Kıraat, Hatt-ı Sülüs, Hesap gibi dersler, ikinci sene; Arapça, Farsça, Türk Dili ve İmla, Fransızca, Hesap, Coğrafya, Sülüs ve Rika, Resim gibi dersler, üçüncü sene; Arapça, Farsça, Türk Dili ve İmla, Fransızca, Tarih, Hesap, Coğrafya, Sülüs ve Rika ile resim dersler ve dördüncü sene ise; Arapça, Farsça, Türk Dili ve İnşa, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Defter Usulü, Rika ve Resim dersleri öğretiliyordu. Sonraki senelerde Arapça ve Farsça derslerin saati azaltılmış onların yerine Fen, Matematik, Coğrafya gibi derslerin süreleri uzatılmıştır. Trabzon'da ilk rüşdiye mektebi ise; 1856'da açılmıştır. 1876'dan önce Trabzon'da 7 adet rüşdiye mevcuttu. Mevcut rüşdiyelerdeki toplam öğrenci sayısı ise 330'du. Bu tarihte devletin 423 adet rüşdiyesi bulunmaktaydı. Trabzon'daki oran devlet geneline göre 60'ta biri kadardı. 1906-1907 yılına geldiğinde Trabzon'da 12 erkek, 1 kız rüşdiye mektebi bulunuyordu. İlk kız rüşdiyesi 1858 yılında açılmış fakat çok fazla ilgi görmemiştir. Bu ilgisizlik cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu sebeple 1862 yılından itibaren kız öğrenciler orta öğretim eğitimi almaya başlamışlardır. Kız öğrencilerden oluşan İnas rüşdiyelerinde; Mebadi-i Ulum-i Diniye, Osmanlı Türkçesi Kuralları,

Nakiş ve Resim dersi, Arapça, Farsça, İmla ve İnşa, isteğe bağlı Müzik dersi, Müntahabat-ı Edebiye, Tedbir-i Menzil, Tadad ve Terkim, İlm-i Hal, Tarih, Coğrafya, Sülüs ve Rika, Türkçe Kıraat, Hesap, Ahlak gibi dersler okutulmuştur. Trabzon'da ilk İnas (kız) rüşdiyesi 1875 yılında açılmıştır. Trabzon vilayeti salnamelerinde İnas rüşdiye mektepleriyle ilgili ilk bilgiler 1894 yılı olarak geçmektedir. Salmameye göre; bu tarihte kız rüşdiyelerinin ilk hocaları Gülsüm Hanım, Ağnas Hanım ve Esmâ Hanım olarak geçmektedir. 1904'e ait salnameye göre; Merkez İnas rüşdiyesinin ilk öğrenci sayısı 85 olarak verilmiştir. Askeri rüşdiyelerin eğitim süresi ise; başlangıçta üç yıldır fakat daha sonra dört yıl olarak belirlenmiş ve bu dört yılda Türkçe İmla, Sarf, Farsça, İlm-i Hal, Fransızca, Hüsn-ü Hat, Resim, Nahiv, Hesap, Coğrafya, Farsça, Mantık gibi dersler verilmiştir. Trabzon'da açılan ilk askeri rüşdiyesi 1882'de açılmıştır ve 1888'e ait salnamede bununla alakalı bilgiler vardır. İlk askeri rüşdiyenin kadrosunda; müdür Mustafa Cavit Efendi ile öğretmenlerden Derviş, Tefvik, İmameddin, Zühdi, Raşit, Nuri, Şükrü ve Mustafa Efendiler bulunmaktaydı. Bu rüşdiyede toplam 459 öğrenci vardı (Arıcı, 2006, ss. 41-65).

İdadi mekteplerine bakıldığında öğrencilerin gördüğü dersler şu şekildedir; Türkçe Kitabet ve İnşası, Fransızca, Osmanlı Kanunları, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumi, İlm-i Mevalid, Matematik, Hesap ve Defter Tutma Usulleri, Hendese ve Hesaplama, Doğa Bilimleri, Kimya ve Resim dersleridir. Taşradaki idadiler, önce yalnızca gündüz eğitim verirken daha sonra gece eğitim vermeye de başlamıştır. 1918'de devletin 7'si İstanbul'da olmak üzere toplam 69 idadisi bulunmaktaydı. Trabzon'da ilk idadi mektebi 1884'te açılmıştır. Mekteb-i İdad-i Mülki ile ilgili salnamelerde geçen ilk bilgi ise 1888'e aittir. Trabzon Mülkiye İdadi Mektebi'nin ilk müdürü Askeri Rüşdiye Müdürü olan Ahmet Fevzi Efendi olup idadide 55 öğrenci ve 3 hademe bulunmaktaydı. Öğretmen kadrosuna bakıldığında Abbas, Mustafa, Cavit, Nuri ve Zühtü Efendiler gibi isimler bu idadide görev almaktaydı. Daha sonraki yıllarda kadroda değişiklikler olup ilk gayrimüslim öğretmen olan Jozef Efendi kadroya dahil edilmiş ve Jozef Efendi Fransızca dersler vermiştir. 1902'ye ait salnameye göre; Trabzon'da 1 adet gece eğitim veren idadi bulunmaktaydı. Bu gece eğitim veren idadide 6 gayrimüslim öğrenci ve 231 Müslüman öğrenci olmak üzere toplam 237 öğrenci öğrenim görmekteydi. 1904 tarihli salnameye bakıldığında ise;

gece öğrenim gören öğrenci sayısı 84, gündüz eğitim gören öğrenci sayısı ise 216 olarak belirtilmektedir (Arıcı, 2006, ss. 67-83).

Mevcut öğretmen sayıları, kurum ve öğrenci sayısına oranla yetersiz kaldığı için İstanbul'un yanı sıra taşrada da Darümuallimin mekteplerinin açılması gerekmektedir. Bu sebeple 1882'ye kadar 14 yerde Darümuallimin açılmıştır. 1899-1904 yıllarında mevcut Darümuallimin mektebi toplamda 20 adet, mevcut öğretmen sayısı ise toplam 43'tü. Trabzon'da açılan ilk Darümuallimin mektebi hakkındaki bilgi 1894'e ait salnamede geçmektedir. Trabzon'da bulunan Darümuallimin mektebinde 358 imam ve öğretmene usul-i cedid eğitimi verilmiştir. Bu mektepte Abdullah Efendi adında bir öğretmen görev yapmakta ve Osman Efendi adında bir hademe bulunmaktaydı. Okulun 17 öğrencisi vardı. Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştirme konusunda yürütülen çalışmalar yetersiz kalmış olup öğretmen açığını kapatmak için memur, subay, medrese eğitimi alan kişiler, din görevlileri, idadi mezunları ve gayrimüslimlerden yararlanılmıştır. 1923'lerde dahi Darümuallimin mektebi sayısı ancak 20'lere çıkabilmiştir (Arıcı, 2006, ss. 91-92, 96).

Trabzon'da açılan ilk İslahhane Mektebi, 1867 yılında kimsesiz çocuklara eğitim vermek amacıyla kurulmuştur. İlk Polis Mektebi ise 1875 yılında polis yetiştirmek üzere açılmış, ancak Cumhuriyet döneminde kapatılmıştır. Mekteb-i Hamidiye ise 1880 yılında kurulmuş; spor, yabancı dil ve müzik gibi alanlara yoğunlaşan modern bir okul olarak faaliyet göstermiştir (Tunç, 1998, ss. 16-18).

Yabancı okulların faaliyet alanları ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Kanun-i Esasi gibi yasal düzenlemelerle sınırlandırılmıştır. Trabzon vilayetinde toplam 31 gayrimüslim okulu bulunmaktadır. Bu okullardan 1'i Canik'te, 7'si Trabzon'da, 23'ü ise Giresun'da yer almaktadır. Okulların 25'i erkek öğrencilere, 6'sı ise kız öğrencilere yöneliktir. 26'sı Rum, 5'i Ermeni okuludur. Ayrıca Trabzon Merkez Kazasında 2 tanede ecnebi (yabancı) okulu bulunmaktadır. Bu okullardan biri Fransa'ya, diğeri ise İran'a aittir. Osmanlı Devleti'nde İlk matbaa, 1727 yılında kurulan Müteferrika Matbaası'dır. İlk Türkçe basılan gazete ise 1831 yılında yayımlanan Takvim-i Vekayi'dir. Bu gazetenin adı 1922 yılında Resmî Gazete olmuştur. Trabzon vilayeti genelinde toplam 12 kütüphane bulunmaktadır. Bunların 5'i Trabzon'dadır. Vilayet genelinde toplam dört matbaa yer almakta olup,

bunların üçü Trabzon Merkez Kazasında bulunmaktadır. Bu matbaalardan ikisi özel, biri resmîdir. Özel matbaalardan biri, Osmanlı'ya bağlı Rum bir vatandaşa aittir. Trabzon'da çıkan ilk özel gazete ise Ceride-i Havadistir. Gazeteler, 1867 yılından itibaren vilayetlere yönelik olarak yayımlanmaya başlanmıştır. 1869 yılında Trabzon'da ilk yerel gazete "Trabzon" adıyla yayımlanmıştır. 1876 yılına gelindiğinde, tüm vilayetler genelinde toplam gazete sayısı 22'ye ulaşmıştır (Yolalıcı, 1994).

Trabzon'da 1922 yılında yayımlanan Zafer Gazetesi'ne göre, şehir merkezinde bulunan ilk mektepler şunlardır: Fatih İnas Mektebi, Fatımiye İnas Mektebi, Zeytinlik Mektebi (Günümüzdeki Cudibey İlkokulu). İdadi düzeyinde ise Trabzon Lisesi ile öğretmen yetiştiren Darülmualimin bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda Trabzon'da 4 erkek ve 3 kız olmak üzere toplam 7 ilkokul, 1 lise ve 1 öğretmen okulu faaliyet göstermekteydi (Tunç, 1998, ss. 66-67).

1923-1924 İhsaiyat Mecmuası'na göre; Trabzon'da umumi ilk mekteplerin birli, ikili, üçlü, dörtlü, beşli ve altılı sınıfa sahip olan toplam 41 erkek mektebi ve 7 kız mektebi vardı. Bu sayı da Türkiye Cumhuriyeti genel ortalamasının yaklaşık olarak 65'te biri kadardı. Altı aşamadan oluşan mekteplerde Trabzon'da 3157 erkek, 574 kız öğrenci olmak üzere toplam 3731 öğrenci vardı. Bu oran Türkiye genelinin yaklaşık olarak 43'te biri kadardı. Muallim sayısı ise 101'di. Bu sayı da Türkiye ortalamasının yaklaşık olarak 74'te biri kadardı. Trabzon'da 1923-1924 ders yılı devresinde orta mekteplerden Tam Devreli Erkek Lisesi olan Trabzon Lisesi'nde İbtidai sınıflarda gündüzcü 324 öğrenci, gececi ücretsiz 23 gececi ücretli 13 öğrenci olmak üzere toplam 360 öğrenci vardı. Birinci devre sınıflarından gündüzcü ücretsiz 16 gündüzcü ücretli 59, gececi ücretsiz 26 ve gececi ücretli 34 öğrenci vardı. İkinci devre sınıflarından gececi ve gündüzcülerden 14 olmakla beraber toplam olarak 509 öğrenci bulunmaktaydı. Trabzon'daki bu oran bu türde eğitim veren Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Tam Devreli Erkek Lisesi olanların yaklaşık olarak yüzde onu kadardı. Bu lisede 11 memur, 12 ibtidai muallimi, 23 tali muallimi olmak üzere 45 muallim vardı. Bu sayı genel Türkiye ortalamasının yaklaşık olarak 12'de biri kadardı. Trabzon Darülmualimin'de tatbikat sınıflarında 100 gündüzcü öğrenci, birinci devre sınıflarında gececi ücretsiz 128 öğrenci olmak üzere toplam 228 öğrenci bulunmaktaydı. Bu sayı Darülmualimini bulunan okullardaki öğrencilerin yaklaşık olarak onda biriydi. Bu okulda 9 memur, 4 kısmi ibtidai muallim, 17 kısmi tali muallim olmak üzere 21 muallim vardı. Bu sayı da genel

ortalamanın yaklaşık olarak 40'ta biri kadardı. Darüleytamı bulunan Trabzon'da öğrenim göre sadece 104 erkek öğrenci vardı. Bu sayı yaklaşık olarak Türkiye ortalamasının 54'te biri kadardı (İM, 1341, ss. 40, 41, 44, 45, 50, 51, 83; Kapağöz, 2024, ss. 69, 71, 81, 91, 95, 99, 107, 123, 127, 137, 146, 170).

1924-1925 İhsaiyat Mecmuası'na göre; Trabzon'da 26 muallimli 202 erkek öğrencili 1 erkek lisesi vardı. Orta mekteplerden 12 muallimli 42 öğrencili 1 erkek orta mektebi bulunmaktaydı. 10 muallimli 20 öğrencili 1 de kız orta mektebi bulunmaktaydı ve 179 erkek öğrencili 16 muallimli 1 erkek muallim mektebi mevcuttu. Bu oranlar Türkiye genelinin yaklaşık olarak 15 ile 30'da biri kadardı. Öksüz erkek yurtlarında ise ders gören ve görmeyenler olmak üzere toplam 173 kişiydi. Yine bu yılda 5 sınıflı 67 erkek ilk mektebi ve 8 kız ilk mektebi vardı. Öğrenci sayıları erkeklerde 4713 kızlarda 653'tü (İM, 1927, ss. 38, 39, 50, 51, 86, 87; Karaalp, 2023, ss. 15, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 66, 67, 68, 70, 78, 86, 90, 91, 95, 96, 99, 101, 139, 141, 170, 239).

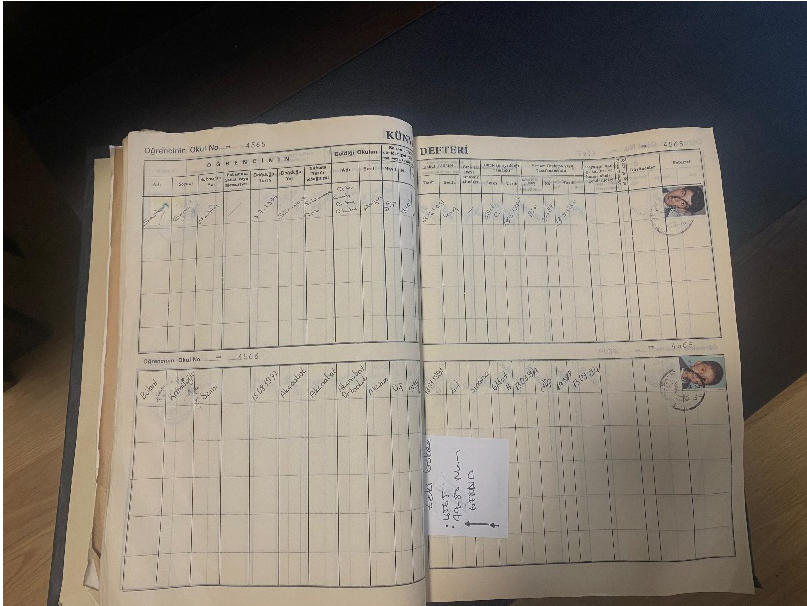
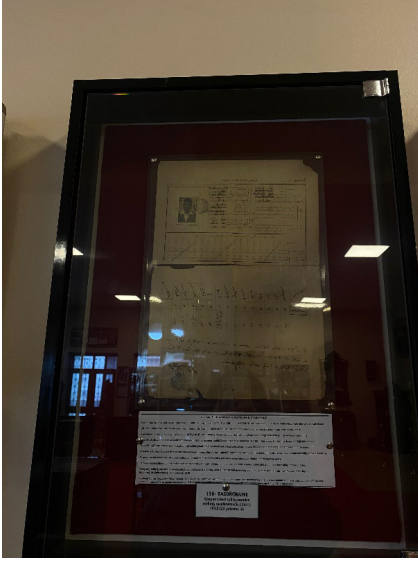
İhsaiyat mecmularına göre (1923-1925) değerlendirilen Trabzon'daki eğitim kurumlarının kuruluşu 1869 Maarif Nizamnamesi'nin ilan edilmesinden sonraki döneme dayanmaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde açılan ibtidailer, rüşdiyeler, idadiler ve liseler, askeri okullar ve diğer meslek okullarının bina, öğretmen ve öğrenci açısından ilkokullar haricinde oldukça düşük bir seviyede olduğu görülmektedir. Bunların içerisinde ilkokullardan yüksekokullara gidildikçe kurum ve kişi sayısının düştüğü görülmektedir. Yükseköğretim kurumu olan ilk üniversite ise cumhuriyet döneminde 1955'te açılabilmiştir. Buradan mezun olanların nerede istihdam edildiklerine dair bilgiler kısıtlı olduğu için İhsaiyat Mecmuaları'ndan bu tür çıkarımlar yapılamamaktadır. Trabzon'da 1925'e kadar açılan okulların sayısı; taşrada bir ilde bulunması, maddi imkansızlıklar, savaşların ve göçlerin verdiği zorluklar gibi nedenlerle yetersiz kalmıştır. Diğer bakımından eğitim nitelik bakımından genel olarak diğer taşra vilayetlerinde olduğu gibi istenilen başarıyı sağlayamamıştır. II. Meşrutiyet aydınlarının ve devlet adamlarının üzerinde durmaya çalıştığı kızların okutulması konusu Trabzon'da bu dönemde yüzeysel bir durumdadır. Okullarda erkek üstünlüğü egemen olmuştur. Bununla beraber zor şartlara rağmen laik ve modern eğitime geçiş, eğitimin birleştirilmesi, basın-yayın organlarının çoğalması, kültür seviyesinin artması, eğitimin yaygınlaşması bakımından eğitimde yapılan gelişmeler ilerideki dönemlere olumlu bir etki bırakmıştır.

Ek - 1

Trabzon Fen Lisesi

Mekteb-i Hamidiye (1880) Trabzon İdadisi (1887) Trabzon Sultanisi (1910) Trabzon Lisesi (1924) Trabzon Fen Lisesi (2010)

Ek - 2

Şehit Ünal Bıçakçı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

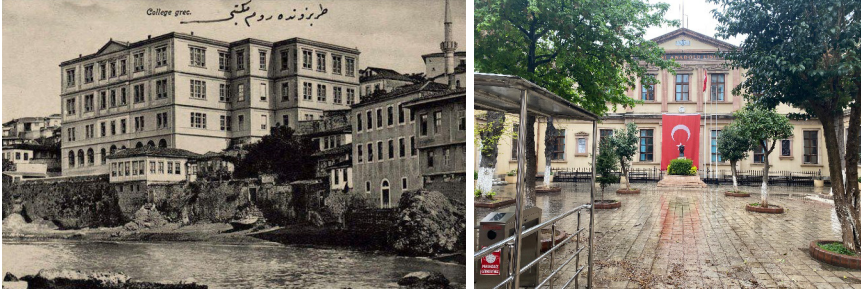
Trabzon Ticaret Meslek Lisesi (1924), Şehit Ünal Bıçakçı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (2016)

Ek - 3

Kanuni Anadolu Lisesi

Frontistrion (1902), Trabzon Rum Mektebi, Trabzon Darülmuallimin (1923), Trabzon Erkek Öğretmen Okulu (1949), Trabzon Öğretmen Lisesi (1975), Trabzon Anadolu Lisesi (1981), Kanuni Anadolu Lisesi (1995)

Ek - 4
Aşağı Aksu İlkokulu

Aksu İbtidaisi (1888)

KAYNAKÇA

Ansiklopedi Maddeleri

BALTACI, C. (2002). Medrese. *Türkler* içinde (C. 11). Yeni Türkiye Yayınları.

BAYRAKDAR, M. (1994). Dâvûd-i Kayserî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 9). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BOZKURT, N. (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 28). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İPŞİRLİ, M. (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 28). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kitaplar

- AKKUTAY, Ü. (1984). *Enderun Mektebi*. Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- AKYÜZ, Y. (2014). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2014*. Pegem Akademi.
- BİLİM, C. Y. (2002). *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*. Anadolu Üniversitesi.
- CİHAN, A. (2007). *Osmanlı’da Eğitim*. 3 F Yayınıvi.
- DOĞAN, İ. (2012). *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*. Nobel.
- ERGIN, M. (2023). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları.
- ERTÜRK, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Yelken-tepe Yayınları.
- GÜNDÜZ, M. (2015). *Osmanlı Eğitim Mirası*. Doğu Batı.
- GÜNDÜZ, M. (2020). *Türk Eğitim Tarihi*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- GÜVEN, İ. (2022). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Akademi.
- KOÇER, H. A. (1980). *Eğitim Tarihi (İlk Çağ) I*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları
- KOÇER, H. A. (1987). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*. Uzman Yayınları.
- KODAMAN, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu.
- Maarif Vekaleti 1339 - 1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası (İM)*. (1341). Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekaleti 1340 - 1341 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası (İM)*. (1927). Devlet Matbaası.
- MUTÇALI, S. (1995). *Arapça - Türkçe Sözlük*. Dağarcık.
- SAKAOĞLU, N. (2018). *Türkiye Eğitim Tarihi 11-20. Yüzyıllar*. Alfa.
- ŞANAL, Mustafa, ALACA, Eray. (2023). *Türk Eğitim Tarihi Orta Asya’dan Günümüze*. Pegem Akademi
- TUNÇ, M., Özen, Ö., & Tokgözi, O. (1998). *Trabzon İlinde Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*. Trabzon Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Makaleler

- ÇELİKKAYA, H. (1991). Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünüşü. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* (3).
- HALİ, Servet ve RENCÜZOĞULLARI, Selcan (2017). İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 6(17).
- ŞALGAM vd. (2023). Selçuklular Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri. *Kültür Araştırmaları Dergisi* (19).
- YOLALICI, M. E. (1994). Maarif salnamelerine göre; Trabzon vilayetinde eğitim ve öğretim kurumları. *Orta Asya ve Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 5, 435-473.
- HIZLI, M. (2008 Eylül). Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6(12).

Tezler

- ARICI, H. (2006). *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilayet Salnamelerine Göre)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- KAPALIGÖZ, M. (2024). *Maarif vekâleti 1339-1340 (1924-1925) ders yılı İhsaiyat Mecmûası transkripsiyonu* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Batman Üniversitesi.
- KARAALP, V. (2023). *Maarif vekâleti 1924-1925 Dersi Senesi İhsaiyat Mecmûası transkripsiyonu* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Batman Üniversitesi.
- YILMAZ, B. (2020). *Trabzon Vilayeti'nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Uşak Üniversitesi.

Şeyhülislamlığa Ait İki Numaralı Telhis Defteri Ve Müderris Atamaları*

Hüseyin Yıldırım** • İlhami Yurdakul***

ÖZET

Bu çalışma 19. Yy telhis defterleri üzerinden Osmanlı medrese sistemini incelemekte olup yoğun olarak yapılan atamalar doğrultusunda ilgili döneme ait teşkilat çerçevesini içermektedir. Telhisler kısaca Sadrazam veya daha alt makamlardan padişaha iznini, görüşünü veya emrini almak için yazılan ve konunun özetini içeren yazılardır.

Şeyhülislamlık defterleri içerisinde yer alan aynı zamanda çalışmanın konusunu oluşturan telhis defterleri, Bâb-ı Meşihat'tan Bâb-ı Âliye yazılmış olan telhisleri içermekte olup dört adet defterden oluşmaktadır. İlki 1871/1872 (1288) yılına ait olan bu defterler 1922/1923 (1341) yılına kadar kayıtları içermektedir. Araştırmamıza konu edilen iki numaralı telhis defteri 3 Safer 1309 (1891) tarihinde başlayıp 19 Muharrem 1317 (1899) bitmektedir.

Telhisler incelendiğinde ilmiye sınıfında yer alan kadıasker, müftü, müderris, vâiz, dersiam, kadı, nâib gibi görevlilerin tayin yerleri, terfî, rütbe atlamaları, görev sürelerinin uzatılmasıyla ilgili kayıtlar bulunmuştur. Bu kayıtlara göre 19.

* Bu bildiri, Hüseyin Yıldırım tarafından Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan *Şeyhülislamlığa Ait İki Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (vr. 1-96) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ezgisemiz16@gmail.com,

*** Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

yüzyıl Osmanlı medrese teşkilatı kuruluşundan itibaren bazı ıslahatlar geçirmiş olup ibtidâ-i dâhil ile başlayıp darü'l-hadis-i süleymâniye müderrisleri ile en yüksek derecesine ulaşan müderrislik dereceleri zaman içinde değişime uğramıştır. Bu değişimi defterler üzerinden göstermeye gayret ettiğimiz çalışmamızda sonuç olarak müderrislik derecelerinin bazı kaynaklarda 8 ila 12 derece arasında sunulduğunu fakat 19. yüzyılda ilmiye teşkilatı içerisinde yer alan telhis defterlerinde bu derecelerin toplamının 12 derece olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müderris, telhis, medrese, mûsıla-i süleymâniye

ABSTRACT

This study examines the Ottoman madrasa system through 19th-century telhis registers, encompassing the organizational framework of the period, reflecting the intensive appointments made. Telhis are simply letters written by the Grand Vizier or lower-ranking officials to the sultan seeking permission, opinion, or order, and providing a summary of the matter.

The telhis registers, which are part of the Şeyhülislam registers and constitute the subject of this study, contain telhis from the Sublime Porte to the Sublime Porte and consist of four registers. The first of these registers dates from 1871/1872 (1288) and includes records up to 1922/1923 (1341). Telhis register number two, the subject of our study, begins on 3 Safer 1309 (1891) and ends on 19 Muharram 1317 (1899).

An examination of the telhis records revealed records regarding the appointment, promotion, promotion, and term extension of officials within the ilmiye class, such as the judge, mufti, mudarris, preacher, lecturer, judge, and naib. According to these records, the 19th-century Ottoman madrasa organization underwent several reforms since its establishment. The ranks of the mudarris, which began with the ibtidâ-i dahil (internal institution) and reached their highest level with the darü'l-hadis-i süleymaniye mudarris, underwent changes over time. Our study, which attempted to demonstrate this change through the registers, concluded that while some sources present mudarris degrees as 8 to 12 degrees, the total of these degrees in the 19th-century telhis registers within the ilmiye organization was 12 degrees.

Keywords: Mudarris, telhis, madrasa, musıla-i süleymaniye

1. Şeyhülislamlık'ta Telhis Yazım Prosedürü ve Telhis Defterleri

Telhis, bir şeyi özetlemek, hülasa etmek, uzun bir yazıyı kısaltmak anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından

sonra padişah ile sadrazamın arasında doğrudan iletişim kurarak yapılan işlemlerin zorlaşması ile yazılı iletişime geçilmiştir. Bu meyanda Sadrazam tarafından arz edilmesi ve padişah tarafından da onaylanması gereken birtakım işlerin yazılı hale gelmesi ile bazı işlemlerin daha hızlı yapılabilmesi adına Telhis yani konuyu özetleyerek padişaha arz etmek kaçınılmaz oldu. Günlük olayları, resmi temsilcilerden gelen raporları, halkın dileklerini ve ihtiyaçlarını, ulufe dağıtımları, müderris, kadı, müftü atamaları vb. hükümdarın onayının alınması gereken konuları sadrazam, genellikle Telhis adı verilen sunumlarda padişaha arz etmek için özetliyordu. Padişah ise cevabını Telhis kağıdının üzerine yazdığı kısa bir buyruk ile yani hatt-ı hümayûn ile sadrazama bildiriyordu.

XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılın büyük bir bölümünde Telhisleri sadrazamın sözlü tâlimatıyla iki memur kaleme alıyordu: Osmanlı Kanunları'na ilişkin ya da daha karmaşık konuları reisülküttâb, daha az önem taşıyan işleri ise sadrazamların kendi kâtipleri sayılan tezkireciler yazıyordu. Telhis kelimesi, sadrazamların raporları dışında en başta Arz Odası'nda rapor vermeye yetkili devlet adamlarının (yeniçeri ağası, baş defterdar, kazasker, müftü) sunumları için de kullanılmaya başlanmış ve bunun neticesinde XVIII. yüzyılda artık pek çok sayıda mektup ve belge türüne Telhis denilmiştir.¹

Bu bağlamda şeyhülislamlara verilen arzuhallerle, gelen ve giden dosyalar üzerinde gerekli incelemeler ve yapılması gerekenler yapılır, işlemleri biten dosyaları Telhisci Bâbîâli'ye götürürdü. Bâbîâli'den mabeyne sunulmak üzere hazırlanan arzları da Bâbîâli'de görevli Telhisi ağalar götürürdü. Telhisçinin Bâb-ı Fetvâ'ya dair dosyalarını Sadarete götürmesine karşın, Şeyhülislam kapıçukadarı Bâbîâli'de işlemleri biten dosyaları Fetvahâne'ye getirirdi.²

Şeyhülislamlığa ait olan Telhisler, atama işlemlerinin sonuçlandırılması için yapılan yazışmaların neticesini oluşturmaktadır. Şeyhülislam tarafından mevleviyet kadınlıkları ve yüksek dereceli müderrislerin tayiniyle ilgili olarak rutin bir şekilde tekrarlanmakta olan tayin prosedürü üç kademeli bir işlemle gerçekleştiriliyordu. Bir tayinin gerçekleşmesi için önce Şeyhülislamlık'tan arz tezkiresi (tezkire-i ma'rûza) yazılıyor, padişaha arz

1 P. Fodor, "Telhis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 40, s. 400-404.

2 İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul 2017, s. 71.

edilen tezkire üzerine Mabeyn'den tayin hakkında iradeyi mübelliğ tezkire kaleme alınıyor ve son işlem olarak da Meşihat'in Telhisi hazırlanıyordu.³

Şeyhülislamlık defterleri içerisinde yer alan aynı zamanda çalışmanın konusunu oluşturan Telhis defterleri, Bâb-ı Meşihat'tan Bâb-ı Âliye yazılmış olan Telhisleri içermekte olup dört adet defterden oluşmaktadır. İlki 1871/1872 (1288) yılına ait olan bu defterler 1922/1923 (1341) yılına kadar kayıtları içermektedir. Telhis diğer Osmanlı belgeleri gibi temcîd/tahmîd ile (invocatio) başlar. Bu, kâğıdın yukarı orta bölümüne yazılır ve genellikle tek kelimeden oluşur: Hüve (O, Allah). İlk defterde defterlerin neden tutulduğunu bildiren bir açıklama yapılmamıştır. Birinci Defterin 1b varlığında "hüve" ve "yâ fettâh" ibareleri bulunmaktadır.⁴ Defterdeki Telhisler sırası ile yazılmıştır, her Şeyhülislâm döneminde yeni numaralandırmalar yapılmıştır.

İki Numaralı Telhis Defteri dış kapağı yeşil renkte olup vr.1a'da Arapça "güzel he" harfi ile başlamaktadır. Bu harf "Hû/Allah" kelimesinin kısaltması olarak kullanılmaktadır.⁵ Üç Numaralı Telhis Defteri ön cilt kapağında ve baş tarafında kopmuş olan sayfaları vardır ve 112 numaralı Telhis ile dördüncü sayfadan başlamaktadır. Defterde yer alan ilk Telhis tarihi 25 Şubat 1916 (20 Rebiülahir 1334) tarihli dir.⁶ Dört numaralı Telhis Defteri 9 Mayıs 1916 (6 Recep 1334) tarihinden başlayıp 14 Ekim 1922 (22 Safer 1341) tarihinde son bulmaktadır.⁷

Bu telhis defterlerinden ilki ve üçüncüsü Rengin Avunc, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021; Mustafa Anıl Leylek, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.83-170)*, 2021; Gamze Güven, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021; İbrahim Koç, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.96-192)*, 2022 adıyla Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlandı. Bu telhis defterlerinin ikincisi ise Hüseyin Yıldırım tarafından

3 Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defterleri, *Din-Hayat*, (2015), sayı 24, s. 101.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 7, vr. 1b.

5 BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 1a.

6 BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 9.

7 BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 10.

Şeyhülislamlığa Ait İki Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (vr.2-92) adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

Bu defter Şeyhülislamlık Arşivi'nin ilk tasnifi sırasında telhis defterlerine genel ve özel numara verilmiştir. Dolayısıyla bu tasnif sırasında üzerinde çalıştığımız telhis defterinin özel numarası 2, genel numarası ise 8 olarak kaydedilmiştir. Bir numaralı telhis defterinin genel numarası 7, üç numaralı telhis defterinin genel numarası 9 ve dört numaralı telhis defterinin genel numarası 10 olarak kaydedilmiştir⁸. İstanbul Müftülüğü Arşivi'nin Cumhurbaşkanlığı Arşivine devrinden sonra ise bu defterler genel sıra numarası esas alınarak İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM.MHŞ.DEF1.d.), şeklinde kaydedilmiştir⁹. Bu yüzden iki numaralı telhis defterinin bu arşivdeki defter numarası 8 olarak görülmektedir.

2. İki Numaralı Telhis Defteri'ne Göre Ataması Yapılan Müderrisler ve Müderrislik Dereceleri

İki numaralı Telhis defteri, yeşil renk 2 kapak arası ciltli bir defter olup Şeyhülislam Mehmed Cemâleddin Efendi'nin meşihatı zamanında yapılan müderris, kadı, vâiz, müftü, kadıasker gibi ilmiye ricâlinde görev alan kişilerin atamalarını içermektedir. Bu telhis defterinde 492 adet Telhis bulunmakta olup 3 Safer 1309 (8 Eylül 1891) tarihinde başlayıp 26 Zilhicce 1319 (5 Nisan 1902) tarihinde bitmektedir. Telhis defterinin üzerinde çalıştığımız kısmı ise 3 Safer 1309 (8 Eylül 1891) tarihi ile 19 Muharrem 1317 (30 Mayıs 1899) tarihleri arasındadır. Bu tarih aralığında ise 283 adet Telhis bulunmaktadır.

Telhis defteri başlangıç itibari vr.1a'da görüldüğü üzere Arapça "güzel he" harfi ile başlamaktadır. Anlam olarak Hû O, Allah anlamındadır. Varak 2a'da bir başlık ile başlamakta ardından Telhislere geçilmektedir. Başlık şu şekildedir; "*Şeyhü'l-islâm Müftiyü'l-enâm devletlû semâhetlû Mehmed Cemâleddin Efendî Hazretlerinin zamân-ı meşihât-i 'ulyalarında Bâb-ı 'Âli'ye tastîr buyrulan telhîs-i 'âlilerin kuyûdudur*".¹⁰ Bu başlıkta da ifade edildiği gibi Şeyhülislam Mehmed Cemaledin Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında Babialı'ye gönderilen telhis kayıtlarını içermektedir.

8 Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defterleri*, İstanbul 2006, s. 27-32.

9 <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 2a.

Şeyhülislamlık yer alan telhis defterlerine göre İstanbul'da bulunan medreseler aşağıda liste halinde sıralandığı üzere aşağıdan yukarıya doğru on iki dereceliydi. İlk halkası olan İbtidâ-i Haric Medreseleri'nde müderrisliğe başlayan bir müderris on ikinci atama sonunda Dârü'l-Hadis-i Süleymâniye Medreseleri müderrisliğine atanmak suretiyle müderrislik payesinin zirvesine ulaşırdı. Bu medreselerin silsile tertibi aşağıdan yukarıya doğru aşağıdaki şekildeydi.

1.	İbtidâ-i Haric Medreseleri
2.	Hareket-i Hâric Medreseleri
3.	İbtidâ-i Dâhil Medreseleri
4.	Hareket-i Dâhil Medreseleri
5.	Mûsıla-i Sahn Medreseleri
6.	Sahn Medreseleri
7.	İbtidâ-i Altmışlı Medreseleri
8.	Hareket-i Altmışlı Medreseleri
9.	Mûsıla-i Süleymâniye Medreseleri
10.	Hâmise-i Süleymâniye Medreseleri
11.	Süleymâniye Medreseleri
12.	Dârü'l-Hadis-i Süleymâniye Medreseleri

“Osmanlı medreselerinde dereceleri göstermek üzere birbirinden ayrı gibi görünen, aslında birbiriyle bağlantılı olan üç ayrı usulün kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar Hâşiye-i Tecrîd, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh medreseleri şeklinde kitap adlarına; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı şeklinde müderrise ödenen günlük ücretlere ve nihayet hâriç, dâhil, Sahn, altmışlı, Süleymaniye, dârülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış derecelendirmelerdir. Kelâmla ilgili *Hâşiyetü't-Tecrîd* adlı kitabın okutulduğu Tecrid medreselerinde müderrise günlük 20-25 akçe arasında ücret ayrılmıştı. Bu medreselere bundan dolayı yirmili de deniyordu. Belâgata dair *Miftâhu'l-'ulûm*'un okutulduğu Miftah medreseleri 30-35 akçelikti. Kırklı medreseler bunların bir üst kısmını oluşturuyordu. Bunun üzerinde hâriç ellili medreseler vardı ve müderrise ayrılan tahsisat 50 akçeydi. Hâriç elliliyi dâhil ellili denilenler izliyordu. XVI. yüzyıldan sonra devlet erkânının yaptırdığı medreselerin statüsü dâhil kategorisindeydi. Sahn-ı Semân medreseleri de 50 akçe ücretli müderrislere veriliyordu. Ayasofya Medresesi altmış akçelik olup buna altmışlı deniyordu. XVI. yüzyılda Süleymaniye

medreseleriyle bu tasnif sistemi değişip genişledi. XVIII. yüzyıldan itibaren giderek iki hâriç, iki dâhil, iki Sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir dârülhadis olmak üzere ibtidâ-i hâric, hareket-i hâric; ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil; mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân; ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı; mûsile-i Süleymâniyye, hâmise-i Süleymâniyye, Süleymaniye, dârülhadis-i Süleymaniyye dereceleri oluştu. Bu sistem Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etti"¹¹.

Osmanlı Devleti'nin Medrese teşkilatı içerisinde ilk basamak olan İbtidâ-i Hâric Medreseleri müderrislerin ilk görev yerleri olarak tanınmaktadır. Bir medrese talebesi öğrenimini bitirip müderrislik ve kadılık görevi alabilmek için belirli bir süre beklemeleri ve bu süre içerisinde stajyer müderrislik veya kadılık yapabilmelerine imkan sağlayan sisteme tabi olurdu. Bu sistem mülazemet olarak adlandırılırdı. Mülazemet Defterleri'ne ismi yazılan Müderris adayı Ruus İmtihanını geçtikten sonra medrese derecelerinin ilki olan ibtidâ-i hâric medresesinde müderris olurdu.¹²

2.1. İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric ile İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Dâhil Medreseleri

İki numaralı telhis defterinde İstanbul Medreseleri'nin ilk halkası olan ibtidâ-i hâric seçtiğimiz bu üç kayıttan anlaşıldığı üzere Edirne'de Kırklı medrese statüsünde bulunan Halidiye Medresesi, Gülşeniye Medresesi ve Rüstem Efendi Medresesi müderrisleri terfi ettiklerinde İstanbul müderrisliklerinin ilki olan İbtidâ-i Hâric Medreseleri müderrisliğine terfi ederdi. Nitekim 17 Ekim 1891 (13 Rebiü'l-evvel 1309) tarihinde Edirne'de bulunan Halidiye Medresesi'ndeki görevinden ayrılmış olan ve Gümülcine'de ilmi faaliyetlerde bulunan Ahmed Efendi, Edirne'de bulunan Gülşeniye Medresesi müderrisliğinden ayrılmış olan ve Kozan Sancağı müftüsü olan Baki Halil Efendi ile Edirne'de bulunan Rüstem Efendi Medresesi müderrisliğinden ayrılan ve eski Kozan müftüsü olan Halil Efendi'ye İstanbul müderrisliklerinin ilk halkası olan ibtidâ-i hâric ruusu verildi¹³.

İstanbul medreselerinin ilk derecesini oluşturan ibtidâ-i hâric medresesi derecesinden terfi edenler ise hareket-i hâric medreselerinden birine

11 Mehmet İpşirli, "Medrese- Osmanlı Medreseleri", *DİA*, cilt, s. 327-333.

12 Recep Ahışalı, "Ruus", *DİA*, cilt 35, s. 272-273.

13 "mühale olan sâlise-i cedide-i Hâlikiye der-Edirne Medresesi Kırk Medresesi'nden münfasıl Gümülcine'de neşr-i 'ulûm ile meşgûl Ahmed Efendi dâ'ilerine bâ-ibtidâ-i hâric". BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8 vr. 3a.

atanmak suretiyle yeni bir terfi alırdı. Öyle ki 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde İbtidâ-i hâric derecesinde bulunan Nasûh Efendîzâde Ömer Hayrî Efendi, Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendîzâde Mustafa Refik Efendi ve Oflu Mahmûd Kâmil Efendîzâde Mehmed Âli Efendi hareket-i hâric müderrisliği tevcih edildi¹⁴. Bu iki hariç medrese derecesinden sonra terfi eden müderrisler iki adet olan dahil medreselerine terfi ederdi.

Osmanlı medrese sisteminde ikinci kademeyi oluşturan dâhil medreselerinden ilkinde müderrislik yapanların derecesine İbtidâ-i dâhil medreseleri denirdi. Şöyle ki 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel 1309) tarihinde müderrislerin silsile tertibi üzere atama ve terfilere yapılırken hareket hâric derecesinde bulunan Konevîzâde Râşid Efendî Hafidi es-Seyyid Mehmed Muhyiddin Efendî, İstanbûlî Mehmed Emin Efendîzâde Süleymân Hilmi Efendî ve Gümüşhâneli Ömer Efendîzâde Mustafa Rüşdi Efendîzâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendî de ibtidâ-i dâhil müderrisliğine terfi etti¹⁵.

Bu ikinci kademe medreselerinin ilk halkası olan ibtidâ-i dâhil müderrisliğinden terfi alanlar dâhil medreselerinin ikinci halkası olan İbtidâ-i hâric medreseleri terfi ederdi. Nitekim 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde müderrislerin silsile yürütülerek terfilere yapılırken ibtidâ-i dâhil derecesinde bulunan Bağdadî Mehmed Emîn Efendi, Tırnovalı Ali Os-mân Efendi ve Süleymân Efendi de hareket-i dâhil derecesinde müderrisliğe terfi ettiler¹⁶.

İki numaralı telhis defterinden seçtiğimiz bu örneklerden anlaşıldığı üzere medrese ve müderrislik derecelerinin ilk halkası olan İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric ile İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Dâhil adıyla bilinen bu dört terfi almayı başaran müderrisler sahn medreselerine atanmayı beklerdi.

2.2 Mûsıla-i Sahn ve Sahn Medreseleri

Fatih Külliyesindeki medreseler Semâniye ve Tetimme olmak üzere ikiye ayrılırdı. Semâniye veya Sahn-ı Semâniye, külliyenin 2 tarafında bulunan toplan 8 adet medreseyi tanımlamakta kullanılır ve burada eğitim gören

14 “münhale olan Cedide-i Es'adiye Medresesi İbtidâ-i hâric ile dersiye-i Nasuhizade müderrisi Hâce Nasûh Efendîzâde Ömer Hayrî Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i hâric”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 74a.

15 “yeri hareket hâric cedide-i Fethullah Efendi Medresesi Müderrisi Konevizâde Râşid Efendî Hafidi es-Seyyid Mehmed Muhyiddin Efendi dâ'ilerine bâ-ibtidâ-i dâhil”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

16 “yeri ibtidâ-i dâhil ile dersiye-i Fazliye müderrisi Hassa-i Ordu-yı Hümâyûn Sınıf-ı Piyâde On Beşinci Alayı Müftisi Bağdadî Mehmed Emîn Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i dâhil”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 72b-73a.

talebelere dânişmend denirdi. Tetimme ise Sahn Medreseleri olarak anılan 8 adet medreseye talebe yetiştirmek için kurulan hazırlık medreseleri olarak bilinen adıyla Mûsıla-i Sahn yani Sahn'a ulaştırılan anlamına gelen orta dereceli medreselerdir burada eğitim gören talebelere ise softa denirdi¹⁷.

Aşağıdan yukarıya doğru medrese silsilesinin Hâric ve Dâhil denen ilk iki kademesi ve bu kademe içindeki İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric ile İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Dâhil adındaki dört terfiden sonra Fatih medreseleri müderrisi olma aşamasına gelinirdi. Fatih Medreseleri müderrisi olmanın yolu da bu ilk dört dereceden sonra Tetimme veya Mûsıla-i Sahn denilen medrese derecesini almakla mümkün olurdu. Nitekim 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel 1309) tarihinde silsile halinde boş kadrolara müderrisi ataması ve terfiler yapılırken hareket-i dâhil müderrisliği derecesinde bulunan Karahisâr-ı Sâhibli Ebu Bekir Efendi, Şamlı Mehmed Üveysi Efendi ve Trabzonî Ahmed Rüşdi Efend de Mûsıla-i Sahn müderrisliği ruusu alarak sahn müderrisliğinin ilk halkasına nail oldular¹⁸.

Sahn müderrisliğine ulaşma vasıtası ilk halkası olan Mûsıla-i Sahn derecesinden sonra gerçek anlamda Sahn müderrisliği anlamına gelen sahn derecesine ulaşıldı. 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde müderrislerin silsile yürütülmek suretiyle tayin ve terfilerinin yapıldığı sırada Mûsıla-ı Sahn derecesinde bulunan Ankaravî Ali Rızâ Efendi, İbrâhîm Zühdi Efendi ve Prizrinli Zeybelabidîn Efendi de Sahn müderrisi derecesini aldı¹⁹.

Böylece müderrisler ikişer terfi gerektiren hariç ve dahil müderrisliklerinden sonra sahn seviyesinde de iki terfiden sonra Altmışlı müderrisliği derecesine ulaşırdı.

İbtidâ-i Altmışlı ve Hareket-i Altmışlı Medreseleri

Fatih medreseleri olarak bilinen Sahn medreseleri ile Kanuni medreseleri olarak bilinen Süleymaniye medreselerinin arasında Altmışlı medreseleri bulunurdu. 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel sene 1309) tarihinde medreselere silsile usulüyle müderrisi atamaları yapılırken Sahn Müderrislerinden Şerif Abdülmuttalib Efendi Hafidi Şerif Ca'fer Efendi, Florinalı

17 Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *DİA*, cilt 35, s. 352-354.

18 "yeri hareket-i dâhil ile sâniye-i Defterdâr 'Abdüsselâm Efendi Medresesi Müderrisi Topcu İhtiyat Alâ-yı Müftisi Karahisâr-ı Sâhibli Ebu Bekir Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Sahn". BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

19 "yeri Mûsıla-ı Sahn ile Üçbaş Medresesi müderrisi Ankaravî Ali Rızâ Efendi dâ'ilerine bâ-Sahn". BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 73a.

Yahya Tevfik Efendi ve Kastamonulu Ali Rıza Efendi de İbtidâ-i Altmışlı müderrisliği derecesine yükseltildi²⁰.

Altmışlı medreselerin İbtidâ-i Altmışlı'dan sonraki ikinci derecesi ise Hareket-i Altmışlı idi. Öyle ki 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde müderrislerin silsile yürütülmek suretiyle tayin ve terfilerinin yapıldığı sırada ibtidâ-i altmışlı derecesindeki müderrislerden Hasan Fehmî Efendi hafidi Osmân Nûrî Efendi, Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi ve Ahıskavî Hâce Hüseyin Efendizâde Hâfız İbrâhîm Edhem Efendi de Hareket-i Altmışlı müderrisliği ruusu aldı²¹.

Böylece müderrislik kariyer yolculuğuna çıkmış biri ikişer derece alarak hariç, dahil, sahn ve altmışlı medrese müderrisliğini tamamlayarak kadılık sistemindeki üst düzey mevleviyet kadılıkları gibi üst düzey kadılık demek olan “kibar-ı müderrisin” halkasına nail olurdu.

Mûsıla-i Süleymâniye ve Hâmise-i Süleymâniye Medreseleri

Fatih'in Sahn medreseleri ulaştırın ve bu mederesenin ilk halkası olan Musula-ı Sahn'a mukabil Kanuni'nin Suleymaniye medreselerine ulaştırın medrese derecesi de Musıla-ı Süleymaniye idi. Bu kadılık sistemindeki “kibar-ı müderrisin” halkasına giriş ve ilk kademesiydi. Nitekim 17 Ekim 1891 (13 Rebiü'l-evvel 1309) tarihinde müderrislerin silsilesi yürütülürken Hareket Altmışlı müderrisliği derecesinde ve Edirne'de bulunan Nureddin Uşşâki Medresesi müderrisi ve eski Merzifon naibi Hâcî Ahmed Efendizâde Abdi Efendî, Bursa'da bulunan Enverî Efend Medresesi Müderrisi ve Dâvûd Paşa Mahkeme-i Şer'iyyesi Baş Kâtibi Hâcî Ali Rıza Efendi, Bursa'da bulunan Abdülhak Efendi Medresesi Müderrisi Eginli Emîr Fakirullah Efendizâde Mehmed Refik Efendi de Mûsıla-i Süleymâniye müderrisliği derecesine ulaştı²².

Hâmise-i Süleymâniye derecesinin kibâr-ı müderrisîn denilen üst düzey müderrisliklerin ikincisi halkasıdır ve 18. yüzyılın ilk yarısında ihdâs edildiği belirtilmektedir²³. Nitekim 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel

20 “yeri Sahn Müderrislerinden Şerif'Abdülmuttalib Efendi Hafidi Şerif Ca'fer Efendi dâ'ilerine bâ-ibtidâ-i altmışlı”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

21 “yeri ibtidâ-i altmışlı ile dersiye-i Abdullah paşa müderrisi Hasan Fehmî Efendi hafidi Osmân Nûrî Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i altmışlı”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 73a-73b.

22 “Münhale olan Nureddin 'Uşşâki der-Edirne Medresesi hareket altmışlı ile Râbî'a-i Kâşif Efendî der-Edirne Medresesi Müderrisi Merzifon nâ'ibi sâbık Hâcî Ahmed Efendizâde 'Abdi Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Süleymâniye”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 2b.

23 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 43

1309) tarihinde silsile halinde boş kadrolara müderris ataması ve terfiler yapılırken Mûsile-i Süleymâniye derecesinde bulunan Piyâle Paşa Medresesi Müderrisi Müftizâde Emin Efendi Hafîdi Mehmed Tevfik Efendi, Gevher Han Sultân Medresesi müderrisi Tekfurdağlı Mehmed Tâhir Efendi ve Nûh Efendi Medresesi müderrisi Dağıstanî İsa Fevzî Efendi de Hâmise-i Süleymâniye müderrisliği derecesine nail oldu²⁴.

Böylece müderrislik kariyerine başlayan bir müderris hariç, dahil, sahn, altmışlı ve Süleymaniye medreselerinin ilk iki kademesine ulaşır ve üst düzey müderrislik demek olan kibar-ı müderris zümresine de nail olurdu. Bu aşamadan sonra artık müderrislik kariyerinin zirvesine hazırlanmak ve zamanını beklemek gerekirdi.

Süleymâniye ve Dârü'l-Hadîs-i Süleymâniye Medreseleri

Müderrislik kariyerinin en üst seviyesi olan ve kibar-ı müderrisin denilen bu aşamaya ulaşan bir müderris kibâr-ı müderrisîn denilen müderrisliklerin ilk iki halkası olan Mûsıla-i Süleymâniye ve Hâmise-i Süleymâniye müderrisliğinden sonra üçüncü ve dördüncü dereceye nail olabilirdi. Öyle ki 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel 1309) üst düzey müderrislerin silsile usulüyle terfilere gerçekleştirirken Hâmise-i Süleymâniye derecesinde bulunan Muammer Kâsım Medresesi Müderrisi Alâiyeli Ali Rıza Efendizâde Süleymaniye müderrisliğine, Süleymâniye müderrislerinden Kırşehirli Hacı Abdullah Hilmi Efendi'ye de Dârü'l-hadis Süleymâniye Medresesi müderrisliği tevcih olundu²⁵. Böylece müderrislik kariyerinin zirvesine ulaşıldı.

İlmiye sınıftan müderrislik ve kadılık meslekleri ayrı ayrı birer kariyer yolu olmakla birlikte belli bir usul ve dereceye gerek birbirlerine geçişlilik de olurdu. Nitekim Darü'l-Hadîs Müderrisliği Süleymâniye medreselerinin kuruluşu ile ihdâs edilmiş en yüksek müderrislik derecesidir. Burada müderris olanlar arzu ettikleri takdirde mahreç mevleviyetleri denilen Kudüs, Halep, Eyüp, Selânik, Tırhala, Yenişehir, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon ve Girid Kadıliklarından birisine tayin olurdu²⁶.

24 “mühale olan Mihrimâh Sultan der Üsküdâr Medresesi Mûsile-i Süleymâniye ile Piyâle Paşa Medresesi Müderrisi Müftizâde Emin Efendi Hafîdi Mehmed Tevfik Efendi dâ'ilerine bâ-Hâmise-i Süleymâniye”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b; BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 72b.

25 “Mühale olan Dârü'l-hadis Süleymâniye Medresesi Süleymâniye Müderrislerinden Kırşehirli el-Hâc ‘Abdullah Hilmi Efendi dâ'ilerine dârü'l-hâdis-i Süleymâniye yeri Hâmise-i Süleymâniye ile Mu’ammer Kâsım Medresesi Müderrisi ‘Alâiyeli ‘Ali Rıza Efendizâde dâ'ilerine bâ-Süleymaniye”; Mühale olan Dârü'l-hadis Süleymâniye Medresesi Süleymâniye Müderrislerinden Kırşehirli el-Hâc ‘Abdullah Hilmi Efendi dâ'ilerine dârü'l-hadis-i Süleymâniye. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

26 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 43.

Sonuç

Süleymaniye Medreselerinin kuruluşundan sonra 12 derece olan medreseler 19. yüzyılın sonlarına kadar isimleri değişse de 12 derece olarak kalmışlardır. İki numaralı Telhis defterinde 12 dereceye dair örnekleri vermek suretiyle işin pratiğini de görme imkânı bulduk. Böylece telhis defterleri üzerinden atama pratiği bakımından medrese dereceleri ve silsile usulüyle terfi usulü daha somut bir şekilde izah edilmiş oldu.

Kaynakça

- AHISHALI, Recep, “Ruûs”, *DİA*, cilt 35, s. 272-273.
- AYUNC, Rengin, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021.
- AYDIN, Bilgin, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defterleri*, İstanbul 2006, s. 27-32.
- AYDIN, Bilgin, İlhami Yurdakul, *Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defterleri, Din-Hayat*, (2015), sayı 24, s. 101.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM. MHŞ.DEF1.d.), nr. 7.
- BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 10.
- BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8.
- BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 9.
- FODOR, P., “Telhîs”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 40, s. 400-404.
- GÜVEN, Gamze, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021.
- <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese- Osmanlı Medreseleri”, *DİA*, cilt, s. 327-333.
- KOÇ, İbrahim, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.96-192)*, 2022.
- Mustafa Anıl Leylek, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.83-170)*, 2021.
- UNAN, Fahri, “Sahn-ı Semân”, *DİA*, cilt 35, s. 352-354.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, s. 43
- YURDAKUL, İlhami, *Osmanlı İlmîye Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul 2017, s. 17.

Temettuat Defterlerine Göre Söğüt Hacı Hüseyin Mahallesi

Refik Arıkan* • Rumeysa Begüm Aslan**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde ekonomik, siyasi, hukuki, askeri birçok düzenlemelerin yapılmasını hedefleyen 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile planlanan ve 1844-1845 yıllarında tutulmaya başlanan temettuat defterleri Osmanlı ekonomisi tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. 19. yüzyılda gerçekleştirilen tahrirlerin bir parçası olan bu defterler, bireylerin gelirleri, mülkleri, meslekleri ve vergi yükümlülükleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermekte ve Osmanlı toplum yapısının ekonomik dinamiklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, temettuat defterleri, Osmanlı Devleti'nin reform dönemindeki ekonomik politikalarını anlamak için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Anadolu'nun birçok bölgesi hakkında tutulmuş olan temettuat defterleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı gibi Hüdavendigâr Eyaleti'nin hâvî olduğu kazalardan Bilecik Kaymakamlığı dâhilinde kâin Söğüt Kazası hakkında da çalışmalar yapılmıştır. 2017 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda İsmail GÖKÇE tarafından yayınlanan "1844-45 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Söğüt ve Kırsalının Sosyal ve Ekonomik Yapısı" başlıklı yüksek lisans tezinde, Söğüt'te 6 Müslüman mahalle bulunduğunu ve bunlardan ikisine ulaşılamadığı belirtilmiştir. Aynı döneme

* Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, refik.arikan@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1791-6069

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, rumeysabegumaslan@gmail.com, ORCID: 0009-0007-8289-3488

ait başka çalışmalarda da Söğüt'ün altı Müslüman mahallesinden müteşekkil olduğuna değinilmektedir. Varlığından haberdar olunan ancak ulaşılamayan Hacı Hüseyin Mahallesi'ne ait temettuat defterinin, Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifinde (KK.d.6044) yer aldığı tespit edilmiştir. Bu çalışma ile Söğüt'ün 1844-1845 yıllarındaki sosyal ve ekonomik yapısına dair eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan temettuat defterindeki bilgiler değerlendirilerek mahallenin ekonomik ve sosyal yapısı incelenmiş ve diğer mahalleler ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Söğüt, Hacı Hüseyin Mahallesi, Temettuat Defterleri, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti

ABSTRACT

Temettuat registers, which were planned with the Tanzimat Edict of November 3, 1839, which aimed to implement numerous economic, political, legal, and military regulations in the Ottoman Empire, and began to be kept between 1844 and 1845, hold a significant place in Ottoman economic history. These registers, part of the 19th-century census records, provide detailed information on individuals' incomes, property, professions, and tax liabilities, revealing the economic dynamics of Ottoman society. In this context, the temettuat registers are considered an indispensable reference source for understanding the economic policies of the Ottoman Empire during the reform era. Numerous studies have been conducted on temettuat registers kept for many regions of Anatolia, as well as studies on Söğüt, a district within the Hüdavendigar Province, within the Bilecik District Governorate. In his master's thesis titled "Social and Economic Structure of Söğüt and Its Rural Areas According to the 1844-45 Temettuat Censuses," published in 2017 by İsmail GÖKÇE in the Department of Modern History at Eskişehir Osmangazi University, it was stated that there were six Muslim neighborhoods in Söğüt, two of which were unreachable. Other studies from the same period also indicate that Söğüt consisted of six Muslim neighborhoods. The temettuat register for the Hacı Hüseyin Neighborhood, whose existence was known but unreachable, was identified in the Kamil Kepeci Classification (KK.d.6044) of the Ottoman Archives. This study aimed to address the gaps in the social and economic structure of Söğüt between 1844 and 1845. The information in the temettuat register was evaluated, and the neighborhood's economic and social structure was compared with other neighborhoods.

Keywords: Söğüt, Hacı Hüseyin Neighborhood, Temettuat Registers, Ottoman Empire in the 19th Century

Giriş

Günümüzde Bilecik'e bağlı, orta büyüklükte bir ilçe olan Söğüt, Türk Tarihinde önemli bir misyon üstlenmiş ve Osmanlı Beyliğinin teşekkül ettiği coğrafya olarak öne çıkmıştır. Şehrin bir yerleşim yeri olarak ne zaman ortaya çıktığı muğlak olmakla birlikte (Şahin, 2009: 389), İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan diyagonal hattın üzerinde yer alması bölgenin önemini göstermesi adına çok önemlidir (Kahraman & Arıkan, 2015: 96-98). Bu bağlamda Söğüt'teki ilk yerleşimin izlerini Roma dönemine kadar götürmek mümkün olabilir. Diğer yandan bu çalışmaya konu olan zaman diliminde ve öncesinde şehirde bir gayrimüslim mahallesinin bulunması, Türklerin Söğüt'e gelmelerinden önce buranın bir yerleşim mekânı olduğunu açıklar.

Söğüt ve çevresi, tarihte bölgeye egemen olan farklı devletlerin hakiyetine girdi. Antik dönemde Bithynia'nın bir parçası olan bu topraklar, Hititler'den Friglere ve oradan Romalılara kadar çeşitli güçlerin egemenliğini tanıdı (Demiryürek&Arıkan, 2019: 11). Bölgenin Türklerle ilk tanışması 1071 Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'ya başlayan Türk akınları ile mümkün oldu. Bu süreçte kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları içerisinde, Söğüt de yer almaktaydı (Güney, 1935: 45). Haçlı Seferlerinin başlaması bölgedeki Türk egemenliğinin kısa sürede gerilemesine neden olmuş ve Söğüt çevresi tekrar Bizans topraklarına dahil olmuştur (Demiryürek&Arıkan, 2019: 12). Söğüt'ün kaderini değiştiren olay: Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'ın Söğüt-Domaniç havalisini Ertuğrul Gazi'ye yurtluk olarak vermesidir. Ertuğrul Bey bölgeye gelerek Söğüt'e yerleşmiş ve burayı aşiretinin kışlık merkezi yaparken Domaniç ise yazlık olarak kullanılmıştır (Öztürk, 2008: 6-8; Arıkan, 2023: 2176; Kahraman&Arıkan, 2015: 413-426). Söğüt bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin ilk çekirdeğinin olduğu, kuruluş felsefesinin ortaya çıktığı, ilk fetihlerin planlandığı bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Ertuğrul Gazi'nin Türbesi, bu aziz hatırayı yaşatan somut bir delil olarak şehirde varlığını devam ettirmektedir.

Osman Bey'in, babasından sonra beyliğine başına geçmesi ve akabinde gelişen fetih hareketlerinin bir sonucu olarak Söğüt, baştaki önemini yitirmişse de özellikle Osmanlı ticaret ve Hac yolu üzerindeki önemli bir menzil olarak varlığını devam ettirmiştir. Devletin kuruluş yıllarında çok önemli bir yere sahip olan şehir, kimlik arayışlarının yoğunlaştığı son dönemde tekrar hatırlanmış ve özellikle Sultan II. Abdülhamid zamanında ön plana çıkmıştır. Hüdavendigâr Vilayetine bağlı olarak Ertuğrul Sancağı'nın

teşkiliyle beraber (Demiryürek, 2015 :7) bu sancağa bağlı bir kaza olan Söğüt'te, Sultan II. Abdülhamid'in tasarrufu ile önemli imar faaliyetleri yürütüldüğü gibi Sultanın en yakınındaki muhafız alayı da yine Söğüt merkez olmak üzere bölgeden seçilenlerce oluşturulmuştur. Söğüt'te yüzyıllardır devam eden Karakeçililerin Ertuğrul Gazi'yi anma ve ziyaret törenleri yine bu dönemde resmi hüviyet kazanmıştır (Sümer, 1988: 428)

Milli Mücadele döneminde de öne çıkan şehirlerimizden olan Söğüt; bölgede kurulan Ertuğrul Grubu, Savcı Bey Müfrezesi ve Gündüz Bey Taburu gibi birliklerle işgale karşı direnişin sembolü olduğu gibi aynı şekilde düzenli ordunun çekirdeğini oluşturan bu birliklerle bağımsızlığımızı kazanmamızda önemli bir görev ifa etmiştir (Bilgin, 2015: 96-100).

İdari Yapı ve Nüfus:

Söğüt, Klasik dönemde Osmanlı idari sistemi içerisinde Hüdavendigar Sancağına yani Bursa'ya bağlı bir nahiye idi (Şahin, 2009: 390). Ekseriyetle bu şekilde kalsa da nahiyenin bağlı olduğu merkez zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Nitekim Evliya Çelebi 17. yüzyılda buradan bahsederken Lefke (Osmaneli) kazasına bağlı bir nahiye olduğunu belirtmesi bu duruma örnek teşkil eder (Evliya Çelebi, 2006: 10). Nüfusunun artmasıyla birlikte idari statüsü değişen Söğüt, 19. yüzyılda Hüdavendigar'a bağlı bir kaza haline gelmiştir.

Çalışmaya konu olan dönemde Söğüt, altısı Müslüman olmak üzere toplam yedi mahalleden müteşekkildi. Müslümanlar; Cami-i Kebir, Hıfzı Hüseyin, Çimenlik, Balaban, Cura Bey ve Hacı Hüseyin mahallelerinde mütemekkindi (Öztürk, 1994: 62; Demiryürek, 2008: 1123-1125). Söğüt Çayı şehri iki kısma ayırırken; Müslüman mahalleleri ekseriyetle derenin doğu kısmında yer alıyordu. Sadece bu çalışmaya temel teşkil eden Hacı Hüseyin Mahallesi ile Gayrimüslim Mahallesi suyun batı yakasında bulunmaktaydı (Demiryürek&Arıkan, 2019: 20).

Şehrin nüfusunu özellikle 19. yüzyıl kaynakları temel alındığında iki farklı kanaldan hesaplamak mümkündür. Uzun bir dönemi kapsayan hane üzerinden nüfus hesaplama yöntemi, 1831 yılında yapılmaya başlanan nüfus sayımları ile sona ermiştir. Başta da belirtildiği üzere bu çalışma, temettuat defteri baz alınarak hazırlanmıştır. Ancak özellikle nüfus bahsinde nüfus defterleri de kullanılarak konu detaylandırılmıştır.

Tablo 1. Söğüt'ün 19. Yüzyıl Nüfusu (BOA.KK.d.6044;
Gökçe, 2017: 12; Demiryürek&Arıkan, 2019: 29)¹

Mahalleler	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus (hanex5)	1839 Yılı Nüfus Defteri
Hıfzı Hüseyin	194	970	862
Cami-i Kebir	91	455	394
Çimenlik	60	300	270
Balaban	51	255	228
Hacı Hüseyin	45	225	224
Cura Bey	-	-	206
Gayrimüslim	-	-	908

Şehrin 19. yüzyılın ortalarına gidilen süreçte, en büyük Müslüman mahallesi 194 hane ile Hıfzı Hüseyin mahallesidir. Şehrin merkez mahallesi olan Cami-i Kebir, 91 hane ile büyüklük açısından ikinci sıradadır. Çimenlik, Balaban, Hacı Hüseyin ve Cura Bey mahalleleri ise yine hane sayılarına göre sıralanmışlardır. Bu veriler göz önüne alındığında Hacı Hüseyin mahallesi Söğüt'ün Cura Bey'den sonra en küçük ikinci mahallesidir. Hane sayısının az olmasında yerleşim alanının tesiri büyüktür. Nitekim Hacı Hüseyin mahallesi Söğüt çayı ile hemen batısındaki tepelik alan ve kuzeyinde yer alan gayrimüslim mahallesi ile çevrelenmiş durumdadır. Aynı mahallelerin 1839 yılı nüfus defterine göre nüfusu incelendiğinde yukarıdaki rakamlara ulaşılmaktadır. Burada yararlanılan nüfus defterleri sadece erkek nüfusu verdiği için veriler iki ile çarpılarak tabloya konulmuş ve kadın-erkek nüfusunu belirlemede daha anlamlı bir sonuç alınmaya çalışılmıştır. Şehrin toplam nüfusunun 3092 olarak hesaplandığı bu tabloda Hacı Hüseyin mahallesi 224 kişilik nüfusuyla şehrin derece küçük yerleşim alanlarından biridir. Burada dikkat çeken bir başka husus ise Söğüt'te yaşayan gayrimüslimlerin sayısıdır². Her ne kadar altı Müslüman mahallesine karşılık, gayrimüslimler tek bir mahallede toplanmış görümler de toplam nüfusa oranları yaklaşık %30'dur.

1 Said Öztürk çalışmasında 1840 yılına ait defter kullanmış ve burada mahallelerdeki hane sayılarına dair bilgi vermiştir. Hane sayıları tarafımızdan kullanılan defterdekilerle farklılık arz etmektedir. Ancak hem Cura Bey (46 hane) hem de gayrimüslim mahallesine (162 hane) dair hane sayılarını belirtmesi adına bu bilgiler oldukça değerlidir: (Öztürk, 1994: 62)

2 Aynı tarihlerde Bilecik Merkezde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin ilişkilerine dair baknz: Demiryürek&Arıkan&Şen (2024), "Muslim and Christian Communities in Bilecik in 1843: A Comparative Analysis Through Demography, Naming and Anthropometric Characteristics", Religions, Vol.15, <https://doi.org/10.3390/rel15080964>

Ekonomik Hayat

Söğüt ve çevresi günümüzde, verimli toprakları ile ekonomisi daha çok tarıma dayalı bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Temettuat defterlerinden elde edilen veriler, bölgenin geçmişte de aynı misyonu üstlendiğini göstermektedir. Nitekim hane gelirleri incelendiğinde ağırlıklı olarak tarım faaliyetlerinin yer aldığı görülür. Bunun dışında hayvancılık, meslek ve kira gelirleri gibi kalemler de vergiye tabi geliri oluşturan diğer çalışma alanlarıdır.

Tablo 2: Söğüt Merkezinde Mahalle Bazında Senelik Gelir ve Hane Başı Ortalama (BOA.KK.d.6044; Gökçe, 2017: 63)

Mahalle	Hane Sayısı	Senelik Temettü	Hane Başı Ortalama Gelir Miktarı
Hıfzı Hüseyin	194	205.865	1.061
Cami-i Kebir	91	120.726	1.327
Çimenlik	60	46.878	781
Balaban	51	44.456	872
Hacı Hüseyin	45	37.780	839

Çalışmaya konu olan Hacı Hüseyin mahallesinin gelirleri incelendiğinde; hane başı 839 kuruşluk ortalama gelire Çimenlik mahallesinden sonra en az gelire sahip mahalle olduğu görülür. Hane başı gelirin en yüksek olduğu mahalle Cami-i Kebirdir. Bu mahallenin merkez mahalle olması ve burada özellikle kira ve ticaret gibi gelir kalemlerinin çok olması hane başı ortalama gelir bakımından ilk sıraya taşımıştır. En yüksek ortalamaya sahip olan Cami-i Kebir mahallesi ile en düşük ortalamanın görüldüğü Çimenlik mahalleleri arasında yaklaşık % 60'lık bir fark bulunmaktadır ki bu durum mahalleler arasındaki ekonomik uçurumu göstermesi bakımından önemlidir. Hacı Hüseyin Mahallesinde ortalama gelirin altında 26 hane yer alırken 19 hane ise bu değer üstünde bir gelire sahiptir. Mahallenin gelir bağlamında en varlıklı kişisi 1 numaralı hanede ikamet eden Muhtar Hacı Hasan ve kardeşi Hüseyin'dir. Bu kişiler gelirlerinin önemli bir kısmını tarım yaparak kazanmış ve mahallede yıllık gelir bazında 2000 kuruşu geçen iki aileden biri olmuşlardır. Diğer taraftan 37 numaralı hanede yaşayan Bozüyükü Ahmed, 67 kuruşluk temettuat miktarı ile en az gelire sahip hane reisi olarak dikkat çekmektedir. Kişinin yalnızca 2 dönüm bahçesi ve 2,5 dönüm de bağı vardır (BOA.KK.d.6044).

Lakabından şehre sonradan geldiği ve bu sebeple de henüz yeterli bir gelir sahibi olmadığı söylenebilir.

Defterde dikkat çekici noktalardan biri de vergi alınmayan hanelerdir. Nitekim 7-28 ve 30. haneler yetim olmaları sebebiyle gelir hesaplamalarına dahil edilmemişlerdir. Diğer taraftan 35 numaralı hane reisi Durmuş oğlu Mustafa âmâ olduğu ve bu sebeple ticarete gücü yetmediğinden vergiden muaf tutulmuştur. Son olarak 37. hanede ikamet eden Bozüyükü Ahmed de fakirliği sebebiyle hesaplamada yer almamıştır (BOA.KK.d.6044).

Müslüman mahallelerinde vergi üzerinden bir varlık değerlendirmesi yapmak mümkün olduğu gibi özellikle nüfus defterlerindeki verileri kullanarak şehirdeki gayrimüslimlerin ekonomik durumlarını da tespit etmek mümkündür. Nitekim ödedikleri cizye vergisinin türü buna imkân tanımaktadır. Şehirdeki Müslümanlara nazaran gayrimüslimlerin daha varlıklı oldukları iddia edilebilir. Gayrimüslimlerin %71 gibi yüksek bir oranı cizye vergisini “evsat” yani orta dereceden ödemişken; %17’si âlâ ve geri kalan %12’si ise “edna” yani düşük gelir üzerinden ödemişlerdir (Demiryürek&Arıkan, 2019: 46).

Çalışmaya temel teşkil eden temettuat defterindeki bilgiler (BOA.KK.d.6044), hane sahiplerinin ekonomik durumlarını gelirleri üzerinden değerlendirmeye imkân verirken aynı zamanda bu gelirlerin hangi kalemlerden elde edildiğini de açıkça belirtmektedir. Bu bağlamda insanların hangi işlerle iştigal ettikleri, sahip oldukları malların cins ve özellikleri ve bunları nasıl kullandıklarına dair çıkarımlar yapmak, dönemin ekonomik yapısını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Söğüt’te yaşayanların temel iştigali tarımdır. Bu bağlamda ilgili defterde tarlalar yazılırken “mezru” yani ekili olma, işlenme tabiri üzerinden değerlendirilmişlerdir. Tarımın daha geleneksel metotlarla yapıldığı 19. yüzyılda tarlaları her yıl üst üste ekmek mümkün olmamakta ve nadasa bırakma uygulamasına sıklıkla başvurulmaktaydı. Bu sebeple kişilerin vergiye mahsus gelirleri hesaplanırken tarlanın ekili olup olmadığı önem arz etmekteydi. Hacı Hüseyin mahallesi sakinlerinin topraklarını ekseriyetle ettikleri, ekilemeyen yani gayrimezru tarlaların miktarının 5 dönüm gibi çok az olmasından anlaşılmaktadır. Aynı dönemde ekilen tarlalar ise 193 dönümdür. Diğer yandan topraklarını işleme imkânı olmayan ya da ekmek istemeyen bazı hane sahiplerinin arazilerini kiraya verdikleri görülmektedir ki; bu dönemde Hacı Hüseyin mahallesinde 124 dönüm tarla bu şekilde ekilip

biçilmiştir. Tarlalara ekseriyetle buğday ve arpa ekildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır (BOA.KK.d.6044).

Temettuat defterlerinden Söğüt'te meyve bahçelerinin de olduğu görülmekte, bunlar arasında üzüm bağları ile dutluk alanların ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Üzüm hem bölgenin toprak yapısına hem de iklimine son derece uygun bir üründür. Evliya Çelebi de bölgeden bahsederken özellikle bölgede bağcılığın önde gelen bir tarım faaliyeti olduğunu belirterek üzümün turşu bile yapıldığını vurgulamaktadır (Evliya Çelebi, 2006: 9). Üzüm yaş meyve olarak tüketilirken yaprakları da yemeklerde kullanılmaktadır. Bunun yanında kurutulularak yenildiği gibi; sirke, şıra, pekmez gibi ürünlere dönüştürülerek de tüketilmektedir. Bu yönü ile üzüm özellikle şekere ulaşımın kısıtlı olduğu dönemlerde temel tarım ürünlerinden biri haline gelmiştir. Söğüt Hacı Hüseyin mahallesinde de hane sakinlerinin üzüm tarımına büyük önem verdikleri göze çarpar. Nitekim üzüm üretimi vergilendirilen gelirlerin başında gelmekte ve hane sahiplerinin elindeki bahçelerin bir bölümünün bu faaliyete ayrıldığı görülmektedir. Mahallede bulunan hanelerin hemen tamamına yakınında bağcılığın yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1 numaralı hanenin sahibi muhtar Hacı Hasan Bey ve kardeşi Hüseyin, en fazla üzüm üreten kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır (BOA.KK.d.6044).

İpek böcekçiliği de şehrin önemli ekonomik faaliyetlerinden biridir. Bilecik genelinde yaygın olan ipek böcekçiliği halkın temel geçim kaynaklarından biri haline gelmiş ve Bilecik, Bursa'dan sonra Osmanlı Devleti'ndeki en önemli ipek kozası üretim merkezlerinden biri olmuştur (Demiryürek, 2018: 99-100). İpek böcekçiliği tarlaların nasıl değerlendirileceğinden konutların mimarisine kadar toplum üzerinde geniş etkisi olan bir faaliyettir. Nitekim hane sahiplerinin topraklarının önemli bir kısmını dut tarımına ayırması bunun bir sonucudur. Söğüt Hacı Hüseyin Mahallesinde 272 dönüm bağa karşılık 128 dönüm dutluk olması bu durumun bir delilidir. Dut yaprağı ile beslenen ipek böcekleri koza üretimi yaparken; yine dut hem yaş hem de kuru olarak bir besin kaynağıdır. Hacı Hüseyin mahallesinde hane başı ipek üretimine bakıldığında; toplamda 2961 kile koza üretimini olduğu görülür. Hanelerin tamamına yakını ipekböcekçiliği yapmakta olup bu konuda başı 252'şer kile ile mahallenin muhtarı ve 9 numaralı hanenin sahibi Aşıroğlu Mehmet çekmektedir (BOA.KK.d.6044).

Hane sahiplerinin ekonomik gelirlerini hangi kalemler üzerinden elde ettiğine yukarıda değinilmiş ve en başta gelen faaliyetin tarım olduğu vurgulanmıştı. Buna dair detaylı bilgiler yukarıda paylaşıldı. Kişilerin temettülerine katkı sağlayan bir başka faaliyet te meslek ya da iş gelirleridir. Söğüt Hacı Hüseyin mahallesi temettuat defterine bakıldığında tüm haneler için meslek bilgisi girilmediği görülür. Bunların hali hazırda çiftçilik yaptıkları söylenebilir. Hatta temettü gelirlerinden mahallenin tamamına yakınının ziraat ehli olduğu kabul edilebilir. Fakat bazı hane üyelerinin bu faaliyetlerinin yanında başka işler de yaptıkları görülmektedir. Özellikle geliri diğerlerine göre daha az olan 7 hane mensubunun amelelikten para kazandığı kaydedilmiştir. Bunun yanında ipek işletmelerinde çalışan ve mesleği “mancacılık” olan üç kişi defterde belirtilmiştir. Bunların yanında mahallede bir kömürcü, bir demirci, bir kahveci ve iki de kasap yer almaktadır. Yine bunlara ek olarak bir imam ve bir kayyımın mahallede görevli oldukları görülmektedir (BOA.KK.d.6044).

Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanan bir Anadolu şehrinde aynı zamanda hayvancılığın da bir ticari faaliyet olarak yer alması beklenebilir. Ancak 45 haneden müteşekkil olan Hacı Hüseyin mahallesinde toplam hayvan sayısının 51 olması oldukça düşündürücüdür. Bu hayvanlardan yarıdan fazlasını binek hayvanları oluşturmaktadır. Özellikle yük taşımada da kullanılan merkep, toplam 19 hanedeki varlığıyla mahallede en fazla sayıdaki hayvandır. Buna 3 beygir ve 5 katırda eklendiğinde binek hayvanlarının sayısı 27 olmaktadır. Bunlardan başka 10 tane kara sığır öküzü, 5 inek, 2 koşum camışı ile bunların yavruları sayıyı tamamlamaktadır. Hane sahiplerinde hiç küçük hayvan olmaması da şaşırtıcıdır. Diğer yandan mahalledeki toplam 45 hanenin 18’inde hiçbir hayvan kaydının olmaması da bir başka ilginç ayrıntıdır (BOA.KK.d.6044). Söğüt’ün diğer mahallelerine bakıldığında da benzer sonuçların görülmesi (Gökçe, 2017: 41-47), şehir genelinde hayvancılığın ticari bir sebeple yapılmadığını, ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için hayvancılığın sürdürüldüğü söylenebilir.

Sonuç

Osmanlı Arşivinde bulunan Temettuat Defterlerini baz alarak Söğüt ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmakla birlikte, bu konudaki en kapsamlı çalışma İsmail Gökçe tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir. Gökçe bu çalışmasına Söğüt merkezde yer alan 4 Müslüman mahallesi ile bağlı köyleri

dahil etmiş; Söğüt merkezde yer alan Hacı Hüseyin ve Cura Bey mahallelerine ait defterler bulunmadığı için bu kısma değinememiştir. Rumeysa Begüm Aslan, Hacı Hüseyin mahallesine dair temettuat defterine farklı bir tasnifte ulaşmış ve nihayetinde bu çalışma Söğüt tarihinin eksik kalan bir kısmını tamamlamak maksadıyla yapılmıştır.

Söğüt Çayının batısında diğer Müslüman mahallelerinden daha kopuk ve gayrimüslimlerle komşu olan bu mahalle, şehrin o dönemde küçük ölçekli yerleşim alanlarından biridir. 45 haneden müteşekkil olan mahallenin yaklaşık nüfusu 225 kişidir. Bu sonuç Hacı Hüseyin mahallesini Cura Bey mahallesinden sonra Söğüt'ün en küçük mahallesi yapmaktadır. Mahalle nüfus bakımından diğer mahallelerden geri kaldığı gibi sakinlerinin gelirleri bakımından da yine sıralamada aşağıdadır. Nitekim hane başına düşen 839 kuruşluk ortalama ile son sıradaki Çimenlik mahallesine göre bir derece daha iyidir.

Söğüt'ün genelinde olduğu gibi Hacı Hüseyin mahallesinde de temel ekonomik faaliyet tarıma dayanmaktadır. Arpa ve buğday başta gelen ürünler olup aynı zamanda bağcılık ve ipekçilik diğer ekonomik aktiviteler olarak dikkat çekmektedir. İpek böceğinin beslenmesi amacıyla mahalleliye ait bulunan tarlaların hatırı sayılır kısmına dut ağaçları dikilmiştir. Hane sahiplerinin ekseriyeti tarım ve ipekböceği üzerinden kazanç sağlarken; amelelik ve çeşitli meslek kollarına dair çalışmalar da gelir getiren kalemler olarak görülmektedir.

Çalışmada ulaşılan en dikkat çekici noktalardan biri hayvancılığa dair sonuçlardır. Şehrin diğer mahalleleriyle benzer sayılara ulaşılan Hacı Hüseyin mahallesinde, toplam hayvan sayısının 51 ve bunun yarıdan fazlasının binek hayvanları olması oldukça ilgi çekicidir. Diğer yandan hanelerden 18'inde hiçbir hayvan kaydının olmaması da çarpıcı bir sonuçtur.

Kaynakça

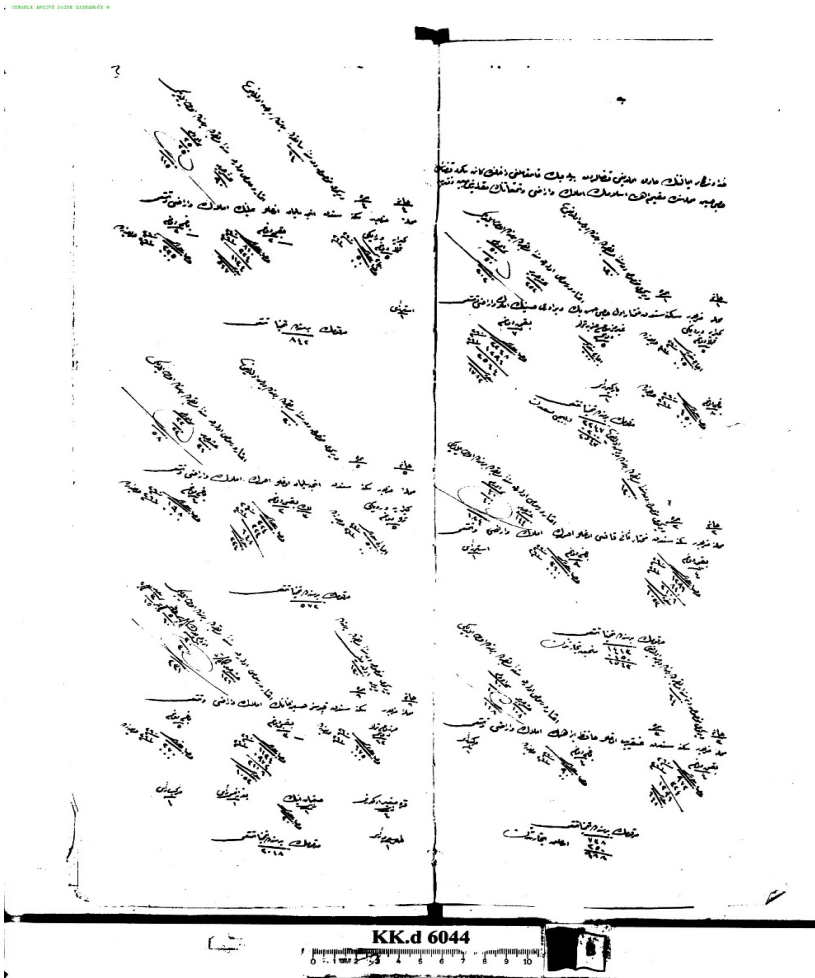
- ARIKAN, R. & DEMİRYÜREK, H. (2019), *Nüfus Defterlerinde Söğüt*, İstanbul.
- ARIKAN, R. (2023), "Bilecik'in Fethinin Osmanlı Kuruluş Tarihi Açısından Önemi", *VAKANÜVİS*, Vol.8, Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan, ss. 2174-2201.
- BİLGİN, T. (2015), *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*, Bilecik üniversitesi Yayınları, Bilecik. BOA.KK.d.6044.

- DEMİRÜREK & ARIKAN & ŞEN (2024), “Muslim and Christian Communities in Bilecik in 1843: A Comparative Analysis Through Demography, Naming and Anthropometric Characteristics”, *Religions*, Vol.15, <https://doi.org/10.3390/rel15080964>
- DEMİRÜREK, H. (2008), “Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Söğüt’ün Çimenlik ve Balaban Mahallelerinde Sosyo-Ekonomik Hayat”, *Geçmişten Günümüze Osmanlı Sempozyumları, Söğüt*, ss.1121-1133.
- DEMİRÜREK, H. (2015), *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik.
- DEMİRÜREK, H. (2018), “XX.Yüzyıl başlarında Ertuğrul Sancağında İpek Üretimi”, *VAKANÜVİS*, Vol.3, Prof.Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, ss.98-104.
- GÖKÇE, İ. (2017)**, *1844-45 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Söğüt ve Kırsalının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- KAHRAMAN, N. & ARIKAN, R. (2015), “Osmaneli-Bilecik ve Söğüt Arasındaki Tarihi Yollar”, *Tarih Boyunca Söğüt ve Kültürü*, Söğüt.
- KAHRAMAN, N. & ARIKAN, R. (2015), “Osmanoğullarının Söğüt’ten Domaniç’e Göçü ve Göç Yolları”, *Uluslararası Merv’den Söğüt’e Türk tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bilecik, ss. 413-426.
- ÖZTÜRK, N. (2013). *Aşıkpaşazade Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, S. (1994). “On dokuzuncu Yüzyılda Söğüt Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Özellikleri”, *VIII. Osmanlı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bilecik. ss.51-64.
- ŞAHİN, İ. (2009). “Söğüt”, *DİA*, C.37, İstanbul, ss. 389-391.

EKLER

Ek 1. Hacı Hüseyin Mahallesi Temettuat Defteri İlk Sayfa.

KAMİL KEPECİ (VARİDAT MUHASEBESİ B.) KK.d GENEL NO: 6044 ÖZEL NO: 19	<i>Şahitler</i> B.Y.M.E. <table border="1"><tr><td colspan="2">MUTTAZ KİŞİ DİĞERİ</td></tr><tr><td>Adı Soyadı</td><td><i>Şahitler</i></td></tr><tr><td>İmza No</td><td>0111</td></tr><tr><td>İmza Tarihi</td><td><i>19</i></td></tr></table> KK.d 6044	MUTTAZ KİŞİ DİĞERİ		Adı Soyadı	<i>Şahitler</i>	İmza No	0111	İmza Tarihi	<i>19</i>
MUTTAZ KİŞİ DİĞERİ									
Adı Soyadı	<i>Şahitler</i>								
İmza No	0111								
İmza Tarihi	<i>19</i>								

Ek. 2 Söğüt Mahalleler Yerleşim krokişi
(Demiryürek&Arıkan, 2019: 20).

Kroki: Söğüt Mahalleleri'nin Konumları

1. Cami-i Kebir Mahallesi
3. Çimenlik Mahallesi
5. Hacı Hüseyin Mahallesi
7. Gayrümüslim Mahallesi

2. Hacı Hıfzı Efendi Mahallesi
4. Balaban Mahallesi
6. Cura Bey Mahallesi

Ek 3. Hacı Hüseyin Mahallesi, Hanelere Göre Sahip Olunan Hayvanlar Tablosu

Hane	Numara	İsim	Meslek	Hacı Hüseyin Mahallesi Hayvânat Tablosu										Toplam Hayvan Sayısı			
				Merkep	Bargir (Beygir)	Ester (Katır)	Kara Sığır Öküzü	Sağman İnek	Buzağı	Tosun	Koşum Camışı	Düve					
				Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Haslat-ı Senevîsi	Re's	Re's	Re's	Re's		Haslat-ı Senevîsi		
1	1	Muhtar-ı evvel Hacı Hasan Bey ve biraderi Hüseyin	Muhtar-ı Evvel		1												1
2	2	Muhtâr-ı Sâni Kadı oğlu Ahmed	Muhtâr-ı Sâni Mancacılık			1											1
3	3	Hafız İbrahim	Amele	1													1
4	4	İnce Süleyman oğlu Ali				1											1
5	5	İnce Süleyman oğlu Ahmed															
6	6	Kapısız Hüseyin Ağa		1			4	1	20	1	1						8
7	7	Gömlüksiz Hacı Ali yetimleri Mehmed ve Mustafa															
8	8	Sipahi oğlu İbrahim	Kasap	1													1
9	9	Aşır oğlu Mehmed		1		1											2
10	10	Keş Halil oğlu Mehmed	Manca Keşidesi	1													1

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE SÖĞÜT HACI HÜSEYİN MAHALLESİ

11	11	Hacı Hasan Bey ve biraderi Hüseyin	Kasap															
12	12	Hacı Yusuf oğlu Halil	Amele	1														1
13	13	Melbuş oğlu Hasan	Amele															
14	14	Huri oğlu Hacı İsmail			1		4	1	20	1	1			2	1		Sene-i âtide hasat vereceği	10 / 1
15	15	Halil	Eskici															
16	16	Sarı Osman oğlu Hasan																
17	17	Softa damadı Bekir		1														1
18	18	Küçük Durmuşoğlu oğlu Mehmed Ali		1			2	1	20	1								5
19	19	Küflü oğlu Hacı Ahmed	Manca Keşidesi															
20	20	Maden oğlu Molla Ali	İmam	1														1
21	21	Receb oğlu Ali		1														1
22	22	Kiraz Ali		1														1
23	23	Şeyh Mehmed oğlu Mehmed																
24	24	Demirci Abdullah	Demircilik	1														1
25	25	Çatalbaş bereeli Mehmed	Kahveci															
26	26	Amedci oğlu Hasan	Amele															
27	27	Küflü oğlu Halil		1														1
28	28	Caca oğlu yetimleri Mehmed ve Osman ve Ali																

II. SOSYAL BİLİMLER LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ KONGRESİ TAM METİN

29	29	Küçük Durmuş oğlu Halil				1												1
30	30	Topuz oğlu yetimi Salih																
31	31	Karamanlı Mehmed Ağa		1														1
32	32	Çıyan Ali		1														1
33	33	Tomar Hasan			1	1												2
34	34	Güzel Ali oğlu Osman	Amele	1														1
35	35	Bebek Durmuş oğlu Mustafa	Âmâ bulunduğundan ticarete kudreti olmadığı															
36	36	Küflü Molla Hasan	Cerrahlık?															
37	37	Bozüyükli Ahmed																Merkum fakirül hâl olduğundan vergisi olmadığı
38	38	Dodurgalı Mustafa		1														1
39	39	Tomar Hüseyin damadı Ömer	Amele															
40	40	Karamanlı Mehmed oğlu damadı Yusuf	Amele															
41	41	Kara Süleyman	Kömürcü	1														1
42	42	Hamid oğlu Halil																
43	43	Huri oğlu Halil					1	20	1									2
44	44	Gazel oğlu Molla İbrahim	Camii Şerif kayyumu				1	20	1									2
45	45	Küflü oğlu Hasan		1														1
Toplam				19	3	5	10	5	100	5	1	1	2	1				51 / 1

Gölpazarı Kazası'nın 1831 Tarihli Nüfus Defteri*

Asena Aysel Taşpınar* • İlhami Yurdakul***

ÖZET

1831 yılında nüfus sayımları kapsamında Hüdavendigâr Vilayetine bağlı kazalardan Gölpazarı'nda da yerli İslam nüfusun sayımı yapıldı. Bu kapsamda hazırlanan Gölpazarı Kazası'nın nüfus defteri de 29 Teşrin-i evvel 1246/10 Haziran 1831 tarihli ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (COA) ve 1417 numarayla kayıtlıdır. Bu çalışmada esas olarak nüfus defterinde yer alan Gölpazarı Kazası'nın üç mahallesinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu tarihte Gölpazarı'na bağlı üç mahalle ile elli altı karyenin (köy) olduğu anlaşılmaktadır. Gölpazarı'na bağlı karyeler ise hazırlanmakta olan tez kapsamında değerlendirilecektir. Gölpazarı'na bağlı Çeşme Mahallesi'nde (Mahalle-i Çeşme) 43 hanede 125 erkek; Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde (Mahalle-i Câmî-i Kebîr) 19 hanede ve 53 erkek; Yeni Mahalle'de (Mahalle-i Cedid) 30 hanede 67 erkek nüfus yaşamaktadır.

1831 yılında Gölpazarı Kazası'nda bulunan üç mahallede toplam 92 hane bulunmaktaydı. Bu hanelerde 245 erkek nüfusun bulunduğu ve yaklaşık her hanede de üç erkeğin yaşadığı anlaşılmaktadır. Her hanede beş kişinin yaşadığı

* Bu bildiri, Asena Aysel Taşpınar tarafından Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan *Gölpazarı Kazası'nın 1831 Tarihli Nüfus Defteri* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim dalı öğrencisi, asena.a.taspınar@gmail.com, 0009-0009-0700-1712

*** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Prof. Dr., ilhami.yurdakul@bilecik.edu.tr, 0000-0001-6725-3924

varsayımından hareketle Gölpazarı merkezinde bulunan üç mahallede yaklaşık 500 kişinin yaşadığını söyleyebiliriz. Bu veriler genç yaşta ölümlerin yüksek olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 500 erkeğin yaşadığı Gölpazarı'nın üç mahallesinde 60 ile 70 yaş aralığında sadece 6 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu da ömür süresinin altmış yaşın altında olduğu göstermektedir. Öyle ki doğup belli bir yaşa gelen erkek çocukların yarısının otuz yaşından önce öldüklerini göstermektedir. Keza bu yaşa ulaşanların da yarısının yine kırk yaşına varmadan öldükleri, kırk yaşına varların yarısının da altmışına varmadan vefat etmiş olduğu anlaşılıyor. Almış yaşını geçenlerin ise yaklaşık %1'lik bir şanslı grup olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilecik, Gölpazarı, nüfus, vergi

ABSTRACT

In 1831, within the scope of census, the local Islamic population was counted in Gölpazarı, one of the districts of Hüdavendigâr Sanjak. The population book of Gölpazarı District, prepared in this context, is dated 10 June 1831 (29.12.1246) and numbered 1417 in the Prime Ministry Ottoman Archives (BOA). This study mainly aims to evaluate the three neighborhoods of Gölpazarı District, which are included in the population register. It is understood that at this date there were three neighborhoods and fifty-six villages (villages) connected to Gölpazarı. The villages connected to Gölpazarı will be evaluated within the scope of the thesis being prepared. 43 households and 125 men in Çeşme District (Mahalle-i Çeşme) of Gölpazarı; In Cami-i Kebir District (Mahalle-i Cami-i Kebir) the male population is 19 households and 53 men; There are 30 households and 67 male population living in Cedid District (Mahalle-i Cedid).

In 1831, there were a total of 92 households in three neighborhoods in Gölpazarı District. It is understood that there are 245 men in these households and approximately three men live in each household, we can say that approximately 500 people live in three neighborhoods in the center of Gölpazarı. These data show that deaths at a young age are also high as births. It is understood that only 6 people between the ages of 60 and 70 live in three neighborhoods of Gölpazarı, were approximately 500 men live. This shows that life expectancy is under sixty years of age. It shows that half of the boys who are born and reach a certain age die before the age of thirty. Likewise, it is understood that half of those who reached this age died before reaching the age of forty and half of those who reached the age of forty died before reaching the age of sixty. It seems that those over the age of sixty are a lucky group of approximately 1%.

Keywords: Bilecik, Gölpazarı, population, tax

Bilecik'in Kısa Tarihi

Osmanlı Devleti, fethettiği bölgelerde öncelikle tahrir adını verdiğimiz bir genel sayım yapardı. Bu sayımla birlikte fethedilen bölgenin insan, ziraî ve ticari kaynakları belirlenirdi. Ardında bölgenin nasıl idare edileceğine karar verilerek ihtiyaca göre şenlendirme denilen bölgeye yeni yerleşimcileri iskanı ile idari, adli ve iktisadi faaliyetlerin yürütülmesine nezaret edecek görevliler atanırdı. Yapılan tahrir kayıtlarında yerleşim yerleri, tarım arazileri, yaylak ve kışlaklar da tespit edilirdi. Toprağın has, tımar, vakıf veya mülk olmasının yanı sıra bu topraklarda yetişen ürünler ile hayvanların sayısı ve vergi mükellefleri de tespit edilirdi.

Osmanlı Devleti'nin kurucularının nereden geldiği konusunda yaygın olan görüş Oğuzların Kayı boyundan geldikleri noktasında birleşmektedir. Bir rivayete göre Ertuğrul Gazi'nin babası Fırat Nehri'nin üzerinden geçerken boğularak öldü. Bu olay sonrasında iki oğlu yanlarındaki kuvvetlerle birlikte geri döndüler. Ertuğrul Gazi ve kardeşi Dünder Bey 400-500 kadar aileyle Türkiye Selçuklu Devleti'ne katılmak için Sivas civarına geldiler. Bu bölgede Selçuklu ve Moğol arasında geçen mücadelede Ertuğrul Gazi'nin Selçuklu kuvvetlerine yardım etmesiyle Sultan Alaeddin, Ertuğrul Gazi'ye hil'at gönderdi ve yanındakilerle Ankara civarındaki Karadağlar'a yerleşti. Bir süre sonra Ertuğrul Gazi halkına uygun bir yer verilmesini istemek üzere oğlu Savcı Bey'i hediyelerle birlikte Konya'ya gönderdi. Sonuç olarak Ertuğrul Gazi'ye Domaniç yaylak, Söğüt ve Karacaşehir kışlak olarak tahsis edildi. Ertuğrul Gazi'nin ölümünün ardından Osman Gazi Karacahisar'ı ele geçirdi.¹

Osman Gazi'nin bu ilk fetih ve mücadele sahasında İnönü Tekfuru, Bilecik Tekfuru, Harmankaya Tekfuru ve Yarhisar Tekfuru da Bizans'ın sınır yerleşim yerleriydi. Osman Bey, bunlardan Gölpazarı'ndaki Harmankaya Tekfurluğu ile Bilecik ve Yarhisar Tekfurluğu'nu da Bizans Devleti'nin elinden alarak devletin tesisi için önemli adım attı. Orhan Bey ise Yenişehir ve Bursa ile Üsküdar'a kadar geniş bir sahayı fethetti. Orhan Bey döneminde Gölpazarı'nda ilk kurulan vakıf Esenli Şeyh Vakfı'dır.²

1 Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015, s. 1-7.

2 Gülçin Kahraman, Ümit Arpacıoğlu, *Bilecik Gölpazarı Kırsal Mimari Mirası*, İstanbul 2020, s. 26-27; İlhami Yurdakul, Gebze Nahiyesi Çamlıca Karyesi'nde İvaz Fakih'in Laçın Tımarı Temliği ve Vakfı (1329-1522), *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri V*, İstanbul 2019, s. 575-582. Zaman içinde bu bölgede 16 zaviye ve 54 zürri vakıf kaydedilmiştir. Vedat Turğut, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16.yy, Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik 2015, s. 121.

Bilecik, Timur'un Yıldırım Bayezid'i yenmesiyle iki ay Timur egemenliği altında kaldı. Daha sonra Çelebi Mehmed'in tahta geçmesinin ardından Bilecik, tekrar Osmanlı toprağı oldu. 16. yüzyılda Bilecik, Cami-i Cedid, Emir, Dere, Pazar, Hisar ve Börkçüler adında beş Müslüman ve bir gayrimüslim mahalleden meydana gelmekteydi. Bilecik'in o zamanki nüfusu ise yetmiş gayrimüslim olmak üzere 700 kişiydi. 16. yüzyılın sonuna geldiğimizde iki yeni mahalle eklendi ve en kalabalık mahallesi ise Hisar olarak belirlendi. Kalabalık olan diğer mahalleler ise Pazar, Kadı, Dere ve Hacı Şüca'ydı. Bilecik'in nüfusu bu sıralarda 1600'lere kadar yükselmişti. 1649'da gerçekleştirilen avarız tahririne göre mahalle sayısı 10 olmuş ama nüfusu 1500 yıllarındaki mevcuduna inmişti.³

Gölpazarı Kısa Tarihi

Gölpazarı'ndaki göl ismi güneyde yer alan ovanın geçmiş zamanda göl olmasından gelmiştir. Bölge, Nefs-i Göl, Akçaoba ve Akçaova isimleriyle anıldıktan sonra Gölpazarı ismini almıştır. 15-16. yüzyıllarda Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri'nde Gölpazarı'nın bu livaya bağlı Göl Kazası olduğu görülmektedir. Ayrıca bölgenin merkezinin Nefs-i Göl ismiyle anıldığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın sonuna kadar nüfusu giderek artan bir kaza haline gelmiştir. Aynı yüzyılda Gölpazarı kışlak alanı olmuş ve bac-ı bazar (pazar vergisi) alınan mühim bir pazar merkezi haline gelmiş, Bilecik'e bağlı diğer nahiyelere nazaran en yüksek gelire sahip olmuştur.

Gölpazarı, Bağdat kervan yolu üzerinde ve Marmara bölgesinin Anadolu'ya açılan kapısı olmasından dolayı güç kazanmıştır. Bu önemli konuma rağmen bölgenin topografik durumunun yerleşime pek elverişli olmamasından dolayı küçük bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüştür. Gölpazarı'nın içinde bulunan Mihail Gazi Kervansarayı ve camisi Bilecik-Bolu yolu üzerinde kurulmuştur.⁴ Bilecik ilk olarak Osmanlı sancaklarından birini teşkil eden Eskişehir (Sultanönü) sancağına bağlı bir kazaydı. Tanzimat döneminde Hüdavendigar vilayetine bağlandı ve II. Abdülhamid döneminde Ertuğrul sancağı adını aldı. Bu sancağın merkezi Bilecik olmak üzere Küplü, Pazarcık, Yarhisar, Lefke ve Gölpazarı adında beş kazası vardı. 1924'te vilayetin ismi Bilecik olarak değiştirildi.⁵

3 Feridun M. Emecen, "Bilecik", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, cilt 6, s. 154-156.

4 Kahraman, Arpacıoğlu, *Bilecik Gölpazarı Kırsal Mimari Mirası*, s. 27.

5 Emecen, "Bilecik", 154-156.

Böyle bir hikayesi olan Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı kazalardan Gölpazarı'nda da tüm ülkede olduğu gibi nüfusun sayımı yapıldı. Gölpazarı Kazası'nın İslam nüfus defteri de 29 Teşrîn-i Evvel 1246/10 Haziran tarihli ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA) 1417 numaralıdır. Bu çalışmada da esas olarak bu defterde yer alan Gölpazarı Kazası'nın üç mahallesinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu tarihte Gölpazarı'na bağlı üç mahalle ile elli altı karyenin (köy) olduğu anlaşılmaktadır. Gölpazarı'na bağlı karyeler de hazırlanmakta olan tez kapsamında değerlendirilmiştir.⁶

Çeşme Mahallesi

1831 yılında Gölpazarı'na bağlı en büyük mahalle olduğu anlaşılan Çeşme Mahallesi'nin (Mahalle-i Çeşme) imamı, 6 numaralı hanede yaşayan Receb oğlu Molla İbrahim, muhtarı ise 7 numaralı hanede ikamet eden Kayalı Mehmed Ağa ibn Ali idi. Çeşme Mahallesi'nde imam ve muhtardan önce kaydedilen beş hane sahibi mahallenin bu iki temsilcisinden daha itibarlı olmalıydı. Bu yüzden yazım sırasında diğer iki mahallenin aksine ilk sırada bunlara yer verildi.

Hüdavendigâr eski mütesellimi Seyyid Hacı Mehmed Ağa Gölpazarı'nın Çeşme Mahallesi'nde 1 numaralı hanesinde kethüdası, kölesi ve kapı halkıyla birlikte 15 erkek olarak kaydedildiği görülmektedir. İki numaralı hanede Gölpazarı'nın varlıklı seçkin ailelerinden (hanedanından) olduğu anlaşılan ve mütesellimin akrabasından Emin Ağa b. Mehmed Ağa; üç numaralı hanede Keskin Ağa b. İbrahim Ağa; dört numaralı hanede Paşa Ağazade Ahmed Ağa b. Mustafa Ağa; beş numaralı hanede de yine mütesellimin akrabasından ve hanedandan Hacı Bekirzade Mustafa Bekir ikamet etmekteydi. Bu durum akraba ilişkilerinin komşuluk ilişkileriyle ilintili olduğunu göstermektedir.

Çeşme Mahallesi'nde 43 hane vardı ve 125 erkek yaşamaktaydı. Çeşme Mahallesi'nde ikamet eden bu erkeklerden 0 ile 20 yaş arasındaki erkek sayısı 64; 20 ile 40 yaş arasındaki erkek sayısı 29; 40 ile 60 yaş arasındaki erkek sayısı 25; 60 ile 70 yaş arasındaki erkek sayısı ise sadece 4 idi. Bu verilerden hareketle Çeşme Mahallesi'nde her hanede yaklaşık üç erkeğin yaşadığı söylenebilir.

Çeşme Mahallesi'ndeki bu erkeklerin fiziki özelliklerine bakıldığında boylarının orta 24, uzun 14 ve kısa 4 olarak kaydedilmiştir. Böylelikle bu

6 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Nüfus Defterleri (NFS.d.), nr. 1417.

mahallede bulunan erkeklerin çoğunlukla orta boylu olduğu tespit edilmiştir. Sakalları bakımından ise 17 erkek kır sakallı, 8 erkek ak sakallı ve 3 erkek de kumral sakallı olarak tanımlandı. Bıyıkları bakımından ise 17 erkek kumral bıyıklı, 6 erkek kır bıyıklı ve birer erkek de kara, ter ve sarı bıyıklı olarak tarif edildi. Bir erkek ise köse (köşeç), yani sakal veya bıyığının bulunmadığı şekilde tanımlandı. 125 erkek nüfusunun sadece 55 tanesinin sakal/bıyık bilgisi bulunmakla beraber geriye kalan 70 kişinin bilgisi verilmemiştir.

Çeşme Mahallesi'ndeki erkeklere verilen unvan ve lakaplar ise seyyid 1, hacı 3, molla 4, beyzade 1, Bekirzade 1, Arapgirî 1, tatlı 1, kurdoğlu 1, kayalı 1, deli 1, kel 1, keme 1 ve delice 1 şeklindeydi. Meslekleri ise birer Hüdavendigar mütesellimi, kethüda, berber, imam, muhtar, amele değirmenci, seyis, donbaycı (Donbay/Dişi Manda), korucu, semerci ve 11 tebaa, 3 gulam, 8 ağa şeklinde sıralanabilir. İsimlerinin üstüne mim harfi konulmak suretiyle mimlenen 13 erkek ise 14 ile 40 yaş aralığında askerlik hizmeti edebilecek erkekleri belirlemek içindi. Bu mahalledeki erkeklerden 12 kişi “şabb-ı emred” yani henüz sakalı, bıyığı çıkmış olarak kaydedilmişti. Diğer 1 kişi ise “mürahik” yani buluğ çağında olarak kayda girdi. 2 kişi de yine benzer şekilde gençlik ifadesi olan “delikanlı” olarak tarif edildi. Bir diğer kişi ise bi-zeban (dilsiz) olarak kaydedildi. Bunların dışında 2 kişi ise tek gözlerinin sağlam diğerinin ise özü olduğu anlamında “yekçeşm” olarak ifade edilmiştir.

Yeni Mahalle

1831 yılında Gölpazarı'na bağlı mahallelerden büyüklük bakımından ikinci sırada bulunan Yeni Mahalle'nin (Mahalle-i Cedîd) imamı, 1 numaralı hanede ikamet eden Molla Emin b. Mustafa, muhtarı ise 2 numaralı hanede ikamet eden Molla Osman b. Ali idi. Yeni Mahalle'de 30 hane bulunmakta ve 67 erkek ikamet etmekteydi. Bu erkeklerin 0 ile 20 yaş aralığındaki erkek sayısı 36; 20 ile 40 yaş aralığındaki erkek sayısı 15 kişi; 40 ile 60 yaş aralığındaki kişi sayısı 6; 60 ile 70 yaş aralığındaki erkek sayısı ise sadece 1 idi.

Yeni Mahalle'nin erkeklerinin fiziki özelliklerine bakıldığında boyları orta 15, uzun 9 ve kısa 2 olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki mahallede yaşayan erkeklerin büyük bölümü orta boyludur. Bu mahallenin erkekleri sakal ve bıyıkları bakımından 12 kişi kır

sakallı, 3 kişi ak sakallı, 1 kişi kır bıyıklı, 5 kişi kumral bıyıklı, 2 kişi ter bıyıklı ve 3 kişi de sarı bıyıklı olarak tarif edildi. 67 erkeğin sadece 26'sının sakal/bıyık durumu tasvir edilmiş, geri kalan 41 erkek hakkında bilgi verilmemiştir.

Yeni Mahalle'deki erkeklere verilen unvan ve lakaplar ise 1 hatib, 3 molla, 1 hacı, 1 ahi, 1 hafız, 1 kara, 1 altı parmak, 1 laz, 1 akça, 1 deli, 1 hayta, 1 kel ve 1 şaşı olarak görülmektedir. Meslekleri bakımından ise birer imam, muhtar, topçu, bozacı, arabacı, amele, hatib ve berberin bulunduğu anlaşılıyor. İsimlerinin başına mim işareti konulmak suretiyle mimlenen 9 kişi kanun gereği 14 ile 40 yaş aralığındaki erkeklerdi. Nitekim isimlerinin üzerine mim işareti konulan bu kişilerden 6 kişi henüz bıyığı terlemiş genç anlamında şabb-ı emred olarak kaydedildi. Bunların dışında 1 erkek de sağ gözünün özürlü olması (alil) nedeniyle emeklilik maaşına (tekaud) bağlandığı anlaşılıyor.

Câmiî Kebîr Mahallesi

1831 yılında Gölpazarı'na bağlı mahallelerden büyüklük bakımından üçüncüsü ve son sırasındaki Câmiî Kebir Mahallesi'nin (Mahalle-i Câmiî Kebir) imamı, 1 numaralı hanede ikamet eden Sagir Hasan b. Süleyman, muhtarı ise 2 numaralı hanede ikamet eden Hasırcı oğlu Mehmed b. Mustafa idi. Câmiî Kebir Mahallesi'nde 19 hane bulunmakta ve 53 erkek ikamet etmekteydi. Bu erkeklerden 0 ile 20 yaş aralığındaki erkek sayısı 32; 20 ile 40 yaş aralığındaki erkek sayısı 9; 40 ile 60 yaş aralığındaki erkek sayısı 12; 60 ile 70 yaş aralığındaki erkek sayısı ise sadece 1 idi.

Câmiî Kebir Mahallesi'nde erkeklerin de fiziki özelliklerine bakıldığında boyları genellikle uzun olmakla birlikte orta olarak da kaydedilenler olmuştur. Sakal ve bıyık bakımından 10 kişi kır sakallı, 2 kişi ak sakallı, 4 kişi kumral bıyıklı, 1 kişi kır bıyıklı ve 1 kişi tüysüz olarak tarif edilmiştir. 53 erkekten sadece 18'i tarif edilmiş, diğerleri hakkında bilgi verilmemiştir.

Câmiî Kebir Mahallesi'nde erkeklere verilen unvan ve lakaplar ise birer ağa, hacı, molla, talebe, benli ve total şeklindedir. Meslekler ise birer imam, müezzin, mirahor (padişahın atlarına bakan görevli), muhtar, amele, hizmetkar, berber ve çoban olarak kaydedildi. İsimlerinin üzerine mim işareti konulmak suretiyle askerli hizmeti yapacak yaş aralığında oldukları ifade edilen 4 kişi henüz bıyıkları terlemiş şabb-ı emred ve 1 kişinin de İstanbul'da Asakir-i Mansure'de asker olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi 1831 yılında Gölpazarı Kazası'nda bulunan üç mahallede 92 hane bulunmaktaydı. Bu hanelerde 245 erkek nüfusun ikamet ettiği ve yaklaşık her hanede de üç erkeğin yaşadığı anlaşılmaktadır. Her hanede beş kişinin yaşadığı varsayımından hareketle de Gölpazarı merkezinde bulunan üç mahallede yaklaşık 500 kişinin yaşadığını söyleyebiliriz.

Nüfus sayım verileri doğum ve genç yaşta ölüm oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 500 erkeğin yaşadığı Gölpazarı'nın üç mahallesinde 60 ile 70 yaş aralığında sadece 6 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu da ömür süresinin altmış yaşın altında olduğu göstermektedir. Doğup belli bir yaşa gelen erkek çocukların yarısının da otuz yaşından önce öldükleri anlaşılmaktadır. Keza otuz yaşına ulaşanların da yarısının yine kırk yaşına varmadan öldükleri, kırk yaşına varların da yarısını altmışına varmadan vefat etmiş olduğu görülmektedir. Almış yaşını geçenlerin ise yaklaşık %1'lik bir şanslı grup olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Nüfus Defterleri (NFS.d), nr. 1417.
 DEMİRYÜREK, Halim, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015, s. 1-7.
 EMECEN, Feridun M., "Bilecik", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1992, cilt 6, s. 154-156.
 KAHRAMAN, Gülçin, Ümit Arpacıoğlu, *Bilecik Gölpazarı Kırsal Mimari Mirası*, İstanbul 2020, s. 26-27.
 TURĞUT, Vedat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. yy, Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik 2015, s. 121.
 YURDAKUL, İlhami, Gebze Nahiyesi Çamlıca Karyesi'nde İvaz Fakih'in Laçın Timarı Temliği ve Vakfı (1329-1522, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri V*, İstanbul 2019, s. 575-582.

EKLER

MAHELLE-İ ÇEŞME⁷

“Bi-tevfiki'l-lahi taala irade-i seniyye-i mülukane muktezasınca Hüdavendigar Sancağı'nın havi olduğu kazalarda ma'rifeten bendekânemle tahrir olunan mahallerden Gölpazarı Kazasında müstazel-saye-i şehinşahi olan yerlü İslam nüfus zükuru defteridir ki ber-vech-i âti zikr olunur. Hurrire fi M sene 1246”.

Hane 1/1	Silahşoran-ı hassadan voyvoda-i Kaza-i Hüdavendigar mütesellim-i sabık es-Seyyid el-hac Mehmed Ağa Menzil (hane), bab (kapı) 1 Kara sakallı, uzun boylu, sin (yaş) 35
Hane 1/ 4	Mahdumları es-Seyyid Mehmed Abdülkadir Bey Sin 1
Hane 1/3	Kethüdaları Bekir Ağa ibn Musa Ak sakallı, sin 50
Hane 1/4	Kaynı Mehmed Ali ibn Abdullah Kara bıyıklı, kısa boylu, sin 36
Hane 1/5	Tebaalarından Mehmed ibn Mustafa Kara bıyıklı, kısa boylu, sin 30
Hane 1/6	Diğer tebaalarından Mustafa ibn Ali Kumral bıyıklı, uzun boylu, sin 34
Hane 1/7	Diğer tebaalarından Arapgirî el-hac Yusuf Kara bıyıklı, uzun boylu, sin 40
Hane 1/8	Diğer tebaalarından Mehmed ibn Hasan Tavilü'l-kame (uzun boylu), sin 45
Hane 1/9	Diğer tebaalarından Halil ibn Hüseyin Kumral bıyıklı, uzun boylu, sin 36
Hane 1/10	Diğer tebaalarından Mehmed Şakir ibn el-hac Mehmed Kumral bıyıklı, uzun boylu, sin 36
Hane 1/11	Diğer tebaalarından Molla Mehmed ibn el-hac Yakub Kumral bıyıklı, kısa boylu, sin 30
Hane 1/12	Gulamı (kölesi) Selim Sin 14

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d.), nr. 1417, s. 1-5.

Hane 1/13	Diğer gulamı Selim Zengi (siyahi tenli), sin 12
Hane 1/14	Diğer gulamı Hüseyin Şab, Sin 14
Hane 1/15	Diğer tebaalarından Kavacıklı Ömer ibn Mehmed Kara bıyıklı, uzun boylu, sin 36
Hane 2/1	Kaza-i mezkûr hanedanından ve mumaileyh akrabasından Emin Ağa ibn Mehmed Ağa Kumral sakallı, Meczub (deli), sin 40 Menzil, bab 2
Hane 2/2	Kebir (büyük) oğlu Ahmed Ağa Şabb-1 emred, sin 16
Hane 2/3	Sagir (küçük) oğlu Tahir Ağa Sin 20
Hane 2/4	Diğer sagir oğlu Ali Molla Sin 6
Hane 3/1	Mumaileyhin akrabasından ve hanedan-ı vilayet Keskin Ağa ibn İbrahim Ağa Kumral bıyıklı, Tavilü'l-kame, sin 36 Menzil, bab 3
Hane 3/2	[s. 2] Mezburun sagir oğlu Mehmed Ağa Henüz tevellüd etmiş.
Hane 3/3	Tebaasından Ahmed ibn Mustafa Kara bıyıklı, uzun boylu, sin 36
Hane 3/ 4	Sagir oğlu Mehmed Sin 6
Hane 4/1	Kasaba-i mezkûr hanedanından mumaileyh akrabasından Başa Ağazade Ahmed Ağa İbn Mustafa Ağa Kumral bıyıklı, orta boylu, sin 20 Menzil, bab 4
Hane 4/2	Tebaasından Mehmed ibn Hüseyin Şabb-1 emred, sin 16
Hane 4/3	Sagir karındaşı Osman Sin 12

Hane 5/1	Hanedan-1 vilayet Hacı Bekirzade Mustafa Bey Kara sakallı, uzun boylu, sin 50 Menzil, bab 5
Hane 5/2	Kebir oğlu Ali Ağa Şabb-1 emred, sin 18
Hane 5/3	Sagir oğlu Mehmed Arif Üç Aylık
Hane 5/4	Mim Tebaasından Ali ibn Ahmed Şabb-1 emred, sin 19
Hane 6/1	İmam-1 mahalle Receb oğlu Molla İbrahim Kara sakallı, uzun boylu, sin 40 Menzil, bab 6
Hane 6/2	Sagir oğlu Ali Sin 8
Hane 6/3	Diğer sagir oğlu Süleyman Sin 5
Hane 6/4	Mim Yeğeni Hasan ibn İbrahim Şabb-1 emred sin 15
Hane 7/1	Muhtar-1 mahalle nasb olunan Kayalı? Mehmed Ağa ibn Ali Kara sakallı, orta boylu, sin 40 Menzil, bab 7
Hane 7/2	Sagir oğlu Said Sin 10
Hane 8/1	Amele makulesinden Kurdoğlu Ali ibn Süleyman Orta boylu, kara bıyıklı, sin 32 Menzil, bab 8
Hane 8/2	Sagir oğlu İsmail Altı aylık
Hane 9/1	Mim Amele makulesinden Yusuf oğlu Yusuf Orta boylu, sarı bıyıklı, sin 27 Menzil, bab 9

Hane 9/2	Sagır oğlu Mustafa Sin 1
Hane 10/1	Sahib-i ziraat Hacı Beyzade Ahmed Molla ibn Ahmed Şabb-ı emred, sin 18 Menzil, bab 10
Hane 11/1	Etbaı makulesinden Deli Yusuf ibn Osman Köseç, sin 50 Menzil, bab 11
Hane 11/2	Sagır oğlu Osman Sin 8
Hane 12/1	Abbas oğlu Ali ibn Halil Ak sakallı, orta boylu Menzil, bab 12
Hane 13/1	Sahib-i ziraat Kel Süleyman ibn Mustafa Kara sakallı, orta boylu, sin 40 Menzil, bab 13
Hane 13/2	Sagır oğlu Mehmed Sin 5
Hane 13/3	Diğer sagır oğlu Eyüb Sin 2
Hane 14/1	Sahib-i ziraat Felek? oğlu Mehmed ibn Hasan Ak sakallı, orta boylu, sin 55 Menzil, bab 14
Hane 15/1	[s. 3] Helvacı oğlu Mehmed ibn Bekir Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 25 Menzil, bab 15
Hane 15/2	Sagır oğlu Mustafa Sin 2
Hane 15/3	Mim Akrabasından Mehmed ibn Ahmed Şabb-ı emred, sin 15
Hane 16/1	Sahib-i ziraat Bekir oğlu el-hac Mehmed Ali Kara sakallı, uzun, sin 50 Menzil, bab 16

Hane 16/2	Sagır oğlu Ahmed Sin 3
Hane 16/3	Diğer sagır oğlu İbrahim Sin 1
Hane 16/4	Hizmetkârı Taşköprüviyyül-asl Uzun Mustafa oğlu Mehmed ibn Osman Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 32
Hane 17/1	Değirmenci Topal Ahmed ibn Mustafa Ak sakallı, sin 60 Menzil, bab 17
Hane 17/2	Sagır oğlu Mustafa Sin 5
Hane 18/1	Kasım oğlu Keme (Büyük sıçan/Mantar/Yer elması) Yusuf ibn Mehmed Kara sakallı, sin 50 Menzil, bab 18
Hane 18/2	Sagır oğlu İbrahim Sin 6
Hane 18/3	Diğer sagır oğlu Ahmed Sin 5
Hane 18/4	Kebir karındaşı İbrahim Bî-zeban (dilsiz) ve yekçeşm Sin 40
Hane 19/1	Sahib-i ziraat Hacı Satı Mustafa ibn Ahmed Kumral sakallı, orta boylu, sin 40 Menzil, bab 19
Hane 19/2	Mezburun oğlu Ahmed Mürahik, sin 14
Hane 19/3	Sagır oğlu Mehmed Sin 2
Hane 20/1	Mim Yeğeni Hamamcı Emin oğlu Osman Delikanlı, orta boylu, sin 19 Menzil, bab 20

Hane 21/1	Sahib-i ziraat Donbaycı (Donbay/Dişi Manda) Mustafa ibn Hüseyin Kara sakallı, sin 50 Menzil, bab 21
Hane 21/2	Sagir oğlu Hüseyin Sin 5
Hane 22/1	Hacı Mehmed Ali ibn Mehmed Orta boylu, kara sakallı, sin 50 Menzil, bab 22
Hane 22/2	Sagir oğlu Mehmed Sin 10
Hane 22/3	Diğer sagir oğlu Hüseyin Sin 6
Hane 22/4	Diğer sagir oğlu Halil Sin 4
Hane 23/1	Mim Arab Seyyid Ahmed oğlu Süleyman Şabb-ı emred, sin 19 Menzil, bab 2
Hane 23/2	Sagir oğlu Ahmed Sin 2
Hane 24/1	Seyis el-hac Abdülhamid ibn el-hac Mehmed Ak sakallı, sin 60 Menzil, bab 24
Hane 24/2	Kebir oğlu el-hac İbrahim Kara sakallı, uzun boylu, sin 45
Hane 24/3	Mezburun sagir oğlu Mehmed Sin 8
Hane 25/1	[s. 4] Amele makulesinden Koca oğlu Ali Osman Kara sakallı, orta boylu, sin 60 Menzil, bab 25
Hane 25/2	Mim Üveyi oğlu Mehmed ibn Deli Mehmed Delikanlı, uzun, sin 21

Hane 26/1	Sahib-i ziraat Kara Feyzi ibn Feyzi Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 36 Menzil, bab 26
Hane 26/2	Sagır oğlu Mustafa Sin 8
Hane 26/3	Diğer sagır oğlu Abdullah Sin 3
Hane 26/4	Diğer sagır oğlu Mehmed Sin 1
Hane 26/5	Eniştesi Tatlı Emin ibn Ahmed Kara sakallı, ...?
Hane 26/6	Mezburun sagır oğlu Ahmed Sin 5
Hane 27/1	Muharrem oğlu Ahmed ibn Muharrem Kara sakallı, yekçeşm, sin 36 Menzil, bab 27
Hane 27/2	Sagır oğlu İsmail Sin 10
Hane 27/3	Diğer sagır oğlu Osman Sin 6
Hane 27/4	Diğer sagır oğlu Mehmed Sin 4
Hane 27/5	Semerci Mehmed ibn Hasan Kumral sakallı, sin 40
Hane 28/1	Sahib-i ziraat Hacı Mehmed oğlu Mehmed Emin Orta boylu, ter bıyıklı, sin 27 Menzil, bab 28
Hane 29/1	Sahib-i ziraat Abdülkerim oğlu Mehmed ibn Mustafa Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 36 Menzil, bab 29
Hane 29/2	Sagır oğlu Mustafa Üç aylık
Hane 29/3	Mim Kebirce karındaşı İbrahim şabb-1 emred, sin 15

Hane 30/1	Sahib-i ziraat Husam oğlu İsmail ibn Mehmed Ak sakallı, sin 50 Menzil, bab 30
Hane 30/2	Sagir oğlu Mehmed Sin 5
Hane 31/1	Sahib-i ziraat Hacı Ömer oğlu Halil ibn Osman Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 30 Menzil, bab 31
Hane 31/2	Kebir karındaşı Mehmed Orta boylu, kara bıyıklı, sin 26
Hane 31/3	Mim Diğer kebirce karındaşı Ali Şabb-ı emred, sin 15
Hane 32/1	Çömez oğlu İbrahim ibn Mehmed Kara sakallı, orta boylu, sin 60 Menzil, bab 32
Hane 32/2	Mim Kebir oğlu Mehmed Uzun boylu, kumral bıyıklı, sin 25
Hane 33/1	Şaban oğlu Hüseyin ibn Ali Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 33
Hane 33/2	Sagir oğlu Mehmed Sin 8
Hane 34/1	Korucu Hasan ibn Mehmed Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 34
Hane 35/1	Sahib-i ziraat Sarı Osman oğlu İbrahim Kumral bıyıklı, burunsuz, sin 39 Menzil, bab 35
Hane 36/1	[s. 5] Sahib-i ziraat Kabaca oğlu Hasan ibn Ali Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 30 Menzil, bab 36
Hane 36/2	Sagir oğlu Ahmed Sin 12

Hane 36/3	Diğer sagir oğlu Mustafa Altı aylık
Hane 36/4	Mim Kebir karındaşı Mehmed Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 25
Hane 37/1	Delice İsmail ibn Abdullah Kara sakallı, uzun boylu, sin 50 Menzil, bab 37
Hane 37/2	Sagir oğlu Mehmed Sin 10
Hane 38/1	Ömer beşe oğlu Halil ibn Ali Kumral bıyıklı, kısaca, sin 30 Menzil, bab 38
Hane 38/2	Sagir oğlu Ali Sin 6
Hane 38/3	Diğer sagir oğlu İsmail Altı aylık
Hane 39/1	Sahib-i ziraat Kavanoş oğlu Ali ibn Yusuf Kara sakallı, kısa boylu, sin 50 Menzil, bab 39
Hane 39/2	Üveyi oğlu sagir Mustafa ibn Mustafa Sin 10
Hane 40/1	Berber Osman ibn Hüseyin Ak sakallı, sin 50 Menzil, bab 40
Hane 40/2	Mim Kebir oğlu Mehmed Şabb-ı emred, sin 17
Hane 40/3	Sagir oğlu Hüseyin Sin 8
Hane 40/4	Diğer sagir oğlu Ahmed Sin 3
Hane 40/5	Diğer sagir oğlu Mustafa Sin 1

Hane 41/1	Mim Kurdoğlu Mehmed Ali ibn Osman Kumral bıyıklı, uzun boylu, sin 30 Menzil, bab 41
Hane 42/1	Arab el-hac Mehmed ibn Abdullah Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 42
Hane 42/2	Sagır oğlu Ahmed Altı aylık
Hane 42/3	Üveyi oğlu sagır İsmail Sin 6
Hane 43/1	İbrahim Efendi oğlu Osman Şabb-ı emred, sin 17 Menzil, bab 43
	Yekûn numune-i nüfus 125
	Yekûn numara-i menazil 43

MAHALLE-İ CAMİ-İ KEBİR [s. 6] ⁸

Hane 1/1	Ba-berat-ı âli imam-i mahalle Sagır Hasan bin Süleyman Sin 18 Menzil, bab 1
Hane ½	Sagır karındaşı Süleyman Sin 5
Hane 2/1	Muhtar-ı mahalle nasb olunan Hasırcı oğlu Mehmed ibn Mustafa Kara sakallı, uzun boylu, sin 50 Menzil, bab 2
Hane 2/2	Mim Kebirce oğlu Mustafa Şabb-ı emred, sin 15
Hane 2/3	Sagır oğlu Emin Sin 10
Hane 3/1	Sadık Emin el-hac Osman Ağa ibn el-hac Mehmed Kırca sakallı, orta boylu, sin 30 Menzil, bab 3

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d.), nr. 1417, s. 6-7.

Hane 3/2	Sagir oğlu İzzet Sin 8
Hane 4/1	Ba-berat-ı ali müezzin-i cami Ahmed Efendi ibn Abdüsselam Pirifâni Menzil, bab 4
Hane 4/2	Kebir oğlu Molla Abdullah Kara sakalı, uzun boylu, sin 50
Hane 4/3	Sagir oğlu Abdülbekir Sin 15
Hane 5/1	Hizmetkâr makulesinden Mirahor Osman ibn Mehmed Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 5
Hane 5/2	Sagir oğlu Mehmed Sin 10
Hane 5/3	Diğer sagir oğlu Ahmed Sin 6
Hane 5/4	Diğer sagir oğlu Mustafa Sin 2
Hane 5/5	Diğer sagir oğlu Rifat Altı aylık
Hane 6/1	Sahib-i ziraat Felek oğlu Ahmed ibn Hasan Kara sakallı, uzun boylu, sin 50 Menzil, bab 6
Hane 6/2	Mim Kebir oğlu Hasan Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 25
Hane 6/3	Diğer kebir oğlu Halil Şabb-ı emred, sin 18
Hane 6/4	Diğer kebir oğlu Molla İbrahim Şabb-ı emred, talebeden, sin 16
Hane 6/5	Sagir oğlu Mehmed Sin 2
Hane 6/6	Diğer sagir oğlu Mustafa Sin 3

Hane 7/1	Belkiselî Süleyman ibn Süleyman Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 7
Hane 7/2	Sagır oğlu Abdullah Sin 5
Hane 8/1	Çoban Hasan ibn Ali Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 8
Hane 8/2	Sagır oğlu Emin Sin 2
Hane 8/3	Amelesi Sagır İbrahim ibn Ahmed Sin 11
Hane 9/1	Çömez oğlu Hamamcı Ahmed ibn Mehmed Kara sakallı, orta boylu, sin 40 Menzil, bab 9
Hane 9/2	Mim Amelesi ahalisinden Receb oğlu Durmuş ibn Mustafa Şabb-ı emred, sin 17
Hane 10/1	[s. 7] Mim Koca Mustafa oğlu Ali Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 21 Menzil, bab 10
Hane 10/2	Sagır oğlu Memiş Sin 2
Hane 11/1	Koca Mustafa oğlu talebeden Molla İbrahim ...?, orta boylu, sin 20 Menzil, bab 11
Hane 12/1	Topal Ali ibn Mehmed Ak sakallı, sin 60 Menzil, bab 12
Hane 13/1	Benli? Ali Osman ibn Feyzullah Ak sakallı, sin 55 Menzil, bab 13
Hane 13/2	Sagır oğlu Hasan Sin 10

Hane 13/3	Diğer sagir oğlu İsmail Sin 8
Hane 13/4	Diğer sagir oğlu Mehmed Sin 2
Hane 13/5	Mim Üveyi oğlu Osman ibn İsmail Şabb-ı emred, sin 17
Hane 14/1	Tiryaki oğlu Mehmed ibn İbrahim Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 14
Hane 15/1	Mim Kürkoğlu Mustafa ibn Hüseyin Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 31 Menzil, bab 15
Hane 16/1	Etbaı makulesinden Seyyid oğlu İsmail ibn Emin Kara bıyıklı, uzun boylu, sin 38 Menzil, bab 16
Hane 16/2	Mim Üveyi oğlu Mustafa ibn Ahmed Şabb-ı emred, uzun boylu, sin 17
Hane 16/3	Diğer oğlu üveyi sagir Mehmed Sin 8
Hane 17/1	Tıgteke? İbrahim ibn Mehmed Kara sakallı, sin 50 Menzil, bab 17
Hane 17/2	Kebir oğlu Halil Tüysüz, sin 30
Hane 17/3	Mim Diğer kebir oğlu Berber Mehmed Şabb-ı emred, uzun boylu, sin 17
Hane 17/4	Sagir oğlu Mustafa Sin 5
Hane 17/5	Damadı İbrahim Kumral bıyıklı, orta boylu, sin 32
Hane 17/6	Üveyi oğlu Ali Osman Mülhak asakir-i mansure be Deraliyye

Hane 18/1	Birtî? Ali ibn Mehmed Kara sakallı, uzun boylu, sin 50 Menzil, bab 18
Hane 18/2	Mim Kebirce oğlu Mustafa Şabb-ı emred, uzun boylu, sin 15
Hane 19/1	Kara Ahmed oğlu Halil ibn Hasan Kara sakallı, uzun boylu, sin 50 Menzil, bab 19
Hane 19/2	Sagır oğlu Hasan Sin 10
Hane 19/3	Diğer sagır oğlu Hüseyin Sin 8
	Yekûn numune-i nüfus 53
	Yekûn numara-i münazil 19

MAHALLE-İ CEDİD [s. 8] ⁹

Hane 1/1	Ba berat-ı aliyye imam-ı mahalle Molla Emin ibn Mustafa Kırca sakalı, orta boylu, sin 40 Menzil, bab 1
Hane ½	Sagır oğlu Mustafa Sin 8
Hane 1/3	Diğer sagır oğlu Mehmed Sin 4
Hane 2/1	Muhtar-ı mahalle nasb olunan Molla Osman ibn Ali Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 2
Hane 3/1	El-hac Halil Molla ibn Mustafa Kara sakallı, orta boylu, sin 40 Menzil, bab 3
Hane 3/2	Sagır oğlu Mustafa Sin 5
Hane 3/3	Diğer sagır oğlu Mehmed Sadık Sin 4

9 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d.), nr. 1417, s. 8-10.

Hane 4/1	Ba berat-ı ali Hatib-i cami-i kebir Ali Efendi ibn Salih Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 4
Hane 4/2	Sagir oğlu Mehmed Said Sin 10
Hane 4/3	Diğer sagir oğlu Mustafa Raşid Sin 5
Hane 4/4	Diğer sagir oğlu İbrahim Edhem Sin 2
Hane 5/1	Kara Müezzın İbrahim ibn Abdüsselam Kara sakallı, kısa boylu, sin 45 Menzil, bab 5
Hane 5/2	Sagir oğlu Süleyman Sin 6
Hane 6/1	Topcu İbrahim ibn Ahmed Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 6
Hane 6/2	Sagir oğlu Mehmed Sin 1
Hane 7/1	Sağır oğlu Ahmed ibn Ahmed Kara sakallı, yekçeşm Menzil, bab 7
Hane 7/2	Mim Üveyi oğlu Mehmed ibn İsmail Uzun boylu, ter bıyıklı, sin 19
Hane 8/1	Altıparmak Halil ibn Ali Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 8
Hane 9/1	Deli Hüseyin ibn Mustafa Kara sakallı, orta boylu, sin 50 Menzil, bab 9
Hane 9/2	Kebir oğlu Ali Şabb-ı emred, mevzunü'l-kame, sin 17
Hane 9/3	Sagir oğlu İsmail Sin 2
Hane 10/1	Ayaz oğlu Mehmed ibn Ali Orta boylu, kara bıyıklı, sin 26 Menzil, bab 10

Hane 10/2	Sagır karındaşı Satılmış Sin 10
Hane 10/3	Diğer sagır karındaşı Hasan Sin 8
Hane 10/4	Diğer sagır karındaşı Hüseyin Sin 2
Hane 10/5	Mim Üveyi babası Mustafa ibn Ahmed Orta boylu, ter bıyıklı, sin 27
Hane 10/6	Sagır oğlu Osman Sin 2
Hane 11/1	Ahmed ibn el-hac Mehmed tabi Voyvoda Ağa Delikanlı, uzun boylu, sin 22 Menzil, bab 11
Hane 12/1	[s. 9] Bozacı Ahmed ibn Osman Ak sakallı, sin 50 Menzil, bab 12
Hane 12/2	Sagır oğlu Osman Sin 8
Hane 12/3	Diğer sagır oğlu Ahmed Altı aylık
Hane 13/1	Hayta Mehmed ibn Abdülkadir Ak sakallı, sin 64 Menzil, bab 13
Hane 13/2	Sagır oğlu Ahmed Sin 10
Hane 13/3	Diğer sagır oğlu Mustafa Sin 3
Hane 14/1	Laz İbrahim ibn Ali Kara sakallı, orta boylu, sin 45 Menzil, bab 14
Hane 14/2	Sagır oğlu Ali Sin 10
Hane 14/3	Diğer sagır oğlu Mustafa Sin 5

Hane 15/1	Üveyi oğlu İsmail ibn Ali Uzun boylu, kumral bıyıklı, sin 30 Menzil, bab 15
Hane 15/2	Sagir oğlu Mehmed Ali Sin 3
Hane 15/3	Diğer sagir oğlu Mustafa Altı aylık
Hane 16/1	Akça Ali oğlu Ali Kısa boylu, kumral bıyıklı, sin 28 Menzil, bab 16
Hane 16/2	Sagir oğlu Ahmed Sin 1
Hane 16/3	Kebir karındaşı Osman Sağ gözü alil olduğundan ba emr-i âli maa maaş takaud buyrulmuş
Hane 17/1	Sahib-i ziraat Muhzır oğlu Halil ibn Mustafa Uzun boylu, kumral bıyıklı, sin 33 Menzil, bab 17
Hane 18/1	Seyfilerli Hüseyin ibn Osman Uzun boylu, sarı bıyıklı, sin 33 Menzil, bab 18
Hane 19/1	Arabacı Ali ibn Ömer Orta boylu, sarı bıyıklı, sin 32 Menzil, bab 19
Hane 19/2	Sagir oğlu Ömer Sin 4
Hane 20/1	Dokur Ali ibn Ali Ak sakallı, sin 40 Menzil, bab 20
Hane 20/2	Sagir oğlu Satılmış Sin 1
Hane 21/1	Ahilerli Hüseyin ibn Hüseyin Sarı bıyıklı, şaşı, sin 32 Menzil, bab 21
Hane 22/1	Canbalı? Halil ibn Hasan Kara sakallı, uzun boylu, sin 40 Menzil, bab 22

Hane 22/2	Sagır oğlu Ali Sin 8
Hane 22/3	Diğer sagır oğlu Osman Sin 6
Hane 23/1	Ba berat-ı âli Sufiler Cami hatibi Sagır Mustafa ibn Yusuf Sin 10 Menzil, bab 23
Hane 23/2	Sagır karındaşı Mehmed Sin 6
Hane 23/3	Diğer sagır karındaşı Halil Sin 3
Hane 24/1	[s. 10] Amele makulesinden İsmail ibn Mehmed Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 36 Menzil, bab 24
Hane 25/1	Topcu yeğeni Mustafa ibn Hasan Kırca bıyıklı, orta boylu, sin 40 Menzil, bab 25
Hane 25/2	Sagır oğlu Ömer Sin 6
Hane 25/3	Diğer sagır oğlu Hasan Sin 2
Hane 26/1	Berber Minkar oğlu Mustafa ibn Mehmed Orta boylu, kumral bıyıklı, sin 25 Menzil, bab 26
Hane 26/2	Sagır oğlu Hüseyin Sin 1
Hane 26/3	Üveyi karındaşı sagır Hüseyin Sin 6
Hane 27/1	Mim Berber Mehmed Ali ibn Ahmed Delikanlı, uzunca, sin 21 Menzil, bab 27
Hane 28/1	Mim Hamamcı Mustafa oğlu Mehmed ibn Mustafa Delikanlı, orta boylu, sin 21 Menzil, bab 29

GÖLPAZARI KAZASI'NIN 1831 TARİHLİ NÜFUS DEFTERİ

Hane 29/1	Ali beşe oğlu Mehmed Ali Delikanlı, uzun boylu, sin 28 Menzil, bab 29
Hane 30/1	Mim Kel Abdullah ibn Abdullah Delikanlı, uzun boylu, sin 25 Menzil, bab 30
	Yekûn numune-i nüfus 67
	Yekûn numara-i menazil 30

1792-1793 Tarihli Kasımpaşa Nüfus Defterinde Kayıtlı Esnaf Grupları*

Ezgi Semiz** • İlhami Yurdakul***

ÖZET

III. Selim döneminde Osmanlı devleti, kefalet sistemine yoğunlaşmıştır. Güvenliğin sağlanması, vergilerin düzenli olarak toplanması gibi konularda aksaklık yaşanmaması için bu sisteme başvurulmuştur. III. Selim yazmış olduğu hatt-ı hümayunda Eyüp, Üsküdar ve Galata gibi bölgelerin denetlenmesini emretmiştir. Özellikle ticari hacmi büyük alanlardan başlanmıştır. Müfettişler han, hamam, bekar odaları, medrese gibi alanları denetlemiştir. Amaç, herkesin bir işi ve kefilinin olması ve devlete karşı görevlerini yerine getirmesi olmuştur. Osmanlı devleti, vergilerin toplanması ve düzenli bir işleyiş oluşturmak için nüfus defterlerini kullanmıştır. Bu defterler denetleme açısından kolaylık sağlamıştır. Esnaf kefalet defterlerinde, kefiller ve sakin oldukları yerler belirtilir. Hem dükkan sahipleri hemde seyyar satıcılar kefilleri ile yer alır. Bu defterlerde serseri olarak adlandırılan kişiler ayrıca yazılmıştır. Diğer yandan göçmenler de genellikle memleketleri ile zikredilmişlerdir. Bugün araştırmalarda nüfus defterleri birincil kaynak olarak kullanılır. İstanbul genelinde iktisadi hayatın tespiti açısından büyük öneme sahiptir.

* Bu makale, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Entitüsü'nde hazırlanmakta olan *Kasımpaşa Esnaf Nüfus Defteri ve Sosyal Hayat (1792-1793)* isimli Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ezgisemiz16@gmail.com,

*** Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

Bu çalışmada, 1792-1793 tarihli İstanbul'un Galata kazasının Kasımpaşa semtini kapsayan nüfus defteri merkeze alınmıştır. Defterin transkripsiyonundan yola çıkarak Kasımpaşa semtinde bulunan esnaf gruplarının incelenmesi hedeflenmiştir. Defterde, bu esnaf grupları ve yanlarında bulunan çıraqları, şakirdleri, kalfaları da kayıt altına alınmıştır. Çeşitli zanaatkarlar ve ticaret ile uğraşan esnaf; memleketleri, lakapları, unvanları ile defterde yer almaktadır. Bu esnafın ikamet ettiği han, hamam ve bekar odaları listelenmiştir. Ayrıca defterde belirtilen, Kasımpaşa semtinde yer alan fırın ve cami benzeri yapılarda dönemin mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Esnaf bu bölgelerde ticaret ile uğraşmaktadır. Defterde birbirine kefil olan esnaflar, kethüdalar, kalfalar ve şerikler liste halinde verilmiştir. Bildiride, bu esnaf gruplarının da içinde bulunduğu kefalet sisteminden yola çıkarak yapmış oldukları mesleklere değinilecektir. Dönemin Kasımpaşa semtindeki iktisadi ve sosyal hayata bir bakış açısı sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Nüfus Defterleri, Kefalet Sistemi, Esnaf, Kasımpaşa

ABSTRACT

During the reign of Sultan Selim III, the Ottoman Empire increasingly focused on the surety system. This system was implemented to ensure the smooth functioning of security measures and the regular collection of taxes. Sultan Selim III issued a royal decree ordering the supervision of regions such as Eyüp, Üsküdar, and Galata. Special emphasis was placed on areas with substantial commercial activity. Inspectors were tasked with monitoring various establishments, including inns, baths, rooms for unmarried men, and madrassas. The primary objective was to ensure that every individual had both a job and a guarantor, and that they fulfilled their obligations to the state. To facilitate the collection of taxes and ensure a well-functioning system, the Ottoman Empire utilized population registers, which proved invaluable for oversight. These registers contained information on the guarantors and their places of residence. Both shop owners and street vendors were listed alongside their guarantors. Individuals labeled as "vagabonds" were also recorded, and immigrants were often noted with their places of origin. Today, population registers are utilized as primary sources in historical research and are of significant importance for analyzing the economic life in Istanbul.

This study focuses on the population register of the Kasımpaşa district within the Galata region of Istanbul, dated 1792-1793. The primary objective is to examine the artisan groups within the Kasımpaşa district, based on the transcription of this register. The register includes not only the artisans but also their apprentices, journeymen, and foremen. Various artisans and traders are listed, along with their places of origin, nicknames, and titles. The inns, baths, and rooms for unmarried men where these artisans resided are also documented. Furthermore,

the register provides valuable information about the architecture of structures in the Kasımpaşa area, such as bakeries and mosques, which offers insights into the period's architectural style. The artisans engaged in trade within these establishments. Additionally, the register lists the artisans who acted as guarantors for each other, including headmen, journeymen, and assistants. This paper will explore the professions practiced by these artisan groups within the framework of the surety system. The aim is to provide a comprehensive perspective on the economic and social life in the Kasımpaşa district during this period.

Keywords: Ottoman Population Registers, Surety System, Artisan, Kasımpaşa

GİRİŞ

İstanbul'da Haliç'in kenarında bulunan Kasımpaşa, Haliç Tersanesi'ne de ev sahipliği yapması nedeniyle ülkenin en gözde semtlerinden biriydi. İstanbul ve semtlerine dair Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan nüfus defterleri de hem dönemin hem de Kasımpaşa'nın sosyal ve iktisadi yapısı hakkında bilgi sunan ana kaynaklardan biridir. İstanbul üzerine özel olarak da Kasımpaşa'nın sosyal ve iktisadi hayatına dair çok sayıda çalışma yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hâlâ çok sayıda konu ve arşiv belgesi araştırmacıları ve araştırmayı beklemektedir. İstanbul külliyyatına küçük bir katkı sunmayı amaçlayan bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan NFS.d kodlu 7 numaralı defter (1792-1793) esas alındı. Bu defterin sunduğu veriler ışığında da Kasımpaşa semtinde bulunan dönemin esnaf grupları ile semtin sosyal ve iktisadi yapısı incelendi.

1. Kasımpaşa Semti: Kasımpaşa'da Esnaf Denetimi ve Sayımı

İstanbul'da fetih sonrası bayındırlık faaliyetleri gerçekleşmeye başladı. Gelibolu'da bulunan tersane 1516 yılında İstanbul'a taşındı. Böylece Osmanlı Devleti'nin o döneme kadarki en büyük tersanesi Haliç'te kuruldu. Haliç, hem askeri üs hem de ticari liman olarak kullanıldı. Bunun sonucu olarak da Eminönü, Galata ve Kasımpaşa limanları öne çıktı.¹ Tersanenin çevresi uzun duvarlarla çevrildi, birkaç kapı açıldı ve Kasımpaşa semtine de bir kapı inşa edildi.² Bu gelişme semtinin ticari bir merkez haline gelmesinde büyük rol oynadı.

1 İ. Bostan (2015). İmparatorluğun Liman Kenti: İstanbul ve Deniz Ticaret Ağı, Coşkun Yılmaz (Ed.) *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme*, İstanbul, c. 6, s. 200.

2 E. Egin (1996). Kasımpaşa'nın Tarihi Gelişimi İskân Özellikleri ve Mimari Eserleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 4-5

Kasımpaşa'da yürütülen bayındırlık ve ticari faaliyetlerine devrin üst düzey devlet adamları da büyük katkılar yaptı. Bunlardan biri de Güzelce Kasım Paşa'dır. Güzelce Kasım Paşa, burada bir külliye inşa ettirerek halkın ve çalışanların dini, iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını karşıladı. Güzelce Kasım Paşa'nın bu önemli imar faaliyetinden dolayı semt onun adıyla anıldı. Halic Tersanesi'ne o dönemde Kasımpaşa tersanesi de denildi.³ Kaptan-ı Derya Piyale Paşa da bu faaliyetlerin devamını getirerek Küçük Piyale Paşa Camii ve müstemilatıyla bir külliye yaptırdı.⁴ Kaptan-ı Derya Ceza-yirli Gazi Hasan Paşa da sayısı artan kalyoncuların kalması ve askerlerin denetim altında tutulması amacıyla Kasımpaşa Kalyoncu Kışlası'nı 1782 yılında inşa ettirdi. Gazi Hasan Paşa, kışlanın avlusuna cami, mektep ve hapisane inşa ettirdi. Bu kışla, Osmanlı Devleti'nin ilk bahriye kışlası olması bakımından da dikkat çekicidir.⁵ Küçük Hüseyin Paşa bir çeşme ve Çorlulu Ali Paşa da sadrazam olduğu dönemde cami, çeşme ve hamamdan oluşan bir külliye inşa ettirdi.⁶ Bu paşalar ile diğer idareci ve hayır sahiplerinin Kasımpaşa'daki imar ve bayındırlık faaliyetleriyle semtin sosyal ve iktisadi hayatın büyük canlılık kazandırdılar.

Evliya Çelebi de meşhur seyahatnamesinde İstanbul'un güzide semti Kasımpaşa'ya ayrı bir bahis açarak yer vermiştir. Kasımpaşa'nın fetih öncesi Ayalonka adı ile anıldığını ve burada fetih sonrası bir mezarlık yaptırıldığını aktararak birçok sahabenin ve din büyüğünün de kabrinin bulunduğunu belirtir. İmar faaliyetleri ile semtin büyüyüp geliştiğini kaydeder. Evliya Çelebi, sayısını belirtmediği Müslüman mahalleleri ile on adet Rum ve bir adet Ermeni mahallesi olduğunu, Yahudilerin ise mahallesinin bulunmadığı ve burada dükkanlarda çalıştığını yazar. Çelebi, ayrıca Kasımpaşa'daki cami, tekke, hamam ve mesireleri tek tek anlatır, halkı da askerler, esnaflar, ve tüccarlar olarak üç gruba ayırır. Evliya Çelebi bu üç gruba dini bir zümre olan dervişleri de ekler. Kasımpaşa'da beyaz kurabiye, beyaz simid, yağlı çörek, papa şeftalisi, şirin kayısı, kaymaklı yoğurt ve koyun etini bölgenin meşhur yiyecek ve içecekleri olarak aktarır. Evliya Çelebi,

3 F. Sümer (2001). "Kasım Paşa, Güzelce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c. 240, s. 547.

4 İ. Bostan (2007). "Piyale Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, s. 297.

5 A. F. Örenç (2018). Kasımpaşa Kalyoncu Kışlası, ed. F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan (Ed.) *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, s. 451-486.

6 N. Göyünç (1999). "Hüseyin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 19, s. 8; H. Gündoğdu, (2022). XVIII. Yüzyıl Başlarında Bir Osmanlı Sadrazamı: Çorlulu Ali Paşa'ya Atfedilen İki Külliye, *Journal of Palmette* c. 2, s.23

Kasımpaşa’da 3.060 dükkan bulunduğu ve 300 dükkanı olan debbağ esnafının en büyük esnaf grubu olduğunu vurgular.⁷

Kasımpaşa’da Baruthane Deresi ile Tatavla Deresi birleşerek Kasımpaşa Deresi’ni oluşturur ve Haliç’e dökülür. Burada sosyal ve iktisadi hayat, Haliç sahili ve bu dereler boyunca yapılan dükkanlar çevresinde gelişmiştir.⁸ Bu çalışmada verilerini esas aldığımız nüfus defterinde de pek çok dükkanın tarifi yapılırken dere üzerinde veya dere mahallesinde olduğu belirtilmiştir. Öyle ki Osmanlı döneminde ihtisap ile ilgili birçok nizamname hazırlanmış olup imalat ve ticaret faaliyetleri gösteren mekanlar, çarşı, pazar, han ve dükkanlar denetlenmiştir. Esnafların ürettiği ürünler, fiyatları ve kalitesi ile ürünün fiyat ve kalitesindeki değişimler düzenli olarak takip edilirdi. II. Bayezid devrinde (1481-1512) düzenlenen *Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul’a* göre kadının nezaretinde muhsetip denetim yaparak usule aykırı davrananları cezalandıracaktı. İstanbul’a gelen yiyecek, içecek ve kılık kıyafetler, girişte kadı ve muhtesibin gözetiminde kayıt altına alınacaktı. Muhtesip, dönemin cezalandırma yöntemi olan falakaya yatırma, dayak atma, başa tahta külah taktırma ve para cezası uygulayabilecekti. Bu ceza, suçun ehemmiyetine bağlı olup en üst ceza ise idam cezasıydı. Hayvanlara ağır yük yüklenmemesi, salgın hastalığı olanların şehre girmemesi, oruç tutmayıp namaz kılmayanların cezalandırılması da muhtesibin görevlerindendi.⁹

Bu çarşı pazarın iktisadi bakımdan denetiminin yanı sıra şeyhülislam da medreseler, tekke, cami, mescit gibi dini ve ilmi kurumları denetlerdi. 1789 yılında İstanbul’da han, dükkan, medrese ve bekar odaları denetlendi. Bu belirli zamanlarda yapılan teftişler dışında, yaşanan hadiseler sonucu da denetlenemeler yapılır ve büyük kavuklular görevlendirilirdi. Örneğin 17 Aralık 1791’de III. Selim’e karşı yapılan suikast sonucunda olağandışı bir durum olması hasebi ile büyük bir denetleme başladı. İstanbul’daki han, hamam, medrese ve bekar odaları incelendi. Bunun üzerine kefilisiz serseri diye tabir edilen kişiler İstanbul dışına çıkarıldı ve teftişler sonraki yıllarda da devam etti.¹⁰

7 Evliya Çelebi, (2003) *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. c. 1, kitap. 1, (Haz.) Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 376-386

8 M. A Kara Yüksel (2021) “İstanbul’da 19. Yüzyıl Kentsel Dönüşümleri: Kasımpaşa Örneği”. Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi, (9) s. 52 M. Sertoğlu (1977). *Kasımpaşa. Hayat Tarih Mecmuası*, (5), s. 48

9 İ. Yurdakul (2024) “Muhtesip” *Türk Maarif Ansiklopedisi*, c.5, s.72; M. Doğan (2016). *Osmanlı Devletinde İşlerinin Yönetimi: Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*. TİAV Vakfı Yayınları

10 İ. Yurdakul (2024) “Büyük Kavuklu” *Türk Maarif Ansiklopedisi*, c. 1, s. 469.

Yapılan bu teftişlerde uygulanan kefalet sistemi, Osmanlı Devleti'nin denetleme merkezinin temel taşlarından biridir. Osmanlı Devleti, asayişin sağlanması ve suçları en aza indirmek amacıyla kişilerin birbirine kefil olmasını isterdi. Halkın alışverişini yaptığı dükkan, han ve pazar gibi mekânlarda çalışanlar devlete karşı hem kendilerinden hem de kefil oldukları kişilerden sorumlu tutulurdu. Kefili olmayan kişiler, yaklaşık altı ayda bir mutat yapılan genel teftişler sonunda memleketlerine gönderilirdi. Esnaf kayıtları, bölgesel olarak tüm esnaf grupları bir arada olacak şekilde tutuldu. Bekar odaları, dükkanlar, hanlar incelenip herkes bir bir kefile bağlanır, serseri olarak tabir edilen kefilsiz kişiler ise memleketlerine gönderilirdi.¹¹

Bu mutat denetimler veya hususi sayımlar neticesinde tutulan kayıtlar, İstanbul'un nüfus ve esnafı hakkında en detaylı veriler sunan kaynaklardandır. Bu defterler sayesinde şahısların İstanbul'a nereden geldikleri, nerede kaldıkları ve kimin yanında çalıştığı gibi bilgilere ulaşmak mümkündür. Kefalet sistemi, ticaretin işleyişi, esnafın denetimi ve şehrin güvenliği için fevkalade önemli bir uygulamaydı. Bu çalışma kapsamında üzerinde duracağımız defter de Kasımpaşa semtinin 1792 tarihli esnaf kefalet defteri ve kayıtları olacaktır.

2. 1792-1793 tarihli Kasımpaşa Nüfus Defteri ve Esnaf Grupları

İstanbul ve Bilad-ı Selase denen Üsküdar, Galata ve Eyüpsultan ile diğer semtlere dair çok sayıda nüfus ve esnaf kayıt defterleri mevcuttur. Bu defterlerden biri de Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde NFS.d kodu ile 7 numarada bulunan ve çalışma konumuz olan defterdir. Bu defter 17x43 cm ebatında, 18 varak ve 36 sayfadan oluşmaktadır.

Bu defter, Kasımpaşa semtinde bulunan dükkanlar ile esnafın sayım defteridir. Semtte bulunan han, hamam, bekar odalarında ikamet eden müslim ve gayrimüslim esnaf ve kalfaları listelenmiştir. Bu esnaf sayımı, Divan-ı Hümayun'da hâcegân denilen ve üst düzey katiplerinden olan Bez-cibaşı Yakup Efendi nezaretinde gerçekleştirilmiştir.

Esnaf sayım defterini kaleme alan kâtip, hususi olarak da gayrimüslim isimlerini yazarken bu isimleri duyduğu şekilde yazmıştır. Nitekim dükkanlarda çalışan gayri müslim esnaf ismini nasıl telaffuz etmiş ve katip

11 T. Özcan (2001). "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", Marife Dini Araştırmalar Dergisi 1 (1), 133; H. N. Ertuğ (2000) *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

de nasıl duymuşsa o şekilde kaydetmiştir. Bu nedenle isimlerin pek çoğu da kişilerin uzun isimleri yerine kısa söylenişleri olarak kayda geçmiştir. Bu kişiler, çoğunlukla adları ve meslekleri birlikte yazılmıştır. Şahısların memleketleri, lakapları ve fiziki özellikleri de belirtilmiştir.

Bu bağlamda defter incelendiğinde bazı lakap ve unvanlar ön plana çıkmaktadır. Örneğin Hac ibadetini yerine getiren kişiler hacı sayılır ve bu anlama gelen elhâc kelimesi defterde çok sık rastlanan bir unvandır. Sık kullanılan bir diğer sıfat ise ağabey anlamına da gelen beşe unvanıdır. Bu sıfatların yanı sıra bazı esnaflar fiziksel özelliklerine göre lakap almıştır. Bunlar da çolak, keleş, sarı, kara, köse, benli, topal, koca bıyık, sakallı, kanbur, burunsuz, kör, sarıgöz, koca baş ve uzun şeklinde misal olarak gösterilebilir. Etnik aidiyet bakımından da Kürd, Tatar, Laz, Arap ve Arnavud olarak da geçen esnaflar vardır.

Bunlara ilave olarak eskici oğlu, lüleci oğlu, fırıncı oğlu, imamzade ve sirkecezade şeklinde lakapları olan esnaflar kendi meslekleri farklı olsa bile babalarının ve ailesinin mesleğiyle anılırdı. Bazı esnaflar, Konyalı, Eyüplü, Tunuslu, Cezayirli, Giritli, Benderli, Kıbrıslı, Erzurumlu, Halepli, Kartallı, Ereğlili, Taşköprülü, Borlu, Sinoplu, Kütahyalı ve Bartınlı bu örneklerde olduğu gibi memleketleriyle kayıtlara geçti. Ayrıca önceden yapılan görev, kişilik özellikleri ve diğer pek çok neden üzerine verilen lakaplar da defterde mevcuttur. Bunları da derviş, seyyid, pehlivan, civelek, hafız, bayrakdar, alemdar, aşık, mirasyedi, şık, salbaş, reis, zengin, zehir, kaba ve deli olarak sıralayabiliriz. Ek olarak yetmiş birin İbrahim, yirmi beşin Hasan şeklinde örneklendirebileceğimiz lakaplarda defterde geçer.

Defterden elde edilen verilere göre Kasımpaşa'da bulunan birçok ensaf grubunun yanısıra iskele bulunması hasebi ile deniz ticareti ile uğraşan kişilerde mevcuttur. Kasımpaşa'da birçok çeşme olduğundan defterde çok sayıda saka kaydı da vardır. Kayıkçılar ve hamallar ayrı bir grup olarak defterde yer almaktadır. Hamallar ise dükkanlardan iskeleye nakliyei sağlamaktadır. Bunun yanı sıra hamamlarda çalışan tellaklar ve iskelede çalışan birçok neferin de kaydı tutulmuştur. Bu esnaf birliklerinin kethüda, ustabaşı ve yiğitbaşları da sayımda kayıt edildi ve çoğu defa esnafa kefil olanlar arasında gösterilmiştir.

Kasımpaşa esnafının çalıştığı ve ikamet ettiği esnaf dükkanları da buldukları mahalle ve yer bakımından başlıklar halinde belirtilmiştir. Bu yerler Piyale-i Kebir (Büyük Piyale), Piyale-i Sagir (Küçük Piyale), Kulaksız

Çarşısı, Zincirlikapı, Debbağhane Meydanı, Dörtkapı, Uzunyol, Cumapazarı, Cami-i Kebir, Sebil Kapusu, Dere üstü civarı, Lonca Sûku, Tersane Kapısı, Nerduban Tahtı, Beylik Fırını, Kışlak Meydanı, İskelebaşı, Yeniçeşme, Zindan ardı, Kulaksız Ahmed Ağa Camii Fırını, Beyoğlu Ağa Camii, Tatavla Simitçi Fırını, Kalyoncu Kışlası Pişgâhı, Meyyit İskelesi Fırını, Tophane Kapısı, Kireççi Kapısı, Kurşunlu Mahzeni, Meyyit Kapısı, Gedik Abdi Paşa Çeşmesi, Yel Değirmeni, Dere Hamamı, Başhane Değirmeni ve Fırını, Sipahi Değirmeni, Tahta Köprü, Papaz Köprüsü, Başhane Bahçesi, İplikçi Hamamı, Taşköprü, Tersane-i Amire Zindanı Pişgahı şeklinde sıralanabilir. Esnaflar, dükkanlarında kalfaları ve şakirdleri ile beraber çalışırlar. Bazı dükkanlarda gezdirici denen ve seyyar olarak gezerek esnafılık yapan kişiler mevcuttur. Bu kişiler dükkandaki ürünleri çarşı, pazar, han gibi ticari mekanlara götürerek satışını yapmaktadır.

16 Ağustos 1792 (27 Zilhicce 1206) tarihinde İstanbul'daki Müslüman esnafı beş gruba ayırmak mümkündür. Birinci grubu unlu mamüller üreten ekmekçi, simitçi, çörekçi ve gözlemeciler; ikinci grubu tatlıcılar olarak nitelendirilebileceğimiz helvacı, şekerçi, kadayıfçı, muhallebici, aşureci ve Şam halkacıları; üçüncü grubu turşucu, bozacı, şerbetçi; dördüncü grup ise kuru yemişçi ve leblebiciler; beşinci grubu ise kebabçılar olarak sayabiliriz. Bu gruplara ilaveten hoşafçı, sütçü, kurabiyeci, sucukçu, aşçı, kasap, bakkal, manav, çubukçu, kahveci, tütüncü (duhani), buhurcu ve atar esnaflarının dükkanları da kayıtlara geçti.¹²

Bu defter ise Kasımpaşa semtine mahsus bir sayımdır ve çok çeşitli esnaf gruplarını içerir. İlgili defterde görüldüğü üzere esnaf grupları başlıklar ve gruplar halinde sayılmış ve yazılmıştır. Bu esnaf grupları ve sayıları metnin sonunda tablo halinde verildi. Esnaf isimleri alfabetik olarak sıralandı ve sayılarını daha kolay görme imkanı sağlandı. Bunlar arasında nicelik bakımından kahveci, bakkal, kasap ve fırınlarda çalışan kişilerin çoğunlukta olduğu söylenebilir. Nitekim gıda sürekli ve mecburi bir ihtiyaç olduğundan bu meslek gruplarının fazla olması gayet tabiidir. Defterde değirmende ve fırında çalışanlar bir arada verilmiştir. Bu iki esnaf bir arada aynı dükkanda çalışmaktadır. Değirmenci ve ustaların yanı sıra hamur kesen, tezgahhtar (destgahtar), tablakar, hamur yapan (hamirkar), gezdirici, yardımcı ve aşçı görevinde olan birçok kişinin kaydı tutulmuştur. Çoğu fırın bir değirmene sahiptir ve bu değirmen fırının un ihtiyacını

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d.), nr. 2, 3, 5, 6.

karşıları. Öte yandan çörekçi esnafı, fırıncılardan farklı dükkanlarda olmaları sebebiyle ayrı bir grup olarak kaydedilmiştir.

Kahveciler, defterde en çok ismi geçmekte olan esnaf grubudur. Bu durum doğrudan arz ve talep dengesine bağlanabilir. Seyyar satıcı ve gezdiriciler de bu mekanlarda satış için dolaşmakta idi. Bir diğer grup ise berberlerdir. Berberler de defterde kimi zaman sadece berber dükkanı kimi zaman ise berber- cerrah şeklinde geçmektedir. Ayrıca sadece hekim olarak anılan bir grup da vardır. Osmanlı'da bazı berberler hacamat, kan alma, sülük tedavisi, sünnet ve diş tedavileri gibi işlerle uğraştığından berber-cerrah olarak anılmışlardır. Defterde geçmekte olan bakkalların ise büyük çoğunluğunun gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir.

Defterde ipekli kumaş dokuyan esnaf olan kemhacıların bekar odalarında kaldıkları görülür. Kemhacıların büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Mumcu esnafı, bal mumu (şem-i asel) mumhanesinde çalışanlar olarak kaydedilmiştir. Demirci anlamına gelen Farsça ahenger esnafını ile yine aynı anlama gelen Türkçe demirci esnafı farklı iki şekilde yazılmıştır. Ahengerlerin dükkanlarında yanlarında çalışan aşçılar da mevcuttu. Terzi, kürkçü, abacı, hallac, ipekci ve çamaşırıcı (câmeşûy) esnafı da sayımda olan esnaflardandı. Defterde derici anlamına gelen debbağcı esnafı da kalabalık bir grup olarak dikkat çeker. Ayrıca Kasımpaşa'da birçok kasap dükkanı mevcuttu. Bu kasapların tamamı müslüman, ciğerci ve çobanların büyük bir kısmı ise gayrimüslim esnaftadı. Kasapların ciğerciler ve çobanlarla aynı dükkanda bulunduğu görülür ve bu grupların bir arada çalıştığını söylemek mümkündür.

İncelenen defterde marangoz, destereci, keserci, bıçakçı, kalaycı, çömlekçi, üzengici, camcı, bükücü, doğramacı, destici, eskici, çıkıcı, çilingir, nalbur, na'lbend, çöpcü, çıkırıkçı, iskemleci, başlık üreten kalafatçı, tarakçı, eyer üreten kaltakçı, gülleci, nalcacı, kömürcü, külfeci, keresteci, şairci (arpacı), lüleci, yemenici, tulumbacı, kafesci, kolonyağcı, pazarcı, eyer ve koşum takımları yapan sarrac, sarraf ve boyacı gibi esnafların da kaydı tutulmuştur. Bunlara ilaveten buhurcu, tütünün içildiği çubukları üreten çubukçu, tütüncü (duhani) esnafı ve enfiyeciler esnafını da sayabiliriz. Peştemal üretimi yapan futacı, yorgancı, takyeciler (takkeci), imameci, ipek işleyen kazzaz ve kuşakçı esnafı da zikredilir. Uncu, tuzcu, sirkeci, helvacı, attar, kaymakçı, gözlemeci, leblebici, kadayıfçı, kebapçı, kestaneci, şekerci,

muhallebici, paçacı, işkembeci, hoşabci, turşucu, bozacı esnafı da mevcuttur. Manav, sebzeçi ve bostancı da farklı esnaf grupları olarak yer almaktadır.

Sonuç

İncelenen defterden elde edilen bilgiler doğrultusunda Kasımpaşa semtinde bulunan esnaf grupları tespit edildi. Esnaf dükkanları ve çalışanları sayı ve görevleri bakımından değerlendirildi. Bu defterde esnafın dükkanlar şeklinde kaydı tutulmuş olup ustaları başta olmak üzere kalfalar, şakirdler ve ortakları manasında şerikleri ile kayıt altına alınmıştır. Kasımpaşa'da kurulan tersane, semti bir ticaret merkezi konumuna getirdikten sonra han, hamam, cami ve külliye inşalarının da semtin gelişimine katkı sağladığı görülmektedir.

Kahve dükkanları ve kahveci esnafının sayılarından yola çıkarak semtte sosyal hareketliliğin olduğu söylenebilir. Defterin genelinde gayrimüslim ve müslümanların aynı dükkanda çalışıp bir arada kaldığı görülmüş olup ayırışma söz konusu değildir. Ayrıca kasap esnafını müslümanlardan oluşur fakat aynı dükkanda ciğercilerin ise gayrimüslim de oldukları tespiti yapılmıştır. Dikkat çeken bir diğer husus ise bazı dükkanlarda usta- çırak ikilisinin baba ve oğuldan oluşmasıdır. Defterde pek çok göçmen esnaf da mevcuttur ve dükkan, mahalle ve sakin oldukları yerde ise bir ayırım yoktur. Esnaf, belli görev ve sorumluluklara sahiptir ve nizamnamelerle dükkan ve esnaf sayısının belli sayıda olmasına özen gösterilmiştir. Her ne kadar farklı kurallara tabii olup birbirlerinin işlerine müdahil olmasalar da esnafın bir arada yaşadığı ve daima etkileşim içinde bulunduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d.), nr. 2.

BOA, NFS.d., nr. 3.

BOA, NFS.d., nr. 5.

BOA, NFS.d., nr. 6.

BOA, NFS.d., nr. 7.

Kitap ve Makaleler

BOSTAN, İ. (2007). "Piyâle Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, s. 296-297.

- BOSTAN, İ. (2015). İmparatorluğun Liman Kenti: İstanbul ve Deniz Ticaret Ağı, Coşkun Yılmaz (Ed.) *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme*, İstanbul, c.6, s. 200-209.
- DOĞAN, M. (2016). Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi: Sadaret Kethüdalığı (1730-1836). TİAV Vakfı Yayınları
- EGIN, E. (1996). Kasımpaşa'nın Tarihi Gelişimi İskân Özellikleri ve Mimari Eserleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ERTUĞ, H. N. (2000) *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Evlia Çelebi, (2003) *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. c. 1, kitap. 1, (Haz.) Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, M. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yayınları.
- GÜNDOĞDU, H. (2022). XVIII. Yüzyıl Başlarında Bir Osmanlı Sadrazamı: Çorlulu Ali Paşa'ya Atfedilen İki Külliye, *Journal of Palmette* c.2, s.21-42.
- GÖYÜNÇ, N. (1999). "Hüseyin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.19, s. 6-8
- İNALCIK, H. (2001). "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.23, s. 220-239.
- KARA Yüksel M. A. (2021) "İstanbul'da 19. Yüzyıl Kentsel Dönüşümleri: Kasımpaşa Örneği". *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, (9) s. 38-57.
- ÖRENÇ, A. F. (2018). Kasımpaşa Kalyoncu Kışlası, ed. F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan (Ed.) *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, s.451-486.
- ÖZCAN, T. (2001). "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1(1), 129-151.
- SERTOĞLU, M. (1977). Kasımpaşa. *Hayat Tarih Mecmuası*, (5), 48-53.
- SÜMER, F. (2001). "Kasım Paşa, Güzelce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c. 240, s. 547.
- Şemseddin Sami (2018), *Kamûs-ı Türkî: (Latin Harfleriyle)*, (haz.) Raşit Gündoğdu, Ni-yazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul
- YURDAKUL, İ. (2024) "Muhtesip" *Türk Maarif Ansiklopedisi*, c.5, s.71-73
- YURDAKUL, İ. (2024) "Büyük Kavuklu" *Türk Maarif Ansiklopedisi*, c.1, s. 469-470.

Ekler

EK-1 Esnaf Adları ve Sayıları Tablosu

Esnaf Adları	Esnaf Sayısı (Kişi)	Esnaf Adları (Kişi)	Esnaf Sayısı
Abacı	14	Ahenger (Demirci)	16
Aşçı	32	Attar	32
Bakkal	87	Berber	3
Berber- Cerrah ustaları	4	Bıçakçı	10
Bostancı	1	Boyacı	5
Bozacı	5	Buhurcu	5
Bükücü	9	Camcı	2
Câmeşûy	6	Ciğerci	7
Çıkıcı	1	Çıkırıkçı	3
Çilingir	6	Çömlekçi	6
Çöpcü	12	Çörekçi	156
Çubukçu	4	Debbağ	130
Değirmen ve Fırında çalışan	187	Destereci	2
Destici	113	Doğramacı	10
Duhani	47	Enfiyeci	2
Eskici	4	Futacı	1
Gözlemeci	1	Gülleci	2
Hallac	14	Hekim	4
Helvacı	15	Hoşabacı	7
İmameci	2	İpekçi	1
İşkembeci	6	İskemleci	2
Kadayıfçı	4	Kafesci	1
Esnaf Adları	Esnaf Sayısı (Kişi)	Esnaf Adları	Esnaf Sayısı (Kişi)
Kahveci	288	Kalafatçı	3
Kalaycı	16	Kaltakçı	1
Kasap	51	Kaymakçı	7

II. SOSYAL BİLİMLER LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ KONGRESİ TAM METİN

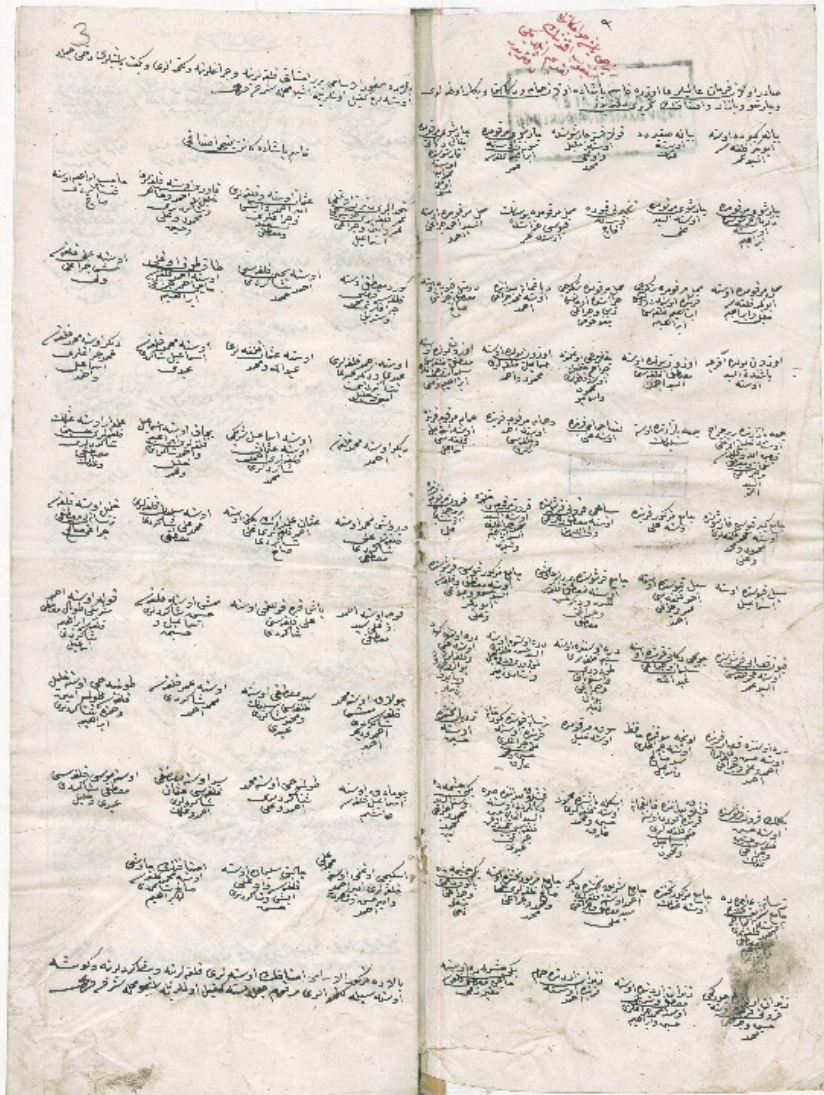
Kazzaz	1	Kebabcı	4
Kemhacı	109	Keresteciler	38
Keserci	4	Kestaneci	1
Kolonyağcı	1	Kömürcü	7
Kulfeci	5	Kürkçü	14
Kuşakçı	2	Leblebici	8
Lüleci	1	Manav	79
Marangoz	1	Muhallebici	5
Mumcu	6	Na'lbend	1
Nalbur	1	Nalcacı	3
Paçacı	3	Pazarcı	2
Şairci	1	Sakalar	36
Sarrac	2	Sarraı	6
Sebzeci	6	Şekerci	4
Sirkeci	1	Takyeci	3
Tarakçı	13	Terzi	18
Timurcu (demirci)	30	Tulumbacı	5
Turşucu	4	Tuzcu	1
Uncu	2	Üzengici	1
Yemenici	125	Yorgancı	3

EK-2. Kasimpaşa (İBB Atatürk Kitaplığı, Kartpostallar, Krt_004181)

EK-3 Türk Tüccarlar (İBB Atatürk kitaplığı, Kartpostallar, Krt_025269)

NFS.d.00007

EK-4 7 Numaralı nüfus defterinin ilk sayfası (BOA, NFS.d, nr. 7.)

Osmanlı Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bademiye (Bademli) Karyesinin Demografik Yapısı

Samet Yıldız*

ÖZET

XIX. asrın başlarında zor bir durumda olan Osmanlı İmparatorluğu; uzun yıllardır gerilemekte ve birtakım ciddi problemlerle uğraşmaktadır. Savaşlar, isyanlar, iktisadî buhranlar, ilmî liyakatsizlikler vb. sıkıntılarla boğuşan devlet; askerî, siyasî, iktisadî, ilmî ve içtimâî alanlarda köklü adımlar atmak zorundaydı. Bunun için de gücünün kaynağını, bünyesinde barındırdığı nüfusunu tanımaya başlamıştı. Özellikle erkek nüfusun tanınmasıyla; askerlik, vergi, işgücü, bölgelerin iktisadî faaliyetlere göre dağılımı, hangi bölgeye ne kadar yatırım yapılması gerektiği gibi pek çok hayati bilgiye ulaşılabilecekti. Bu durumu idrak etmiş olan Sultan II. Mahmud ile beraberindeki devlet adamları, ülkedeki erkek nüfusun kaydedilmesini ve bu kaydın “titizlikle” yapılmasını kararlaştırdılar. Devlet; ilk kez 1831 yılında yapılan “genel nüfus sayımları” sâyesinde ülkedeki erkek nüfusu, nüfusun yaş ortalaması, fiziksel özellikleri, meslekî becerileri gibi pek çok bilgiyi toplamış ve ileride atacağı adımları tayin etme imkânını bulmuştur. Nüfusun idarî birimlere göre tasnif edilerek kaydedildiği defterler ise; bugün, mahallî tarih çalışmalarına konu olabilecek kadar mühim verileri bünyesinde barındırmaya devam etmektedirler.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bornova/İZMİR, E-Posta: sametyildiz.iletisim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4098-2718.

Bu çalışma; günümüzde Ödemiş/İzmir'e bağlı bulunup "Bademli" ismini taşımakta olan ve bir "mahalle" statüsüne bürünen Bademiye'yi ve Bademiye'nin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki demografik yapısını ele almaktadır. Çalışmanın ana kaynağı ise; 1831 (H.1246), 1836 (H.1251) ve 1841 (H.1257) yılında hazırlanmış olan dört adet nüfus defteridir. Hâlihazırda Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan bu dört defter; sırasıyla "BOA.NFS.d.03039", "BOA.NFS.d.03040", "BOA.NFS.d.03041", "BOA.NFS.d.03045" tasnif numaralarıyla mukayyet hâlde olup erişime açıktır. Bahse konu defterlerin ilgili kısımlarının transkripsiyonu neticesinde elde edilen verilerden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışma; hatırı sayılır bir nüfusu bünyesinde barındıran ve bir müddet "nahiye" statüsüne erişmiş olan bir köyün "demografik yapısını" gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Bademiye'de yaşayan erkek nüfusun isim, lâkap, meslek, unvan bilgileri; erkek nüfusun yaş aralıkları; erkeklerin sakal, bıyık ve boy gibi fiziksel özellikleri ile engellilik durumları gibi demografik ve sosyo-ekonomik açıdan önem arz eden bilgilerin "kolektif" olarak irdelenmesi de "bahsedilen amacın gerçekleşmesi" noktasındaki gayreti göstermektedir.

Çalışmanın odak noktasının yanı sıra, araştırma temelinin sağlam olması ve anlatımın güçlendirilmesi gayesiyle; "giriş" mahiyetinde hazırlanan bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımı yapılmasına zemin hazırlayan gelişmelere ve nüfus defterlerinin biçim ve içerik özelliklerine temas edilmiştir. Akabinde başlayan ilk bölümde ise; çalışmanın odaklandığı karyenin, Bademiye'nin tarihi hakkında bilgi verilmiş ve çalışmanın bütünlüğü sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Ödemiş Kazası, Bademiye (Bademli) Karyesi, Nüfus Defteri, Demografik Yapı.

ABSTRACT

The Ottoman Empire, in a difficult situation at the beginning of the 19th century, had been in decline for many years and was grappling with a number of serious problems. Struggling with wars, rebellions, economic crises, and scholarly incompetence, the state was forced to take radical steps in the military, political, economic, scientific, and social spheres. To do this, it needed to understand the source of its power and its population. By understanding the male population in particular, vital information could be obtained, such as military service, taxation, labor, the distribution of regions according to economic activities, and the amount of investment needed in each region. Realizing this, Sultan Mahmud II and his entourage decided to register the country's male population and to ensure that this registration was carried out meticulously. The state: Thanks to the "general population census" conducted for the first time in 1831, the country's male population was extensively documented, including its average age, physical characteristics,

and occupational skills, enabling it to determine future steps. The registers, which recorded the population according to administrative units, continue to contain crucial data that can be used as a basis for local history studies today.

This study examines Bademiye, a district of Ödemiş/İzmir that is now known as “Bademli” and has attained the status of a “neighborhood,” and its demographic structure in the first half of the 19th century. The main sources of the study are four population registers prepared in 1831 (H. 1246), 1836 (H. 1251), and 1841 (H. 1257). These four registers, currently held by the State Archives of the Republic of Turkey, are: They are classified under the classification numbers “BOA.NFS.d.03039”, “BOA.NFS.d.03040”, “BOA.NFS.d.03041”, and “BOA.NFS.d.03045” and are open to access. This study, based on data obtained from the transcription of the relevant sections of the aforementioned registers, aims to uncover the “demographic structure” of a village that housed a considerable population and had attained the status of a “district” for a period. Collective analysis of demographic and socio-economically significant information such as the names, nicknames, professions, and titles of the male population living in Bademiye; age ranges of the male population; physical characteristics of the men such as beards, mustaches, and height; and their disability status also demonstrates efforts to “achieve the aforementioned objective.” In addition to the focus of the study, in order to ensure a solid research basis and strengthen the narrative; The introductory section examines the developments that paved the way for the census in the Ottoman Empire and the format and content of population registers. The subsequent first section provides information about the history of the village on which the study focuses, Bademiye, thus ensuring the integrity of the study.

Keywords: Ottoman Empire, Ödemiş District, Bademiye (Bademli) Village, Population Register, Demographic Structure.

Giriş

Rusya ile meydana gelen savaşlarda alınan mağlûbiyetler ile Sultan II. Mahmud Dönemi’nde Yeniçeri Ocağı’nın lâğvedilmesi (1826); devleti, “kendi varlıklarını tespit etme” noktasında harekete geçmeye mecbur bıraktı. Savaşlarda yiten askerler, elden çıkan topraklar, kaybedilen nüfus ve toparlanabilmek için temin edilmesi gereken maddî olanaklar, bahse konu mecburiyetin görünen sebepleri idi. II. Mahmud Dönemi’nin devlet adamları ve ileri gelen şahsiyetleri, yaşanmakta olan zorlu sürece yönelik lâyhalar (raporlar) kaleme aldılar ve “devletin, tebaasındaki erkekleri ve bu erkeklerin maddî durumlarını kaydetmesi gerektiğini” vurguladılar. Bunun üzerine; daha evvelki süreçte toprağa dayalı olarak parça parça

tutulan ve düzenli takibatı yapılamayan kayıtlar, “ülke geneli nüfus sayımları” şekline büründü.

Ülke geneli nüfus sayımlarının yapılması, birtakım kriterlerin çerçevesinde gerçekleşecekti. İlk evvel, sayımları yapacak ve sayımlara iştirak edecek olan kimselerin vasıflı ve bu işin hakkını verecek mahiyette olmaları hedeflendi. Sayımlara yönelik kapsamlı bilgiler edinen memurlar ile sayım yapılacak yöre halkının ileri gelenleri (muhtar, kocabaşı, müftü, imam, ulema, müderris, papaz, haham vb.) arasında “ortaklaşa hareket” zemini oluşturulması düşünüldü (Çavuş, 2018). Bu yüzden; deftere kaydedilecek kişilerin bizâtihi görülmesi, onlara ait unvanların, fiziksel (boy, sakal, bıyık bilgileri ve rahatsızlık, engellilik hâli vb.) özelliklerin, yaş bilgilerinin bir bütün hâlinde kaydedilmesi kararlaştırıldı (BOA, HAT, 336/19258; Aydın, 1990.). Nitekim 1831 yılında ülke genelinde başlayacak olan nüfus sayımları, bu çerçevede gerçekleşecekti.

Bu çalışma; günümüzde Ödemiş/İzmir’e bağlı bulunan Bademli’nin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki demografik yapısını ele almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu dönemin “Bademiye” olarak adlandırılan bölgenin demografik yapısını 1831 (H.1246), 1836 (H.1251) ve 1841 (H.1257) yılında hazırlanmış olan dört adet nüfus defterine göre değerlendirecek olan çalışma; bahse konu defterlerin ilgili kısımlarının transkripsiyonu neticesinde elde edilen verileri içermektedir. Dolayısıyla; bahse konu nüfus defterinde bulunan veriler ayrı ayrı tasnife tâbi tutularak incelenecek ve Bademiye’nin 1831, 1836 ve 1841 yıllarındaki erkek nüfusu, hâne sayısı, tahminî genel nüfusu ile erkek nüfusun fiziksel özellikleri, isim, lâkap ve unvan bilgileri üzerinde durulacaktır.

Bademiye’nin Tarihçesi

Bademiye; günümüzde Küçük Menderes Bölgesi dâhilinde bulunan ve tarih boyunca pek çok medeniyet ile siyasî teşekkülün tesirinde kalan bir mevkidir. Küçük Menderes Nehri’nin suladığı verimli arazinin üzerinde bulunması ve Birgi ile Tire gibi tarihî kökeni bakımından eski yerleşimlerin arasında bulunması, bahsedilen durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Antik dönem içerisindeki varlığı ve adının, yapısının, durumunun ne hâlde olduğu hakkında ciddi araştırmaların bulunmadığı Bademiye; Bilge Umar’a göre, adını, aslen Rumca kökenli “ırmak (potamos) yurdu” tanımının karşılığı olan “Potamia” kelimesinden almıştır (Umar, 1993).

Bademiye'nin bulunduğu Küçük Menderes Bölgesi; Arzawa Krallığı'na ve Hitit İmparatorluğu'na, Lidyalılara, Lidya hükümrânlığına son veren ve Anadolu'da da otorite tesis eden Perslere (Ahameniş İmparatorluğu) (M.Ö. 546/547), bölgedeki Pers hâkimiyetinin ortadan kaldıran Büyük İskender Devri'nde de Makedon hâkimiyetinde kalmıştır (M.Ö. 334). Makedon hâkimiyetinin ardından Romalıların tesiri altında kalan bölge, uzun bir müddet zarfında Roma hükümrânlığında idare olunmuştur (Yavuz, 1998). Roma'nın Hristiyanlığı benimsemesi ve “doğu” ve “batı” olarak ikiye ayrılması sürecinde, bölge “Doğu Roma” hâkimiyetinde kalmıştır. Malazgirt Zaferi'nin ardından başlayan Türk akınları ve “Anadolu'yu Türk yurdu yapma gayreti” İzmir'i de etkilemiş ve bölgede Çaka Beyliği dolayısıyla Türk tesiri görülmüştür (1081). Emir Çaka'nın hükümrânlığı süresince askerî ve siyasî anlamda bölgede etkin olan Türkler, Adalar Denizi'nde de faaliyette bulunmuşlar ve tanınırlıklarını da artırmışlardı (Ayönü, 2009). Ancak, gerek Çaka Beyliği-Anadolu Selçuklu ilişkilerinin gerilmesi ve Anadolu'daki ilk Türk beylikleri arasındaki mücadeleler gerekse Haçlı Seferleri sürecinin başlaması, İzmir'deki Türk hâkimiyetini etkilemiştir.

Haçlı Seferleri'nin akabinde bölgede tesis edilen Doğu Roma hâkimiyeti, Selçuklu-Bizans arasında birtakım mücadelelere zemin hazırlamıştır. Ancak, Küçük Menderes Bölgesi, “Tavaifü'l-Mülûk” olarak da adlandırılan II. Beylikler Dönemi'ne değin tam anlamıyla Türk hâkimiyetine girmedi (Yıldız, 2024a). Tavaifü'l-Mülûk Devri içerisinde Aydınoğulları Beyliği, Küçük Menderes Bölgesi'nde otoritesini kurdu. Birgi'yi idarî merkez olarak kabul eden beylik; Keles (Kiraz), Beydağ (Balyanbolu), Ayasuluğ (Selçuk), Bademiye gibi bölgelerde faaliyet göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devirlerinde hızlıca genişlemesi ve Yıldırım Bayezid Devri'nde Anadolu Türk beyliklerine karşı harekâta girişilmesi, Osmanlılar ile Aydınoğullarını da karşı karşıya getirmiştir. Nitekim meydana gelen mücadeleler doğrultusunda 1390 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Küçük Menderes Bölgesi, yine Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. 1402 yılında Emir Timur ve Yıldırım Bayezid arasında vuku bulan Ankara Savaşı'nın sonuçlarından olan bu durum; tıpkı Osmanlılar tarafından son verilen diğer beyliklerde olduğu gibi Aydınoğullarının da yeniden tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Çeyrek asır daha siyasî faaliyetlerine devam etme imkânı bulan Aydınoğulları Beyliği, Sultan II. Murad Dönemi'nde yeniden ve “kesin olarak” Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (1426).

Küçük Menderes Bölgesi'nin ve tabii olarak Bademiye'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından sırasıyla Birgi, Tire ve nihâyetinde Ödemiş'e bağlı bulunan Bademiye; seyahatnamelere yeterince konu olmamış bir yerleşimdir. Nitekim Aydınogulları devrine dair önemli bir kaynak olan *İbn-i Battuta Seyahatnâmesi*, Bademiye'den söz etmez. Dünyaca meşhur seyyahımız ve XVII. asırda yaşamış olan ve dünyaca ünlü olan seyyahımız *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde de Bademiye'ye dair bilgilere rastlamak zordur. Bu yüzdendir ki; "Bademiye'nin nerede olduğu" hususunda birtakım düşünceler meydana gelmiş ve Urla'daki Bademler ile Küçük Menderes'teki Bademiye/Bademli yerleşimlerinin birbirleriyle karıştırılmış olma ihtimâlleri üzerinde durulmuştur (Adıtatar, 2020).

XIX. yüzyıla gelindiğinde hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilen Bademiye; incir, zeytin, kestane, üzüm, arpa, buğday, harir gibi tarımsal üretim yapan ve boz inek, sağman inek, koyun, sığır, dana gibi hayvansal yetiştiricilik yapan bir iktisadî hayata sâhiptir (BOA.ML.VRD.TMT.d.2451). Kasap, Bayır, Arab Paşa, Kale, Hacı Ömer, Yaka, Çelebi, Hamam Köyü (Hamamköy), Aşıklar Obası, Aşağı Kaba Ağaçlar, Kepkebir, Kıvrak isimlerini taşıyan 12 adet mahalleden meydana gelen Bademiye Karyesi'nde, 1891 yılında 3147 kişi ve 711 emlak bulunmaktadır (Aydın Vilâyet Salnâmesi, C.2, 1308 (1891)). Ayrıca, 1895 tarihli Aydın Vilâyet Sâlnâmesi'ne göre; cuma günleri Bademiye'de bir pazar kurulmaktadır (Aydın Vilâyet Salnâmesi, 1313 (1895)). 1908 yılında yayımlanan Aydın Vilâyet Sâlnâmesi'ne göre ise; "Ödemiş'e bağlı bir nahiye olarak kaydedilen" Bademiye'de Tufeyl Efendi "naib vekili", Bayram Hâfız Efendi "belediye reisi vekili", İsa Onbaşı "zabıta memuru vekili", Mehmed Bey de "maarif reisi" olarak görev yapmaktadır (Aydın Vilâyet Salnâmesi. 1326 (1908)). Ayrıca, Ödemiş dâhilindeki pek çok karyede olduğu gibi Bademiye'de de bir adet mekteb-i iptidaî bulunmaktadır (Yıldız, 2024b).

Kısa bir müddet "nahiye" statüsünü elde etmiş olan Bademiye (Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, 1307 (1890)), Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından uzunca bir süre sonra "Bademli" adını almış ve Ödemiş'e bağlı bir karye/köy olarak varlığını muhafaza etmiştir. Hâlen kalabalık bir nüfusa ve diğer köylere/mahallelere nazaran gelişmiş bir yapıya sâhip olan Bademli; İzmir'in Ödemiş İlçesine bağlı olup iktisadî ve içtimaî faaliyetlere ev sâhipliği yapmaktadır.

Osmanlı Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bademiye (Bademli) Karyesinin Demografik Yapısı

1. Nüfus

XIX. yüzyılın ilk yarısında “Ödemiş Kazasına bağlı bir karye” statüsünde bulunan Bademiye (Bademli), bünyesinde 12 adet mahalleyi barındırmaktadır. Kasap, Bayır, Arab Paşa, Kale, Hacı Ömer, Yaka, Çelebi, Hamam Köyü (Hamamköy), Aşıklar Obası, Aşağı Kaba Ağaçlar, Kepkebir, Kıvrak isimlerini taşıyan bu mahalleler; nüfus itibarıyla da hatırı sayılır bir insan kaynağına sâhiptirler. Bahse konu mahallelerden oluşan Bademiye'nin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki nüfusuna ilişkin tespitler, şöyledir:

Tablo 1.1. Osmanlı Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bademiye (Bademli) Karyesinin Nüfusu

Sıra Nu.	Mahalle Adı	1831	1836			1841		
			Hâne Sayısı	Erkek Sayısı	Tahminî (Hâne x 5) Nüfus	Hâne Sayısı	Erkek Sayısı	Tahminî (Hâne x 5) Nüfus
1	Kebkebir	82	34	73	170	37	59	185
2	Aşağı Kır Ağaçlı	99	59	108	295	48	82	240
3	Aşık Obası	90	46	92	230	45	83	225
4	Çelebi	156	90	160	450	87	157	435
5	Yaka	159	90	170	450	82	155	410
6	Hamam	67	36	62	180	30	57	150
7	Kale	132	69	122	345	65	114	325
8	Kıvrak	75	43	80	215	44	71	220
9	Kasap	132	73	143	365	67	115	335
10	Bayır	100	53	107	265	55	93	275
11	Arab Paşa	80	45	91	225	38	76	190
12	Hacı Ömer	79	41	77	205	25	45	125
TOPLAM (Bademiye Karyesi)		1259	679	1285	3395	623	1107	3115
		Erkek	Hâne	Erkek	Kişi	Hâne	Erkek	Kişi

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere; Bademiye Karyesi'nde 1831 yılında 1259 erkek (8'i gayrimüslim), 1836 yılında 679 hâne, 1285 erkek ve 3395 kişi tahminî nüfus, 1841 yılında da 623 hâne, 1107 erkek ve 3115 kişilik tahminî bir nüfus barınmaktadır. Kendi içerisinde tutarlı bir yapıya sâhip olan nüfusa bakıldığında; Bademiye'nin bir dönem “Ödemiş Kazasına bağlı bir nahiye” şeklinde idare edilmiş olması, yadırganamaz. Zira

12 mahalleden oluşan Bademiye, bünyesindeki nüfusla birlikte neredeyse aynı bölge dâhilinde bulunan Balyanbolu Kazasına denk bir nüfusa sâhiptir.

Nüfusun yaş dağılımı, şöyledir:

Tablo 1.2. Nüfus Defterinede Göre Yaş Bilgileri

Yaş Aralığı	Adet		
	1831	1836	1841
1-10	307 kişi	410 kişi	345 kişi
11-20	158 kişi	220 kişi	175 kişi
21-30	251 kişi	183 kişi	173 kişi
31-40	159 kişi	203 kişi	187 kişi
41-50	1583 kişi	95 kişi	105 kişi
51-60	104 kişi	96 kişi	69 kişi
61-70	30 kişi	58 kişi	26 kişi
71-80	16 kişi	16 kişi	14 kişi
81-90	2 kişi	3 kişi	5 kişi
91-100	2 kişi	1 kişi	X
101-+	1 kişi	X	1 kişi
Belirsiz	76 kişi	Yok	7 kişi
TOPLAM	1183 Adet Yaş Bilgisi 76 Belirsiz Toplam: 1259 Kişi	Toplam: 1285 Kişi	1100 Adet Yaş Bilgisi 7 Belirsiz Toplam: 1107 Kişi

Tabloda görüldüğü üzere; en fazla kalabalığa sâhip olan aralık, 1-40 yaş aralığıdır. Tabloda belirtmesek de yaş bilgileri, genel olarak 5'in katlarında yoğunlaşmaktadır. Yâni 10, 25, 40 gibi düz sayılar “yaş bilgisi” olarak sıklıkla geçmektedir. Bu, insanların yaşlarını tam olarak hatırlamamaları veya “yuvarlama” yöntemine başvurmalarından kaynaklanmış olabilir.

Ayrıca; Tabloda belirtmesek de bahse konu yaş grubu içerisinde en kalabalık yaşlar, şunlardır:

1831 yılında; 1-10 yaş aralığında 10 (59 kişi) ve 8 (58 kişi) yaş; 11-20 yaş aralığında 12 (45 kişi) ve 15 (41 kişi) yaş; 21-30 yaş aralığında 30 (89 kişi) yaş ve 25 (83 kişi) yaş; 31-40 yaş aralığında 40 (80 kişi) ve 35 (66 kişi) yaş kişi grubunun en kalabalık yaşlarıdır.

1836 yılında; 1-10 yaş aralığında 1 (72 kişi) ve 2 (61 kişi) yaş; 11-20 yaş aralığında 20 (30 kişi) ve 15 (51 kişi) yaş; 21-30 yaş aralığında 30 (80 kişi) yaş ve 25 (61 kişi) yaş; 31-40 yaş aralığında 40 (77 kişi) ve 35 (80 kişi) yaş kişi grubunun en kalabalık yaşlarıdır.

1841 yılında; 1-10 yaş aralığında 1 (59 kişi) ve 2 (58 kişi) yaş; 11-20 yaş aralığında 20 (47 kişi) ve 12 (42 kişi) yaş; 21-30 yaş aralığında 30 (36 kişi) yaş ve 25 (55 kişi) yaş; 31-40 yaş aralığında 40 (40 kişi) ve 35 (56 kişi) yaş kişi grubunun en kalabalık yaşlarıdır.

2. Meslekler

Meslekler, bir bölgenin sosyo-ekonomik yapısını derinden etkileyen olguların başında gelirler. Bölgenin gelişmişlik düzeyini, istihdam oranını, meslek türlerinin gelişmesine göre arz-talep durumu ve kültürel etkileşimi “meslekler üzerinden” yorumlamak gayet tabii ve temel bir çıkarımdır. Dolayısıyla; meslekî yapılanma, bir bölgenin tarihî seyrini ele alma ve günümüz ile geleceğe dönük planlar yapma noktasında oldukça ciddi bir veri kaynağıdır. Meslekler noktasında doyurucu bilgiler içeren nüfus defterlerine göre; XIX. yüzyılın ilk yarısında, Bademiye’de icra edilen meslekler ve icra eden kişilerin adedi, aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.1. Osmanlı Nüfus Defterlerinde Geçen Meslekler ve İcraçılarının Adedi (Alfabetik Sıraya Göre)

Sıra Nu.	Meslek ve İcraçılarının Adedi (1831)	Sıra Nu.	Meslek ve İcraçılarının Adedi (1836)	Sıra Nu.	Meslek ve İcraçılarının Adedi (1841)
1	Bağcı – 1	1	Attar – 2	1	Berber – 5
2	Börekçi – 1	2	Bağçeci – 4	2	Börekçi – 5
3	Çoban – 2	3	Berber – 12	3	Çiftçi – 36
4	Debbağ – 1	4	Börekçi – 2	4	Çilingir – 1
5	Değirmenci – 1	5	Celeb – 2	5	Debbağ – 2
6	Demirci – 1	6	Çiftçi – 54	6	Değirmenci – 14
7	Dülger – 1	7	Çilingir – 1	7	Demirci – 6
8	Eskici – 1	8	Çoban – 5	8	Duvarcı – 1
9	Hatib – 4	9	Debbağ – 2	9	Dülger – 4
10	Hancı – 1	10	Değirmenci – 19	10	Eskici – 6
11	Hizmetkâr – 9	11	Demirci – 9	11	Hatib – 3
12	Hoca – 3	12	Deveci – 1	12	Irgad – 211
13	Kasab – 7	13	Duvarcı – 2	13	İmam – 12
14	Katırcı – 1	14	Dülger – 3	14	Kahveci – 5
15	Keçeci – 1	15	Eskici – 15	15	Kasab – 9
16	Mihçı – 1	16	Hademe – 16	16	Katırcı – 2
17	Muytab – 2	17	Hatib – 6	17	Keçeci – 5

18	Müezzin – 2	18	Hizmetkâr – 9	18	Müezzin – 3
19	Nalband – 1	19	Hoca – 2	19	Nalband – 7
20	Seyis – 1	20	Irgad – 369	20	Seyis – 1
21	Sığırtaç – 1	21	İmam – 23	21	Terzi – 4
22		22	Kahveci – 8	22	Tüccar – 2
23		23	Kalaycı – 5	23	Yolcu – 97
24		24	Kasab – 15	24	
25		25	Katırcı – 144	25	
26		26	Keçeci – 11	26	
27		27	Kömürcü – 1	27	
28		28	Muâllim-i Sıbyan – 4	28	
29		29	Muytab – 5	29	
30		30	Müezzin – 7	30	
31		31	Nalband – 11	31	
32		32	Seyis – 1	32	
33		33	Sığırtaç – 6	33	
34		34	Sünnetçi – 1	34	
35		35	Terzi – 6	35	
36		36	Tüccar – 2	36	

Tabloda (Tablo 2.1.) verilen bilgilere bakılırsa, şöyle bir değerlendirilmeden bulunmak mümkündür: Ödemiş Kazasına bağlı Bademiye Karyesi, bünyesinde bulunan mahalleleriyle birlikte genel olarak nakliyat sektöründe uğraş vermektedir. Çalışmamıza konu olan üç nüfus defterinde de ekseriyetle katırcı, yolcu, ırgat gibi mesleklerin zikredilmesi, ifade ettiğimiz durumun alenî bir göstergesidir. Bununla birlikte; Bademiye, içerisinde çok farklı meslek gruplarını barındırmakta ve iktisadî hayatın çeşitliliğine dem vurmaktadır.

3. Kullanılan İsimler ve Lâkaplar

Osmanlı nüfus defterine göre; XIX. yüzyılın ilk yarısında Bademiye’de kullanılan isimler, şunlardır:

Tablo 3.1. Osmanlı Nüfus Defterlerinde Geçen İsimler ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)

Sıra Nu.	İsim ve Kullanım Adedi (1831)	Sıra Nu.	İsim ve Kullanım Adedi (1836)	Sıra Nu.	İsim ve Kullanım Adedi (1841)
1	Abdullah – 58	1	Abdullah – 93	1	Abdürrahim- 1
2	Abdurrahman – 11	2	Abdurrahman – 13	2	Abdullah – 49
3	Ahmed – 65	3	Âdem – 1	3	Abdurrahman – 9
4	Ali – 99	4	Ahmed – 79	4	Abdi- 1
5	Âlim – 1	5	Ali – 96	5	Abdülhamid- 1
6	Anton – 1	6	Bekir – 3	6	Âdem- 1
7	Dimitri – 1	7	Câ'fer – 3	7	Ahmed – 68
8	Emir – 4	8	Ebubekir – 1	8	Ali – 93
9	Eyüb – 1	9	Habib – 2	9	Âlim – 1
10	Halil – 59	10	Halil – 94	10	Ârif- 1
11	Hamza – 2	11	Hamza – 1	11	Baki- 3
12	Hasan – 70	12	Hasan – 90	12	Bekir – 5
13	Hüseyin – 124	13	Hüseyin – 167	13	Cihan- 2
14	Mahmud – 10	14	İbrahim – 219	14	Emir – 5
15	Mehmed – 491	15	İsa – 1	15	Feyzullah - 1
16	Mestan – 6	16	İsmail – 35	16	Habib – 1
17	Musa – 5	17	Mahmud – 8	17	Halil – 59
18	Mustafa – 267	18	Mehmed – 641	18	Hamza – 1
19	Mü'min – 1	19	Memiş – 1	19	Hasan – 65
20	Nikol – 1	20	Mestan – 7	20	Hüseyin – 101
21	Oğuz – 1	21	Muhiddin – 2	21	İbrahim – 140
22	Osman – 24	22	Musa – 5	22	İsmail- 35
23	Ömer – 7	23	Mustafa – 351	23	İsa – 1
24	Sâlih – 24	24	Osman – 24	24	Kadri- 1
25	Süleyman – 27	25	Ömer – 5	25	Kadir – 1
26	Veli – 5	26	Sâlih – 29	26	Mahmud – 11
27	Yanni – 2	27	Süleyman – 38	27	Mehmed – 400
28	Yorgi – 1	28	Şâkir – 2	28	Muhsin- 1
29	Yusuf – 3	29	Veli – 2	29	Muharrem- 4
30		30	Yusuf – 4	30	Musa – 4
31		31		31	Muslih – 1
32		32		32	Mustafa – 241
33		33		33	Nebi – 1
34		34		34	Osman – 18

35		35		35	Ömer – 3
36		36		36	Ruşan- 2
37		37		37	Sâlih – 22
38		38		38	Süleyman – 24
39		39		39	Şâkir- 1
40		40		40	Tâhir – 2
41		41		41	Veli – 3
42		42		42	Yusuf – 1

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere; Ali, Mehmed, Osman, Mustafa, Halil, Hasan, Hüseyin gibi isimler, Bademiye’de çok fazla kullanılmaktadır. Bademiye’nin dâhil olduğu Küçük Menderes Bölgesi’ndeki ve Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki pek çok mahalde gözlemlenebilecek bu durum, insanların İslâmiyet hususundaki hassasiyetini göstermektedir. Zira “Mehmed” adı, “Muhammed” isminin tahrif edilmiş hâli; Hasan, Hüseyin isimleri Hz. Muhammed’in torunlarının adı; Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali isimleri de “Hülefâ-yı Râşidîn” Dönemi’nin hâlifelerinin adıdır. Cüz’i miktarda varlık gösteren gayrimüslim tebaada kullanılan isimler ise, şunlardır: Nikol, Yanni, Dimitri, Yorgi...

XIX. yüzyılın ilk yarısında Bademiye’de kullanılmış olan lâkaplar, şunlardır:

Tablo 3.2. Nüfus Defterlerinde Geçen Lâkaplar (Alfabetik Sıraya Göre)

Sıra Nu.	Lâkap ve Kullanım Adedi (1831)	Sıra Nu.	Lâkap ve Kullanım Adedi (1836)	Sıra Nu.	Lâkap ve Kullanım Adedi (1841)
1	Araboğlu- 2	1	Adalı – 1	1	Arab – 3
2	Bağcıları-1	2	Akoğlan – 1	2	Âşık – 2
3	Çakır – 1	3	Balyanbolulu – 3	3	Çelebi – 4
4	Çolak – 1	4	Çamlıcalı – 4	4	Dede – 2
5	Dereli – 5	5	Deli – 7	5	Dereli – 5
6	Demircioğlu-1	6	Dereli – 10	6	Derviş – 2
7	Hocaoğlu-6	7	Giritli – 1	7	Efendi – 23
8	Kahvecioğlu-4	8	Güleç – 1	8	Hacı – 132
9	Kara – 16	9	Kabak – 1	9	Hâfız – 23
10	Karaoğlan – 1	10	Kara – 10	10	Kelesli – 4
11	Kel – 4	11	Karakaş – 2	11	Kethüdaoğlu- 4
12	Kelesli – 3	12	Kel – 7	12	Kethüda – 5

13	Kılcıoğlu – 2	13	Kelesli – 3	13	Korgalı – 1
14	Kırlı – 4	14	Kırlı – 5	14	Kırlı – 3
15	Kırlıoğlu – 1	15	Koca – 9	15	Kırlıoğlu – 3
16	Korgalı – 1	16	Kocabaş – 2	16	Yapıcı – 1
17	Koca – 13	17	Korgalı – 4	17	
18	Kocabaşoğlu – 1	18	Köse – 4	18	
19	Köse – 7	19	Küçük – 7	19	
20	Sarı – 1	20	Kürelî – 1	20	
21	Muytaboğlu-4	21	Mendegümelî – 9	21	
22		22	Topal – 1	22	
23		23	Uzun – 1	23	

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere; Bademiye, meslekî yapılanma bakımından çeşitlilik gösteren mesleklere sâhiptir. Ancak, bu mesleklerin yapısı, genel itibarıyla yalnız çalışmaya müsaittir. Değirmenin bulunuyor olması, burada gıdaya dönük bir işletmenin olduğunu ve kahvehanelerin bulunuyor olması da sosyalleşmeye dayalı bir işletmenin varlığını göstermektedir. Irgat, katırcı, yolcu gibi mesleklerin bulunması da ticaretin ve ulaştırma faaliyetlerinin geçim sağlama hususundaki önemine bir işarettir.

Bademiye’de ikamet eden insanlar tarafından kullanılan ve köken ile aidiyet bilgisi içeren lâkaplar arasında Balyanbolu Keles, Korga, Mendegüme gibi bölgeye yakın mahallerin adı bulunmaktadır. Dolayısıyla; bölge, genellikle yakın coğrafyalardan göç almıştır, çıkarımına varmak mümkündür.

4. Fiziksel Özellikler

Fiziksel özellikler, kısa bir gözlem sonucunda insan hakkında edinilen ilk bilgilerdir. Boy özellikleri; saç, göz, ten rengi; engel veya rahatsızlık belirtileri, bu kapsam dâhilindedir. Vergiye ve askerliğe tâbi tutulan ve devletin önemli bir unsuru olarak görülen erkek nüfusu, bahse konu nüfus defterlerinde nicel ve nitel (meslekî nitelik) olarak kayıt altına alınmıştır. Hazırlanma yöntemi, ilk teşebbüs olması ve acil bir şekilde icra edilmeye çalışılması göz önüne alındığında; 1831 tarihli nüfus defterleri, sonraki süreçte tutulmuş olan defterlere nazaran iptidaî vaziyettedirler. Zira bu tarihli defterler, yalnızca askerlik çağında bulunan ve askere gitmesi muhtemel olan erkekler hakkında detaylı bilgi içermektedirler. Ardından tutulmuş olan 1836 ve 1841 tarihli defterler ise; hâne sayıları, fiziksel bilgiler ve yaş bilgileri başta olmak üzere pek çok hususa dair bilgiler içermektedirler.

Nüfus defterlerine göre; XIX. yüzyılın ilk yarısında, Bademiye'deki erkeklerin sakal, bıyık, boy vb. fiziksel özellikleri, -münferit tablolar hâlinde- şöyledir:

Tablo 4.1. Nüfus Defterlerine Göre Bademiye'deki Erkeklerin Sakal Bilgileri

Sakal Türleri	Adet (1831)	Adet (1836)	Adet (1841)
Köse	X	40	58
Kara Sakallı	7	239	123
Sarı Sakallı	3	41	40
Kır Sakallı	X	135	18
Kumral Sakallı	X	72	141
Ak Sakallı	X	59	70
Taze Sakallı	X	8	X
TOPLAM	10	594	450

Tablo 4.2. Nüfus Defterlerine Göre Bademiye'deki Erkeklerin Bıyık Bilgileri

Sakal Türleri	Adet (1831)	Adet (1836)	Adet (1841)
Ter Bıyıklı	11	80	119
Kara Bıyıklı	14	21	26
Sarı Bıyıklı	4	8	11
Kır Bıyıklı	X	X	1
Kumral Bıyıklı	X	10	4
Şâbb-ı Emred	43	121	95
TOPLAM	72	240	256

Tablo 4.3. Nüfus Defterlerine Göre Bademiye'deki Erkeklerin Boy Bilgileri

Sakal Türleri	Adet (1831)	Adet (1836)	Adet (1841)
Kısa Boylu	X	39	52
Orta Boylu	137	459	490
Uzun Boylu	21	215	129
TOPLAM	158	713	671

Tablolardan anlaşılacağı üzere; 1831 tarihli nüfus defteri, yalnızca askerlik durumundaki uygunluğa yönelik kayıt yapmıştır. Zira 1251 (gayrimüslimler dâhil) erkeğin yaşamakta olduğu bir bölgede 82 adet sakal ve bıyık bilgisi ile 158 adet boy bilgisinin bulunması, başka türlü açıklanamaz.

1831 tarihli defterde kayıtlı bulunan 43 kişinin “şâbb-ı emred”, yâni “henüz sakalı ve bıyığı çıkmamış” olduğu kayıtlıdır. Defterde kayıtlı olan nüfusa nispetle bu kadar kalabalık bir “şâbb-ı emred” ibaresinin bulunması da bahsettiğimiz durumla ilişkilidir.

Nüfus defterlerinde “mevt” yâni ölüm kaydı bulguları, şöyledir: 1831 tarihli defterde 43 adet ve 1836 tarihli defterde de 325 adet kayıt bulunmaktadır. 1841 tarihli defterde ise, herhangi bir ölüm kaydı yoktur. Ayrıca, hastalıklara dair bilgi notları arasında şöyle tespitlere ulaşılmıştır: 1831 tarihli defterde herhangi bir hastalık notu yoktur; 1836 tarihli defterde 3 adet “yek-çeşm (tek gözlü)”, 2 adet “sağır”, 9 adet “alil (herhangi bir işi görememe hâli)” kaydı düşülmüştür; 1842 tarihli defterde de 3 adet “sağır” kaydı bulunmaktadır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun bünyesinde barınan tebaayı her yönüyle tanıma çabası, askerlik ile vergi meseleleri kapsamında ortaya çıkmıştır. Nüfusa ve nüfusun nitel-nicel yönlerine ilişkin sayımların yapılması ve defterlerin tutulması; devletin askerî varlığını ve maddî durumunu tam anlamıyla tespit edebilme ve ona göre sağlam adımlar atabilme tasavvurunun bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Tutulma gayesi ve içerdiği veriler dolayısıyla; devlet için önemli bir veri kaynağı olan nüfus defterleri, “Osmanlı toprağı” olan herhangi bir bölgenin tarihini ortaya çıkarabilmek ve bölgenin sosyo-kültürel özelliklerini irdeleyebilmek hususunda ciddi bir kaynaktırlar. Bölgede mevcut bulunan karyelerin, mahallelerin, çiftliklerin isimleri ile buralarda yaşayan erkeklerin isim, lâkap, fiziksel özellik, yaş, meslek gibi pek çok bilgileri içermesi; nüfus defterlerinin tarihçilik hususundaki “ciddiyetini” gözler önüne sermektedir.

1831 (H.1246) yılında yapılan nüfus sayımları, ülke genelinde icra edilmiş olan “ilk genel nüfus sayımı” hüviyetindedir. Bu çalışmada incelenen ve Bademiye’ye dair bilgiler barındıran 1831, 1836, 1841 tarihli Ödemiş Kazası Osmanlı Nüfus Defterlerine göre; Bademiye’de yaşayan ahalinin tamamına yakını, Müslüman’dır. Bu ifade; Mehmed, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin gibi isimler ile hacı, imam gibi lâkaplar göz önüne alınarak sarf edilmektedir. Bademiye dâhilinde yaşamakta olan ve cüz’i miktarda bulunan gayrimüslim nüfus ise; Nikol, Yanni, Dimitri, Yorgi gibi isimlerle anılmakta ve 8 erkekten oluşmaktadır. Yaş bilgileri ile sakal, bıyık, boy

hususunda da bilgiler içermekte olan defter, bahse konu hususlara ilişkin detaylı bilgiler vermemektedir. Tüm bu hususlar değerlendirildiğinde; Bademiye (Bademli), Müslüman kimliğini taşıyan ve kendisine özgü “mütevazi” bir yapıya sâhip olan yerleşim birimidir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BOA, HAT, 336/19258;
BOA.ML.VRD.TMT.d.2451;
BOA.NFS.d.03039;
BOA.NFS.d.03040;
BOA.NFS.d.03041;
BOA.NFS.d.03045.

B. Resmî Yayınlar

I. Sâlnâmeler

AydınVilâyet Sâlnâmesi, R.1307 (1891)
AydınVilâyet Sâlnâmesi, H.1313 (1895)
AydınVilâyet Sâlnâmesi, H.1326 (1908)

C. Araştırma-İnceleme Eserleri

ADITATAR, F. (2020). Aydınoğlu İbrahim Bey Ve Bodamya Meselesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(68), 175-205.
Agâh Efendi'nin Islahat Lâyhıası. (1942). (E. Z. Karal Akt.), *Tarih Vesikaları*, 1 (5), 256-368.
AKYOL, İ. H. (1940). Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji. *Tanzimat içinde* (513-571). Maarif Matbaası.
AYDIN, M. (1990). Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 içinde* (84-86). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
AYÖNÜ, Y. (2009). İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 1-8.
ÇAVUŞ, R. (2018). Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4 (1), 52-63.
KARAL, E. Z. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları.
MERİÇ, R. (1988). Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*, 4(1), 202-213.

- Mustafa Nuri Paşa. (1979). *Netayic Ül-Vukuat*, C.I-II, (N. Çağatay, Yay. Haz.), TTK Yayınları.
- UMAR, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi.
- YILDIZ, S. (2024a). *Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinin Işığında Kiraz*, Efe Ofset.
- YILDIZ, S. (2024b). Osmanlı Ödemiş'inde Eğitim Faaliyetleri (1876-1908), 3. *Uluslararası Ege Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi Bildiriler Kitabı*, (Ed.: Burcu Türkcan & AYTEKİN ERDOĞAN), Ege Üniversitesi Basımevi, 409-418.

1916 Basmacı İsyanı ve Türkmenistan'daki Etkileri

Valida Şener • Kadriye Topal Doğan*

ÖZET

Ruslar için günümüzdeki Türkmenistan bölgesi, ekonomik, jeopolitik ve siyasi sebeplerle dünya politikasında önemli bir konuma sahiptir. Rusların bu stratejik bölgeye olan ilgisi 19. asrın başlarından itibaren özellikle Trans-Hazar bölgesinde artış göstermiştir. 20. asrın başında bölge tarihinde iz bırakan olaylardan biri de 1916 Basmacı İsyanı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi zaten az olan imkânları daha da kısıtlı hale getirerek isyanlara zemin hazırlamıştır. Mücadelenin temel amacı Türkmen topraklarından Rusları çıkararak bağımsız bir devlet kurmak olmuştur. Bunun yanı sıra, köylülerin toprak meseleleri, yüksek vergiler, sanayi devrimi ile ortaya çıkan işçi problemleri ve gazetelerde çıkan Türkistan ile ilgili haberler isyanın nedenleri arasında yer almıştır. "Türkistanskiye Vedomosti" gazetesinde, Türkistanlıları cephe hizmetlerinde çalıştırmak üzere askere almak için seferberlik ilan edileceği haberi yayınlanmıştır. Bu durum bölgede geniş çaplı bir tepkiye yol açmıştır.

1916 Basmacı İsyanı hem isyancılar hem de Ruslar açısından ağır sonuçlara sebep olmuştur. Çatışmalar sırasında birçok insan ölmüş, köyler yok edilmiş, hayvan sürüleri telef olmuş ve yaşam standartları kötüleşmiştir. İsyanın bastırılması,

* Bu çalışma, Valida Şener'in Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırlanmakta olduğu yüksek lisans tezinin mezuniyet şartları gereğince tezinden üretilmiş ve danışmanı ile ortak sunulmuştur.

Çarlık rejiminin gücünü pekiştirmek yerine, rejimin zayıflamasında etkili olmuş ve ilerleyen yıllarda Rusya'da Müslüman bağımsızlık hareketlerinin simgesi hâline gelmiştir.

Bu çalışmada, 1916 Basmacı İsyanı'nın Türkmenistan'daki sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri dönemin gazeteleri ile ilgili Rusça literatür ve arşiv belgeleri kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İsyen, Basmacı, Ruslar, Türkmenistan.

ABSTRACT

For Russians, the region of present-day Turkmenistan holds a significant position in world politics for economic, geopolitical, and political reasons. Russian interest in this strategic region has increased since the early 19th century, particularly in the Trans-Caspian region. One of the events that left a mark on the region's history at the beginning of the 20th century was the Basmachi Rebellion of 1916.

The continuation of World War I further constrained the already limited resources, paving the way for the rebellions. The main goal of the struggle was to establish an independent state by expelling the Russians from Turkmen lands. Furthermore, peasant land disputes, high taxes, labor problems arising from the industrial revolution, and newspaper reports about Turkestan were among the reasons for the rebellion. The newspaper "Türkistanskiye Vedomosti" published a news report announcing a mobilization to conscript Turkestanis for front-line service. This sparked widespread backlash in the region. The 1916 Basmachi Revolt had grave consequences for both the rebels and the Russians. During the fighting, many people died, villages were destroyed, livestock herds perished, and living standards deteriorated. Rather than consolidating the Tsarist regime's power, the suppression of the rebellion weakened it and became a symbol of Muslim independence movements in Russia in the years to come.

This study attempts to reveal the social, economic, and political impact of the 1916 Basmachi Revolt in Turkmenistan using Russian-language literature and archival documents from the period.

Keywords: Revolt, Basmachi, Russians, Turkmenistan.

Ayaklanmaya Giden Süreç

Rus Çarlığı 16. yüzyıldan itibaren doğuya yönelik yayılma politikaları doğrultusunda askeri seferler düzenledi. 1552-1556 yılları arasında Kazan ve Astrahan hanlıkları, 1582-1900 yılları arasında Sibirya, 1828-1878 yılları

arasında Kafkasya Rus egemenliğine girdi. 1850-1885 yılları arasında Türkistan'ın tamamı Rus kontrolünde kaldı.¹

Rus ilerleyişi, başta Osmanlı Devleti olmak üzere bölgedeki Müslüman devletler açısından endişe verici bir unsur halindeydi. Türkistan, bu dönemde dünya periferisi olmaktan çıkıp, dünya güçlerinin çıkar çatışmalarına sahne olan jeopolitik bir alan haline gelmişti. Bölge, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında “Büyük Oyun” olarak bilinen Rusya-İngiltere rekabetine sahne oldu ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın bölgeye yönelik askeri operasyon girişimleri ile durum daha da karmaşıklaştı. Osmanlı Devleti'nin Türkistan bölgesi ile ilgilenmesinin nedenlerinden biri diniydi. Yerel halkın halifeye duyduğu sempati, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkisini arttırmak için önemli bir araç olarak görüldü.²

Rus Çarlığı'nın Türkistan'ı ele geçirme süreci büyük bir şiddet ve yıkımı beraberinde getirdi. Karşısına çıkan her unsur acımasızca yok edildi, sağ kalanlar ise en ağır bedelleri para ve hayvan olarak ödemek zorunda kaldı. Çarlık istibdadının geçtiği yerlerde onlarca köy harabeye döndü; ele geçirilen topraklarda siyasal hukuksuzluk, idari zorbalık ve baskı hüküm sürmeye başladı. 1885 yılında bölgeyi ele geçiren Ruslar, askeri şiddetten, ekonomik şiddete yöneldi. Çarlık hükümeti bölgedeki etkinliğini arttırmak amacıyla nüfuzlu Türkmen hanlarını rütbelere ve değerli hediyelerle ödüllendirerek yanına çekmeye çalıştı. Örneğin Kafkasya Başkomutanı Dondukov-Korsakov, Merv vahasının en büyük hanlarından Gül Cemal'e değerli taşlarla süslenmiş bir çift büyük altın bilezik, kemer ve altın kaplı bir samur kaftan hediye etti. Ayrıca yaptığı hizmetlerden dolayı “Beyaz Çar” kendisine 2000 ruble, oğlu Yusuf Han'a ise 1200 ruble tutarında ömür boyu maaş verileceğini duyurdu. Oğlu Yusuf Han'a Merv ile Bayram-Ali arasında saray yaptırdı, en güzel araziler ona verildi. Diğer Türkmen hanlarına da yüksek rütbelere, nişanlar ve maaşlar verildi. Böylece Çarlık yönetimi yerel elitler üzerinde bir nüfuz ağı kurdu. Asıl amacı bölgeyi sömürgeleştirmekti. Çarlık yönetimi, en verimli toprakları yerel halktan zorla alarak Rus yerleşimciler için kullanıma açtı ve tarımsal üretim sistemlerini değiştirdi. Özellikle 1890'lı yıllarda Rus tekstil sanayiinin pamuk

1 İstitut İstorii Turkmenskoy SSR, Vostaniye 1916 goda v Turkmenii: Dokumenti i Materiali, Aşhbad: Turkmenskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1938. s. 3.

2 D. Yu. Aparov, “Musulmanskoye dvijeniye v Sredney Azii v 1910 g.”, Sbornik RİO, N5, 153, Moskva, 2002, s. 128-131.

talebinin artmasıyla, pamuk tarımı zorla uygulamaya konuldu ve bölgedeki tarım yapısı yerel ihtiyaçlardan bağımsız hale getirildi.³

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, Rusya'yı ekonomik krize sürükledi, sanayi ve tarım üretiminde büyük düşüş yaşandı. Cepheye yenilgiler birbirini izledi. Ruslar, Rusya'nın içlerine doğru çekilmek zorunda kaldı. Çarlık generallerinin yetersiz kalması, sık sık ihanete uğramaları ve cephedeki savaşlarda verdikleri büyük kayıplar yüzünden insan sıkıntısı hissedilmeye başlandı. Bu ortamda Türkistan halklarının yaşadığı ekonomik ve sosyal baskılar daha da arttı ve nihayetinde 1916 yılındaki ayaklanmalara zemin hazırladı.⁴

Türkmenistan'da Ayaklanma Hareketinin Doğuşu ve Nedenleri

Basmacı Ayaklanması, Rus Çarlığına karşı yürütülen en geniş kapsamlı direniş hareketlerinden biridir. İsyanın en belirgin özelliği, yerli halkların neredeyse yarım yüzyıllık otokratik Rusya yönetiminin ardından, ilk kez "Beyaz Çar"ın emirlerine karşı beklenmedik bir şekilde direniş göstermeye cesaret etmeleridir. Ayaklanmanın görünen nedeni, Türkistanlı yerli işçilerin cephe gerisinde çalıştırılmak üzere askere alınması kararının ilan edilmesiydi. 28 Haziran 1916'da Türkistan Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen telgrafa göre Sır Derya, Fergana, Semerkant, Akmola, Semipalatinsk, Semereçensk, Ural, Turgay ve Trans-Hazar bölgelerinde yaşayan 19-43 yaş aralığındaki Müslüman nüfusun askerlik hizmetine tabi tutulması isteniyordu.⁵ İsyanın nedenlerini anlamak için bu gelişmenin çok daha gerisine gitmek gerekir. Bölge halkının tepkisi 1916'ya gelmeden önce pasif direniş biçimleriyle kendini göstermişti. Örneğin Krasnovodsk ilçe başkanının, Trans-Hazar bölgesinin başkanına verdiği 1904 tarihli, 36 numaralı raporda Cafarbay topluluğunun hem o yılki vergileri hem de geçmiş 2-3 senenin vergilerini ödemeyi reddettiği bildirilmişti. Sömürge yönetimine karşı duyulan öfke, aynı raporda yer alan resmi suç istatistiklerine de yansımıştı. Suçlar sütununun da 1902 yılında 492 olan idari düzene karşı suç sayısı, 1911'e gelindiğinde 1141'e yükselmişti.⁶

Basmacıları destekleyen olayların merkezinde olan Gürcü kökenli Sovyet yöneticilerden G.K. Ordzhovanikidze, 13 Mayıs 1913'te Stalin'e yazdığı

3 İstitut İstorii, Vostaniye s. 4-11.

4 İstitut İstorii, age, s. 13.

5 .T. R. Riskulov, Vosstaniye Tuzemtsev v Sredney Azii v 1916 godu, Kızılorda: Gosudarstvennoye izdatelstvo K.S.S.R, 1927. s.3-4.

6 İstitut İstorii, age, s. 17.

mektubunda Türkistan'a karşı şiddetli politikanın, şeriata karşı sorumsuz mücadelenin, cezalandırıcı kurumların davranışlarının mevcut krize yol açtığını açıkça ifade etti. Ordzhovnikidze, Basmacıları halktan kopuk bir soygun çetesi olarak görmediğini belirtti ve Türkistan'daki siyasetin kökten gözden geçirilmesi gerektiğini vurguladı.⁷ Buna karşın A.A. Roslyakov gibi Sovyet tarihçileri, Basmacı hareketini "feodal-milliyetçi" ve "açık silahlı feodal" bir karşı devrim olarak nitelendirerek halk nezdindeki meşruiyetini görmezden gelmiştir.⁸ Oysa sahadaki gelişmeler, isyanın büyük ölçüde halkın sömürge yönetimine karşı biriken öfkesinden kaynaklandığını göstermektedir. Basmacı İsyanı, siyasi bir hareket olarak Trans-Hazar bölgesinde 1917 sonlarında hissedilir hale geldi.⁹ Çünkü 1916 yılında başlayan yerel direniş hareketleri, 1917'de Rusya'da gerçekleşen Şubat ve Ekim devrimlerinin ardından Türkistan'da yeni bir ivme kazandı. Bu bağlamda, Türkmenistan'da isyan hareketinin doğuşu, ortaya çıkan yeni siyasi fırsatların bir sonucuuydu. Şubat Devrimi'nden sonra Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde Müslüman halkın haklarını korumak için Türkmen, Kazak, Özbek, Kırgız ve diğer halkların milli örgütleri ortaya çıkmaya başladı. Kazak örgütleri "Alaş Orda" ve "Zhas Kazah"(Genç Kazah), Genç Buharalılar, Genç Hiveliler, Cedidçiler gibi gruplar bağımsızlık taleplerini daha yüksek sesle dile getirdi. İsyân hareketinin Türkmenistan'da başlangıcı ise bazı tarihçilere göre, Ocak 1918'de Hive'de Türkmen Halk lideri Cüneyd Han'ın iktidara gelmesiyle bağlantılıydı. Böylece isyan hareketi, Türkmenistan'da 1918-1920 yılları arasında iç savaşın devamı niteliğinde oldu.¹⁰ Hive Hanlığında yaşayan Türkmenler, Hive'yi terk edip Trans-Hazar bölgesindeki Türkmenlerle birleşmek istediler.¹¹ İsyânın Temmuz 1922'de Fergana bölgesine yayılması, Semerkand'ın tamamını, Surhan-Derya'nın bir kısmını ve Türkmenistan'ın Trans-Hazar bölgesini tekrar hareketlendirdi.¹²

Yomud Türkmenleri ve Ayaklanmadaki Roller

Türkmen halkı, özellikle Yomud kabilesine mensup gruplar, ayaklanmanın seyrini belirleyen aktörlerdendi. Bu kabilenin yaşadığı Krasnovodsk bölgesi, İran sınırına yakınlığı itibarıyla hem stratejik hem de siyasi

7 D.D. Annaorazov, Basmacheskoye Dvijenije v Turkistane : Prodoljenije Grajdanskoj Voynı 1918-1920 gg. Aşhabad 2022, s. 69 -70.

8 A.A. Roslyakov, Ukaz, Rabota. s. 21-47.

9 S. D. Asfendiarov, Natsionalno Osvoboditelnoye Vosstaniye 1916 goda, Moskva, 1936. s. 12.

10 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 29.

11 T.V. Kotyukova, Vostaniye Turkmen v Hivinskom Hanstve v 1916 g. Moskva 2017, s. 67.

12 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 35.

açından önemli bir konumdaydı. Söz konusu bölgedeki Yomud göçebeleri, Çarlık yönetiminin 25 Haziran 1916 tarihli “yerli halkın cephe gerisinde angarya hizmetlerde çalıştırılmasına” ilişkin kararının ardından, önce sessiz bir hoşnutsuzluk gösterdi, fakat yönetimden tatmin edici bir açıklama alamayınca isyana yöneldi.¹³ İlk olarak Ağustos ayında, Atrek Nehri civarında bulunan Çikişlyar karakoluna, işçi listeleri hazırlamak amacıyla gönderilen bir görevliye silahlı direniş gösterildi. Devriye ve icra memurlarına eşlik eden askerî birliğe yönelik açılan ateş sonucunda iki Rus askerî hayatını kaybetti, üç asker ise yaralandı.¹⁴

Aynı dönemde, Chatly Kalesi'ne yakın bölgelerde kalabalık Yomud gruplarının hareketliliği dikkat çekti ve bu süreçte Çikişlyar ile merkez arasındaki telgraf iletişimi kesintiye uğradı. Bu durum, bölgedeki isyanın sadece lokal bir hoşnutsuzluk düzeyinde kalmayıp, Çarlık idari ve iletişim hatlarını hedef alan bir direniş biçimine dönüştüğünü göstermektedir.¹⁵ Trans-Hazar bölgesindeki idari merkezler açısından, Yomudların isyanı yalnızca bir iç güvenlik sorunu değil, aynı zamanda sınırları aşan etkileri bulunan bir risk haline gelmiştir.

İsyanın bölgesel ve uluslararası yankıları da dikkate değerdir. Yomud kabilesi, sınırın her iki yakasında yani hem İran topraklarında hem de Rusya'nın Trans-Hazar bölgesinde göçebe olarak yaşam sürdürmekte ve her iki hükümete de vergi ödemekteydi. Bu ikili statü, onların ayaklanması yalnızca Rusya iç siyasetini değil, aynı zamanda İran-Rus ilişkilerini de etkileyebilecek bir kriz boyutu kazanmasına yol açtı. Nitekim bazı kaynaklarda, ayaklanmanın Türk ve Alman ajanlarının bölgedeki faaliyetleriyle örtüşen bir zamansal kesitte gerçekleştiği ve bu güçlerin Yomud isyanını kışkırtıcı veya yönlendirici rol oynamış olabileceği belirtilmektedir.

Ağustos ayının ikinci yarısından itibaren, başta Yomud toplulukları olmak üzere birçok Türkmen aşireti, kitlesel olarak İran topraklarına göç etmeye başladı, bu hareketlilik Eylül ayı boyunca devam etti. Nitekim Caferbay, İtabay ve Pak-Atabay gibi aşiretlerin önemli bir kısmı, 2.000'i aşkın çadırla birlikte Krasnovodsk bölgesinden ayrılarak İran'a geçti. Bu göçler, hem Çarlık yönetiminin bölgede otorite tesis etmesini zorlaştırdı, hem de sınır güvenliği açısından yeni sorunlar doğurdu. 20 Eylül 1916 tarihinde, Gurgenyu Nehri kıyısındaki Rus yerleşimlerinde Türkmenler tarafından

13 T.R. Riskulov, Vostaniye Tuzemtsev v Sredney Azii, Moskva: 1920, s. 63-65.

14 T.R. Riskulov, age, s. 64-65.

15 T.R. Riskulov, age, s. 63-67.

hayvan hırsızlığı olayları rapor edildi. Astrabad yakınlarında ise Berdan ve üç namlulu tüfeklerle donanmış Türkmen gruplar, bir Kazak devriyesine iki kez ateş açtı, iki Kazak askerini yaraladı. Ardından, Ak-Kala tahkimatına saldırarak geçici olarak bu mevkiyi ele geçirdiler. Astrabad'dan gönderilen Rus müfrezesine yoğun ateş açan Türkmenlerin, patlayıcı mühimmat kullanarak tahkimatı iki saat boyunca bombardımana tuttukları bildirildi. Bu çatışmanın sonunda Türkmen kuvvetleri Ak-Kala'dan çekildi, ancak bu süreçte bölgedeki yerleşimlerde ciddi can ve mal kaybı yaşandı ve bazı birlikler deniz yoluyla bölgeden tahliye edildi.¹⁶

1916 sonbaharında, özellikle Eylül sonu ile Ekim ayı boyunca, Trans-Hazar bölgesinde Rus yönetimine karşı Türkmen halkının isyanları yoğunluk kazandı. Bu dönemde hem askeri sevkiyatlar hem de sivil yerleşimler ciddi saldırılara maruz kaldı, bölgedeki güvenlik tamamen tehdit altına girdi. 25-28 Eylül tarihleri arasında, Ukrayna'dan gelen 100 süngü ve 150 kılıçtan oluşan bir Rus müfrezesi, üç makineli tüfek ve iki top eşliğinde bir lojistik konvoy ve erzak nakliyatına refakat etmek üzere Chatly'den Gumyet-Khaum'a doğru yola çıktı. Ancak bu birlik, yolculuğu esnasında iki kez, tüfeklerle silahlanmış kalabalık Türkmen isyancı gruplarının saldırısına uğradı. Bu saldırılar, isyancıların iyi organize olduklarını ve modern silahlar temin ettiklerini ortaya koymuştur. 1 Ekim gecesi, çatışmaların en kanlı anlarından biri yaşandı, Yüzbaşı Pozharsky ile iki askeri öldü, iki asker de yaralandı.¹⁷

Ekim ayı boyunca Yomud Türkmenlerine mensup isyancı gruplar, bölgedeki posta hatlarına ve erzak taşıyan birliklere yönelik saldırılar gerçekleştirdi. Bu saldırılar sonucunda sekiz Rus öldürüldü, iki kişi de yaralandı. Türkmen tarafı da bu çatışmalarda ciddi kayıplar verdi. Bu durum, isyanın artık klasik baskınlardan çıkıp, düzenli orduya karşı topyekûn bir direniş formuna büründüğünü gösterdi.¹⁸ Ekim sonlarına doğru, Hoca-Nefes civarında yeni isyancı grupların ortaya çıkmasıyla birlikte, kıyı bölgesinde daha önce tarafsız ya da barışçıl kalan Türkmen aşiretleri de ayaklanmaya teşvik edilmişti. Aynı süreçte Kara-Su Nehri ağzında bulunan Malakan yerleşimi kuşatma altına alındı ve köylüler yaşadıkları alanlardan zorla çıkarıldı.¹⁹

16 T.R. Riskulov, age, s. 64.

17 TsGA TSSR, f. 1, op. 2, d. 56, l. 23.

18 Z.A. Zeman, *The Rise of National Movements in Central Asia: A Study of the Basmachi Rebellion*, Leiden: Brill, 1970, s. 88.

19 T.R. Riskulov, age, s. 64.

Aynı dönemde, Atkek ve Gurgeni bölgelerindeki karışıklıklar İran sınırına komşu Trans-Hazar bölgelerine de yayıldı, bu kez hedef demiryolu altyapısı oldu. Tejen İstasyonu çevresindeki raylar, köprüler ve mühimmat taşıma noktaları isyancılar tarafından tahrip edilmeye çalışıldı. 6 Ekim'de yapılan sabotaj girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, demiryolu hatlarına yönelik bu tür saldırılar bölgedeki ulaşımı felç etme amacı taşımaktaydı.²⁰

Kasım 1916'da, Trans-Hazar ve bitişik Astrabad bölgeleri, Türkmen isyan hareketinin geniş çaplı askerî eylemlerine sahne oldu. Ekim ayındaki saldırıların ardından Rus idaresi, bölgedeki tüm askeri birimlere alarm durumunu artırmaları talimatını verdi. Tejen, Serahs ve Gurgenya gibi stratejik bölgelerde büyük çaplı çatışmalar meydana geldi. Tejen şehri, isyancı gruplar tarafından ani bir baskına uğramadan önce zamanında uyarılmıştı. Bu sayede savunma önlemleri alınarak saldırı püskürtüldü. Bu çatışma sırasında hükümet güçlerinden üç alt rütbeli asker hayatını kaybetti, bir köprü muhafızı ise ağır şekilde yaralandı.²¹

Serahs kenti yakınlarında ise başka bir çatışma meydana geldi. Ancak saldırı başarısız olmuş, isyancı grup dağıtıldı.²² Astrabad vilayetindeki Yomud Türkmenlerinin isyan faaliyetleri artarak sürdü. Bu faaliyetler, Ekim ayındakiyle benzer özellikler taşımakla birlikte, liderlik açısından daha organize bir nitelik kazandı. Baba-Kılıç, Şahi-Han Diverzhi ve Essen-Han'ın komutasında birleşen isyancı birlikler, daha geniş çaplı müfrezeler halinde faaliyet gösterdi.²³

Kasım ayının ilk yarısında Yomud Türkmenlerinin ana kuvvetleri Hazar Denizi kıyısında, Astrabad bölgesinin batısında toplandı. Burada, kıyıdaki Caferbeylerinin büyük kısmı da Yomud isyancılarına katıldı. 4-11 Kasım tarihleri arasında bu kuvvetler, Gümüş-Tep ve Karasu köyleri arasındaki Lianozovlar'a ait balıkçılık tesislerine saldırı düzenlediler. Ancak bu saldırılar, bölgedeki topçu birlikleri ile Asur-Dinskiy deniz üssünden çıkarma yapan deniz birliklerinin yardımıyla başarıyla püskürtüldü. Aynı ayın ortalarında, Gurgenya Nehri vadisinde geniş çaplı isyancı gruplar yeniden ortaya çıktı. Bu dönemde isyancılar üç ana gruba ayrılmıştı: ilki Ak-Kala bölgesinde, ikincisi Morava-Tepe Dağı civarında, üçüncüsü ise Chatly

20 RGIA, f. 391, op. 2, d. 4511, l. 17-19.

21 TsGA TSSR, f. 1, op. 2, d. 59, l. 8.

22 RGIA, f. 391, op. 2, d. 4523, l. 11-13

23 V.A. Sahakyan, Koloniya Turkmenii: Rossiyskaya Politika i Mestnye Obschestva (1881-1917), s. 215.

bölgesinde konumlanmıştı. Bu grupların coğrafi dağılımı, isyancıların bölgeye dair detaylı bir askeri strateji benimsediklerini ve lojistik hatlara yönelik baskınlarını planlı şekilde yürüttüklerini göstermekteydi.²⁴ Kasım ayının son haftasında, Trans-Hazar'daki isyancı hareket daha yoğun ve örgütlü bir hale geldi. Kızıl-İmam karakolundan Chat karakoluna doğru ilerleyen bir konvoy, Yomud isyancılarının hedefi oldu. 25 Kasım günü meydana gelen bu saldırıda, 2. Sibiryaya Alayı'na bağlı iki piyade bölüğü ve yüz sınır muhafızından oluşan birlik, 400 deve ve 160 katırdan oluşan büyük bir nakliye konvoyunu korumaktaydı. Ani baskın sonucu bir alt rütbeli asker hayatını kaybetti, 18 asker ise yaralandı. Saldırının şiddeti ve lojistik yetersizlikler nedeniyle müfreze Kara-Kala'ya çekilmek zorunda kaldı.²⁵

Bu gelişmeler, yalnızca Trans-Hazar bölgesindeki istikrarı değil, aynı zamanda Rusya'nın Kuzey İran'daki politik ve askerî mevcudiyetini de tehdit eder hâle geldi. Astrabad ilindeki Türkmen ayaklanmasının ciddiyetini değerlendiren Kafkasya Genel Valisi General Aleksey Kuropatkin, bu tehdidin Hazar Denizi'nin doğu kıyılarındaki diğer Türkmen topluluklarını da ayaklanmaya teşvik edebileceği yönündeki endişesini dile getirdi. Bu nedenle, Kasım ayı başlarında Sır Derya Askeri Valisi Korgeneral Madridov'a, isyanı kesin şekilde bastırmak üzere geniş kapsamlı bir askerî harekât başlatılması emrini verdi. Kuropatkin'in emriyle oluşturulan geniş çaplı sefer gücü, yaklaşık 8.000 kişilik bir kuvvetten oluşmaktaydı. Madridov komutasındaki bu birlik, daha etkin bir operasyonel dağılım sağlamak üzere üç ayrı müfreze hâlinde yapılandırılmıştı: Yarbay Derfaeldin komutasındaki Çikişlyarsky Müfrezesi, Albay Gabaev'in komutasındaki Astrabadski Müfrezesi ve Albay Strzhalkovski idaresindeki Gyurgenski Müfrezesi.²⁶

6 Aralık 1916'da General Madridov komutasındaki Rus birlikleri, Astrabad ve Çikişlyar yönlerinden ilerleyen ana kuvvetleriyle, isyancıların tahliye ettiği Ak-Kala tahkimatını işgal etti. Bu sırada, Yomud isyancıları kaçmaya çalıştı, fakat girişimleri sonuçsuz kaldı.²⁷ Madridov'un birliklerinin kuzey ve güneyden uyguladığı baskı, Yomud kuvvetlerini batıya doğru kaçmaya zorladı. Ancak burada da ağır bir yenilgiye uğradılar. Çatışmalar sonucunda binlerce kişi öldürüldü, kabilelerin ileri gelenleri esir alındı. Bu

24 T.R. Riskulov, age, s. 65.

25 TsGA TSSR, f. 1, op. 2, d. 60, l. 21-23.

26 T.R. Riskulov, age, s. 65.

27 RGVA, f. 395, op. 17, d. 130, l. 2-4.

gelişmeler, Yomudların örgütlü direnişinin sonlandığını ve Rus yönetiminin bölgedeki askerî kontrolünü pekiştirdiğini göstermektedir.²⁸

Türkmen IV. Trans-Hazar Sovyet Kongresi ve Trans Hazar Bölgesindeki Gelişmeler

30 Kasım 1917 tarihinde Aşkabat'ta toplanan IV. Trans-Hazar Sovyet Kongresi'nde, bölgedeki yönetime dair kararlar alındı. Kongrede bölgesel Müslüman Komitesi'ne üç makam teklif edildi, fakat bu temsiliyet gerçek bir yetki paylaşımını yansıtmamaktaydı. Türkmen liderlerinden D.A Amanzholova, Trans-Hazar bölge yönetiminin Avrupa'da eğitim almış kişilerle paylaşılmasını önerdi.²⁹ Kongre, 2 Aralık 1917'de bölgedeki tüm yönetimin Sovyetlerin lehine verilmesine karar verdi ve yedi kişiden oluşan bir Trans-Hazar Bölge Halk Konseyi kuruldu. Böylece Trans-Hazar bölgesinde Sovyet iktidarı kurulmuş oldu. Ancak bu yeni yönetim Türkmenleri konseye dahil etmedi.³⁰

N.N. Han Yomudskiy'nin belirttiğine göre, "F.İ. Kolesov (Kokand Özerkliğinin bölgesel Halk Komiserleri Konseyi başkanı) Aşkabat'ta vardığında, Türkmenlerin taleplerine kayıtsız kaldı. Bu yaklaşım Türkmenleri Bolşeviklerden daha da çok uzaklaştırdı.³¹ 11 Temmuz 1918'de Aşkabat'ta Sosyal devrimciler ve Menşevikler tarafından yönetilen bir ayaklanma patlak verdiğinde, Türkmen halkı da isyancıların tarafına geçerek Sovyet iktidarına karşı ayaklandı.

Trans-Hazar bölgesi Bolşeviklerin hemen hemen hiç toplumsal desteğe sahip olmadığı bir bölgeydi. Zira işçi sınıfı esas olarak Menşevik-Sosyalist Devrimci olarak, zengin, yüksek vasıflı bir sınıf olan demir yolu işçilerinden oluşuyordu. 16 Nisan 1918'de Aşkabat'ta işçiler, işçi temsilcileri konseyini seçmişti fakat 13-25 Mayıs 1918 tarihleri arasında Aşkabat ve Kızıl-Arvat Bolşevik işçi temsilcileri, Bolşevikler tarafından dağıtıldı onun yerine Askeri Devrim Komiteleri kuruldu. Bu durum, Bolşevik muhaliflerine yönelik tutuklamalara neden oldu ve şiddet günlük hayatın olağan bir parçası haline geldi. 17 Haziran 1918'de Ataman Dutov'un,

28 T.R. Riskulov, age, s. 66

29 D.A.Amanzholova, Revolyutsiya 1917 goda i problemi etnopolitiçeskogo razvitiya narodov Tsentralnoy-Aziatskogo regiona Rossii, Vestnik, Karagandinskogo unv. Seriya "İstoriya Filozofiya" 2018.n2. s. 46

30 İstoriya Sovyetskogo Turkmenistana. Ç 1(1917-1937). Aşhabad: Turkmenistan 1978. s. 47-62

31 K. Yomudskiy, "Türkmeni i revolyutsiya. 10 let nazad v Turkmenii", *Turkmenovedeniye*, Aşhabad, 1927, N2-3, s. 16.

Orenburg'u kuşatmasıyla Aşkabat'ta Bolşevikler, Sağ Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler arasında ciddi çatışmalar yaşandı. Çatışmalar, işçilerin konsey seçme mitinginin ardından başladı, Kızıl-Arvat ve Türkistan Demiryolu boyunca devam etti.³²

Bolşevikler, çatışmalara müdahale etmek için Aşkabat'a A.İ. Frolov'u gönderdi. Frolov, 26 Haziran'da sokağa çıkma yasağı ilan etti ve şehri kuşatma altına aldı. Seçimlerin yapılması için kurulan yetki komisyonunu dağıttı ve kendisi yerel konsey seçimleri düzenledi. Burada Sol Sosyalist Devrimciler ve Bolşevikler çoğunluğu sağladı.³³ Yerel devrimci komitenin merkezin kararlarına uymayı reddetmesi üzerine Frolov, 9 Temmuz'da Kızıl-Arvat'a gitti ve 11 Temmuz'da Krasnovodsk'u yatıştırmak üzere harekete geçti. Direnişi bastırmak için aşırı bir güç kullanan Frolov, istasyon binasına "Bize karşı olan herkese ölüm!" yazılı bir pankart astırdı, hatta pankartın yanlarına iki işçi asıldı.³⁴

Bu arada 11-12 Temmuz'da Aşkabat'ta Devrimci Menşevik partilerin temsilcileri F.A. Funtikov ve V. Dohov, Kont A.İ. Dorrer ve ayrıca Türkmen milliyetçileri Bolşeviklere yine karşılık verdi ve çatışma devam etti.³⁵ İsyân sonucunda Trans-Hazar bölgesindeki Bolşevik hükümeti devrildi. 20 Temmuz'a gelindiğinde ayaklanma Krasnovodsk, Merv'e kadar bütün şehirlere ulaştı. Anau ve Gyaurs istasyonları arasında V. Telia liderliğindeki Aşkabat komiserleri vuruldu. Frolov ve askerleri öldürüldü.³⁶

Sovyet Birliği'nin Kuruluş Süreci ve Türkmenistan'da Siyasal ve Toplumsal Değişim

1918 yazında Sovyet yönetiminin Türkistan'daki durumu kritik bir hal almıştı. Rejimin en önemli destekçileri olan işçiler, demokratik özgürlüklerin kısıtlanmaya başlaması ve demir yolu işçilerine karşı uygulanan kanlı takip olayları sonrasında rejime olan desteklerini çekmeye başlamışlardı. Türkistan Cumhuriyeti Hükümet Başkanı F. Kolesov, bölgede atmosferin gergin olduğunu, işçi sınıfının provoke edildiğini ve Sovyet karşıtı

32 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 42-43.

33 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 45.

34 V.P. Buldakov, Revolyutsiya, nasiliya i arhaizatsiya massovogo soznaniya v grajdanskoy voynе: provintsialnaya spetsifika// Belaya gvardiya. N6, s. 24.

35 V.J. Tsvetkov. Zabitny front. İz istorii Belogo dvijeniya v Turkmenistane. 1918-1920 gg. s. 570.

36 M.Soyegov, Urojenets Orla-odin iz pervih dotsentov BGU, funktsiniruyuşego s 1919 goda // Uchyoniye zapiski Orlovskogo gos. unv. Seriya "Gumanitarniye i sotsialniye nauki" nauçnyj jurnal. -Oryol izd-vo FGBOU VPO "Orlovskiy gos.unv." 2015. N6. s. 77.

hareketin her geçen gün büyüdüğünü belirtiyordu. Askerler korumasız, silahsız, moralsizdi ve genel durum çok kötü idi.³⁷

1918-1920 İç Savaşı'nın sona ermesiyle Trans-Hazar'ın doğusundaki bölgede (1921'den itibaren Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkmen bölgesi) Sovyet iktidarı yeniden tesis edildi. Bu yönetim başlangıçta zayıf bir yapıdaydı. Ayrıca iç savaşın ilk aşamasında Türkmen nüfusunun büyük çoğunluğu Beyaz Ordu saflarında savaşmış, temsilcisi Oraz Serdar ise Trans-Hazar Cephesi Beyaz Muhafız Ordusu'nun başkomutanı olmuştu. Ancak 1919 Mayıs'ından itibaren Türkmen birlikleri yavaş yavaş Beyaz birliklerin saflarından ayrılıp Kızılların saflarına geçmeye başladılar. Bu süreçte ilk Türkmen Kızıl Ordu birlikleri oluşturulmaya başlandı; komutanları G. Nazarov, Ç. Berdyev ve diğerleri idi.³⁸

Garib Nazarov'un komutasında, 3 Eylül 1919 tarihinde Aşkabat'ta 1. Türkmen Süvari Müfrezesi kuruldu. Bu birliklerin oluşumuna, Merv ve Çardzhou bölgelerinden de katkı sağlandı.³⁹ 1920 yılında Sapar Muradov'un komutasında yeni bir Türkmen Süvari Alayı kuruldu, aynı yılın haziran ayında O. Mahtumkuli Hanov liderliğinde iki alaydan oluşan Türkmen Süvari Tugayı teşkil edildi. Bu birlikler, Ekim 1920'de Kırgız ve Kazak isyanlarını bastırmak için Semireçye'ye gönderildi.⁴⁰

Ancak her ne kadar Kızıl Ordu saflarında Türkmenlerden oluşan birlikler kurulmuş olsa da bölgedeki Sovyet egemenliği sürekli olarak çeşitli isyanlarla tehdit edildi. Türkistan'daki Sovyet yönetimi, Avrupalı kadroların öncülüğünde yerel halkı yönetmeye çalıştı. Fakat özellikle Trans-Hazar bölgesinde Sovyet yöneticileri arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıktı. M. K. Levandovski ve P. İ. Baranov gibi yöneticiler, teslim olmayan isyancılara karşı daha sert önlemler alınması gerektiğini savunurken K. Atabayev ve A. Sergaziyev gibi yerel liderler, daha yumuşak ve uzlaşıcı politikaların uygulanmasını önerdi.⁴¹

K.S. Atabayev Trans-Hazar bölgesinde etkili kişilerin önderliğinde silahlı müfrezelerin oluşturulmasını talep etti ve bu görevler için Toprı Tyurebayev ve Valihan Batmanovun atanmasını istedi. Etkili kişilerin

37 Z. V. Togan, Serkan A.: *İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar*, Ankara, 2017, s. 267.

38 L. Dzhemkov, Na perednem kraye, Turkmenkaya iskra 1974. 20 İyulya.

39 A.A. Roslyakov, Bolşeviki Turkmenistana v borbe za vlast Sovyetov, Aşhabad 1975, s. 386.

40 V.M. Kuzmina, Bratsvo po orujiyu,rojdyonnoye Velikim Oktyabryom, s. 84-85.

41 A.A. Roslyakov, Sredazbyuro TSK VKP.s. 27.

kovulmasını engellemek istiyordu.⁴² Türkistan'ın stratejik çizgisindeki bu değişiklik P.İ. Baranovim, A. Sergaziyev ve K.S. Atabayev arasında anlaşmazlıklara yol açtı.⁴³

Ekim 1922'de Sovyet yönetimi, isyancılara karşı daha baskıcı bir strateji benimsedi. Teslim olmayan Basmacı müfrezelere karşı sert askeri operasyonlar yürütüldü, destekçilerine yönelik mal varlığına el koyma ve rehin alma gibi yöntemler uygulandı. İsyancı bölgelerde olağanüstü idari ve yargı organları kuruldu, askeri mahkemeler ve diktatörlük komisyonları devreye sokuldu. Tüm bu olaylar keskin bir kötüleşmeye yol açtı. İç siyasi durum Türkistan için trajik sonuçlara sebep oldu.⁴⁴

Türkmenistan'da Toplumsal Direniş ve Cüneyd Kurbanmamet Serdar Han İsyanı

Sovyet yönetimi, Türkmen bölgelerinde otoritesini pekiştirmeye çalışırken, aynı dönemde Cüneyd Han önderliğinde yürütülen silahlı direniş de ivme kazanmaya devam etti. Cüneyd Han, 1915'ten 1930'lu yılların başlarına kadar Türkistan'daki Sovyet karşıtı hareketin en etkili liderlerinden biri oldu. Cüneyd Han, yalnızca Türkmen değil, Özbek, Kazak ve Karakalpak topluluklarından da destek gördü. 1921 yılında Temirali Han, Bala Biya, Vel-Mamed Han ve Agadzhan İşan gibi liderler de onun safına katıldı. Harezm'in farklı bölgelerinde yürütülen operasyonlar, Cüneyd Han'ın direnişini zayıflatmakla birlikte tamamen sona erdiremedi. Nisan 1921'de İlyalı yerleşimine düzenlenen baskınla bir Kızıl Muhafız birliği imha edildi, aynı zamanda Darganata bölgesinde de iletişim hatlarına yönelik saldırılar gerçekleştirildi.⁴⁵

Sovyet yönetimi, Cüneyd Han'a karşı yalnızca askeri yöntemlerle karşılık vermedi. Türkmen aşiretleri arasında düşmanlığı körükledi, "dost" olarak tanımlanan aşiretler Sovyet yanlısı silahlarla desteklendi ve Cüneyd Han'a bağlı gruplar bu şekilde zayıflatılmaya çalışıldı. Örneğin, "dost" Ni yaz Bahşi, Cüneyd Han liderliğindeki Orsukçi klanını defalarca soydu. Bu strateji, yerel rekabetleri tetikledi, ancak aynı zamanda halkın daha geniş

42 L.B. Sudo, Antinarodnaya rol Turkmenskikh ispolnitelnih komitetov v 1917-1918 g.g. // İsvestiya AN TSSR. Seriya obşestvennih nauk 1973. N 3, s. 17.

43 A.A. Roslyakov, Ukaz raboçih, s. 27.

44 Roslyakov, Ukaz, s. 28-29.

45 U. Abdulrasulov, Konflikt kak resurs: anatomiya "Turkmenskikh besporjadkov" v Horezme, 1914-1916 gg. N3, 2018, s. 143.

bir kesiminin direnişe sempati duymasına neden oldu.⁴⁶ 1923 yılına geldiğinde Cüneyd Han pek çok yenilgiye uğramıştı ve ciddi kayıplar yaşamıştı. Buna rağmen çevresinde yüzlerce kişi toplanmaya devam etti.⁴⁷

Basmacı isyancıları tarafından esir alınan asker ve Sovyet işçilerinin serbest bırakıldığı pek çok örnek de vardı. Aynı durum N.A. Paskutsiy başkanlığındaki Devlet Komisyonu'nun da başına geldi. Anna Serdar liderliğindeki Çardzhou isyancıların eline geçti. İçlerinde Halk Komiser Yardımcısı G. Karpov, Cumhuriyet Başkanı Sahhatov, Konsey Müdürü Dormidontov, Devlet Planlama Komitesi çalışanları Nikolskiy ve Plehanov, Tarım Halk Komiseri çalışanı Fomkin ve Çardzhou Bölge Yürütme Başkanı Annaseyidov bulunduğu Sovyet yetkililer ele geçirildi. Bazıları direniş sırasında ölmüş olsa da çoğu serbest kaldı. 27 Haziran 1931 Geok-Tepe'den Karry-Çir-la'ya yeni bir bölge oluşturması için gönderilen müfreze, isyancıların eline geçti. Silahları ellerinden alındıktan sonra serbest bırakılan esirler bir süre sonra güvenli bir şekilde Aşkabat'a ulaştılar.⁴⁸

İsyan hareketinin bastırılmasında tamamı Türkmenlerden oluşan savunma birliklerinin rolü vardı. Türkmenlerin kontrolündeki Harezmi ve Buhara bölgelerinde yetkililer, nüfusun belli bir kısmını isyancılara karşı kıskırttı. 1931 yılının son baharında kendi savunma birliklerinde 12 binden fazla asker vardı. Özellikle Taşauz bölgesinden olmak üzere, çoğu zaman Sovyetlere karşı itaatsizlik ettiler. Örneğin; Balta Şıkh, Berdi Bala, Mered Dou ve diğer birçok Türkmen, Sovyetleri başkanları olarak kabul etmesine rağmen yine de isyancılarla temas kurmayı, hatta bazen onlarla Sovyet hükümetine karşı çıkmaya devam etti.⁴⁹

Sonuç

1920-1930'lu yıllardaki Basmacı İsyanı, yalnızca Türkmen halkının değil, aynı zamanda dönemin Türkistan topraklarında yaşayan tüm halkların tarihinde en trajik olaylardan biri olmuştur. Bolşeviklerin sınıf nefretini ve dinsel hoşgörüsüzlüğü körükleyen politikaları sonucunda, her iki taraftan insanlar kinle hareket etmiş ve acımasızca birbirlerini öldürmüştür.

46 K. Abdullayev, Ukaz. Rabota, s. 268.

47 G. Nepesov, Pobeda Sovetskogo stroya v Severnom Turkmenistane (1917-1936 gg.), Aşhabad, 1950, s. 208; S. B. Begaliyev, "Basmaçesvo: Noviy vzglyad", Kırgızı i Kırgızstan: opit novogo istoričeskogo osmsleniya, Bişkek, 1994, s. 135.

48 Dzhuma-Durdi Annaorazov, age, s. 98.

49 İ.G. İvançenko, Rukovodyaşyaya i organizuyuşyaya rol Kommunističeskoy partii v razgrome basmaçestva v Turkmenistane, İzvestiya AN TSSR, Seriya obşestvennih nauk 1969, N-4, s. 7.

Bilindiği gibi Türkmenler yüzyıllar boyunca kendi devlet yapılarına ve dolayısıyla ulusal iktidarlarına sahip olamamıştır. Çarlık Rusyası ve ardından Sovyet yönetimi döneminde gelişen isyancı hareketin katılımcıları, geleneksel kültürlerini, milli kimliklerini, zihniyetlerini ve yaşam biçimlerini koruma çabası içerisinde olmuşlardır. Dolayısıyla Sovyet iktidarına karşı mücadelenin belli aşamalarında Türkmenistan'daki isyan hareketi açık bir ulusal kurtuluş karakteri taşımıştır. Hareketin katılımcıları Sovyet yönetimi yerine kendi bağımsız iktidarlarını kurmayı hedeflemiştir.

İsyan hareketinin karmaşık ve çelişkili bir sosyo-politik olgu olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Bu olay Asya ülkelerindeki diğer ulusal kurtuluş hareketleriyle bazı benzerlikler göstermektedir. Örneğin, Paris Konferansı kararıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları (Irak, Suriye, Filistin) Büyük Britanya ve Fransa'nın manda yönetimine devredilmiş, burada İngilizler ve Fransızlar yerel Arap elitlerinden oluşan hükümet organları oluşturmuşlardır. Arap elitlerinin İngiltere ve Fransa'ya karşı verdiği mücadele, Sovyet tarih yazımında ulusal kurtuluş hareketi olarak nitelendirilmiştir. Benzer bir şekilde, Türkmenistan'da da yerel elitler ve aydınların bir bölümü Sovyet yanlısı iktidarla iş birliği yaparken, diğer bir bölümü Sovyet yönetimine karşı silahlı direnişe geçmiştir. Bu durum, Hindistan'daki 1857-1859 Sipahi İsyanı ile de karşılaştırılabilir. Hindistan'da ulusal kurtuluş hareketi olarak kabul edilen bu isyanın bastırılmasında, İngilizler, yine yerli sipahi askerlerini kullanmışlardır.

Basmacı hareketinin karakteristik özelliklerinden de anlaşılacağı üzere, bu isyan ulusal siyasal, sosyo-ekonomik ve ideolojik-kültürel (dini dahil) çeşitli etkenlerin iç içe geçtiği karmaşık bir toplumsal olgudur. Hareketin her iki tarafında da çok sayıda kayıp ve mağdur bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, K. (t.y.). Ukaz. Rabota, 268.
- ABDULRASULOV U. (2018). Konflikt kak resurs: anatomiya "Turkmenskikh bespor-yadkov" v Horezme, 1914-1916 gg. N3. 147.
- AMANZHOLOVA, D. A. (2018). Revolyutsiya 1917 goda i problemı etnopolitiçeskogo razvitiya narodov Tsentralnoy-Aziatskogo regiona Rossii. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya: İstoriya i Filosofiya, (2), 46.
- ANNAORAZOV, D. D. (2022). Basmacheskoye Dvijeniye v Turkmenistane: Prodoljenije Grajdanskoy Voynı 1918–1920 gg. Aşhabad. 42-45.

- APAROV, D. Yu. (2002). Musulmanskoye dvijeniye v Sredney Azii v 1910 g. (Po arhivnim dannim Departamenta politsii Ministersva vnutrennih del Rossiyskoy imperii). Sbornik RİO, 5(153), 128–131.
- ASFENDİAROV, S. D. (1936). Natsionalno Osvoboditelnoye Vosstaniye 1916 goda. Moskva. 40-41.
- BEGALİYEV, S. B. (1994). Basmaçesvo: Noviy vzglyad. In Kırgızı i Kırgızstan: opit novogo istoričeskogo osmısleniya. Bişkek. 135.
- BULDAKOV V.P. Revolyutsiya, nasiliya i arhaizatsiya massovogo soznaniya v grajdanskoy voyne: provintsialnaya spetsifika// Belaya gvardiya. N6.24.
- DZHEMKOV, L. (1974). Na perednem kraye, Turkmenskaya iskra, 20 İyulya. İstitut İstorii Turkmenskoy SSR. (1938). Vostaniye 1916 goda v Turkmenii: Dokumenti i Materialı. Aşhabad: Turkmenskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo. 19.
- İVANÇENKO, İ.G., *Rukovodyaşyaya i organizuyuşyaya rol Kommunističeskoy partii v razgrome basmaçestva v Turkmenistane*, İzvestiya AN TSSR, Seriya obşestvennih nauk 1969
- KOTYUKOVA T.V. Vostaniye Turkmen v Hivinskom hanstve v 1916 g. Moskva 2017, 67.
- KUZMİNA, V.M. Bratsvo po orujyu,rojdyonnoye Velikim Oktyabryom. 84-85.
- NEPESOV, G. (1950). Pobeda Sovetskogo stroya v Severnom Turkmenistane (1917–1936 gg.). Aşhabad. 42.
- RGIA, (Rossiskiy Gosudarstvennyy İstoričeskiy arhiv) f. 391, op. 2, d. 4511, l. 17-19.
- RGIA, (Rossiskiy Gosudarstvennyy İstoričeskiy arhiv) f. 391, op. 2, d. 4523, l. 11-13
- RGVA (Rossiskiy Gosudarstvennyy Voyenny Arhiv) f. 395, op. 17, d. 130, l. 2-4.
- RISKULOV, T. R. (1920). Vostaniye Tuzemtsev v Sredney Azii, Moskva, s. 63–65.
- RISKULOV, T. R. (1927). Vosstaniye Tuzemtsev v Sredney Azii v 1916 godu. Kızılorda: Gosudarstvennoye izdatelstvo K.S.S.R. 3-4.
- ROSLYAKOV A.A. (1975). Bolşeviki Turkmenistana v borbe za vlast Sovyetov, Aşhabad.386.
- ROSLYAKOV A.A. Sredazbyuro TSK VKP.27.
- ROSLYAKOV, A.A, Ukaz, Rabota. 27-29.
- SAHAKYAN V.A., Koloniya Turkmenii: Rossiyskaya Politika i Mestnye Obschestva (1881–1917), s. 215.
- SOYEGOV, M. (2015). Urojenets Orla-odin iz pervih dotsentov BGU, funktsiniruyuşego s 1919 goda // Uchyoniye zapiski Orlovskogo gos. unv. Seriya” Gumanitarnye i sotsialniye nauki” nauçny jurnal. –Oryol izd-vo FGBOU VPO “ Orlovskiy gos.unv.”N6.77.
- SUDO, L.B. (1973). Antinarodnaya Rol Turkmenskih İspolnitelnih Komitetov v 1917-1918 gg. İzvestiya AN TSSR. Seriya obşestvennih nauk. n-3.17.
- TOGAN, Z. V. (2017). Serkan A.: İlmi Hayati, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar. Ankara.56.

- TsGA TSSR, (Tsentralny Gosudarstvennyy arhiv, Turkmenskaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya) Respublika f. 1, op. 2, d. 56, l. 21-23.
- TsGA TSSR, (Tsentralny Gosudarstvennyy arhiv, Turkmenskaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya) Respublika f. 1, op. 2, d. 59, l. 8.
- TSVETKOV, V.J. (2002) Zabitıy front. İz istorii Belogo dvijeniya v Turkmenistane. 1918-1920 gg.77.
- YOMUDSKIY, K. (1927). Turkmeni i revolyutsiya. 10 let nazad v Turkmenii. Turkmenovedeniye, (2-3), 16-19.
- ZEMAN, Z.A., *The Rise of National Movements in Central Asia: A Study of the Basmachi Rebellion*, Leiden: Brill, 1970.

Rus Devriminde Anarşizm ve Güney Kafkasya'ya Etkileri

Murad Hajiyev*

ÖZET

Bu bildiri, 1905-1917 arası Rus Devrimleri sürecinde Güney Kafkasya'da (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan) etkili olan anarşist düşüncenin tarihsel, toplumsal ve siyasal boyutlarını incelemektedir. Anarşizm, devletin her türlü biçimine karşı çıkan ve özyönetimle devletsiz bir düzen hedefleyen radikal bir sol ideolojidir. Gürcistan'da Varlam Çerkezişvili gibi isimler anarşizmin temellerini XIX. yüzyılda atmış, hareket 1905-07 Devrimi ve Guria Cumhuriyeti ile güçlendirdi. Benia Çhikişvili, Aleksandr Atabekyan ve Bakü'deki anarşist gruplar da bu süreçte etkili olmuştur. Çalışma, betimsel araştırma modelinin klasik tarama yöntemiyle yürütülmüş; birincil ve ikincil kaynaklar tasnif edilerek analiz edilmiştir. Paul Avrigh'in eseri ve çok dilli literatürle zenginleştirilen bu çalışma, Türkiye'de az araştırılan bir konuya ışık tutmayı ve anarşizmin sosyal-siyasal yönlerini tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, Güney Kafkasya, Guria Cumhuriyeti, Varlam Çerkezişvili, Devrim

* Murad HAJİYEV, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Murad.hadiyev@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3797-7194>

ABSTRACT

This paper examines the historical, social, and political dimensions of anarchist thought, which was influential in the South Caucasus (Georgia, Azerbaijan, Armenia) during the Russian Revolutions between 1905 and 1917. Anarchism is a radical left-wing ideology that opposes all forms of state and aims for a stateless order with self-government. Figures such as Varlam Cherkezishvili laid the foundations of anarchism in Georgia in the 19th century, and the movement strengthened with the 1905-07 Revolution and the Gurian Republic. Benia Chkishvili, Aleksandr Atabekyan, and anarchist groups in Baku also played a role in this process. The study was conducted using the classical descriptive survey method, classifying and analyzing primary and secondary sources. Enriched by the work of Paul Avrich and multilingual literature, this study aims to shed light on a little-researched topic in Turkey and to open up discussion of the socio-political aspects of anarchism.

Keywords: Anarchism, South Caucasus, Republic of Guria, Varlam Cherkezishvili, Revolution

GİRİŞ

Anarşizm, devletin her türlü biçimine karşı çıkan, bireysel özgürlüğü ve özyönetimi temel alan radikal bir siyasi ideoloji olarak 19. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkmış; Rusya İmparatorluğu'nda ise köylüler, işçiler ve entelektüeller arasında yankı bulmuştur. Merkezi otoritenin baskıcı yapısı, anarşist fikirlerin yayılmasını kolaylaştırarak farklı bölgelerde yayılmasını hızlandırdı ve bunun sonucunda ise bu fikirler Güney Kafkasya coğrafyasında da karşılık buldu, özellikle anarşist fikirler çok uluslu yapısıyla dikkat çeken Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da farklı şekillerde benimsenmiştir (Avrich, 1992).

Bildiride, Rus Devrimi bağlamında 1905-1917 yılları arasında Güney Kafkasya'da gelişen anarşist hareketler tarihsel, ideolojik ve siyasal yönleriyle ele alınacaktır. Gürcü anarşist Varlam Çerkezışvili, Benia Çhikişvili, Ermeni anarşist Aleksander Atabekyan ve Bakü merkezli Azerbaycanlı anarşist grupların faaliyetleri üzerinden anarşizmin bölgesel yansımaları incelenecektir. Çalışma, betimsel araştırma modelinin klasik tarama yöntemiyle yürütülmüştür. Birincil kaynaklar (döneme ait anarşist yayınlar ve resmi belgeler) tasnif edilerek sistematik bir şekilde incelenmiş, ikincil kaynaklarla (Avrich, Rayfield gibi akademik çalışmalar) desteklenmiştir. Kaynakların güvenilirliği, karşılaştırmalı analizle değerlendirilerek,

sentez aşamasında Güney Kafkasya'nın çok uluslu yapısına özgü dinamikler öne çıkarılmıştır.

ANARŞİZMİN KURAMSAL TEMELLERİ VE RUSYA'DA YAYILIMI

Anarşizm, Pierre-Joseph Proudhon ile teorik olarak temellendirilerek, Mikhaıl Bakunin tarafından daha keskin bir devlet karşıtı çizgiye oturtulmuş, sonra ise Pyotr Kropotkin'in katkılarıyla etik ve kolektivist bir yön kazanmıştır. Marksistlerle I. Enternasyonal içindeki ayrışmadan sonra anarşizm bağımsız bir hat çizerek, özellikle Bakunin'in etkisiyle Rusya'da yaygınlık kazanmıştır. (Heath, 2009). Rusya'da 1905 devrimi ile birlikte anarşist hareketler işçi sınıfı ve köylüler arasında etkili oldu; Kropotkin'in anarşist-komünizm kuramı, özellikle merkezi otoritenin eleştirisine dayanan bir model önermiştir. Bu düşüncelerin toplamında Güney Kafkasya'da karşılık bularak, farklı etnik ve sosyal yapıdaki topluluklar arasında ilgi görmüştür (Mitchell, 2009). 1905 devrimi, Rus İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin sarsıldığı bir dönüm noktası olarak, Güney Kafkasya'da ise sosyal ve siyasal hareketlerin kıvılcımını yakmıştır. Guria bölgesinde köylülerin özyönetim denemesi, Bakü'de çok uluslu işçi grevleri ve Tiflis'te entelektüel çevrelerin radikalleşmesi, anarşist fikirlerin yayılmasını hızlandırarak. 1905 sonrası Çarlık yönetiminin Stolipin reformlarıyla baskıyı artırması, anarşistleri daha militan bir çizgiye itmiş; propaganda ve doğrudan eylemler, özellikle Bakü'deki Anarhiya ve Borba gruplarında yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Güney Kafkasya'nın etnik çeşitliliği, anarşist hareketlerin hem gücünü artırıp hem de karmaşıklaştırdı, ancak yine de Çarlık otoritesi 1908 sonrası hareketleri kısa süreliğine zayıflatmayı başardı (Sunny, 1994).

GÜNEY KAFKASYA'DA ANARŞİST HAREKETLER

Azerbaycan: Bakü'deki Anarşist Gruplar

Bakü proletaryası örneği, 20. yüzyıl başındaki anarşizmin özgünlüğünü iyi gösteriyor. O dönemin tipik anarşisti, büyük bir fabrikada ya da ziraat atölyesinde çalışan, durumunu iyileştirmek için radikal yöntemlere başvuran (ve aynı zamanda toplumun tamamen yeniden yapılandırılmasını hedefleyen) bir işçiydi. Bu yöntemler arasında sadece grevler değil, kararlı isyan eylemleri ve patronlara ile burjuvaziye karşı doğrudan eylemler de vardı. Şehir petrol sanayisinin gelişmesiyle birlikte çok uluslu bir işçi nüfusuna sahip olmuş ve bu durum anarşist hareketlerin örgütlenmesini

kolaylaştırmıştır. 1905'te ortaya çıkan en etkili örgütler, şehirdeki “Anarşi” ve Bibi-Eybet'taki “Mücadele” adlı anarko-komünist gruplardı. Aynı dönemde Balahanlar'da “İsyan” ve Kara Şehir'de “Enternasyonal” grupları kuruldu. 1 Temmuz 1906'da “Anarşi” grubundan ayrılarak “Kızıl Yüzler” adını alan yeni bir örgüt doğdu. “Kızıl Yüzler”, ayrılmalarını daha “etkin mücadele yöntemlerine” bağlılıklarıyla açıkladılar. Daha sonra “Bireyci Anarşistler”, “Kara Karga”, “Anarşist-Bombacılar”, “Kızıl Bayrak” (o dönemde kızıl bayrak hem anarko-komünistler hem de SSCB'yi kuran diktatörlük yanlısı komünistler tarafından kullanılıyordu, ancak aralarında uzlaşmaz çelişkiler belirmişti), “Ekmek ve Özgürlük”, “Terör”, “Toprak ve Özgürlük”, “Azad” gibi pek çok küçük anarşist grup ortaya çıktı. Ermeni, Rus ve Azerbaycanlı anarşistlerden oluşan bu gruplar, özellikle 1905-1907 arasında grevler ve sokak gösterileri düzenleyerek merkez otoriteye karşı olduklarını açıkça beyan ediyorlardı. (Bagirova, 1997). Anarşi, Mücadele ve Kızıl Yüzler gibi gruplar hem propaganda hem de doğrudan eylem yoluyla kamuoyu yaratmış; ancak Çarlık yönetiminin sert tepkisiyle bu yapıların çoğu 1908 sonrası dağıtılmıştır (Efendiev, 1923).

Gürcistan: Varlam Çerkezişvili ve Guria Cumhuriyeti

XX yüzyılın başında anarşist fikirler sadece Azerbaycan'da değil, Gürcistan'da da oldukça yayılmıştı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, İosif Stalin bile Birinci Rus Devrimi yıllarında anarşizme karşı bir dizi makale yazmıştır. Bu ilginçtir, çünkü 19. ve 20. yüzyılın dönümüne kadar Gürcistan'da devrimci hareket çok azdı. Gürcistan, Rus İmparatorluğu'nun bir kenar bölgesiydi ve buradaki muhalif duygular, varsa bile, genellikle milliyetçilik şeklinde ortaya çıkıyordu. Bazı Gürcüler Rus narodnik (halkçı) hareketine sempati duyuyor, hatta narodnik çevrelerine katılıyordu, ancak bu faaliyetler Rusya topraklarında gerçekleşiyor ve Gürcistan'ı pek etkilemiyordu.

Gürcü anarşizminin en bilinen temsilcilerinden biri olan Varlam Çerkezişvili, Avrupa sürgünü sırasında Kropotkin ile ilişkiler kurarak Gürcistan'daki çevrelere anarşist fikirleri taşıdı ve bunun sonucunda ise gürcü sosyal demokratları arasında farklı bir ideolojinin yayılmasına öncülük etmiş sayılmıştır. (Maitron, 2022). 1905 Devrimi sürecinde Gürcistan'ın Guria bölgesinde kurulan özyönetim modeli, anarşist fikirlerin sahada pratik karşılığını bulduğu bir örnek sayılabilir. Guria Cumhuriyeti'nde köylüler, toprak ağalarına karşı kolektif mücadele vermiş ve yerel halk meclisleri

aracılığıyla kendi yönetimlerini kurmuşlardır (Jones, 1989). Hareketin liderlerinden Benia Çhikişvili, halkın doğrudan katılımına dayalı bir yönetim tesis etmekte olup bu durum, klasik anarşist ilkelerle örtüşen bir yapı hazırlamıştır (Rayfield, 2012).

Guria Cumhuriyeti, anarşist ilkelerin köylü toplumu içinde uygulanabilirliğini gösteren nadir örneklerden biridir. Yerel meclisler, doğrudan demokrasi ilkesiyle işlerken, köylüler arasında kolektif üretim ve dağıtım denemeleri yapılmıştır. Bu deneyimler, Çerkezişvili'nin Avrupa'daki yazıları aracılığıyla uluslararası anarşist çevrelerle paylaşılmış, Gürcistan'ın devrimci mirasını küresel bir bağlama taşımıştır (Suny, 1994).

Ermenistan: Aleksander Atabekyan ve Diasporik Anarşizm

Ermenistan'daki anarşist hareketin izleri daha az belirgindir, çünkü Ermeni devrimcilerin çoğu ya milliyetçi (Daşnaksutyun) ya da sosyal-demokrat (Hınçak) partilere yönelmişti. Ancak yine de özellikle 20. yüzyılın başında, Ermeni işçiler ve aydınlar arasında anarşist fikirler yayıldı. Bu fikirlerin çoğu, Kafkasya'daki diğer bölgelerden özellikle Bakü ve Tiflis'ten geldi.

Bakü'de, Ermeni anarşistler diğer uluslardan yoldaşlarla birlikte çalıştı; "Anarşi" ve "Kızıl Yüzler" gibi gruplarda önemli bir varlık gösterdiler. Ancak Ermenistan topraklarında bağımsız anarşist hareketler sınırlıydı. Ermeni anarşistlerin çoğu ya Daşnak ya da Hınçak partilerinden ayrılan eski üyelerdi. Örneğin, tanınmış Ermeni anarşist Alexander Atabekyan (1868-1933), Ermenistan'daki anarşist düşüncenin öncülerindendi. Atabekyan, tıp eğitimi almış bir doktordu ve İsviçre'de anarşist çevrelerle tanıştıktan sonra anarşizmi benimsedi. 1890'larda Cenevre'de Ermenice anarşist bir dergi olan "Hamaspıyur"u ("Hizmet") çıkarmaya başladı ve Kropotkin'in eserlerini Ermeniceye çevirdi. Atabekyan, Ermeni halkının kurtuluşunu anarşist ilkelerle bağdaştırıyordu; ona göre, Ermeniler hem Osmanlı hem de Rus baskısından kurtulmak için devletsiz bir toplum kurmalıydı.

Ermenistan'da anarşist hareketin zayıf kalmasının bir nedeni, bölgedeki güçlü milliyetçi akımlardı. Daşnaksutyun ve Hınçak gibi partiler, Ermeni kimliğine ve ulusal kurtuluşa odaklanarak anarşist fikirlerin yayılmasını zorlaştırdı. Yine de, Atabekyan gibi bireyler sayesinde anarşizm, Ermeni aydınları arasında bir miktar ilgi uyandırdı. Atabekyan'ın yazıları, özellikle 1905-1907 devrimci döneminde Kafkasya'daki Ermeni işçiler arasında

dağıtıldı. Atabekyan'ın faaliyetleri sadece yayıncılıkla sınırlı kalmayarak, 1917 Devrimi sonrasında Moskova'ya dönerek Bolşevik iktidarına karşı anarşist bir eleştiri hattı oluşturmuştur (Woodcock ve Avakumović, 1990).

1917 DEVRİMİ VE ANARŞİSTLERİN KADERİ

1917 Şubat ve Ekim Devrimleri, anarşistler için kısa vadede bir umut yaratsa da Bolşevik iktidarının merkezietçi yapısı nedeniyle bu umut yerini hızla baskıya bırakmıştır. Anarşistler, devrimin sovyetler eliyle tabandan örgütlenmesini savunurken, Lenin ve Troçki'nin politikaları bu yapının yerini parti kontrolüne bıraktı (Avrich, 1992). Bu durum, Moskova başta olmak üzere pek çok merkezde anarşist yayınların kapatılması ve önde gelen isimlerin tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır.

Şubat devrimi, Güney Kafkasya'da anarşistler için kısa süreli bir özgürlük umudu idi. Sosyal demokratların tabandan örgütlenme potansiyeli anarşist ideallerle örtüşmüştür. Ancak Ekim Devrimi'yle Bolşeviklerin merkezietçi kontrolü, anarşistlerin özyönetim vizyonunu gölgelemiş olacak ki, daha sonra Tiflis ve Bakü'de milliyetçi hareketlerin (Gürcü sosyal demokratlar, Ermeni Taşnaklar, Azerbaycanlı Müsavatçılar) yükselişi, anarşistlerin alanını daraltarak; Bolşeviklerle ideolojik çatışmalar, Moskova'daki anarşist yayınların kapatılmasıyla eşzamanlı olarak bölgede de baskıya dönerek tasviye sürecinin başladığı görünecektir. Bu süreç, anarşizmin Güney Kafkasya'daki kısa ama yoğun etkisini sona erdirmiştir (Jones, 1989).

SONUÇ

1905-1917 dönemi, Güney Kafkasya'da anarşist hareketlerin tarih sahnesine çıktığı, sınırlı da olsa fikirlerini pratiğe dökme imkânı bulduğu bir dönem olduğu gözüküyor. Gürcistan'daki Guria Cumhuriyeti, Ermeni diaspora entelektüellerinin faaliyetleri ve Bakü'deki işçi örgütlenmeleri bu süreçteki önemli örneklerdir. Bu yapıların çoğu kısa ömürlü olsalar da anarşizm, Güney Kafkasya'nın sosyalizm dışı devrimci mirasında önemli bir yer tutmaya devam etmektedir.

Anarşizmin Güney Kafkasya'daki mirası, yalnızca devrimci eylemlerle sınırlı kalmayarak, aynı zamanda bölgedeki sosyal adalet arayışlarına ilham vermiştir. Merkezi otoriteye karşı çıkan anarşist hareketler, Bolşeviklerin tek parti rejimine karşı alternatif bir vizyon sunmuş, ancak siyasal

baskılar nedeniyle bu vizyon kısa ömürlü olarak yönetime yükselememiştir. Yine de, anarşizmin toplumsal dayanışma ve özyönetim vurgusu, bölgenin devrimci tarihine kalıcı izleri kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- AVRICH, P. (1992). Rus devriminde anarşistler (Çev. B. Somay). İstanbul: Metis Yayınları.
- BAGIROVA, İ. S. (1997). Politicheskie partii i organizatsii Azerbaidzhana v nachale XX veka (1900-1917). Baku: Elm.
- EFENDİEV S.M. (1923) Istoriya revolyucionnogo dvizheniya tyurkskogo proletariata // Iz proshlogo. Sbornik. Baku.
- HEATH, N. (2009). Anarchism, Russia. I. Ness (Ed.), The international encyclopedia of revolution and protest (Cilt 1, s. 141–143). Wiley-Blackwell, ABD.
- JONES, S. F. (1989). Marxism and peasant revolt in the Russian empire: The case of the Gurian Republic. Slavonic and East European Review, 67(3), 403–434.
- MAITRON, J. (2022). Tcherkesoff (Cherkezishvili) Varlam. Dictionnaire des anarchistes. Paris: Éditions de l'Atelier.
- MITCHELL, R. R. (2009). Anarchism, Georgia. I. Ness (Ed.), The international encyclopedia of revolution and protest (s. 1–2). Wiley-Blackwell, ABD.
- RAYFIELD, D. (2012). Edge of empires: A history of Georgia. London: Reaktion Books.
- SUNY, R. G. (1994). The making of the Georgian nation. Bloomington: Indiana University Press.
- WOODCOCK, G., Avakumovic, I. (1990). Peter Kropotkin: From prince to rebel. Montreal: Black Rose Books.

Websiteler:

- <https://tr.anarchistlibraries.net/>
- <https://hyetert.org/2014/10/24/bir-ermeni-anarsist-aleksander-atabekyan/>
- <https://kvirispalitra.ge/article/42543-anarqistebi-saqarthveloshi-qdagmosbisli-iyos-sazos-gasdosesba-ojaskhitrasdiscisesbi-sasekslessio-ierarsqiaq/>

Tanzimat Döneminde Eğitimde Modernleşme Örneği Olarak: Alliance Israelite Universelle Mektepleri

Refik Arıkan* • Sinem Altay**

ÖZET

Evrensel Yahudi Birliği (A.I.U.: Alliance Israelite Universelle), 1860 yılında Fransız Yahudileri tarafından Paris’te kurulmuştur. Yahudi modernleşmesinde önemli yeri olan bu kurum, özellikle eğitim alanında faaliyet göstermiştir. Okullarındaki eğitimin temel amaçlarından biri hem batılı tarzda bir eğitim vermek hem de iyi bir Yahudi ferdi yetiştirmektir. Ancak bu eğitimin, gelenekçi anlayış güden Talmud Tora’ların oluşturduğu alışılmış düşünce yapısından uzak olması gerekiyordu. Bunun için A.I.U. okullarındaki eğitimde din faktörü, geleneksel eğitim sisteminde olduğunun tersine, okulların müfredatında temel bir yer tutmadı. A.I.U. okullarında, Aydınlanma felsefesi düstur edinilerek Yahudi çocuklarına önce “insan” olmanın yolları öğretilecek ve böylece çocuklara “evrensellik ilkesi’nin içinde düşünme yollarının kapısı açılacaktı.

Eğitimde bu yaklaşımın temel amaçlarından bir diğeri ise; Batı Yahudilerine göre her anlamda geri kalmış olan Doğu Yahudilerini, içinde buldukları fakirlikten kurtarmak, bu topluluğu bir zanaat sahibi yapıp neticede kendi kurtuluşlarını

1 Refik Arıkan, Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, refik.arikan@bilecik.edu.tr, ORCID 0000-0001-7813-8171

1 Sinem ALTAY, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, sinemaltay53@gmail.com

sağlamaktı. Bunu gerçekleştirmek için ise çıraklık okulları, zanaat ve tarım okulları; kız öğrencilere yönelik biçki-dikiş öğretme okullarının açılması öngörülmüştü.

Yahudileri bir mesleği icra edip hayatlarını bununla sürdürebilecek seviyeye getirmek ve Yahudileri ticaretin haricinde bir zanaata yönlendirmek bu okulların temel motivasyon kaynağıydı. Diğer yandan bu okullar öğrencilerinin fizyolojik olarak da iyi yetiştirilmelerini, sağlıklı olmalarını amaçlamış ve bu doğrultuda müfredatlarına dersler koymuşlardır. Buna mukabil A.I.U.'ın Türkiye merkezli okullarında jimnastik için uygun alan olmaması ya da malzeme bakımından yetersizlikler bu amacın hasıl olmasını engellemiştir.

Anahtar Kelimeler: Alliance İsrailite Universelle, Yahudi Okulları, İstanbul, Eğitim.

ABSTRACT

The Universal Jewish Union (A.I.U.: Alliance Israelite Universelle) was founded in Paris in 1860 by French Jews. This institution, which played an important role in Jewish modernization, was particularly active in the field of education. One of the main purposes of education in its schools was to provide a Western-style education and to raise good Jewish individuals. However, this education had to be far from the conventional thought structure created by the traditionalist understanding of the Talmud Torah. For this reason, the religious factor in education in A.I.U. schools, unlike in the traditional education system, did not have a fundamental place in the school curriculum. In A.I.U. schools, the philosophy of Enlightenment would be adopted as a principle and Jewish children would first be taught the ways of being “human”, thus opening the door to ways of thinking within the “principle of universality”. Another of the main purposes of this approach to education was to save Eastern Jews, who were backward in every sense compared to Western Jews, from the poverty they were in, to make this community a craftsman and ultimately to ensure their own salvation. In order to achieve this, it was planned to open apprenticeship schools, craft and agricultural schools, and schools teaching sewing and tailoring to girls.

The main motivation of these schools was to bring Jews to a level where they could practice a profession and continue their lives with it, and to direct Jews to a craft other than trade. On the other hand, these schools aimed to raise their students physiologically well and to be healthy, and included courses in their curricula in this direction. On the other hand, the lack of suitable space for gymnastics or inadequate equipment in the Alliance's Turkey-based schools prevented this goal from being achieved.

Key Words: Alliance Israelite Universelle, Jewish Schools, Istanbul, Education

GİRİŞ

Yahudiler, XVIII. yüzyıla kadar Yahudiliğin kuralları olan ‘‘Halaha’’ (Yahudi dini hukuku) ile yaşamlarını sürdürüp, kendi cemaat ilkelerine dayalı olan ortak bir dünyayı paylaşmıştır. İbadet, dil, giyim-kuşam ve geleneklerde kendi buldukları cemaate göre yerel farklılıklar vardır. Ancak, ister Aşkenaz ister Sefarad toplumlarında olsun, Yahudi hayat tarzının esasını dinsel gelenekler oluşturmaktadır. Modern devletin doğuşu, Aydınlanma Hareketi ve Fransız Devrimi gibi gelişmeler pek çok ülkeyi etkileyip dönüştürmeye başlarken Yahudiler de bu süreçte bir dönüşüm yaşamışlardır. ‘‘Haskala’’ yani Yahudi Aydınlanması bu süreci tanımlayan önemli bir kavramdır. Bu değişim sürecinde eğitim temel bir dinamik olarak yerini almış ve yapılan düzenlemelerle bu konuda da birtakım planlamalar yapılmıştır.

Eğitim, Yahudilikte çok eski temelleri olan bir kurumdu, Şehir Beytül midraşlarından (Yahudilerin dini eğitim öğretim yaptıkları yer) (Önkal, 1992: 95) mezun olan öğrenciler sonrasında daha ileri din eğitimi almak için Yeşivalar’da (Yüksek eğitim kurumu, Tora, Mişna ve Talmud’un ileri derecede okutulduğu dini akademi) eğitim alırlardı. Burada amaç Talmud öğretmek ve Yahudi geleneğini korumaktı. Buralarda yapılan Tora talimi (Tevrat’ın ilk bölümü olup bu bölüm, dünyanın yaratılışı ile başlar ve Mısır çıkışı ile çölde geçen kırk yıllık göçebelik dönemine kadar uzanırdı) eğitimin temelini oluşturuyordu. Din hizmeti veren Rabbiler de (Tevrat öğreten kişi, Haham, Hazan, Rav, Rabbi) buralarda belirli dönemlerde eğitimden geçip eksik noktalarını tamamlamaları için eğitime tabi tutulurlardı, Yeşivalar haham yetiştirmenin yanında, halkında eğitiminden de sorumluydu. Buralarda toplanılıp Fıkıh ve ahlaki konularda halka eğitim verilir, konuşmalar yapılırdı, Irak ve Filistin Yeşivaları başta gelen Yeşiva kurumları arasındaydı, buralara seçilen Gaonlar (Öğretmen) Yeşivanın üyeleri tarafından, Gaon ailesine mensup kişiler tarafından seçilir, öğretmenlik mesleği babadan oğula geçerek sürdürülürdü, Gaon’ların görevleri arasında Tevrat ve Talmud’u yorumlama ve Tevrat, Talmud’a göre hüküm verme, Tevrat’ı anlatma gibi görevler yer alırdı, öğretmenlerin maaşları ve öğrencilerin giderleri kuruma gelen aidat ve bağışlarla sağlanırdı (Arslantaş,2015: 850-851-852). Bu geleneksel eğitim sistemi ve bakış açısı zaman içerisinde meydana gelen gelişmelerle birlikte Batı’da değişime uğrarken; bu konuda belirgin bir değişimin yaşanmadığı Doğu Yahudiliği Batılılarca bir sorun olarak algılanmaya başlamış ve onları da değişime adapte edebilmek için ‘‘Doğu Yahudiliği Sorunu’’ ortaya atılmıştır. Nitekim çalışmamıza

konu olan Alliance Israelite Universelle'nin faaliyetleri de bu bağlamda planlanmıştır. Manevi kalkınma ve çağdaşlaşma, A.U.I.'nın eğitim alanı ile ilgili çalışmalarının iki temel amacını oluşturmuştur (Rodrique, 1997 :113).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde A.I.U., birçok Sefarad cemaati içinde geleneksel eğitim sistemini ya tamamen ortadan kaldırarak ya da önemli ölçüde zayıflatarak eğitim alanında kendi tekeli kurmak istiyordu. Genç Yahudilerin eğitiminden sorumlu olan A.I.U., Yahudi toplumunun geniş kesimlerinde kendine yer bulmayı başardı. Örgüt Avrupa düşüncesini ve pratiğini Ortadoğu ve Kuzey Afrika Yahudilerine aktaran en önemli kurum oldu (Rodrique, 1997: 17).

Yahudilerin eğitim reformu yoluyla topluma entegresinin sağlanması, mesleki eğitimle faydalı zanaatlara yöneltilmesi ve bu yeni anlayışa uygun ruhanî liderler kazanmak için haham yetiştirilmesi eğitimde yenileşme anlayışının temelini oluşturmaktaydı.

Fransız Devrimi ile ortaya çıkan fikirler sadece Avrupa'yı değil; Osmanlı Devleti'nin tebaası olan gayrimüslim halkı da etkilemiştir. Bu etki eğitim alanında da kendini göstermiş ve gayrimüslimler özellikle Islahat Fermanı sonrası hızla yeni okullar açmaya başlamışlardır. Bu eğitim kurumları, 1869 Maarif Nizamnamesinde "Mekâtib-i Hususiye" olarak isimlendirilmişler ve Maarif Nezareti kontrol ve denetimi altında faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Demiryürek, 2015:1220).

1. Alliance Israelite Universelle'nin Kuruluşu

Alliance'ın kurulması sürecinde en büyük mücadeleyi Fransa'daki Yahudi aydınları vermişlerdir. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan "Mission Civilisatrice" (Uygarlaştırma Misyonu) ile oldukça benzer bir misyonu, Fransız Yahudileri kurmuş oldukları A.I.U ile hayata geçirmişlerdir. Alliance Universelle'in kuruluşuna giden süreçte 1858 Mortara olayı önemli bir yere sahiptir¹ (Aydın,2009: 8). Bunun yanında 1840 yılında Şam'da Peder Thomas'ın öldürülmesi de süreci etkileyen gelişmelerden biridir. Bu olay sonucu şehirdeki Yahudileri hedef gösterilmiş ve Yahudiler Pesah (Hamursuz bayramı)² ekmeği için pederin kanını kullanmakla suçlanmışlardır (TEO-J,A.I.U,1906: 413).

1 Mortara Olayı:1858 yılında Bologna'da (İtalya) Edgar Mortara isimli bir Yahudi çocuğu küçük bir bebekken ailesinin hizmetlisi olan Hristiyan uşakları tarafından gizlice vaftiz edilmesidir.

2 "Pesah", İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışını anmak için Nisan ayının 15'inde kutlanılmaya başlayan bayram (Besalel, 2001: 499).

Bu olayların neticesinde, 17 Mayıs 1860'ta on yedi kişilik bir Yahudi grubu, Paris'te Charles Netter adında bir Yahudi'nin evinde toplanarak, Alliance'ın kurulması yolunda ilk adımı attılar ve kurumun temel yapısını oluşturmak için altı kişilik bir grubu görevlendirdiler. Bu grup aynı yıl düşüncelerini yansıtan bir okulun kuruluşu için İngilizce, Almanca, İtalyanca ve İbranice dillerinde bir çağrı ve manifesto yayımladı (Rodrique,1997 :36). Bu manifesto ile örgütlenmeye başlayan kurum, birçok ülkedeki Yahudilerce benimsenmiştir (Aydın, 2009:9). Örgüt, hızla büyümeye devam edip Avrupa'nın pek çok yerinden üye kazanırken; örgütün kültürü, düşünce yapısı ve politikası her yönüyle Fransız Yahudi cemaatinin izlerini taşımıştır (Rodrique, 1997: 221).

Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika Yahudileri, ilk yıllarda Alliance'ın bu girişimine en çok sahip çıkan grup olmuş, yıllık altı frank aidat ödeyen herkes, Alliance örgütüne üye olabiliyordu. Alliance'ın ilk yirmi beş yılda üye sayısı beklenenin üzerinde artmış, 1861'de 850 olan üye sayısı, 1865'de 3.900'e, 1870'de 13.370'e son olarak 1885'de 30.000'in üzerine çıkmıştır.

Beyrut Alliance Okulu (A.I.U Arşivi)

Alliance Israelite Universelle'nin dernek olarak temel hedefleri ve bu doğrultuda okullar için oluşturdukları misyonları: Yahudilerin kurtuluşu ve ahlaki yönden ilerlemesi için her yerde çalışarak, Yahudi olmaları sebebiyle zulüm görenlere etkili destek sağlamak, bunları gerçekleştirmeye yardımcı olan tüm kurum ve yayınları desteklemek ve teşviklerini sağlamaktı. Kurum her zaman bu programa sadakatle bağlı kalmış ve oluşabilecek problemleri izale edebilmek amacıyla faaliyet alanlarını yalnızca Yahudiler arasında görüş ayrılığı olmayacak sorularla sınırlı tutmuştur (TEOJ,

A.I.U,1906: 414). Dernek özellikle eğitim alanında faaliyet gösterirken; fakir Yahudi çocuklarının eğitilmesini öncelemiştir.

Alliance okulları davet gelmediği sürece hiçbir yerde okul kurma teşebbüsünde bulunmamıştır. Okulun açılması için bölgeden gelen talep, okulun kurulacağı bölgede okulu finanse etmek isteyen kişi ya da kuruluşların varlığı ve okulun kurulacağı bir arazi temini gibi şartlar oluştuktan sonra harekete geçilmiştir. Aynı zamanda okul kurulduktan sonra da bu desteğin devamı gerekli olduğundan, varlıklı cemaat üyelerinden daimi desteği aranmaktaydı. Bununla birlikte okulun kurulduğu bölgedeki halkın okulun eğitim politikalarına karşı anlayışlı ve duyarlı olması da bölgedeki çocukların okula devamının sağlanması ve bu sayede okulun sürekliliğinin temini açısından önemliydi.

Tire Musevi Mektebi (Şalom Arşivi)

A.I.U. gelen talep doğrultusunda Fransa dışındaki ilk kurumunu Fas'ta açtı. Fas'taki Tetuan Yahudi cemaatinin isteği uygun bulundu ve 1861 yılında okul faaliyete geçti ve zaman içerisinde okul sayıları giderek artarken 1901'de Alliance'ın toplam 109 okulu ve 29.000 öğrencisi vardı. Kuruma bağlı okulların sayısı 1. Dünya savaşı arifesinde 183'e ve öğrenci sayısı ise 43700'e ulaştı. Aynı dönemde Osmanlı topraklarında da örgütlenen kurum,

imparatorluktaki 140 bin Yahudi nüfusuna karşı 10 bin öğrencinin eğitim gördüğü bir okullaşma oranı yakaladı (Nahum, 2000:104).

Edirne Alliance Okulu (A.I.U Arşivi)

Osmanlı Devleti'nde A.I.U okullarının ilk örnekleri Bağdat ve Şam'da ortaya çıkarken, sonraki süreçte Volos (Yunanistan), Selanik, Makedonya, Edirne, İzmir, İstanbul, Kavala, Üsküp, Kudüs, Manastır ve Basra şehirlerinde bu okullardan açıldı (Gülyüz, 1993: 206). Zamanla merkezden taşraya doğru yayılım gösteren bu okulların sayısı artarken, A.I.U. Osmanlı İmparatorluğundaki Sefaradları merkeze alarak kendi okul ağını oluşturdu (Rodrique, 1997: 109).

2. Osmanlı Toplumunda Alliance Okulları

XIX. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'daki Yahudilerin yerleşim alanlarına bakıldığında; Yahudilerin dağınık bir dağılıma sahip oldukları görülmekle beraber özellikle Boğaziçi ve Haliç'in iki tarafında oturdukları görülür. Anadolu tarafında ise Kuzguncuk, Kadıköy ve Haydarpaşa civarında yerleşmişlerdir. Bunlardan Üsküdar, Kuzguncuk ve Haydarpaşa'daki Yahudiler diğer bölgelere göre daha varlıklı iken; Balat ve Hasköy'de bulunanlar ise diğer bölgelere göre daha fakirdiler (Türkkan, 2018: 417). Yahudiler

arasındaki ekonomik farklılıklar onların ait oldukları çevreyi etkilediği gibi dünya görüşlerini de belirliyordu.

Kasımpaşa'da Yahudi Öğrenciler (Avlaremos Arşivi)

Yahudilerin yerleşim yerlerinden Hasköy özellikle eğitim konusunda öne çıkmıştır. A.I.U Onursal başkanı Abraham Camondo'nun Hasköy'de yaşaması ve aynı zamanda kurulan okullara olan desteği bölgenin eğitim konusunda ilerlemesini temin eden sebeplerdendir (Sağ,2015: 629). Burada 1854 yılında Viyana'daki Rostschid'ların desteğiyle Hasköy Piripaşa'da kurulan ilk laik okula dönemin hahamları tepki göstermişlerse de buraya en büyük desteği Abraham Camondo sağlamıştır (Ovadya, 1993: 402-403).³

3 Hasköy'de bulunan Alliance okulu öğrenci azlığından ve bölge cemaatinin Galata'ya taşınmasından dolayı faaliyetlerine son vermiş ve bina İhtiyarlara Yardım Derneği adı altında huzur evi olarak kullanılmıştır. 2015'de Kadir Has Üniversitesi tarafından erkek öğrencilere tahsis edilen bir konuk evi olsa da, 2020 yılında pandemi ile birlikte bina boşaltılmıştır.

(Abraham Salomon de Camondo Anıt Mezarı (Kişisel Arşiv))

Hasköy A.I.U. Mektebi (Kişisel Arşiv)

XIX. yüzyılın son yarısında İstanbul'da 11 okulu bulunan A.I.U'nun Anadolu yakasındaki en önemli merkezlerinden biri Üsküdar bölgesiydi. Üsküdar'a bağlı Dağ Hamamı ve Kuzguncuk'ta kurulmuş olan bu kuruma bağlı okullar önde gelen eğitim kurumlarındandı ve bölgede yaşayan varlıklı Sefarad Yahudileri tarafından desteklenmekteydi.⁴ Kuzguncukta bulunan Ya-

⁴ "Sefarad Yahudileri" (Sefaradlar): 1492-1497 yılları arasında Elhamra Kararnamesiyle İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudi cemaatine verilen isim.

hudi cemaati yeniliklere en açık Yahudi topluluklarından biriydi. Alliance okulları öncesinde de eğitim kurumlarını düzenleme gayreti içerisinde olmuşlar, 1867 yılında Talmud Tora'yı⁵ revize ederek Fransızca, Türkçe ve Tevrat'ın da müfredatta yer aldığı bir okul açmışlardı. Bölgenin gelişmelere açık toplum yapısı A.I.U'ın buradaki faaliyetlerini kolaylaştırmış; İbraniceden ziyade Fransızcaya ağırlık veren ve Yahudileri Avrupa'ya adapte etmeye yönelik müfredatları hahamlar tarafından eleştirilse de ödün vermeden uygulanabilmiştir.

Kuzguncuk'taki Alliance okullarının Osmanlı idaresi ile inişli-çıkışlı bir ilişkisi olmuştur. Alliance'ın Siyonizme aykırı bir politika izlemesi Osmanlı Hükümeti'nin memnuniyetini kazanırken; bu okulların izin alınması gereken durumlarda gerekli olan izinlere başvurmayıp direkt Fransa'daki Paris komite merkeziyle iletişim kurması ise Osmanlı idarecilerinin bu durumdan hoşnut olmamasına ve okullara karşı kuşku ile yaklaşılmasına sebep olmuştur. (Kartal, 2017: 384).

Yahudi okulları Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerini sürdürdüğü gibi Cumhuriyet döneminde de eğitim-öğretime devam etmişlerdir. Aşağıdaki tabloda bu okulların dağılımı ile öğretmen ve öğrenci sayılarına dair veriler yer almaktadır.

Tablo 1. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Türkiye'de Bulunan Yahudi Okullarındaki Öğretmen ve Öğrenci sayıları.

Okulun Adı	Kadın Öğretmen	Erkek Öğretmen	Toplam Öğretmen	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Toplam Öğrenci
Beyoğlu Musevi	9	29	38	162	357	519
Aşkenazi Musevi	4	5	9	96	99	195
İstanbul Musevi	5	2	7	98	121	219
Hasköy Musevi	15	7	22	362	223	585
İstanbul Musevi Erkek	14	10	24	19	540	559
İstanbul Musevi Kız	26	3	29	421	2	423
Haydarpaşa Musevi	13	2	15	115	43	158

5 "Talmud Tora" Yahudi dinsel (Talmud' a dayalı) geleneksel Yahudi dini halk okulları.

Sirkeci Musevi	2	4	6	70	69	139
Balat Ahrida		8	8	49	76	125
Balat Ahrida Şubesi	1	7	8	61	81	142
Kuzguncuk Musevi	4	5	9	113	98	211
Hasköy Seror Hayım	2	2	4	2	51	53
Ortaköy Musevi	7	4	11	155	165	320
Bursa Musevi	4	5	9	108	134	242
Tekirdağ Musevi		3	4	49	37	86
Çorlu Musevi		4	4	50	50	100
Edime Musevi	18	11	29	232	197	429
Edime Uzunköprü Musevi	1	2	3	30	45	75
İzmir Keçeciler Kız Musevi	16	3	19	406		406
İzmir Keçeciler Erk Musevi	4	8	12		213	213
İzmir Karataş Musevi	6	9	15	225	201	426
İzmir Musevi Yetim Mektebi	6	9	15		442	442
İzmir Tire Kazası Musevi	1	4	5	46	53	99
Çanakkale Türk Musevi	2	3	5	27	48	75
Gelibolu (Türk) Musevi	2	4	6	76	89	165
Kayseri Gümüşoğlu Musevi		3	3		66	66
Muğla Milas Musevi	1	4	5	33	36	69
Toplam	164	160	324	3.005	3.536	6.541

(Yücel,2016:285)

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere cumhuriyetin ilk yıllarında açık olan 27 Yahudi okulu bulunmakta olup bunlardan 12'si İstanbul, 5'i

İzmir ve ekseriyeti ülkenin batısında yer almaktaydı. Bu okullarda 324 öğretmen görev yaparken 6541 öğrenci eğitim görmektedir.

Cumhuriyetin teşekkül sürecinde izlenen politikalardan bu okullar da nasibini almış ve zaman içerisinde etkinliklerini kaybetmişlerdir. Milli bir eğitim sisteminin inşa edilmesi ile birlikte ülkedeki yabancı okullar bir sorun olarak görülmeye başlanmış, bu okulların eğitime devam etmelerine izin verilmekle birlikte yenilerinin açılmasına müsaade edilmemiştir. Ardından yapılan düzenleme ile bu okullardaki bazı derslerin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından verilmesi kararlaştırılmış ve 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Bu yasal düzenlemeler sonrası Alliance okullarının Paris Merkez Komitesiyle ilişkilerini kesmeleri istenmiş ve Cumhuriyetin laiklik ilkesine uyumlu harekette bulunmaları istenmiştir (Yücel, 2016: 27). Meydana gelen bu gelişmeler Alliance okulları da dahil olmak üzere yabancı okulların öğrenci kaybetmesine ve akabinde de kapanmalarına neden olmuştur.

3. Alliance Okullarının Eğitim Politikaları ve Müfredatları.

XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Fransız Yahudi aydınlarının ortaya koyduğu yenileştirme programının ilk amaçlarından biri, Yahudi toplum yapısının dönüştürülmesiydi. Amaç, Yahudi topluluklarının sosyo-ekonomik durumunu geliştirmek ve bu sayede Doğu Yahudilerine tarım ve zanaat alanlarında kullanabilecekleri yeni beceriler kazandırmaktı. (Rodrigue, 1997: 151)

Seyyar satıcılık, hamallık, balıkçılık, işçilik, hizmetçilik, kürekçilik gibi istikrarsız işlerde çalışan Doğu Yahudilerinin fakir kısmına ve yeni göçmenlere tarım ve zanaat becerileri kazandırmak için çalışmalar yürüten Alliance, 1872 tarihinde Yunanistan'ın Volos şehrindeki okulunda çıraklık eğitimi uygulamasını başlatmış ve bunu zaman içerisinde diğer okullarına da yaymıştır. Bu çıraklık proje uygulamaları sayesinde Edirne örneğinde olduğu gibi Yahudi zanaatkarların ürünleri nitelik bakımından Türk, Rum ve Ermenilerin ürettikleriyle yarışır hale gelmiştir (Rogrique,1997:167). Bu okullardaki atölye uygulamaları kısmi başarılar genele teşmil edememiş ve istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında toplumun muhafazakâr bakış açısı, zanaatların özel bir eğitimle kazanılamayacağına dair inanış etkili olmuştur. Merkez komitesinin 1910 yılında Edirne okulu müdürüne yazdığı mektupta, yaşanan başarısızlık açıkça itiraf edilmekte

ve bu atölyelerin çoğunlukla başarısız olduklarının ortaya çıktığı için yerlerinin açılmaması talimatını verilmekteydi (Rodrigue, 1997: 165).

Yukarıda bahsedilen konularda yaşanan başarısızlığa karşın okullarda modern bir eğitimin gerekliliğini yerine getiren bir müfredat dahilinde eğitim verilmekteydi. (Nahum, 2000; 120)

Aşağıdaki tablo bu okullarda okutulan dersleri göstermektedir.

Tablo 2. Çeşitli Okulların Haftalık Ders Saat Sayıları.

Dersler	En Az Ders Saati	En Çok Ders Saati
Fransızca	10	14
İbranice	5	10
Temel Dersler : (Aritmetik,Tarih,Coğrafya, Fen,Hayat Bilgisi, Din Tarihi, Din Dersi)	14	20
Müzik, Resim, Jimnastik	4	5
Lisan	5	10

SONUÇ

Osmanlı toplumunda yaşayan Yahudi Cemaati 1840 yılından sonra diğer gayrimüslim milletler gibi kendi eğitim öğretim kurumlarını açmaya başlamışlardır. Yahudi okulları başta İstanbul'un farklı semtlerinde olmak üzere Edirne, İzmir, Çorlu ve Bursa gibi şehirler ile Trablusgarp, Selanik, Üsküp gibi imparatorluğun birçok bölgesinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bir Yahudi Cemiyeti olan Alliance Israelitte Üniverselle bünyesinde faaliyet gösteren bu okullar Yahudi Modernleşmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu cemiyet eğitim öğretim faaliyetleri ile Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Yahudi kız ve erkek çocuklarının eğitimlerine katkı sunmasının yanında, Yahudi inancına bağlı modern yetişmiş nesillere öncü olmuştur. Bu eğitim kurumlarında öğretim dili Fransızca olmasına rağmen bazı durumlarda okulların kuruldukları bölgelere göre öğrenilen diller değişkenlik göstermiştir, Dersler ağırlıklı olarak Tevrat merkezli olmakla beraber Fransız yenileşmesinin etkisinde olan Alliance idarecileri, programlarında genel olarak Doğu Yahudilerinin Batı Yahudileri ile eşit konuma gelmesine amaçlamışlardır. Kısacası, Alliance Israelitte Üniverselle Cemiyeti ve bu cemiyetin desteklediği okullar, Osmanlı Devleti

dahilinde yaşayan aydın ve iyi eğitilmiş Yahudi gençlerin yetiştirilmesinde başrol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

- ARSLANTAŞ, N. (2015) “Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitim Kurumları: Yeşivalar”, *Belleten Dergisi*, C.79, Sayı. 286, Ankara, s. 850-851-852.
- AYDIN, M. (2009) “XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devleti’nde Alliance Israelite Universelle Okullarının Açılması”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 7 Konya. 7-24.
- BESALEL, Y. (2001) “Pesah” *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Yayınları, c.2, s. 499. İstanbul.
- BESALEL, Y. (2001) “Sefarad Yahudisi”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Yayınları, c.3, s. 574. İstanbul.
- BESALEL, Y. (2001) “Talmud Tora” *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Yayınları, c.3, s. 711.
- BESALEL, Y. (2021) *Yahudilik*. Gözlem Yayınları, İstanbul. s.597.
- DEMİRYÜREK, H. (2015) “Maarif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim- Öğretim: 1898-1904” SELVİ H. & ÇELİK M.B. (Ed) *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, Türkiye, s. 1220.
- GÜLERYÜZ, N. A. (1993) “Alliance Israelite Universelle Okulları”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul. Kültür Bakanlığı, 1, s. 206.
- KARTAL, K. (2017) “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Bir Semt: Kuzguncuk”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4 Sayı 12 (Eylül 2017), 381-395.
- NAHUM, H. (2000). *İzmir Yahudileri*. (Çev. Estreya Seval Vali). İletişim Yayınları, İstanbul.(1997)
- OVADYA, S. (1993) “Yahudi Okulları”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul. Kültür Bakanlığı, 7, s.402-403.
- ÖNKAL, A. (1992) “Beytülmidraş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, c.6, s.95.
- RODRIGUE, A. (1997). *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*. (Çev. İbrahim Yıldız). Ayraç Yayınevi, Ankara. (1990)
- SAĞ, M. K. (2015) “Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu ve Hasköy İngiliz Okulu”, *Belleten*, No 79 Ağustos, s. 627-658.
- The Encyclopedia Of Judaism. (1906) *Alliance Israelite Universelle*, [28.04.2025, <https://jewishencyclopedia.com/articles/1264-alliance-israelite-universelle>] s.413-414.
- TÜRKAN, A. (2018) “Üsküdar Alyans Okulları (XIX. Yüzyıl)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X, Bildiriler*. C. Yılmaz(Ed). Üsküdar Sempozyumu, Üsküdar, İstanbul, s. 417.
- YÜCEL, M.S. (2016). *Türkiye’de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)*. (Doktora Tezi) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilecik.

Milli Mücadele Dönemi'nde Ödemiş ve Ödemiş Şehitlikleri

Can Yüksel Kamalı^{6*}

ÖZET

Şehit kavramı etimolojik olarak şehadet kelimesinden türemiş olup, Türk toplumunda vatan ve millet uğruna yaşamını yitiren bireyleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Türklerin Gök Tanrı inancına sahip olduğu dönemlerden itibaren, toprağa kutsal bir anlam yükledikleri ve onun bir ruh taşıdığına inanmış oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, savaşların temelinde toprağın bütünlüğünü koruma amacı yer almakta olup, ölüm kavramı da bu mücadelede kutsal bir değer taşımaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte, bu inanç sistemi içerisinde "şehitlik" ve "gazilik" kavramları önemli bir yer edinmiştir.

Türk kültüründe derin bir anlam taşıyan şehitlik olgusu, günümüzde şehit mezarları ve anıtları aracılığıyla kültürel bir miras olarak yaşatılmaktadır. Bu miras, tarihsel bağlamda vatan uğruna verilen mücadeleleri ve bu uğurda hayatını kaybedenleri topluma hatırlatan önemli bir unsurdur. Milli Mücadele döneminde İzmir'in Ödemiş ilçesi, bu bağlamda dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır. 15 Mayıs 1919'da başlayan işgal sürecinin Ödemiş'e yönelmesiyle, bölgede büyük bir direniş hareketi ortaya çıkmıştır. Sivil halk, efeler ve kolluk kuvvetlerinin ortak mücadelesi, yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda ulusal ölçekte bir motivasyon kaynağı olmuş ve Milli Mücadele ruhunu pekiştirmiştir.

6 * Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, ckamalii1999@gmail.com, Orcid: 0009-0009-7226-7103.

Ödemiş'te işgal kuvvetlerine karşı verilen bu direnişin en önemli sonuçlarından biri, daha sonra Kuvayimillîye hareketinin temel unsurlarından biri haline gelecek olan "Yiğit Ordusu" adlı oluşumun ortaya çıkmış olmasıdır. Bu bağlamda, Ödemiş'te gerçekleşen direnişin tarihsel önemini ortaya koymak ve bu mücadelenin simgeleşmiş isimlerinin yanı sıra, literatürde yeterince yer almamış bireyleri analiz etmek amacıyla, konu; telif eserler, sözlü tarih çalışmaları ve arşiv belgeleri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu sayede, şehitlik kavramının kültürel miras üzerindeki etkisi daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Ödemiş, Şehit.

ABSTRACT

The concept of "martyrdom" is etymologically derived from the word "şehadet" (witnessing) and is used in Turkish society to refer to individuals who have lost their lives for the sake of the homeland and the nation. From the period when Turks adhered to the Gök Tanrı (Sky God) belief, it is evident that they attributed a sacred meaning to the land, believing it possessed a spirit. In this context, the primary purpose of wars was to preserve the integrity of the land, and the concept of death held a sacred value within this struggle. With the Turks' adoption of Islam, the notions of "martyrdom" and "veteranhood" gained significant importance within this belief system.

In Turkish culture, the phenomenon of martyrdom, which carries profound meaning, is preserved today as a cultural heritage through martyrs' cemeteries and monuments. This heritage serves as an important element that reminds society of the struggles waged for the homeland and those who lost their lives in these efforts within a historical context. The Ödemiş district of İzmir during the National Struggle period stands out as a noteworthy example in this regard. With the occupation process that began on May 15, 1919, extending to Ödemiş, a significant resistance movement emerged in the region. The joint struggle of civilians, efes (local heroes), and law enforcement forces not only served as a regional effort but also became a source of motivation on a national scale, reinforcing the spirit of the National Struggle.

One of the most significant outcomes of the resistance against the occupying forces in Ödemiş was the emergence of the "Yiğit Ordusu" (Heroic Army), which later became one of the foundational elements of the Kuvayimillîye (National Forces) movement. In this context, this study aims to highlight the historical significance of the resistance in Ödemiş and to analyze both the symbolic figures of this struggle and individuals who have not been sufficiently addressed in the literature. The subject will be examined through copyrighted works, oral history

studies, and archival documents. Through this approach, the impact of the concept of martyrdom on cultural heritage will be evaluated more comprehensively.

Keywords: National Struggle, Ödemiş, Martyr.

Giriş

Türk milleti için vatan, savaş ve askerlik gibi unsurlar her zaman kutsal bir yere sahip olmuştur. İslamiyet ile tanışmadan önce Türk milletinin, tek tanrı anlayışa sahip olan “Gök Tanrı” inancını benimsediği bilinmektedir. Gök Tanrı inancına sahip olunan dönemde savaş ve kahramanlık gibi kavramlar, toplum içerisinde kişilere değer atfetmiştir. Nitekim savaşılmayan veya boyun eğme gibi durum gerçekleşirse toplumun benimsediği inanç çerçevesinde ihanet sayılır ve eğer halk tutsak bir hale gelirse Tonyukuk Yazıtı içerisinde Tanrı’nın “bağımlı duruma gelersen öl!” emri verildiği şekilde yorumlanmaktadır.¹ Gök Tanrı inancına sahip olan Türk inanış sisteminde toprak, toprağa sahip olmak ve birlik gibi kavramlarda önem arz etmektedir. Toprağın bir ruhu olduğuna inanılmaktadır. Savaşların sahip olunan toprağın ve birliğin bozulmaması adına yapılan dönem içerisinde “ölüm” kavramı da kutsallaştırılmıştır. Bu inanış olduğu gibi Türklerin İslamiyet ile tanıştıktan sonraki döneme de aynı değerle geçmiş ve Türklerde şehit veya gazilik mertebesine ulaşma isteğine dönüşmüştür. Türk kültürü adına -bir inanç uğruna ölümün kutsallığı- İslam öncesi ve sonrası dönemde de sürekliliğini korumuştur. İslamiyet ile tanıştıktan sonra ortaya çıkan Türk devletlerinin sahip olduğu coğrafyayı genişletme çabalarında gaza ve cihad anlayışları önemli bir yer tutmuştur.² Gazaya katılanlara gazi ve bu savaşta ölenler ise şehid olarak anılmıştır.

Şehirlerin hafızalarını en güzel saklayan yerlerden bir tanesi de insan hayatının bitimiyle birlikte ardında bıraktığı en önemli izlerden biri olan mezarlıklardır. Tarihsel açıdan kişinin ölümü ile ilgili verileri barındırması, bulunduğu şehir, mezarın biçimi ve üzerine işlenmiş olan izler bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bakımdan bir şehirde yaşanmış savaşlara dair en önemli izlerden birine de o şehirde yaşanan savaşlarda can vermiş kişilerin mezarları üzerinden ulaşılabilir. Bu açıdan şehitlikler

1 T. Tekin (1994), *Tonyukuk Yazıtı*, Yay. Haz. Mehmet Ölmez, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, Ankara, s.2.

2 Bulunduğu coğrafyadaki düşmanın üzerine yürümeye “gaza”, bulunduğu topraklara saldıran düşmanı püskürtmeye “cihad” denmektedir. Ayrıca bkz. H. İnalçık (2019), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Kronik Yayınları, İstanbul, s.18-19.

hem şehrin tarihi hem de askeri anlamda verilen mücadelenin bilançosu yönünden bizlere önemli bir veri aktarmaktadır.

Çalışma, Millî Mücadele Dönemi'nde düşmana karşı gösterilen direncin ve kahramanlığın göz önüne dökülmesi açısından önemlidir.³ Ancak çalışma, Millî Mücadele ile sınırlı kalmayıp, daha öncesi ve sonrasında da bu vatan uğruna canlarını hiçe sayarak savaş meydanlarında can vermiş kahraman şehitleri (Şehit mezarı Ödemiş'te bulunan) içermektedir.

İzmir'de Milli Mücadele ve Ödemiş

İzmir'in işgali olan 15 Mayıs 1919 tarihinden bir gün önce işgal birlikleri İzmir'de görülmeye başlandı (Yunanlılar Yeni Kale, Fransızlar Urla ve Foça, İngilizler Karaburun). Müttefik Filo'nun başkomutanı İngiliz Amiralî Calthorpe 14 Mayıs 1919 günü 17. Kolordu Kumandanı Miralay (Albay) Ali Nadir Paşa'ya verdiği nota ile İzmir istihkamları ile müdafaa tedbirlerini haiz arazinin, mütarekenin 7. maddesine dayanarak İtilaf Devletlerince işgal edileceğini bildirmiştir.⁴ 15 Mayıs tarihinde Yunan birliği İzmir'e ayak bastığında Türk milleti hem tepkili hem de üzüntülü bir tavır içerisindeydi; Rum kesim sevinç gösterilerinde bulunmuştu. Rum taraftarları ve Yunan birlikleri işgalin sevinç boyutunu yaşadığı zamanda, gösteri sırasında orada bulunan gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) Yunan birliğine doğru ateş açarak işgale karşı oluşan direnişinde adeta başlangıç noktası olmuştur. Hasan Tahsin'in işgal kuvvetlerine ateş etmesiyle birlikte, Yunan askerleri paniğe kapılıp sağa sola rastgele ateş etmeye başlamış ve birçok sivil şehit olmuştur. İşgal kuvvetlerine karşı ilk mukavemet Hasan Tahsin ile sınırlı kalmamıştır. Asker Alma Dairesi Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey, 1919 yılının Nisan ayında birliğini karaya çıkarmak isteyen Yunanlılara karşı şiddetli bir şekilde tepki gösterip, bu duruma karşı çıkmıştır. İşgal yıllarının sevinç sloganı olan "Zito Venizelos" (Yaşa Venizelos) diye bağırانların canlarının bağışlandığı ortamda Albay Süleyman Fethi Bey, bu isteğe karşı direniş göstermiştir. Bunun sonucu olarak Yunan birliklerinin isteklerini yerine getirmeyen Albay Süleyman Fethi Bey, birçok yerinden süngülenerek şehit edilmiştir. Albay Süleyman Fethi Bey,

3 Bahsi geçen çalışma, proje yürütücüsü olarak görev yaptığım, "1919B012302061" proje numaralı TÜBİTAK 2209-A kapsamında destek gören, "İzmir İlinde Milli Mücadele Dönemindeki Şehitler ve İzmir'deki Şehitlikler" başlıklı araştırmanın bir bölümüdür.

4 Nota için bkz: M. Turan (1999), *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, s.530.

hiç kuşkusuz Millî Mücadele sırasında işgale karşı mukavemet gösteren kahraman olarak tarihte yerini almıştır.

İtilaf Devletleri'nin yönlendirmesi ile Yunan birliklerinin İzmir'i işgali sadece merkez bölge ile sınırlı kalmamıştır. 15 Mayıs 1919 ile Yunan birlikleri, İzmir'in ilçelerine de işgal faaliyetlerine başlamış; 16 ve 17 Mayıs'ta Gaziemir ile Urla ve Çeşme işgale uğraşmıştır. Çeşme'ye ayrı bir parantez açmak gerekir ki Çeşme, Yunan işgal hazırlıklarının yapıldığı ve karargâh niteliğini kazandığı kuvvetle muhtemeldir. Tarih 20 Mayıs'ı gösterdiğinde Yunanlılar Aydın istikametine doğru yönelmişler, istikamet boyunca Torbalı'yı ve daha önce Kuşadası'na çıkan İtalyanların elinde bulunan Selçuk'u ele geçirmişlerdir.

Bu noktada işgale karşı direniş gösteren ilçeler göze çarpmaktadır. Hiç şüphesiz Ödemiş bu ilçelerden bir tanesidir. 25 Mayıs'ta Bayındır'ı ve 28 Mayıs'ta Tire'yi ele geçiren Yunan birlikleri yönünü Ödemiş'e çevirmişti. Ancak İzmir'de yaşanan gelişmelerden sonra bölgedeki yetkililer ilçeyi savunmasız bırakmak istememişlerdir.⁵ Yunan işgalinin bölgeye girmesine engel olunmamış olsa bile Ödemiş, kurtuluşa giden yolda simgesel bir direniş mücadelesi göstermiştir. 29-30 Mayıs 1919 tarihinde işgalci birliklerin Ödemiş'e doğru ilerlemesiyle birlikte burada Kuvay-ı Milliye'nin, "Yiğit Ordusu" adıyla kurulması, direnişe bir cesaret kazandırdı. Kurulan bu güç, Ali Orhan Bey'in komutasına verildi. 30 Mayıs 1919 tarihinde Ali Orhan Bey'in komutasındaki askerler, Ödemiş'e doğru ilerleyen Yunan birliklerine karşı koymak adına günümüzde İlk Kurşun Köyü olarak da adlandırılan Hacı İlyas Köyü'nün tepelerine yerleşti. Destek sadece askerlerden oluşmuyordu. Bölgeye yakın olan aralarında Poslu Mestan Efe'nin de bulunduğu zeybekler ve halktan kimselerde direnişe destekte bulunmuş ve Hacı İlyas Köyü'ne ilerlemişlerdi. Sabah saatlerinde Ödemiş'e doğru ilerleyen Yunan birliklerine karşı İlk Kurşun bölgesinde bir direniş, tam anlamıyla başlamıştı. Yunan birlikleri 1 Haziran 1919 günü sabah saatlerinde Bayındır yönünden ilerlediği görülmüştü. Kayıkçı Molla Hüseyin komutasında ileri sürülen küçük bir müfreze Yunan avcı hatları önüne dikilerek saldırıya başlamış, bu saldırı karşısında Yunan birlikleri, Derebaşı Köyü'nün önündeki Dereköy çukuruna doğru kaçmışlardı. Yunan kuvvetlerinin buraya kanalize edilmesi, arazinin tabii savunması gücünden istifade edilerek yapılacak savunmayı daha da kolaylaştırmıştı. Yunan birliklerinin bir

5 H. Mert (2013), *İşgal Döneminde İzmir ve Çevresi*, İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih, Cilt I, (İBB Ahmet Piriştina Kent Arşiv ve Müzesi), İzmir, s.319.

kısmı hiç vakit kaybetmeden farklı bölgelerde karşı saldırıya geçti. Böylece Yunan birlikleri iki yönden saldırıya geçmişti. Muharebe Ödemişlilerin top gibi ses çıkaran martin tüfeklerini ateşlemesi ile başlamıştı. Kuva-yı Milliyeciler hâkim tepeleri tutmuşlardı. Yunanlılar, ilerleme gösteriyorlardı. Yunan birlikleri sayıca üstün oldukları için Hacı İlyas'daki direniş kuvvetlerimiz, cephaneleri de azaldığı için geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Yunanlıların karşısına ilk olarak İlk Kurşun'da milli bir kuvvet çıkmış ve canını dişine takarak topraklarını işgal ettirmeme kaygısıyla savaş vermiştir. Buradaki direniş hareketi, Yunan birliklerine karşı asker, halk ve efe iş birliği olarak tarihe geçen şanlı bir direnme eylemidir. Ali Orhan Bey İlk Kurşun Anılarında olayın önemini şu şekilde belirmiştir:

“Bize ölüm, hakaret ve şenaatler getirmek cüretini gösteren küstahlara -gelme kahpe düşman yakarım, efeler diyarında, Yiğitler Ocağı'nda olduğunu unutma- diye yapılan ilk ihtardı. Ödemiş ovalarında ses getiren gümüşlü martinlerin ilk kurşunları düşmanın kin ve habaset dolu bağrını yakar ve delerken oradan fıskırarak kıvılcımlar, İstiklal Savaşı ateşini tutuşturacak ve Türk milletinin bütün fedakâr çocukları birbirleri ile kahramanlık yarışlarına girişerek ve çaylar gibi kanlarını akıtarak gafil düşmanı diz çöktürünceye, yere serinceye ve boyuncaya kadar dövüşeceklerdi.”

Ali Orhan Bey'in söylemlerine göre buradaki çatışmada Yunan birliklerinin kayıpları belirtilenden daha fazladır. Ancak Türkleri daha da hırslandırmamak için gerçek rakamları yansıtmamışlardır.⁶

İzmir Ödemiş İlk Kurşun Anıtı

İlk Kurşun Anıtı, İzmir'in Ödemiş ilçesinde bulunmaktadır. Ödemiş merkezine yaklaşık 10 kilometre uzaklıkta Hacı İlyas Köyü'nde bulunan İlk Kurşun Anıtı, Yunan işgalinde direnişçiler tarafından atılan ilk kurşun anısına dikilmiştir. Anıtın dört bir tarafında yazılar mevcuttur. Anıtın bir yüzünde, “1919 senesi 1 Haziran 1919 tarihinde düşmana ilk kurşun burada atıldı” yazmaktadır. Diğer yüzünde, “Büyük bir hatıra mukaddes bir ders ulvi bir işaret” yazmaktadır. Diğer iki yüzünde ise, “Yunan istilasına karşı Türk'ün kalbinde parlayan kinin ateşi ilk defa burada Ödemişli kahramanların tüfenginden çıktı. Düşmanın bağrını yaktı” yazmaktadır. Şehitlik Anıtı içerisinde, Kurtuluş Savaşı'nda görev almış Küçük Menderes

⁶ F. A. Özcan & G. Günver (2019). *Mondros Mütarekesi'nden İlkkurşun Savaşı'na Ödemiş'te Yaşanan Gelişmeler*. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 19, s. 94.

Havza'sındaki kişilerin kısa biyografileri, Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey'in 29-30 Mayıs 1335 (1919) tarihli "protestosu" ve İlk Kurşun Savaşı ile ilgili bilgilendirmeler mevcuttur.

Kent kimliğinin oluşumunda katkıda bulunan maddi kültür varlıklarından olan anıt-heykel, heykel veya şehitlik (bazen bunlardan ikisi beraber bulunabilmektedir) biçimindeki anıtlardan bazıları, emperyalizme diz çöktüren Türk Kurtuluş Savaşı'nın, gelecek kuşaklara aktarılmasına da aracılık etmektedir. Mehmetçik ile işgal güçlerine karşı direnmiş yerel veya isimsiz kahramanlara ait olan anıt-heykel, heykel veya şehitlikler, Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili anıtlar içinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Çoğu erken cumhuriyet döneminde dikilmiş bu anıtlardan biri de İzmir'i Ödemiş'e bağlayan demiryolu hattı ile karayolunu seyreden, Hacı İlyas Köyü'nün (şimdiki ismi "İlk Kurşun") sırtını yasladığı ve Ödemiş'i işgal için gelen Yunan Efzon taburlarıyla kendilerine "Yiğit Ordusu" ismini veren halk müfrezesinin vuruştugu tepe üzerindeki İlk Kurşun Anıtı'dır.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Ödemiş'in Vilayet Umumi Meclisi üyelerinden Dr. Mustafa (Bengisu) Bey'in önerisiyle dikilmesi kararlaştırılan bu anıt için, Rumlardan kalma taşçı dükkanında mezar yapmak için ayrılmış bir mermer blok kullanılmıştır. Ödemiş Türk Ocağı'nın, 125 Türk lirası vererek satın aldığı bu mermer blok, yukarı doğru küçülen kare biçimine beş parça şeklinde yontulmuştur. Kaide niteliğindeki en büyük parçanın her bir kenarı 130 cm. olup, küpe yakın biçimde olan en küçük parçanın üzerine, 123 cm. büyüklüğünde ve yine mermerden yontulmuş bir top mermisi yerleştirilmiştir.

İzmir Valisi İhsan Paşa'nın da katıldığı bir tören ile 1925 yılında açılan İlk Kurşun Anıtı'nın ön yüzü şu şekilde düzenlenmiştir.

Her bir kenarı 38 cm. olan, küpe yakın biçimde olan parçanın dört kenarı üzerinde Osmanlıca olarak "1919 senesi, Yunan istilasına karşı Türk'ün kalbinde parlayan kinin ateşi, burada Ödemişli kahramanların tüfenginden çıktı. Düşmanın bağırmı yaktı. Büyük bir hatıra, mukaddes bir ders, ulvi bir işaret" ibaresi yazılmıştır. Anıtın aşağıdan yukarı doğru dördüncü parçasının dört kenarı üzerine, Latin kökenli alfabenin kabulünden sonraki bir tarihte, yukarıda yazılı ibarenin yeni alfabe ile yazıldığı anlaşılmaktadır.

İzmir Vilayetinin resmî tören alanları arasına aldığı İlk Kurşun Anıtı'nı, Kurtuluş Savaşı'nda görev almış Küçük Menderes Havzası'ndaki kişiler için yapılmış anıt mezarlar çevrelemektedir.

Şehitlik Anıtı içerisinde adı geçen şehitlerin bilgisi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.1: İzmir Ödemiş İlk Kurşun Anıtı

Adı Soyadı	Şehit Olduğu Tarih (Ş.T)	Görev-Rütbe
Ahmet Akbay	11.06.1996	J. Kom. Onb
Osman Ergün	6.04.1996	P. Er
Remzi Gezgin	9.11.1997	J. Kom. Er
Aydın Uçar	16.05.2001	P. Er
Ali Dereli	27.09.2001	P. Er
Hasan Uyar	24.06.2003	P. Er
Kamil Alkan	15.07.2006	J. Kom. Onb.
İsmail Yağcıoğlu	18.03.1995	J. Er
Adem Dertsiz	30.03.1995	P. Atğm.
Lokman Çeker	15.04.1998	Öğretmen
Mustafa Solak	9.09.1992	P. Ütğm.
Çoşkun Kale	13.09.1993	P. Atğm.
Kamil Alkan	16.08.1974	P. Er
Erdal Bağlama	1.03.1987	J. Er
Mustafa Özcan	27.02.1972	Komiser Yrd.
Şerif Ali Ören	8.07.1972	Hv. Plt. Ütğm.
İsmail Tosun	22.07.1974	Uş. Er.
Şakir Ağaçkiran	21.07.1974	P. Er
Hüseyin Kaşıkçıoğlu	21.07.1974	P. Er

Anıt içerisinde Küçük Menderes Havzasında İstiklal Harbi'nde görev yapmış kişilerin kısa biyografileri mevcuttur.

Jandarmanın Üsteğmeni Ahmet Rıfat Kemerdereli: Direniş yönündeki hareketleri izlemek ve önlemek için İzmir Jandarmanın Taburundan Ödemiş'e gönderilmiş, direniş için hareket etmeleri yönünde Ödemiş Gizli Cemiyeti tarafından ikna edilmiştir. Ayrıca Yunanlılara Karşı silahlı direniş göstermek ve halkı uyarmak için Rauf Bey'in Nazilli'ye gitmesine kolaylık sağlayıp olumlu rol oynamıştır.

Adagideli Hanaylıoğlu Mehmet Emin: Gizli komitenin Tahir Bey'in odasında aldığı kararla 16 Mayıs 1919 günü belediye binasındaki toplantısına

sadece direnişi destekleyenler çağırılmasına rağmen içlerinde Milli Mücadele'ye karşı olanlar da çıktı. Bu zıt görüşler üzerine Hanaylıoğlu'da tam bu efelere yaraşır şekilde "Madem gavura kurşun atmayacaksınız, beni buraya neden çağırдыңız?" diyerek toplantıyı terk etmiştir.

Yüzbaşı Tahir Fethi (ÖZERK): Yunan işgali sırasında Ödemiş Jandarma Komutanı olan Tahir Fethi Bey, Ödemiş Milli Hükümeti tarafından kurulan Yiğit Ordusu'nun komutanıydı. Hacı İlyas köyü sırtlarındaki çatışmadan sonra, Alaşehir cephesinde mücadeleye devam etmiştir.

Albay Bekir Sami (GÜNSAY): Bekir Sami Bey Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. Mondros Mütarekesi'nden sonra 56. Tümen Komutanlığına atandı. Kısa bir süre İzmir'deki 17. Kolordu Komutan Vekilliği görevi yaptı. Batı Anadolu'da ulusal direnişin örgütlenmesinde önemli rol oynadı.

Şehit Gökçen Hüseyin Efe: Vaktiyle Çakırcalı Mehmet Efe'ye kızanlık yapmış olan Gökçen Hüseyin Efe Fata Baskını, Mendegüme ve Üçyol Savaşı ile Üzümlü savunmasında etkin bir rol oynamış ve şehit düşmüştür.

Hacı Hüseyin Efendi (DADAY): Dönemin Ödemiş Müftüsü olan Hacı Hüseyin Efendi, Ödemiş'in işgal edildiği gün düşmanın şehirdeki katliam ve soygun girişimlerini önemli ölçüde engellemiş ve Yunan birlikleri Ödemiş'ten ayrılırken Arasta'nın yakılmasını, kişisel gayretleriyle engellemiştir.

Sasalılı Musa Bey (1892-1969): İzmir'in işgalinden sonra Bozdağ, Birgi, Şemsiler, Karakoyun, Köfündere ve Kurucuova çarpışmalarında zeybekleriyle birlikte savaştı. 1 Eylül 1922'de Yunan askerlerinin Keles'ten çekilmesinden sonra Musa Efe, Keles'i basarak düzenli ordu gelinceye kadar düzeni ve Nasuh Efe güvenliği sağladı.

Nasuh Efe: İşgal sırasında Keles ovasında yapılan çarpışmalara katıldı. 2 Eylül 1922'de Birgi'yi Yunan işgalinden kurtarmak için şehre giren akıncılar arasındaydı.

Şükrü Bey (SARAÇOĞLU): Demirci Mehmet Efe ve Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ile birlikte, Nazilli'de Kuva-yı Milliye'yi örgütleme çalışmalarına katılmıştır.

Bademyeli Kör Bayram Efe: Onbaşı Bademyeli Kör Bayram Efe, 150 kişilik bir milis kuvveti hazırlayarak savunma hattı oluşturmuş, bu mukavemet karşısında işgal kuvvetleri 2,5 sene Bademye'ye girememişlerdir.

Adagideli Kara Üsen (Hüseyin) Efe: Yunan birliklerinin yerli Rum-lardan destek almak suretiyle işgal ettikleri Adagide (Ovakent) beldesini savunan Adagideli Kara Üsen Efe, işgal sürecinde Adagide'nin Türk halkını milli duygular etrafında birleştirmiştir.

Refik Şevket (İNCE): Ödemiş Kuva-yı Milliyesi üyelerindedir. Mahmut Celal Bey (Bayar)'in Ödemiş'te irtibatlı olduğu en önemli isimdir.

Hamit Şevket (İNCE): Yunan birlikleri Ödemiş yönüne doğru ilerlemeye başlayınca, şehre gelerek gençleri örgütleme faaliyetlerine girişmiştir.

Çaylılı Koca Mehmet Efe: 1884 yılında Ödemiş'in Çaylı köyünde doğdu. Çaylılı Koca Mehmet Efe, 1904 yılında Çakırcalının çetesine katıldı. Önce Ödemiş'te sonra İzmir'de yargılanarak, 101 yıl hapse mahkum edildi. Çakırcalının eski baş zeybeği Koca Yörük Mustafa Efe, Çaylılı Mehmet Efe'nin salıverilmesini şart koşunca serbest bırakıldı. Kırserdarlığı görevi verildi. Yunan ordusu Anadolu'ya çıkınca, beraberindekileri silahlandırarak Kuva-yı Milliyeci oldu. Kurtuluş Savaşı'nın sonunda köyüne döndü. Çaylılı Koca Mehmet Efe 23 Nisan 1959 günü yaşama veda etti.

Şehit Poslu Mestan Efe: İzmir'in işgal edildiği Ödemiş'te duyulduğu gün, Birgi Ulu Camii'nde yapılan toplantıya katıldı. Bu toplantıda, Yunan işgaline direnmek üzere toplanacak güçlerin komutanlığı Poslu Mestan Efe'ye verildi. Gölcük Milis Müfrezesi komutanlığına, arkadaşı Karaerkek Mehmet Efe'yi getiren Poslu Mestan Efe, Alaşehir Kongresi'nde Ödemiş'i temsil etti. 1920 yılında Ankara'ya gitti ve Mustafa Kemal ile görüştü. Bozdağlarda Yunan birliklerine yaptığı baskınlarla tanınmıştır.

Mahmut Selim (Örsel): Hacı İlyas Köyü sırtlarında Yunan birlikleriyle çatışan halk müfrezesindeki savaşçılar arasındadır.

Kayıkçıoğlu Molla Hüseyin Efendi: Hacı İlyas Köyü sırtlarında Yunan birlikleri ile çatışan halk müfrezesindeki savaşçılar arasındadır.

Umurcalılı Ese (Kürtoğlu Ese) (1896-1922): 2 ve 3 Eylül 1922 günlerinde Yunan işgalinden kurtarmak için Birgi'ye ve Ödemiş'e milisleriyle birlikte giren akıncılardan birisidir.

Kelesovalı Yağlarlı Murat Bey (1889-1922): Yunan işgali sırasında Poslu Mestan Efe ile birlikte Birgi, Keles, Ödemiş ve çevresinde; Köfündere, Bozdağlar, Kaletpe ve Tire dağlarında çarpışmalarda bulunarak 2 Eylül 1922'de Birgi'nin, 3 Eylül 1922'de de Ödemiş'in geri alınmasında rol aldı.

Mursallılı İsmail Efe: Mahmut Celal ile zaptiye subayı Edip Bey (Sarı Efe) 1919 Mart ayında Ödemiş'te Kuva-yı Milliye örgütlenmesini başlattı. İsmail Efe İzmir işgal edilince, Mursallı köyünde teşkilat oluşturdu. Efenin çevresindeki milislerin sayısı zamanla 1000 kişiyi buldu. Yunan saldırısı üzerine İsmail Efe zeybekleriyle Bursa yönüne çekildi. Bolu İsyanı'nın bastırılması ve Büyük Taarruza katıldı.

Karaerkek Mehmet Efe: Poslu Mestan Efe'nin arkadaşı olan Karaerkek Mehmet Efe, Poslu Mestan Efe tarafından Gölcük Milis Müfrezeye Komutanı yapıldı. Bozdağ Akçakmak'ta Yunanlılarla çarpıştı ve Yedilertepesi baskınına katıldı. Gölcük cephesi bozulunca Keles gediğinden Nazilli'ye Demirci Mehmet Efe'nin yanına geçti. Yunan Ordusu'nu İzmir'e kadar kovalayan zeybeklerden biriydi.

Koca Doktor Mustafa Şevket (BENGİSU): Ödemiş ve çevresinde Kuva-yı Milliye'nin kuruluşunda rol aldı. Hacı İlyas Köyü sırtlarında Yunan birlikleriyle çatışan halk müfrezesine sahra hastanesi kurarak sağlık hizmeti verdi. Rodos'tan Anadolu'ya silah ve mühimmat gönderilmesinde önemli bir rol oynadı.

Duralioğlu Halil Rıfat (Halil DURAL): İşgal sırasında Ödemiş İdadisi Baş Muallimliği görevinde bulunuyordu. Kuva-yı Milliye'yi desteklediği ve halkı kıskırtan konuşmalar yaptığından, 16 Kasım 1920 günü işgal kuvvetlerince öğretmenlik görevinden alınmıştır.

Adagideli Ketendereli Mustafa Efe: Hacı İlyas Köyü sırtlarında Yunan birlikleriyle çatışan halk müfrezesindeki savaşçılar arasındadır. Daha sonra yörede düşmana karşı yapılan diğer saldırı ve baskınlara katılmıştır.

Muallim Remzi Bey: Yunan işgali döneminde Ödemiş gençlerini işgale direniş ve örgütlenmede etkileyen isimlerdendir. Cephe gerisinde hizmetlerde bulunmuştur.

Muallim Faik (KIZILTAN): Ödemiş'in işgalinden önce kaymakamlık ve belediye dairesinde yapılan toplantılara katılmıştır. İşgal döneminde Ödemiş gençlerini işgale direniş ve örgütlenmede etkileyen isimlerdendir.

Yüzbaşı Rasim (AKTUĞ): Albay Bekir Sami Bey'in emir subayı olarak Ödemiş'e gelen Rasim Bey, milli heyecanın uyandırılmasında etkili olmuş, Büyük Taarruz'da Yarbay rütbesi ile 6. Tümen Topçu Alay Komutanlığı görevinde bulunmuştur.

Ahmet Şükrü (KONUK): Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından (30 Ekim 1918) sonra terhis edilen yedek subaylarımızdandır. 1 Haziran 1919'da emrindeki 80 gönüllü ile "Zincirli" olarak bilinen şimdiki Kahrat beldesi ile Tire arası mevkiide Yunan birliklerine ağır kayıplar vermiştir.

Ali Orhan (İLKKURŞUN): Yedek Subay Ali Orhan Bey, Hacı İlyas köyü sirtlarında Yunan askerleriyle çatışan halk müfrezesinin komutanıydı. Cephenin bozulmasından sonra, Bozdağ üzerinden Alaşehir'e geçerek düşmana karşı mücadeleye devam etmiştir.

Eczacı Tevfik Bey (KOCAMAN): Kaymakam Bekir Sami Bey, Yarbay Halim Pertev Bey (şingirdaklı zabıt), Topçu Yarbaylığından emekli Iraklı Sait Bey, Belediye Başkan Yardımcısı ve Yeni Camii İmamı Edip Hoca, Hürriyet İtilaf Fırkası Üyesi Ekmekçi Rıfat gibi kişilerin katılımıyla Kuva-yı Milliyecilere karşı bir cephe oluşturulmuş. Bu duruma bir çözüm aramak için 19 Mayıs'ı 20 Mayıs'a bağlayan gece Eczacı Tevfik Bey bu toplantıya ev sahipliği yaparak Milli Mücadele'ye katkı sağlamıştır.

Eşraftan Hacı Mümtaz Efendi ve Damadı Kazım AKŞAR: İzmir'in işgal edildiği duyulunca (15.05.1919) Ödemiş'in eşrafından Hacı Mümtaz Efendi'nin başkanlığında bir heyet kaymakamın yanına gittiler. Aynı günün akşamı Jan. Kom. Yzb. Tahir Fethi Bey'in odasında gizli bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya yurtsever ve Kuva-yı Milliyeci bir din adamı olan Hacı Mümtaz Efendi ve damadı da katılarak Milli Mücadele'ye katkı sağlamışlardır.

Kaymakam Bekir Sami (BARAN): 1919 Nisan'ında Ödemiş'e Kaymakam olarak atandı. Önceleri işgalde direniş düşüncesine uzak olsa da sonradan Ödemiş Kuva-yı Milliyesine katıldı.

Bekir Sami Bey'in 29-30 Mayıs 1335 (1919) Tarihli Protestosu

İzmir ve İstanbul'da İtilaf Devletleri Mümessillerine,

İnsani düşünceler arasında zaferi temin, adalet ve hürriyeti vadeden büyük milletlerin necip evlatları... Paris'te sulh konferansının kararı ile ne büyük bir cinayet işlendiğini artık idrak ediyorsunuzdur zannedirim.

Bugün burada başlayan galeyanı milli vatanımın perişanlığı, İslam aleminin felaketi ve insaniyetin heyecanları arasında, Kuva-yı Milliye'nin süngüleri altında bunları yazıyorum. Bu sözler sizi artık ikaz ederek fazla

kan akmasına meydan vermeyeceğimize milletimizin ve devletimizin namusu kafidir.

Muazzam devletlerin alicenap mümessilleri, akdettiğiniz mütareke bizim ve sizin namusunuz değil midir? Biz riayet ettik. Siz ise ihmal ederek göz yumdunuz. Güzel İzmir'imizi Yunanlıların mülevves (kirli) çizmelelerine çiğnettiniz. Mukaddesatımıza (kutsal şeylerimize) taarruz ettiniz. Şehitlerimizi bize zorla istihfaf ettirdiniz (küçümsettiniz). Muhafazasını deruhte ettiğiniz (üstüne aldığınız) silah ve cephanelerimizi onlara verdiniz. Hükümet muhaberatını (haberleşme) sansür koymamayı taahhüt ettiğiniz halde resmi telgrafları bile sansüre tabi tuttunuz. Türk'ün dünyanın dört yanından yükselen feryadına kulaklarınızı tıkadınız.

Hıristiyanların canları da malları da bize daima mukaddes bir emanettir. Çünkü biz galeyana gelmişsek sırf insani duygularla galeyana gelmişizdir. Emin olunuz ki şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bu emanetleri saklayacağız, emniyette bulunduracağız.

Bir türlü anlayamadığımız, kavrayamadığımız hakikatler bugün ortaya çıkmaktadır. İşte Türkiye ve işte İslam alemi, medeni vazifesini yerine getirmeye başlamaktadır. Yunan işgal kuvvetleri İzmir'den çekilmediği takdirde, varlığımızın korunması yolunda bundan sonra dökeceğimiz kanların mesuliyeti sizlere ve temsil ettiğiniz hükümetlere raci olacaktır (geri dönecektir). 20. Asrın insanlık cemiyetini yaşatmak sizin vereceğiniz son karara bağlıdır. Bir kere silah patlarsa netice pek acı ve amansız olacaktır. Artık biliniz ki söz kalemin değil silahındır!

Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami⁷

İzmir Ödemiş Poslu Mestan Efe Anıtı

Poslu Mestan Efe Anıtı, Ödemiş-Birgi yolu üzerinde bulunmaktadır. Poslu Mestan Efe, Ödemiş Kuva-yı Milliye örgütünün kuruluşunda yer almıştır. Yunan birliklerine yaptığı baskınlar ile tanınmıştır. Poslu Mestan Efe Anıtı önünde bulunan metin içerisinde, "Poslu Mestan Efe 1892-1920 Kurtuluş Savaşımızın başında Birgi-Bozdağ-Gölcük Cephesini kurarak Yunanlılarla çarpışan; yerel ayaklanmaların bastırılmasına katılan, 1920 yılında Nazilli'nin Ayçukuru denilen yerinde Yunanlılar tarafından vurularak şehit

⁷ C. Y. Kamalı, Z. Süre, A. U. Bahar, G. E. Aydoğan (2025). *İzmir İlinde Millî Mücadele Dönemindeki Şehitler ve İzmir'deki Şehitlikler*. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2025(1), 229-263.

olan Poslu Mestan Efe ile tüm Kuva-yı Milliye şehitlerimizin aziz anlarına sunulur. Birgi Belediyesi/2008” yazmaktadır.

İzmir Ödemiş Birgi Şehit Mezarlığı

Şehit mezarlığı, İzmir’in Ödemiş ilçesine yaklaşık 10 kilometre uzaklıkta olan, Birgi köyünde bulunmaktadır. Şehitler hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2.2: İzmir Ödemiş Birgi Şehit Mezarlığı

Adı Soyadı	Görev - Rütbe	Doğum Tarihi (D.T)	Şehit Olduğu Tarih (Ş.T)	Memleketi	Baba Adı
Gürol MADAN	J. Onb.	5.11.1978	21.01.1999	İZMİR BİRGİ	Şerif
Hakan ŞANAY	Jan. Kmd. Uzm. Çvş.	6.08.1992	29.03.2016	İZMİR BİRGİ	İlyas

İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı

Şehit mezarlığı, İzmir’in Ödemiş ilçesinin Otogarının karşısında yer almaktadır. Zungurlu İlçe Mezarlığı içerisinde, Şehitler için özel bir bölüm vardır. Şehitler hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 3.3: İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı

Adı Soyadı	Görev - Rütbe	Doğum Tarihi (D.T)	Şehit Olduğu Tarih (Ş.T)	Memleketi	Baba Adı
Erdal Güzdemir	?	1965	1984	?	?
Lütfü Bingül	Hv. Plt. Ütgm.	1960	29.09.1986	?	?
Mutlu Katmer	?	1975	1996	?	Arif
Sami İnil	?	1.03.1967	23.03.1988	?	?
Gökhan Kirazlı	Özel Harekat Polisi	14.07.1992	4.02.1992	?	Şakir

Mümün Akkuş	?	1969	1989	?	?
Ali Yücel Öner	J. Onb.	21.10.1971	1.02.1992	İzmir	Arif
Seher Sarı	?	29.06.1973	13.03.1992	?	?
Tuncay Bahadır	J. Kom. Er	?	1973	?	?
Süleyman Özdemir	J. Komd. Er	1974	19.09.1994	?	?
Turgut Ali İçen	J. Uzm. Çvş.	23.10.1992	23.06.2022	İzmir	İdris
Salim İzleyen	J. Atğm.	1968	21.09.1994	?	?
Fatih Şevket Ersin	Polis Memuru	27.11.1990	11.05.2019	Adana	Mehmet Nuri
Şükrü Uzun	J. Atğm.	1969	1995	?	?
İsmail Ağa	Jandarma Yüzbaşı	1322-1324 Hicri	1906 Rumi	Piriştine	?
Muammer Gönen	U. Eri	1959	19.11.1979	?	Kemal
Sabahattin Sarıergin	?	1952	1972	?	?
Erkan Zığoşlu	?	5.02.1979	15.12.2000	?	?
Erdal Bodur	Komser J. Astğm.	1971	1997	?	?
İsmail Haklı Bulur	J. Ulaş. Er	10.04.1966	7.09.1987	İzmir	Süleyman

İzmir Ödemiş Şehit Mezarları

Bu bölüm içerisinde mezarı, Ödemiş'te bulunan şehitlere yer verilmektedir. Buradaki şehitler, tespit edilen, ancak ziyaret alanının dışında

kalan şehit mezarlarını kapsamaktadır. Şehitler hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 4.4: İzmir Ödemiş Şehit Mezarları

Adı Soyadı	Mensup Olduğu Birim	Şehit Olduğu Tarih (Ş.T)	Şehit Mezar Yeri
Ali AKÇA	TSK	?	Ödemiş Gereli Mezarlığı
Hasan UYAR	TSK	26.06.2003	Ödemiş Kaymakçı Mezarlığı
Kamil ALKAN	TSK	16.07.2006	Ödemiş Konaklı Mezarlığı
Mustafa ÖZCAN	Emniyet	24.02.1972	Ödemiş Konaklı Mezarlığı

Sonuç

İzmir'in Ödemiş ilçesi, bu süreçte göstermiş olduğu direnişle hem bölgesel hem de ulusal ölçekte önemli bir rol oynamıştır. İşgalin ilk günlerinden itibaren, Ödemiş'te sivil halk, efeler ve kolluk kuvvetlerinin bir araya gelerek oluşturduğu "Yiğit Ordusu", Kuvayımilliyeye hareketinin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Hacı İlyas Köyü'nde atılan "İlk Kurşun", yalnızca bir direnişin başlangıcı değil, aynı zamanda Türk milletinin işgale karşı kararlı duruşunun simgesi olarak nitelendirilmiştir.

Bahsi geçen bu çalışma, Ödemiş'teki direnişin tarihsel önemini, bu mücadelede yer alan kahramanları ve şehitlik kavramının kültürel miras üzerindeki etkisini derinlemesine ele almıştır. Ödemiş'teki İlk Kurşun Anıtı, Poslu Mestan Efe Anıtı ve şehit mezarlıkları, yalnızca fiziksel yapılar olarak değil, aynı zamanda toplumsal belleğin ve milli kimliğin taşıyıcıları olarak değerlendirilmelidir. Bu anıtlar ve mezarlıklar, geçmişte verilen mücadeleleri hatırlatarak, gelecek nesillere vatan sevgisi ve fedakârlık gibi değerleri aktarmaktadır. Özellikle, literatürde yeterince yer bulamamış yerel kahramanların ve isimsiz direnişçilerin hikayeleri, bu çalışmayla daha görünür hale getirilmiştir.

Sonuç olarak, Ödemiş, Milli Mücadele'nin yalnızca bir cephesi değil, aynı zamanda Türk milletinin vatanına sahip çıkma azminin ve dayanışma ruhunun somut bir örneğidir. İlk Kurşun Anıtı ve şehit mezarlıkları, bu

mücadele ruhunu yaşatan yapılar olarak, tarihsel bilincin korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu miras, yalnızca Ödemiş'in değil, tüm Türkiye'nin ortak hafızasıdır ve gelecek nesillere aktarılması, milletimizin bağımsızlık ruhunu diri tutmak adına vazgeçilmez bir sorumluluktur. Bu bağlamda, Ödemiş'teki direnişin ve şehitliklerin, tarih yazımında hak ettiği yeri alması ve daha geniş kitlelere ulaşması için akademik çalışmaların devam etmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AKİN Özcan, F., & Güneş, G. (2019). *Mondros Mütarekesi'nden İlk Kurşun Savaşı'na Ödemiş'te Yaşanan Gelişmeler*. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 19, 63–104.
- İNALCIK, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ*. Çev. R. Sezer, Kronik Yayınları, İstanbul.
- KAMALI, C. Y., Süre, Z., Bahar, A. U., & Aydoğan, G. E. (2025). *İzmir İlinde Milli Mücadele Dönemindeki Şehitler ve İzmir'deki Şehitlikler*. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 1, 229–263. <https://doi.org/10.58646/bengi.1556423>
- MERT, H. (2013). *İşgal Döneminde İzmir ve Çevresi*. İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I (Cilt 1). İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşiv ve Müzesi.
- TEKİN, T. (1994). *Tonyukuk Yazıtı*. Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, Ankara.
- TURAN, M. (1999). *Yunan mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara

EKLER

Fotograf 1.1: Ödemiş İlkkurşun Şehitlik Anıtı

Fotograf 2.2: Ödemiş İlkkurşun Şehitlik Anıtı

Fotoğraf 3.3: Ödemiş İlkurşun Şehitlik Anıtı

Fotoğraf 4.4: Ödemiş İlkurşun Şehitlik Anıtı

Fotoğraf 5.5: İzmir Ödemiş Poslu Mestan Efe Anıtı

Fotoğraf 6.6: İzmir Ödemiş Birgi Şehitliği, Şehit Hakan Şanay mezarı

Fotoğraf 7.7: İzmir Ödemiş Birgi Şehitliği, Şehit Güröl Madan mezarı

Fotoğraf 8.8: İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı, Şehit Piriştineli İsmail Ağa mezarı.

Fotoğraf 9.9: İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı, Şehit Muammer Gönen mezarı.

Fotoğraf 10.10: İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı, Şehit Sabahattin Sariergin mezarı.

Fotoğraf 11.11: İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı, Şehit Turgut Ali İcen mezarı.

Fotoğraf 12.12: İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı, Şehit Ali Yücel Öner mezarı

Fotoğraf 13.13: İzmir Ödemiş Zungurlu Şehit Mezarlığı, Şehit Mutlu Katmer mezarı.

Yervant Oskan Efendi'nin Eserleri ve Sanat Anlayışı*

Arzu Altınay** • Ali Okumuş***

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun erken ve gelişim dönemlerinde heykel sanatı oldukça sınırlı bir çevrede kalmış böylece gelişim imkânı bulamamıştır. Eskiden beri süregelen gelenekler sayesinde heykelticilik alanında, mimariye ve mezar taşı işçiliğine bağlı olarak birkaç girişimin olmasına rağmen bir disiplin olarak heykelticiliğin icra edilmesi, XIX. yüzyılın son çeyreğine denk gelmiştir. Tarihimizde yapılan ıslahat çalışmaları eğitim alanını da kapsamıştır ve eğitimde bir dizi yenilikler meydana getirilmiştir. Bu reformlar kapsamında, XIX. yüzyılda II. Abdülhamid Dönemi'nde bir güzel sanatlar okulu açılması amaçlanmıştır. 1883 senesinde açılan ve ülkemizin ilk güzel sanatlar okulu olan Sanayi-i Nefise Mektebi mimarlık, resim, heykel ve gravür bölümlerinden oluşmaktadır. Mektebin kurulmasıyla figüratif sanat anlayışı heykel alanında da kendine yer bulmuştur. Heykel bölümünün ilk öğretmeni, yurtdışında eğitim gören Ermeni asıllı Yervant Oskan Efendi olmuştur. Çalışmamız kapsamında Oskan Efendi'nin eserlerini ve sanat anlayışını inceleyeceğimiz için kişisel hayatı hakkında bilgilere değinilmeyecektir.

* Bu makale, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Lisansüstü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Arzu Altınay tarafından hazırlanmakta olan *Osmanlı Heykel Sanatında Bir Öncü: Yervant Oskan Efendi (1855-1914)* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Lisansüstü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, arzu112635@gmail.com, Orcid: 0009-0006-4334-9669

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ali.okumus@bileci.edu.tr Orcid: 0000-0002-4615-4932

Lakin eğitim hayatından bahsetmek gerekmektedir çünkü aldığı eğitimler üslubu ve eserlerini etkilemiştir.

Yervant Oskan Efendi, 2 Mart 1883 tarihinde açılan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde müdür yardımcılığı, heykel bölümü öğretmenliği ve heykel onarım uzmanlığı görevlerini başarıyla gerçekleştirmiş, bu görevlere ek olarak Osman Hamdi Bey ile birlikte pek çok arkeolojik kazıya katılmış ve Osman Hamdi tarafından mektebin iç işlerinden sorumlu kılınmış olan tarihimizde değerli bir sanatçıdır. 1855 senesinde İstanbul'un Samatya semtinde dünyaya gelen Oskan Efendi ilköğretim eğitimi için İstanbul Beşiktaş'ta Mahrukyan Okulu'na sonrasında Pera'da Hayr Ananya Okulu'na gitmiştir. 1866 senesinde Venedik'te bulunan Murat Raffaelyan Okulu'na giden Oskan Efendi, bu okulda yaptığı resimler ve çizimler ile dikkat çekmiş ve hocalarının desteğini almıştır. 1872 senesinde bu okuldan mezun olmuş, heykel bölümünü tercih ederek aynı yıl içerisinde Roma'ya gitmiş ve orada Güzel Sanatlar Akademisi'nde hayatının yeni bir eğitim dönemine başlamıştır. Enrico Beckett ile Cirolama Mazzini isimli hocalardan dersler alan Oskan Efendi, buradayken İtalyan Natüralizmi'nden etkilenmiştir ve heykel eğitimine ek olarak, resim ile mimari derslerine de girmiştir. 5 yıllık bir heykeltıraşlık eğitiminin ardından 1877 senesinde mezun olarak aynı yıl içerisinde Paris'e gitmiş, sergilere katılmış ve bakır kakma tekniğinde el işi çalışmaları yapmıştır.

1881 yılında İstanbul'a dönen Oskan Efendi, aynı yıl içerisinde İngiliz Konsolosluğu tarafından düzenlenen sergiye katılmıştır. Oskan Efendi katıldığı sergilerden birinde Osman Hamdi ile tanışmıştır ve Osman Hamdi Bey, figüre dayalı bir sanat anlayışının benimsenmesini amaçladığı için Yervant Oskan Efendi ile tanıştığında, sanatçıyı heykel bölümü hocası yapmayı düşünmüştür. Oskan Efendi yurtdışında aldığı eğitimler sayesinde sanat akımları ile haşır neşir olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi natüralizmden etkilenen Oskan Efendi, günümüzde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde sergilenmekte olan "Osman Hamdi Bey Büstü" ve "Naile Hanım Büstü" isimli heykellerinde klasik üslubu benimsemiş, klasik heykel kurallarına bağlı kalmıştır. Sanatçı yaptığı eserler de çok ince bir işçilik gerçekleştirmiş ve her bir detayı, elinde bulunan malzemeye işlemiştir. Yervant Oskan Efendi'nin sanat üslubu hakkında önceleri, öğrencilerinin eserlerinden yola çıkarak fikir sahibi olunmuştur lakin sonrasında sanatçının eserlerinin keşfedilmesi ve incelenmesiyle üslubu hakkında daha net fikirler elde edilmiştir. Adnan Çoker'in çabaları sonucunda "Zeybek" ve "Tavukçu Kadın" isimli iki eser keşfedilmiştir. Yazar, "Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi" isimli eserinde bahsi geçen iki heykelden yola çıkarak Oskan Efendi'nin oryantalist bir anlayış ile bu eserleri meydana getirdiğini söylemiştir. Ek olarak bu iki eseri incelediğimiz de günlük hayattan sahneleri bizlere aktarmış olduğu görülmektedir. Garo Kürkman'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Ressamlar" isimli kitabında Oskan

Efendi'nin "Natürmort" isimli tablosunu görmekteyiz. Bu eser, Oskan Efendi'nin nesnelere oldukça canlı bir şekilde resmettiği bir eser olmuştur. Çalışmamızda Oskan Efendi'nin mevcut eserleri incelenecek ve bu incelemeler üzerinden sanat üslubu hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yervant Oskan Efendi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Heykel, Heykeltıraş, Osman Hamdi Bey

YERVANT OSKAN EFENDİ'S WORKS AND ARTISTIC APPROACH

ABSTRACT

In the early and developmental periods of the Ottoman Empire, the art of sculpture remained confined to a rather limited sphere and thus did not have the opportunity to flourish. Although there had been a few attempts in the field of sculpture, mostly associated with architecture and tombstone craftsmanship due to long-standing traditions, the practice of sculpture as an independent discipline did not emerge until the last quarter of the 19th century. The reform movements throughout our history also encompassed the field of education, leading to a series of innovations in the educational system. As part of these reforms, during the reign of Sultan Abdülhamid II in the 19th century, it was intended to establish a fine arts school. Founded in 1883, the Sanayi-i Nefise Mektebi—the first fine arts school in the country—comprised departments of architecture, painting, sculpture, and engraving. With the establishment of the school, the understanding of figurative art also found a place in the field of sculpture. The first instructor of the sculpture department was Yervant Oskan Efendi, an Armenian-origin artist who had received education abroad. Since this study will examine the works and artistic approach of Oskan Efendi, details of his personal life will not be addressed. However, it is necessary to mention his educational background, as the education he received significantly influenced his style and artistic output. Yervant Oskan Efendi was a distinguished artist in our history who successfully served as the deputy director of the Sanayi-i Nefise Mektebi (Academy of Fine Arts), sculpture instructor, and sculpture restoration specialist following its foundation on March 2, 1883. In addition to these roles, he participated in numerous archaeological excavations alongside Osman Hamdi Bey and was entrusted by Hamdi Bey with internal affairs of the school. Born in 1855 in the Samatya district of Istanbul, Oskan Efendi began his primary education at the Mahrukyan School in Beşiktaş and later attended the Hayr Ananya School in Pera. In 1866, he enrolled at the Murat Rafaelyan School in Venice, where his drawings and paintings garnered attention and support from his teachers. He graduated in 1872 and chose to pursue sculpture. That same year, he went to Rome and began a new phase of his academic life at the Academy of Fine Arts. There, he studied under

Enrico Becketti and Girolamo Mazzini, and during his time in Rome, he was influenced by Italian Naturalism. In addition to sculpture, he also took classes in painting and architecture. After completing five years of sculpture training, he graduated in 1877, and later that year, he moved to Paris, where he participated in exhibitions and engaged in handcrafted works using the copper inlay technique.

In 1881, Oskan Efendi returned to Istanbul and participated in an exhibition organized by the British Consulate the same year. During one of the exhibitions he attended, Oskan Efendi met Osman Hamdi, who, aiming to promote a figurative art approach, considered making him the professor of the sculpture department. Thanks to the education Oskan Efendi received abroad, he became familiar with various art movements. As mentioned above, influenced by naturalism, Oskan Efendi adopted a classical style in his sculptures, such as the “Bust of Osman Hamdi Bey” and the “Bust of Naile Hanım,” which are currently displayed in the Istanbul Museum of Painting and Sculpture. He adhered to the classical rules of sculpture, and his works reflect meticulous craftsmanship, with each detail carefully incorporated into the material he worked with. Initially, Oskan Efendi’s artistic style was understood through the works of his students, but over time, as his own works were discovered and analyzed, clearer insights into his style emerged. As a result of Adnan Çoker’s efforts, two works titled “Zeybek” and “Tavukçu Kadın” were uncovered. In his book “Osman Hamdi and the School of Fine Arts,” the author states that these two sculptures were created by Oskan Efendi with an oriental approach. Additionally, upon examining these two works, it becomes clear that they depict scenes from daily life. In Garo Kürkman’s book “Armenian Painters in the Ottoman Empire,” Oskan Efendi’s painting “Still Life” is featured. This piece is known for vividly portraying objects. In our study, Oskan Efendi’s existing works will be analyzed, and based on these analyses, more information will be provided regarding his artistic style.

Keywords: Yervant Oskan Effendi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Osman Hamdi Bey, Sculpture, Sculptor

GİRİŞ

Yervant Oskan Efendi’nin sanatı ve üslubuna girmeden önce, toplumun ve devletin heykel sanatına bakış açısını değerlendirmekte fayda olacaktır. Çünkü Oskan Efendi, yüzyıllardır heykele ilgi duyulmayan bir toplumda sanatını icra etmiştir. Heykel, Osmanlı Devleti’nde çoğu zaman dini çekinceler sebebiyle sıcak bakılmayan bir sanat dalı olmuştur. İslamiyet’in tebliğ edildiği dönemde put inancı, halk arasında yaygın bir inanç sistemiydi ve Allah inancının insanlara daha iyi öğretilmesi amacıyla, daha

önceki inanç sistemi olan put inancının yıkılması gerekmektedir. Böylece heykel şeklinde yapılan putlar da ortadan kaldırılmış, dolayısıyla heykel, put kisvesi altında görülmüş ve bu düşünce günümüze kadar süregelmiştir.⁹ İslam inancında tasvirin yasak olması sebebiyle heykel sanatı bağımsız bir gelişim gösterememiş, onun yerine mimariye bağlı olarak gelişmiş ve abidelerin süslenmesinde kullanılmıştır.¹⁰ Ayrıca mezar taşı süslemelerinde de yine hayvan, çiçek veya geometrik figürler kullanılarak heykel şeklinde nitelendirilebilecek eserler meydana getirilmiştir.¹¹ Heykel bu noktalarda süsleme amacıyla kullanılmış, bağımsız bir alan olarak gelişmemiştir.

Her ne kadar yukarı bahsettiğimiz gibi örnekler verilmiş olsa da bunları heykel yerine kabartma olarak görmek daha doğru olacaktır. Çünkü süsleme maksatlı yapılan bu çalışmalar, arkalarında bulunan kütleyle bağımlıdırlar ve yalnızca ön taraftan izlenebilirler. Diğer bir ifadeyle sanatçı, tek bir yüzey üzerinde eserini icra eder.¹² Ancak heykel için yapılan “... üç boyutlu, derinliği ve hacmi olan sanat yapıtları...” şeklindeki tanım, heykelin kabartmadan bağımsız olduğunu açıkça göstermektedir.¹³ Buradan hareketle kültürümüzde Avrupa’dakine benze bir heykel anlayışı yoktur diyebiliriz.

Öte yandan, 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman ile Budapeşte’ye gittiği seferde Sadrazam İbrahim Paşa, beraberinde beğendiği birkaç heykeli getirmiş ve Sultanahmet’te bulunan sarayının bahçesine bu heykelleri koymuştur. 19. yüzyılda ise Sultan Abdülaziz, çıktığı Avrupa seyahatinde gördüğü heykellerden etkilenerek ülkesine döndüğünde Charles Fuller isimli sanatçıya at üzerinde bir heykelini yaptırmıştır.¹⁴ 1871 senesinde yapılan ve Münih’te döktürülen bu heykel, bir ilk olma özelliğini taşısa da bir meydana dikilmedi ve Sultan Abdülaziz’in emriyle Beylerbeyi Sarayı’na koyuldu.¹⁵

Yaşadığımız topraklar, Ali Teoman Germaner’in de söylediği gibi miltattan önceki yıllardan bu yana çok fazla uygarlığa ev sahibi olmuş ve bu

9 Hüseyin Gezer, *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.7

10 Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı*, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1984, s.216

11 GEZER, a.g.e, s.7.

12 Mehmet Yılmaz, *Heykel Sanatı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.16

13 Derya Uzun Aydın, *Türk Heykel Sanatı ve İlk Heykeltraşlar*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021, s.17

14 Nesrin Atıcı Kanberoğlu, “Osmanlı’ dan Cumhuriyet’e Heykel Sanatının Yolculuğu”, *History Studies*, C: 4, S: 4 Kasım 2021, s.172

15 Mustafa Cezar, “XIX. Yüzyıl Türkiye’sinde Heykel Plastiği Sorunu”, *Hürriyet Gösteri Sanat-Edebiyat Dergisi*, (Aydın Dosyası: Türk Heykelinin Dünü ve Bugünü), İstanbul, 1986, s.84

uygarlıkların kültürünü ise miras olarak almıştır.¹⁶ Aynı coğrafyada kurulan, gelişim gösteren ve bu mirası bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, yaşadığı buhranlı dönemlerinde, içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarmak amacıyla ıslahat çalışmalarına girişmiştir. Islahat fikri imparatorluğun çözümlene sürecine girmesiyle baş göstermiş, ileriki dönemlerde modernleşme veya batılılaşma hareketleri şeklinde zikredildiği de olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyıla gelindiğinde, halen devam etmekte olan modernleşme hareketlerinin köklü bir yer edinmesi için çağdaş eğitim öğretim kurumlarının fayda sağlayacağı fikrine inanılmıştır. Bu sebeple, dönemin padişahlarından olan II. Abdülhamid, eğitim kurumlarına önem vermiş, her bir kurumun gelişmesine ihtiyatla yaklaşmış ve günümüzdeki modern eğitimin ilk adımını atan girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri olan ve Fransız Güzel Sanatlar Okulu model alınarak kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi, Osman Hamdi Bey' in katkılarıyla eğitim öğretim hayatına başlamıştır.¹⁷ 3 Mart 1883 tarihinde açılan mektep resim, heykel, mimari ve gravür olmak üzere dört bölümü kapsamaktadır.¹⁸ Eğitiminin yurtdışında tamamlayan Oskan Efendi okulun heykel bölümü atölyesinin ilk öğretmeni olmuştur.¹⁹

1855 senesinde İstanbul'un Samatya semtinde dünyaya gelen Yervant Oskan Efendi, 3 Mart 1883 tarihinde açılan ve ülkemizin ilk güzel sanatlar okulu olan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde müdür yardımcılığı ve heykel bölümü öğretmenliği görevlerini başarıyla gerçekleştirmiş olan bir sanatçıdır.²⁰ 1884 yılında açılan heykeltıraşlık şubesinde Oskan Efendi aynı yıl göreve başlamıştır.²¹

İlköğretim eğitimi için 11 yaşındayken İstanbul Beşiktaş'ta Mahrukyan Okulu'na sonrasında Pera'da Hayr Ananya Okulu'na gitmiştir.²² Ba-

16 Ali Teoman Germaner, "Heykel Sanatı", *Hürriyet Gösteri Sanat-Edebiyat Dergisi*, (Aynı Dosyası: Türk Heykelinin Dünü ve Bugünü), İstanbul, 1986, s.80

17 Suna Canan Aydın Atalay, *Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu Üretimi Art Nouveau Eserler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s.19

18 Kıymet Giray, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 1988, s.11

19 Özge Gençel, *Sanayi-i Nefise Mektebi (1882-1928)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2021, s.79; Adolphe, Thalasso "L'Art ottoman Les peintres de Turquie", s.16, Paris Librairie Artistique Internationales, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/11603>

20 N. Atıcı, agm., s.173/174

21 Fatma Ürekli, *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s.148

22 D. Aydın, age., s.131

bası Agop Oskan²³ tarafından 1866 senesinde Venedik'te bulunan Murat Rafaelyan Okulu'na gönderilen Oskan Efendi, bu okulda hocası Armenolog Norayr Püzantatzi'den Ermenice ve Fransızca dersleri almış, yaptığı resimler ve çizimler ile hocasının desteğini kazanmıştır. 1872 senesinde bu okuldan mezun olmuş, heykel sanatını tercih ederek aynı yıl içerisinde Roma'ya gitmiş ve orada Güzel Sanatlar Akademisi'nde hayatının yeni bir eğitim dönemine başlamıştır.²⁴ Enrico Beckett ile Cirolama Mazzini isimli hocalardan dersler alan Oskan Efendi, buradayken İtalyan Natüralizmi'nden etkilenmiş, heykel eğitimine ek olarak, resim ve mimari derslerine de girmiştir.²⁵ 5 yıllık bir mimarlık ve heykeltıraşlık eğitiminin ardından 1877 senesinde mezun olarak aynı yıl içerisinde Paris'e gitmiş, sergilere katılmış ve bakır kakma tekniğinde el işi çalışmaları yapmıştır.²⁶ Sanatçı Paris'te yaşamak istemiştir lakin ailesinin bunu istememesiyle memleketine, İstanbul'a geri dönmüştür.²⁷

Eserlerinin çoğu günümüze kadar gelmemiş olan Yervant Oskan Efendi, eserlerinde genellikle alçı, mermer, bronz, pişmiş toprak gibi malzemeler tercih etmiş ve çoğunlukla büst ile rölyef üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiştir.²⁸ Sanatçının eserlerini ve sanat anlayışını ele alırken, katıldığı sergilere de değinmek gerekmektedir. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda, dönemin islahatçı anlayışı devletin ve toplumun eğitim, sanat, kültür gibi konulara bakış açısını değiştirmiştir. Bu sebeple o dönemde, İstanbul'da özellikle Pera semtinde gerek özel şahıslara ait gerekse devletin onayıyla pek çok sergi açılmıştır. Sanatçının Osman Hamdi Bey ile bir sergide tanışmış olması, sergilerin önemini bize anlatır niteliktedir.²⁹ Ayrıca eserlerini sergileme fırsatı yakalamış ve hem yerli hem yabancı basında adından sıklıkla bahsettirmiştir.³⁰

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Oskan Efendi 1881 senesinde memleketine geri dönmüş, aynı yıl Elifba Kulübü'nün gerçekleştirdiği sergilerden, Petits Champs'ta düzenlenen ikinci Elifba sergisine katılmıştır. Sergiye katılanlar

23 BOA TSMA.E.1295

24 Pınar Bolel Koç, "Sanayi-i Nefise Mektebi Muallimi Ermeni Heykeltıraşlarımızdan Yervant Oskan", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c.III, Ocak 2007, s.548

25 D. Aydın, age., s.131

26 P. Bolel, agm., s.548

27 Régis Delbeuf, *Les Premiers Salons de Constantinople*, 1906, s.8

28 Ö. Gençel, agt., s.81.

29 D. Aydın, age., 132.

30 Ayrıntılı bilgi için bakınız; A. Thalasso, agm., s. 16.

arasında Osman Hamdi Bey ve Yervant Oskan Efendi bulunmaktadır.³¹ Regis Delbeuf ile Sanayi-i Nefise Mektebi mimarlık sınıfı öğretmeni Alexandre Vallaury 1901’ de İstanbullu sanatçıların eserlerini sergileyebilecekleri bir salon kurmak yolunda faaliyete geçmişlerdi. 1901 senesinde Bourdon isimli Fransız tüccarın Passage Oriental’de bulunan konağında açılan ilk İstanbul Salonu Sergisi’ni, aynı isimle 1902 ve 1903 yıllarında açılan sergiler takip etmiştir. Sanatçı 1901 senesinde yapılan sergiye 6 mermer heykel, 3 tuval resmi, 1902’de Beyoğlu Doğruyol Sokak’ta yapılan sergiye ise üç resim ve iki heykel ile katılmıştır.³²

Sanatçının günümüzde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi’nde sergilenmekte olan “Osman Hamdi Bey Büstü” ve onun eşi olan “Naile Hanım Büstü” isimli eserlerinde klasik üslubu benimsediği, klasik heykel kurallarına bağlı kaldığı görülmektedir.³³ Bu eserde bakışlar, Oskan Efendi’nin yarattığı hacim ile oldukça gerçekçi, net ve belirgin bir ifade sergilemektedir.³⁴ Osman Hamdi Bey Büstü, 1902 yılında açılan II. İstanbul Salon Sergisi’nde sergilenmiştir. Bu eserde oldukça gerçekçi bir görünüm bulunmaktadır.³⁵ Bu sergide yer alan diğer büst ise Vincent Gaillard’ın büstüdür.³⁶ Dans Eden Zeybek, Asker Selamı, Yakışıklı Delikanlı isimli üç adet sulu-boya resim sanatçının sergilediği diğer eserleridir.³⁷ Regis Delbeuf, II. İstanbul Salon Sergisi’ne katılan, aynı anda resim ve heykel sunan Oskan Efendi’yi Michelangelo ve Da Vinci gibi çok yönlü bir sanatçı olarak nitelendirmiştir. Renkten ve biçimden anlayan bir sanatçı olduğunu dile getirmiştir.³⁸ Adolphe Thalasso, Oskan Efendi’yi Osman Hamdi Bey ve Halil Paşa ile “Osmanlı Sanatı Kutsal Üçlüsü” olarak nitelendirmiştir. (Trinite Artistique Ottoman; Osmanlı Sanatı Kutsal Üçlüsü)³⁹

31 Seza Sinanlar Uslu, *Pera’da Resim Üretim Ortamı 1844-1916*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s.61

32 İpek Aksüğür Duben-Vasif Kortun, *1873-1908 Pera Ressamları Sergisi Kataloğu*, Beymen, İstanbul, 1989.

33 Seçkin Naipoğlu, *Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, c.1, Ankara, 2008, s.55; Derya Özşen, “Türk Heykel Sanatı Tarihini İstanbul Resim ve Heykel Müzesinden Okumak”, *Uluslararası Müze Eğitimi Dergisi*, 5 (Özel Sayı), 2023, s.129/130

34 D. Aydın, age., s.139

35 Adnan Çoker, *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1983, s.18

36 S. Uslu, age, s.259

37 S. Uslu, age, s.254; Halil Özyiğit, “1902 Beyoğlu/Pera Sergisi ve Eleştirisi”, *Milli Saraylar Sanat Tarihi Mimarlık Dergisi*, Aralık 2020, sy.19, s.114 (Not: Halil Özyiğit makalesinde Yervant Oskan Efendi’nin tablosunu “Selam Dur” şeklinde yazmıştır.)

38 S. Uslu, age, s.259

39 S. Uslu, age, s.158 ve 258; Ö. Gençel, agt, s.81.

Başlangıçta Oskan Efendi'nin öğrencilerinin yaptığı eserlerden yola çıkarak üslubu hakkına bilgi sahibi olunmuştur. Lakin bu durum Adnan Çoker'in sanatçıya ait pişmiş topraktan yapılmış olan "Tavukçu Kadın" ve "Zeybek (Kılıçla Dans)" isimli iki eseri keşfetmesi ile daha fazla netliğe kavuşmuştur. Bu eserlerde oryantalist bir üslup ayrıca günlük hayata dair yaklaşımlar göze çarpmaktadır. 1. İstanbul Salonu Sergisi'nde sergilenen, suluboya çalışması olan "Gezginci Kasap" tabloda da yine aynı şekilde oryantalist bir anlayış ve günlük hayattan manzaralar görülmektedir.⁴⁰

Eserlere baktığımızda sanatçının dengeli, orantılı, detaylı, titiz bir işçiliği olduğunu görmek kaçınılmazdır. Durağan eserlerin yanı sıra hareketli eserler de yapan Yervant Oskan'ın çalışmalarında ayrıntılar eserlerin bütününe tamamlayan önemli olgular olmuştur. Naile Hanım Büstü'nde kıyafetin üzerindeki danteller, Zeybek'te kıyafetin kıvrımlarına kadar işlenmiş olması bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca bu detaylar eserlere hareketlilik kazandırmıştır. Hüseyin Gezer'e göre Oskan Efendi, Rokoko anlayışı ile klasik anlayışı birleştirmiş, ek olarak natüralist üslubu da eserlerin yansıtmıştır.⁴¹ 19. yüzyıl oryantalizminden etkilenen sanatçı, Fransız heykeltıraş Jean Antoine Houdon ile İtalyan Filippo Della Valle isimli sanatçıların klasik üslubunu kendi anlayışıyla birleştirerek yorumlamıştır.⁴² Eseri yapılan kişinin sanatçının kendisi mi yahut kardeşi mi net bilinmese de Oskan Efendi'nin 1880 senesinde alçıdan yaptığı Dikran Oskan Büstü ayrıntılı ve gerçekçi duruşuyla dikkat çekmektedir.⁴³ Sanatçının "Dafne" isimli heykel çalışması ise mitolojik konulu bir çalışmadır. Bu eserde de yine diğer eserlerde gördüğümüz hareketlilik ve vücut kıvrımları esere gerçekçi bir boyut kazandırmıştır.⁴⁴ Sanatçının Apollon isimli heykeli de yine aynı şekilde mitolojik konulara değindiği bir eserdir.⁴⁵ Türk Köylü Kadını, Dikiş Diken Kadın isimli eserlerinde yine ayrıntılı, natüralist, oryantalist bir üslup ve günlük hayattan sahneler yer almaktadır.⁴⁶

Oskan Efendi, değerli bir sanatçı olmanın yanı sıra aynı zamanda ilk heykel kuşağını yetiştiren hocadır. Bu yüzden onun sanat anlayışı anlamak için öğrencilerinin eserleri de önemli bir konumdadır. Bu dönemde

40 Adnan Çoker, age, s.28

41 Hüseyin Gezer, *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.53

42 D. Aydın, age., s.137

43 Garo Kürkman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Ressamlar*, c.II, İlke Basım Yayın, İstanbul, 2004, 677

44 D. Aydın, age., s.144

45 P. Bolel, agm, Ss.561

46 Pars Tuğlacı, *İlk Heykel Ustamız, Yıllarboyu Tarih Dergisi*, Sene: 2, S: 1, Ocak 1980, İstanbul, s.58

genellikle figüre dayalı örnekler, tam boy heykeller, büstler ve rölyefler mevcut olmakla birlikte, canlı modellerden yapılan çalışmalarda klasik anlayış ile natüralist üslup harmanlanmıştır.⁴⁷ Oskan Efendi yaptığı resimlerde ayrıntıyı önemsemiş, keskin bir gerçekliği tercih etmiştir. Ayrıca o dönem ressamlarında akademizme değer verildiği, oryantalist üslubun sıkça tercih edildiği Adolphe Thalasso'nun sergiler hakkında yazdığı gazete yazılarından anlaşılmaktadır.⁴⁸ Adnan Çoker'de Osgan Efendi'nin eserlerini "oryantalist üslup içinde yerel temalara" odaklandığı yönünde değerlendirir.⁴⁹

SONUÇ

Yervant Oskan Efendi, çok yönlü ve çalışkan kişiliği ile sanat tarihimizde önemli bir isim olmuştur. Sanayi-i Nefise Mektebi ve Müze-i Hümayun olmak üzere iki kurumda aynı anda görevlerini başarıyla icra ederken aynı zamanda Osman Hamdi Bey ile yurtiçinde ve yurtdışında pek çok arkeolojik çalışmalara katılmış, bunlara ek olarak bulunan eserlerin bazılarının onarımında çalışmıştır. Sanatçı ülkemizde bir ilki gerçekleştirerek sanatımızda figür problemini aşmıştır. Eserlerinde konu tekrarına düşmemiş, aldığı eğitimleri ve donanımını eserlerinde bizlere göstermiştir. Onun eserlerinde durağanlık pek söz konusu değilken hareketlilik çoğu eserinde kendine yer bulmuştur. Yaptığı büstler de ise ciddi bir üslup kullanırken yine gerçekçilik ön plana çıkmıştır. Eserlerinde seçtiği konular birbirlerinden bağımsız olmuş, kimi zaman günlük hayatın akışını resmederken kimi zaman mitolojiyi yontmuştur. Yeteneğiyle yonttuğu ve resmettiği eserleri, kültür hayatımızda oldukça büyük ve önemli bir yer tutmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

BOA TSMA.E.1295

2. Kitap ve Makaleler

ARSEVEN, Celal Esat, *Türk Sanatı*, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1984.

ATALAY, Suna Canan, *Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu Üretimi Art Nouveau Eserler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015

47 D. Özşen, agm, s.129/130

48 İ. Duben, V. Kortun, age.

49 Ö. Gençel, agt, s.81

- ATICI K., Nesrin, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Heykel Sanatının Yolculuğu”, *History Studies*, volume 4 issue 4, 2012
- BOLEL K., Pınar, “Sanayi- i Nefise Mektebi Muallimi Ermeni Heykeltıraşlarımızdan Yervant Oskan”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c.3.
- CEZAR, Mustafa, “XIX. Yüzyıl Türkiye’inde Heykel Plastiği Sorunu”, *Hürriyet Gösteri Sanat-Edebiyat Dergisi*, (Aydın Dosyası: Türk Heykelinin Dünü ve Bugünü), İstanbul, 1986
- DELBEUF, Régis, *Les Premiers Salons de Constantinople*, 1906
- DUBEN A., İpek – KORTUN Vasıf, *1873-1908 Pera Ressamları Sergisi Kataloğu*, Beymen, İstanbul, 1989
- GENÇEL, Özge, “Sanayi-i Nefise Mektebi (1882-1928)”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2021
- GERMANER, Ali Teoman, “Heykel Sanatı”, *Hürriyet Gösteri Sanat-Edebiyat Dergisi*, (Aydın Dosyası: Türk Heykelinin Dünü ve Bugünü), İstanbul, 1986
- GEZER, Hüseyin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984
- GİRAY, Kıymet, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 1988
- KÜRKMAN, Garo, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Ressamlar*, c.II, İlke Basım Yayın, İstanbul, 2004
- NAİPOĞLU, Seçkin, *Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, c.1, Ankara, 2008
- ÖZŞEN, Derya, “Türk Heykel Sanatı Tarihini İstanbul Resim ve Heykel Müzesinden Okumak”, *Uluslararası Müze Eğitimi Dergisi*, 5 (Özel Sayı), 2023, s.129/130
- ÖZYİĞİT, Halil, *1902 Beyoğlu/Pera Sergisi ve Eleştirisi*, Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, sy:19, Aralık 2020, s.114)
- THALASSO, Adolphe, *L’Art Ottoman: Les peintres de Turquie* (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116032>)
- TUĞLACI, Pars, *İlk Heykel Ustamız*, Yıllarboyu Tarih Dergisi, y.2, s.1, Ocak 1980, İstanbul
- TURSUN, Aysel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Heykel*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Heykel Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2019 s.44
- USLU S. Seza, *Pera’da Resim Üretim Ortamı 1844-1916*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008
- UZUN A., Derya, *Türk Heykel Sanatı ve İlk Heykeltıraşlar*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021
- ÜREKLİ, Fatma, *Sanayi-i Nefise Mektebi’nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1997
- YILMAZ, Mehmet, *Heykel Sanatı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

Maarif Salnameleri Işığında Beyrut Vilayetinde Rüşdiye Mektepleri (1898-1903)

Halim Demiryürek* • Yunus Emre Aydın**

ÖZET

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin son döneminde Beyrut vilayetindeki rüşdiye mekteplerinin faaliyetlerini Maarif Salnamelerinin sunduğu resmî veriler temelinde incelemektedir. 1898-1903 yılları arasında yayımlanan Maarif Salnameleri esas alınarak Beyrut merkez ve bağlı sancaklarda tesis edilen rüşdiye mektepleri, bu kurumlarda görev yapan öğretmen kadroları ve öğrenci sayıları ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Erkek ve kız rüşdiyeleri, taşrada modern eğitim anlayışının toplumsal karşılığını ortaya koyacak şekilde ayrı başlıklar altında değerlendirilmiş; Beyrut Askerî Rüşdiyesi ise devletin taşrada askerî ve idarî kadrolar yetiştirme politikasının bir örneği olarak ele alınmıştır. Elde edilen bulgular öğretmen kadrosundaki istikrar veya dalgalanmaların eğitimin sürekliliği üzerindeki etkilerini, öğrenci mevcudundaki değişimlerin toplumsal taleple ilişkisini ve vilayet düzeyinde ortaya çıkan idarî farklılaşmaları ortaya koymaktadır. Bu çerçevede hem idarî merkez konumu hem de kozmopolit nüfus yapısı itibarıyla Beyrut Vilayeti Osmanlı taşrasında eğitimin kurumsallaşma düzeyi, öğretmen-öğrenci dengesi ve toplumsal algısı bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Maarif Salnamelerinin sunduğu ayrıntılı istatistikî veriler Osmanlı'nın eğitim

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, halim.demiryurek@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0731-4235

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ynsa27@gmail.com, ORCID: 0009-0003-2962-3906

alanındaki modernleşme çabasının taşradaki tezahürlerini anlamak için önemli bir analiz zemini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maarif Salnameleri, Eğitim, Beyrut, Rüşdiye, Askeri Rüşdiye, İnas Rüşdiyesi

RÜŞDİYE SCHOOLS IN BEIRUT PROVINCE IN THE LIGHT OF THE EDUCATIONAL YEARBOARDS (1898-1903)

ABSTRACT

This study examines the activities of rushdiyah schools in the Beirut province during the late Ottoman period, based on the official data provided by the Maarif Salnameleri (Educational Yearbooks). Using the volumes published between 1898 and 1903, the research examines in detail the rushdiyah schools established in Beirut's center and its affiliated districts, focusing on their teaching staff and student numbers. Boys' and girls' rushdiyahs are evaluated separately to reveal the local reflections of modern educational practices, while the Beirut Military Rushdiyah is discussed as an example of the state's policy of training military and administrative cadres in the provinces. The findings demonstrate how the stability or fluctuation of teaching staff affected educational continuity, how changes in student enrollment were linked to societal demand, and how administrative differences emerged across the province. In this context, Beirut province, with its status as an administrative center and its cosmopolitan demographic structure, stands out as a notable example for understanding the institutionalization of education, the teacher-student balance, and local perceptions of schooling in the Ottoman periphery. The detailed statistical data provided by the *Maarif Salnameleri* offer a significant basis for analyzing how the Ottoman Empire's modernization efforts in education were reflected at the provincial level.

Keywords: Maarif Salnameleri, Education, Beirut, Rushdiyah, Military Rushdiyah, Girls Rushdiyah

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ve Islahat fermanları sonrasında ivme kazanan modernleşme hamleleri pek çok sahada olduğu gibi eğitim alanında da kurumsal bir dönüşümü zorunlu kılmıştı. Bu dönüşümün sayısal boyutunu düzenli biçimde kayıt altına alan Maarif Salnameleri, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Maarif Nezareti tarafından sistemli biçimde neşredilerek merkezi idarenin eğitim sahasındaki denetim kapasitesini genişletirken taşrada ortaya çıkan teşkilatlanma düzeyinin de izlenebilmesine

imkân tanımıştır. Nitekim Maarif Salnameleri yalnızca istatistikî cetveller derlemesi olmakla kalmamış; taşranın ücra köşelerine dek ulaşan okul türleri, ders programları, bütçeler, fiziki mekânlar ve idarî kadrolara dair kapsamlı bir hafıza inşa etmiştir.

Bu bağlamda Maarif Salnameleri incelendiğinde merkez-taşra ilişkilerinin boyutları da gün yüzüne çıkmaktadır. Devletin taşradaki eğitim kurumlarını nasıl yapılandığı, hangi araçlarla müdahalede bulunduğu ve yerel topluluklarla nasıl bir ilişki ağı kurduğu yıllık bazda izlenebilir hâle gelmiştir. Vilayetler düzeyinde kaydedilen öğrenci ve öğretmen sayıları, okul türleri, ders içerikleri ve bütçe tahsisleri; Osmanlı idaresinin taşrayı eğitim yoluyla da yeniden dizayn etme çabasının en somut göstergeleri olmuştur. Bu niteliğiyle Maarif Salnameleri eğitim tarihçileri kadar Osmanlı bürokrasisinin işleyişini, toplumsal yapının ve modernleşme olgusunun yerelden merkeze uzanan tezahürlerini anlamak isteyen araştırmacılar açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir.¹

Bunun yanı sıra Maarif Salnamelerinin kayıt altına aldığı taşra okul ağı içinde rüşdiyelerin ortaya çıkışı ve geçirdiği dönüşümler Osmanlı eğitim sisteminin modernleşme hedeflerini somut biçimde temsil eden misallerden birini teşkil etmiştir. Nitekim Osmanlı eğitim tarihinde rüşdiyelerin önemli bir yere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Sultan II. Mahmud'un dönemin ibtidâi mekteplerinin yetersiz kaldığını fark etmesiyle başlayan süreçte başlangıçta "Sınıf-ı Sâni" adıyla tasarlanan bu öğretim basamağı, padişahın iradesiyle "Rüşdiye" olarak adlandırılmıştır. Rüşdiyeler Tanzimat sonrası dönemde modernleşme sürecinin taşradaki mihenk taşlarından biri hâline gelmiş; devletin toplumu yeni bir zihniyet ve bilgi dağarcığına hazırlama gayretinin mücessem örneği olmuştur.²

Söz konusu gelişmeler eğitimin taşrada yaygınlaştırılması noktasında daha sistemli bir adımın atılmasını zaruri kılmış ve belirleyici bir dönemeç olarak 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi devreye girmiştir. Nizamname ile beş yüz haneden fazla nüfusu bulunan her kasabada bir rüşdiye mektebi açılması zorunlu tutulmuş; nüfusu karma yerleşimlerde hem Müslüman hem gayrimüslim unsurların kendi rüşdiyelerini açmasına imkân tanınmıştır. Vilâyet maarif idarelerinin tüm giderleri üstlenmesi, plan

1 Detaylı bilgiler için ayrıca bkz. Mustafa Öztürk, "Maarif Salnamelerinin Eğitim Tarihi Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 23, S. 3, s. 221-234.

2 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 91-92.

ve projelerin Meclis-i Kebîr-i Maarif tarafından belirlenmesi, personel ma-
aşlarının ise standartlaştırılarak ödenmesi hususları, Osmanlı'nın taşrada
merkeziyetçi eğitim anlayışını titizlikle inşa ettiğini açıkça göstermiştir.³
Bu düzenlemeler taşrada okul binalarının inşasıyla sınırlı kalmayıp içerik
düzeyinde de belli bir standardın yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Erkek
rüşdiyelerinde Mebâdî-i Ulûm-i Dîniyye, Lisân-ı Osmânî Kavaidi, Hendese
ve Tarih-i Umûmi derslerinin müfredatta yer alması; ayrıca ticaret merkez-
lerinde istekli öğrencilere son sınıfta Fransızca okutulması, Osmanlı taşra-
sının modern dünyaya uyum sağlama çabasını yansıtmıştır.⁴

Kız çocuklarının eğitimi hususunda ise İnas Rüşdiyeleri Osmanlı eği-
tim tarihinin bir diğer çarpıcı merhalesini teşkil etmiştir. Maarif Nezare-
ti'nin 1858 tarihli tezkiresiyle Sultanahmet'teki sıbyan mekteplerinin ay-
rıştırılması ve Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nin 1859'da açılması, kadınların
ibtidâi eğitiminin ötesinde sistemli bir öğretim görmesinin önünü açmış-
tır.⁵ 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesiyle birlikte İnas Rüşdi-
yelerinin hukuki statüsü pekişmiş; ders programları kız öğrencilerin hem
dinî hem dilsel yetkinliklerini hem de aile içi sorumluluklara dair pratik
bilgi birikimini geliştirecek biçimde tasarlanmıştır. Mebâdî-i Ulûm-i Dîniyye-
den Tedbîr-i Menzîl'e, Müntehabât-ı Edebiyye'den Resim ve Musiki'ye
uzanan müfredat Osmanlı taşrasında kadına biçilen yeni sosyal rolün eği-
tim eliyle şekillendirildiğine dair somut bir okuma imkânı tanımaktadır.⁶

Askerî rüşdiyeler de rüşdiye sisteminin yapısını anlamada önemli bir
örnek teşkil etmiştir. 1845 yılından itibaren askerî idadilere öğrenci hazı-
rlamak amacıyla açılan bu kurumlar, Sultan II. Abdülhamid döneminde yo-
ğun ilgi görmüş; Kolağası rütbesindeki subayların idareciliğinde hem as-
kerî hem idarî kademelere nitelikli kadrolar yetiştirme amacını taşımıştır.⁷
Bu mekteplerde Arapça, Farsça, Fransızca ve Hendese derslerinin yoğun

3 Fatih Karahan, *Maarif Salnamelerine Göre Kayseri'de Eğitim (1898-1903)*, (Yayımlanmamış Yüksek Li-
sans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2022, s. 31-32.; Mu-
rat Çağır- İsmail Cem Türk, "1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri",
Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2017, C. 4, S. 11, s. 66.

4 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 165.

5 Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, (Yayımlanmamış Doktora
Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.173; Ayşegül Altınova
Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 142.

6 Akyüz, a.g.e., s. 165.

7 Özlem Kurşun Tükenmez, "II. Abdülhamid Döneminde Modern Askerî Eğitim Sistemi", *Elektronik Sosyal
Bilimler Dergisi*, 2023, C. 22, S. 86, s. 458.

olarak okutulması askerî personelin sahip olması gereken donanımı da ortaya koymaktadır.⁸

Bütün bu düzenlemeler ve istatistikî veriler ışığında, bu makale; 1898-1903 yılları arasında yayımlanan Maarif Salnameleri temelinde, Beyrut vilayetindeki rüşdiye mekteplerinin öğretmen kadrosu, öğrenci sayıları ve idarî devamlılık unsurlarını ayrıntılı biçimde inceleyerek taşrada Osmanlı eğitim sisteminin hangi dinamikler üzerinden inşa edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Beyrut'un kozmopolit dokusu ve idarî merkez olma niteliği, rüşdiye mekteplerindeki kadro istikrarı, toplumsal teveccühü ve bölgesel farklılıkları anlamada bu çalışmaya ayrı bir önem kazandırmaktadır. Maarif Salnamelerinin sunduğu ayrıntılı istatistikî harita Osmanlı'nın eğitim sahasında modernleşmeyi taşraya nasıl taşıdığını, eğitim-iktidar-toplum eksenindeki ilişkileri ve yerel uygulamalardaki süreklilik unsurlarını ortaya koymak bakımından önemli bir analiz dayanağı niteliği taşımaktadır.

1. Beyrut Rüşdiyesi ve Vilayet Bünyesindeki Diğer Rüşdiyeler

Daha önce de vurgulandığı üzere 1869'da yayımlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Osmanlı eğitim sisteminin taşrada kurumsal bir yapıya kavuşmasında önemli bir dönemeç oluşturmuştu. Bu düzenleme sonrasında vilayet merkezlerinde ve bağlı sancaklarda yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri daha planlı bir çerçeveye oturmuş; özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde rüşdiye mekteplerinin sayısında kayda değer bir artış yaşanmıştı. Bu doğrultuda araştırmamıza konu olan Beyrut Rüşdiyesi'nin 1883 yılında faaliyete geçirilmiş olduğu bilinmektedir. Ancak Beyrut o dönemde henüz müstakil bir vilayet statüsünde değildi. Beyrut 1881-1889 yılları arasında Suriye Vilayetine bağlı kalmış; 1889 itibarıyla ise ayrı bir vilayet statüsü kazanarak idarî sınırlarına Lazkiye, Cebele ve Sayda sancaklarını dâhil etmişti. Bu sancaklarda rüşdiye mekteplerinin açılış tarihi ise 1873 yılına kadar uzanmaktaydı.

Maarif Salnamelerinde yer alan bilgiler, söz konusu rüşdiyelerde öğretmen kadrosu ve öğrenci sayılarına dair dikkat çekici bir tablo sunmaktadır. Sayda Rüşdiyesi incelendiğinde Muallim-i Evvel Abdülkâdir Efendi'nin Hüsn-i Hat derslerini de yürütmüş olması taşra mekteplerinde öğretmen kadrosunun sınırlılığını ve bir muallimin birden fazla sorumluluk

⁸ Emrah Patoğlu, "Askerî Rüştiyeler", *Türk Maarif Ansiklopedisi*, 2022, [Erişim: 21.05.2025, <https://turk-maarifansiklopedisi.org.tr/askeri-rustiyeler/#yazar-1>].

üstlenmek durumunda kaldığını göstermektedir. 1903 yılında ise bu görevlerin Ali Rıza Efendi'ye devredildiği anlaşılmaktadır. Öğrenci sayıları incelendiğinde, Sayda Rüşdiyesi'nde 1898'de 41 olan talebe mevcudunun 1899'da 31'e gerilediği, takip eden iki yılda yeniden 41'e yükseldiği ve 1903 yılında 52'ye çıktığı anlaşılmaktadır. Bu dalgalanmanın ardında bölgedeki demografik hareketliliğin yanı sıra öğretmen kadrosundaki istikrar meselesinin de etkili olduğu söylenebilir.⁹

Sur Rüşdiyesi'nde de benzer bir kadro yapısı dikkat çekmektedir. 1898'de Muallim-i Evvel görevini Hasan Şerif Efendi üstlenmiş; bir yıl sonra bu vazife Mehmed Subhi Efendi'ye devredilmiş ve kalan inceleme döneminde Subhi Efendi bu görevi devam ettirmiştir. Burada da öğretmen kadrosu sınırlı olduğundan Muallim-i Evvel aynı zamanda Hüsn-i Hat derslerini de vermekle yükümlü tutulmuştu. Ancak Sur Rüşdiyesi'nin öğrenci sayılarına bakıldığında dikkat çekici bir yükseliş eğilimi ortaya çıkmaktadır. 1898, 1899 ve 1900 yıllarında öğrenci mevcudu sabit kalmış; bu dönemde sadece 15 talebe eğitim görmekteyken, 1901'de sayı 35'e, 1903 yılı itibarıyla ise 70'e ulaşarak beş yılda neredeyse beş kat artış kaydetmiştir.¹⁰

Görüldüğü üzere maarif salnamelerinde yer alan veriler Osmanlı taşrasında rüşdiye mekteplerinin öğretmen-öğrenci oranları, kadro yeterlikleri ve halk nezdindeki algısı bakımından değerli ipuçları sunmaktadır. Öğretmenlerin birden fazla ders alanında görev alması dönemin personel politikalarının taşradaki kısıtlı imkânlarını yansıtırken; öğrenci sayılarındaki düzenli artış, vilayet ölçeğinde eğitime yönelik toplumsal talebin canlılığını da belgelemektedir. Bu durum hem Sayda hem de Sur örneklerinde görüldüğü üzere eğitim kadrosunun istikrarı ile talebe mevcudu arasındaki sıkı ilişkiyi teyit etmektedir.

2. Akka Sancağındaki Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen ve Öğrenci Profili

Akka Sancağı bünyesinde faaliyet gösteren rüşdiye mektepleri incelendiğinde, taşrada öğretmen kadrosunun istikrarı, öğrenci mevcudu ve eğitim sürekliliği bağlamında çarpıcı bulgular dikkat çekmektedir. Maarif Salnamelerinin verileri Hayfa, Safed, Nasıra ve Taberiye'deki rüşdiyelerin

9 *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 981-982 (Bundan sonra "S.N.M.U." şeklinde kısaltılacaktır); S.N.M.U., 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

10 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

bu dönemde karşılaştığı zorlukları ve bölgedeki eğitim talebinin seyrini ortaya koymaktadır.

Hayfa Rüşdiyesi örneğinde, muallim kadrosunda neredeyse her öğretim yılında değişiklik yaşandığı görülmektedir. 1898'den 1903 yılına kadar beş farklı muallimin görev yapmış olması, okulun kadro istikrarı açısından zafiyet yaşadığına işaret etmektedir. Her bir muallimin aynı zamanda Hüsn-i Hat derslerini de yürütmüş olması öğretim yükünün tek elde toplanarak derslerin niteliğini düşürebilecek bir unsur oluşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Hayfa Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcuduna bakıldığında 1898'de 12 olan sayının 1899-1901 yıllarında 15'e yükseldiği, 1903 yılında ise 24'e çıkarak önemli bir artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu artış okulun bölgedeki eğitim talebini karşılamada kademeli bir toparlanma sürecine girdiğini de göstermektedir.¹¹

Safed Rüşdiyesi ise kadro açısından daha kırılğan bir yapı sergilemiştir. 1898 yılında Muallim-i Evvel Misbah Şahabeddin Efendi'nin Hüsn-i Hat muallimi olarak da görev yaptığı kaydedilmiştir. 1899'da Hasan Şerif Efendi 1900'de ise İbrahim Edhem Efendi aynı görevi üstlenmiştir. Ancak 1901 yılında mektepte herhangi bir eğitim faaliyeti kaydedilmemiş, öğretim kadrosu boş kalmıştır. 1903 yılı itibarıyla Abdurrahman Hamdi Efendi'nin yeniden göreve getirilmesi ise devletin eğitimi canlı tutma kararlılığını yansıtmaktadır. Safed'de öğrenci sayıları 1898 ve 1899'da 27 olarak sabit kalmış, 1900'de 17'ye düşmüş, 1901'de eğitim sekteye uğradığından kayıt yapılamamış; 1903 yılında ise öğrenci sayısının 30'a çıkmış olması bölgedeki talebin yeniden canlandığını göstermektedir.¹²

Nasıra Rüşdiyesi'nde de öğretmen kadrosunda istikrarsız bir görünüm hâkim olmuştur. 1898'de Muallim-i Evvel İbrahim Edhem Efendi, Muallim-i Sâni ise Abdüllahed Efendi idi. 1899 yılında ise herhangi bir kayda rastlanmamış, muhtemelen eğitim faaliyetleri durmuştur. 1900'de Mehmed Tevfik Efendi'nin göreve atanması eğitim hizmetinin canlandırıldığını göstermektedir. 1901'de İbrahim Edhem Efendi Muallim-i Evvel olarak bir kez daha kayda geçmiş; 1903 yılında ise Ragıb Efendi Muallim-i Evvel, Edib Efendi Muallim-i Sâni olarak tayin edilerek öğretim kadrosu genişletilmiştir. Bu durum öğretmen eksikliğinin eğitimin niteliğini doğrudan etkilediğinin bir kanıtıdır. Öğrenci sayıları da bu kırılğan tabloyu yansıtmaktadır: 1898'de 15 olan öğrenci sayısı, 1899'da kayda değer bir şekilde

11 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

12 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

durmuştur; 1900'de sayı 12'ye, 1901'de 17'ye, 1903'te ise 20'ye yükselerek yeniden yapılanmanın devam ettiğini ortaya koymuştur.

Taberiye Rüşdiyesi, Safed ve Nasıra'ya kıyasla görece daha istikrarlı bir görünüm sergilemiştir. 1898 yılında Muallim-i Evvel Vekili Hafız Efendi ve Hüsn-i Hat Muallimi Said Efendi'nin birlikte görev yaptığı, 1899'da Bekir Sıdkı Efendi'nin hem Muallim-i Evvel hem de Hüsn-i Hat muallimi olarak vazife üstlendiği anlaşılmaktadır. 1900-1901 yıllarında Mehmed Hamid Efendi'nin görevi devralması, kadroda nispeten bir süreklilik sağlamıştır. 1903 yılında Zeki Efendi'nin Muallim-i Evvel olarak atanmasıyla Taberiye Rüşdiyesi dalgalanmalar barındırmakla birlikte eğitim hizmetini kesintisiz sürdürmüş görünmektedir. Öğrenci sayılarına bakıldığında 1898'de 26 öğrenci ile başlayan süreç 1899'da 15'e gerilemiş, 1900 ve 1901 yıllarında 12'ye kadar düşmüş, buna karşın 1903 yılında 17'ye çıkararak bir toparlanma eğilimi göstermiştir.¹³

Neticede bahse konu veriler Akka Sancağındaki rüşdiye mekteplerinin taşrada Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi sonrasında nasıl şekillendiğini, kadro dalgalanmalarına rağmen devletin eğitimi ayakta tutma çabasını ve halkın bu okullara olan teveccühünü somut olarak belgelemektedir. Öğretmen kadrosunun istikrarlı olması, eğitimin niteliğinin yükselmesine ve öğrenci mevcudunun artmasına doğrudan etki etmiş; buna karşın kadro istikrarsızlığı, eğitimin sürekliliğini sekteye uğratmış, öğrenci sayılarını dalgalı bir hâle getirmiştir.

3. Lazkiye Sancağındaki Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen ve Öğrenci Profili

Beyrut vilayetinin idarî sınırları dâhilinde yer alan Lazkiye Sancağı, Maarif Salnamelerinde kayıt altına alınan rüşdiye mektepleriyle taşra eğitim yapısının hususiyetlerini sergileyen örneklerden birini sunmaktadır. Bu doğrultuda Cebele, Bâniyâs, Sahyûn ve Markab rüşdiyeleri öğretmen kadroları ve öğrenci mevcudu bakımından incelendiğinde birbirinden farklı kurumsal örüntüler arz etmiştir.

İlk olarak Cebele Rüşdiyesi, Beyrut vilayeti genelinde eğitim faaliyetlerini en istikrarlı biçimde sürdüren kurumlardan biri olarak öne çıkmıştır. 1898'den 1903 yılına kadar mektebin öğretim kadrosunda her ne kadar değişiklikler yaşanmışsa da bu durum eğitimin sürekliliğini kesintiye

13 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

uğratmamıştır. 1898’de Muallim-i Evvel olarak Ali Rıza Efendi görev almış, sonraki yıllarda bu vazifeyi Şevki Efendi, Mehmed Şevki Efendi, Subhi Efendi ve son olarak Bekir Sıtkı Efendi devralmıştır. Bu öğretmenlerin aynı zamanda Hüsn-i Hat derslerini de yürütmüş olmaları taşrada kadro çeşitliliğinin sınırlılığını göstermekle birlikte, görev devrinin sağlıklı biçimde yapılabildiğini de ortaya koymuştur. Öğrenci sayılarına bakıldığında ise 1898’de 17 olan mevcudun, 1899’da 16’ya gerilemesine rağmen 1900 ve 1901 yıllarında 19’a, 1903’te ise 20’ye yükselmesi; okulunun cazibesini koruduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu tablo, Cebele Rüşdiyesi’nin Osmanlı taşrasındaki pek çok mektebe kıyasla güçlü bir idarî organizasyona sahip olduğunu ve devletin bu bölgede eğitimi kalıcı kılma yönündeki çabalarının karşılık bulduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴

Bâniyâs Rüşdiyesi ise Lazkiye Sancağında eğitimin kırılğanlığına işaret eden dikkat çekici bir örnektir. 1898 yılında Muallim-i Evvel Hamdi Efendi ve Muallim-i Sâni Abdurrahman Efendi’nin görev yaptığı ve bu kadro ile 31 öğrencinin kaydedildiği anlaşılmaktadır. Fakat sonraki yıllarda Maarif Salnamelerinde okul hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durum, Bâniyâs Rüşdiyesi’nin muhtemelen yetersiz personel ve mali kaynaklar sebebiyle sürdürülebilir bir yapı kuramadığını, belki de kısa sürede kapandığını göstermektedir. Böyle bir kesinti taşrada rüşdiye teşkilatlanmasının her coğrafyada eşit ölçüde başarıya ulaşamadığını da ortaya koymaktadır.¹⁵

Sahyûn Rüşdiyesi ise inceleme dönemi boyunca dalgalı bir seyir izlemiş, buna rağmen bazı yıllarda ulaştığı yüksek öğrenci mevcudu sayesinde Lazkiye Sancağındaki en işlevsel rüşdiyelerden biri olmuştur. 1898’de Muallim-i Evvel Abdülvehhab Efendi ve Muallim-i Sâni Mustafa Fahreddin Efendi’nin birlikte görev yaptığı, buna paralel olarak Hüsn-i Hat derslerinin de yürütüldüğü görülmektedir. Ne var ki 1899 yılına ait kayıtlarda öğretim kadrosu ve öğrenci verisi bulunmamaktadır. Bu durum okulun geçici olarak eğitim faaliyetlerine ara verdiğin düşündürmektedir. Ancak 1900 ve 1901 yıllarında Mehmed Medeka Efendi’nin Muallim-i Evvel olarak görev üstlenmesiyle birlikte öğretmen kadrosu yeniden güçlenmiş; öğrenci sayısının bu iki yılda 43’e ulaşarak dikkat çekici bir yükseliş kaydetmesi kadro istikrarının taşrada eğitim talebine doğrudan tesir ettiğini bir kez daha göstermiştir. 1903 yılında ise Abdurrahman Efendi’nin vazifeye

14 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

15 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

atanmasıyla öğretim hizmeti devam etmiş; ancak öğrenci sayısının 15'e gerilemesi bölgedeki sosyo-ekonomik koşulların veya alternatif eğitim imkânlarının tercihi etkileyebildiğini işaret etmiştir.¹⁶

Markab Rüşdiyesi ise salnamelerdeki kayıtlar esas alındığında gelişim potansiyeline sahip olmasına mukabil öğrenci mevcudu bakımından zayıf bir görünüm sunmuştur. 1898 yılında okulda herhangi bir öğretim faaliyeti kaydedilmemiş; ancak 1899'da Muallim-i Evvel olarak Abdurrahman Hamdi Efendi'nin göreve başlaması eğitimin canlandırıldığını göstermiştir. Takip eden yıllarda Ahmed Hamdi Efendi ve İbrahim Edhem Efendi bu görevi devralmıştır. Fakat öğretmenlerin idari vazifelerinin yanı sıra Hüsn-i Hat derslerini de üstlenmiş olmaları öğretmen eksikliğinin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Öğrenci sayıları ise dalgalı bir seyir izlemiştir: 1899'da 31 öğrenci mevcudu kaydedilmiş; 1900 ve 1901'de sayı 23'e düşmüş; 1903 yılında ise 15'e gerileyerek okulun tercih edilebilirliğinin azaldığını göstermiştir.¹⁷

Genel olarak değerlendirildiğinde Lazkiye Sancağı örneği, Osmanlı taşrasında rüşdiye mekteplerinin aynı idarî çatı altında dahi farklı performanslar sergileyebildiğine işaret etmektedir. Cebele Rüşdiyesi, eğitim sürekliliği ve kadro istikrarı bakımından güçlü bir örnek olarak öne çıkarken; Bâniyâs, Sahyûn ve Markab örneklerinde taşranın kadro, mali ve lojistik zorlukları tüm açıklığıyla kendini göstermiştir. Bu bulgular Osmanlı Devleti'nin merkezî eğitim politikalarının sahaya yansımaları, yerel demografik ve toplumsal yapı, personel temini, halkın eğitime bakışı gibi unsurların bir arada değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

4. Beyrut Vilayetindeki İnas Rüşdiyelerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Profili

Maarif Salnamelerinde kayıtlı bilgiler Osmanlı taşrasında kız çocuklarının eğitimi bağlamında Beyrut İnas Rüşdiyesi ile Lâzkiye ve Akkâ İnas Rüşdiyelerinin devletin maarif politikaları çerçevesinde nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Beyrut İnas Rüşdiyesi nispeten döneminin kurumsallaşmış ve istikrarlı kız okullarından biri olarak öne çıkmıştır. İncelenen beş yıllık dönemde Muallime-i Evvel vazifesini uzun süre üstlenen Zeliha Makbûle Hanım'ın ismi kadro devamlılığı açısından dikkat çekmektedir.

16 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

17 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

1898'de Muallime-i Evvel Esmâ Kevser Hanım ve Muâvine Fatma Hanım iken ilerleyen yıllarda öğretmen kadrosunda bir genişleme yaşanmış; Zeliha Makbûle Hanım Muallime-i Evvel olarak görevini sürdürmüş, Fatma Hanım hem Muallime-i Sâni hem de Muâvine sıfatıyla okul idaresinde vazife üstlenmiştir. Atiyye Hanım ve Sıdika Hanım'ın kadroya dâhil olmasıyla öğretmen kadrosu daha güçlü hâle gelmiş; bu kişiler, nakış türünden el becerisi derslerini de yürütmüşlerdir. Bu düzenlilik ise eğitimin belirli bir disiplin içinde ilerlediğini göstermiştir. Öğrenci sayılarına bakıldığında da benzer bir istikrar göze çarpmaktadır: 1898 ve 1899'da 176 olan talebe mevcudu, 1900 ve 1901'de kısmen düşerek 161'e inmiş; 1903 yılına gelindiğinde ise 168'e yükselerek okulun toplumsal talebi karşılamaya devam ettiğini kanıtlamıştır.¹⁸

Lâzkiye İnas Rüşdiyesi'nde ise ilk yıl kayda değer bir boşluk göze çarpmaktadır; 1898'de okulda herhangi bir eğitim faaliyeti kaydedilmemiştir. Ancak 1899 yılından itibaren öğretim kadrosunun hızlı bir şekilde teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Muallime-i Evvel Hediye Hanım, Muallime-i Sâni Zahur Hanım vazife yapmış; Hediye Hanım ayrıca nakış derslerini de üstlenmiştir. 1900 yılında Hind Hanım Muallime-i Evvel olmuş, Behcet Hanım Muallime-i Sâni olarak görev almıştır. 1901'de Fatma Hanım, Hind Hanım'ın yerini alarak kadroda sürekliliği sağlamıştır. 1903 yılında ise Gülbeyaz Hanım Muallime-i Evvel olurken, nakış derslerine Esmâ Kevser Hanım'ın girmesi dikkat çekmiştir. Tüm bu değişkenliğe karşın öğrenci sayıları nispeten istikrarlıdır. Nitekim 1899'da eğitime 48 öğrenci ile başlayan okul, 1900 ve 1901'de 43 öğrenci ile devam etmiş, 1903'te ise 95 öğrenciye ulaşarak önemli bir artış kaydetmiştir.¹⁹

Akkâ İnas Rüşdiyesi ise personel yapısı ve öğrenci mevcudu bakımından nispeten düzensiz bir örnek teşkil etmiştir. 1898 yılında herhangi bir eğitim faaliyetine dair kayıt bulunmazken, 1899'da Muallime-i Evvel olarak Şaziye Hanım, Muallime-i Sâni olarak Zahur Hanım vazife üstlenmiş ve okul 20 öğrenci ile faaliyet göstermiştir. 1900'de Şaziye Hanım göreve devam ederken Amine Hanım Muallime-i Sâni olmuştur; bu yılda öğrenci mevcudununun 35'e yükselmiş olması öğretmen istikrarının öğrenci tercihinin olumlu yansıdığını göstermektedir. 1901'de Şaziye Hanım'ın görevden ayrılmasıyla Muallime-i Evvel kadrosu boş kalmış, Amine Hanım ise Muallime-i Sâni olarak devam etmiş; öğrenci mevcudu ise sabit kalmıştır.

18 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

19 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

1903'te Beknaz Hanım Muallime-i Evvel Vekilesi olarak atanmış, Amine Hanım'ın da görevini sürdürmesiyle öğretim faaliyeti devam etmiş; bu yıllarda da öğrenci sayısı değişmeyerek 35'te sabit kalmıştır.²⁰

Genel olarak Beyrut vilayetinin İnas Rüşdiyeleri örneği Osmanlı taşrasında kadın eğitiminin idari planlamaya bağlı olarak şekillenmesini, yerel algı ve devletin eğitimde süreklilik çabasının iç içe geçtiğini göstermektedir. Özellikle Beyrut İnas Rüşdiyesi'nin istikrarlı kadrosu ve düzenli öğrenci artışı, kadın modernleşmesinin taşrada karşılık bulduğunu gösterirken; Lazkiye ve Akkâ örnekleri taşrada kadro kısıtlılıklarının halkın eğitime teveccühünü tamamen sarsamadığını ortaya koymaktadır.

5. Beyrut Askerî Rüşdiyesi'nin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Profili

Beyrut'ta ilk askerî rüşdiye 8 Ekim 1877 tarihinde Sultânî Mektebi'nin Askerî Rüşdiyeye dönüştürülmesiyle birlikte faaliyete geçmişti. Bu okul açıldığı dönemde sahip olduğu 140 öğrenci ve 15 öğretmen ile askerî eğitim faaliyetlerinin taşradaki sistemli örneklerinden birini oluşturmuştur. Okulun öğretim personelinin maaşlarının karşılanması ise dönemin idarî düzenlemesi gereği belediye sorumluluğuna bırakılmış; bu yönüyle de merkez-taşra mali sorumluluk paylaşımını yansıtan bir uygulama ortaya konmuştu.

Maarif Salnamelerinde yer alan kayıtlara göre Beyrut Askerî Rüşdiyesi'nin 1898-1903 yılları arasındaki öğretim kadrosu incelendiğinde, bu okulun taşra ölçeğinde istikrarlı bir yapı sergilediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Ali Haydar Efendi'nin müdürlük görevini aralıksız biçimde sürdürmüş olması, idarî devamlılık açısından önemli bir unsurdur. Bilhassa askerî mekteplerde idarecinin sabit kalması akademik düzenin ve disiplin düzeninin aksamadan yürütülmesi bakımından oldukça önem arz etmektedir.

Öğretim kadrosunda Riyâziye (matematik) ve Lisân muallimlerinin inceleme dönemi boyunca görevlerini sürdürmesi, temel bilimler ve dil eğitiminin kurumsal bir istikrara kavuştuğunu göstermiştir. Dönemin askerî müfredatında resim derslerine yer verilmesi, estetik eğitimin ihmal edilmediğini ortaya koymuş; bu çerçevede Resim Muallimi Halid Efendi'nin 1899'dan itibaren ders vermeye başlaması sanat ve teknik çizim eğitiminin askerî okullarda önemsendiğine işaret etmiştir. Coğrafya ve Hendese

20 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

dersleri ise nispeten daha canlı bir tablo arz etmiştir; 1900 yılından itibaren Ahmed Hamdi Efendi bu iki dersi üstlenerek bu alanda bir denge sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

Arapça ve Farsça muallimlerinin adlarının yıllık kayıtlarda sürekli olarak yer alması, klasik dillerin askerî bürokrasi ve yazışma pratiği içindeki vazgeçilmez yerini göstermiştir. İmla muallimi Arif Bey'in 1898'den 1902 yılı sonuna kadar görev yapması ise yazışma becerisinin disiplinli bir eğitim bileşeni olarak öne çıkarıldığını ortaya koymaktadır.

Öğrenci profiline bakıldığında Beyrut Askerî Rüşdiyesi'nin beş yıllık dönemde dalgalı bir grafik sergilediği görülmektedir. 1898 yılında okulda toplam 144 öğrenci bulunmaktaydı; bunların 26'sı leylî (yatılı), 118'i ise neharî (gündüzlü) idi. 1899 yılına gelindiğinde öğrenci mevcudu 165'e yükselerek kısa vadede dikkat çekici bir artış göstermiştir. Lakin bu yükselişin 1900 ve 1901 yıllarında duraklayarak toplam öğrenci sayısının 156'ya gerilediği; 1903 yılında ise sayının 81'e düştüğü anlaşılmaktadır.²¹ Bu denli keskin bir düşüş dönemin askerî veya siyasi gelişmeleriyle ilişkilendirilebilir.

Öğrenci sayısında yaşanan gerilemeye rağmen öğretim kadrosunun büyük ölçüde sabit kalmış olması, okulun eğitim misyonunu korumakta kararlı olduğunu göstermiştir. Beyrut Askerî Rüşdiyesi bu yönüyle Osmanlı'nın taşrada askerî yetenekler ve idarî kadrolar yetiştirme politikasına dair bir örnek oluşturmuştur.

Sonuç

Bu çalışma 1898-1903 yılları arasında yayımlanan Maarif Salnameleri temelinde Beyrut Vilayetindeki rüşdiye mekteplerinin öğretmen kadroları, öğrenci mevcudu ve kurumsal sürekliliği üzerinden Osmanlı taşrasındaki eğitim örgütlenmesinin dinamiklerini ele almıştır. Elde edilen bulgular taşrada eğitim kurumlarının istikrarının büyük ölçüde öğretmen kadrosunun sürekliliğine, idari denetimin etkinliğine ve yerel toplumsal tevaccühe bağlı olduğunu göstermiştir. Özellikle kadrosu istikrarlı rüşdiyelerde öğrenci mevcudunun artması, taşrada modern eğitimin halk nezdinde karşılık bulduğunu kanıtlamaktadır. Buna karşılık öğretmen temininde yaşanan zorluklar veya yönetici sirkülasyonu bazı okullarda eğitimin aksamasına ve öğrenci sayılarının dalgalanmasına sebep olmuştur.

21 S.N.M.U., 1316, s. 981-982; 1317, s. 1081-1082; 1318, s. 1199-1200; 1319, s. 498-499; 1321, s. 420-421.

İnas rüşdiyeleri özelinde elde edilen veriler Osmanlı taşrasında kadın eğitiminin Tanzimat sonrası dönemde idari planlamayla nasıl şekillendiğini ve yerel halkın bu sürece nasıl uyum sağladığını göstermektedir. Beyrut İnas Rüşdiyesi'nin düzenli öğrenci artışı ve istikrarlı kadrosu taşrada kadın modernleşmesinin eğitim kanalıyla kök salmaya başladığını belgeleyen bir örnek olarak öne çıkmıştır. Askerî rüşdiyelerin verileri ise taşrada askerî-idari kadro yetiştirme çabasının kurumsal boyutunu ortaya koymuştur.

Beyrut'un hem idarî merkez oluşu hem de kozmopolit nüfus yapısı Osmanlı'nın merkezî eğitim stratejilerini yerelde uygulama biçimini gözlemlemek için değerli bir örnek sunmuştur. Maarif Salnameleri sayesinde taşra okul ağından öğretmen atamalarına, ders programlarından öğrenci profillerine kadar geniş bir veri seti üretilebilmiş; böylece eğitim tarihçileri için taşra modernleşmesini yerel düzeyde izleme imkânı doğmuştur.

Sonuç itibarıyla söz konusu çalışma Osmanlı Devleti'nin taşrada modern eğitim sistemini kurarken karşılaştığı zorlukları, idari ve toplumsal uyum süreçlerini ve farklı vilayetlerin kendine özgü koşullarını ortaya koyarak tarih yazımına katkı sunmaktadır. Beyrut örneği, Tanzimat sonrası Osmanlı eğitim politikasının sahadaki yansımalarını kavramak için bir laboratuvar vazifesi görmekte; Maarif Salnameleri ise bu sürecin veriye dayalı şekilde izlenmesini mümkün kılan temel kaynaklardan biri olma niteliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Y. (2012) *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000–M.S. 2012)*, Pegem Akademi Yayınları.
- ALKAN, M. (2000) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839–1924)*, Tarih İstatistikleri Dizisi.
- ALTINOVA Şahin, A. (2018) *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÇAĞIR, M., Türk, İ. C. (2017) “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, s. 66.
- DEMİRYÜREK, H. (2015), “Maarif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898–1904”, Haluk Selvi- M. Bilal Çelik (Ed.), *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, s. 1216.
- DEMİRYÜREK, H. (2015), *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik.

- KARAHAN, F. (2022), *Maarif Salnamelerine Göre Kayseri’de Eğitim (1898–1903)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- KODAMAN, B. (1991) Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURŞUN Tükenmez, Ö. (2023) “II. Abdülhamid Döneminde Modern Askerî Eğitim Sistemi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(86), s. 458.
- ÖZTÜRK, M. (2003) “Maarif Salnamelerinin Eğitim Tarihi Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 3, s. 221–234.
- PATOĞLU, E. (2022), “Askerî Rüştiyeler”, *Türk Maarif Ansiklopedisi*, [Erişim: 21.05.2025, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/askeri-rustiyeler/#yazar-1>]
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1316), İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1317), İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1318), İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1319), İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1321), İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- SEZEN, T. Osmanlı Yer Adları Sözlüğü, BOA Yayın No: 26.
- TÜMER Erdem, Y. (2007), *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Milli Mücadele Döneminde Basın: Hakimiyet-İ Milliye ve Aydede Gazeteleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Mevlüt Niğdelioğlu*

ÖZET

Türk basını ile ilgili bir inceleme yapıldığında biraz geriye gidilmesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yy.'dan itibaren günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ne değin çok sayıda dergi ve gazete yayımlanmıştır. "Milli Mücadele" (1918-1923) adı verilen ve Türk milletinin kurtuluş mücadelesi olarak görülen bu dönemde de Türk basınında bu mücadeleye birçok muhalif ve buna karşın destek çıkan gazete ve dergi yayını görülmektedir. Söz konusu "Milli Mücadele'ye Muhalifler" olarak adlandırılan gazete ve dergiler Peyam-ı Sabah, Alemdar, Türkçe İstanbul, Ferda ve Aydede gibileridir. "Milli Mücadele'yi Destekleyenler" olarak adlandırılan dergi ve yayınlar ise Albayrak, İnkılap, Türkoğlu, Işık, Gaye-i Milliye Mücadele-i Milliye, Misak-ı Milli, İrade-i Milliye, Hakimiyet-i Milliye gibileridir. Bu çalışmada 19 Mayıs 1919'da Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkması ve sonrasında muzaffer ordularımızın muvaffakiyetleri neticesinde 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması ile sona eren Milli Mücadelenin sürdüğü dönemde 1922 yılı Ocak ayı itibarıyla Aydede ve Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin manşet sayılarının transkripsiyonu yapılacaktır. Ayrıca bir tarafta Milli Mücadeleye muhalif ve kurucusunun Refik Halit Karay'ın olduğu, dönemin önde

* Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mevlutnigdelioğlu@gmail.com

gelen aydınlarından Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Enis Behiç, Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon gibi kişilerin de mensubu olduğu Aydede gazetesini, diğer tarafta Atatürk'ün reisliğindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin yayın organı olarak yayımlanan, burada da kadrosunda Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Hüseyin Tevfik, Mahmut Esat Bozkurt gibi dönemin önemli aydınlarının bulunduğu Hakimiyet-i Milliye gazetesi incelenecektir. Bu iki gazete birbirlerine politika açısından zıt olmakla birlikte dönemin şartlarından dolayı kısıtlı imkanlar dahilinde yayımlarını sürdürmüştür. Çalışmanın gayesi Aydede ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinin sayılarında ne anlattığı, hangi politikada olduklarının belirlenmeye çalışılması ve bu süre zarfında Anadolu'nun ahvalinden ve İstanbul basınından bahsetmek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aydede, Hakimiyet-i Milliye, Milli Mücadele, Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

ABSTRACT

An examination of the Turkish press requires a brief look back. Numerous magazines and newspapers were published in the Ottoman Empire from the 19th century to the present-day Republic of Turkey. During this period, known as the “National Struggle” (1918-1923), which was seen as the Turkish nation’s struggle for liberation, the Turkish press also saw numerous newspapers and magazines opposing and supporting the struggle. Newspapers and magazines labeled “Opposition to the National Struggle” included Peyam-ı Sabah, Alemdar, Türkçe İstanbul, Ferda, and Aydede. Magazines and publications labeled “Supporters of the National Struggle” included Albayrak, İnkılap, Türkoğlu, Işık, Gaye-i Milliye, Mücadele-i Milliye, Misak-ı Milli, İrade-i Milliye, and Hakimiyet-i Milliye. In this study, the headline issues of Aydede and Hakimiyet-i Milliye Newspapers will be transcribed as of January 1922, during the period when the War of Independence ended with the Treaty of Lausanne on July 24, 1923, following the landing of Gazi Mustafa Kemal Atatürk in Samsun on May 19, 1919, and the subsequent success of our victorious armies. Furthermore, on the one hand, the Aydede newspaper, founded by Refik Halit Karay and opposed to the War of Independence, and whose members included prominent intellectuals of the period such as Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Enis Behiç, Yusuf Ziya Ortaç, and Orhan Seyfi Orhon, will be examined. On the other hand, the Hakimiyet-i Milliye newspaper, published as the publication organ of the Representative Committee of the Society for the Defense of Anatolia and Rumelia Rights under Atatürk’s leadership, was staffed by prominent intellectuals of the period such as Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Hüseyin Tevfik, and

Mahmut Esat Bozkurt. While these two newspapers differed politically, they continued their publications within limited resources due to the conditions of the period. The aim of this study is to attempt to determine what Aydede and *Hakimiyet-i Milliye* newspapers discussed in their issues, what their policies were, and to discuss the conditions of Anatolia and the Istanbul press during this period.

Key Words: Moon, National Sovereignty, War of Independence, Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

Giriş

10 Kanunusani 1336 (10 Ocak 1920) tarihinde Ankara’da ilk sayısı yayımlanan *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, Sivas Kongresi’nin ardından 14 Eylül 1919 tarihinde Sivas vilayetinde çıkartılan, Anadolu’da Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın başlatmış olduğu direniş hareketinin ilk yayın organı olan *İrade-i Milliye Gazetesinin*² devamı niteliğindedir. Bizzat dönemin Hey’et-i Temsiliyye reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından tasarlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın gazeteyi yayınlama fikri şu şekildedir: Sivas’tan Ankara’ya doğru hareket eden Mustafa Kemal Paşa, yolculuğu sonrasında yanındaki arkadaşlarına yeni bir gazete yayınlama düşüncesinin olduğunu dile getirmiştir. O sıralarda Ankara’da Vilayet Matbaasında hatırı sayılır miktarda resmi haber ve vilayet ilanları yayınlayan bir Ankara *Vilayet Gazetesi* yayın hayatını sürdürüyordur. Lakin Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye’yi tam anlamı ile temsil edebilecek bir gazetenin olmasını arzu eder. Gazetenin ilk adı “*Anadolu’nun Sesi*” olarak düşünülmüştür. Sonrasında ise *Hakimiyet-i Milliye* olarak belirlenmiştir. Bu dönem içerisinde İstanbul’un düşman devletler tarafından istilası ve basına da yoğun bir şekilde sansür koyulmasından dolayı *İrade-i Milliye Gazetesi* büyük bir öneme sahiptir.³ Gazetenin sorumlu müdürü Subay Recep Zühdü (Soyak), yazı işleri müdürü de Nizamettin Nazif (Tepedenlioğlu)’dur. Bunun dahilinde *Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin* yazar kadrosunda Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ağaoglu Ahmet, Ruşen Eşref, Ziya Gevher, Adnan Adıvar, İzzet Uulvi ve Mahmut Esat gibi önemli şahsiyetler bulunur.⁴ Gazete başlangıç günlerinde haftada iki

1 Sivas Kongresi Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 19 Mayıs 1919’ tarihinde başlatmış olduğu Kurtuluş Mücadelesinin ardından düzenlenen Erzurum Kongresi kararları neticesinde, 4-11 Eylül tarihleri dahilinde Sivas ilinde toplanan kongredir. Bu kongre sayesinde Anadolu ve Rumeli’ye Erzurum Kongresinde alınan kararlar duyurulmuştur.

2 *İrade-i Milliye Gazetesi*: Atatürk ihtilalinin ilk gazetesi.

3 Yücel Özkaya, “Hakimiyet-i Milliye”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, C. 15, 1997, s. 201.

4 Mustafa Müjdecı, “Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 9, S. 22, Ankara, 2014, s. 387.

gün, 18 Temmuz 1920'den itibaren üç gün, 6 Şubat 1921 tarihinden sonra ise cumartesi dışında haftanın 6 günü yayımlanmıştır. Aynı gün içerisinde gazetenin başyazarlığına Hüseyin Ragıp getirilmiştir. 20 Ocak 1921'de gazetenin yayını iki hafta kadar ertelenmiştir. Bu süre zarfında *Yeni Dünya Gazetesi Matbaası* yayın hayatından kaldırılmıştır. Bunun sebebi ise Çerkes Ethem'in ve bolşevizmin taraftarlığını yapmalarıdır. *Yeni Dünya Gazetesinin* makineleri ve mensupları da dahil olmakla birlikte *Hakimiyet-i Milliye Gazetesine* nakledilmiştir.⁵

Hakimiyet-i Milliye başlığının altındaki “Mesleği milletin iradesini hâkim kılmaktır” ifadesi gazetenin yayın politikasını belirlemektedir. Ayrıca 10 Ocak 1920 tarihli ilk sayıda birinci sayfayı tümüyle kaplayan “Heyet-i Tahririye” imzalı yazı Mustafa Kemal Paşa aracılığıyla dönemin Denizli Milletvekili Hakkı Behiç'e not ettirilerek yazdırılmıştır.⁶ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin* ilk sayısında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hakkı Behiç'e yazdırmış olduğu ifadeler şu şekildedir:

“Bugünden itibaren mev-k-i intişare çıkan ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin bu ismi aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nevidir. Şu hâlde denilebilir ki *Hakimiyet-i Milliye'nin* mesleği, milletin müdafaa-i hakimiyeti olacaktır.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere gazetenin adının ehemmiyeti belirtilmiştir. Anadolu'da kısa süre içerisinde gazeteye olan ilgi bir hayli artmıştır. Mustafa Kemal Paşa gazete için abone olunması ve kâğıt tedariki ile ilgilenmiş ve çok sayıda yazışmalarda bulunmuştur.⁷ Gazete 23 Temmuz 1921 tarihinde ve bu tarih sonrasında her gün yayınlanmaya başlamıştır. Büyük Millet Meclisi hükümetleri *Hakimiyet-i Milliye Gazetesine* ilk bütçelerinden bir ödenek ayırmıştır ve bu ödeneğin miktarı 1921 bütçesinden ayda 1509 liraya tekabül etmektedir. Kısıtlı imkanlar dahilinde yayımlanmaya devam eden *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, Eskişehir ve İstanbul vilayetlerinden kâğıt, Harbiye Nezareti'nden şapograf makinesi temin etmiştir. Bu temini sağlayan kişi Mustafa Kemal Paşa'dır.⁸ Gazetenin çıkış dönemi-

5 Mehmet Önder, “Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 20, 1991, s. 299-300.

6 Önder, a.g.d, s. 290.

7 İzzet Öztoprak, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakimiyet-i-milliy-gazetesi/>, Erişim Tarihi: 17.5.2024, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.1.

8 Hüseyin Doğramacıoğlu, “Milli Mücadele ve Hakimiyet-i Milliye Gazetesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, 2021, s. 62.

nin ilk günlerinde 1200-1500 arası basıldığı öngörülür. Müdafaa-i Milliye merkez heyetlerine sevk edilen gazetenin tüm sayısından 700 adet kadar İstanbul'da ikamet eden Çanakkale mevki müstahkem komutanı Şevket Bey'e iletilmiştir. Böylelikle gazete ayan ve mebuslar meclisi mensuplarına da ulaştırılmıştır. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* İstanbul haberlerini İznik'te devamlı olarak bulunan muhabirleri sayesinde temin etmiş, yurt dışında da belirli aralıklarda muhabirler görevde bulunmuşlardır. Dönemin aydınlarından Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibilerinin de gazeteye katkıları vardır.⁹

Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin içeriğinde yıllar içerisinde gerçekleşen siyasal ve güncel olaylara bakarsak: 1920 Sevr Antlaşması, 1920 İstanbul'un İstilasası, 1921 Sakarya Meydan Muharebesi (Melhame-i Kübra¹⁰), 1921 Londra Konferansı, 1922-1923 Lozan Antlaşması, 1926 Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de Suikast Teşebbüsü, 1928 Harf İnkılabı gibidir. Başyazılarda ise genellikle çağdaşlaşma, iktisat, devrimler, dış politika, dil ve eğitim gibi konular içermektedir. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* Harf İnkılabı'nın ardından 1 Aralık 1928 tarihinden başlayarak Latin harfleri ile basılıp yayımlanmıştır. Son olarak Gazete, 1920-1934 yılları arasında *Hakimiyet-i Milliye*, 1934-1953 yılları arasında *Ulus*, 1953-1954 yılları arasında *Yeni Ulus*, 1954-1955 yılları arasında da *Halkçı* adı altında yayınlanmıştır.¹¹ 2 Ocak 1922 tarihinde Cumhuriyet dönemi edebiyatının önde gelen yazarı, siyasetçisi ve gazetecisi, ayrıca 23 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun onayladığı, 1 Haziran 1924 tarihinde ise tamamlanan "Yüzellikler Listesi" 'nde adı bulunan eski Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halid Karay'ın yayınlamış olduğu *Aydede Gazetesi*, Türk Kurtuluş Mücadelesine muhalif gazetelerden biridir. *Aydede Gazetesinin* adı Refik Halid Karay'ın Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazetelerindeki yazılarını imzaladığı mahlaktan gelir. Ayrıca *Aydede Gazetesi* yayınlanmadan 20 gün kadar öncesinde Peyam-ı Sabah gazetesinde reklamı yapılmıştır, reklam şu şekildedir: *Aydede aybaşında çıkıyor.*

"Türkiye'nin en nezih ve en zarif resimli mizah gazetesidir. En büyük mizah muharrirlerinin ve mizah şairlerinin eserlerini muhtevidir. İlk nüshasında (Cem)'in (Bu Cümleye bir daha bakılacak.) kıymedar bir karikatürü de

9 Şengül Altınal, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992, s. 23.

10 Melhame-i Kübra: Atatürk'ün Sakarya Meydan Muharebesine nitelendirdiği, "çok büyük ve kanlı savaş" anlamlarını karşılayan kelimedir.

11 Doğramacıoğlu, a.d.g, s. 67.

vardır. (Peyam-ı Sabah 19 Aralık 1921 (19 Kanunuevvel 1337), Sayı: 11522-1092)!" Gazetenin başlığında hilal şeklinde bir ay bulunur ve bu ay Refik Halid Karay'dır.

Aydede Gazetesi birinci yayın döneminde yani 2 Ocak 1922 tarihinden 9 Kasım 1922'ye kadar 90 sayı yayınlanmıştır. İkinci yayın döneminde ise 1948'den 1949'a kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Gazete haftanın Pazartesi ve Perşembe günleri haftada iki kez Sabah Matbaası'nda çıkartılmıştır. İlk sayısında hedeflenen satış miktarına ulaşan *Aydede Gazetesi*, herhangi bir süreli yayının çıkmasının bir hayli zor olduğu dönem içerisinde sansürle karşı karşıya kalmamıştır. Ayrıca dönemin Padişahı Sultan Vahdettin de iki yüz lira ödeyerek gazeteye abone olanlardan biridir. Halktan ve aydın kesimden çok sayıda taraftar toplayan bu başarılı mizah gazetesinde, Reşat Nuri (Güntekin), Abdülbaki Fevzi, Halil Nihat (Boztepe), Enis Behiç (Koryürek), Güzide Sabri Osman Cemal (Kaygılı), Selami İzzet (Sedes), Yusuf Ziya (Ortaç) ve Orhan Seyfi (Orhon) gibi kişilerin de gazetede yazıları bulunmuştur.¹² *Aydede Gazetesi* tüm yayın hayatı süresince iğneleyici sözler içermesine nazaran ağır bir şekilde yergiler barındırmayan bir mizah gazetesidir. Refik Halid Karay *Aydede* gazetesinde son sayısı olan "Nakş-ı Berab" başlığı altında tüm yazılarını "Aydede" imzası ile birlikte yazıya geçirmiştir. Ayrıca Refik Halid Karay, "Aydede" mahlası ile birlikte "Refik Halid" ve "Kirpi" imzalarıyla da yazılar yayınlamıştır. *Aydede dergisinde* öykü, fıkra, sohbet, piyes ve anı gibi çok farklı türlerde yazılar çıkmıştır.¹³ Yine bu dönem içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türk birlikleri Milli Mücadele ile sürdürüyordur. Yunan birlikleri, Sakarya Meydan Muharebesinin ardından geriye doğru çekiliyorlardı. Büyük Taarruz ile birlikte Türk kuvvetleri Yunanlara son darbeyi vurmuş olacaktır. Refik Halid Karay 26 Ağustos ve 18 Eylül 1922 tarihleri arasındaki Büyük Taarruz veya diğer adı ile Başkomutanlık Meydan Muharebesini 7 Eylül 1922'de *Aydede* gazetesinde kaleme almıştır. Türk ordusunun bu muharebedeki muvaffakiyetinin ardından Milli Mücadele destekli yazılar yayınlamıştır. Refik Halid Karay, İstiklal Harbi sonrası 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi görüşmeleri Türkiye için büyük önem taşıdığından dolayı takipçisi olmuştur. Bunun doğrultuda mütarekenin ardından Milli Mücadelenin muhalifi olduğundan dolayı muhalif ve

12 Gökhan Demirkol, *Kurtuluş Savaşı'nda Mizahın İki Cephesi: Güler yüz, Aydede'ye Karşı, İletişim ve Kuram Dergisi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Ankara, 2015, s. 149.

13 Yenal Ünal, "Aydede 1922-1", *Akademik Düşünce Dergisi*, İstanbul, 2022 s. 77.

milliciler arasında bir çatışmanın olacağına da farkındadır. Türk Kurtuluş Mücadelesinin kazanılmasından sonra *Aydede Gazetesi* kapanmıştır. Gazetenin sahibi ve başyazarı olan Refik Halid Karay da yurtdışına kaçmıştır.¹⁴

Ek olarak ilk süreli mizah yayın örneği 1869 yılında Terakki gazetesinin ilavesi olarak yayımlanan “*Terakki Eğlence*” adındaki ilavedir. Ayrıca Terakki gazetesinin bir diğer mizah içerikli gazete yayımlayan ilavesi de *Letaif-i Asar*’dır. Bu iki yayın 1872’ye kadar yayın hayatını sürdürmüştür. 1870 yılında ise Teodor Kasap¹⁵’ın “*Diyojen*” adındaki mizah gazetesi, Osmanlı tarihindeki ilk mizah gazetesi özelliğini taşır. Sonrasında Çingirak, Hayal, Larife vb. gibi mizah gazeteleri de yayınlanmıştır. 1876-1909 Sultan II. Abdülhamit döneminde Jön Türkler’in bu doğrultuda çalışmaları bulunur. Meşrutiyetin ilanı sonrasında 730 kadar imtiyaz başvurusu vardır. 1914’e gelindiğinde bu sayı 1600’lere çıkmıştır. *Karagöz, Hacivat, Davul, Eşek, Kalem, El-Üfürük, Mahkûm ve Kibar* gibi mizah gazeteleri ve dergiler bu dönemin önde gelen çalışmalarındandır.¹⁶ “Milli Mücadele” (1918-1923) adı verilen ve Türk Milleti’nin kurtuluş mücadelesi olarak görülen bu dönemde ise Türk basınına “Milli Mücadeleyi Destekleyenler” ve “Milli Mücadeleye Muhalifler” olarak adlandırmak gerekir.¹⁷ Yine bu süre içerisinde yirmiden fazla mizahi gazete ve dergi yayınlanmıştır.¹⁸ Örneğin “Milli Mücadeleyi Destekleyenler” olarak adlandırdığımız yayınlar Takvim-i Vakayi, Tevhid-i Efkâr, İleri, Vakit, İkdam ve Vatan gazeteleri gibidir. “Milli Mücadeleye Muhalifler” olarak adlandırdığımız yayınlar ise Diken ve Züm-rüt gibi gazetelerdir. İstanbul’da çalışma sürdüren yayınların birçoğu Milli Mücadele’yi destekler. Yine bunun dahilinde İstanbul’da Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Büyük Millet Meclisi, Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele gibi hususlarda gazetelere sansür uygulattığı da bilinir.¹⁹ Bunun sebebini Mustafa Kemal’in İzmir’de gazeteciler ile yaptığı müzakerattaki ifadeleri ile daha iyi bir şekilde anlayabiliriz. İfadeleri şöyledir: “*Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin kendisini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyet’in etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir*

14 Levent Cantek, Muhalefet Defteri: Türkiye’de Mizah Dergileri ve Karikatür, s. 11.

15 Teodor Kasap, (1835-1897) Osmanlı Devleti’nin entelektüellerindenidir ve Rum asıllıdır. Ayrıca gazeteci, yazar ve çevirmendir.

16 Sadık Çetin, *Osmanlı Mizah Basınında Maarif*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2022, s. 321.

17 Demirkol, a.g.d, s. 141.

18 Yaşar Zorlu, *Mütareke İstanbul’unda Mizah Gazetesi “Alay” ve Politik Tavrı*, Erciyes Üniversitesi, 2015, s. S.16.

19 Muhammed Emre Şişman, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Milli Mücadele Döneminde İsyancılar (1920-1921)* Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s. 3.

*zihniyet kalesi. Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyet'in hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve tesanüt içinde bulunması bir zaruret. Gerçekleri, milletin kulağına ve vicdanına lüzumu gibi ulaştırmakta basının vazifesi çok mühimdir.*²⁰

1. Bölüm: 1922 yılının Ocak ayında Çıkan Aydede Gazetesinin Ön Sayfasının Transkripsiyonu

Aydede Gazetesi 2 Ocak 1922²¹

Meslek Bahsi

Deveye Sormuşlar:

Yokuş mu seversin, demişler, inişi mi? Bu ikisinin ortası yok mu, yahud, düz başınım mı yıkıldı? Demiş... bu fıkra malumdur. Fakat daha akıllı bir deveye aynı suali: Yokuşu mu seversin, yoksa inişi mi? Diye sordukları zaman daha hoş bir cevap vermiş:

Allah üçünün de belasını versin! Canım, demişler, biz sana iki sual sorduk, sen üçüne cevap veriyorsun, üçüncüsü de nedir? Düzü unuttunuz mu? Demiş, günlerce çöl ortasında bitip tükenmeden düz gitmek de sanki hoş bir şey mi?

Onun gibi banada:

İttihatçılığı mı seversin, ihtilafçılığı mı?

Deseler o akıllı deve gibi:

Allah üçünün de hakkından gelsin! Diyeceğim... malum, üçüncüsü de millicilik... Ankara ovalarında bitip tükenmeyen seferlerle yeknesak yaşamak da sanki hoş bir şey mi? İttihatçılık yokuş, ihtilafçılık iniş ise millicilik de çöl, düzlük, ovadır. İşte bu hikmete mebnidir ki (aydede) akıllı veya akıllanmış deve gibi bu üç yolda hevesiz, bu üç gidişden ve yürüyüşden de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebi ve mizahi, yani mizahi, nezih ve eğlenceli bir yol takip edecek ne onu ne beni ne ötekini, benimsemeyecek, her yolun kabahatini yüzüne vuracak, hülasa hiçbir şahsın, hiçbir deveci

20 Hayati Tüfekçioğlu, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını* (Hakimiyet-i Milliye 1.12.1928 – 31.12.1929), s. 46,47.

21 Bu gazetenin transkripsiyonu Mevlüt Niğdelioğlu'na aittir. Aynı zamanda Ayşe Yazıcıoğlu The Portrait of Istanbul in 1922 as Extrated from Aydede (Man in the Moon) Comics Periodical adlı çalışmasında da gazetenin transkripsiyonunu yapmıştır. Bakınız. Yazıcıoğlu, Ayşe, The Portrait of Istanbul in 1922 as Extrated from Aydede (Man in the Moon) Comics Periodical, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010.

ile hiçbir kervanın yükünü sırtında taşımayacak, gönlünü ferah ve neşeli tutacak... Binaenaleyh ona:

İttihadçılığı mı sorsan, yoksa itilafçılığı mı?

Diyecek olurlarsa, yokuşdan, inişden ve sonu gelmez çölden bahsedilmiş gibi vereceği cevap şu olacaktır:

Üçünün de hakkından Allah gelsin! Üçünü de Allah ıslah etsin!

Minare Tepesinden

Geçen sabah Eminönü'nden geçerken gözüm iki caminin minaresine ilişti. Karayel (alem) in altındaki kurşunları kaldırıb atmış, minarenin tepesini çırcıplak bırakmıştı. Derhal:

Oraya kim, hangi akıllı çıkılda bunu tamir edecek?

Diye düşündüm ve mütehayyir kaldım. Dün sabah bakdım ki biri çıkmış... Evet, bir adam boşlukda, o yükseklikde, şerefeye değil ha, minarenin tepesine konmuş, kemal-i sükûn ve emniyetle çalışıyor. Ben diyeyim doksan arşın, siz diyiniz yüz yirmi metre... Orada nasıl durabiliyor, nasıl çalışabiliyor ve bunun bu tüyler ürpertici, baş döndürücü, mahuf, müdhiş, mahluk mühlik sanatına mukabil kaç para alıyor... Vallahi zihnime durgunluk geldi. Bana canımı bağışlayub sened-i hakanisini verseler yine o işi beceremezdim. Tepedeki yaldızlı aya bir ip atmışlar, işçi bu ipe bağlı, ayakları boş kaldı, meşguldü. Filvaki bazı vapurlarda bacalara tünemiş veya burdalara asılmış boyacılar ve kalafatçılar görürüz ama o yükseklik nerede, bu boy nerede? Hem vapurun altı deniz, bunun ki ise mermer... Aksi gibi yağmurda çiseliyor, fena, sert, soğuk bir poyrazda esiyordu. Başım havada, gözlerimi şu canbaz, perendebaz ve gözü yılmaz kurşun kaplayıcıdan ayırmıyordum ki... Bu seyne mukabil sanki kaç kuruş, kaç lira alacaktı? Nihayet beş, on, on beş liradan ibaret değil mi?... Aman Yarabbi, on beş lira için oraya ıslanmaya razı olmak... Değil iş görmek için, hatta maharet göstermek için çıksa idi bile seyrine bakanlardan sudan birkaç yüz lira toplaması işden sayılmazdı! Ona bakdıkca şu birkaç satır yazı için aldığım paradan mahcubiyet duyuyordum. Artık ben, alnımın teriyle hak ettiğim şu azıcık paradan hicaba düşersem hiç zahmetsiz para kazananların ona bakkarken, minare boyu yere geçmeleri lazım gelmez miydi? Mesela İsviçre Leysin diyenler ve bela-i zahmet ve bela-i himmet dercib ettiği mübalağadan dolayı kahrolması icab etmezmiydi?

Ayan-ı Kiramda hallerine hepimizden fazla şükr eylememeyi mi idiler?

Minare üzerindeki adamın seyrine öyle dalmış, bu düşüncelerle kendimden öyle geçmiş ve nnerede bulunduğumu öyle unutmuşdum ki biri kolumdan çekmese idi, süratle geçen bir otomobilin altında az daha yamyası kalacaktım. Tehlikeyi geçiştirir geçiştirmez kendi kendime şöyle söyledim: Meğerse minare tepesindeki işçi düz yolda kendi adamından daha az tehlikeye maruz imiş!

Bana öyle geldi ki, şayed çiğnense idim, minaredeki ziruh kuş bakışı şöyle seyrettikten sonra! Şükür Allahım, iyiki aşağıda değildim! Diyecek ve cesedim camie nakledilirken o türkü çağırarak tepede işine bila-i fütur ve bila-i tehlike devam edecekti!

Nasreddin Hoca ile Mektub

Bir gün hocaya bir adam gelir, elinde bir mektub hoca yazısına bakıb derki: bunu okuyamam! Ne ya... Çünkü acemce bu; beni bu işde mazur tut; başkasına göster, okut elindeki bu mektubu!

Herif cahil, söz anlamaz: Tü! Yazıklar olsun hoca, başındaki şu koskoca kavuğdan utan biraz! Hoca, çıkarub kovuğu derki: Oğlum, etme hid-det. Eğer bundaysa keramet, sen başına giyde oku!

Orhan Seyfi.

Hayat bir zar oyunudur:

Cem Bey benim işim bu: boş atıp dolu tutmak!... Fakat (vahdet) de dolu atdım, bomboş çıkdım...

1.3 Aydede 9 Ocak 1922

Fıkralarımız

(Aydede) nin intişarından ve muvaffakiyete nailetinden beri hayli zaat beni ziyarete geldikce veya yolda gördükce:

Nasıl, sana neşret diye söylemedik mi? Bak, fena mı etdik? Diyerek icazlarını mazhar-ı iltifat ediyorlar. Halbuki ben bunlardan hiçbirinin bana hiçbir mekan ve hiçbir zaman böyle, bu kayağın bir tavsiyede bulduklarını tahattur edemiyorum. Anlaşılan gazete şayed şu rafta nail olmasa idi de deste deste sorulacağı yerde camekanlarda sürüm sürüm sürünse idi ziyaretime geldikçe ve yolda gördükçe, aynı zaat:

Nasıl sana neşr etme diye söylemedik mi? Bak fena mı demişiz! Diyecekler, yani akıl, feraset, ve zekalarının daima yenmekden çok üstün olduğunu isbata çalışacaklar, kendilerini vaziyet iyi veya fena ne çıkarsa ondan bir hisse-i gurur ayıracaklarmış... Asıl gururu dün odama ahbablardan biri pür-i şevk ve serur girdi: Öp elimi dedi, ilk defa bu gazete fikrini sana ben verdim, hatırlarsan, durma, çıkar demişdim! Dedi.

Alıklaşp kaldım. Bu zat gazete fikrinin en şedid marizi idi, beni bu yana: Yürümez! Sönmez! Geçmez' yaşamaz! Satılmaz! Alınmaz! Para etmez!

Ayarında elli altmış aded nafi ve nahi faalleriyle fikrimden çevirmeye çalışırdı. Şimdi, bizzat kendimi eşhad ederek ne paralık, ne haluskar, ne şevkaver bir suretde tebdil-i fikir ediyor, nasıl apaşikar dönüveriyordum.

Ben cevabımı şaşırılmışdım:

Teşekkür ederim, teşekkür ederim! Diyordum, o, hala hatırladın a! Hatırla hatırla! Diye kandırmaya çabalıyordu. Şayed dalgınca bir adam olsa idim belkide bu ahbabın o ilk aksi ikazını unutarak, şu yepyeni iltifatıyla bekam, kendisini şu fakirin ilk mürevvici ve müşevviki ad ederek minnetderane ellerine sarılacaktım! Ah, siyasetde de böyle değilmi? Ne azali Ne yaman, ne yahşi harb tarafdarları mütareke hengamında:

Biz bu iş yürümez demiyor muyduk? Feryadlarla en keskin, en sert, en dönmez sulh bir tarafdarlarımızı gölgede bırakmışlardı. Onun için Ankara rüeasına tavsiye ederim. Benim gazete işinde yakışık almazdı ama onlar imzalı birer sened alsınlar, dosyada hıfz etsinler; zira insanlar fikirlerinin ari olmakdan ziyade anlaşıldıkları neticenin tarafdarı oluyorlar. Yürüdüğü müddetce bir işe: EyvAllah!

Diyorlar, yürümedimi ağızlarında İllallah! Hazır!

Caka

Bedenimizde biraz küt kaldıysa biz hala onu boşa, havaya, hiçe, lahvolub kabilinden saçma işlere sarf ediyoruz, bir türlü şu nümayiş gösteriş, caka denen baiyeden beliyeden yakamızı kurtaramıyoruz. Hayatımız da da bu, böyle... resmiyette de öyle! Mütarekeden sonra bile yepyeni otomobiller alan daireler ve borç gırtlacağına çıkmışken haftada iki akşam evinde saz meclisleri yapan adamlar gördük...

Ne iradeler ve ne akarlar araba parasına, kürklü paltoya ve fanuslarla parkelere sarf olundu! Geçen gün köprüden geçiyordum. Memurlar, bermutad kadınlara saldırıyorlar, erkekleri yakalarından çekiyorlar, güya,

sükut, yağmur, bir felaketli izdiham ortasında kuruşları toplamaya uğraşıyorlardı. Zihnim o dakikada şehremanetinin hal-i pürmelaliyle, o katmer katmer burcuları, salkım salkım su-i istimalleri, mahalın, mecuf ve zaiyatıyla meşguldü: İşte bir daireki maaşını vermekten borcunu ödemekten ve ödünç para bulmaktan aciz... derdine derman yok, başını taşdan taşa vuruyor, anlayıp ah uzar e1diyor, içler acısı bir hal.. Bundan ötesi sağlık! Ben bunları düşünürken yaman bir seda-yı ikaz kulağımda gürlledi, hemen sağa kaçtım: Bir otomobil düdüğüyle halkı çil yavrusu gibi dağıtarak, bir haşmet geçib gitdi.

Bu geçen şehremanetinin otomobili idi! Tahlefik olmak üzere nakl ederler: Bir sis esnasında idare-i mahsusa vapurlarından biri adalardan kalkmış, boyuna dolarak çal çal köpürmeye geliyormuş, ama ne düdük çalmış, dakikada bir, belaihta... vapur tam saray birunini bulmuş, birden bire geminin alt merdiveninden göğüsü açık kolları çıplak, uçarı, zıpır bir adam peyda olmuş bu vapurun mıknaatısı imişi şmyle başını kaldırıp kapdana, bir hiddet seslenmiş:

Kazanda dört lira istim kaldıydı, sende onu düdüğe tüketdin! Demiş. Onun gibi şehremaneti başda olmak üzere bizlerde cebimizde ve elimizde kalan dört parça mal, mülk, ve parayı düdüğe, yani boşa, havaya, hiçe anlamış ve gösteriş sarf ediyoruz, öyle tüketemiyoruz!

Rıza Tevfik Beğden Halil Nihad Beğe

Ey oğul, hiddetin vız gelir bana, vaktiyle söyledim: Ben bir kayayım!

Düşmanım arttdıkca hız gelir bana,

Kulunca aksamış, eskimeyeyim!

Kimseden korkmuyorum. Açıkdır işim, şimdi tam gidişdir benim gidişim, bazı ? Rıza, bazı duruşum, bazı sorarım, bazı yayayım!

Haydi itiraf et ey laz şair, varmı Rıza gibi bir saz şairi, hala bana çatan o kaz şairi idam sırasında nasıl sayayım?!

1.6 Aydede Gazetesi 19 Ocak 1922

Gevşeme

Zannediyorum ki artık benimle beraber herkes bunu görüyor, görebiliyor: Ne varsa kavuşmaka, esnemeğe, şiddet, kuvvet ve ehemmiyetini kaybetmeye başladı. Evet, nerede bir sene, on sene evvelki hal, nerede bu

gün ki vaziyet? Misal beş sene evvel kabil miydi bir ittihatçının yanında ağız açıb da bir Talat Paşayı, bir Kara Kemal Beği, bir Doktor Nazımı tenkid edeceksiniz. Zenbereniz boşanmış gibi birinden fırlar, başına kan sıçrar, bedeninin veterbiyesinin müsaadesi tesbitinde üzerinize hücum ederek yapmadığını bırakmaz,söylemediği kalmazdı. Herhalde o yerden sapasağlam, fütursuz çıkmak size mir olmazdı. Ya dövülür ya dövüşür ya kovulur, ya kudururdunuz! Halbuki bugün, le hulmed aşığı yukarı ittihatçılarda sohbet mümkün... meh diyip çekişdiriyorlar, tenkide dayanıyorlar. Yani gevşemişler!

Muhaliflerde öyle ya: vaktiyle mesela fah filosuyla fah şubesinde iki kişinin, yani bir ittihatçı ile bir ihtilafcının yan yana, omuz omuza tatlı tatlı, kavgasız ve patırdısız konuşarak yolda gitdiklerine kabil değil tesadüf edemezsiniz, birbirlerine kahveden kahveye kin ve husumetle dolgun nazarlar fırlatırlar, haklarında sehpa ile zindan tahayyülatına germi verib kanlı bıçaklı, düşmancasına yaşarlardı: Halbuki şimdi bakıyorum bazende tali kol kola pekala dolaşıyorlar, pekala muhaliflerde eski rakibleriyle uzlaşib konuşuyorlar. Yani onlarda gevşemişler !

Hoş benim tedkikime göre sade bu iki eski düşman değil, Anadolu'dakilerde gevşek! Nerede o istiklal mahkemeleri, nerede o yüksekden atışlar, nerede o tenkimeler tedmirler...

şöyle kelahlarını önlerine koyub makul bir düşünce dalmış gibi görünüyorlar. ? az zamanda bunlarda gevşemişler!

Gazetecilerde aynı halde: Hemen hemen hepsi süt dökmüş kedi gibi köşelerinde oturuyorlar, tarizler azaldı, tarizler durdu, sahife boyu resimlerin, altı sütun üzerine başakların ise modası geçti... Kimi hikayeye, kimi mizaha kimi makaleye kendisini verdi. Yani muharrirlerde gevşediler!

Hülasa, bir gevşeklikdir gidiyor! Herkes de bir esneme, bir gerinme, bir bitablık li olur şey değil... Muvaffaklar esneyor, muhalifler esneyor, Kemaliler esneyor, bitaraflar esneyor, memurlar esneyor, dükkancılar esniyor, hayat bir esnemenen ibaret kaldı: Hatta şimdi şu satırları yazarken ben esneyorum, koltuktaki kedim esneyor, aşağıdaki hizmetçi esneyor, sokakda ekmekcinin bargiri esneyor, kapıda sütcü esneyor, evin harab temelleri esneyor, muhakkak otururken siz de esneyeceksiniz!Eminim ki aynı dakikada aşıklar maşukalarıyla diz dize, hocalar şakirdeleriyle karşı karşıya, esnaf müşterileriyle yüz yüze, polisler mücrimlerle göz göze bile esnemkle meşguldürler. Bu esnemelerde çene kemiklerimiz dayanabilirse ne

mutlu! On dört sene mütemadiyen boş yere çırpındık, düvöşdük, işte nihayet bekenilen başa geldi insan, hayvan, eşya, memleketde ne varsa hep birden gevşedik!

Bir Kehanet

Hatırında kaldığına göre Amerikalı bir alim bu sene gayet az yağmur yağacağını iddia etmiş ve bir kıtlığa doğru gidiğimizi haber vermişti. Gök boşa şayığbeyi bol bol yağmurlarla bir aydır fiilen ve katiiyen tezkib ediyor. İsterdim ki bila- mucib kainatın işine karışan bu herze vekil-i mütefennini kollarından tutub yağmurlu, çamurlu, berbar bir günde Haydarpaşa vapurundan çıkarıb köprüye koyuvereyim... İstedığı tarafa gitsin, ister Karaköye, ister Eminönüne... Ayakları dirseklerine kadar çamurda, yağmura ilaveten damlarda, oluklarda ve levhalarda toplanıb dolgun sular mütemadiyen sayesinde serpilerek şemsiyelerle mücadele ede ede, tramvaydann kaçayım derken araba tekerleklerine sürüne sürüne, otomobil zifoslarıyla maluma, şöyle bir Sirkeci'ye kadar gitsin... Su iliklerine işlediği, rütubet ciğerlerine geçdiği ve yağmur paçalarından sızdığı anda ona sorayım: Ne dersiniz, alim, efendi, bu sene kıtlık olacak mı?

Eminim ki allame bir daha semavetin işine müdahale etmemek için orada hak yolunu kabul eder, tövbe ve istiğfar ederdi. Fakat Amerika'da tufanda olsa adamın umrunda değildir: Asfalt yaya kaldırımlarında tıkr tıkr ve rahat rahat giderken elbette işlediği günahın farkında bile olmaz ve yağmur bu sene az mı yağdı, .pl öi yağdı, düşünmeğe bile vesile bulmazdı. Yağmurun azlığını çokluğunu bir aydan beri damının üzerine dört tenekeci çıkarılda hala sızıntının önünü alamayan ve öksürükden boğulan bizim gibi bedbahtlar, İstanbul sakini bilir!

Aydede

Şairlere Dair

Abdülhak Şinasi'ye

Var mı şairler içine çıkacak bir nasiye meydan okumak için Abdülhak Şinasi'ye!

Gerçi sazı eline kırkından sonra aldı fakat Faruk Nafi'den bile makmül çaldı!

Bir kere vecde gelub şöyle dedi mi: Hey, hey!.. Yanında yaya kalır Türk şairi Emin

Beğ

İleriyi yarını geldi haraca kesdi, şair olmak beğimin nerden aklına esdi!
Bir meydana çıktı ki, alt üst oldu işimiz, yay düştü elimizden, kırıldı kırışmaz!

Geçende Nihad ona galiba rustan demiş, bir küçücük saksıya yanı-
lıb bostan demiş!..

Kanber

Efkar-ı Umumiye ve Delili

İlerisini görüyor gibiyi. Kalbe doğru çıkacağız beyim!
Çıkmazsak ayıb, baksana derd-i vatanla aradın, iğne ipliğe döndün!

2.2. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 11 Ocak 1922

Üçüncü sene numero: - 401- nüshası: her yerde beş guruşdur.

Bir hafta evvelki nüshalar yirmi guruşdur.

Umur-i tahririye için baş muharrir ve umur-i idare için idare müdü-
riyetine müracaat olunur.

Ankara 12 Cemaziyelevvel 1340

Çarşamba 11 Kanunusani 1338 1922

İdarehane: Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Matbaa ve İdarehanesi

Abone şeraiti

3 aylık 380 – yoktur.

6 aylık 680 – 1000

Senelik 1900

Memalik-i Ecnebiyye

İlanat ücretleri idare müdürüyle kararlaştırılır.

Asker Geçerken

Zirvesi hal-i ecdad burclarının mehabetiyle ecdad-ı akrend bu gün-
der bir şelale gibi ? kazılmış anıları andıran bu eski ? ininde seni görünce
hangi yerden ve hangi tarihten akıb geldiğini ruhum kamaşarak sezdim.
Bakma, gözler süruri sensin, kalbler füruru sensin!... Toprağımız, sen geç-
ken, üstünde hangi civanmerd kuvveti taşıdığını nasıl uğultuyla titreyerek

deviriyor, ve huruşundan ayaklarının altında adeta köpürecek gibi oluyorsa, emin ol ey gazalar şöhreti, ey ateşler alını, ey vatanlar dermanı güzergahında kalblerde artık göğüslere sığmayacak gibi dalgalıyor, kudretini tatmak için, canına basmak için bir an o topraklarla bir olmak diliyor!... Zira ? sendedir, sanki yedi asırdır kıtadan kıtaya aşan bir yörüksün!...

Hala bir taş üstünde solumdan, hala elini silahından çekib bağrının terini kurulumadın! Özün hangi mademiyle yoğruldu ki hala seni bir şey bükmüyor ve eğemiyor!... Yeryüzüne çıkmış mezarlar sanılacak basık ve ziyasız toprak ?, toprakdan yumuşak olmayan yataklar, ucu ufuklarda bile tükenmeyen boş yollar, bu susuz ve gölgesiz yerlerde saatlerden ve mesafelerden bihaber giden bir ağır kervanlar, çok defa katıksız, hatta ayranısız kalan siyah ekmek, birinin sonu öbürkünün ucundakinin sıcak ve soğuk iklimler muharebesi, ve en acısı bir tek isim bile söyleyemeyen dilsiz ve hatırasız mezar taşları!... Ey gürültüsü dokuz yüz yıldır dünyayı tutan Türk Askeri! Dokuz asırlık sernüviştin yalnız bu iken şu cefalar yekun içinde hala dimdik, hala kas katı, hala bıkmamış, yılmamış, hala coşkun ve hala ateşin sen!... Seni arzın tanıdığı en devamlı kuvvet, hayat ve cefa denen kuvvetlerin bile kıramadığı kuvvet diye seyrettim!...

Dokuz asırda sen ? ve bütün kahinat sana karşı bir yanda uğraşdınız.

Yoklukdan harikalar, vahdetinden ? çıkardık! Nice bin keramet gösterdin! Seninle başa çıkamayanlar, seninle bağdaşamayanlar hala seni yıpratmağa, büyük (bu yani) iki büklüm edib alını toprağa sürmeğe çalışıyorlar! Fakat Allah'dan başka henüz hiçbir kudrete kendini eğmeyen başka göğe kalkıkdı!

Yüzündeki gazub vakar ve mütevekkil temkin: Pek iyi, yedi asırlık cidalın neticesi boşa mı çıkacak? Sualdi! O sert yürüyüşün, sağlam omuzundan göğe çelik parmaklar gibi kalkan süngülerin bir zafer gününde: "Hayır" varız ve kurtaracağız, diyen, bir ateşin arzu idi. Bu arzu müyemadiyen içinden çıktığın, cesaretini hülasa etdiğin, hayatın uğruna hayatını vakfettiğin milletindir.

Onu bir arslan inkiyadıyla, en acıklı millet günlerinin yasını en parlak millet günlerinin şevkine tebdil eden eski menkıbeler ve tarihi celadeller varna başkumandanına bir yaylım ateş gibi, merhabalarla te'yid edilmiş ruhlarda tunc akisler doğuruyordu.

Derin bir canlı sükut ortasında, madenden ahenkler arasında toprağı ve kalbleri titreterek İnönü gününde işte böyle geçdik!...

Sanki Karacahisar, Bolayır, İstanbul, Mohac, Zigetvar, ?, Varadin, Plevne, İşkodra, Yanya, Edirne, Çanakkale, ?, İnönü, Kütahya, Sakarya ne bileyim, nefeslere ve göğüslere sığmayan daha nice kızıl ? Şehidlerinin ayağa kalkmış ruhu ?

Adımlarına ? mensub musikiler değil, gök gürültüleri, tabiatın vavey-laları ahenk tutmalıydı! Ve altında gezdiğin gök üstüne basdığın toprak ol-malıydı!... Fakat olsun! Ma'na ki iman edenler basdığın çamurlu toprağa, ateş gibi kızgını demir gibi cesedinin ve yura gibi ruhunun bu vefakar yol-daşına dudaklarını minnetle korlar, hürmetle sürerler ey Türk Askeri!...

O Günden Sonra Büsbütün Başka Bir Devir Başladı...

İsmet Paşa Hazretleri, Hakimiyet-i Milliye'yi unutmadı ve dün sabaha karşı kalbi kadar büyük sözlerini de aldık bize diyor ki:

Dün, büyük günü tebcil ederken İsmet Paşa Hazretlerinin kıymetli sözlerinin ? olmasına karşı bir tar duyuruk ve kendimizi tutamadık, çünkü karilerimizde bu teessür ile beraberdi. İsmet Paşa Hazretlerinin Hakimi-yet-i Milliyeyi unutmayacağımı biliyorduk, onun içindir ki son dakikada da behemahal telgraf alacağımızı yazmış idik. İsmet Paşa Hazretlerinin telgrafı geldi, fakat gazetemize gelmeden çıkmışdı. Onun için birgün te-hhürle garb cephesi kumandanımızın çok aziz sözlerini aynen derc edi-yoruz Paşa Hazretleri telgraflarında diyorlar ki:

1337 senesi teşriniasni nihayetinde nizam aleyhdarları isyan kararı okunuyordu. Bütün kuvvet buydu. Onbirinci fırka elde bulunan iki alayını derhal İnönü'ne tevcih etdi. Otuz altı saatde seksen kikometre yürüdük-den sonra şimendifere bindiler. Altmış birinci fırka bütün orduyu yalnız bir alayla tutmayı deruhde eyledi. Dördüncü fırkanın ateşli kumandanı Şe-hid Nazım Bey bir alayıyla Ankara'dan düşmanı en evvel karşılamaya gi-diyordu dokuz, on kanunisani günleri Kovalca tepelerinde ve Kütahya'da düşmanın o zamana kadar görmediği metinane meyusane harbler oldu. On kanunisani akşamı Yunanlılar bazı mevziler kapatdılar fakat yeni bir cephe karşısında iradelerini kaybetdiler. On bi kanunisani günü ric'at edi-yorlardı. Yunanlarla beraber maddeten ? dahilen ve harcın bize musallat olmuş olan bütün düşmanlar ricat ediyordu. Davamız en büyük tehlike? mahiyetdeki kudsiyet ve milletimizin ruhundaki fazilet kuvvetiyle galebe etmiş idi, büsbütün yeni bir devir başladı.

10-1-28

İsmet

Resmi Geçid

Dün haber verdiğimiz resmi geçid bugün şehri canlandırdı ve sevindirdi. Bu büyük günün hatırası her çehrede görülüyor, şehir her günkü halinden bir başkalık içinde bulunuyordu. Daha öğle sıralarında, daha evvelerden şehir içinde ? asker kıtalarının hareketi, muzikasına başlamışdı. Badezval saat onüçde yapılacak resmi geçid hazırlığı kuruluyordu. İki ? bir jandarma ve polis müfrezesi Büyük Millet Meclisinin kapısının tarafında mahiz-i mevki etdiler.

Millet bahçesi, bahçe kapısının önü, taşhan meydanlığının kendileri (katarları) küme küme binlerce halkla dolmuşdu. Herkes kahraman askerlerimizin geçid resmini seyretmek için ulvi ve vatanperverane bir heyecan içinde askerın vüruduna intizar ediyordu. Mebusun keram ? bahçede ? meclis binasının balkonlarında bulunmakda idi. Heyet-i Vekileye ? zevat ? meclise gelmişlerdi.Saat üçü çeyrek geçe uzaklarda işidilen musika sesini sevili askerlerimizin gelmekte olduğunu işaret ediyordu. Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle ? bir kısmı meclis binasına yakın olan ikinci bahçe kapısı önüne geldiler.Saat üçü çeyrek geçiyordu ? ? olduğu halde kıtaat Taşhan önünde dalgalanarak bakına başlamışdı. Musika geldi ve meclis önünde durdu. Askeri kıtaalarda birer birer mebuslarımızın ve halkınalkışları arasında geçiyordu. Başkumandan Paşa Hazretlerinin hizasına gelince her kıtaanın başları çevriliyordu. Kahraman askerlerin gözlerinden tarih mecmualarını yaldızlayan ? levhalarını meydana getiren ? ? ruh-u milli bakıyordu. Başkumandan Paşa Hazretleri ? güzel giyinmiş,(gitmiş?) gürbüz, çevik sakirlerin her kıtaasına kelimesiyle leffende bulundu, yüreklerden kopan ve taşan ve bir ağızdan – söylenen ? kelimenin kahraman gulgulesiyle askerler mukabele ediyorlardı.

Herkes memnun ve müteheyyiç şu ulvi lehvayı seyrederken insanın farkına, bu milletin nasıl harikalar yapmağa müstaid, olmaz karalardan mürekkebe olduğu geliyordu.

2.3 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 15 Ocak 1922

Üçüncü sene numero: - 401- nüshası: her yerde beş guruşdur.

Bir hafta evvelki nüshalar yirmi guruşdur.

Umur-i tahririye için baş muharrir ve umur-i idare için idare müdüriyetine müracaat olunur.

Ankara 16 Cemaziyelevvel 1340

Pazar 15 Kanunusani 1338 1922

İdarehane: Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Matbaa ve İdarehanesi

Abone şeraiti

3 aylık 380 – yoktur.

6 aylık 680 – 1000

Senelik 1900

Memalik-i Ecnebiyye

İlanat ücretleri idare müdürüyle kararlaştırılır.

Yeni Müdafaa-i Milliye Vekilimiz

Dün Büyük Millet Meclisi, Perşembe günü verilen iki ? kolordu kumandanlarımızdan Karesi mebusu Kazım Paşa²² Hazretlerini 147 rey ile Müdafaa-i Milliye Vekaletine intihab eyledi. Kazım Paşa Hazretleri gerek orduda ve gerek halk arasında büyük bir şöhret ve muhit kazanmış ve hareket-i milliyenin tabiiyetde ve İzmir'e düşman ayağı ilk basdığı anda faaliyete başlamış ve bu suretle Anadolu hükümetini vukuatini kuranların başında fazla bulunmuşdur. Kazım Paşa Hazretleri zekası, yılmak bilmez azmi ve askerliğindeki kudreti ile temeyyüz eden kumandanlarımızdan olduğunu birçok defalar ve bilhassa Sakarya Harbinde göstermişlerdir. Müşareileyhin Müdafaa-i Milliye Vekaletinde bu azim ve zekasıyla pek büyük hizmetler edeceğine tamamıyla kani bulunmaktayız. Bu vesile ile Kazım Paşa Hazretlerinin tercüme-i haliyle son zamanlardaki ? hazretleri hakkında muhtasar malumat vereceğiz:Kazım Paşa Köprülü'de tevellüd etmiş olub süvari miralaylardan İsmail Bey'in mahdumudur. İlk tahsilini Manastır İdadi Askeriyesinde ikmal eyledikten sonra İstanbul Harbiye mektebinden 1318'de Erkan-ı Harbiye Yüzbaşılığı ? etmiştir. Meşrutiyete kadar Rumelili'nde eşkiya takibinde büyük fedakarlıklarda bulunmuş ve mühim Bulgar çetelelerini imha eylemiştir ve ilk Meşrutiyet haryalarında faal latifeler görmüştür.İlan-ı Meşrutiyetden sonra Rumeli sahasını yeni tanıdığından dolayı

22 Kazım Fikri Özalp 1912-1913 Balkan Harbinde, 1914-1918 Birinci Dünya Harbinde ve 1919-1922 İstiklal Harbinde görev almıştır. Ayrıca 1920-1946 Balıkesir Milletvekili, 1924-1935 TBMM Başkanı ve 1935'te Milli Savunma Bakanı görevini üstlenmiştir.

mühim kazalarda kaymakamlık vazifesini icra eylemiş ve ? harbinden evvel İstanbul Muhafızlığı Erkan-ı Harbiyesinde bulunmuşdur. Balkan Harbine iştirakından sonra vilayet-i şarkiyedeki ıslahat projesininin tatbikatına (tatbikine) memur edilerek binbaşı rütbesiyle seyyar jandarma fırkası kumandanlığını deruhde eylemiştir. Harb-i Umumiyenin ? fırkası ile birlikde İran hareketına memur edilmiş ve fırkası ve aşar alaylarıyla birlikde büyük muvaffakiyetler ihraz ile meşrutiyesi kaymakamlığa terfi bilahare Kafkas cephesine memur edilerek gösterdiği hizmetlere ? miralaylığa terfi edilmiştir. Çar hükümetinin sükutundan sonra Kafkasya'da yapılan ileri hareketinde kolordu kumandanlığına tayin edilerek birçok muvaffakiyetli hareketlerden sonra ilk olarak Batum'a girmiş ve bu hareket pek büyük muvaffakiyetler ile ? etmiştir.Kazım Paşa Hazretleri mütarekenin itadından sonra İzmir'de bulunan ? nezdine gelmiş isede o günlerde İzmir hadisesi vuku bulmadığından iki gün oturamıyarak Manisa'ya gitmiş ve orada Yunanlar'a karşı teşkilat icrasına başlamış ve ilk defa olarak ? bizzat ? idare eylemi üzere yetmişbeş kişi ile mühim bir Yunan kuvvetini bozmuş ve Bergama'yı istirdad ve Akhisar'a kadar sokulan Yunanları o havaliden tamamıyla ? eylemiştir.Bu sırada Alaşehir ve ? toplanan halk ?? tarafından umum şimal cepheleri kumandalığına intihab edilmiş ve bir buçuk sene bu havalide faaliyeti pek çok aradığında yalnız umumi hatlarını vermek suretiyle geçmekteyiz. Müşarünileyh bilahare Kuvay-i Anadolu Müdafaa Hukuk Teşkilatını Heyet-i Temsiliyeye riayet etmiş ve bunun üzerine Ankara Hükümet-i Milliyesi tarafından Şimal Kolordusu Kumandanlığına tayin edilmiştir. Büyük Millet Meclisi ittihatı esnasında müşarinüleyh karesiden meyus intihab olunmuşdur. Bilahare Ertuğrul Greyi Kumandanlığına tayin edilmiş Kudüs Taarruzunu yaparak Yunanları hezimete uğratmıştır. Bundan sonra Büyük Millet Meclisine iltihak ederek mebus sıfatıyla çalışmış ve İkinci İnönü Harekatı esnasında Kocaeli Kolordusu Kumandanlığına gönderilmiş ve muvaffakiyetli harbler yapmıştır.Kütahya yanında Bilecik üzerinden, Bursa'dan iki kol ile kan Yunan kuvvetleri üzerine sarkarak ileri hareketlerini bertaraf eylemiş ve bu süratle pek kıymetli bir hareket görmüştür. Sakarya Muharebesinde Kazım Paşa'nın sağ ? kumandanı sıfatıyla ?? havalisinde şiddetli muharebelerde nasıl muvaffakiyetle müdafaa ettiği ve bilahare taarruza geçerek Yunan ordusunun su cenahı üzerine ne kadar şitteli bir taarruz icra eylediği ? bütün tafsilatıyla hatırlamaya mükerrerdur. Bu kadar büyük ve ehemmiyetli harblerden sonra ? refahı teşkil eden Müdafaa-i Milliye ve ? bu kadar kuvvetli muvaffakiyetler temenni eyleriz.

1.5 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 17 Ocak 1922

Üçüncü sene numero: - 401- nüshası: her yerde beş guruşdur.

Bir hafta evvelki nüshalar yirmi guruşdur.

Umur-i tahririye için baş muharrir ve umur-i idare için idare müdüriyetine müracaat olunur.

Ankara 18 Cemaziyelevvel 1340

Salı 17 Kanunusani 1338 1922

İdarehane: Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Matbaa ve İdarehanesi

Abone şeraiti

3 aylık 380 – yoktur.

6 aylık 680 – 1000

Senelik 1900

Memalik-i Ecnebiyye

İlanat ücretleri idare müdürüyle kararlaştırılır.

Cemiyet-i Akvam

Türkiye Fransa itilafnamesindeki emeliyat-ı teminat-ı cemiyet-i akvamda kafi görülmüştür. İstanbul:15- Cemiyet-i Akvamda Fransa Hükümetinin Türkiye-Fransa itilafnamesi hakkındaki notası Mösyö (Poincare) tarafından feraset edilmiş ve bunun üzerine Kilikya'daki aklıyetlerini mukadderat-ı kemal dikkatle tedkik edilerek bu babda lazım gelen teminatın istihsal edildiğine kanaat hasıl olmuştur. Bade İngiltere ? söz alarak Fransa hükümetinin izahati son derece ememnuniyet bahis olduğunu ve İngiliz milletinin bundan haberdar olmakla mesud olduğunu beyan etmiştir. İtalya mümessili (MarkiEmperyalı) dahi İngiliz milletinin beyanına işaret etmiştir.

Asr-ı Atikemizin Gasbi

Yunanlıların Asav-ı Atikemizi Atina'ya nakle devam etdiklerinden Bab-ı Ali itilaf komiserlerine nota ermiştir.İstanbul : 15 – Bab-ı Ali itilaf fevkalade komiserlerine bir nota tevdi etmiştir.Notada Yunan Hükümeti tarafından Türklere aid bir hayli kıymetdar eser-i atikanın Atina'ya nakl olunarak furuht edildiğini ve Bursa'da yeşil cemi şerifin çinilerinin Yunan zabıtanı tarafından birer birer sökülerek Atina'ya gönderildiği ve bu halin

memleketi bir kısım sütundan mahrum eylediği gibi sanat ve tarih nokta-i nazarından işbu asar-ı atıkanın bütün milletlerce mukaddes ad olunması lazım geleceği beyan edilerek sirkat ve ihya edilmeleri için tedabir-i lazime-nin ittihazı hususunda hükümet matbualarının celb-i dikkati rica edilmiştir.

Papulas Atina'da

Papulas'la Dosmanis arasındaki ihtilaf Prens Andre'nin halledeceği bildirilmektedir. Atina'dan 11 tarihiyle bildirildiğine göre (Papulas) harbiye nazırlığına müsaadesiyle Atina'ya gelmiştir. Erbab-ı seyahi mechüldür. Ceneraller meclisine riayet hususunda (Papulas) ile Dosmanis arasında tahaddüs eden ihtilafın önünü almak üzere şura-yı mezkura prens (An-der'e) riayet edecektir.

Edhem ve Avenesinin Bir İhaneti Daha

İzmir'deki Çerkesleri bir hükümet teşkiline teşebbüs ediyorlar - Yunanlılarla birlikde bu vatansızlar Türk köylerine şenaatle meşgul İzmir : 16 (haber-i mahsusamızın telgrafıdır) - İzmir'deki Çerkesler Yunanlıların himayesi altında müstakil bir hükümet teşkiline çalışmaktadır. Aralarında bir hükümet-i muvakkete vücuda getirerek Avrupa'ya murahhas göndermeye karar vermişler, Biga, Tazalli vesair yerlerde şubeler küşad etmişlerdir. Bu alçaklar Rumlarla müştereken zabik elbisesini labis çeteler teşkil ederek Türk köylerine karşı her türlü şetameti irtikab etmektedirler.

SONUÇ

Türk Kurtuluş Mücadelesi (1919-1922) süresince bu mücadeleye birçok muhalif ve birçok destek çıkan gazete görülmektedir. Bu süre zarfında içerisinde Kurtuluş Mücadelesine muhalif gazeteler Alemdar Peyam-ı Sabah ve Aydede gibileridir. Destekçiler ise İrade-i Milliye, Gaye-i Milliye, Hakimiyet-i Milliye gibidir. Bu çalışmanın gayesi, Aydede ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinin sayılarında ne anlattığı ve hangi politikada oldukları belirlenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1- Telif ve Tercüme Eserler

- ŞENGÜL, Altınal, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1992, 2021.
- ŞIŞMAN, Muhammed, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Milli Mücadele Döneminde İsyanlar (1920-1921)* Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.
- Müjdeci, Mustafa, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz", *Turkish Studies Dergisi*, C. 9, S. 22, Ankara, 2014.
- ÖNDER, Mehmet, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 20, 1991.
- TÜFEKÇİOĞLU, Hayati, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını*, (Hakimiyet-i Milliye 1.12.1928 31. 12. 1929).
- ÜNAL, Yenal, *Aydede 1922 – 1 Akademik Düşünce Dergisi*, İstanbul, 2022.
- ZORLU, Yaşar, *Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi "Alay ve Politik Tavrı"*, Erciyes Üniversitesi, 2015.

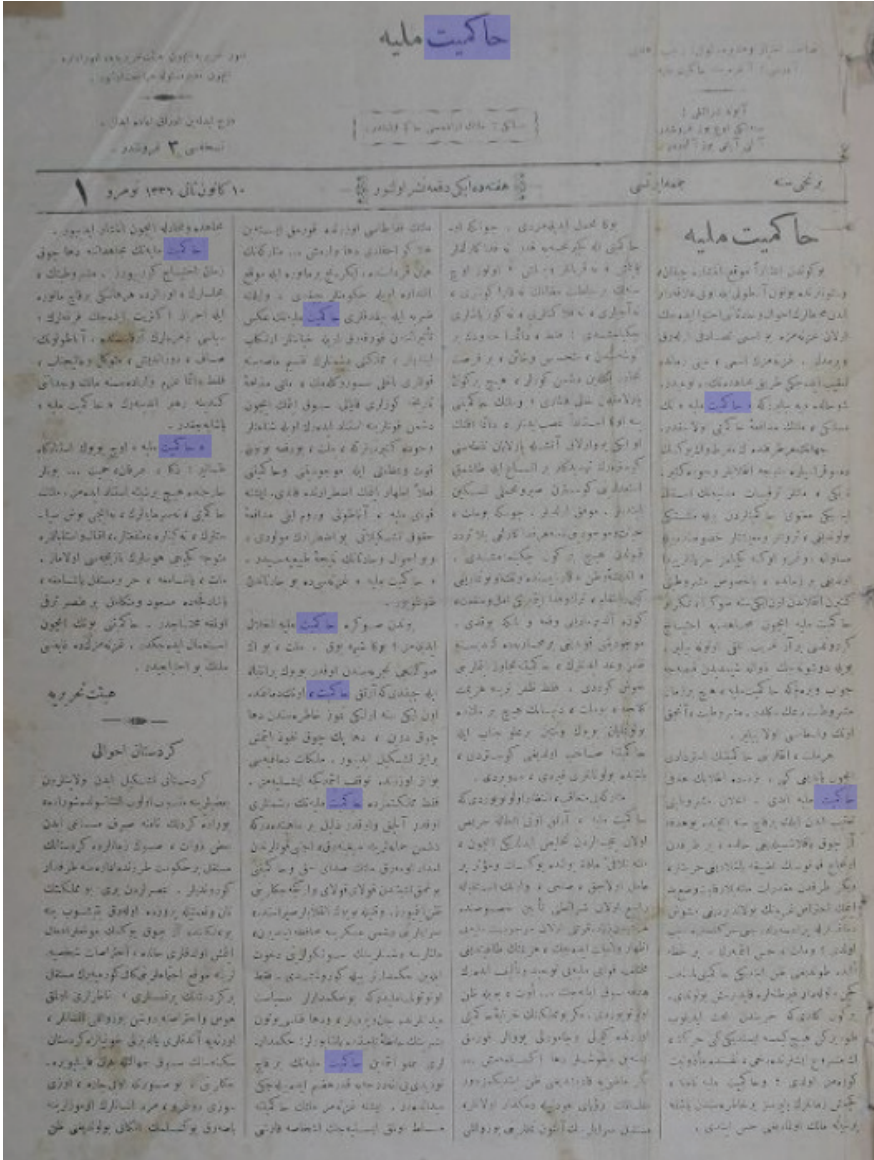
2- Dergiler

- Aydede 2 Ocak 1922
- Aydede 9 Ocak 1922
- Aydede 19 Ocak 1922
- Hakimiyet-i Milliye 11 Ocak 1922
- Hakimiyet-i Milliye 15 Ocak 1922
- Hakimiyet-i Milliye 17 Ocak 1922

EKLER

EK - 1

10 OCAK 1920 TARİHLİ HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNİN İLK SAYISI.

Menemen'de Direniş ve Menemen Şehitlikleri

Zekiye Süre*

ÖZET

İzmir'in Menemen ilçesi, Millî Mücadele Dönemi'nde stratejik bir öneme sahip olup hem işgal sürecinde hem de kurtuluş sonrasında Cumhuriyet ve Atatürk devrimlerine karşı girişilen isyan sürecinde önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu süreçte, vatan ve bayrak uğruna hayatlarını feda eden şehitler, halkın direniş ruhunun simgesi haline gelmiş ve verdikleri mücadele ile tarihe mal olmuşturlardır. Menemen, 17 Mayıs 1919 tarihinde Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Bölgedeki askeri varlığın yetersizliği nedeniyle işgal kuvvetleri hızlı bir ilerleme kaydetmiş, ancak yerel halk, başarıya ulaşma ihtimali düşük de olsa direniş göstermeye çalışmıştır. Yunan birliklerinin Menemen'e girmesiyle birlikte Kaymakam Kemal Bey, bölgede önde gelen Türk vatandaşlarını etrafında toplamış ve halkın moralini yükseltmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. İşgalin ilk aşamasında Yunan kuvvetleri halka doğrudan zarar vermemiştir, Türklere yönelik sistematik bir imha sürecini başlatmıştır. Bu bağlamda, yerli Rum izciler, Hristiyanlara ait mağazaları ayırt etmek amacıyla üzerlerine "salip (haç)" işareti koymuş, ayrıca Rum gençlere askerî kıyafetler giydirilerek silahlandırılmıştır. Yunan birlikleri, 17 Haziran 1919'da Menemen'de geniş çaplı bir katliam gerçekteştirmiş, bu süreçte Kaymakam Kemal Bey ve altı jandarma mensubu şehit edilmiştir.

* Yüksek Lisans ğrencisi, İzmir Bakırçay niversitesi, zekiyesree@gmail.com, Orcid: 0009-0007- 0046-4402.

Kaymakam Kemal Bey ve silah arkadaşları, gösterdikleri direnişle tarihsel hafızada önemli bir yer edinmiş ve kendilerine ithafen inşa edilen şehitlik anıtı, verdikleri mücadeleyi günümüze kadar aktaran önemli bir sembol haline gelmiştir. Bununla birlikte, Menemen yalnızca Millî Mücadele dönemiyle değil, Cumhuriyet döneminde de dikkat çeken olaylara sahne olmuştur. Nitekim, Menemen'in kurtuluşunu takip eden süreçte, Cumhuriyet'e ve Atatürk devrimlerine karşı başlatılmak istenen ayaklanma sırasında, 23 Aralık 1930 tarihinde Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay, isyancılar tarafından şehit edilmiştir.

Bu çalışma, söz konusu tarihsel süreçleri ayrıntılı biçimde ele alarak, Menemen'in tarihine ve Millî Mücadele'deki rolüne dair yapılan araştırmalara “Şehitlik” makamı üzerinden yapılan ayrıntılı incelemeler ile katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Menemen Şehitliği'nde yapılan çalışmalardan elde edilen veriler kapsamlı bir şekilde incelenecek ve bu veriler ışığında yerel hafızanın korunması, halkın direnişine dair anlayışların günümüze aktarılması sağlanacaktır. Konu; telif eserler, sözlü tarih çalışmaları, arşiv belgeleri ve şehitlikteki araştırmalardan elde edilen veriler çerçevesinde ele alınacak, böylece tarihsel verilerin çok yönlü bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşgal, Menemen, Şehit

ABSTRACT

The Menemen district of İzmir held strategic importance during the Turkish War of Independence, witnessing significant events both during the occupation and in the process of rebellion against the Republic and Atatürk's reforms following liberation. During this period, the martyrs who sacrificed their lives for the homeland and flag became symbols of the people's spirit of resistance, leaving an indelible mark on history through their struggle. Menemen was occupied by Greek forces on May 17, 1919. Due to the insufficient military presence in the region, the occupying forces advanced rapidly, yet the local population attempted to resist despite the low likelihood of success. Upon the entry of Greek forces into Menemen, District Governor (Kaymakam) Kemal Bey rallied prominent Turkish citizens around him and undertook efforts to boost the morale of the people. In the initial phase of the occupation, the Greek forces did not directly harm the population but initiated a systematic process of destruction targeting Turks. In this context, local Greek scouts marked Christian-owned shops with a “cross” symbol to distinguish them, and young Greeks were armed and dressed in military uniforms. On June 17, 1919, the Greek forces carried out a large-scale massacre in Menemen, during which Kaymakam Kemal Bey and six gendarmere members were martyred.

Kaymakam Kemal Bey and his comrades, through their resistance, earned a significant place in historical memory, and the martyrdom monument built in their honor has become an important symbol, conveying their struggle to the present day. However, Menemen was not only notable during the War of Independence but also witnessed remarkable events during the Republican era. Indeed, in the period following Menemen's liberation, during an attempted uprising against the Republic and Atatürk's reforms, on December 23, 1930, Reserve Officer Mustafa Fehmi Kubilay was martyred by the rebels.

This study aims to contribute to the research on Menemen's history and its role in the War of Independence by examining these historical processes in detail through the lens of the "Martyrdom" institution. In this context, data obtained from studies conducted at the Menemen Martyrdom site will be comprehensively analyzed, and through these findings, the preservation of local memory and the transmission of the people's resistance to the present day will be ensured. The subject will be addressed within the framework of copyrighted works, oral history studies, archival documents, and data obtained from research at the martyrdom site, thereby providing a multifaceted evaluation of historical data.

Keywords: Occupation, Menemen, Martyr

Giriş

Bu çalışma içerisinde şehitlerimizin önemi yadsınamayacak bir gerçektir. Şehirlerin hafızalarını en güzel saklayan yerlerden biri de insan hayatının bitimiyle birlikte ardında bıraktığı en önemli izlerden biri olan mezarlıklardır. Tarihsel açıdan kişinin ölümü ile ilgili verileri barındırması, bulunduğu şehir, mezarın biçimi ve üzerine işlenmiş olan izler bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bakımdan bir şehirde yaşanmış savaflara dair en önemli izlerden birine de o şehirde yaşanan savaflarda can vermiş kişilerin mezarları üzerinden ulaşılabilir. Bu açıdan şehitlikler hem şehrin tarihi hem de askeri anlamda verilen mücadelenin bilançosu yönünden bizlere önemli bir veri aktarmaktadır.

Bu anlamada "Menemen'de Direniş ve Menemen Şehitlikleri" adlı çalışmamı gerçekleştirmeden önce yapmış olduğum literatür çalışmaları ve kaynak araştırmalarında özellikle Menemen kapsamında, bahsedilen anlamıyla manevi olarak değerli bir çalışmanın eksikliği kanısına varılmıştır. Menemen özelinde böyle bir çalışmanın yapılmaması konuyu özgün bir noktaya taşımaktadır. Çalışma, Milli Mücadele Dönemi'nde düşmana karşı gösterilen direncin ve kahramanlığın göz önüne dökülmesi açısından önemlidir.

Bu husus da çalışma süreci boyunca Millî Mücadele ve diğer dönemlere ait olan şehitlerimize ulaşmak suretiyle kaynak taraması, yer tespiti, veri toplama, arşiv incelenmesi, saha çalışması, tespit edilen şehit ve anıtların tarafımca fotoğraflarının çekilmesi ve görsel olarak kaydedilmesi gibi değerlendirmeler de bulunuldu.¹ Kaynak taraması sürecinde, İzmir Milli Kütüphane, İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM), Menemen Belediyesi Kent Arşivi ve Müzesi birimlerinden çalışma ile ilgili tarama yapıldı.

İzmir Milli Mücadele ve Menemen

İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce çeşitli güçlerin hakimiyeti altında bulunmuştur. Yapılan araştırmalar ve kazı çalışmaları doğrultusunda buradaki yerleşim hayatının M.Ö 3000 yıllarına dayandığı gösterilirken, Bornova Yeşilova Höyüğünde yapılan çalışmalar neticesinde bahsi geçen bu tarihin M.Ö 6000 yıllarına kadar dayandığı belirtilmiştir.²

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun Türk akınlarına sahne almasıyla beraber Türk beylikleri dört bir yandan kendini gösterdi. Bunlardan bir tanesi ise İzmir ve çevresinde varlık göstermiş olan Çaka Beyliği idi. İzmir, Çaka Beyliği'nin idaresine girmesiyle ilk defa Türk hakimiyeti altına girdi. Çaka Bey'in göstermiş olduğu önemli faaliyetlerden biri donanma gücü oluşturmak oldu. Oluşturmuş olduğu bu güç, günümüzde var olan Türk Deniz Kuvvetleri'nin kuruluş tarihi olan 1081'i işaret etmektedir.³ 1426 yılından sonra ise İzmir artık kesin olarak Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasına girmiştir.⁴ Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girdikten sonra İzmir; Ayasuluk, Saruhan ve sonrasında Kaptanpaşa (Cezayir) eyaletine bağlanmıştır. 1811 yılında Aydın eyaletine katılmıştır. 1864 yılında çıkarılan "Vilayet Nizamnamesi" ile bütün eyaletler vilayete dönüşmüştür. 1867 yılında merkezi İzmir olan Aydın vilayeti kurulmuştur.⁵ İzmir, XVIII. Yüzyılda önem kazanmaya başlamış, liman kentine dönüşmesiyle stratejik ve ekonomik olarak Osmanlı Devleti'nin gözde şehirlerinden biri haline gelmiştir.

1 Bahsi geçen çalışma proje ortağı olarak içerisinde bulunduğum TUBİTAK 2209-A Programının desteği kapsamında, "1919B012302061" proje numaralı, "İzmir İlinde Millî Mücadele Dönemindeki Şehitler ve İzmir'deki Şehitlikler" çalışmasının bir bölümüdür.

2 İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (Haz.). (2012). *İzmir taşınmaz kültür varlıkları envanteri* (Cilt 1). İzmir İl Özel İdaresi, s. 1.

3 Yusuf Ayönü (t.y). *İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt IX, Sayı I, s.4.

4 Yusuf Ayönü, a.g.e. s.6.

5 İzmir Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, a.g.e. s.1.

I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde İzmir, Yunanistan ve İtalya devletlerinin hedefi haline gelmesiyle nitekim İtilaf Devletlerinin kararıyla birlikte 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından İzmir işgale uğramıştır. 15 Mayıs tarihinde Yunan birliği İzmir'e ayak bastığında Türk milleti hem tepkili hem de üzüntülü bir tavır içerisindeyken; Rum kesim sevinç gösterilerinde bulunmuştu. Rum taraftarları ve Yunan birlikleri işgalin sevinç boyutunu yaşadığı zamanda, gösteri sırasında orada bulunan gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) Yunan birliğine doğru ateş açarak işgale karşı oluşan direnişinde adeta başlangıç noktası olmuştur. Hasan Tahsin'in işgal kuvvetlerine ateş etmesiyle birlikte, Yunan askerleri paniğe kapılıp sağa sola rastgele ateş etmeye başlamış ve birçok sivil şehit olmuştur. İşgal kuvvetlerine karşı ilk mukavemet Hasan Tahsin ile sınırlı kalmamıştır. Asker Alma Dairesi Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey, 1919 yılının Nisan ayında birliğini karaya çıkarmak isteyen Yunanlılara karşı şiddetli bir şekilde tepki gösterip, bu duruma karşı çıkmıştır. İşgal yıllarının sevinç sloganı olan "Zito Venizelos" (Yaşa Venizelos) diye bağırانların canlarının bağışlandığı ortamda Albay Süleyman Fethi Bey, bu isteğe karşı direniş göstermiştir. Bunun sonucu olarak Yunan birliklerinin isteklerini yerine getirmeyen Albay Süleyman Fethi Bey, birçok yerinden süngülenerek şehit edilmiştir. Albay Süleyman Fethi Bey, hiç kuşkusuz Millî Mücadele sırasında işgale karşı mukavemet gösteren kahraman olarak tarihte yerini almıştır.

Menemen 17 Mayıs 1919 tarihinde Yunan birlikleri tarafından işgal edildi. Menemen'de yeterli düzeyde bir askeri birlik bulunmadığı için Yunan birlikleri kolaylıkla ilerleme göstermişti. Ancak başarıya ulaşacak seviyede olmasa bile yerel halkın direniş çabası içine girmesi söz konusuydu. Yunan Şark Orduları Komutanı General Nieder tarafından yayınlanan tebliğe göre Menemen'in işgali zorunlu kılınmıştı. Elde edilen belgelere göre Nieder, "Makineli tüfeklerle donatılmış birçok Türk çeteleri Menemen ve köylerine gelerek Rum ahalinin hayatını tehdit etmişlerdi. Buralarda emniyet tedbirlerinin alınması için kati zaruret görülmüştür" şeklinde söylemde bulunarak Menemen'in işgali için bir adım atmıştır.⁶ Menemen'de Kaymakam Kemal Bey, bölgede ileri gelen Türk vatandaşlarını etrafına toplamış ve İstanbul Hükümeti'nin emrini iletmiştir:

"Yunanlılar İtilaf Devletleri'nin kararı ile ve asayişini korumak maksadı ile gelmişlerdir. Hareketleri askeri ve geçici bir mahiyettedir. Telaş ve heyecan eseri gösterilmemelidir."

6 O. Özengin (2021). *İşgal Yıllarında Menemen (1919-1922)*, Ata Matbaacılık, İzmir, s. 94.

Halkın üzüntüsü bu durum üzerine biraz daha azalmıştı. Yunanlılar ise ilerlemeleri sırasında halka dokunmamışlardı. Bergama'da Kuva-yı Milliyeçilerden tepki görüp Menemen istikametinde firar eden Yunan birlikleri, Menemen'e döndüklerinde durum değişmişti. Hazırlanmış oldukları plana göre Türklerin imhasına başlandı. Yerli Rum izcileri tarafından Hıristiyan mağazalarına "salip (hac)" işareti konuldu. Ayrıca Rum gençlere asker elbisesi giydirmekle beraber silah dağıtıldı. Menemen'de Yunan birlikleri tarafından 17 Haziran'da büyük bir katliam gerçekleştirildi. Kaymakam Kemal Bey ve altı jandarma askeri katliam esnasında şehit düştü. Zengin kişilerin mallarına el konuldu ya da yağmaya uğradı. Yunan birlikleri Menemen'de birçok sayıda Türk'e karşı katliam gösterdi. Bu katliam sırasında şehit edilen Türklerin sayısı yaklaşık 200 olduğu bilinmektedir. Şehit düşenlerin bir kısmı Gediz Köprüsü başında nehre atıldı.⁷ Menemen'de düşmana karşı direniş gösteren ilk isimlerden biri Arap Hasan'dı. Yunanlılar olayı büyütmemek adına, Arap Hasan'ın evinden edilen ateş sonrasında karşı koyduklarını belirttiler. Arap Hasan, yaşanan bu çatışmadan kurtularak direniş faaliyetlerine devam etmişti.

Yunanlıların ilerlemesine karşın Ayvalık Kaymakamı Miralay Ali (Çetinkaya) Bey 29 Mayıs 1919 günü ilk düzenli mukavemet eylemini başlatmıştır. Binaenaleyh 29 Mayıs'ta Ayvalık Yunanlılar tarafından işgale uğramıştır. Gösterilen bu mukavemet diğer çevredeki direnişleri de etkilemiştir. Aynı zamanda Rum çeteleri özellikle Bergama ve Burhaniye yörelerinde isyanlar çıkararak, Yunan işgaline destek vermekteydiler. 9 Haziran tarihinde Menemen üzerinden yola çıkan ve 12 Haziran'da Zeytindağ bölgesinden harekete geçen Yunan birlikleri, Bergama içlerine inerek bölgeyi talana ve işgale başlamıştır. Yunan birliklerinin bu askeri harekâtı aynı zamanda stratejik öneme sahip olan Balıkesir güzergahının açılmasına sebebiyet vermektedir. Bergama'da başlatılan direniş hareketi; Poyracık, Kozak, Göçbeyli gibi bölgelerde etkisini göstermekle birlikte yerel liderler tarafından örgütlenmekteydi. Bergama işgaline karşı milli kuvvetler, Binbaşı Kemal Bey ve Hafız Hüseyin Bey'in emirlerinde toplanan halk kuvvetleri 14 Haziran'da Bergama'ya baskın yaptılar. Miralay Kazım Bey'in aktardığına göre; Yunan müfrezesi efradı, kısmen imha edilmiş ve bazı Yunan müfrezeleri Menemen ve Dikili istikametlerinden dağlara savuşmuştur. 15 Haziran'da milli kuvvetler sınırlı kaynaklara rağmen çetin mücadele göstererek Bergama ilçesini Yunan işgalinden kurtarmaya muvaffak olmuşlar

7 C. Bayar (1972). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt VIII, Baha Matbaası, İstanbul, s.2532-2533.

lakin 19 Haziran'da bölgeye sevk edilen Yunan müfrezesi tarafından ilçe ikinci kez işgal edilmiş ve Büyük Taarruza kadar işgal altında kalmıştır. ⁸

İzmir Menemen Kaymakam Kemal Bey Şehitlik Anıtı

Şehitlik Anıtı, İzmir'in Menemen ilçesinde, Menemen Belediyesi binasının önünde bulunmaktadır. Şehitlik Anıtı'nın bir yüzünde, "17.6.1919'da Menemen katliamında Yunan kurşunuyla vatan ve istiklal uğrunda şehit olan Kaymakam Kemal Bey namına 1932" yazmaktadır. Anıtın bir diğer yüzünde ise, "Kaymakam Kemal Bey ile birlikte şehit olan jandarmalar Menemen Tülbentli M. Kabadayı İbrahim O. Hüseyin, Menemen Değirmendere köyünden koca Osman O. Ahmet, Balatçık köyünden Hüseyin O. Hüseyin, Foça Kuzbeylik köyünden Cafer O. Hüseyin" yazısı bulunmaktadır. Şehitlik Anıtı, Menemenliler tarafından Kaymakam Kemal Bey adına 1932 yılında yaptırılmıştır.

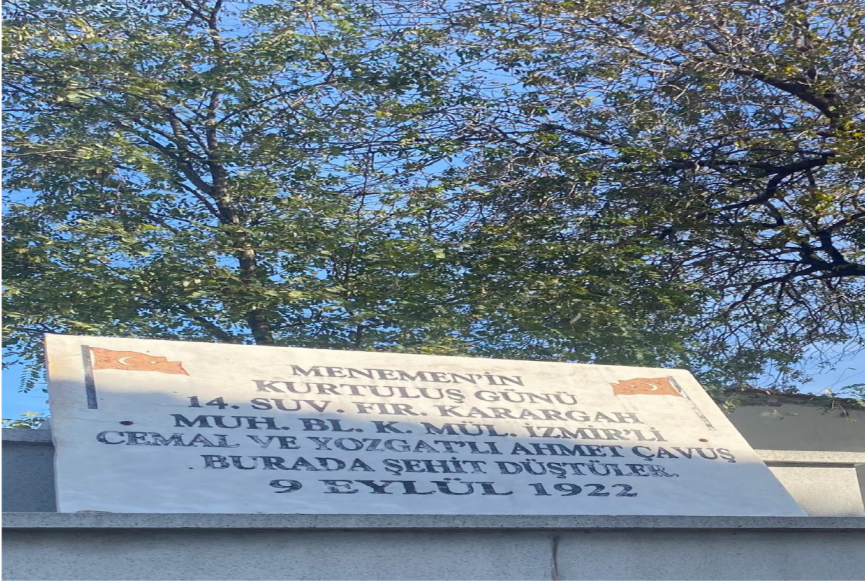

Fotoğraf 1.1: İzmir Menemen Kaymakam Kemal Bey Anıtı, Anıt üzerinde yazan yazı, tarihsiz. "Kaymakam Kemal Bey ile birlikte şehit olan jandarmalar Menemen Tülbentli M. Kabadayı İbrahim O. Hüseyin, Menemen Değirmendere köyünden koca Osman O. Ahmet, Balatçık köyünden Hüseyin O. Hüseyin, Foça Kuzbeylik köyünden Cafer O. Hüseyin"

8 K. Arı (1995). *Bergama'nın İşgali*. İzmir Bergama Rotary Kulübü, İzmir, s.25-27.

İzmir Menemen Mahkeme Camii Şehitliği

İzmir'in Menemen ilçesinde Mahkeme Camii bahçesinde bulunan küçük mezar, Menemen'in kurtuluşunda şehit düşen İzmirli Cemal ve Yozgatlı Ahmet Çavuş'a aittir. Mezar taşında, "Menemen'in kurtuluş günü 14. SUV. FIR. Karargah MUH. BL. K. MÜL. İzmirli Cemal ve Yozgatlı Ahmet Çavuş burada şehit düştüler. 9 Eylül 1922" yazmaktadır.

Fotoğraf 2.2: İzmir Menemen Mahkeme Camii Şehit Mezarlığı, Mezar Taşı üzerindeki yazı, "Menemen'in kurtuluş günü 14. SUV. FIR. Karargah MUH. BL. K. MÜL. İzmirli Cemal ve Yozgatlı Ahmet Çavuş burada şehit düştüler. 9 Eylül 1922"

İzmir Menemen Garnizon Şehitliği

İzmir'in Menemen ilçesinde bulunmaktadır. Şehitlik içerisinde 9 adet şehit mezarı mevcuttur. Bu şehit mezarları; Hüseyin Keçici, S. Selçuk Gökmen, Koray Cömert, Yılmaz Demir, Abdülcabbar Ece, Sebahattin Karakaplan, M. Hakan Aydoğmuş, Barış Demir, Serdar Amak isimli şehitlerimize aittir. Garnizon Şehitliği içerisinde şehitlerimizin mezarlarının olduğu bölümden başka diğer şehitlerimizin isimlerinin geçtiği bir bölüm de söz konusudur. Bu bölümün ön kısmında yerde bulunan taş üzerinde, "Vatan uğruna Şehit olanların aziz ve mukaddes hatırları namına..." yazmaktadır. Şehit mezarlarının bulunduğu bölgenin ortasında anıt bulunmaktadır.

Şehitlik içerisinde adı geçen şehitlerimiz hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Adı Soyadı	Görev - Rütbe	Doğum Tarihi (D.T)	Şehit Olduğu Tarih (Ş.T)	Memleketi
Hüseyin Keçici	P. Kd. Çvş.	10.07.1963	3.05.1985	Menemen/İzmir
S. Selçuk Gökmen	J. Er	1.01.1968	5.12.1988	Menemen/İzmir
Şahin Beycan	J. Er	22.04.1971	13.01.1994	Kepstut/Balıkesir
Koray Cömert	P. Tğm.	12.02.1971	28.09.1994	Menemen/İzmir
Bahattin Elden	P. Onb.	6.12.1973	28.02.1995	Bulanık/Muş
Bülent Yanpala	P. Er	28.02.1975	29.07.1995	Aliağa/İzmir
Yılmaz Demir	P. Uzm. Çvş.	18.07.1969	11.06.1996	Menemen/İzmir
Serkan İlkballı	P. Er	19.09.1976	29.10.1996	Konak/İzmir
Yurdaer Sağlam	P. Er	4.01.1974	8.01.1997	Hozat/Tunceli
Abdülcabbar Ece	P. Er	25.05.1976	21.11.1997	Hınıs/Erzurum
Murat Şengün	P. Er	20.05.1976	22.12.1997	Menemen/İzmir
Osman Karadoğan	P. Ütğm.	7.02.1971	5.02.1998	Erzincan
Ferhat Altın	Ulş. Er	8.02.1977	11.04.1998	Bornova/İzmir
Zeki Yoran	P. Er	25.05.1978	9.04.1999	Varto/Muş
Sebahattin Karakaplan	P. Er	12.07.1978	9.04.1999	Menemen/İzmir
M. Hakan Aydoğmuş	Uzm. J. 1'inci Kd. Çvş.	23.07.1979	25.05.2005	Uluborlu/Isparta
Barış Demir	P. Er	15.04.1987	11.08.2008	Menemen/İzmir
Serdar Amak	P. Er	21.06.1996	17.12.2016	Menemen/İzmir

Fotoğraf 3.3: İzmir-Menemen-Garnizon-Şehitliği, Şehit-Koray-Cömert-mezarı. ¶

Fotoğraf 4.4: İzmir-Menemen-Garnizon-Şehitliği, Şehit-Yılmaz-Demir-mezarı. ¶

Fotoğraf 5.5: İzmir-Menemen-Garnizon-Şehitliği, Şehit-Demir-mezarı. ¶

Fotoğraf 6.6: İzmir-Menemen-Garnizon-Şehitliği, Şehit-Sebahattin-Karakaplan-mezarı. ¶

Fotoğraf 7.7: İzmir-Menemen-Garnizon-Şehitliği, Şehit-Mustafa-Hakan-Aydoğmuş-mezarı. ¶

Fotoğraf 8.8: İzmir-Menemen-Garnizon-Şehitliği, Şehit-Abdulcabbar-Ece-mezarı. ¶

İzmir Menemen Şehit Kubilay Anıtı

Şehit Kubilay Anıtı, İzmir'in Menemen ilçesinde, ilçeye hakim bir tepede bulunmaktadır. Anıt dört köşeli olmakla beraber, elinde mızrak tutan insan heykeli vardır. Anıt üzerindeki heykelin altındaki bölümde, "Kubilay (Hanya 1906-1930), Şevki (Florina 1906-1930), Hasan (Kandiya 1902-1930)" yazmaktadır. Anıtın diğer bir bölümünde heykeltıraş Ratip Aşir Acudoğlu'nun adı yazmaktadır. Heykelin önünde Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi bulunmaktadır. Anıtın arka bölümünde, "1934 ve inandılar, döğüştüler, öldüler" yazısı bulunmaktadır. Anıtın yan bölümünde ise, "23.12.1930 ve bıraktıkları emanetin bekçisiyiz" yazısı mevcuttur. Şehit Kubilay Anıtı'nın giriş bölümünde anıt ile ilgili bilgilendirme metni vardır.

Söz konusu metinde, “Bu anıt Cumhuriyete ve Atatürk devrimlerine karşı Menemen’de başlatılmak istenen ayaklanmanın bastırılması esnasında Kıt’ası başında 23 Aralık 1930 günü şehit edilen Piyade Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay adına dikilmiştir. Cumhuriyetin ve devrimlerinin milletce benimsenmesini ve güçlenmesini kabullenmeyen şeriat taraftarı bir grup yobaz, 23 Aralık 1930 sabahı Menemen’in Müftü Camii’nde toplanarak Derviş Mehmet’in Mehdiliğini ilan etmişler ve şehrin sokaklarına dağılarak, şeriat taraftarı hareketi başlatmışlardır. Cumhuriyete ve onun devrimlerine yönelik bir ayaklanmanın başladığı haberini alan Menemen Garnizon Komutanlığı, P. Atğm. Mustafa Fehmi Kubilay’ın komutasındaki bir manga askeri ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmiştir. Olay yerine manga ile giden Atğm. Kubilay, derhal ayaklananların başı Derviş Mehmet’i yakalamışsa da Derviş Mehmet tarafından tabanca ile ağır şekilde yaralanmıştır. Görevli manga erlerinin tüfeklerindeki manevra mermilerinin etkisizliğinden cesaretlenen yobazlar, ağır yaralı Atğm. Kubilay’ı caminin musalla taşına yatırarak, başını testere ile kesmişler, yeşil bir bayrağın sopasının ucuna takarak şehirde gezdirmeye başlamışlardır. Bu sırada kendilerine mani olmak isteyen şehrin bekleçilerinden Şevki ve Hasan’ı da şehit eden yobazlar, şehire hakim olmak üzereyken Garnizon Komutanlığından sevk edilen bir bölük tarafından zor kullanılarak dağıtılmışlardır. Ayaklanmanın bastırılması anında Derviş Mehmet ve iki adamı öldürmüş, diğer asiler yakalanmışlardır. Olayları takiben bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş, sıkıyönetim mahkemesince ayaklananların 37’si idama, 7’si on beş yıl ağır hapse, 13’ü bir yıl hapse mahkum edilmiştir. İdam hükmü giyenlerden 29’u Atğm. Kubilay’ın şehit edildiği yerde 3-4 Şubat 1931 günleri asılmışlardır.

Mustafa Fehmi Kubilay, 1902 Kozan/Adana doğumlu olup, 1926 yılında Bursa Öğretmen Okulu’ndan mezun olmuştur. 1929 yılında vatani görevine İstanbul Piyade Yedek Subay Okulu’ndan başlamış, okulu bitirdikten sonra Menemen’deki 43’ncü P. Alayı emrine atanmıştır. Bu görevde iken 23 Aralık 1930 günü Cumhuriyet ve Atatürk devrimleri uğruna şehit olmuştur” yazmaktadır. Şehit Kubilay Anıtı, 1932 yılında açılmıştır. Ancak Şehit Mustafa Fehmi Kubilay’ın mezarı tam olarak bilinmemektedir.

Sonuç

Menemen, Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet döneminde hem işgal sürecinde hem de Cumhuriyet'in ilke ve devrimlerine yönelik tehditlere karşı sergilenen direnişle, Türkiye tarihinin önemli bir kesitinde stratejik ve sembolik bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma, Menemen'in tarihsel serüvenini, özellikle "şehitlik" kavramı üzerinden ele alarak, bölgenin yerel hafızasının korunması ve tarihsel bilincin günümüze aktarılmasında önemli bir katkı sunmaktadır.

Menemen'in 17 Mayıs 1919'da Yunan işgaline uğraması, bölgedeki sınırlı askeri güç nedeniyle hızlı bir işgal süreciyle sonuçlanmış, ancak yerel halkın direniş çabaları, umutsuz görünen koşullarda dahi bağımsızlık ruhunun canlılığını ortaya koymuştur. Kaymakam Kemal Bey'in liderliğinde toplanan halk, işgalin ilk evresinde moral ve dayanışma açısından kritik bir rol oynamıştır. 17 Haziran 1919'da gerçekleşen katliam, Kaymakam Kemal Bey ve altı jandarma mensubunun şehadetiyle sonuçlanmış, bu olay Menemen'in Millî Mücadele'deki fedakârlıklarının simgesi haline gelmiştir. Kaymakam Kemal Bey adına 1932 yılında inşa edilen şehitlik anıtı, bu direnişin ve kaybın anısını canlı tutarak, yerel tarih bilincinin somut bir ifadesi olmuştur.

Menemen'in tarihsel önemi, yalnızca Millî Mücadele ile sınırlı kalmamış, Cumhuriyet döneminde de 23 Aralık 1930'da yaşanan Kubilay Olayı ile devam etmiştir. Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay'ın, Cumhuriyet ve Atatürk devrimlerine karşı başlatılan gerici bir ayaklanma sırasında şehit edilmesi, Menemen'in modern Türkiye'nin kuruluş sürecindeki mücadelelerini sembolize etmiştir. Kubilay Anıtı, bu olayın anısını yaşatırken, Cumhuriyet değerlerinin savunulmasında genç nesillere ilham veren bir miras olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmada, Menemen Şehitliklerinde yürütülen saha araştırmaları, arşiv belgeleri, sözlü tarih çalışmaları ve telif eserlerden elde edilen veriler, çok yönlü bir tarihsel analiz imkânı sunmuştur. Menemen Garnizon Şehitliği, Mahkeme Camii Şehitliği ve diğer anıtlar, bölgenin yalnızca Millî Mücadele'de değil, sonraki dönemlerde de vatan savunmasında oynadığı rolü belgelemektedir. Bu bağlamda, şehitliklerin şehirlerin tarihsel hafızasını koruyan en önemli unsurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Mezar taşlarındaki yazıtlar, anıtların mimari özellikleri ve çevresel düzenlemeler, Menemen'in tarihsel sürecini güçlendiren somut veriler olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Menemen'in tarihsel süreçteki rolü, yerel direnişin ve fedakârlığın ulusal mücadele ile nasıl bütünleştiğini göstermektedir. Çalışma, Menemen'in Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihindeki yerini, "şehitlik" makamı üzerinden ele alarak, bu mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Menemen'in tarihsel anlatısı, yalnızca yerel bir hikâye değil, aynı zamanda Türkiye'nin bağımsızlık ve modernleşme mücadelesinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda, Menemen Şehitliklerinin bakım ve tanıtımına yönelik daha fazla çaba gösterilmesi, tarihsel bilincin güçlendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- ARI, K. (1995). *Bergama'nın İşgali*. İzmir Bergama Rotary Kulübü.
- AYÖNÜ, Y. (t.y.). İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX (1), 4.
- BAYAR, C. (1972). *Ben de yazdım Millî Mücadeleye giriş* (Cilt 8). Baha Matbaası.
- İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (Haz.). (2012). *İzmir taşınmaz kültür varlıkları envanteri* (Cilt 1). İzmir İl Özel İdaresi.
- ÖZENGİN, O. (2021). *İşgal yıllarında Menemen (1919-1922)*. Ata Matbaacılık.

Türk Kültürü'nde Bir Arketip: Ejderha

Olgay Pehlivanlı*

Mitolojik tasavvurlar, kültürel hafızanın inşasında belirleyici rol oynayan sembolik yapılar arasında yer almakta; bu yapılar, kolektif bilinç-dışının¹ tezahürleri olarak hem bireysel hem de toplumsal kimliğin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda ejderha motifi, yalnızca fantastik bir varlık olarak değil, aynı zamanda güç, kaos, bilgelik, doğa kuvvetleri ve kozmolojik düzenle ilişkilendirilen çok katmanlı bir arketip olarak değerlendirilmelidir. Ejderha kavramının analizi kapsamında, öncelikle bu figürün etimolojik kökeni ele alınacak; ardından antropoloji, psikoloji ve mitoloji gibi farklı disiplinlerin kuramsal çerçevelerinden yararlanılarak çok yönlü bir inceleme gerçekleştirilecektir. Böylece ejderha motifi, Türk kültüründeki arketipsel işlevleri bağlamında disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirilmiş olacaktır.

Ejderha kelimesi etimolojik bakımdan Yunanca Δράκων (Drákōn) iken Latince'ye Draco olarak geçmiş batı dillerine dragon(ing), dragon (Fr.), Drache (Alm.) geçmiştir. Farsça اژدها (Ezhdehâ), Çince 龍 / 龙 (Lóng), Türkçe'de ise Büke yahut Evren adı ile anılmıştır.

Ejderha hakkında genel geçer anlamda 3 hipotez bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla verilecektir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: pehlivanli2023@outlook.com, Orcid ID: 0009-0006-3611-0748.

1 Jung'un psikoloji dünyasına kazandırdığı "arketip" terimi psikoloji literatüründe, algılamamızı örgütleyen, bilinç içeriklerini düzenleyen, değiştiren ve geliştiren yapılar olarak tanımlanmaktadır.

Adrienne Mayor² Ejderha Sembolü'nü şu şekilde açıklamaktadır: “Orta Asya’da bulunan Protoceratops³ ve diğer fosil canlılara ait kalıntılar, hem Yunan hem de Çin mitolojisinde yer alan grifon ve ejderha tasvirlerine ilham vermiş olabilir.”

G. Elliot Smith⁴e göre ejderha figürü, eski Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin gibi kadim medeniyetlerde benzer biçimlerde karşımıza çıkan, ancak kökeni itibarıyla Mısır’dan yayılmış bir mitolojik semboldür. Ona göre ejderha, esasen doğa güçlerinin -özellikle suyun, fırtınanın ve bereketin- sembolik temsili olup, zamanla farklı kültürlerde hem yıkıcı hem de koruyucu yönleriyle anlam kazanmıştır. Görüş bakımından Onun genel difüzyonist yaklaşımıyla örtüşür. Smith’e göre bu tür figürlerin benzer biçimde dünyanın dört bir yanındaki kültürlerde bulunması, evrensel bir bilinçaltının değil, kültürel yayılmanın (diffusion) sonucudur. Yani, ejderha sembolü tesadüfen ya da bağımsız olarak değil, Mısır merkezli bir uygarlık yayılması sonucu farklı kültürlerde yer almıştır.⁵

Güncel açıklamalar açısından önemli bir kaynak olarak David E. Jones’un ⁶“Ejderhalar İçin Bir İçgüdü” eserini kullanacağız. Özellikle antropolog David E. Jones’un gözlemlerine göre Afrika Vervet Maymunları’nın yırtıcılar karşısındaki davranışları insanların tarih öncesi çağlardaki davranışlarına ışık tutar niteliktedir:

Primat davranışı üzerine bir lisans dersi için notlar hazırlarken ejderha problemine olan ilgim bir gün ateşlendi. Vervetler, üç farklı yırtıcı hayvanın ortaya çıkmasıyla ayırt edici alarm çağrıları verir: leoparlar, kartallar ve pitonlar. Ayrıca, bu çağrıların her biri doğrudan avcı ile ilgili yanıtları uyandırır. Vervetler yerde ve leopar çağrısını duyduğunda, birlik hızla ağaçlara tırmanır. Maymunlar kendilerini en küçük dalların uçlarına yerleştirirler, bu

2 **Adrienne Mayor**, antik bilim ve savaş tarihi üzerine çalışan bir tarihçi ve klasik halkbilimi uzmanıdır; bilim öncesi mitlerde ve sözlü geleneklerde yer alan doğaya ilişkin bilgileri araştırmaktadır.

3 *Protoceratops* (anlamı: *ilk boynuzlu yüz*), 83 ila 70 milyon yıl önce (Geç Kratese) bugünkü Moğolistan dolaylarında yaşamış bir Boynuzlu dinazor cinsi.

4 Sir Grafton Elliot Smith (1871-1937), anatomi profesörü, Mısırbilimci ve antropologdur; 15 Ağustos 1871’de Grafton’da doğmuştur. 1934 yılında şövalye unvanı almıştır.

5 G. Elliot Smith, *The Evolution of the Dragon*, Manchester University Press, 1919. s.33-34.

6 Prof. Jones, kültürel antropoloji konusunda uzmanlaşmış antropoloji profesörüdür. Doktorasını 1973 yılında Oklahoma Üniversitesi’nden almıştır. Dine, askeri örgüte, etnobotaniğe ve psiko-kültürel analize özellikle ilgi duyan Prof. Jones yerli-Kuzey Amerika ve Asya’da uzmanlaşmıştır. 1973 yılında UCF’DE öğretim hayatına başladı ve yüksek ovalar, Hukuk, Kültür ve Kızıldillerlili öğretti; Japonya Antropolojisi; ve Antropoloji tarihi hakkında da eğitim verdi. Yayınları şu şekildedir: *Komançı Tıpçı Kadın* (1972), *Kadın Savaşçılar: Bir Tarih* (1997), *Ejderhalar için bir içgüdü* (2001), *Savaş, ritüel ve performans: dövüş sanatları Antropolojisi* (2002), *Yerli Kuzey Amerika zırlı, kalkanları ve Tahkimati* (2004). Mayıs 2009’da emekli oldu.

da sinsi bir leopar için hiçbir avantaj sağlamaz. Kartal alarm çağrısı çaldığında, vervetler otomatik olarak gökyüzüne bakar. Eğer yerde iseler çalıların arasına koşarlar, eğer o an ağaçta bulunuyorlarsa hemen yere atlarlar. Piton alarmlarında ise diğer yandan daha iyi bir kazanım açısından iki ayaklı duruşu seçerler. Vervetler dersi için notlarımı tamamladıktan sonra, “Vervetlerin Avcıları” başlıklı bir sayfaya düştüğümde kullandığım kitapları dalgın bir biçimde topluyordum. “Bir kartal, bir leopar ve bir yılanın görüntüleri yer aldı. Aniden zihnimde, üç yırtıcı görüntü birleşti. Leopar gövdesi, pitonun dış görünümünü aldı ve dört pençeli ayak ve keskin dişlerle dolu bir ağız ile büyük bir sürüngen gövdesine neden oldu. Dövüş kartalının kanatları harmanlanmış biçimde leopar/python’un omuzlarına bağlandığında bir ejderha gördüm.”⁷

Burada gördüğümüz üzere tarih öncesi ilkel dönemlerde sığınacak en önemli yerlerden birisi olan ağaçlar için bile tehdit oluşturabilecek üç hayvan vardır. Bunların birleşimi sonucunda ortaya çıkan motif ise belki de o zamanlar en büyük korkumuzu oluşturmuştur. Arketip olarak baktığımızda ise insanların ortak yaşam alanında ortak düşmanların var olması insanlığın yine ortak bir korku yaratmasına neden olmuştur.⁸

Türk Kültürü’nde Ejderha’nın kaynaklarda değinilmesine bakacak olursak kaynaklardan başlıca edindiğimiz bilgiler ışığında Emel Esin Selçuklu Araştırmaları Dergisi’nde⁹:

“Çin de olduğu gibi Türklerde’de Luu muhtelif şekillerde tasvir edilir. Bu şekiller, yılan ile timsaha daha yakın cinsten bir hayvanın türlü hayvanlarla birleşmesinden vücuda gelmiş tasavvur edilir. Böylece “luu” muhtelif ecdadının vasıflarına haizdir. Güzel mevsimlerde cedlerinden biri olan kuş gibi göklerde uçar. Son bahardan sonra ise, timsah ve su yılanı gibi sulara ve yer altına saklanır. Luu’nun uçuş kabiliyeti bilistifade, Çin’in efsanevi hükümdarlarının “luu” yu arabaya koştugu veya sırtına binerek gökyüzüne uçtuğu masallarda anlatılırdı. “Luu” nun sırtında göğe uçmak tasavvuru Hun ve Uygur Türk Sanat’ında yer alırdı.”

Kutadgu Bilig’te Uygurlar’ın “Kök-Luu” suna “Evren denmektedir. Evren, burçlardan müteşekkil olduğu tasvir edilen felek çarkına sarılmış bir ejderdir ve evrilmeleri ile çarkın gece gündüz dönmesini temin etmektedir.

7 David E. Jones, *An Instinc For Dragons*, Routledge Taylor & Franchis Group, 2016, s. 7.

8

9 Esin, Emel, *Evren (Selçuklu San’atı Evren Tasviri’nin Türk İkonografisinde Menşe’leri)*, TTK Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, Ankara, 1969.

Evren böylece Felek ve zaman mevhumları ile birleşmektedir, dünya tim-sali olmuştur.

Ejderha figürü Çin kültürünün en önemli sembollerinden biridir. Çin'de kuvvet ve bereket sembolü olmuştur. Hunlar döneminde kurulan Gu-tzang şehrinin isminin “yatan ejderin beldesi” anlamına geldiği söylenmiştir. Ayrıca Hunların dinî merkezlerine Ejder Şehri dedikleri de Çin kaynaklarında geçen bilgiler arasındadır. Ejder çeşitlerinden sarı ejder ve gök ejderi imparatorluk simgesi sayılmaktadırlar. Bununla ilgili bir efsane şu şekildedir: Wu-pi Çin İmparatoruna verdiği raporunda Hsü Fu'nun bazı esrarengiz olaylardan bahsettiğini söylemektedir. Hsü Fu denizde Tanrı olarak kabul ettiği bir ejder gördüğünü ve bu ejderden ölümsüzlük suyunu istediğini söylemiştir. Ancak ejder, imparatorların Tanrılara saygılı davranmadıklarını öne sürerek iksiri vermemiştir. Efsaneye göre ejder-Tanrı ona Feng-lai-shan Dağları tarafında bir yol göstermiştir. Wu-pi buraya gittiğinde ejder biçimli parlak bir nesne görmüştür. Ejderha her toplumun kültürüne göre, bu kavimlerin sosyal hayatında oynadıkları role göre değişik isimlerle anılmıştır.

Evren ikonografisinin Türk sanatındaki zenginliği ve gösterdiği milli özellikler, evren dediğimiz efsanevi şeklin Türk çevrelerinde çok eskiden beri bilindiğini gösterir. En eski örnekler VI. yüzyıla atfedildiğine göre, evren şekilleri Türk kültürü çerçevesinde, Selçuklu devrinden önce beş yüz yıl kadar çeşitli başkalaşımalar geçirmiştir. Selçuklular'dan önceki Türk sanatının evren motifleri arasından, Selçuklu Evren'iyle ilgili olan bazı örnekleri kaydetmeye çalışacağız. Hunlar, Kök Türkler, Batı Türkleri ve Oğuzlarda, Çin ve Arap kaynaklarının bahsettiği evren ibadetleri ve Evren'in yer aldığı kozmik oyunlar, Çin'de ve Budist Orta Asya'da iyi bilinen ayinlere yakın gözükmektedir. Türklerde de Luu¹⁰(Çince Lung'dan) veya Nek, Kaşgar'ın dediği gibi, su ve bolluk simgesidir. Hem su kaynaklarını hem de yağmur bulutlarını temsil eder; ayrıca astrolojik karakteri de vardır.

Ejderha Sembolü'nün Türkler için önemi Divan-ü Lügat-it Türk'te şu şekilde geçer: Bükte: Ejderha, büyük yılan. Ongun niteliği taşıyan hayvanlara verilir. Şu savda dahi gelmişti: “*yeti başlığ yil bükte*”: yedi başlı ejderha. Kutadgu Bilig'de de “Ögdülmiş'e göre ihtiyatlılık ve uyanıklık (saklık), savaşta başarılı olmanın temel şartı olup “uyanık begin askeri, ejderha kumandasında aslana binmiş kılıç kamçılı orduya benzer”. Düşmana karşı

10 Caferoğlu Ahmet, *Uygur Sözlüğü*, İstanbul, 1937

kullanılacak ve onu mağlup etmeye yardımcı olacak en önemli silahlardan (tolum) biri ihtiyatlılık ve uyanıklıktır. Harpte ihtiyatlı davranan galip gelir” şeklinde geçer.

Türklerde atalar kültü dediğimiz gelenekte ataların tasvirlerinin yapıp saklandığı bilinmektedir. Yapılan bu tasvirler genellikle zoomorfik kökenlidir. Töz(ruh) diye adlandırdığımız bu figürler kartal, ejderha, at, kurt gibi hayvanlardan yapılmıştır. Türkler atalar kültü adı verilen gelenekte olduğu gibi kendilerine ata kabul ettikleri ve soyundan geldiklerine inandıkları hayvanların tasvirlerini yapıyorlardı. Bu nedenle Asya Hun hükümdarı Mete kendi soyunu ejderhaya dayandırdığı, Köktürklerin ise Aşına diye adlandırılan bir kurttan türedikleri kaynaklarda geçmektedir. Hayvan simgelerinin kullanılmasının nedeni, kullanılan hayvanların bir gücü temsil etmesinden dolayıdır. Hükümdarlar veya devletler kendilerinde bulunan gücü hayvan figürleriyle bağdaştırmışlardır. Asya Hunlarına ait bazı eserlerde ejderha üzerine binilerek uçulan bir hayvan şeklinde tasvir edilmiştir. Hunlar ejderi gök ve yerin simgesi olarak görüyorlardı. Ejder Türk mitolojisinde bazen dünyayı taşıyan bir yaratık olarak görülmüş bazen de kamın göğe çıkarken kullandığı hayat ağacını bekleyen koruyucu, tılsımlı bir varlık sayılmıştır. Ejder bereket, sağlık ve uzun ömürlük sembolüdür. Türk sanatında ve mitolojisinde ejderha, bulunduğu yere mutluluğu getiren, karanlığı aydınlığa çıkaran, güçsüzlerin yardımına koşan bir hayvan olarak tasvir edilmiştir.

On iki Hayvanlı Türk Takvimindeki ejder yılında, yağmur yağar ve bolluk olur. Arpa ve buğday iyi mahsul verir. Ayrıca bu yılda savaş ve kan dökücülük çok olur. Ağaçlara ve bazı mahsullere afet erişir. Yılın ilk üçte birinde doğanlar kötü huylu olur ve halka az karışır. Yılın ikinci üçte birinde doğanlar temiz söyleyen ve iyi işler yapanlardan olur. Yılın sonunda doğanlar kötüdür ve hayasız olur. Ayrıca ejderha su motifi olmakla birlikte, yıldırımın efendisidir. Göğün sularını boşaltır. Tarlalara ve kadınlara bereket dağıtır.

Türk kozmolojisinde yer ejderi ve gök ejderinden olmak üzere iki tür evrenden bahsedilmektedir. Yeraltında ya da derin sularda bulunan yer ejderi bahar dönümünde yerin altından çıkar, pullar ve boynuzları oluşturarak gökyüzüne yükselir, bulutların arasına karışırdı. Böylece yağmur yağmasını sağlayarak bereket ve refahın oluşmasına katkıda bulunurdu. Ejderha Türk mitolojisinde zaman zaman dünyayı taşıyan bir hayvan olarak da kabul edilmiştir. Dört yön ile ilişkisi vardır ve gök ile yer-su kültlerinin

varlığı nedeniyle astrolojiyle ilişkili olarak farklı sembolik anlamlar yüklenmiştir. Türk kültür hayatının farklı evrelerinde bir ejderha kültünden söz edilebilir. Ejderhaların, karanlık yer ejderi, gök ejderi, sarı ejder, ağaç ejderi ve kırmızı ejder gibi tipleri bulunmaktadır. Bu ejderlerden karanlık yer ejderi genellikle bir yılan veya solucan olarak tasavvur edilir ve sonbaharı temsil eder. Bu ejder suların altında yaşar. Sular altından çıktığı için verimliliği ve ebedî hayatı sembolize eder. Gök ejderi ölümsüzlüğün sembolüdür ve aynı zamanda ilahî bir özelliğe de sahipti. Gökte bulunduğu dolayısıyla genellikle kanatlı olarak tasvir edilmiştir. Türk kültüründe de yer edinmiştir. Şöyle ki; Türk sanatındaki Kutlu Dağ efsanelerinde bu dağda bulunan ölümsüzlük meyvelerinden yiyen hayvanlar arasında kanatlı gök ejderi de bulunmaktadır. Ağaç ejderi ve kırmızı ejder astrolojik kökenli idi. Uygurlar döneminde (745-840) de ejderha, Budizm ve Maniheizm'in etkisi ile iyilik sembolü olmuştur. Gök kubbenin en altındaki çarkın çeviricisidir. Aynı zamanda hükümdarlığın da sembolüdür.

Sonuç olarak, ejderha motifi Türk kültür tarihinde yalnızca bir mitolojik figür ya da görsel süsleme unsuru değil, insanın doğa, güç, bilinmezlik ve kozmik düzenle kurduğu ilişkinin sembolik bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada antropoloji, psikoloji ve mitoloji gibi farklı disiplinlerin katkısıyla incelenen ejderha, kültürel anlatıların yüzeyinde beliren bir yaratık olmanın ötesinde, kolektif bilinçdışının derinliklerine uzanan arketipsel bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Türk kültüründe yer alan kozmogonik anlatılar, destanlar, halk hikâyeleri ve sanat eserleri, ejderhanın zamanla biçim ve anlam değiştirirse de varlığını sürdürdüğünü ve toplumsal zihniyetin evriminde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Dolayısıyla ejderha, tarihsel süreçte yalnızca bir canavar tasviri değil, insanın evreni algılayış biçimini, korkularını, değerlerini ve metafizik arayışlarını içeren çok katmanlı bir kültürel arketip olarak okunmalıdır.

KAYNAKÇA

- CAFEROĞLU, Ahmet, "Uygur Sözlüğü", İstanbul, 1937.
- ESİN, Emel, "Evren (Selçuklu San'atı Evren Tasviri'nin Türk İkonografisinde Menşe'leri)", TTK Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, Ankara, 1969.
- JONES, David E., "An Instinc For Dragons", Routledge Taylor & Franchis Group, Londra, 2016.
- SMITH, Elliot G., "The Evolution of the Dragon", Manchester University Press, Manchester, 1919.

Sovyet Ekseninde Türkiye'nin Boğazlar Politikası

Kübra İliter*

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik mücadelesini Lozan Konferansı'ndan başlayarak Montrö Sözleşmesi'ne, İkinci Dünya Savaşı dönemine ve Potsdam Konferansı sürecine kadar tarihsel bir bağlam içerisinde ele almaktadır. Lozan Konferansı'nda kabul edilen Boğazlar rejimi, Türkiye'nin yeni kurulan siyasi yapısı açısından önemli güvenlik kaygılarına yol açmış, Montrö Sözleşmesi ise bu kısıtlamaları büyük ölçüde ortadan kaldırarak Türkiye'nin bölge üzerindeki askerî ve siyasî denetimini yeniden tesis etmesini sağlamıştır. Çalışmada ayrıca, Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrine bağlı olarak gelişen dış politika yönelimleri, özellikle Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında Potsdam Konferansı sonrasında Türkiye'den toprak ve Boğazlar üzerinde hak talep etmesi çerçevesinde analiz edilmiştir. Türkiye'nin bu süreçte izlediği denge politikası hem egemenlik haklarını koruma çabası hem de uluslararası konjonktürle uyum sağlama isteği bakımından dikkat çekicidir. Makale, Boğazlar Meselesi'nin yalnızca Türkiye'nin güvenliği açısından değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel güç dengeleri açısından da stratejik önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar Meselesi, Türk-Sovyet İlişkileri, Potsdam Konferansı, Türk Dış Politikası

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üni, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, kubragmsk06@gmail.com

ABSTRACT

This study examines Turkey's struggle for sovereignty over the Straits within a historical context, from the Lausanne Conference to the Montreux Convention, through the period of the Second World War and up to the Potsdam Conference. The Straits regime established at Lausanne raised significant security concerns for the newly founded Turkish Republic, while the Montreux Convention largely removed these restrictions and restored Turkey's military and political control over the region. The paper also analyzes the evolution of Turkish-Soviet relations and how Turkey's foreign policy was shaped, particularly in response to the Soviet Union's territorial and strategic demands on Turkey following the Potsdam Conference in 1945. Turkey's policy of balance during this period is notable for its dual focus on defending national sovereignty and adapting to international dynamics. The article underscores the strategic importance of the Straits issue not only for Turkey's national security, but also for regional and global power balances.

Keywords: Lausanne Conference, Montreux Convention, Straits Question, Turkish-Soviet Relations, Potsdam Conference, Turkish Foreign Policy

GİRİŞ

21 Kasım 1922'de Lozan Konferansı genel toplantısı yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa temsil etti. Delegeler kurulunu ise İsmet Paşa'nın başkanlığında Rıza Nur Bey ve Hasan Bey oluşturuyordu. Delegeler Kurulu 1922 Kasımında, Lozan'a gitmek için Ankara'dan yola çıktı. Konferansta bahsi geçen konular birkaç yıllık mevzular değildi yüzyıllık hesaplar görülüyordu. (Atatürk, 2019:935). Konferans, İsviçre Cumhurbaşkanı Robert Haab'ın hoş geldiniz karşılama konuşmasıyla başladı. Gelenekler üzerine açılış konuşmasına cevaben teşekkür konuşmasını Müttefik Devletlerin adına Lord Curzon yaptı. Curzon'un konuşması bittikten az sonra İsmet Paşa diplomatik teamülleri çiğneyerek söz aldı. Normal koşullarda bir kişi söz alırdı ve açılış biterdi. Fakat İsmet Paşa kendisini acemi bir diplomat olarak adlandırdığı için bu tavrı, konferans boyunca devam etmişti. (Akdoğan, 2022: 31-33).

Lozan Konferansı'na katılan devletler şu şekilde sınıflandırılabilir: Davet edenler: İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya. Tüm görüşmelere davet edilenler: Romanya, Yunanistan, Sırp – Hırvat – Sloven Krallığı, ABD ve Türkiye. Boğazlar rejimi konusunda çağrılan: SSCB. Hem Boğazlar hem de Trakya sınırı için çağrılan Bulgaristan. (Akdoğan, 2022, 34).

İsmet Paşa'nın tabiri ile Lozan Konferansı esasen Osmanlı Devleti'nin topraklarını tasfiye etmek ve paylaşmak için düzenlenmişti. Tartışmalara neden olacak meseleler ise şöyleydi: Musul, Adalar, Düyun-u Umumiye, azınlıklar meselesi ve Boğazların durumu. İçlerinden ise en elzem ve çözümlenmesi gereken mesele Boğazlar idi. Türkiye jeopolitik konum açısından önemli bir yere sahiptir. Boğazlar bölgesi, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan oluşmakta olup, tarih boyunca ekonomik, siyasi ve askerî açıdan büyük devletlerin ilgi odağı olmuştur. "Osmanlı Devleti ilk defa 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesini ve hatta her iki ülkeye ait denizlerde adı geçen tarafların ticaret gemilerinin serbestçe dolaşmasını (Madde 11) kabul etmişti.4 Buna karşılık İngiltere, 1790'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin topraklarının korunmasını amaçlayan bir dış politika izlemeye başlamıştı. Bu politikanın tercih edilmesinde Çarlık Rusyası'nın Boğazları kullanarak güneye, sıcak denizlere inme siyaseti en temel faktördü." (Maharramova Cengiz, 2019:181). Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri Osmanlı Devleti ile başlayıp II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin gündemini epey meşgul etmiştir.

Türkiye, konferans esnasında İtilaf Devletlerinin çeşitli manipülasyonlarına maruz kalmıştır. Batılı güçlere karşı İsmet Paşa, Lord Curzon'a Rusya ile yakın temasta olduklarını belirtmiş ve yalnız olmadıklarının mesajını vermiştir. Yeni kurulan Türkiye Devletinin dış politikasında Batılı devletler etkin rol oynamak istemiştir. Bu devletlerin başında ise Sovyet Rusya gelmektedir. Sovyet Dışişleri, Boğazların açık olmasını kendine yönelik büyük bir tehdit olarak algılamaktaydı. Jeopolitik konumunu göz önünde bulundurduğumuzda Rusya'nın endişesi yersiz değildi. Lozan Konferansı'nda Sovyet Dışişleri Chicherin ve İngiltere Dışişleri Curzon arasındaki gerilim, yüzyılın başında Britanya ve Rusya ile yaşanacak olan uluslararası ilişkilerde zaman zaman yükselecek tansiyonun habercisiydi. (Maharramova Cengiz, 2019:185-186).

İsmet Paşa, Boğazlar Meselesinin çözümü aşamasında Rus heyetinin de bulunmasını arz etmiş ve konferans esnasında bunu dile getirmiştir. Chicherin'in okuduğu bir bildiriye Türkiye'nin kendi ülkesi ve suları üzerinde tam yetkiye sahip olmasının gerekliliğinden ayrıca Boğazların savaş ve barış zamanında bütün ülkelerin savaş gemilerine kapalı olması gerektiğini savunmuş ve bu durumun önemini vurgulamıştır. Esasen Rusya Boğazların, savaş ve barış zamanında bütün ticaret gemilerine açık, bütün savaş gemilerine ise kapalı olması gerektiğini savunuyordu. Chicher'in Misak-ı

Millî'den örnekler vererek açıklamada bulunmaya devam etti. Boğazların savaş sırasında açık olmasının Mondros Mütarekesi sonrasında müttefiklerin işgallerine maruz kaldığını vurgulamıştır. (Maharramova Cengiz, 2019:187).

İsmet Paşa her ne kadar kendini acemi bir diplomat olarak nitelendirse de Lozan Konferansının anahtarının İngiltere'nin elinde olduğunu farkındaydı. Bu yüzden Curzon ile çatışmaya girmemek için imtina ediyordu. Millî Mücadele sırasında Rusya her ne kadar en yakın müttefikimiz olsa da tam bir güven ortamı oluşmamıştır. Türkiye kapalı Boğazlarda güçlü bir Rus donanmasıyla karşı karşıya kalmak istemiyordu.(Maharramova Cengiz, 2019:190).

Lozan Boğazlar Sözleşmesi 24 Temmuz 1923'te Türkiye, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği arasında imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Boğazlar ve Karadeniz ile ilgili maddeler ise şöyledir. (Acar, 2019:126).

“Boğazlardan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacıyla, Çanak-kale ve İstanbul Boğazlarının her iki kıyısı ile Marmara Denizindeki adalar askerlerden arındırılacaktır.

Boğazın Güvenliği Antlaşmasının imzacı devletleri ve Milletler Cemiyeti tarafından garanti edilecektir.

Boğazların kontrolü; İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, İtalya ve Türkiye'den oluşan özel bir komisyon tarafından yapılacaktır.”

Boğazlardan geçiş yapacak ticaret gemilerinin savaş ve barış zamanındaki koşulları göz önüne alınarak düzenleme yapılmıştır. Barış zamanında her türlü ticaret gemisi gece ve gündüz geçiş yapabilecekti. Herhangi bir savaş durumunda eğer Türkiye tarafsızsa geçişlerin barış zamanındaki gibi olması konusunda karar kılınmıştır. Türkiye savaş durumunda ise Boğazlardan geçiş hakkı sadece tarafsız olan ülkelere aitti. Bu ülkeler savaş uçaklarını ve gemilerini geçirebilecekti. Bu gemiler ve savaş uçakları eğer Türkiye'ye düşman olan devletlere destek götürüyor ise bunların tefitiş edilmesi Türkiye'ye bırakılmıştır. Barış zamanında Boğazlardan geçecek olan savaş gemileri ise gerekli kontroller yapıldıktan sonra gece veya gündüz fark etmeksizin vergi veya haraç ödemedi geçiş sağlayabilecektir. Türkiye'nin savaş içinde olmadığı ülkelerin denizaltıları, suyun yüzeyinde ilerleyerek Boğazlardan geçiş yapabilecekti. Geçiş kısıtlamaları, gemilerin yalnızca Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelere ait olup olmadığına

göre uygulanmıştır. Lozan Antlaşması'nda kurulan Boğazlar Komisyonu, savaş gemileri ve askeri uçakların geçişlerini denetlemekle sorumlu tutulmuştur. (Acar, 2019:126,127).

Türkiye 1923'te Lozan Barış Antlaşmasını imzalarken ilerde vukuu bulabilecek olayların farkındaydı fakat en azından barışçı gelişmelerin, Antlaşmanın Boğazlar konusundaki yetersizliklerini belli bir seviyeye kadar, o günün siyasi konjonktüründe dengeleyebileceğini düşünmüştü. Dünya devletleri, savaşın yol açtığı büyük yıkımdan ders almıştı. Silahlanmanın duracağı ve hatta azaltılacağı beklentisi yaygındı. Milletler Cemiyeti Misakı'nda öngörülen güvence mekanizmasının etkili şekilde işlemesi ve Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran antlaşmalara bağlı kalınması gerektiği konusunda genel bir uzlaşma hakimdi. Küresel barışın korunması için bu prensiplerin takip edileceğine inanılıyordu. (Gedikli Berber, 2008:198).

Lozan Antlaşması yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi çıkarlarını gözetmekten ziyade güvenliğini tehlike altına sokuyordu. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyet hakları belirli kısıtlamalara tabi tutulmuştu. Bunun yanı sıra oluşturulan Boğazlar Komisyonu, Türkiye'nin bu bölgedeki egemenliğine doğrudan bir müdahale olarak değerlendirilebilirdi. (Gedikli Berber, 2008:199).

Lozan'da kararlaştırılan Boğazlar Sözleşmesi'nin kurduğu rejim, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya devletlerinin silahlanmaya başlamasıyla birlikte Türkiye için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Süresiz olarak yürürlüğe konulan bu sözleşme, zamanla uluslararası siyasi dengelerde meydana gelen derin ve kapsamlı değişimlere uyum sağlama yetisini kaybetmiş, küresel dinamiklere cevap verme kapasitesini giderek yitirmişti. (Gedikli Berber, 2008:199).

Türk- Sovyet Dostluk Antlaşması 1925

1921'de Türkiye ve Sovyet Rusya'nın imzaladığı, Moskova Antlaşması ile başlayan diplomatik ilişkiler 1925 Antlaşmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Lozan Konferansı'nda ve sonraki süreçte Türkiye'yi uğraştıran birçok mesele hasıl oldu. Bunların başında ise Musul geliyordu. İngiltere'nin ve Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesindeki tutumu, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya ile daha yakın ilişkiler kurmasına neden oldu. Birinci Dünya Savaşı sonrası galip gelen devletler Almanya ile ilişkilerini yeniden düzenleme girişiminde bulundular ve 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşması yapıldı. Bunun sonucunda Sovyet Rusya'nın, Türkiye'ye olan ilgisi artacaktı.

Sovyetler Avrupa'daki bu yeni gruplaşmayı kendisine karşı yapılan bir aksiyon olarak algılamıştır. Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925'te Türkiye'nin aleyhinde aldığı karar Rusya ile olan ilişkilerin daha da yakınlaşmasına neden olacaktı. Bu yakınlaşma 17 Aralık 1925'te Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı. (Bozkurt, 2020:8).

Antlaşma metni ise şöyleydi:

Tarafeyni akideynden biri aleyhine ahar bir veya birkaç devlet tarafından bir hareketi askeriye de bulunulduğu halde diğer tarafı akid birincisine karşı bitarafılığı muhafaza etmeyi taahhüt eyler.

Haşiye: Askeri manevralar diğer tarafı izrar etmediğinden hareketi askeriye tabirinin dairei şümulüne ithal edilmemelidir.

Tarafı akideynden her biri diğerine karşı her guna tecavüzden içtinab eylemeği taahhüt eder. Tarafeyni akideynden her biri ahar bir veya birkaç devlet tarafından diğer tarafı akidin aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifaka veya siyasi mahiyette hiçbir itilafa ve keza ahar bir veya birkaç devlet tarafından diğer tarafı akidin emniyeti askeriye veya bahriyesi aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifaka veya itilafa istirak etmemeği taahhüt eyler. Bundan başka tarafeyni akideynden her biri ahar bir veya birkaç devlet tarafından diğer tarafı akid aleyhine tevcih edilen hiçbir hareketi husumetkar aneye iştirak eylememeği taahhüt eder.

İşbu muahede tasdikini müteakip hemen iktisabı meriyet edecek ve müddeti üç sene olacaktır.

Bilahare tarafeyni akideynden biri, müddeti mezkurenin hitamından altı ay evvel muahedeyi feshetmek arzu eylediğini tebliğ etmezse muahede kendiliğinden bir sene müddetle temdit edilmiş addolunacaktır. (Bozkurt, 2020:10-11).

Antlaşmaya ilaveten üç tanede protokol imzalanmıştı. Antlaşmayı imzalayan taraflardan biri üçüncü bir devlet ya da devletlerden, askeri bir saldırıya maruz kalması durumunda diğeri tarafsız kalacaktı. Her iki taraf, birbirlerine karşı her türlü saldırıdan kaçınma konusunda taahhütte bulunuyordu. İlaveten Türkiye veya Sovyet Rusya'ya karşı oluşturulacak herhangi bir ittifaka veya siyasi itilafa diğer taraf katılmayacaktı. Bu durum taraf devletlerin askeri güvenliği ve deniz kuvveti aleyhine oluşturulacak ittifaklar içinde geçerliydi. Antlaşmayı imza eden taraflardan birine karşı bir veya birden çok devletin düşmanca aksiyon alması halinde diğer taraf bu düşmanca faaliyetlere katılmayacaktı. Bu anlaşma üç yıl süreyle

yürürlükte kalmış, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri güçlendirmişti. Bu vaziyet İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti. (Bozkurt, 2020:11).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni Hazırlayan Sebepler ve Süreç

Dünya devletleri 1930'lerden itibaren silahlanma yarışına girmişti. Savunmasız bırakılmış olan Boğazların yeniden tahkim edilip, güvenliğinin sağlanması elzem bir durum haline gelmişti. Kendi ülke sınırlarımız içinde tahkim hakkında yoksun olmamız milli güvencemiz için büyük bir zafiyetti. (Kazancı, 2007:89).

Türkiye, Lozan Konferansı'nda ilerde Boğazlar ile ilgili sorun yaşayacağına öngörüyordu fakat Türkiye sözleşmeyi kabul ederken Milletler Cemiyeti'ne güvenmişti. Ayrıca, ülkelerin silahsızlanmasına yönelik uluslararası çabaların başarılı olacağını umut etmişti. Milletler Cemiyeti ulusların kendilerine yükledikleri misyonu yerine getirememişti. Devletlerin silahsızlandırılması noktasında gerçekleştirilen konferanslar da netice vermedi. İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş Almanya, 1936 yılında Versay Antlaşması'nı ihlal ederek Ren bölgesinde askerî varlık oluştururken, Japonya ise Milletler Cemiyeti'nden ayrılma kararı almıştı. Devletlerin bu denli silahlanması ve yaşanan gelişmeler Türkiye'ye Lozan'da verilen teminatın artık bir yürürlüğünün olmadığını gösteriyordu. Türkiye uluslararası konferanslarda meramını dile getirmiş ve barışçıl girişimlerle diğer devletlerin desteğini kazanmaya çalışmıştı. (Bozkurt, 2020:13).

22 Haziran ile 20 Temmuz 1936 tarihleri arasında Montrö'de Karadeniz Boğazlarının rejiminin tespit edileceği konferans toplanmıştır. Bu konferansa Karadeniz'e kıyısı olan devletler: Sovyet Rusya, Türkiye, Romanya ve Bulgaristan ile beraber İngiltere, Fransa, Japonya, Yugoslavya, Yunanistan ve Avusturya'dan delegeler katılım sağlamıştı. İtalya ise katılmamıştır. Türkiye, Montrö Boğazlar Konferansı'na katılmaları üzerine bir heyet oluşturdu. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Numan Menemencioğlu bu heyetin temsilcileriydi. 22 Haziran'da konferansın açılışı yapıldı. Türk delegeleri, Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili hazırladıkları yeni taslağı sundular. Bu taslakta Lozan Konferansı'ndan itibaren 13 yıl boyunca uluslararası arenada gerçekleşen siyasi olaylar üzerinde durularak, Türkiye'nin Boğazları yeniden askerileştirilmesi hususunun ne denli önem arz ettiği ve son derece elzem olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Boğazlardan sadece ticari gemilerin değil gerekli düzenlemelerle ve

güvenliğin sağlandığı takdirde askeri gemilerin de serbestçe geçişine olanak tanınabileceğinin de altı çizilmiştir. (Hüseyinli, 2024:88-89).

22 Haziran'da gerçekleştirilen konferansın ilk oturumunda Tevfik Rüştü Aras, Marmara Denizi ve Karadeniz havzalarının emniyetinin sağlanmasının gerekli ve mecburi olduğunu belirterek Boğazların, Türkiye için stratejik bir öneme sahip olduğunu ve bu bölgenin güvenliğini sağlama hakkına sahip bulunduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin önerisi ise şu şekildeydi; Marmara ve Karadeniz havzalarının emniyetini sağlamak amacıyla ticaret gemilerine tam özgürlük tanınması ve savaş gemilerinin geçişinin belirli şartları sağlamak koşulu ile kısıtlanması öngörülmüştü. Türkiye'nin sunduğu bu taslak 23 Haziran'da gerçekleşen oturumun odak noktasını oluşturdu. Beş bölümden oluşmakta olup toplamda 13 maddeyi içermiştir. Birinci bölümde bahsi geçen konular; ticari deniz trafiğinin hem barış hem de savaş zamanlarında serbest bırakılmasını kapsamıştır. İkinci bölümde ise (6-9. maddeler), Savaş gemileri ve askeri filonun destek gemilerinin geçiş koşulları değerlendirilmiştir. Türkiye barış zamanlarında belirli şartların altında olan askeri yüzey gemilerinin geçişine izin vermekle mükellef oldu. Bu çerçevede gemilerin Boğazlardan gündüz geçmesi ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait gemiler için, Türk hükümeti tarafından belirlenen azami tonaj sınırı 14 bin ton olarak belirlenmiştir. Karadeniz'in dışından gelen diğer kuvvetlere ait gemilerin toplam tonajı 28.000 ton ve bu gemilerin Karadeniz'de geçirecekleri süre zarfı en fazla 15 gün olacak şekilde belirlenmişti. Ayrıca Boğazlardan geçen askeri gemilerin içinde taşıdığı uçakların kullanma haklarının olmadığı kayıtlara geçmiştir. Türkiye'nin tarafsız kaldığı savaş koşullarında da benzer bir yönetim biçiminin benimsenmesi planlanmıştır. (Hüseyinli, 2024:90).

Üçüncü bölümde ise havacılık ile ilgili meseleler yer almaktaydı. Boğazlar üzerinde aşırı uçuşları kısıtlayan bir düzenlemeyi barındırıyordu. Dördüncü bölümde, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki bağımsızlığının yeniden tasdik edilmesine dairdi. Beşinci bölümde resmi meseleler, onay prosedürü ve Sözleşme, 15 yıl boyunca yürürlükte kalacak şekilde düzenlenmiş olup, her 5 yılda bir yalnızca Türkiye'nin koşulsuz onayıyla revize edilebilecek hükümleri içermekteydi. (Hüseyinli, 2024:90).

Konferansta genel bir gerilim havası vardı. Özellikle Türkiye'yi yakından ilgilendiren Boğazların yeniden askerileştirilmesi meselesi, Konferans başlamadan önce çözüme kavuşturulmuş ve bu konuda herhangi bir

itiraz ortaya konulmamıştı. Ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişine ilişkin ciddi bir anlaşmazlık yaşanmamıştı. Sadece sıhhi ve diğer vergiler ile güvenlik prosedürlerinin kapsamı konusunda görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. En çok zorlanılan mesele ise Boğazlardan geçecek olan savaş gemilerinin rejimi konusunda oldu. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin dışında olmayanların da yakından ilgilendiği hatta ve hatta politikalarını dahi bu çerçevede geliştirdikleri bir öneme sahipti. (Hüseyinli, 2024:91).

1939-1942 Arası Dönem Türkiye- Müttefik Devletler İlişkisi

Türkiye 1939 yılında Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşın İngiltere ile olan ilişkilerini canlı tutmuş ve aynı yıl 12 Mayıs'ta Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonunu yayınlamıştır. 23 Haziran 1939'da Fransa ile Hatay Meselesini çözüme kavuşturduktan sonra Türk - Fransız Deklarasyonu yayınlanmıştır. Alman – Sovyet yaklaşmasından çekinen Türk devlet erkânı 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzaladı. İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin benimsediği genel ilke savaş dışı kalmaktı. Esasen bu ilkenin benimsenmesinin altında yatan sebep Osmanlı'dan gelen devlet geleneğinin devam etmesiydi. Atatürk döneminde yaşanan siyasi olaylar ve Birinci Dünya Savaşı'nın dünya devletlerinin maddi ve manevi olarak ne denli yıprandığına bizzat şahit olan İsmet İnönü ne pahasına olursa olsun savaştan kaçınmıştır.(Özçelik, 2010:255-256).

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Almanya'nın Versay Antlaşmasını tanımayıp hızla silahlanması ve Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi, Avrupa'da Almanların mesken tuttıkları yerleri Almanya'ya bağlaması ile bozulurken, İtalya'nın "Büyük Roma İdeali" ile nüfuz alanını arttırma ve ileride Almanya ile İtalya'nın yanına Japonya'nın da katılacağı bir ittifaki oluşturmuştu. (Özçelik, 2010:256).

15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesinin ardından, 7 Nisan 1939 tarihinde de İtalya Arnavutluk'a yönelik bir askerî harekât başlatarak bu ülkeyi işgaliyle gündeme gelmişti. Yaşanan bu gelişmeler İsmet İnönü'yü Mihver Devletleri'nin saldırgan politikalarına karşın güvenlik arayışına girmesine sebep oldu. Bu yüzden İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da Türk – İngiltere Ortak Deklarasyonu'nu yayınlamıştı. Yine emsal bir deklarasyonu Fransa ile yaptı. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin uluslararası siyasetteki yönelimi netlik kazanmıştır. (Özçelik, 2010:256).

Batılı devletler yayılmacı politikalara karşı gerekli tutumu sergilemek de geç kalmıştı özellikle İngiltere bu devletlerin başında yer alıyordu. 1938 tarihli Münih Anlaşması kapsamında, Çekoslovakya halkının iradesine müracaat etmeden ülkenin Hitler Almanyasına bırakılması, Sovyetler Birliği önderliğinde, Batılı devletlerin Alman yayılmacılığını Doğu Avrupa'ya ve dolayısıyla Sovyet topraklarına yönlendirmeyi amaçladıkları yönündeki kanaatin pekişmesine neden olmuştur. Sovyetler, Almanya'ya karşı bir ittifak oluşturulmasını istiyordu. Bu istek İngiltere ve Fransa tarafından geri çevrilmişti. Sovyetler Birliği Batılı güçlere güvenilmeyeceği kanaatindeydi. Sovyetler, Almanya'ya karşı Doğu Avrupa'da kendi güvenliğini tesis etmek için arayışa girmiştir. İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce 23 Ağustos 1939'da Sovyetler Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladı. Bu pakt Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Türkiye'nin iki seçeneği vardı. Bunlardan ilki Sovyetlerden ayrılıp İngiltere'ye yaklaşmaktı. İkincisi ise İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmaya çalışmaktı. Türkiye'ye ikinci seçenek daha cazip gelmişti. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamak üzere olduğu bağlaşma antlaşmasını Sovyetler Birliği'ne açmış ve onayını almak istemiştir. Fakat Sovyetler Birliği, Boğazların ortaklaşa savunulması gerektiğini hatta Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gibi taleplerde bulununca bir uzlaşma sağlanamadı. Türkiye 19 Ekim 1939'da Türk, İngiliz – Fransız ittifakını imzalamıştır. (Özçelik, 2010:256,257).

Yapılan bu ittifaka göre eğer Avrupa devletlerinden birisi saldırırsa İngiltere ve Fransa'nın da içinde bulunduğu bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ve Fransa'yı destekleyecekti. Şayet durum tam tersi olduğunda aynı destek İngiltere ve Fransa tarafından Türkiye'ye verilecekti. Ancak Türkiye, antlaşmaya eklenen ve "Sovyet Çekincesi" olarak bilinen ikinci protokol aracılığıyla, anlaşma kapsamındaki yükümlülüklerinin kendisini Sovyetler Birliği ile doğrudan bir çatışmaya sürüklemeyeceğine dair güvence sağlamıştır. İttifaktan sonra İngiltere ve Fransa ile iktisadi ve mali anlaşmalar yapıldı. Türkiye'ye maddi yardım ve savaş malzemesi sağlanacaktı. Taraflar arasında askeri ve teknik meseleler hakkında da görüşmeler başlamıştı. (Özçelik, 2010:257).

Fransa'nın kısa sürede kesin yenilgiye uğraması ile birlikte Türkiye savaş dışında kalma yönündeki politikasını daha da netleştirmiş ve tarafsızlık ilkesine bağlılığını pekiştirmiştir. Çünkü yenilen bir devletin Türkiye'yi savaşa dahil etme girişimi son derecede anlamsız olurdu. İngiltere ise Türkiye'yi savaşa dahil etmek istedi fakat ısrarcı davranmadı. Çünkü

bu durum Türkiye’yi Mihver Devletleri’ne yakınlaştırabilirdi. Bu nedenle Türkiye’nin savaşa katılmaması, kendi çıkarları açısından faydalı olacağı kanaatini taşıyorlardı. Batılı devletler Türkiye’nin savaşa girmeme durumunu bahane olarak nitelendirdiler. Türkiye ise direkt olarak yardım yapılmadıkça ve Batı’nın Almanya’ya karşı fiili üstünlüğünü görmedikçe savaşa dahil olmayacağını belirtmiştir. Savaş sırasında Türkiye’nin “Sovyet Çekincesi”ni öne sürmesi, Batı ile kurduğu ittifaktaki sorumluluklarını yerine getirmediği şeklinde algılanmasına neden olmuştur. (Özçelik, 2010:257).

Dönemin Türk dış politikasına yön verenler İngiltere’nin davalarını desteklediklerini fakat savaşa dahil olmayarak onların menfaatlerini gözetmiş olduklarını anlatıp ikna etmeye çalışmışlardı. Yine aynı stratejiyi Sovyet Rusya’ya ve Almanya’ya uygulamışlardır. Böylece savaşın dışında kalmayı, İngiltere, Almanya ve Sovyet Rusya ile bir denge politikası yürüterek gerçekleştirmişlerdir. Türk kamuoyu da Türkiye’nin savaşa girmemesi yönündeki kararını destekliyordu. (Özçelik, 2010:258).

Potsdam Konferansı

1940’a doğru tüm dünyayı etkisi altında bırakacak olan savaşın ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren ağır içeriklere sahip olan antlaşmalar, yenilen devletleri harekete geçirdi. Bu devletler Mihver ve müttefik devletler olmak üzere ikiye ayrıldı. Almanya, İtalya, Japonya Mihver Devletlerini oluştururken İngiltere, Fransa ve Rusya Müttefik Devletlerini oluşturuyordu. 1 Eylül 1939’da İkinci Dünya Savaşı Almanya’nın Polonya’ya saldırması ile başlamış ve kısa süre içinde tüm dünyayı etkilemiştir. Savaş sona erdiğinde ise Mihver Devletleri büyük bir yenilgiye uğradı. (Boy, 2025:561).

İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya mağlup olduktan sonra 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Potsdam Konferansı toplanmıştı. Bu, II. Dünya Savaşı’nın gerçekleşen son konferansıydı. Düzenlenen konferansa ABD, İngiltere ve Rusya iştirak etti. ABD’yi Truman, Rusya’yı Stalin ve İngiltere’yi ise yarısına kadar Churchill temsil etti. Konferans toplanmadan önce Churchill Potsdam Konferansı’nın toplanması için aceleci davranmıştı. Çünkü o dönemde İngiltere’nin ABD ile olan ilişkileri oldukça iyiydi. Bu ilişkiler bozulmadan konferansın bir an önce toplanmasını istiyordu. Truman, atom bombası çalışmalarının tamamlanmamış olması nedeniyle

toplantının daha ileri bir tarihe ertelenmesini uygun görmüş ve neticede konferans Temmuz ayında düzenlenmiştir. (Boy, 2025:561).

Potsdam Konferansı bütün devletlerin umutla baktığı ve dünyaya barış getireceği düşünülen bir konferans olması açısından bugüne kadar toplanmış olan diğer konferanslardan farklı öneme sahipti. Büyük liderlerin Potsdam'da ne konuşacakları hangi konuyu ele alacakları merak konusu olmuştur. Biriken birçok siyasi, sosyal ve ekonomik kaynaklı meselelerin on gün gibi kısa bir süre içinde halledilmesinin zorluğu tahmin edilebilmekteydi. Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Sulh Yolunda" adlı makalesinde kaleme aldığı düşünceleri şu şekildeydi: Bazı meselelerin sonraya kalabileceği fakat Almanya meselesinin mutlak suretle halledilmesinin elzem olduğunu vurgulamıştır. Karşılaşılacak zorlukların tekrür etmesini önlemek amacıyla prensipler doğrultusunda birlik ve beraberlik sağlanması gerektiği, Potsdam Konferansı'nın bir adalet mekanizması olarak yorumlanmasının hatalı olduğunu ve aslında tamamen siyasi bir müzakere süreci olarak nitelendirildiğini belirtmiştir. İlaveten bu konferansın dünya siyasetinde belirleyeceği etkin role de değinmiştir. (Boy,2025:561).

Rusya'nın Toprak Talepleri

Rusya'nın Türkiye ile ilgili stratejik hedefleri, tarihsel süreç içerisinde şekillenmiş ve köklü bir geçmişe sahiptir. Koşulların oluştuğu her fırsatta Rusya, Türkiye'den isteklerini dile getirmekten çekinmiyordu. Bu durumu Potsdam Konferansı'ndaki süreçte de görmekteyiz. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki sular bir türlü durulmadı. Yapılan müzakereler iki kere kesilmiştir. Bunlardan ilki Sovyetlerin Türkiye'den talep ettiği topraklar meselesiydi. Elbette Türkiye'nin böyle bir durumu kabul etmesi beklenemezdi. İkincisi ise Sovyet Rusya'nın Montreux Antlaşmasını tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini savunduğu için olmuştur. Stalin, Montreux'un dostane bir şekilde hazırlanmadığını ve Türkiye'yi herhangi bir devlet desteklerse bu durumun Sovyetler için tehlike arz edeceğini söylemiştir. (Boy, 2025:564).

Stalin, Montreux rejiminde değişiklik önererek, Boğazların Rus gemilerine kesintisiz açık olmasını ve geçişlerin Türkiye'nin kontrolünde olmasını dile getirmiştir. Sovyet Rusya'nın bu talebi İngiltere tarafından kabul görülmemiş ve reddedilmiştir. Sovyetler Birliği, Boğazlar ve Kars-Ardahan üzerindeki hak iddialarını yalnızca stratejik değil, aynı zamanda güç açısından da önemli bir mesele olarak görüyordu. Stalin ise Boğazlar üzerinde

doğrudan egemenlik kurma amacıyla konferans önerisini başta kabul etmeye yanaşmamıştır. İsmet İnönü 1945'te yaptığı Meclis açılış konuşmasında Sovyet Rusya'nın bu taleplerini açık ve net bir ifadeyle reddetti. İla-veten Kazım Karabekir'de İsmet İnönü ile aynı fikirdeydi ve Sovyetlerin Boğazlar ve Kars Ardahan ile ilgili taleplerini reddetmiştir. Sovyet Rusya 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşmasının değiştirilmesini istedi. Boğazlarda üs istenmesi, Kars ve Ardahan ile ilgili talepler Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşürecek şeylerdi ve elbette kabul edilemezdi. Aslında Stalin'in bu istekleri Türkiye'yi Amerika'ya ve İngiltere'ye yanaştırmıştı. Boğazlarla ilgili Potsdam Konferansı'nda herhangi bir karar verilmemiştir. Konferans boyunca önemli konular üzerinde net bir uzlaşa sağlanamamış, üç büyük devletin tutumları tam olarak anlaşılmamıştır. Bazı hassas meseleler çözümsüz kalmıştır.(Boy, 2025:565).

SONUÇ

Lozan Konferansı'ndan itibaren Boğazlar Meselesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik hakları, güvenliği ve dış politika yönelimi açısından belirleyici bir unsur olarak öne çıkmıştır. 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların askerî kontrolü uluslararası bir komisyona devredilmiş, Türkiye bu stratejik bölgede egemenlikten yoksun bırakılmıştır. Ancak dönemin siyasal konjonktüründe, Türkiye bu sınırlamaları kabul etmek durumunda kalmıştır. 1930'lu yıllarda uluslararası ortamın değişmesiyle birlikte Türkiye, Lozan'da kısıtlanan haklarını yeniden kazanma yönünde diplomatik girişimlerde bulunmuş ve 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar üzerindeki askerî ve idarî egemenliğini büyük ölçüde yeniden tesis etmiştir. Bu gelişme, Türkiye'nin pasif bir aktör değil, değişen uluslararası sistem içinde inisiyatif alabilen bir devlet konumuna geldiğini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, özellikle 1945 Potsdam Konferansı ile birlikte Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi ve Türkiye'den toprak talep etmesi, yeni bir güvenlik krizine yol açmıştır. Sovyet talepleri Türkiye'nin hem toprak bütünlüğüne hem de Montreux ile elde ettiği egemenlik haklarına doğrudan bir tehdit teşkil etmiştir. Bu süreçte Türkiye, tarafsızlık politikasıyla birlikte denge stratejisini sürdürmeye çalışmış; ancak Sovyet baskısı, Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesinde belirleyici olmuştur. Sonuç olarak, Lozan'dan Potsdam'a kadar geçen süreçte Boğazlar Meselesi, sadece Türkiye'nin dış

politikasını değil, aynı zamanda uluslararası sistemdeki güç dengelerini de yansıtan bir konu olmuştur. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik mücadelesi, bağımsızlık ve güvenlik temelli dış politikasının en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Boğazlar sadece bir geçiş noktası değil, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası hukuk, diplomasi ve güvenlik politikalarıyla şekillenen tarihsel bir sınav alanı olmuştur.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. (2019). Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(1), 107-132.
- AKDOĞAN, M. (2022). *Avusturalya Basınında Lozan Görüşmeleri*. (Doktora tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilecik.
- ATATÜRK, M. K. (2019). *Nutuk*. Türk Tarih Kurumu, Türkiye.
- BOY, A. (2025). Soğuk Savaşa Doğru: Türk Yazarların Kaleminden Potsdam Konferansı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 560-575. <https://doi.org/10.17755/esosder.1511282>
- BOZKURT, Ş. (2020). *II. Dünya Savaşı Sonrası Boğazlar Meselesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- GEDİKLİ, Berber, Ş. (2008). *Tarihî Açıdan Türk Boğazlar Meselesi*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HÜSEYİNLİ, F. (2024). *Rus Kaynaklarına Göre Boğazlar Sorunu (1936-1946)*. (Yüksek Lisans Tezi). Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.
- MAHARRAMOVA Cengiz, N. (2019). Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi. *Recent Period Turkish Studies* (36), 179-198. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-673232>
- ÖZÇELİK, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29), 253-269.

Almanya'nın Siyasi Birliğini Sağlamasının Avrupa Üzerindeki Etkisi

Hatice Kaya*

ÖZET

Bu çalışmada, Alman Devleti'nin siyasi birliğini tamamlamasına kadar olan süreç ve siyasi birliğini tamamlamasıyla birlikte ardından yaşanan gelişmeler ele alınacaktır. Almanya'nın siyasi birliğini tamamlamadan öncesinde ve tamandıktan sonrasında izlediği politikaya değinilecektir. İzlemiş olduğu bu politikalar çerçevesinde şufak bit değerlendirme yapılacaktır. Almanya'nın içeride ve dışarıda dikkat çeken rolü göz önüne alınarak yapılan çalışmalar üzerinden kısa bir aydınlatma olarak kaleme alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Avrupa, Orta Doğu, Siyasi Birlik, Bismarck

ABSTRACT

In this study, the developments after Germany's establishment and completion of its political union will be discussed. The policy followed by Germany before and after completing its political union will be discussed. A small evaluation will be made within the framework of these policies. It will be written as a brief illumination based on the studies carried out, taking into account the remarkable role of Germany both at home and abroad.

Key Words: Germany, Europe, Middle East, Political Union, Bismarck

12 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
6499400@ogrenci.bilecik.edu.tr

Siyasi Birliğin Sağlamasından Öncesindeki Alman Devleti

Alman Devleti¹, evvelden beri Avrupa toprakları içerisinde çok sayıda şehir ve prensler bulunduran², parçalar halinde kurulmuş 1648 Vastfelya Antlaşması sonrasında 360 parçaya bölünmüş devletçiklerden oluşan, aralarında siyasi birliği olmayan federatif imparatorluk haline gelmiştir. Bu parçalı yapı, siyasi birliğin kurulması önünde en büyük engellerden biri olmuştur.

Devletin birlik halini almasından öncesinde Katoliklik yolu ile II. Ferdinand tarafından dinen birleştirilmeye çalışılmış ancak sonuç alınamamıştır. 1832 yılına gelindiğinde ise milli birlik istikametinde gelişmeler yaşanmıştır. Bu minvalde, milliyetçiler harekete geçerek milli birlik oluşturma gayesinde bulunmuşlardır. Lakin Avrupa ihtisasında görülebilir politik değişimler, Avrupa devletlerinin bütüncül Almanya oluşumunun önüne geçerek set çekmişlerdir. Almanya'nın siyasi birliğini sağlanmasının önüne geçen bu devletler, siyasette de önemli rol üstlenmişlerdir.

İmparatorluk 19.yüzyıl içerisinde siyasi birliğini tamamlayarak Avrupa toprakları üzerinde söz sahibi konuma gelmiştir. Bismarck bu birliği sağlarken Almanya'nın siyasi varlığının ne kadar mühim olduğunun ve yapı unsur ve dengelerinde değişiklik meydana gelen Avrupa devletlerinin bu durumu kolayca sindiremeyeceğinin bilincindeydi. Bu yüzden ki tüm gayretlerini Alman diplomasisine yönelmiştir. Avrupa nezdinde emsali barış olan Bismarck, genel olarak önlemlerde bulunmuş ve bu çerçevede politika seyretmiştir. Bismarck'ın genel amacı, kurduğu Alman birliğini herhangi bir olayın hızlıca sarsabileceğinden kuşku duyduğu için güçlü birliği sağlamak olmuştur. Birliğin sağlanıp barışın ihtisas etmesindeki sebepler ise gerek içeride ve gerek dışarıda mevcut olan dini ve siyasi beraberliğin olmamasıydı. Bu nedenledir ki Bismarck içeride de çeşitli politikalar uygulamıştır. Bu politikalarının temel sebeplerinden biri de dini

1 Alman, kavramı Germen adıyla tarihte ilk defa M.Ö.58 yılında Avrupa toprakları üzerinde bulunan coğrafyaya verilen isimdir. Bu coğrafyada bulunan Germen toplulukları 8.yüzyılda Hristiyan dinini yaymalarıyla ön plana çıkmaktadır. İlerleyen süreçlerde sadece bahsi geçen nitelikleriyle kalmayarak sosyal varlıklarını devam ettirebilmek adına küçük çapta devletçik olarak nitelendirebileceğimiz siyasi örgütler kurmuşlardır. Nitekim siyasi yetersizlikleri nedeniyle kısa süre içerisinde yıkılmalara tabi olmuşlardır.16.yüzyıla gelindiğinde birtakım dini hareketler ile karşılaşma durumunu görmekteyiz. Özellikle bu reformların çıkırını açan Katolik temsilcisi Martin Luther olmuştur. Martin Luther'in öncüsü olduğu Katoliklik,Avrupa içerisinde katı bloklaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bloklaşma hareketleri genel olarak kalmamış ülke içlerinde de varlığını göstererek ayrışmalara ve bölünmelere sebep olmuştur. Olgulara tabi olduğumuz Alman Devleti açısından bakılacak olursa parçalı vaziyette bulunan imparatorlukta net bir şekilde rastlanır. Nitekim bu rastlantılar Alman Devleti için siyasi birlikteliği zorlaştıran etkenler olmuştur.

2 İber Ortaylı., Türkiye'nin Yakın Tarihi, Kronik Kitap, İstanbul,2010, s.80.

konu olan Katoliklik ve bu yönde uygulanan kültür faaliyetleri onun için ciddi sorun olmuştur. Almanya'nın içerisinde denge unsurları bu şekilde kendini gösterirken dışarı da Fransa ciddi tehdit unsuru olmuştur. Almanya'nın topraklarına kattığı değer taşıyan Als-Loren bölgesi intikam arayışında olan Fransa'yı savaşa teşvik ediyor ve Almanya'yı ciddi korkuya teşvik ediyordu. Fransa'nın bu durumu milliyetçilik akımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Milliyetçilik akımı, Als-Loren bölgesi üzerine kurulmuş ve ülke içerisinde buna dair yönelimler artmıştır. Nihayetinde de Als-Loren bölgesi politik bir ağırlık kazanmıştır. 1871 yılına gelinceye kadar da Bismarck'ı meşgul eden ciddi endişelerden biri olmuştur. Bismarck'ın sergilediği tutum Fransa'ya karşı ters yön almış ancak Avrupa nezdinde barışı bozduğu gerekçesi ile Avrupa devletlerinin gözünde kaybedebileceği güven düşüncesi ile barış yanlısı bir lider olma özelliği taşımıştır.

Almanya'nın izlediği barış Politikası, Avrupa devletleri içerisinde güven inşa ederek sağlam bir konuma yükselme amacını taşımıştır. Bu noktada kendine her halükârda yakın ittifaklar aramıştır. Ancak devletler arasında bulunan ortak sorunlar, daha farklı yöntemler izlemesine olanak sağlamıştır. Bu yöntemlerden biri de diğer devletlerin bağ durumuna göre kendine yakinen Macaristan'ı yanına çekmektir. Macaristan, Almanya'nın her türlü ilişkilerine uyum şartlarını sağlıyordu. Avusturya ve Almanya yakınlaşması, Avrupa içerisinde bulunan devletlerde endişeye yol açmıştır.

Bu aşamanın sağlanmasında Avrupa içerisinde yaşanan küresel olayların Almanya üzerinde de etkileri görülmüştür. Etkisi görülen olaylara bakılınca sonucu daha eski dönem ve olaylara dayanan 18-19. yüzyıl Avrupası'nda 1815-1871 ve 1871-1914 evreleri göze çarpar. İlk evre doğrudan Fransız İhtilali'nin getirdiği akımlar ve tesirleriyle alâkalı olan dönemi ele alır.. İkincisi ise birinci evrenin nedenlerine bağlı olarak milli birliklerin sağlanmasıyla Avrupa'da değişimin görülmeye başlandığı dönem olmuştur. Bu iki devrin Almanya üzerindeki etkileri çok fazla olmuştur. Almanya Fransız İhtilali ile ortaya çıkan Milliyetçilik fikir akımından doğrudan etkilenmiş olmakla beraber 1800'lere kadar siyasi etkisini gösterecek olan gelişmelerden de payını almıştır. Aynı zamanda milliyetçiliğin en mühim etkilerden biri de Alman ve İtalyan devletlerinin milli birliklerini sağlama olmuştur. 1789 evresinin temel taşı oluşturulan 16.yüzyıl Orta çağ Avrupası'nda kendini gösteren yenilik ve dini hareketliliğin getirmiş olduğu

Liberalizm³ akımının devam etmesi ve hatta daha üstün niteliklerini muhteva eden Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu etki yarattığı sonuçları tektikleyerek Avrupa devletlerinin siyasi dengesini değiştirmiştir. Bu değişim Fransız İhtilali'nin liberal hareketinden esinlenerek en büyük eksiklik olan kişilerin siyasal haklarına yönelik hakları içerisinde barındırmaktadır.⁴ İnsan hak ve özgürlüklerinin teminatına yönelik yapılan bildirge, özellikle siyasi açıdan yoksun bırakılan insanlar düşünülerek hazırlanmıştır. Ancak yeni ortamlara ve politikalara zemin hazırlayan bu durum mutlakiyetçi devletler tarafından iyi gözle bakılmamış, zamanla eski politikalarını uygulamaya devam etmişlerdir.

Sürece genel açıdan bakıldığında Fransız İhtilali'nin Avrupa'nın siyasi dengesini değiştirdiğini, bazı devletlerin güç kazanırken bazılarının ise güç kaybettiğini ve hatta aralarında tamamen yok olmaya yüz tutmuş devletlerin olabileceğini de söylemek mümkündür. Bununla birlikte konunun asıl noktasını teşkil eden Alman Devleti üzerinden bakılınca parçacıklı halde bulunan devletin siyasi birliğine siyasal anlamda uyum sağlayacak şekilde olumlu birbirlerine karşı olan tutumlarında beraberliği sağlamayacak olumsuz etkilerini beraberinde getirdiği görülmektedir. Alman devletleri içerisindeki durum bu şekilde tasvir edilirken diğer devletlerle olan ilişkilerinde de aynı durum görülür. Bunu en iyi biçimde Fransa tarafından yorumlamak idealdir. Fransa, başlatmış olduğu bu akımdan olumlu etkilerin yanında olumsuz etkilere de vakıf olmuştur. Kendi içerisinde birlik ve bütünlük sağlarken, farklı devletler tarafından elde etmiş olduğu gücüne karşı cephe alınmış, dolayısıyla da savaşa tabi kalması kaçınılmaz olmuştur. Avrupa'da yeni tesirler yaratacak olan bu savaşlar 1815 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren yukarıda da bahsi geçen mutlakiyetçi devletler eski sistemlerini tekrar uygulamaya başlamışlardır. Mutlakiyetçi devletlerin bu durumu tekrar benimsemesi Avrupa devletleri açısından yeni dengesizliği ortaya çıkarmıştır. Eski düzen karşısında, hızla ilerleme gösteren yeni düzen çelişki ve çatışmalara neden olmuştur. Bu çatışmalar farklı ayaklanmaları da ortaya çıkarmıştır. Ayaklanmaların yaşattığı ihtilallerin de etkisiyle 19.yüzyıl ortalarında Avrupa'da anayasal rejimleri normal karşılanmaya başlanmıştır. Avrupa'da yaşanan bu

3 Liberalizm, Orta çağ döneminde yaşanan yenileşme ve dini hareketliliğin insana getirebileceği özgürlüğü hedeflemektedir. Görüş aynı zamanda özgürlüğe dayanan ve destekleyecek olan anayasal rejimide öne çıkarmaktadır.

4 Ferdi Güçyetmez, "Almanya'nın 19.yüzyılda Yükselişinin Saldırgan Realizm Çerçevesinde İncelenmesi", s.4.

gelişmelerin Alman Devleti'ne olan etkisinden söz etmek gerekirse anayasal rejimin Alman Devletleri içerisinde üstünlüğü sağlayan Prusya tarafından da 1850'li yıllarda benimsendiği görülür. Alman devletlerinin de dahil olmaya başladığı bu tamamlamalar 19.yüzyıl Avrupası'nda yeni düzene muvaffak olmaya başlamıştır.

Avrupa'da süreç Fransız İhtilali ve getirmiş olduğu akımların etkisiyle ilerlerken gelişen dengeler bazında ele alınacak olursa bazı devletler için tamamlanması gereken siyasi birlikler ön plana çıkmaktadır. Özellikle bu durumu açıkça destekleyen Alman ve İtalyan devletlerinin siyasi olarak birlik kurmaları gerekliydi. Bu iki devletin birliğini sağlaması Avrupa devletleri açısından büyük bir endişeye yol açıyordu. Bu endişeyi en çok hissedilen Avusturya Devleti en çok rehavete kapılan devlet olmuştur. Avusturya'nın endişe duyması Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi çok uluslu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanıyordu. Buna mukabil Avusturya'nın bakış açısı diğer devletlerce de kendi çıkar alanlarında destek görmüş, siyasi nüfuzlarının erki alanını daraltmak için Alman Devleti adına Viyana Kongresi (1815)'nde sayıları 360 olan Alman Devletlerinin 36 olarak güncellenmesi kararı alınmıştır.⁵Bu karara baktığımda Alman Devleti'nin sayısının düşürülmesinin siyasi birliği daha kolay sağlamsına olanak verdiği açık bir barizadır.

Viyana Kongresi'nde alman kararları beraber Alman Devletleri'nin sayısı 36 olarak kayda geçmiş ve bu devletlerin yöneticiliklerinde de Avusturya prensleri bulunuyordu. Avusturya prenslerinin etkisi, Avusturya'nın fiilen Alman Devletleri üzerinde söz hakkı bulunduğunu gösteriyordu. Aynı zamanda Avusturya, Alman ve İtalyan devletlerinin siyasi birliğini tamamlarını istiyor, çözüm yolları arayarak gizlice mücadeleye girişiyordu. Avusturya'nın bu tutumu aynı zamanda dönemin gücü olan İngiltere ve Fransa'ya karşı ittifak arayışında olmasıydı. Avusturya'nın bu tavırları milli birlik sağlamak isteyen Alman Devleti için bir fırsattı. Özellikle bu fırsatı 1848'de Viyana'da baş gösteren Macar ayaklanması ile yakalamış, fırsatı elde eden Alman milliyetçileri harekete geçerek Prusya'yı lider olarak seçmişlerdir. Nitekim anayasal rejimi benimsemiş olan Prusya, her ne kadar Alman liderliği vasfına tabi tutulduysa da Avusturya tehditi karşısında geriye çekilmek zorunda kalmıştır. Durum biraz önce de bahsi geçen Avusturya'nın Alman Devletleri üzerinde söz hakkına sahip olmasıyla beraber

5 Ferhat Pirinçci, "Alman Dış Politikasında Süreklilik ve Değişimin Alman Bölünmüşlüğü Bağlamında Analizi", s.4.

ilişkilendirilir. Neticesiyle de Avusturya karşısında geriye çekilmek zorunda kalan Prusya'nın rolü Alman Devleti'nin siyasi açıdan birliği sağlaması yönünde sonuçsuz kalmıştır. Alman ve İtalyan Devletlerinin siyasal birliklerini sağlaması ancak Avusturya'nın yenilgiye uğratılmasıyla gerçekleşebilirdi. Akabinde de Avusturya'nın tutumları, Alman ve İtalyan devletleri tarafından ittifak arayışına girmelerine neden olmuş durumu fırsat bilen Fransa ve İngiltere gerekli olan fırsatı elde etmiştir. 1854-1856 yıllarında hakim olan Kırım Savaşı esnasında İtalyan Devleti İngiltere ve Fransa'nın desteğini alarak Avusturya'ya savaş ilan etmiş, sonucunda da Avusturya'ya yenilgi aldirtmiş, yenilgiyi alan Avusturya'nın engel olarak ortadan kaldırılmasıyla beraber Alman ve İtalyan devletlerinin siyasi birlik sağlamaları yönündeki ortak amaca ulaşılmıştır. İtalyan Devleti, siyasi birliğini ilan etmiş, durumu Alman Devleti'nin siyasi birliğini sağlaması takip etmiştir. Almanya'nın siyasi birliğini sağlaması weltpolitika (dünya siyaseti) açısından önem taşıyan bir gelişme olmakla beraber dünyanın özellikle de Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin izleyeceği politikayı belirleyici rolü olmuştur. Yeni Almanya, birleşmesiyle beraber kendi içerisinde güç kazanma yoluna giderek dünya siyasetinde söz sahibi duruma gelmiştir. Özellikle de sanayi devriminin gelişmesiyle beraber yön verdiği ekonomik sistem Avrupa devletlerinin rekabet haline getirmiş, gelen yeni düzen karşısında sömürgecilik ve sömürgeciliğe dayanan silahlanma yarışı baş göstermiştir. Ayrıca Almanya'nın izlemiş olduğu yol sadece Avrupa ile sınırlı kalmayarak Osmanlı Devleti ve Ortadoğu'yu da mücadele içerisine çekmiştir.

Almanya'nın Siyasi Birliğini Sağlaması

Bismarck, 1862 yılına gelindiğinde hedefleri doğrultusunda barışı sağlamak kaydıyla Almanya'yı Avrupa içerisinde siyasi olarak tek güç haline getirmiştir. Almanya'nın siyasi hâkim durumuna yükselmesi Avrupa siyasetinin temel belirleyicisi konumunu almıştır. Ortaya çıkan bu durum, birçok devleti olumsuz yönde etkilemiştir. Bu etki en çok da Rusya ile olan ilişkileri etkilemiştir. Almanya'nın Rusya'ya karşı izlediği politika, Rus yanlısı devletler nezdinde yankı uyandırarak durumu fırsata çevirmiştir.

Almanya, İtalyan Devleti'nin siyasi birliğini sağlamasında verdiği mücadeleler kapsamında ve kendi çıkarları açısından Fransa'ya açtığı savaşta

kazandığı galibiyetle 18 Ocak 1871 yılında Prusya lideri olan Bismarck⁶'ın izlediği politika ile siyasi birliğini sağlamıştır.⁷Bu mücadele de özellikle Fransa ile yapılan savaş önemli yer tutar. Almanya'nın siyasi yapısında rol alan küçük devletlerin Katolik olmaları onları Prusya'dan ve siyasi birlikten uzak kılıyordu. Bismarck ise bu engeli ortadan kaldırmayı amaçlıyor ve Fransa'yı aradan çıkarmayı hedefliyordu. Fransa ise yalnız kalmakla beraber çareyi Avusturya da aramış ancak olumlu yanıt alamamıştır. Bunların yanı sıra Almanya ile Fransa arasındaki var olan sorunlarda devreye girmiş ve Almanya Fransa'ya savaş ilan ettiğini bildiriyordu.¹⁹ Temmuz 1870 yılında Almanya'nın Fransa'ya açtığı savaşta Fransa'nın yenilgi alması üzerine Almanya siyasi birliğini teşkil edecek engeli aşarak siyasi birliğini ilan etmiştir. Almanya'nın siyasi birliğini sağlaması Avrupa devletleri nezdinde değişen dengelerle etkili bir politikayı da beraberinde getirmiştir. Değişen politikalar içinde Almanya'nın takip ettiği politika diğer devletlerden farklı olarak eviriliyordu. Bismarck, daha öncesinde de karşılaştığı tehlikelere önlem almak amacıyla takip ettiği politika Almanya'yı içeriden donatmak ve siyasi birliği koruyarak Avrupa içerisinde söz sahibi durumuna getirmiştir.

Almanya'nın güçlü bir politika izlemesinde ekonomik dönüşümlere ağırlık vermiştir. Ekonomik temeller daha siyasi birliğin sağlanmasından öncesinde atılmıştır.¹⁸³⁴ yılında 19.yüzyıl boyunca etkisini sürdürecektir olan Alman Gümrük Birliği⁸ kurulmuş, kurulan gümrük birliği ihtiyaçlardan ortaya çıkan sanayileşme ve sömürgeleşmenin etkisinde Avrupa'da ön plana çıkmaya başlamıştır. Almanya'nın izlemiş olduğu bu tutucu politika ,diğer devletler tarafından hayata geçirilmeye çalışılsa da başarıya ulaşmamıştır. Ekonomik vurgulara ek olarak Almanya'nın demiryolunda da Avrupa'da öncül olduğu dikkate şayandır. Demiryollarına büyük oranda yaptığı katkı kendisini dünya ticareti ve pazarında yüceltecek duruma getirmiştir. Dünya ticaret ağının, pazarcılığın ve ulaşımın gelişmesine ön

6 Bismarck, I. Willhelm ve III. Friedrich dönemlerinde Almanya siyasetinde etkin rolü bulunan başarılı Alman diplomattır. Alman birliğinin sağlanmasından öncesinde Prusya lideri iken izlediği politika Alman birliğinin sağlanmasında başarıya ulaşmış Birliğin sağlanmasıyla beraber Almanya'nın içeriden korunması yönünde Politika uygulayarak devleti içeriden donanımlı vaziyete getirerek Avrupa üzerinde söz hakkı sağlayacak güce ulaşmayı başarmıştır. Monarşik yapısıyla da ön plana çıkan Bismarck, Almanya'nın korunması ve barışının sağlanması yönünde iç politikaya ağırlık vermiştir. Nitekim I. Willhelm'in ve ardından başa geçen III. Friedrich'in üç aylık tahtından sonra başa gelen II. Wilhelm ile siyasi birlik sağlayamayan 1890'da yaşanan çelişkilerden ötürü istifasını vermek durumunda kalmıştır.

7 , Fahir Armaoğlu. *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul,2020, s.27-33.

8 T. Mesut, Eren. "Alman Gümrük Birliği", Avrupa Birliği Ansiklopedisi, s.88.

ayak olan Almanya'nın izleyeceği yol diğer devletlerle olan ilişkisinde konumunu belirlemiştir.

Kuruluşuyla birlikte ön plana çıkan Almanya, gelişen nüfusu, sanayisi ve ekonomisiyle etkisini göstermeye başlamış, gelişmesinde diğer Avrupa devletleri ile rekabet duruma neden olan sömürge arayışına girmiştir. Sömürge arayışı diğer devletler gibi Almanya'yı da zengin topraklara yöneltmiştir. Zenginlik arayışında Uzak Doğu, Orta Doğu ve Asya Kıtası'nı çare olarak görüyordu. Nitekim Almanya'nın sömürge arayışı kendisine beklenen fırsatı sunmamış, daralan topraklarda çareyi Osmanlı Devleti'nde aramaktaydı. Osmanlı Devleti, sadece Almanya'nın hedefi olmaktan ziyade tüm gözleri üzerine çeviren Avrupa devletlerinin genel odak noktasıydı. Almanya ise buna mukabilken daha çok Türk dostu izlenimini vererek gerekli yerlerde savunuculuk yapıyordu. Bu politikayı izlemesindeki genel hedef ise hammadde yolunun güvenliğini sağlamak istemesi ve kendisine sömürge olarak koyduğu hedef olmasıdır. Netice itibarıyla görülen yeni düzende Osmanlı için de durum karşılıklı olmuş, dış politikada kendisini yalnız hissetmemek için Almanya'ya yakınlık duymuştur. Almanya ile Osmanlı ittifakına en nihayetinde belirleyici olan Osmanlı Devleti'nin dışarıda İngiltere, Fransa ve Rusya ile verdiği savaşlar da etkili olmuştur.

Osmanlı, Almanya yakınlaşmasını gerektiren nedenlerden biri de içerisinde bulunduğu ahvaller karşısında karşı karşıya geldiği sıkıntılara çözüm olarak görmüştür. Fransız İhtilali'nin ve sanayi devriminin getirdiği etki hızla gelişen Avrupa devletleri karşısında büyük bir gerilemeye neden olmuştur. Diğer yandan ise Osmanlı'nın dışarıda giriştiği savaşlar ve kaybettiği stratejik alanlar büyük zayıflar verdirerek ekonomik olarak büyük bir yıkıma neden olmuştur. Özellikle ekonomik alandaki gerileme Osmanlı'yı dışa bağımlı hale getirmiş, iç işlerinde dış devletlere rol alma fırsatını da vermiştir. Bu kayıpların en iyi örneğini 1879 Berlin Antlaşması'nda görülür. Berlin Antlaşması ile Makedonya haricinde; Bulgaristan yarı bağımsız olmuş, Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan idaresine bırakılmıştır.⁹fırsattan en fazla Almanya yararlanmaya çalışmış ve Osmanlı coğrafyasında ciddi bir ekonomik statü elde etmiştir. II. Abdülhamid döneminde başlayan bu yakınlaşma ile kurtuluş yolu arayışına giden Osmanlı Devleti, başta askeri olmak üzere yönetimde reform yapılması gerektiğini düşünüyor, bununla da sınırlı kalmayarak sosyal alanlarda da yeniliğin

9 , İlber Ortaylı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Timaş Yayınları, İstanbul,2008, s.45

tabii olmasını mütemadi olarak görmüştür. Sadece düşünceyle kalmamış Almanya'dan subaylar getirtmiş, Almanya'ya Türk subaylar göndermiştir. Zira Almanya'dan gelen subaylar asıl yapması gerekenleri yapmadan yüksek makamlar elde ederek ülkelerine dönüşlerdir. İhalesinde de netice itibariyle bu reform hareketlerinin hiçbiri Osmanlı'da görülmemiş, yüzeysel olarak yapıldığı kayıtlara geçmiştir.19.yüzyıla etkisini vuran Almanya, coğrafyasını sadece maddi yönlerde değil manevi olarak da geliştirmeye ve yaygınlık kazanmaya dikkat etmiştir. Almanya'nın reform yönünde izlemiş olduğu strateji dış devletlere yansıtılıyor, Osmanlı'nın bu tutumu kendi içerisinde yıkılmasını daha kolay hale getiriyordu.

Osmanlı Devleti'nin dış politikasında etkili olan Almanya'ya verdiği imtiyazlardan kendini alamıyordu. Özellikle bunu gelişen sanayi dünyasında demiryolunda çığır açan Almanya'ya bağımlılığı gösteriyordu. Almanya, demiryolunda öncülük yaparak sanayileşmenin ve ticaretin gelişimini hızlandırarak büyük bir ivme kazanmıştır. Avrupa nezdinde olumlu yanlar sergilemesinin yanında sömürge arayışında olan devletleri karşı karşıya getirmek gibi olumsuz yanları da olmuştur. Olumsuz tarafın getirdiği bu erki Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir rehavete neden olmuş, girilen bu rekabet diplomatik hareketlenmeye neden olurken Almanya yanlısı bu tutumu taraf tutma olarak nitelendirilmiştir.

Almanya'nın Siyasi Birliğini Tamamlamasının ardından sonraki süreç ve etkileri

Almanya,18 Ocak 1871 yılında Fransa'ya karşı aldığı galibiyetle beraber bütünlüğünü ilan etmiştir. Birleşimini sağladıktan sonra kendi varlığını muhafaza etmeye ve güç kazanmaya yönelik strateji uygulamıştır. Bismarck'ın tabii olduğu politika¹⁰ Almanya'yı siyasi nüfuzu açısından 19.yüzyıl Avrupası'nda hâkim bir konuma getirmiş, Güç kazanan Almanya diğer devletler karşısında üstünlük sağlayarak dünya politikasına mali, siyasi ve askeri alanlarda katkılar sağlamıştır.¹¹Hakimiyetini sağlayan Almanya, devletin daha fazla etki yaratması yönünde adımlar atmıştır. Alman birliğinin kurulması aynı zamanda yeni Avrupa'nın da teşekkül etmesi demektir. Güç unsurları değişmiş, yeni dengeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaya

10 , Turgut TÜRK. "Alman Birliği ve Bismarck: Bir Analiz Düzeyi Uygulaması", s.70.

11 , Engin Koç."1871'den günümüze Alman Dış Politikasının Gelişimine Genel Bir Bakış", S.1696

çıkan yeni dengeler, Avrupa siyasetinde önemli rol olmuştur. Avrupa nezdinde yapılan görüşmeler, konferanslar bu nedene dayanarak şekil almıştır.

Birliğin kuruluşundan 1890 yılına kadar geçen I. Wilhelm ve III. Friedrich döneminde güçlü stratejileri ile dizginleri ele alan Bismarck, daha çok iç siyasetin üzerinde etkisini sürdürmekte beraber içeriden aşılması güç bir devlet politikasına ağırlık vermiştir. Ancak daha sonra Alman siyasetine yeni yön tayin edecek olan II. Wilhelm'in tahta çıkmasıyla beraber durum evrilmiştir. II. Wilhelm, Bismarck'ın izlediği siyasete nazaran Almanya'nın yayılmakla beraber gelişimini sürdürmesi inancını taşıyor, bu sebeple de Bismarck ile yolları ayrılışı Aralarında fikir ayrılığı oluşan Bismarck ile II Wilhelm Almanya'nın siyasetinde anlaşmazlığa düşmüş, II. Wilhelm, Bismarck'ın istifasını istemiş, 18 Mart'ta istifasını veren Bismarck'ın 20 Mart 1890'da istifası kabul edilmiştir.¹²

Sanayi dünyasının getirmiş olduğu etki dönemin yeni Almanya'sını diğer Avrupa devletleri gibi sömürü topraklarına itiyordu. Yeni devlet olarak ortaya çıkması diğer devletlerden daha geç dönemde nüfuz sağlama-sına neden olmuştur. Özellikle Orta Doğu topraklarının büyük devletler arasında paylaşılmış olması Almanya'yı daha çok Osmanlı Devleti'ne yaklaştırıyordu. Almanya'nın yeni hedefi Osmanlı coğrafyası olmuş, bu topraklara sahip olmak adına yerleşim politikaları dahi düşünmüştür. Osmanlı Devleti'nin ise gelişen Avrupa karşısında hızla gerilemiş olması, teknolojik ve maliye açısından sert bir düşüş yaşaması aynı zamanda devletin farklı durumlardan kaynaklanan çözümler yaşaması dış dünyada farklı bir algı yaratmış, Avrupa'ya karşı genel olarak paylaşılma emellerine fırsat vermiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin içeride yaşadığı vaziyetle beraber dışarıya karşı da savaş vermesi devletin bekasını iyice zayıflatmıştır. Durum Avrupa devletlerine beklenen fırsatı vermiş ve bu dönem yeni politikaların ve ittifakların gerçekleştiği dönem olmuştur. Özellikle tam da bu noktada Almanya'nın yakınlık sağlama diğer devletlere üstünlük kurmuştur.

Sonuç

1871 yılından önce adından söz ettirmeyen Almanya, küçük parçacıklar halinde bulunan bir İmparatorluğu temsil ediyordu. 1852 yılından 1871 siyasi birliğin kuruluşuna kadar bu birliği sağlama çabasında olmuştur.

12 Soy, H. Bayram., Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914), Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.47.

Küçük devletlerin birleşimine tesir eden olayların başında Fransız Devrimi ve getirdiği sonuçları etkili olmuştur. Bir süre etkisini gösteren akımların getirdiği hava Avrupa'da dengeleri değiştirerek bazı devletlerin siyasi birliklerini sağlaması yönünde etkili olmuştur. Bu etki özellikle 19.yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkacak iki güç olan İtalyan ve Alman Devletleri'nin varlığından söz ettirecektir. Tamamlanmalarıyla beraber güç kazanan devletler tamamen Avrupa dünyasında söz hakkına sahip olmuşlardır. Kendi içerisinde hakimiyet sağlayan Almanya, yayılmacı politika izlemekten geri durmamış, özellikle II. Wilhelm döneminde etki yaratmıştır. II. Wilhelm izlediği yayılma Politikasıyla Osmanlı'ya en çok yaklaşan devlet olmuştur. Osmanlı'nın lehinde gibi duran Almanya'nın gerçekte Osmanlı'ya hiçbir faydası dokunmamış aksine kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Ahval, her ne kadar Osmanlı yönünde olumlu olarak görünse de gerçekte sömürgeciliğe karşı yapılan bir hareketten öteye geçmemiştir. Sömürgeciliğe karşı arayış içerisinde olan devletler Osmanlı üzerinde çıkar çatışmalarına girmiş, girişilen bu çatışma beraberinde silahlanma yarışını da getirerek teknolojik yapının da gelişimine zemin hazırlamıştır. Silahlanma yarışı ve hammadde arayışı kıta devletlerini karşı karşıya getirmiş, savaşı kaçınılmaz kılmıştır.

Almanya'nın tutumuna bakılınca birliğini sağlamasından sonra kurduğu hakimiyet ve izlediği politika yeni ittifaklara mezkûr bırakmıştır. II. Wilhelm'in yayılmacı politika izlemesi sömürge olarak Osmanlı Devleti'ni hedef almış, Osmanlı'yı koruma stratejileri uygulanmıştır. Osmanlı'yı sömürge olarak seçmesindeki etkenler hammadde kaynaklarının yolunu çizmesi ve genişleyen devletlerin hâkim olmak istedikleri topraklara yönelmiş olmalarıdır. Zira Almanya'nın Osmanlı'ya çok fazla yakınlık göstermesi Avrupa devletlerinin rehavete kapılmalarına neden olmuş, Osmanlı'nın da Alman yanlısı tutumları her iki devlet için de diğer devletlerin cephe almasına neden olmuştur.

Bismarck'ın Almanya'nın siyasi birliğini sağlama sürecindeki rolü, Almanya'nın siyasi varlığını muhafaza etmeye ve güç kazanmaya yönelik strateji uygulamıştır. Bismarck'ın takip ettiği politika, Almanya'yı siyasi nüfuzu bakımından ön dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda hâkim bir konuma getirmiştir. Bismarck, Almanya'nın siyasi birliğini sağladıktan sonra, Avrupa devletleri arasında güven inşa ederek sağlam bir noktaya yükselme amacını gütmüştür. Bu noktada kendine her halükârda ittifak arayışında olmuştur. Avrupa devletleri içerisinde emellerine yakın olmayan devletleri

kendine yakınlaştırma Politikası gayesinde olmuştur. Barış Politikası izleyen Bismarck, gelecekte oluşabilecek olumsuzluklara karşı ittifak arayışında da çeşitli yollar izlemiştir.

Almanya’nın Avrupa’da var olması diğer devletlerden farklı gelişmiştir. Denge konusunda nokta olan Alman Devleti, büyük bir unsur olarak varlığını ortaya koymuştur. Bu durum gerek Avrupa ve gerek dünya dengesinde de büyük yankı uyandırmıştır. Büyük gücün temsili olan Almanya, dünya sisteminde değişimler yaratmıştır. Bu değişimler, dünyanın farklı çapında sömürgecilik arayışı ve ticaret ağını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etki, devletler arasındaki tutumların da belirleyicisi olmuştur. İttifak yapılacak ve bağ kurulacak devletlerle geçmişte yaşanmış sorunlar ve gelecekte ortaya çıkabilecek olumsuzluklar esas alınmıştır.

KAYNAKÇA

- ARMAOĞLU, Fahir. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul,2020
- ARMAOĞLU, Fahir., *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997
- EERENT. Mesut. Avrupa Birliği Ansiklopedisi, “Alman Gümrük Birliği”, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2021.
- ERMAĞAN, İsmail. “Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye Almanya İlişkileri”, Mustafa Kemal ATATÜRK Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.9, S.20, Hatay, 2012
- GÜÇYETMEZ, Ferdi. “Almanya’nın 19.yüzyılda Yükselişinin Saldırgan Realizm Çerçevesinde İncelenmesi”, İstanbul Kent Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, İstanbul
- KOÇ, Engin. “1871’den Günümüze Alman Politikasının Gelişimine Genel Bir Bakış”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa, 2021
- ORTAYLI, İlber. *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2010
- ORTAYLI, İlber., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul,2008
- PİRİNÇCİ, Ferhat., “Alman Dış Politikasında Süreklilik ve Değişimin Alman Bölünmüşlüğü Bağlamında Analizi”, “Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C 24, S.2, Bursa, 2005
- SOY, H. Bayram., *Almanya’nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara,2004
- TÜRK, Turgut. “Alman Birliği ve Bismarck: Bir Analiz Düzeyi Uygulaması”, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017

Taşlıcalı Yahyâ Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

Elif Sakarya*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devri olan ve devlet tarihine altı padişahı sığdıran bir devir olarak 16. yüzyıl devletin siyasi, iktisadi, ekonomik, sosyal ve kültürel her alanında ihtişamını zirve noktaya taşıdığı bir asırdır. 16. yüzyılda imparatorluğun tüm alanlarında elde ettiği başarılar devletin kültür ve sanatında da önemli gelişmelerin kaydedilmesine sebep olmuş ve dönemdeki önemli sanatkarların, şairlerin ve ilim adamlarının İstanbul'a gelişiyle birlikte bir ilim merkezi haline gelen İstanbul'da, Taşlıcalı Yahyâ yiğitliği ve kimi zaman cesurca söylemleriyle yüzyılın önemli isimleri arasına adını yazdırmıştır.

Savaşlarda sergilediği cesur davranışları ile birlikte gün geçtikçe şiirdeki ünü de artan Taşlıcalı Yahyâ, Defterdâr İskender Çelebi, İbrahim Paşa, Kânunî Sultan Süleyman gibi önemli devlet adamlarına yazdığı methiyeler ile devlet nezdinde de önemli bir kişi haline gelmiştir. Gözü pek bir yaratılışa sahip olan Taşlıcalı Yahyâ şiirlerine de bu özelliğini yansıtmıştır. Özellikle Şehzâde Mustafa'nın ölümü üzerine kaleme aldığı mersiye, göz peklığının en net örneği haline gelmiştir. İstanbul'un kudretli şairlerinden olan Yahyâ mesnevîleriyle de sahanın en önemli mesnevî şairlerinden olmuştur.

Bu çalışmada, Taşlıcalı Yahyâ ve eserleri hakkında yapılan araştırmaların bibliyografyasını oluşturmak amaçlanmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk

13 Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, sakarya.elif605@gmail.com, 0000-0001-9025-0123.

kısmı, Taşlıcalı Yahyâ'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserlerine dair temel bilgileri içermektedir. İkinci kısım, şairin eserlerinin bibliyografik dökümüne ayrılmıştır. Üçüncü kısım ise, Taşlıcalı Yahyâ ve eserleri üzerine yapılmış akademik çalışmaların (makaleler, kitaplar, tezler) bibliyografyasından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taşlıcalı Yahyâ, bibliyografya, klasik Türk şiiri.

A BIBLIOGRAPHY ESSAY ABOUT TAŞLICALI YAHYÂ

ABSTRACT

The 16th century, the most brilliant period of the Ottoman Empire and a period that accommodated six sultans in the history of the state, is a century in which the state reached the peak of its splendour in every political, economic, economic, social and cultural field. In the 16th century, the achievements of the empire in all fields led to important developments in the culture and arts of the state. Although there is no clear information about the date of his birth in Istanbul, Taşlıcalı Yahyâ, who is estimated to have been born towards the end of the 15th century, became a centre of knowledge with the arrival of important artists, poets and scholars of the period in Istanbul, and his bravery and sometimes courageous statements made him one of the important names of the century.

Taşlıcalı Yahyâ, whose reputation in poetry increased day by day along with his brave behaviour in wars, became an important person in the eyes of the state with the eulogies he wrote for important statesmen such as Defterdâr İskender Çelebi, İbrahim Pasha, and Sultan Süleyman the Magnificent. Taşlıcalı Yahyâ, who had a daring nature, reflected this characteristic in his poems. Especially the elegy he wrote upon the death of Prince Mustafa became the clearest example of his boldness. Yahyâ, one of the mighty poets of Istanbul, became one of the most important masnawî poets of the field with his masnawîs.

The aim of this study is to create a bibliography of the researches on Taşlıcalı Yahyâ and his works. The first part of the study, which consists of three parts, contains basic information about Taşlıcalı Yahyâ's life, literary personality and works. The second part is devoted to the bibliographical breakdown of the poet's works. The third part consists of a bibliography of academic studies (articles, books, theses) on Taşlıcalı Yahyâ and his works.

Key Words: Taşlıcalı Yahyâ, bibliography, classical Turkish literature.

GİRİŞ

Akademik çalışmaların artması ile birlikte bibliyografya çalışmalarının ele alınması da elzem bir hâle gelmiştir. Benzersiz bir geleneğe sahip

olan klasik Türk edebiyatı alanında da gerek şairler gerekse eserlerle ilgili bibliyografya çalışmaları gün geçtikçe artmaktadır. Günümüze kadar şairler hakkında yapılan bibliyografya çalışmaları arasında Taşlıcalı Yahyâ'nın bulunmadığının tespit edilmesi ile alandaki bu eksikliğin giderilebilmesi amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Çalışma genel hatlarıyla üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde Taşlıcalı Yahyâ'nın yaşamına kısaca değinilmiş ardından ikinci bölüm olan ve "Taşlıcalı Yahyâ'nın Eserlerinin Kütüphanelerde Tespit Edilen Yazma Nüshaları" başlığını taşıyan kısımda şairin eserleri ile ilgili kaynakça sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise "Taşlıcalı Yahyâ ve Eserleri Hakkında Yapılan Çalışmalar" başlığı altında kitap, tez, bildiri, makaleler ve diğer eserler ile ilgili kaynakça çalışması yapılmıştır.

Doğum tarihi ve yeri hakkında kesin bir bilgi olmayan ve Arnavut asıllı Dukagin ailesine mensup olan Taşlıcalı Yahyâ ailesinden kaynaklı Dukaginzâde, geldiği yerden kaynaklı olarak ise Taşlıcalı olarak anılmıştır. İstanbul'a devşirme olarak getirilen Taşlıcalı Yahyâ, Acemi Oğlanları Ocağı'nda eğitilmesinin ardından yayabaşı ve sipahi olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nda iken öğrenme hevesi ve yeteneğiyle ocağın kâtibi Şehâbeddin Bey'in dikkatini çekmiş ve onun çırağı sıfatıyla birtakım mecburiyetlerden kurtulmuştur. Âşık Çelebi'nin ifadesiyle "tâlimhâneyi muallimhâne bilmek suretiyle" Kemalpaşazâde ve Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi gibi âlim ve şairlerin meclislerinde bulunan Taşlıcalı Yahyâ, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır seferlerine katılmıştır (Kaya, 2011: 156). Şiirleriyle dikkat çekmesine rağmen döneminin bir diğer şairi olan Hayâlî Bey'in gölgesinde kalan şair, Kânunî'den istediği iltifatı göremeyince veziri olan Rüstem Paşa'nın himayesi altına girmiştir. Ancak istediğine ulaşamayan şair Rumeli'nin İzvornik sancağına sürülmüş ve bir daha İstanbul'a dönememiştir. Son kasidesini de Sigetvar seferi esnasında Kânunî'ye sunan Taşlıcalı Yahyâ ömrünün son yıllarında Gülşenî şeyhi Uryânî Mehmed Dede'ye intisap ederek kendini tasavvufa adamıştır (Kaya, 2011, 156).

"Sâhib-i seyf ü kalem" sıfatını taşıyan Taşlıcalı Yahyâ, döneminde kaleme aldığı gazel ve özellikle mesnevileriyle Anadolu sahasının güçlü isimlerinden biri olmayı başarmıştır. Mesnevileri haricinde kasideleriyle de dikkatleri üzerine çeken Taşlıcalı Yahyâ kasidelerinin teşbîb bölümlerinden itibaren hemen her beyitte bir kahraman şairin, bir Osmanlı gazisinin coşkunu heyecanı akıcı bir üslup ve gür bir sesle yer almaktadır. Geleneksel kaside yapısına göre uzun tutulmuş olan teşbîblerde yer alan bazı tasvirlerdeki

orijinallik, soyut-somut tezadını pek çok yerde başarılı biçimde kullanmış ve konu farklılığını gözler önüne sermiştir (Kaya, 2011, 157).

İran örneklerine bağlı kalmaksızın yerli ve yerine göre sade bir biçimde kaleme aldığı mesnevileriyle hamse sahibi şairlerin arasında adını yazdıran Taşlıcalı Yahyâ'nın mürettep bir *Divân*'ı ile hamselerini oluşturan *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme* ve *Gülşen-i Envâr* adındaki mesnevileri bulunmaktadır.

Divân

Mürettep bir divan özelliği gösteren *Taşlıcalı Yahyâ Divânı*'nda 34 kaside, 5 tercî-bend, 4 terki-bend, 1 ta'sir, 4 mu'aşşer, 3 müseddes, 3 muhammes, 25 murabba, 3 tarih, 1 müstezat, 515 gazel ve 20 kıta bulunmaktadır. İstanbul ve Edirne şehrengizleri de divanın içinde yer almaktadır (Durmuş, 2022).

Divân'daki kasidelerin 14'ü Kanuni Sultan Süleyman'a ve 2'si Sultan II. Selim'e sunulmuştur. Şair diğer kasidelerini dönemin önemli devlet görevlileri olan vezir İbrahim Paşa, Ebussuud Efendi, Fenârî-zâde Muhyiddin Çelebi, Kemalpaşa-zâde, Defterdar İskender Çelebi, Sadrazam Semiz Ali Paşa, Celâl-zâde Nişancı Bey ve Güzelce Kasım Paşa için kaleme almıştır. Bu isimlerden başka Yahyâ Bey'in sonradan Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde rolü olduğu gerekçesiyle şiirlerinde ağır şekilde eleştirdiği dönemin sadrazamı Rüstem Paşa için de divanında kaleme aldığı övgü içerikli 4 kasidesi vardır (Durmuş, 2022).

Şâh u Gedâ

Çift kahramanlı aşk mesnevilerinin edebiyatımızdaki emsalsiz örneklerinden birini temsil eden ve Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesinin ilk mesnevisi olduğu kabul edilen *Şâh u Gedâ*; klasik şark hikâyelerinden tamamen farklı kurgusu, aşkın odağındaki her iki kahramanının da erkek olması, hikmetler, öğütler ve nükteler içeren tahkiyesiyle öne çıkan bir eserdir (Harmancı & Tanrıbuyurdu, 2023: 10). Elimizde yer alan bilgilere göre eser 1537 yılında telif edilmiştir. Aruz vezninin "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınan eser 1969 beyitten oluşmaktadır.

Klasik bir mesnevi tertibiyle ilerleyen eser besmele ile başlayarak tevhit, münacat, na't, miraciye ile dört halifeye övgü bölümleri ile devam

etmektedir. Devrin hükümdarı Kanûnî'nin methedilmesinden sonra sebab-i telif bölümü ile aşk ve aşığın hallerinin anlatıldığı bir bölüm yer almaktadır. İstanbul'un tarihi ve dikkati çeken mekanlarından olan Ayasofya ve At Meydanı tasvirlerinin hemen ardından eserde Altunbaş, Cafer-i Tayyâr, Ahmed ve Şeker Memi adlı dört kişiden bahsedilerek asıl konuya geçilmektedir. Eserin asıl konusu Gedâ'nın Şâh Ahmed'e âşık olması ile başlamaktadır. Bu bölümde Gedâ'nın, aşkı için çektiği acılar, verdiği mücadeleler ve bu mücadelelerin sonunda kazandığı tecrübe ile sevdiğine kavuşması anlatılmaktadır.

Gencîne-i Râz

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde belirttiğine göre (Kılıç, 2010: 676) Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesinin ikinci mesnevisi olan Gencîne-i Râz, Kânunî Sultan Süleymân'a sunulmuş olup "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. 3051 beyitten baret olan *Gencîne-i Râz*, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* ve Câmi'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* mesnevileri ile Sâdî'nin *Bostan ve Gülistan*'ı gibi, dinî-ahlâkî hikâyelerden teşekkül etmiştir (Çınar, 2021).

Tevhit, na't, miraciyye, Kânunî'ye övgü ve Kazasker Hamîdî Çelebi'ye övgünün ardından sebab-i telif kısmına geçilen mesnevide 40 makale ve bu 40 makalenin ardından çeşitli konularda hikâyeler yer alır. Makaleler aşktan, namazdan, gizli zikirten, mecaz yoluyla hakikati aramadan, şeytandan, tevazudan, ilimden, tembellik, kanaat, sabır, edep ve hayâ, gönül kırmak, rüşvet almak vb. mevzulardan; bu arada cömertlikten, şüirden, cennet ve cehennemden bahsetmektedir (Çınar, 2021).

Yûsuf u Züleyhâ

Taşlıcalı Yahyâ'nın Kânunî Sultan Süleymân'a sunduğu Yûsuf ile Züleyhâ arasındaki aşkı konu alan mesnevi 5179 beyitten oluşmuş ve "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" vezniyle kaleme alınmıştır. Mesnevinin giriş kısmında, bir münacat, bir tevhid manzumesi, na't, miraciye, Kanûnî'ye methiye, sebab-i telif bölümü ve aşkın faziletlerini anlatan bir manzume yer alır. Eser, hikâye metni ve hatime kısmıyla son bulur (Gökcan, 2022).

Eserde hikâye, Yakup ve kardeşi İys'in doğumundan Yûsuf'un ölümüne kadar geçen süreyi kapsayan uzun bir zaman dilimini konu eder.

Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme

Taşlıcalı Yahyâ'nın dînî-ahlâkî türdeki mesnevisi 3100 beyitten oluşup “fa'ûlün fa'ûlün fa'ûlün fa'ûl” vezniyle kaleme alınmıştır. Kimi kaynaklarda “Usûlnâme” olarak da anılan eser tıpkı şairin diğer mesnevileri gibi Kânunî Sultan Süleymân'a sunulmuştur.

Taşlıcalı Yahyâ, on iki bölüm (makam) ve yedi kısımdan (şube) oluşan mesnevisinde adalet, doğruluk, yiğitlik gibi ahlâkî kavramları ele almış, eserini çoğu kendi hayatının ve gözlemlerinin ürünü olan 100'den fazla hikâye, temsil ve latife ile zenginleştirmiştir (Kaya 2011: 156).

Gülşen-i Envâr

Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesini oluşturan son mesnevi olan *Gülşen-i Envâr* 2810 beyitten oluşmuş ve aruzun “müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır.

Gülşen-i Envâr, dört fasıl ve yedi mertebeden oluşmaktadır. Bu bölümlerde Kanunî, padişahlık vasıfları, gafillerin terbiyesi, dünya muhabbeti, ehl-i sünnet, rüyalar ve tabirleri, evliya mertebeleri anlatılır (Çelebi-oğlu 1994: 94). Eserin birinci faslı, padişahların nasıl davranması gerektiği; ikinci faslı, gafilleri uyarmak ve yetişkinlere öğüt vermek; üçüncü faslı, dünya sevgisinin ahiret için eziyet ve sıkıntı kaynağı olduğu; dördüncü ve son faslı ise, kanaat hakkındadır. Eserin yedi mertebe üzerine düzenlenen bölümünde veliliğin dört kısım olduğu, velilerin yaratılış itibariyle hava, ateş, su ve topraktan ibaret anâsır-ı erbaaya benzediği açıklanıp veliliğin yedi mertebesi tanımlanır (Ünver 1996: 252-253).

Taşlıcalı Yahyâ'nın Eserlerinin Kütüphanelerde Tespit Edilen Yazma Nüshaları

Dîvân

1. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1493.
2. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6188.
3. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 208/1.
4. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 266.
5. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5848.
6. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6254.

7. Ankara Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 60 Hk 1/1.
8. Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, 647839.
9. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 516.
10. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 517.
11. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Zagreb Nr.71.
12. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 554.
13. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, 853.
14. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyon İlavesi, 248.
15. İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, TY 2982.
16. İstanbul Üniversitesi Yazma Eser Kütüphanesi, İbnülemin Mahmud Kemal İnan Yazmaları Koleksiyonu, 3630.
17. Kahire Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 81.
18. Bosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 2745.
19. Edirne Selimiye Kitaplığı, Badi Efendi Koleksiyonu 2172.
20. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4962.
21. Ali Nihat Tarlan'ın şahsi kütüphanesinde bulunan nüsha.

Şâh u Gedâ

1. Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 399.
2. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8391.
3. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7878.
4. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6072/2.
5. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5843.
6. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5365.
7. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5210.

8. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5222/2.
9. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3668.
10. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3209.
11. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3014.
12. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2310.
13. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2198.
14. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1136.
15. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2037.
16. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 907.
17. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 691.
18. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9060.
19. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 348.
20. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 48.
21. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8714.
22. Ankara Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 588.
23. Ankara Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 2275.
24. Ankara Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 1060/3.
25. Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 541.
26. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 32 Hk 658/2.
27. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 1586.
28. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2686.
29. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 695.
30. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 27 Hk 246/1.
31. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5175.
32. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 1931.
33. Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 347/7.

34. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekeli-oğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 07 Tekeli 907/1.
35. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 62/5.
36. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi Mülhaka Koleksiyonu, 196.
37. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi Koleksiyonu, 297.
38. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Koleksiyonu, 417.
39. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, 1137.
40. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu, 1518.
41. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Koleksiyonu, 620/2.
42. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Koleksiyonu, 641.
43. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 5227.
44. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 5276.
45. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi, S.H.M.H.K. Yaz. 279.
46. İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi, 503.
47. İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 273.
48. İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 414.
49. İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 778/1.
50. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, 1224/2.
51. Almanya Deutsche Nationalbibliothek, Ms. or. oct. 3557.
52. Amerika Princeton University, Garret Collection Houstma Series Ottoman Turkish, 1172H.

53. Avusturya Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek, A.F. 335 (214).
54. Avusturya Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek, A.F. 495 (215).
55. Avusturya Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek, A.F. 396 (216).
56. Avusturya Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek, A.F. 456 (521).
57. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 214.
58. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 2575.
59. Dükalk Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu pt. 83/Seetzen: Haleb 136, pt. 217/Seetzen: Kah.1190.
60. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Coisilin Saint Germain-des-pres 610.
61. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Colbert 5399/Regius 1418,3.
62. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Ducaurroy, 25.
63. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Galland, 36/Regius 1409, 2.
64. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Gaulmin/Regius 1408.
65. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Renaudot/Saint Germain-des pres 545.
66. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Renaudot/Saint Germain-des-pres 547.
67. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Regius 1409.
68. Fransa Bibliotheque Nationale de France, Vansleb/Regius 1423.
69. British Museum, Or. 3711.
70. British Museum, Or. 1147/5.
71. British Museum, OR. 1159.
72. Bodleian Library, MS Turk. e. 73.
73. Italy Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. Turco 104.
74. Mısır Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye Talat 1, 10, 131, 233, ez-Zekiye 65.
75. Konya Karatay Yûsuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 8087.
76. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 947/7.

77. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 633.
78. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1322.
79. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1361.
80. Nuruosmaniye Kütüphanesi 4167.
81. Nuruosmaniye Kütüphanesi 4206.
82. Nuruosmaniye Kütüphanesi 4205.
83. Nuruosmaniye Kütüphanesi 34 Nk 4165.
84. Nuruosmaniye Kütüphanesi 34 Nk 4167.
85. Nuruosmaniye Kütüphanesi 34 Nk 4205.
86. Nuruosmaniye Kütüphanesi 34 Nk 4206.
87. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 406.
88. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 3708/2.
89. Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 213/1.
90. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Gü 36.
91. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 986/3.
92. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 988.
93. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 989/1.
94. Michigan Üniversitesi, İslami El Yazmaları Özel Koleksiyon, Isl Bayan 413.
95. Harvard Üniversitesi, 990048094280203941.
96. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 810.23 23.
97. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma A/81.
98. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu, 0121775.
99. Atıf Efendi Kütüphanesi, 2138.
100. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 481/1.
101. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 839.
102. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3045.

103. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 874.
104. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3682.
105. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 5745.
106. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi, Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları, S.H.M.H.K. Yaz. 337.
107. İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Emir Hoca Yazmaları, 463.
108. İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Emir Hoca Yazmaları, 997.
109. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kitaplığı, 849.
110. Topkapı Sarayı Müzesi, Bağdat Kitaplığı, 158.
111. Topkapı Sarayı Müzesi, R. 848.
112. Topkapı Sarayı Müzesi, H. 689.
113. Topkapı Sarayı Müzesi, B. 158.
114. Topkapı Sarayı Müzesi, Y. 2402.
115. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yz. A 81.
116. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yz. A 370/1.
117. İstanbul Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 289/1.

Gencine-i Râz

1. Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Mü 1380.
2. Ankara Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 2659.
3. Ankara Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 4637.
4. Ankara Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 925.
5. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7538.
6. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6065/2.
7. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6076/1.
8. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6182.

9. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7878.
10. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5365.
11. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8391.
12. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6076/1.
13. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5843.
14. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5210.
15. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2198.
16. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2037.
17. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7038.
18. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6182.
19. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6007.
20. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5599.
21. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4452.
22. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4222.
23. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3762.
24. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3317.
25. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3001.
26. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2737.
27. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2769/2.
28. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2813.
29. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2410.
30. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1273.
31. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1801/2.
32. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 882.
33. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 520.
34. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 510.
35. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 458/1.
36. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 158/1.
37. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 146.
38. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8752.
39. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 499.

40. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9100.
41. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9330.
42. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 188.
43. Ankara Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 03 Gedik 17167.
44. Ankara Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 03 Gedik 18250.
45. Ankara Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 03 Gedik 17171.
46. Ankara Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 602.
47. Ankara Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 3378.
48. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 4983/1.
49. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 23957.
50. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, 67 Saf 534.
51. Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 534.
52. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 32 Yalvaç 31.
53. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 27 Hk 362.
54. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 2548.
55. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 4062/2.
56. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 830.
57. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5152/2.
58. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2220/3.
59. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 15 Hk 235.
60. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekeli oğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 07 Tekeli 907/2.
61. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekeli oğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 07 Tekeli 748.

62. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu, 1700.

63. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu, 1602.

64. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Koleksiyonu, 568/3.

65. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Koleksiyonu, 1931.

66. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 1645/1.

67. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 4058.

68. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 4059.

69. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Koleksiyonu, 620/1.

70. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1994/2.

71. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 5703.

72. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 554/1.,

73. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3039.

74. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 840.

75. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1667.

76. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3071.

77. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3537/1.

78. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 5726.

79. Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, Kemankeş Emir Hoca Koleksiyonu, 503.

80. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 15 Hk 554/1.

81. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2706.

82. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2707.

83. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2708.

84. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2709.

85. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2710.
86. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1013.
87. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1044.
88. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1692/8.
89. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 427/1.
90. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 32 Hk 2016/1.
91. Konya Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi, 11129.
92. Konya Mevlâna Müzesi, Türkçe Yazmalar, 2321.
93. Konya Mevlâna Müzesi, Türkçe Yazmalar, 2322/1.
94. Konya Mevlâna Müzesi, Türkçe Yazmalar, 4802.
95. Konya Mevlâna Müzesi, Türkçe Yazmalar, 5070.
96. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1162/1.
97. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1576.
98. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 43 Ze 932.
99. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 986/5.
100. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 995.
101. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 996.
102. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 997.
103. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 998.
104. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 999.
105. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 1001/1.
106. İstanbul Millet Kütüphanesi, Pertev Paşa Koleksiyonu, 258.
107. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 810 23.
108. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3467.

109. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3469.
110. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3468.
111. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4167.
112. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4205.
113. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4206.
114. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, H. 1094.
115. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, M. R. 772.
116. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, Y. 103.
117. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, A. 3952.
118. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları, H. 302.
119. Atıf Efendi Kütüphanesi, 2244.
120. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma A/368.
121. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma A/20.
122. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma A/38.
123. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma A/233.
124. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma A/285/1.

Yûsuf u Züleyhâ

1. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2583.
2. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 112/7.
3. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 986/1.
4. Princeton Üniversitesi, PL248.Y24 M4.
5. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Fil.AN/1506.
6. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, FİL.AN/1488.
7. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu, 0106065.
8. Bilim ve Sanat Vakfı Kütüphanesi, E00541.
9. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Mehmed Murad Efendi Koleksiyonu, 84.
10. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu, 1830.

11. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 5682.
12. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1900.
13. Konya Mevlâna Müzesi, Türkçe Yazmaları, 4802.
14. Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 43 Ze 706.
15. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 214.
16. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 1042.
17. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 1632.
18. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 2076.
19. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 2528.
20. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 2660.
21. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 2912.
22. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 2920.
23. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 2950.
24. British Museum, Or. 1147/2.

Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme

1. Ankara Milli Kütüphane, 60 Hk 1/1.
2. Ankara Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18299.
3. Ankara Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 601.
4. Ankara Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 05 Hk 4349.
5. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 620.
6. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 986/4.
7. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 994.
8. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 994/1.
9. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 1001/2.

10. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 904.
11. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1800/2.
12. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1967/3.
13. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Koleksiyonu, 568/2.
14. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 1667.
15. İstanbul Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 719.
16. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3470.
17. Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22 Sel 2210.
18. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4165.
19. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 34 Nk 4165.
20. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 214.
21. British Museum, Or. 1147/4.

Gülşen-i Envâr

1. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3515.
2. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8933.
3. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 986/2.
4. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 991.
5. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 992.
6. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 993.
7. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 1001/3.
8. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 1636.
9. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Koleksiyonu, 193/3.

10. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Koleksiyonu, 568/2.

11. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu.

12. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1800/1.

13. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1967/2.

14. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2959/2.

15. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 6384.

16. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3047.

17. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3818.

18. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 2224.

19. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5152/1.

20. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 5621.

21. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4165.

22. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 34 Nk 4165.

23. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, 1124.

Taşlıcalı Yahyâ ve Eserleri Hakkındaki Çalışmalar

Kitaplar

1. Çınar, Bekir (2014). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencine-i Raz*. İstanbul: Kesit Yayınları.

2. Şentürk, Ahmet Atilla (2018). *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzade Mustafa mersiyesi yahut Kanuni hicviyesi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

3. Taşlıcalı Yahyâ (2022). *Yûsuf ile Zeliha*. Ankara: Dorlion Yayınevi.

4. Sağlam, Ayşe (2016). *Gülşen-i Envar*. Ankara: Grafiker Yayınları.

5. Sağlam, Ayşe (2017). *Taşlıcalı Yahyâ ve hamsesi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

6. Çavuşoğlu, Mehmed (1977). *Taşlıcalı Yahyâ divanı (tenkidli basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

7. Çavuşoğlu, Mehmed (1979). *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zeliha*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

8. Çavuşoğlu, Mehmed (1983). *Yahyâ Bey ve divanından örnekler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

9. Danış, Kadir (2019) *Dukaginzade Taşlıcalı Yahyâ Bey Yûsuf ile Züleyhâ*. İstanbul: Kapı Yayınları.

10. Sarıççek, Ramazan (2014). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencine-i Raz (inceleme-metin-dizin)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.

Tezler

1. Akgül, Serpil (2013). *16. yüzyıldaki bazı divan şairlerinin Türkçe divanlarında gül: Baki, Fuzuli, Hayali Bey, Muhibbi, Nevi, Taşlıcalı Yahyâ, Usuli, Zati*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2. Alkaya, Mehmet Akif (1996). *Taşlıcalı Yahyâ Kitab-ı Usul*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3. Öz Yaşa, Ceyda (2024). *Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Gülşen-i Envâr ve Şah-u Gedâ isimli eserlerinde kelime grupları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

4. Ulaş, Ebru (2023). *16. yy şairlerinde Zati, Muhibbi, Baki, Fuzuli, Taşlıcalı Yahya, Nev'i, Cinani, Hayali, Hayreti'nin divanlarında atasözleri ve deyimler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. Arı, Hatice (2023). *Taşlıcalı Yahyâ divanındaki muhteva unsurlarının telif sebebi açısından incelenmesi*. Hazırlanmakta Olan Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

6. Keskin, Mehmet (2024). *Taşlıcalı Yahyâ ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın divanlarında 'zaman ve mekân'*. Hazırlanmakta Olan Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. Oral, Ümmü Gülsüm (2023). *Divan şiirinde 'varlık ve hiçlik/yokluk' tezahürü: Yunus Emre, Ahmedî, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ ve Şeyh Galip'in gazelleri örnekleri*. Hazırlanmakta Olan Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

8. Özyılmaz, Burcu (2024). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında halk kültürü unsurları*. Hazırlanmakta Olan Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

9. Aydemir, Pınar (1993). *Taşlıcalı Yahyâ'nın Şah u Geda'sı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

10. Bayram, Yavuz (1995). *16. yüzyıl divan şirinde poetika (Türkçe divanlarda Baki Nev'i, Fuzuli, Hayali, Taşlıcalı Yahyâ, Muhibbi, Hayreti, Helaki, Vasfi, Usuli, Amri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. Bozyiğit, Esra (2021). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanı (inceleme-tenkitli metin-nesre çeviri-sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

12. Çağlayan, Bünyamin (1989). *Yahyâ Bey divanında maddi kültür unsurları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13. Çınar, Bekir (1995). *Taşlıcalı Yahyâ Gencine-i Raz (inceleme-metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. Çolak, Züleyha (2010). *Romancing the female role in Ottoman Joseph and Zuleykha mesnevis: Taşlıcalı Yahyâ's Yûsuf u Zeliha*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Indiana University.

15. Demir, Yavuz (1986). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında sevgili ve sevgiliye ait fiziki unsurlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16. Dinçtürk, Emine (2008). *Yûsuf ile Züleyhâ mesnevilerinde Allah korkusu motifleri (Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Yahyâ Bey örnekleri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

17. Doğanıyğit, İbrahim (1992). *Gülşen-i Envar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

18. Gürgen, Arif (2021). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanının umumi tahlili*. Hazırlanmakta Olan Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

19. İnce Sinan, Sümeyye (2005). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanı'ndaki soyut kavramlar (kasideler-musammatlar-şehrengizler-gazeller-mukattalar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

20. Kaya, İdris Güven (1984). *Dükaginzade Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Sanatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kosova Üniversitesi, Felsefe Fakültesi.

21. Kayabaşı, Bekir (1991). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gülşen-i Envar (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

22. Kocaman, Sümeyye (2005). *Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu kasideler üzerine bir yorum denemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

23. Kurnaz, Cemal (1981). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında kozmik unsurlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

24. Mermer, Ahmet (1985). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanı'nda nebatlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

25. Özaygen, Hülya Mizyal (1996). *Yahyâ Bey divanında sosyal hayat (gazeller)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

26. Öztürk, Melek (2005). *Taşlıcalı Yahyâ'nın "Yûsuf ve Zeliha" isimli mesnevisindeki eğitim unsurları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

27. Pekşen, Süreyya (2017). *Taşlıcalı Yahyâ divanı sözlüğü (bağlamli dizin ve işlevsel sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

28. Pınarbaşı, Mehmet (2018). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında savaş unsurları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

29. Ralph, Jaekel (1980). *Dukanginzade Taslıcalı Yahyâ Bey's "King and Beggar", A sixteenth century Ottoman allegorical-mystical love poem (mesnevi): introduction, text in transcription and translation (volumes I and II)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, California University.

30. Sağıroğlu, Şahin (2020). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında bezm u rezm*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.

31. Sağlam, Ayşe (2016). *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve hamsesi*. Doktora Tezi. Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

32. Sarıççek, Ramazan (1991). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencine-i Raz (inceleme-metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

33. Sarıtepe, Musa (2019). *Taşlıcalı Yahyâ'nın 30 gazelinin şerhi (1-30)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.

34. Topal, İrfan (1986). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında din ve tasavvuf*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

35. Toprak, Yeliz (2018). *Kanuni devri ihtişamının divan şiirine yansımaları (Hayali, Baki ve Taşlıcalı Yahyâ divanlarında değerli taşlar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çaç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

36. Yakar, Halil İbrahim (1996). *Taşlıcalı Yahyâ Bey'in eserlerinde İstanbul*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

37. Yoldaş, Kazım (1993). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şah u Geda (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makaleler ve Bildiriler

1. Açıkgöz, Namık (2015). Devrin şairlerine göre Şehzade Mustafa'nın şahsiyeti. *Journal of International Social Research*, 8 (39), 7-13.

2. Elbasan Bozdoğan, Zeynep (2024). Taşlıcalı Yahya Bey'in ağız merceğinden şair ve patronaj arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 258-265.

3. Akçay, Ülkü ve Tombul, Enis (2018). Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde rüyaların amaç ve işlevleri üzerine bir değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1 (20), 1-50.

4. Akgül, Serpil ve Erdoğan, Kenan (2015). 16. yüzyıldaki bazı divan şairlerinin Türkçe divanlarında gül ve anlam ilgileri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3), 167-187.

5. Aktan, Muhammed Felat (2020). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa mersiyesine ontolojik analiz metoduyla bir bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 398-412.

6. Albayrak, Vesile (2023). Kanuni'nin şiir ve şair sevmeyen paşaları: Rüstem Paşa ve Ayas Paşa. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 99-110.

7. Alpay Tekin, Gönül (2021). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında dikkat çeken bazı temalar. *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa*, 512-534.

8. Ambros, Edith Gülçin (2014). Emotivity as a stylistic marker in Ottoman lyric poetry of the 15th and 16th centuries. *An Iridescent Device: Premodern Ottoman Poetry*, 33-48.

9. Ayan, Gönül (2009). Anadolu şhasında yazılan bazı “Yûsuf u Züleyhâ” mesnevilerinde sebep-i telifler. *Electronic Turkish Studies*, 4 (3), 227-272.

10. Babacan Bursalı, Meryem (2020). Mersiyenin öncesi ve sonrası: 16. yüzyıl tezkirelerinde Taşlıcalı Yahyâ Bey’in ikbali ve idbarı. *Journal of Turkish Studies*, 54, 81-97.

11. Bakırcı, Fatih (2018). Türkçe divan dibacelerinde ki/kim’li yapılar: Fuzuli, Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Nev’î’nin Türkçe divan dibacelerinde ki/kim’li yapılar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 72, 181-196.

12. Batislam, Hanife Dilek (2002). Mesnevilerden mektup tarzı anlatım. *İlmi Araştırmalar*, 13, 17-34.

13. Bayram, Yavuz (2014). 16. yüzyıldaki bazı divan şairlerine göre “şiirde gaye”. *Mavi Atlas*, 3, 1-21.

14. Belli, Handan (2015). Taşlıcalı Yahyâ Bey’in “Şah u Geda” mesnevisinde çevresel ve olgusal boyutuyla mekân tasvirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14 (14), 29-46.

15. Bilge, Mine (2021). Taşlıcalı Yahyâ’nın Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi’nde Yûsuf’un gördüğü ve yorumladığı rüyaların kutsal kitaplardaki yeri. *International Journal of Education & Philology (IJEPE)*, 2 (2), 127-138.

16. Çağlayan, Bünyamin (2013). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanına göre 16. yüzyılda oyun ve oyun araçları. *Uluslararası Balkan, Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, Edirne: Trakya Üniversitesi, s. 347-355.

17. Çakır, Müjgan (2005). Tahkiyede benzeşme ve farklılaşma: Türkçe Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde ölümle ilgili bazı unsurların mukayesesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 26 (26), 175-203.

18. Çakır, Müjgan (2015). Osmanlı tarihindeki bazı savaşların bir yeniçeri olan Taşlıcalı Yahyâ Bey’in şiirlerindeki akisleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (28), 69-83.

19. Çavuşoğlu, Mehmed (1982). Şehzade Mustafa mersiyeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 641-686.

20. Çavuşoğlu, Mehmed (2012). Taşlıcalı Dukakin-zade Yahyâ Bey'in İstanbul şehir-engizi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 17 (0), 73-108.
21. Çınar, Bekir (2007). Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencine-i Raz mesnevisinde bir Nasreddin Hoca fıkrası. *Turkish Studies*, 2 (4), 283-292.
22. Çınar, Bekir (2013). Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencine-i Raz mesnevisinde şiir, şair ve katiple ilgili değerlendirmeler. *Turkish Studies*, 8 (13), 297-308.
23. Çınar, Bekir (2019). Taşlıcalı Yahyâ'nın gazellerinde yaşlılık. *Tür-koloji Dergisi*, 23 (1), 193-208.
24. Dinç, Büşra (2014). Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ile Züleyhâ adlı mesnevisinin Yûsuf suresi yle mukayesesi. *Doğu Esintileri*, 1, 211-239.
25. Doğan, Muhammet Nur (2002). Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf u Zeliha'sında şiirin şiiri. *Eski şiirin Bahçesinde*, İstanbul, Ötügen Neşriyat.
26. Emlak, Sevda (2017). Amasya II. Bayezid kütüphanesinde bulunan Taşlıcalı Yahyâ'nın Şah u Geda mesnevisinin tezyinat açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Amasya Sempozyumu: Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat*, Amasya: Amasya Üniversitesi, s. 1411-1427.
27. Engin, Abdullatif ve Kuzubaş, Muhammet (2021). A poet's rebellion, the lament of poetry: the elegies written upon the death of Prince Mustafa. *International Journal of Sciences and Research*, 77 (5), 33-42.
28. Erkan, Ahmet Serdar (2023). Yahyâ mahlaslı bir şaire ait bir nasihatname. *Journal of Ottoman Legacy Studies*, 10 (27), 271-292.
29. Ertek Morkoç, Yasemin (2010). Taşlıcalı Yahyâ'nın divanına yansıyan Rumeli. *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, s. 176-188.
30. Kola, Fatma (2016). Aşka dair bazı tasavvurlar (XVI. yüzyıl divanlarında aşk redifli gazellerden hareketle). *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2 (2), 1-28.
31. Eren Kaya, Fazile (2023). Aşk mesnevilerinde kadın kahramanlara verilen nasihatler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, 61-75.
32. Gökteş, Mehmet (2018). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında su. *EKEV Akademi Dergisi*, 0 (74), 217-237.
33. Gülden, Bahadır (2020) Taşlıcalı Yahyâ'nın "Bana" redifli gazelinin şerhi. *Researcher*, 8 (1), 77-31.

34. Gültekin, İbrahim (2013). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in divanında nasihatname türünde yazılmış şiirler ve bu şiirlerin konuları, dili ve üslubuna dair bazı hususiyetler. *Turkish Studies*, 8 (9), 1525-1552.

35. Gülten, Sadullah (2012). Kanuni'nin maktul bir şehzadesi: Bayezid. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (6), 196-204.

36. Gürgen Arif ve Göktaş Mehmet (2023). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında Hayali Bey eleştirisi. *Hikmet – Akademik Edebiyat Dergisi*, 18, 234-251.

37. Halili, Semra (2022). Taşlıcalı Yahyâ'nın Kitab-ı Usûl, Şah u Geda ve Yûsuf u Züleyhâ eserlerinde kadın algısı. *International Journal of Education & Philology (IJEP)*, 3 (1), 116-127.

38. Kavasoglu, Esra (2013). Yüzyılların ortak kederi: Turan Oflazoglu'nun Kanuni Süleyman ve Taşlıcalı Yahyâ'nın Şehzade Mustafa mersiyesi. *IV. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi "Kültürler ve Değerler Buluşması"*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, s. 193-208.

39. Kaya İdris Güven (2014). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in şiirlerinde rüya ve rüya tabirleri. *İlmi Araştırmalar*, 0 (18), 61-70.

40. Kaya, İdris Güven (1990). Dükaginzade Taşlıcalı Yahyâ Beg'in şiirlerinde cinsellik. *Journal of Turkish Studies*, 14 (1), 273-281.

41. Kaya, İdris Güven (2005). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in eserlerinde kalıplaşmış söz değişimleri. *Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, s. 281-299.

42. Kaya, İdris Güven (2006). Yahyâ Bey'in kasidelerinde tarihi gerçekler. *Osmanlı Araştırmaları*, 28 (28), 53-75.

43. Kaya, İdris Güven (2008). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in hamsesinde hayvan hikayeleri. *Journal of Turkish Studies*, 31 (1), 275-288.

44. Kaya, İdris Güven (2010). Divan şiirinde tarih düşürme geleneği ve Yahyâ Bey'in bir kasidesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (30), 39-56.

45. Kaya, İdris Güven (2010). Figani'nin ölümü ve Taşlıcalı Yahyâ Bey'in bir şiiri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (34), 47-61.

46. Kaya, İdris Güven (2010). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in hammamiyeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11 (27), 227-235.

47. Kaya, İdris Güven (2013). Dukagin-zade Taşlıcalı Yahyâ Bey'in eserlerinde Mevlâna Celaleddin. *Turkish Studies*, 4 (7), 353-368.

48. Kayan, Elif Nur (2022). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında halk inanışları. *Uluslararası Göbeklitepe'den Bugüne Türkiye'nin Tarihi ve Kültürel Mirası Sempozyumu*, Samsun: Akademik Düşünce Yayınları, s. 91-98.

49. Kılıç, Atabey (2007). Taşlıcalı Yahyâ'nın bir beyti üzerine düşünceler. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 24 (286), 12-16.

50. Kocaman, Sümeyye (2010). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Süleymaniye kaside ve Süleymaniye külliyesi. *Süleymaniye Ulusal Sempozyumu/Şehir ve Medeniyet*, İstanbul, s. 471-482.

51. Köksal, Mehmet Fatih (1997). Tahkiyeli bir eser olarak Taşlıcalı Yahyâ'nın Şah u Geda'sı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 5, 245-282.

52. Kurnaz, Cemal (1969). Taşlıcalı Yahyâ Beğ divanında atasözleri ve deyimler. *Türk Kültürü Araştırmaları XVII-XXI*, 1 (2), 195-207.

53. Kut, Günay (2000). Payitaht İstanbul'un sultan şairleri (seyf ve'l-kalem sahipleri). *İlmi Araştırmalar*, 9, 161-178.

54. Maraşlı, Savaş (2019). 16. Yüzyıl Osmanlı kitap sanatlarında farklı bir uygulama: Şah u Geda mesnevisinin çiçek baskılı kağıtları. *İnsan ve İnsan*, 6 (20), 289-306.

55. Mermer, Ahmet (1987). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in kendi şiiri üzerine düşünce ve değerlendirmesi. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 227-234.

56. Mermer, Ahmet (1988). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in kendi şiiri üzerine düşünce ve değerlendirmesi. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 99-105.

57. İnci, Merve (2022). XVI. asır aşk mesnevilerinde güzelin tasviri. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), 56-83.

58. Olgun, Tahir (1939). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa merisyesi. *Bilgi Yurdu*, 27, 834-835.

59. Olgun, Tahir (1939). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa merisyesi. *Bilgi Yurdu*, 26, 794-796.

60. Olgun, Tahir (1939). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa merisyesi. *Bilgi Yurdu*, 28, 857-860.

61. Olgun, Tahir (1939). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa merisyesi. *Bilgi Yurdu*, 29, 885-887.

62. Olgun, Tahir (1939). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa merisyesi. *Bilgi Yurdu*, 31, 971-972.

63. Olgun, Tahir (1939). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa mer-siyesi. *Bilgi Yurdu*, 30, 938-939.

64. Olgun, Tahir (1939). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa mer-siyesi. *Bilgi Yurdu*, 25, 749-753.

65. Onat Çakıroğlu, Tuba (2018). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in şiirlerinde dev-let adamı kimliğinin izleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (4), 62-72.

66. Çolak, Mehmet Ali (2023). Hulvî'nin "Hamse" adlı mesnevisinde Taşlıcalı Yahya ve sosyal eleştiriler, 7 (3), 2329-2345.

67. Öntürk, Tolga ve Öztürk Murat (2019). Taşlıcalı Yahyâ divanında kişilere yönelik hicviyeler. *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 53-77.

68. Öte, Emine (2022). A Comparison of The Turkish Divan Dıbase of Fuzuli-i Bağdadi and Taşlıcalı Yahyâ Bey. *International Journal of Educa-tion & Philology (IƓEP)*, 3 (2), 149-160.

69. Öte, Emine (2023). A poet according to the poet of Taşlıcalı Yahyâ Bey's divis. *International Journal of Education & Philology (IƓEP)*, 4 (1), 104-114.

70. Özbek Arslan, Necmiye (2023). Divan şairlerinin mevsimlere ba-kışı: bahariyye ve şitaiyyelerde bir kültür psikolojisi denemesi. *Turkish Studies*, 18 (2), 1145-1160.

71. Özder, Deva (2020). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında şiir anlayışı. *Türük: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7 (20), 234-280.

72. Özder, Deva (2022). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında tababet unsurları. *1. Uluslararası Türkoloji Kongresi*, Karabük: Karabük Üniversitesi, s. 376-387.

73. Öztürk, Murat (2013) Klasik Türk edebiyatında padişahlara yapı-lan yergiler. *Electronic Turkish Studies*, 8 (1), 2143-2164.

74. Öztürk, Murat (2015). Tasvir ve tahkiye açısından tek-ahenk ga-zeller: Taşlıcalı Yahyâ divanı örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilim-ler Enstitüsü Dergisi*, 29, 75-96.

75. Paksoy, Kezban (2021). Taşlıcalı Yahyâ Bey'in mesnevilerinin se-beb-i te'lif bölümleri üzerine bir değerlendirme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (4), 2253-2278.

76. Sarıkaya, Erdem (2019). Yaşlılık olgusu bağlamında Taşlıcalı Yahyâ Bey'in yaşlılık gazeli. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5 (18), 753-758.

77. Sefercioğlu, Mustafa Nejat (2016). Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Dukakin-zade Ahmed Bey divanlarının musiki aletleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2 (2), 158-186.

78. Serdaroğlu Şişman, Vildan (1999). Yahyâ Beg'in Şehzade Mustafa mersiyesi yahut Kanuni hicviyesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, 271-272.

79. Şentürk, Ahmet Atilla (2011). En hazin mersiye'nin şairi: Taşlıcalı Yahyâ Bey. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 26, 26-41.

80. Topuz, Büşra (2019). Gencine-i Raz mesnevisine göre Taşlıcalı Yahyâ'nın ahlak anlayışı ve ideal insan tipi. *Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı Hatıra Kitabı*, 372-388.

81. Gökcan, Melike (2010). Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde sosyal hayatın yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15 (38), 51-70.

82. Uçan Eke, Nagehan (2017). Şehzade Mustafa Mersiyesi'nin metaforik açıdan incelenmesi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 2 (2), 220-231.

83. Uçan Eke, Nagehan (2019). Edebiyatın metaforik gücü. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4 (2), 238-253.

84. Yeşil, Ahmet ve Nikubaht, Nasır (2013). Abdurrahman Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi ve Taşlıcalı Yahyâ Yûsuf ve Züleyhâ mesnevilerinde yer alan tema ve motiflerin incelenmesi. *Doğu Araştırmaları*, 11, 5-24.

85. Yıldırım, Ali (2007). Taşlıcalı Yahyâ ile Şeyhülislam Yahyâ divanlarında zühdi ve harabati kelimelerinin kullanımı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 69-88.

86. Yılmaz, Kadriye (2015). Bir nazire örneği olarak Taşlıcalı Yahyâ'nın Gülşen-i Envar'ı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 107-126.

87. Zavotçu, Gencay (2004). Hayali ve Yahyâ Bey'in gazellerinde Fuzuli etkisi. *İlmi Araştırmalar*, 18, 123-134.

88. Zavotçu, Gencay (2007). Bir ölümün yankıları ve Yahyâ Bey mersiyesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, 69-80.

Ansiklopedi ve Sözlük Maddeleri

1. Kaya, Bayram Ali (2013). *Yahyâ Bey, Taşlıcalı, Dukagin-zade*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/YAHYÂ-bey-dukagin-zade>

2. Kaya, Bayram Ali (2011). *Taşlıcalı Yahyâ*. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taslicali-YAHYÂ>
3. Ünver, İsmail (1996) *Gencine-i Raz*. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gencine-i-raz>
4. Ünver, İsmail (1996) *Gülşen-i Envar*. TDV İslâm Ansiklopedisi.
5. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulsen-i-envar>
6. Çavuşoğlu, Mehmed (1986). *Yahyâ Bey, Dukagin-zade*. MEB İslam Ansiklopedisi, C. XIII.
7. Komisyon. (1998). *Yahyâ Bey, Taşlıcalı*. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.VIII.
8. İpekten, Haluk (1998). *Yahyâ*. Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü.
9. Kocatürk, Vasfi Mahir (2016). *Taşlıcalı Yahyâ*. Büyük Türk Edebiyatı Tarihi.
10. Kartal, Ahmet ve Şentürk Ahmet Atilla (2017). *Yahyâ Bey*. Eski Türk Edebiyatı Tarihi.
11. Işık, İhsan (2007). *Taşlıcalı Yahyâ*. Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi.
12. Mehmed Süreyya (1972). *Yahyâ Bey (Dukagin-zade)* Osmanlı müellifleri 2. cild. İstanbul: Meral Yayınevi.
13. Çınar, Bekir (2021). *Gencine-i Raz (Yahyâ Bey)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gencine-i-raz-YAHYÂ-bey>
14. Çınar, Bekir (2021). *Kitab-ı Usul (Yahyâ Bey)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kitab-i-usul-YAHYÂ-bey>
15. Çınar, Bekir (2021). *Gülşen-i Envar (Yahyâ Bey)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gulsen-i-envar-YAHYÂ-bey>
16. Durmuş, Tuba (2022). *Divan (Yahyâ Bey)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-YAHYÂ-bey>
17. Harmancı, Esat (2021). *Şah u Geda (Yahyâ Bey)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sah-u-geda-YAHYÂ-bey>
18. Tıgılı, Fatih (2022). *Edirne Şehr-Engizi (Yahyâ Bey)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/edirne-sehr-engizi-YAHYÂ-bey>

19. Tıǧlı, Fatih (2022). İstanbul Şehr-Engizi (Yahyâ). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/istanbul-sehr-engizi-YAHYÂ>

20. Gökcan, Melike (2022). Yûsuf u Züleyhâ (Yahyâ Bey). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/Yûsuf-u-zeliha-YAHYÂ-bey>

Taşlıcalı Yahyâ Maddesi Bulunan Tezkireler

1. İsen, Mustafa (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın tezkire kısmı (tenditli metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

2. İsen, Mustafa (1998). *Sehi Bey tezkiresi, Heşt-Behişt*. Ankara: Akçağ Yayınları.

3. Kutluk, İbrahim (2014). *Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiretü's-şuara I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

4. Kutluk, İbrahim (1997). *Beyani Tezkiretü's-şuara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

5. Solmaz, Süleyman (2005). *Ahdi ve Gülşen-i Şuarası (inceleme-metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

6. Canım, Rıdvan (2000). *Latifi-Tezkiretü's-şuara ve Tabsıratü'n-nuzama*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

7. Kılıç, Filiz (2010). *Aşık Çelebi Meşairü's-şuara (inceleme-tenkitli metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

8. Açıkgöz, Namık (2017). *Riyazü's-şuara Riyazi Mehmed Efendi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SONUÇ

İmparatorluğun en güçlü dönemi olan 16. yüzyılın kıymetli şairlerinden olan Taşlıcalı Yahyâ, ele avuca sığmaz kimi zaman pervasızca denilebilecek yaratılışıyla gerek yüksek sesle ve cesurca söylediği şiirleriyle gerekse askerlik mesleğinde gösterdiği yiğitlikle devrinin önde gelen kişilerinin arasında kendine oldukça önemli bir yer bulmuştur. Doğum yeri ve tarihinin net olarak bilinmediği şairin devşirme olarak İstanbul'a getirilmesi ve burada eğitim alması hayatının dönüm noktalarından biridir. Aldığı eğitimler aracılığıyla çeşitli şairlerle tanışan Taşlıcalı Yahyâ, dönemin bilginlerinin meclislerinde de kendin yer edinerek ismini duyurmayı başarmıştır.

Dîvân'ının yanında mesneviciliğiyle tanınan Taşlıcalı Yahyâ, *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* adlı mesnevilerden oluşan bir 'hamse'ye de sahiptir. Bahsi geçen eserlerinin birçok yazma nüshası mevcuttur. Çalışmanın "Taşlıcalı Yahyâ'nın Eserlerinin Kütüphanelerde Tespit Edilen Yazma Nüshaları" kısmında bu yazma nüshaların bulunduğu kütüphane ve yer numarası verilerek eserlerin bibliyografyası hazırlanmıştır. Tespit edilen nüshalara göre *Dîvân*'ının 21 nüshası, *Şâh u Gedâ*'sının 117, *Gencîne-i Râz*'ının 124, *Yûsuf u Züleyhâ*'sının 24, *Kitâb-ı Usûl*'ünün 21 ve *Gülşen-i Envâr*'ının 23 adet yazma nüshası vardır.

Taşlıcalı Yahyâ ve eserleri hakkında yapılan çalışmaların listesi türlerine göre şu şekildedir:

1. Kitaplar (10)
2. Tezler (37)
3. Makale ve Bildiriler (88)
4. Ansiklopedi ve Sözlük Maddeleri (20)
5. Taşlıcalı Yahyâ Maddesi Bulunan Tezkireler (8)

Taşlıcalı Yahyâ ile ilgili kaynak taraması yapılırken artan çalışmaların sayısı ve şair hakkında herhangi bir bibliyografik çalışma bulunmaması bu çalışmayı hazırlama düşüncesini açığa çıkarmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar tasnif edilip listelenerek araştırmacılara kolaylık sağlanması temenni edilmiştir. Bibliyografyada gözden kaçan kaynakların ve ileriki zamanlarda yapılacak olan çalışmaların artmasıyla listelenen çalışmaların sayısının artacağı da göz önünde bulundurularak çalışmanın araştırmacılara faydalı olması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- BAYRAM, Yavuz (1995). *16. yüzyıl divan şirinde poetika (Türkçe divanlarda Baki Nev'i, Fuzuli, Hayali, Taşlıcalı Yahyâ, Muhibbi, Hayreti, Helaki, Vasfi, Usuli, Amri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOZYİĞİT, Esra (2021). *Taşlıcalı Yahyâ Bey divanı (inceleme-tenkitli metin-nesre çeviri-sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin (1989). *Yahyâ Bey divanında maddi kültür unsurları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇINAR, Bekir (2014). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencine-i Raz*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- ÇINAR, Bekir (2021). Gencine-i Raz (Yahyâ Bey). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gencine-i-raz-YAHYÂ-bey>
- ÇINAR, Bekir (2021). Gülşen-i Envar (Yahyâ Bey). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gulsen-i-envar-YAHYÂ-bey>
- ÇINAR, Bekir (2021). Kitab-ı Usul (Yahyâ Bey). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kitab-i-usul-YAHYÂ-bey>
- DURMUŞ, Tuba (2022). Divan (Yahyâ Bey). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-YAHYÂ-bey>
- GÖKCAN, Melike (2022). Yûsuf u Züleyhâ (Yahyâ Bey). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/Yûsuf-u-zeliha-YAHYÂ-bey>
- KAYA, Bayram Ali (2011). *Taşlıcalı Yahyâ*. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islaman-siklopedisi.org.tr/taslicali-YAHYÂ>
- KAYA, Bayram Ali (2013). *Yahyâ Bey, Taşlıcalı, Dukagin-zade*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/YAHYÂ-bey-dukagin-zade>
- KILIÇ, Filiz (2010). *Aşık Çelebi Meşairü'ş-şuara (inceleme-tenkitli metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- SAĞLAM, Ayşe (2016). *Gülşen-i Envar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- SAĞLAM, Ayşe (2017). *Taşlıcalı Yahyâ ve hamsesi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- SARIÇİÇEK, Ramazan (2014). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencine-i Raz (inceleme-metin-dizin)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2018). *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzade Mustafa mersiyesi yahut Kanuni hicviyesi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

Maruf Bir İsim Ancak Meçhul Bir Hayat: II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Hasan Tahsin Paşa'nın Hayatı Hakkında Bazı Tespitler

Berke Şanlı*

ÖZET

Tarihte pek çok şahsiyet kendisini gerek almış olduğu vazifeler gerek kaleme aldığı eserler ve gerekse de bir olayda almış olduğu kritik rol ile tanınmıştır. Buna karşılık bazı şahsiyetler de her ne kadar devlet kademesinde veya kritik bir dönemde mühim vazifeler üstlense de hem kaynaklarda hem de döneme dair yazılan eserlerde sadece adının zikredilmesiyle yetinilmiştir. Bu şahsiyetlerden birisi de II. Abdülhamid döneminde ismi nerdeyse Mabeyn-i Hümayun Başkatipliği ile özdeşleşmiş olan Hasan Tahsin Paşa'dır. Tüm kaynaklarda yalnızca bu vazifesi ile ön plana çıkan Hasan Tahsin Paşa'nın ailesi, eğitimi, emeklilik hayatı ve bu görevden önceki vazifeleri hakkında bugüne kadar sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki Hasan Tahsin Paşa bugün bile hafızalarda muğlak bir isimdir.

Küçük yaşlarından itibaren devlet kademesinde vazife almaya başlayan ve kariyer basamaklarını oldukça hızlı bir şekilde çıkan Hasan Tahsin Paşa, en üst vazifesine Mabeyn-i Hümayun Başkatipliği ile ulaşmıştı. Hasan Tahsin Paşa 1894'te atandığı bu vazifesini on dört sene ifa etmişse de 1908 yılında Meşrutiyet'in tekrardan ilan edilmesi ile tevkif edilerek Bekirağa Bölüğüne hapsedildi. Sonrasında Büyükkada'ya sürgün edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Ardından 31 Mart Vakası sonrasında 28 Mayıs 1909'da Meclis-i Vükela'da sorgulandı ve ardından malları

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bilecik, berke11_osmaneli@hotmail.com ORCID: 0009-0003-0660-6759

müsadere edildi, madalyaları ve nişanları iptal edildi ve emeklilik hakkından mahrum bırakılarak Sakız Adası'na sürgün edildi. İstanbul'a tekrar gelmek isteyen Hasan Tahsin Paşa, birkaç kez bu konu hakkında hükümete rapor gönderdi. Kendisine ilk başlarda izin verilmedi lakin Balkan Harbi sebebiyle sürgündeki diğer arkadaşlarıyla beraber İstanbul'a döndü. Sürgünden döndükten sonra geçim sıkıntısı içerisinde zor bir hayat süren Tahsin Paşa 22 Ocak 1933'te Erenköy'de bulunan köşkünde vefat etti. Cenazesi ise Eyüp'teki aile kabristanlığına defnedildi.

Anahtar kelimeler: Mabeyn-i Hümayun Dairesi, Tahsin Paşa, Başkatip, Sultan II. Abdülhamid.

ABSTRACT

Throughout history, many figures have become known for the positions they held, the works they authored, or the critical roles they played in significant events. In contrast, there are individuals who, despite holding important posts within the state hierarchy or serving during critical periods, are mentioned in sources and contemporary works merely by name, with little further detail. One such figure is Hasan Tahsin Pasha, whose name during the reign of Sultan Abdulhamid II became almost synonymous with the office of Chief Secretary of the Imperial Privy Council (Mabeyn-i Hümayun). To date, limited research has been conducted regarding Hasan Tahsin Pasha's family, education, retirement years, and the positions he held prior to this post, as nearly all sources highlight him solely for his role as Chief Secretary. Indeed, Hasan Tahsin Pasha remains a rather obscure figure even today.

Having entered state service at a young age, Hasan Tahsin Pasha rapidly advanced through the ranks of the Ottoman bureaucracy, ultimately attaining his highest office as Chief Secretary of the Imperial Privy Council. Although he served in this capacity for fourteen years following his appointment in 1894, he was arrested and imprisoned in the Bekirağa Division upon the re-proclamation of the Constitutional Monarchy in 1908. Subsequently, he was exiled to Büyükada and thereby removed from Istanbul. After the 31 March Incident, he was interrogated by the Council of Ministers on 28 May 1909, his assets were confiscated, his medals and decorations annulled, and he was deprived of his right to a pension before being exiled to the island of Chios. Wishing to return to Istanbul, Hasan Tahsin Pasha submitted several petitions to the government. Initially, his requests were denied; however, during the Balkan Wars, he was permitted to return to Istanbul along with other exiles. After his return, he lived in hardship and poverty, and he passed away on 22 January 1933 at his residence in Erenköy. His body was laid to rest in the family burial ground in Eyüp.

Keywords: Mabeyn-i Humayun, Tahsin Pasha, Chief Clerk, Abdulhamid II.

GİRİŞ

Osmanlı Tarihi'nde reformlar çağı olarak bilinen on dokuzuncu yüzyılın son padişahı II. Abdülhamid dönemi her ne kadar Meşrutiyet'in ilanı ile başlamışsa da kısa süre içerisinde meşrutî idare askıya alınarak monarşik idareye tekrar geri dönülmüştür. Bunun ardından daha sıkı bir merkezîyetçi yönetim oluşturmak isteyen II. Abdülhamid, idari müesseseler başta olmak üzere birtakım radikal kararlar alarak köklü reformlara imza atmıştır. Padişah, devlet yönetiminden idareye diplomasiden siyasete kadar her alanda mutlak hakimiyet kurmayı amaçlamaktaydı. Bunun sonucu olarak yıllardır Babıâli ile Saray arasındaki süregelen denge Yıldız Sarayı'nın yararına olacak şekilde bozulmuş ve bürokrasi sınıfı başta olmak üzere devlet kademelerinin tamamı padişahın merkezîyetçi siyasetine bağlanmıştır. II. Abdülhamid kurduğu yeni yapının devletin tüm kademeleriyle haberleşmesinin de kusursuz biçimde sağlanmasını hedeflemekteydi. Bu amaç doğrultusunda da Mabeyn-i Hümayun Dairesi'ni yazı işlerinin merkezinde görevlendirmiştir. Böylece Mabeyn Dairesi ve bu dairenin başında yer alan başkatip bu sistemin olmazsa olmaz parçaları haline gelmiştir.

Bu araştırmada, Sultan II. Abdülhamid döneminde yönetimin merkezi faktörü olan Mabeyn-i Hümayun Dairesi'nde ön dört sene ile en uzun başkatiplik vazifesini ifa etmiş olan Tahsin Paşa'nın hayatı ele alınacaktır.¹ II. Abdülhamid döneminin en uzun soluklu Mabeyn-i Hümayun başkatibi olan Tahsin Paşa hakkında sınırlı sayıda araştırma² yapılmakla beraber hala aydınlatılması gereken pek çok yönü bulunmaktadır.

Ayrıca Tahsin Paşa'nın gölgede kalan belirsiz kimliği aydınlatılmaya çalışılacak, aile üyeleri tespit edilecek, II. Abdülhamid'in oluşturduğu siyasi yapı içerisindeki rolü üzerinden "Başkatip" vazifesinin görev tanımı ve II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında hayatı aydınlatılacaktır. Diğer yandan Tahsin Paşa'nın "Yıldız Hatıraları" isimli hatıratı hakkında da bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmada öncelikle Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde bulunan Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerindeki belgeler kullanıldı. Dönemin olaylarını aktarmak, kişisel gözlemleri ve diyalogları yansıtmak amacıyla, saray veya Mabeyinde görev yapmış kişilerin hatıratlarından

1 Çalışmada, Tahsin Bey'in "paşa" unvanını aldığı 1902 yılına kadar kendisi "Tahsin Bey" olarak ifade edilecektir.

2 Tahsin Paşa'nın hayatıyla ilgili yakın zamanda yapılan önemli bir araştırma için bkz. Ürkmez, N., & Akbulut, U. (2022). Sultan II. Abdülhamid'in Başkatibi Tahsin Paşa. *Bellekten*, 86(306).

yararlanıldı. Özellikle aile bireylerine dair bilgilerin doğruluğunu teyit edebilmek için dönem matbuatı ve gazeteler dikkatle incelendi.

Hasan Tahsin Bey'in Ailesi, Eğitimi ve İlk Memuriyetleri

Hasan Tahsin, Arap Tahsin ve Kara Tahsin olarak da farklı isimlerle tanınan Tahsin Bey, 1859 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Suud Efendi olarak bilinirken annesinin ismi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.³ Ayrıca Tahsin Bey'in tek çocuk olmadığını ve bir kız kardeşi olduğu da bilinmektedir.⁴ Tahsin Bey'in ilk eşi Fatma Muhibbe Hanım⁵ ikinci eşi ise Fatma Dilber Hanım'dır.⁶ Ayrıca kayınpederi Sayda Valisi Serhalifezade Salih Paşa'nın oğlu Dahiliye Nezareti Müsteşarı Ahmed Refik Paşa'dır.⁷

Ahmed Refik Paşa ise Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ve hanımı Fatma Pervin Hanım'ın kızı ile evlenmiştir.⁸ Ahmed Refik Paşa'nın Vamıka, Fatma Munime ve Fatma Muhibbe adında üç kızı olduğu bilinmekle beraber Vamıka Hanım'ın en küçük evladı olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Ayrıca Tahsin Bey kuvvetle muhtemel II. Abdülhamid döneminin en uzun Maarif Nazırlığını ifa eden Mustafa Haşim Paşa ile bacanaktır. Bu konudaki ihtimal durumunu kuvvetlendiren bazı deliller bulunmaktadır. Bu bağlamda gerek Tahsin Bey'in hatıratının 1991 ve 2008 yıllarındaki baskılarında gerekse de Takvim-i Vekayi gazetesinin 4 Kasım 1919 tarihli nüshasında dikkat çekici ifadeler yer almaktadır. Bahsedilen yıllardaki hatırat basımlarında Tahsin Bey ile Mustafa Haşim Paşa'nın bacanak olduğu kaydedilmektedir. Diğer yandan da Takvim-i Vekayi gazetesinde yer alan "*Haşim Paşa Köşkü'nde mukim müteveffa Fatıma Munime Hanım*" ifadesi bahsedilen bacanaklık durumunu kuvvetlendirmektedir.¹⁰

3 BOA, DH.SAİDd., 71/95.

4 BOA, HH.İ., 183/52. Belgede Tahsin Paşa'nın kız kardeşinin Vefa'daki hanesinde vefat ettiğine dair haber yer almaktadır. Ayrıca Tahsin Bey kız kardeşi ve halasına birinci ve ikinci rütbelerden Şefkat Nişanı ile taltif edilmiştir. Konu hakkındaki belge için bkz: BOA, İTAL., 295/8.

5 Takvim-i Vekayi, "İlanat: Gebze Defter-i Hakani İdaresi'nden" 6 Mayıs 1919, s. 8.

6 BOA, MLEEM., 775/55.

7 M. Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*. C: 4, Nuri Akbayar (yay. haz.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1650.

8 Ali Cevad (1991). *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*. Faik Reşit Unat (yay. haz.) Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 4. Ayrıca Ahmed Refik Paşa'nın hanımının adı da tespit edilememiştir.

9 BOA, BEO., 1742/130615. Aynı zamanda Ahmed Refik Paşa kızlarına Üçüncü Rütbeden Şefkat Nişanı verilmiştir. BOA, İTAL., 3/51. Ancak sonrasında tebdilen Muhibbe ve Munime Hanımlara ikinci rütbeden Şefkat Nişanı verilmiştir. BOA, İTAL., 59/70.

10 Tahsin Paşa ile Mustafa Haşim Paşa'nın bacanak olduklarına dair yazılanlar için bkz: Tahsin Paşa (1990). *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. Ali Ergenekon (yay. haz.) Boğaziçi Yayınları, s. XX. Tahsin Paşa'nın hatıratının 2008 yılında basılan nüshasında da bacanaklık durumuna değinilerek 1991 yılındaki hatırate atıf yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Tahsin Paşa (2008) *Ab-*

Diğer yandan bahsedilen hatıratlarda Tahsin Bey'in torununu Selim Melhame'nin oğluyla evlendirdiği yazılmaktadır. Lakin bu doğru değildir. Zira Selim Melhame'nin iki erkek ve dört kız olmak üzere toplam altı çocuğu olduğu bilinmektedir. Erkek çocuklarının adı Nihat ve Habib'tir. Nihat Melhame Albatira Lazzeri ile evlenmiş ve bu evliliğinden de Esat adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Habib Melhame ise Almanya'da doktorasını tamamlamış ve sonrasında Beyrut'a dönmüş ancak hiç evlilik yapmamıştır.¹¹

Tahsin Bey'in Fatma Muhibbe Hanım'dan iki kızı dünyaya gelmiştir. Büyük kızı Teşrifat Nazırı Galip Paşa'nın oğlu Mabeyn-i Hümayun Teşrifat Muavini Mehmed Fuad Bey ile evlenmiş¹² ve bu evlilikten de bir kız torununu dünyaya gelmiştir. Diğer yandan Fatma Muhibbe Hanım'dan doğan diğer kızının ismi konusunda bir sonuca ulaşılamamakla beraber bu kızının da evlilik çağında vefat ettiği bilinmektedir.¹³ Tahsin Bey'in ikinci hanımı olan Fatma Dilber Hanım'dan Emine Didar adında bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁴

Tahsin Bey, erken yaşlarda devlet kademesinde çalışmaya başlamasından dolayı uzun bir tedrisat hayatına sahip olamamıştır. Tahsin Bey, evvela Kitabet-i İbtidaiyye ve Rüşdiye Mekteplerinde tahsilini tamamlamış ve ardından 12 Haziran 1870 tarihinde henüz 12-13 yaşlarında iken Sadaret Mektubî Kalemi'nde stajyer olarak çalışmaya başlamıştır. Buradan hareketle Tahsin Paşa'nın ilk eğitimini tamamladıktan sonra küçük yaşta stajyer olarak başladığı vazifesi sayesinde Bab-ı Ali'de genç yaşlarda tecrübe kazandığı hatta orada yetiştiği söylenebilir. 20 Ekim 1873 tarihinde başladığı stajyerlik vazifesinden 150 kuruş maaş almaktaydı. Yaklaşık yedi sene bu kalemde görev alan Tahsin Bey, 1877 yılında Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi'ne nakledilerek, ilk olarak muavin daha sonrasında başmuavinlik vazifelerinde bulunmuştur.¹⁵ 8 Temmuz 1888 tarihinde terfien,

dülhamit Yıldız Hatıraları Kudret Emiroğlu (yay.haz.) İmge Kitapevi, s. 16. Diğer yandan bacanaklık ihtimalini arttıran haber hakkında bkz: Takvim-i Vekayi, "İlanat: Dersaadet İcra Dairesi'nden" 4 Kasım 1919, s. 7.

- 11 Selim Melhame'nin çocukları ve Melhame ailesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Erol Makzume (2019). *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame ve Ailesi*. MD Basımevi, s. 85.
- 12 Bu sonuca Tahsin Bey'in damadı Mehmed Fuad Bey'in Büyükkada'daki evinde vefat etmesi hakkında yapılan haberdan ulaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Alemdar, "Dahili Haberler: İrtihal" 18 Nisan 1919, s. 2.
- 13 M. B. Çetintaş (2005). *Dolmabahçe'den Nişantaşı'na. Sultanların ve Paşaların Sementinin Tarihi*. Antik A.Ş Yayınları, s. 252. Bu kızın ilk eşinden olduğu ihtimali oldukça yüksektir zira eserde ilgili sayfada konakta çeyizin teşhire açıldığı aktarılmaktadır.
- 14 BOA, MLEEM., 775/55. Ayrıca Tahsin Paşa'nın ikinci eşi olan Fatma Dilber Hanım'a ömür boyu maaş tahsis yapılmıştır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. BOA, İ.M.L., 59/16.
- 15 Tahsin Paşa (1989). *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. Ali Ergenekon (yay. haz.) Boğaziçi Yayınları, s. 19.

başkatıplık vazifesinden önceki son memuriyeti olan Bahriye Nezareti Mektupçuluğuna tayin edilmiştir.¹⁶

Tahsin Bey'in Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine Atanması

Tahsin Bey'in hem saray çevresinde yetişen bir kişilik olması hem de hanımı tarafından ailesinin varlıklı ve nüfuzlu bir aile olması Tahsin Bey'in saray erkanı içerisinde adının duyulmasına vesile olmuştur. Tahsin Bey, Dahiliye Nezareti Mektupçuluğu vazifesinin ardından 1894'te esasen adını duyurduğu vazifesi olan Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne getirilmiştir. Bu bölümde Tahsin Bey'in Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne getirilişi ve sonrasındaki süreç hakkında bir gözlem yapılacaktır.

Süreyya Paşa'nın 1310 Teşrinisani'nin 12. günü konağında aniden vefat ettiğini, Bahriye Nezareti Mektupçuluğu görevindeyken öğrendiğini belirten Tahsin Bey, bu olayın ardından Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne atanma sürecinin başladığını ifade etmektedir.¹⁷ Tahsin Bey'in bu vazifeye tayin edilmesinden önce, II. Abdülhamid'in bu vazifeye kimin getirileceği konusunda bir isim araştırması yaptığı ve kendi emriyle hazırlattığı bir isim listesi olduğu bilinmektedir. Bahsedilen listeyi dönemin sadrazamı ve ayrıca dönemim ilk Mabeyn-i Hümayun Başkatibi olan Mehmed Said Paşa'ya gönderen II. Abdülhamid, Mehmed Said Paşa'dan isimler hakkında bir değerlendirme yapmasını rica etmiştir. Bu konuda ilk olarak çekimser davranan Mehmed Said Paşa, sonrasında bir isim tercihi yapmak durumunda olduğunu anlayarak Tahsin Bey ve beraberinde iki kişiyi daha seçerek padişaha bildirmiş ve II. Abdülhamid tercihini Tahsin Bey'den yana kullanmıştır.¹⁸ Nihayetinde Tahsin Bey 26 Kasım 1894 tarihinde 24.000 kuruş maaş ile Mabeyn-i Hümayun Başkatibi olarak tayin edilmiştir.¹⁹

Böylelikle Tahsin Bey, merkezi ve otoriter bir siyasi yönetim kuran II. Abdülhamid'in yönetim tarzının vazgeçilmez unsuru haline getirdiği Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'nin en üst makamında görevine başlamıştır. Başkatip Tahsin Bey'in vazifesi oldukça zordur zira zamanla Mabeyn'deki

16 BOA, DH.SAİDd., 71/95.

17 Tahsin Paşa (2022). *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. Evren Levent Demir (yay. haz.) Ketebe Yayınları, s. 19.

18 Ürkmez, N. & Akbulut, U. agm, s. 670. Tahsin Paşa'ya göre Mehmed Said Paşa'nın isim tercihindeki çekimserliğinin sebebi kendisinin böyle ağır bir sorumluluğa girmekten kaçınması ve bundan ötürü ilk başta bir isim tercihi yapmadığını belirtmektedir.

19 BOA, İ.DH., 1317/59. Hatta Tahsin Bey'in tayini öncesinde Mabeyn'de görevli Bekir Bey'in Tahsin Paşa'dan yazılı bir kağıt istemesi için padişah tarafından görevlendirilerek II. Abdülhamid'in Tahsin Paşa'nın yazısını da görmek istediği ifade edilmektedir.

bürokrasi trafiği artmış, sorumluluklar çoğalmış ve mesai saatleri de artış göstermiştir. Öyle ki II. Abdülhamid devrinde Mabeyn, günün 24 saati faal vazifede bulunan bir büro mantığında çalışmaktadır. Ayrıca bu dairede bulunan katipler iki eşit gruba ayrılarak sabah ve akşam olmak üzere nöbetleşe mesai yapmaktaydılar. Başkatip ise genellikle gece yarısı mesaisine son verir ve ardından emrindeki katipler de bu şekilde istirahate çekilirlerdi. Mabeyn Dairesindeki katiplerin istirahat etmeleri için portatif şekilde imal edilen yatakları mevcuttu mesainin ardından katiplerin istirahate çekilmesiyle kalem odası artık dinlenme odası halini almaktaydı.²⁰ Diğer yandan Süreyya Paşa gibi bir ismin halefi olarak göreve başlaması da Tahsin Bey'den beklenen gayreti arttırması sebebiyle onun işini zorlaştıran diğer bir etmen olarak göze çarpmaktadır. Mabeyn'e tayin edilen memurlara farklı rütbeler ihsan edilerek göreve başlaması bir mutad haline geldiğinden²¹ Tahsin Bey'de göreve başladıktan üç gün sonra kendisine Nişan-ı Osmani ihsan buyurulmuştur.²²

II. Abdülhamid Döneminde Mabeyn-i Hümayun Başkatibi'nin Vazifeleri

Mabeyn-i Hümayun Başkatibi'nin vazifeleri zaman içerisinde Mabeyn Dairesinin geçirdiği değişiklikler gibi artmış ve özellikle II. Abdülhamid döneminde kritik öneme haiz bir duruma gelmiştir. Mabeyn-i Hümayunun bahsedilen döneme kadar Babîâlî'den daha alt bir seviyedeysen II. Abdülhamid dönemindeki yaşamış olduğu statü değişikliği ile Mabeyn Dairesi, Babîâlî'den daha üstün konuma gelmiştir. Bunun sonucunda da bu dairedeki memurların vazifelerinde bazı değişikliklere gidilmiştir. II. Abdülhamid dönemine kadar başkitabetin çalışma usulü hakkında herhangi bir görev tanımı bulunmamakla beraber konu hakkında ilk resmi içtüzük II. Abdülhamid döneminde kaleme alınmıştır. Bu içtüzüğe göre başkitabetin görevi temel olarak taşradan veya bir nezaretten saraya gönderilen her türlü evrakı kaydetmek, hülasaları ile beraber padişaha sunmak, gelen evrakı padişaha gerektiği takdirde okumak ve padişahın iradesini gerekli makamlara yazılı veya sözlü olarak bildirmektir.²³ Bunun yanında padişaha sunulacak

20 İ.M. Mayakon (2021). *Yıldız'da Neler Gördüm?* Recep Yılmaz (yay. haz.) Kapı Yayınları, s. 49-50.

21 S. Kanat (2018). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn ve Görevleri*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları s. 16.

22 BOA, İTAL., 86/87.

23 Özellikle nezaretlerden gönderilen belgelerin padişaha sunulmadan önce hangi aşamalardan geçtiği hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Akyıldız (2024). *Mabeyn-i Hümayun*, Timaş Yayınları, s. 163-164.

olan hülasalar gelen belgenin aslı ile aynı numara ile numaralandırılır, başkatip ise gerekli düzenlemelerin ardından evrakın topluca padişaha sunulmadan evvel belgelerin içerisinde yer aldığı maruzat defterini imzalar ve mum ile mühürlendi.²⁴ Yoğun bir evrak mesaisi ile uğraşan başkatipler padişah huzuruna çok çıkamazlardı lakin Tahsin Bey bu konuda istisna bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira o gerektiğinde padişahın huzura gün içinde çok defa girip çıkabilirdi.²⁵ Başkatibin evrak mesaisi dışında başka sorumlulukları da bulunmaktadır. Bu bağlamda bir başkatip, padişah yerli veya yabancı ziyaretçiler ile görüşürken padişahın yanında bulunmaktaydı.²⁶ Diğer yandan padişah tiyatro izlerken onun yanında bulunmakla beraber Sadaret Alayı'na sadrazam ve şeyhülislam ile katılmaktaydı.²⁷ Tahsin Bey, idaresi altında bulunan Mabeyn Dairesi hakkındaki iş ve işlemleri, vazifeli memurların görev ve yetkilerini ve daire hakkındaki tüm usulleri iyi bilen bir kişiydi. Bu sebepten ötürü Mabeyn Dairesindeki çalışma sisteminden memnun olduğunu dile getirmektedir.²⁸ Diğer yandan gerek Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemeler gerekse de başkatiplerin hatıratlarında görüldüğü üzere, sefaretler arasındaki yazışmalarda başkatibin birinci derecede önemli rol aldığı görülmektedir.

Görevleri yalnızca bununla sınırlı kalmayan Mabeyn-i Hümayun Başkatipleri Ramazan ayında verilen Huzur Derslerine erkanyla birlikte katılım sağlar ve reyanın iftarlarına da iştirak ederlerdi.²⁹ Bunun haricinde cenazelerde de bulunma gibi yükümlülükleri olan Mabeyn Dairesi üyeleri merasimden önce hazır bulunmaktaydılar. Ayrıca cenaze ile ilgili evrak işleriyle de ilgilenmekteydiler.³⁰ Bunun yanında II. Abdülhamid döneminin yoğun diplomasi trafiğinin bir diğer yönü olan her iki devletin tebrikleşmesi durumunda da bir ziyafet düzenlenir ve Mabeyn Başkatibi, üniforması ile ziyafete iştirak ederek teşrifatta yerini alırdı.³¹ Yoğun mesai trafiği olan baş-

24 A. Akyıldız, age, s. 167.

25 İsmail Müştak Mayakon, Tahsin Paşa'nın bazı günlerde padişah huzuruna günde yirmi defa girip çıktığını kaydetmektedir. İ.M. Mayakon, age, s. 116.

26 H.Z. Uşaklıgil (2019). *Saray ve Ötesi*, Yapı Kredi Yayınları, s. 236.

27 Tahsin Paşa, age, s.33,57.

28 Bahsedilen memnuniyet kendisinden önceki Başkatiplerin kurdukları sistem hakkındadır. Tahsin Paşa, age, s. 22.

29 Katıldıkları merasimlerde şehzadeler başta olmak üzere Mabeyn Dairesi personelleri ve diğer devlet erkanının padişahın etrafında nasıl konumlandığına dair ayrıca bkz. Örikağasızade Hasan Sırrı (2007). *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*. Ali Adem Yörük (haz.) Dergâh Yayınları, s. 198-214.

30 Bu konuda Tahsin Paşa'nın selefi olan Süreyya Paşa'nın cenaze merasimi, bir Mabeyn Başkatibi'nin cenaze töreni nasıl olurdu sorusuna bir cevaptır. Bu merasimde yaşananlar hakkında detaylı bilgi için bkz. A. E. Bolayır (2007). *Hatıralar*, Kayahan Özgül (haz.) Hece Yayınları, s. 291-292.

31 Eğinli Said Paşa (2011). *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı (1876-1880)*, Davut Erkan (haz.) Bengi Yayınları, s. 82

katipliği büyük bir özveri ile ifa eden Tahsin Bey ve yardımcısı ikinci kâtip İzzet Holo Bey ile birlikte 1321 (1903) tarihinde Paşa unvanını almışlardır.³²

Tahsin Paşa'nın Başkatipliğinin Sona Ermesi ve Sürgün Edilme Süreci

II. Abdülhamid'in saltanatı sürecinde ön dört yıl kadar Mabeyn-i Hümayun Başkatiibi olarak vazife alan Tahsin Paşa, vazifesi boyunca üstlendiği kilit rollerle kendisini tarih sayfalarına kaydetmeyi başarmıştır. Her gün başka bir tartışmanın veya jurnalın gündem olabildiği böylesine çalkantılı bir dönemde sadakati ve tecrübesiyle vazifesini iyi bir şekilde icra eden Tahsin Paşa, birtakım eleştirilere de maruz kalmıştır. Görevden alınması sürecinde özellikle görev süresinin sonlarına doğru hakkında ortaya çıkan haberler, söylentilerin yanında İttihat ve Terakki mensuplarıyla beraber halkın da kendisine karşı baskısını yoğun olarak hisseden Tahsin Paşa görev süresinin sonlarına yaklaşmaktaydı.

23 Temmuz 1908 tarihinde meşruti idari siteminin tekrar yürürlüğe konulmasının ardından, basın yoluyla mevcut iktidarın her bir parçasına karşı dönemin aydınları başta olmak üzere diğer muhalifler tarafından şiddetli bir ideolojik mücadele başlamıştı. Bahsedilen mücadele padişahın şahsına değil kendisine sadık olan memurlara yönelik idi. Muhalif gruba göre bunun sebebi Kanun-i Esasi ve meşruti idarenin tatbiki noktasında hedef alınan memurların bu uygulamalara engel olduklarından kaynaklanmaktadır.³³ Bu bağlamda Tahsin Paşa'nın ve bazı isimlerin azledilmeleri için Yıldız Sarayı'na yürüyen grubun talebi padişah tarafından reddedilmiştir.³⁴ Kamuoyunda Tahsin Paşa'nın adının geçtiği suçlamalar günden güne artış göstermekteydi. İlerleyen zamanda Tahsin Paşa'nın ve iktidara yakın birçok ismin İstanbul'dan ayrıldığı görülmektedir. Özellikle belli imtiyazları bünyesinde toplayan Selim Melhame mühim bir servete sahiptir. Aynı zamanda Tahsin Paşa'nın Habib Melhame³⁵'nin firarında rol aldığı iddiası da basında yankılanmaktaydı.³⁶

32 1320 tarihli devlet salnamesine bakıldığında Başkatiip Tahsin ve İkinci Kâtip İzzet Holo için "Bey" ifadesi kullanılmakla beraber 1321 tarihli salnameye bakıldığında her iki memurun da "Paşa" olarak kaydedildiği görülmektedir. Bilgi için bkz. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1321:105)

33 O. Dağlar (2008). II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yasınmaları (1908). *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), 148.

34 A. Kansu (2002). *1908 Devrimi*, (çev.) Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 139-140.

35 Selim Melhame'nin beş kardeşi vardır. Bunlar Necib Melhame, Şükrü Melhame, İskender Melhame, Filib Melhame ve Habib Melhame'dir.

36 Haber hakkında bkz. Tanin, "Şikayetlerimiz: Başkatiib, Habib Melhame" 1 Ağustos 1908, s. 3.

İttihad ve Terakki mensupları, İzzet Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaşmasının ve Melhame ailesi üzerinden gelişen hadiseler üzerine oklarını bu olayların sorumlusu olarak düşündükleri Başkatip Tahsin Paşa'ya yöneltmişlerdir. Bu doğrultuda bahsedilen olaylarda zanlı olarak bilinen, aynı zamanda II. Abdülhamid'in Cuma selamlığına çıkmasını engellemek istediği yönündeki iddialar, İttihatçıların Tahsin Paşa başta olmak üzere dönemin Şeyhülislamına Meşrutiyet gereğince görevden uzaklaştırılması gerekenler hakkında bir isim listesi takdim etmişlerdir. Bu baskılara cevap veremeyen Said Paşa kabinesi istifa etmiş ve Tahsin Paşa ise İzzet Holo Paşa'nın firar etmesinden sorumlu tutularak 4 Ağustos 1908 tarihinde görevinden alınarak yerine Ali Cevad Bey, Tömbeki Rejileri Komislerliği vazifelerinden istifa ederek, tayin edilmiştir.³⁷ Tahsin Paşa saraydan çok hızlı bir biçimde ayrıldığı belirtilerek II. Abdülhamid'e veda dahi edemediği ifade edilmektedir.³⁸

Tahsin Paşa'nın görevden alınmasının ardından devr-i sabık³⁹ ve İttihat ve Terakki mensuplarının çabalarıyla Sabık Başkatip Tahsin Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, İstanbul Şehremini Reşit Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa, Elbulhüda Efendi ve Seribriktar Kâmil Bey tevkif edildiler. Hatta firar etmeleri veya linç edilmeleri tehlikeleri göz önüne alınarak Zaptiye Nezaretine gönderilmişlerdir.⁴⁰ Tevkif edilen isimleri daha sonrasında özellikle firar edebilecekleri tehlikesi olan Tahsin Paşa, Ebulhüda Efendi, Rami Paşa, Memduh Paşa ve Zeki Paşa gibi isimler Süleymaniye Kışlası'nda ayrı ayrı odalarda tutuluyorlardı. Süleymaniye Kışlası'nın ardından başta Tahsin Paşa olmak üzere Memduh, Rıza Paşalar Bekirağa Bölüğü'nde hapse atıldılar. Burada bir ay kadar kalan Tahsin Paşa ve diğerleri alınan karar gereğince Büyükkada'ya sürgün edildiler.⁴¹

Tahsin Paşa sürgünde bulunduğu zamanda dahi kendisi ve ailesi hakkında İstanbul'da pek çok dava açılmış lakin bu davalarda ifade verebilmesi için payitahta gelme durumu gündeme gelmişse de bu duruma karşılık kendisinin yazılı ifadesinin alınarak suretinin gönderilmesi kararı alınmıştır.⁴²

37 Millet, "Tevcihat" 4 Ağustos 1908, s. 4. Ali Cevad Bey'in istifa ettiği vazifeler ve Başkatipliğe tayini hakkında ayrıca bkz. BOA, İHUS., 168/96.

38 A. Osmanoglu (1986). *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*. Selçuk Yayınları, s. 132.

39 Bahsedilen terim mevcut iktidar veya iktidar heyetinin sefeli olan kişi veya kişileri nitellemek için ifade edilen politik bir ifadedir.

40 Tanin, "Tevkifler" 6 Ağustos 1908, s. 3.

41 BOA, ZB., 353/2. Büyükkada'daki sürgündeki misafirlikler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. H. A. Polat (2020). *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908-1918)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 184-185.

42 BOA, BEO., 3417/256240.

Mahmut Şevket Paşa tarafından devr-i sabık olan bu grubun durumu bir daha gözden geçirilmek istendi ve bu amaçla Büyükkada'da da tevkif edilerek Harbiye Nezareti'ne getirilmişlerdir. Yargılamaların akabinde çıkan karar gereği Meclis-i Vükela kararıyla daha önce ismi zikredilen kişiler farklı farklı bölgelere sürgün edilmişlerdir. Bu karara göre Tahsin Paşa, alınan karardan bir gün sonra 28 Mayıs 1909'de Sakız'a sürgüne gönderilmiştir.⁴³

Sakız'daki hayat şartlarından dolayı çok sıkıntılar yaşayan II. Abdülhamid devr-i sabıkları kısa süre içerisinde hastalık pençesine düşmüşler ve bu gerekçe ile Sakız'da kale dışında ikamet etmek için hükümete başvurmuşlardır.⁴⁴ Hükümetin bu talebi kabul ettiğini gören Tahsin Paşa bir dilekçe ile hükümetten emekli maaşı ve İstanbul'da ikamet etmek amacıyla izni istemiştir.⁴⁵ Netice itibarıyla kendisine maaş bağlanması noktasına olumlu bir yanıt verilmiş lakin İstanbul'a geri dönmesine hoş bakılmamıştır.⁴⁶ Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine, sürgün edilen devr-i sabıkların tamamı çatışmalardan korunmak amacıyla, Tahsin Paşa başta olmak üzere diğer sürgün edilen paşaların ve beylerin 27 Mayıs 1912'de Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafla İzmir'e sevk edildikleri bildirildi.⁴⁷ Ardından sürgünden ülke topraklarına güvenli bir şekilde dönen devr-i sabıkların İstanbul'a dönüş serüvenleri başlamıştır. 11 Şubat 1913'te çıkan af ile siyaseten suçlu olarak kabul edilen devr-i sabıkların payitahta geri dönüş talepleri bu sefer kabul edilerek kendilerine ikamet izni verilmiştir.⁴⁸ Nihayetinde İstanbul'a dönen Tahsin Paşa burada da rahat bir hayat sürememiştir.

Cumhuriyet Döneminde Sabık Bir Başkatip

Cumhuriyetin ilanının ardından aynı geçim sıkıntılılarıyla mücadele etmeye devam eden Tahsin Paşa bu dönemde de çevresinden borç para talep ederek geçimini sağlamaya çalışmaktaydı. Buna karşılık Paşa'nın bu dönemde gelir kaynakları olduğu da görülmektedir. Zira başkatipliği esnasında kendisine II. Abdülhamid tarafından üç kıta ferman verilerek bazı madenlerden hisse sahibi olmuştu. Bu madenler günümüzde Sakarya'nın

43 Alınan karara göre Tahsin Paşa, Memduh Paşa, Reşit Bey Sakız Adası'na, Rıza Bey (Serasker) Midilli'ye, Bahiye Nazırı Rami Paşa Mekteb-i Askeriye Nazırı Zeki Bey, Hicaz Vali-i Sabıkı Ahmet Rabit ve Hareket Kumandanı Saadeddin Bey'ler Rodos'a sürgün edilmişlerdir. Diğer sürgünler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. BOA, ZB., 414/65.

44 BOA, DH. MKT., 2906/11.

45 BOA, BEO., 3606/270391.

46 Bahsedilen maaş hakkındaki yazışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. BOA, ŞD., 3120/1.

47 BOA, DH. MÜL., 158/59.

48 BOA, DH. HMŞ., 23/77.

Adapazarı ilçesine bağlı Aktaş, Akdoğan ve Bıkcıclar yerleşkelerinde yer alan simli kurşun, bakır ve çinko madenleridir. Paşa, Aktefek ve Aktaş mevkiilerinde bulunan madenlerden %50 hisseli iken Bıkcıclar'da bulunan madenden ise seksen hisseye sahip idi. Sonrasında alınan karar gereği her bir madenden yirmişer hisse olmak üzere toplam altmış hisse Alman Şark Meadin Şirketi Müdürü Henry Goldberger'e devredilmiştir.⁴⁹ Paşa maddi durumunun kötüye gitmesi için bu madenlerdeki kendisine ait olan geliri istemek üzere başvuruda bulunduğu da görülmektedir.⁵⁰ Paşa kendisine ait Feneryolu'ndaki Köşk'ün⁵¹ Maarif Nezaretine satılması için çaba göstermiş lakin Maarif Vekaletinden konu hakkında yapılan geri dönüşe göre köşkün satın alınmayacağı ifade edilmiştir.⁵² Tahsin Paşa bu girişiminden de sonuç alamaması üzerine çareyi II. Wilhelm'e mektup yazarak ondan maddi yardım talep etmekte aramıştı. Ancak II. Wilhelm, Tahsin Paşa'ya kendisinin de maddi açıdan sıkıntı içerisinde olduğunu bildirmiştir.⁵³ Ömrünün son yıllarını borç para arayarak ve hasta olan aile üyelerine bakarak geçiren Tahsin Paşa, 22 Ocak 1933'te Erenköy'deki köşkünde vefat etmiştir. Cenazesi ise 23 Ocak 1933'te vefat ettiği köşküden kaldırılarak Eyüp'teki aile kabristanlığına defnedilmiştir.⁵⁴

Lakin bahsedilen aile kabristanlığı hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalar ve saha incelemeleri neticesinde mezar veya aile kabristanlığının nerede olduğu hakkında herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır. Bunun sebebi Eyüp Kabristanlığına dair kayıtlarının 1936 senesinin ardından tutulmaya başlanmasından ötürüdür.⁵⁵ Ölümünün ardından birkaç gün sonra kendisi hakkında *Vakit* gazetesinde yazılanlara göre⁵⁶ Tahsin Paşa'nın Feneryolu'nda satmak için büyük çaba harcadığı köşkün kötü bir halde olmasına rağmen vefatından evvel satıldığı anlaşılmaktadır. Tahsin Paşa imparatorluk coğrafyasının tamamında adını duyuran bir kişi olmasına rağmen görevinden ayrıldıktan sonra kendisini tarih sahnesinin gölgesinde bırakması sebebiyle tanınırlığını zaman içerisinde kaybetmiştir. Dolayısıyla vefatı da çok ses getiren bir hadise olamamıştır.

49 BOA, MV., 211/90, BOA, ŞD., 1261/38.

50 BOA, ŞD., 3154/17.

51 Bahsedilen köşkün adı Filizli Köşk'tür ve günümüzde hala ayaktaadır. Ayrıca Köşk'ün fotoğrafı ekler kısmında mevcuttur.

52 BCA, 242/1213-24.

53 Akşam, "Tahsin Paşa: Eski İmparator Paşa'ya Ne Cevap Verdi?" 5 Temmuz 1930, s. 2.

54 Milliyet, "Tahsin Paşa İrtihal Etti" 23 Ocak 1933, s. 1.

55 Ürkmez, N. & Akbulut, U. agm, s. 670.

56 Vakit "Hamit Zamanında Ramazan'da İnzibat Bahanesi ile... Bir komisyonun tanzim ettiği ve Hünkara verdiği garip bir mazbata" 25 Ocak 1933, s. 5.

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları

Tahsin Paşa'nın ele alacağımız hatıratını kaleme almasındaki amacı II. Abdülhamid devrinde kendisinin de şahit olduğu olayları aktarmak olduğunu bizzat belirtmektedir. Lakin İsmail Müştak Mayakon'un ifadesine göre Tahsin Paşa'yı hatırat yazmaya kendisi teşvik etmiştir.⁵⁷ Tahsin Paşa'nın hatıratı nihayetinde 11 Ağustos 1930'dan itibaren iki ayrı parça şeklinde *Milliyet* gazetesinde tefrika edilmiştir. Hatıratın ilk bölümü 11 Ağustos 1930 – 1 Kanunusani 1931 tarihleri arasında yayımlanmıştır.⁵⁸ Hatıratın ikinci parçası ise 12 Mart 1931 – 28 Nisan 1931 tarihleri arasında yayımlanmıştır.⁵⁹

Hatıratın dikkat çeken diğer bir yönü, II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle beraber başta Tahsin Paşa olmak üzere padişaha yakın isimlerin tamamına siyasi olarak bir tepki oluşmuştur. Tahsin Paşa'ya siyaseten muhalefet olmaktan ziyade ona şahsen muhalefet olan nadir isimlerden birisi de Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin oğlu Ahmet Muhtar Efendi'dir.⁶⁰ İkilinın arasının tam olarak ne zaman veya hangi meseleden dolayı açıldığı bilinmemekle beraber Tahsin Paşa hatıratında Ahmet Muhtar Efendi ise "İntak-ı Hak" isimli eserinde birbirlerine karşı eleştirilerini ortaya atmışlardır. Tartışılan ilk mesele padişahıtan alınan maaş üzerinedir. Tahsin Paşa'nın ifadesine göre II. Abdülhamid her ay Sadrazam ve Şeyhülislam'a bin lira maaş verdiğini bildirirken diğer yandan Ahmet Muhtar Bey'in babasının verilen maaşı reddettiği iddiasını yalanlamaktaydı.⁶¹ Lakin Ahmet Muhtar Bey bunun doğru olmadığını ifade ederek babası Cemalettin Efendi'nin böyle bir maaşının olmadığını söyleyerek Tahsin Paşa'nın hatalı olduğunu ifade etmektedir.⁶²

Bir diğer husus ise Dolmabahçe Sarayı'nın kubbesinde çatlak olduğunun padişaha bildirilmesi meselesidir. Tahsin Paşa'nın ifadesine göre Ahmet Muhtar Efendi padişahıtan ihsan elde etmek ve huzura kabul edilmek için Ereğli madenlerine dair bir pusula getirdiğini ve padişah huzuruna çıkmak istediğini söylemiş ancak getirdiği evrak ile beyanının uyuşmadığı görülmüştür.⁶³ Buna karşılık Ahmet Muhtar Bey ise Tahsin Paşa'nın

57 İ.M. Mayakon, age, s. 64.

58 *Milliyet*, "Sultan Hamit Tahsin Paşa'nın Hatıratı" 1 Ocak 1931, s. 2.

59 *Milliyet*, "Yıldız ve Meşrutiyet Tahsin Paşa'nın Hatıratı" 28 Nisan 1931, s. 2.

60 Ahmet Muhtar Efendi, II. Abdülhamid döneminin meşhur şeyhülislamı olan Cemalettin Efendi'nin oğludur.

61 Tahsin Paşa, age, s.60-61

62 Ahmet Muhtar (1930). *İntak-ı Hak*, Hamit Matbaası, s. 12.

63 Tahsin Paşa, age, s.80

konuya dair anlatımını “saçmalık dolu” olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Ahmet Muhtar Bey’e göre, padişahın kendisi ile görüştüktan kısa süre sonra Tahsin Paşa’yı huzuruna çağırarak Dolmabahçe Sarayı’nın kubbesindeki çatlaktan haberi olduğunu ve bayramlaşma törenlerinin başka salonda olması gerektiğini paşaya söylemiştir. Muhtar Bey’e göre Tahsin Paşa’nın buradaki amacı kubbenin çatlamış olduğunu padişaha kendisinin söylediğini anlatmaktır.⁶⁴ Tahsin Paşa’nın hatıratında sadece bu iki iddiaya cevap verilmekle beraber Ahmet Muhtar Bey’in adı bir daha zikredilmemektedir. Ahmet Muhtar Bey ise eserinde Tahsin Paşa’nın dahil olduğu konuları gündeme getirerek ve sorular sorarak Tahsin Paşa hakkında düşüncelerini ifade etmeye devam etmiştir.⁶⁵

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nin modernleşme çabalarıyla ışığını daha da parlatmaya çalıştığı XIX. ve XX. yüzyılda, özellikle II. Abdülhamid döneminde, her alanda yenileşme hareketleri devam ederken yönetim ve tüm idari birimlerde tıpkı kanun-ı kadim olduğu üzere merkezîyetçi bir idare yapısı oluşturulma yönünde siyaset izlenmektedir. Bu bağlamda da padişah yönetim müesseselerinde çalışan her bir memura kendi varlığını hissettirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda devlet kademesi içerisinde kritik öneme haiz mevkilere sadakati bilinen isimler tayin edilmektedir. İzlenen bu siyaset tarzından Mabeyn-i Hümayun Dairesi ve Mabeyn Başkıtabeti de payını almıştır. Bu siyasete göre tayin edilenlerden birisi de Mabeyn-i Hümayun Başkıtibi Tahsin Paşa’dır.

Tahsin Paşa’nın on dört sene bu görevi sürdürmesinin arkasında sadakatının yanı sıra işini oldukça iyi bir şekilde yapması ve küçük yaşlarından itibaren devlet kademesinde yetiştiğinden ötürü oldukça tecrübeli olmasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer etmen ise Mabeyn Dairesindeki durmadan işleyen sisteme kendini başarıyla adapte etmesidir. Bu özveri ile çalışan Tahsin Paşa, padişah ile kurduğu yakınlıkla da bu vazifeyi sürgüne gidinceye kadar devam ettirmiştir.

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile beraber Tahsin Paşa, direkt dönemin muhalif grubu olan İttihatçılar başta olmak üzere diğer muhalif oluşumların eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Hakkındaki suçlamaların ardından

64 Ahmet Muhtar (1930). age, s. 6.

65 Ahmet Muhtar (1930). age, s. 42.

tevkif edilen Tahin Paşa mahkeme süreci sonlanmadan ilk olarak Büyü-
kada sonrasında da Sakız Adası'na sürgün edilmiştir. Ancak sadece sür-
gün edilmekle kalmamış, kendisine görev süresince verilen madalya ve
nişanlara İttihat ve Terakki hükümeti tarafından el konulmuş, mülkleri
müsadere edilmiş ve emeklilik hakkından mahrum bırakılmıştır. Aynı za-
manda sürgün döneminde hükümete birkaç defa başvurarak oturma izni
ve emeklilik maaşı istemişse de bu isteklerinden sadece emeklilik maaşı
yerine getirilmiştir. Balkan Harbi'nin çıkmasıyla İstanbul'a geri dönebilen
Tahsin Paşa, hayatının geri kalanını tamamen geçim sıkıntısı ve tanıdık
çevresinden borç para temin etme çabasıyla geçirmiştir. Özellikle Cum-
huriyet dönemi sonrası elindeki köşkü ve hamamı satarak para kaynağı
sağlamaya çalışan Tahsin Paşa 22 Ocak 1933'te vefat etmiştir. Vefatı dö-
nemin yerli ve yabancı gazetelerinde ve hatıratlarında ayrı bir başlık al-
tında ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA. BEO),
1742/130615; 3417/256240; 3606/270391.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
Evrakı (BOA, DH. HMŞ), 23/77.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Ev-
rakı (BOA, DH. MKT), 2906/11.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Umumiyye İdaresi
Evrakı (BOA, DH. MUİ), 158/59.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Dai-
resi Defterleri (BOA. DH. SAİD. d), 71/95.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi İrade-i Dahiliyye (BOA. İ. DH), 1317/59.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi İrade-i Hususiyye (BOA. İ. HUS), 168/96.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi İrade-i Taltif (BOA. İ. TAL), 3/51;
59/70; 62/26; 86/87.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Evrakı (BOA. MV),
211/90.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Şûrâ-yı Devlet Evrakı (BOA. ŞD),
3120/1; 1261/38; 3154/17.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Zabtiye Nezareti Evrakı (BOA. ZB),
353/2; 414/65.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA) (23-12-1926). 180.0.0.0/180.9.0.0 242/1213-24.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi (İBB, Atatürk Kitaplığı Arşivi)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, II. Abdülhamid'in Yıldız Albümü

Sürelî Yayınlar

Akşam Gazetesi (5 Temmuz 1930). *Tahsin Paşa: Eski İmparator Paşa'ya Ne Cevap Verdi?*, s. 2.

Alemdar Gazetesi (18 Nisan 1919). *Dahili Haberler: İrtihal*. s. 2.

Hanımlara Mahsus Gazete (1 Kasım 1906). *Şefkat Nişan-ı Hümayunu*. s. 1.

Millet Gazetesi (4 Ağustos 1908). *Tevcihat*, s. 4.

Milliyet Gazetesi (23 Ocak 1933). *Tahsin Paşa İrtihal Etti*, s. 1.

Milliyet Gazetesi (1 Ocak 1931). *Sultan Hamit Tahsin Paşa'nın Hatıratı*, s. 2.

Milliyet Gazetesi (28 Nisan 1931). *Yıldız ve Meşrutiyet Tahsin Paşa'nın Hatıratı*, s. 2.

Takvim-i Vekayi Gazetesi (4 Kasım 1919) *İlanat: Dersaadet İcra Dairesi'nden*. s. 7.

Takvim-i Vekayi Gazetesi (6 Mayıs 1919). *İlanat: Gebze Defter-i Hakani İdaresi'nden*. s. 8.

Tanin Gazetesi (1 Ağustos 1908). *Şikayetlerimiz: Başkatib, Habib Melhame*. s. 3.

Tanin Gazetesi (6 Ağustos 1908). *Tevkifler*, s. 3.

Vakit Gazetesi (25 Ocak 1933). *Hamit Zamanında Ramazan'da İnzıbat Bahanesile... Bir komisyonun tanzim ettiği ve Hünkara verdiği garip bir mazbata*, s. 5.

Salname

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (1321/1903).

Araştırma Eserleri, Hatıratlar ve Makaleler

AKYILDIZ, A. (2024). *Mabeyn-i Hümayun*. Timaş Yayınları.

Ali Cevad. (1991). *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*. Faik Reşit Unat (yay. haz.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BOLAYIR, A. E. (2007). *Hatıralar*, Kayahan Özgül (haz.). Hece Yayınları.

ÇETİNTAŞ, M.B. (2012). *Dolmabahçe'den Nişantaşı'na. Sultanların ve Paşaların Sementinin Tarihi*. Antik A.Ş Yayınları.

DAĞLAR, O. (2008). II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yasınımları (1908). *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), 141-159.

- Eğimli Said Paşa. (2011). *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğimli Said Paşa'nın Hatıratı (1876-1880)*, Davut Erkan (haz.). Bengi Yayınları.
- KANSU, A. (2002). *1908 Devrimi*, (çev.) Ayda Erbal, İletişim Yayınları.
- MAKZUME, E. (2019). *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame ve Ailesi*. MD Basımevi.
- MAYAKON, İ. M. (2021). *Yıldız'da Neler Gördüm?*. Recep Yılmaz (yay. haz.). Kapı Yayınları.
- OSMANOĞLU, A. (1986). *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*. Selçuk Yayınları.
- ÖRİKAÇASIZADE Hasan Sırrı. (2007). *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*. Ali Adem Yörük (haz.) Dergâh Yayınları.
- POLAT, H. A. (2020). *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908-1918)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmani*. 4. Cilt, Nuri Akbayar (yay. haz.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tahsin Paşa. (1989). *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. Ali Ergenekon (yay. haz.) Boğaziçi Yayınları.
- Tahsin Paşa. (2008). *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*. Kudret Emiroğlu (yay. haz.) İmge Kitapevi.
- Tahsin Paşa. (2022). *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. Evren Levent Demir (yay. haz.) Ketebe Yayınları.
- UŞAKLIĞİL, H. Z. (1981). *Saray ve Ötesi*. İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- ÜRKMEZ, N., & Akbulut, U. (2022). Sultan II. Abdülhamid'in Başkâtibi Tahsin Paşa. *BELLETEREN*, 86(306), 641-681.

EKLER

Ek 1: Dâhiliye Kalemünde abd-i kemter-i hazret-i padişahî Tahsin. (Dahiliye Nezareti Mektupçusu vazifesinde bulunduğu zamana dair bir fotoğraf)

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu,
II. Abdülhamid'in Yıldız Albümü.

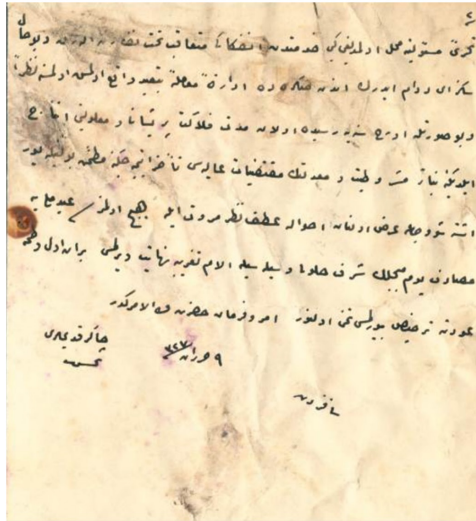
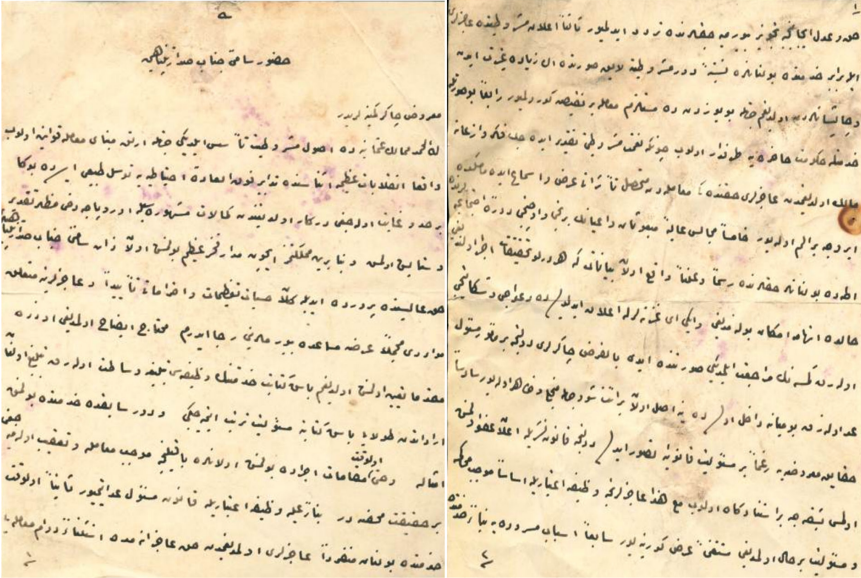
Ek 2: Dâhiliye Kaleminde abd-i kemter-i hazret-i padişahî Tahsin.
(Ek 1 de belirtildiği üzere Dahiliye Nezareti Mektubi Kaleminde görevli
olduğu dönemde dair üniforması ile bir fotoğrafı.)

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu,
II. Abdülhamid'in Yıldız Albümü.

Ek 3: Yukarıdan aşağıya Büyük ve Küçük Mabeyn Daireleri

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu,
II. Abdülhamid'in Yıldız Albümü.

Ek 6: Tahsin Paşa'nın sürgünden İstanbul'a gönderdiği dilekçe (aynı zamanda Tahsin Paşa'nın meşrutiyet ilanından evvel devlet memurlarının yargılanması ve sürgünü hakkında görüşlerini içermektedir.)

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi

Ek 7: Tahsin Paşa'nın vefat etiğine dair Milliyet Gazetesi'nin "Tahsin Paşa İrtihal Etti" başlığı ile yayımladığı haber.

Kaynak: Milliyet Gazetesi 23 Ocak 1933, s. 1.

Lisansüstü Eğitimde Etik Problemler: İntihal Karmaşası

Gülden Çavdar*

ÖZET

Lisansüstü eğitim, bireylerin akademik ve profesyonel alanlarda daha yetkin hale gelmelerini sağlarken, bilimsel ve teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmayı amaçlar. Bu amaca, potansiyele bilimsel araştırmayı öğretmek, alanında uzmanlık kazandırmak, akademik kariyer inşasında yol göstermek ve desteklemek, mesleki gelişim sağlamak, literatüre yenilikçi katkılar sağlaması yönünde teşvik etmek, eleştirel ve analitik düşünme becerilerini kazandırmak gibi alt bileşenler eşlik etmektedir. Lisansüstü eğitimin ana ilkesi bilimselliktir ve bu ilke, etik değerlere bağlı olarak inşa edilmiştir. Bilimsellik, eğitim süreci ve elde edilen çıktılarının bilimsel yöntemlere dayalı olması üzerine kurulurken, eleştirel düşünmeyi teşvik eder. Ayrıca, bilimsel araştırmalar ve elde edilen sonuçlar, özgün ve yeni bilgiler üretmeye yönelik olmalı; akademik dürüstlük ve bilimsel etiğe uygunluk her zaman ön planda tutulmalıdır.

Bilimsel araştırmaların ve elde edilen çıktılarının her zaman bilimsel etiğe uygun ve özgün değere sahip olması kuralı, uygulamada ne yazık ki her zaman geçerli olamamaktadır. Bilgi eksikliği ve farkındalık yetersizliği, akademik rekabet ve yayın baskısı, zaman yönetimi problemleri, yetersiz kaynak ve veri kullanım,

* Okuyucu ve Bilgi Hizmetleri Şube Müdürü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, gulden.cavdar@bilecik.edu.tr
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, <https://orcid.org/0000-0003-1344-1115>

kolaycılık ve etik duyarsızlık, dil yetersizliği ve denetim mekanizmalarının eksikliği bazı araştırmacıları intihal, veri manipülasyonu veya sonuçları çarpıtma gibi etik dışı yöntemlere başvurmaya itebilmektedir.

Türkiye ve dünyada lisansüstü eğitim veren kurumlar, etik kurallar konusunda önemli sorunlar yaşamakta ve bu sorunları önlemek için intihal tespit yazılımlarını kullanmaktadır. Ancak bireysel farkındalık ve akademik dürüstlük, lisansüstü yazınsal literatürde hak ettiği önemi yeterince kazanamamıştır. Bu durum, akademik dürüstlük ve bilimsel araştırmaların güvenilirliğini tehdit eden ciddi bir mesele haline gelmiştir.

Bu çalışma, intihalin ne anlama geldiğini, araştırmacılar tarafından nasıl algılandığını ve intihalin ne derece büyük bir sorun teşkil ettiğini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, araştırmacıların intihal yapma nedenlerini ortaya koyarak bu konuda farkındalık oluşturmak ve akademik etiğin önemine dikkat çekmektir.

Araştırmada, yükseköğretimde etik konusunu yeniden tartışmaya açmak ve intihalin kavramsal çerçevesi ile yöntemlerini ortaya koymak amacıyla doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, Birleşik Krallık'taki yükseköğretim kurumlarında (HEI'ler) öğrenciler, eğitimciler ve diğer üniversite paydaşlarının intihali nasıl algıladığı ve bu konudaki yaptırım politikaları incelenerek çalışmaya katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Etiği, İntihal, İntihal Türleri

ABSTRACT

Graduate education aims to contribute to scientific and technological progress while enabling individuals to become more competent in academic and professional fields. This goal is accompanied by sub-components such as teaching scientific research, providing expertise in the field, guiding and supporting the potential in building an academic career, providing professional development, encouraging innovative contributions to the literature, and providing critical and analytical thinking skills. The main principle of graduate education is scientificity and this principle is built on ethical values. Scientificity is based on the fact that the educational process and its outcomes are based on scientific methods, while encouraging critical thinking. In addition, scientific research and the results obtained should be aimed at generating original and new knowledge; academic honesty and compliance with scientific ethics should always be prioritized.

Unfortunately, the rule that scientific research and its outputs should always comply with scientific ethics and have original value is not always valid in practice. Lack of knowledge and lack of awareness, academic competition and publication pressure, time management problems, inadequate use of resources and data, simplicity and ethical insensitivity, lack of language and lack of control

mechanisms may lead some researchers to resort to unethical methods such as plagiarism, data manipulation or distortion of results.

Graduate institutions in Turkey and around the world have significant problems with ethical rules and use plagiarism detection software to prevent these problems. However, self-awareness and academic integrity have not gained the importance they deserve in the graduate literature. This has become a serious issue that threatens academic integrity and the credibility of scientific research.

This study examines what plagiarism means, how it is perceived by researchers, and to what extent plagiarism constitutes a major problem. The main aim of the study is to raise awareness on this issue by revealing the reasons why researchers plagiarize and to draw attention to the importance of academic ethics.

In the study, document analysis method was used in order to reopen the issue of ethics in higher education and to reveal the conceptual framework and methods of plagiarism. In this context, how students, instructors and other university stakeholders in higher education institutions (HEIs) in the United Kingdom perceive plagiarism and the sanctioning policies on this issue were examined to contribute to the study.

Keywords: Science Ethics, Plagiarism, Types of Plagiarism

“İyi hocanın insanın üzerinde etkisi çoktur ama esas önemli olan, kişinin kendini nasıl yetiştirdiğidir.” İlber ORTAYLI

Bilimsel Araştırma ve Etik

Bilim; doğru doğru düşünme ve sistematik bilgi edinme sürecidir. Bilimin amacı, evreni doğru şekilde anlayarak, doğru bilgiyi yanlış bilgidan ayırmak, sistematik bilgi edinerek, insanlığa faydalı olmaktır. Bilim olgusal dünyayı değerlendirirken, dogmalarla, önyargılarla yanlışlarla mücadele ederek kendi yolunda ilerler. Bu mücadele de, gözlem, akıl ve mantığa dayanır.

Bilimsel düşüncenin temelinde analitik düşünce yatar. Bilimsel düşünce, bilimin genel kurallarına uygun olarak problemleri çözerken, kendi içinde bir ahlakı olmak zorundadır. Buna “etik” denir. Etik ve etik ilişki deyince akla ilk gelen insanın kendisi ve sorumlu olduğu eylemleridir. Yani değeri değer yapan ya da onu değersizleştiren yine insandır. İnsan etik ve değer kavramlarının ele aldığı;

- Dürüstlük,
- Sevgi,

- Güven,
- Hoşgörü,
- Anlayış,
- Yardımlaşma,
- Çözümleme,
- Kolaylaştırma vb. gibi tüm kavramların yansıtıcısıdır.

Bilimsel araştırma etiği; bilimsel araştırmalarda konunun düşünülmesinden bitirilmesine ve yayımlanmasına kadar yüksek ahlak, dürüstlük, açıklık ilkelerinin uygulanmasıdır. Bilim dünyasında emek verenlerin gelenekleri, belirli standartlar ve değer ölçülerinin yanı sıra objektif olma, dürüstlük, açık sözlülük ve mesleki yönde üstün ahlaklı olma özelliklerini taşımaları gerekmektedir. Etik ilkelerin, özellikle bilim ve araştırma konularında, üzerinde özenle durulmalı ve bu ilkelere hassasiyetle dikkat edilmelidir. Bilimsel araştırmaların temelini dürüst yollarla ulaşılmış ve güvenilir bilgiler oluşturur. Güvenilir yollarla elde edilmemiş veya sunulmamış bilgi, bilime her zaman zarar verir. Bilimsel araştırmalarda dürüst bilgiye ulaşım o bilgiyi düzenleyip sunmanın yolu etik kurallardan geçmektedir (Aydın, 2001, s. 110).

Bilimsel araştırma etik ihlallerini; disiplinsiz araştırma ve bilimsel yanıltma/yalancılık olarak iki genel başlık altında toplayabiliriz. Bu çalışmanın temel bağlamını oluşturan intihal kavramı ise bilimsel yanıltma/yalancılık başlığının altındaki ilk madde olarak ortaya çıkmaktadır.

İntihal nedir?

İntihal, Latince “plagiarius” kelimesinden türetilmiş olup, “kaçıran”, “çocuğu kaçırın” anlamına gelmektedir. Bu kelime, Oxford İngilizce sözlüğüne 1621 yılında girmiştir. İntihal Encyclopedia Britannica tarafından şöyle tanımlanmıştır “başka bir kişinin yazılarını alma eylemi ve kendilerinin gibi göstermektir. Dolayısıyla kelime sahtecilik, korsanlık ve dolandırıcılık gibi ciddi bir suç olgusunu da belirtilmektedir. Bu aynı zamanda telif hakkı ve yasalarının da ihlali ile ilişkilendirilmektedir.

Mallon’a (1989) göre, Elizabeth dönemi oyun yazarı Ben Johnson, 17. yüzyılın başında edebi hırsızlık anlamına gelen “plagiary” kelimesini kullanan ilk kişidir. O dönemde, bir yazarın diğer yazarlardan eser ödünç alması alışılmadık bir durum değildir. Thomas’ın (2000) ‘metinsel suiistimaller’

olarak adlandırdığı bu durum, seri üretim kitapların yaygınlaşmasıyla ve çalınacak daha fazla malzeme bulunmasıyla çok daha yaygın hale gelmiştir. Shakespeare'in bile hem kopyaladığı (Julius, 1998) hem de kopyalandığı (Thomas, 2000) görülmektedir.

Bilimsel yayın ve uygulamaların temel gereksinimlerinin başında “dürüstlük” ilkesi gelmektedir. Dünya Tıp Editörleri Birliği(World Association of Medical Editors-WAME) intihali şöyle tanımlar:

“Başkalarının yayınlanmış veya yayınlanmamış fikirlerinin veya kelimeleri (veya diğer fikri mülkiyetleri) atıfta bulunmadan veya izin almak ve bunları yeni ve orijinal olarak sunmak yerine mevcut bir kaynaktan türetilmekten daha iyidir.”

Yayın Etiği Komitesi (Committee on Publication Ethics-COPE) 1999 yılında intihali şu şekilde tanımlamıştır:

“İntihal başkalarının yayınlanmış ve yayınlanmamış eserlerinin kaynak gösterilmeden kullanılmasıdır. İntihal olgusu planlanan akademik bir yayının; araştırma, yazma veya yayın gibi herhangi bir aşamasında ortaya çıkabilir.”

Son olarak Türk Dil Kurumu intihali:

“Başkalarının yazılarından bölümler, dizeler alıp kendisininmiş gibi gösterme veya başkalarının konularını benimseyip değişik bir biçimde anlatma; aşırma.” olarak tanımlamıştır.

İntihal Türleri

I. Kelimesi Kelimesine İntihal:

“Yazarın” bir başkasının yazdıklarını kelimesi kelimesine kendi fikriymiş gibi sunma, beyan etme durumudur.

II. Mozaik İntihal:

Bu tür intihalde her kelime kopyalanmaz ancak “yazar” kendi kelimelerini başkasının fikir ve görüşleri arasına serpiştirerek yamalı bir şekilde sunar.

III. Başka Kelimelerle İfade Etme:

“Yazarın” bir paragraf ya da bölümü yazarken, başkasının fikirlerini kendi sözleri veya değiştirilmiş başka sözcüklerle ifade ederek, orijinal birkaç kelimeyi kaynak alarak sunmasıdır.

IV. Öz İntihal:

“Yazarın” kendi verilerini tekrar tekrar yayınlamasıdır (zaten yayınlanmış olması nedeniyle kabul edilemez). Burada bilimsel sayı ve kayıtlar çarpıtılarak, “yazarın” kendi kendine yapmış olduğu intihal bilimsel çalışmalara katkıda bulunmayıp; yayın sayısında artışa sebep olmaktadır. Öz intihal(kendi kendine intihal) kendi içinde;

- Yinelenen (gereksiz) yayın,
- Artırılmış yayın,
- Bölümlere ayrılmış yayın,
- Metin geri dönüşümü olmak üzere dört türe ayrılmıştır.

V. Siber intihal:

Yayınları tamamen/kısmen kopyalama veya indirme yolu ile internetten edinilmiş uygun fikirler aracılığıyla sunma etik değildir ve siber suçlar kapsamına girmektedir.

VI. Görüntü intihali:

Bir görüntüyü veya videoyu kullanmadan, uygun iznin alınması gerekmele birlikte; izin almadan görüntüyü kullanmak ve görüntüyü olduğundan farklı göstermek intihaldir.

İntihal, akademik sahtekârlık ve etik kuralların ihlali olarak kabul edilir. İntihal yasal düzlemde kendi başına bir suç teşkil etmez ancak telif hakkı ihlali yasal olarak suç teşkil eden bir unsurdur. Akademik camia da intihal ciddi bir etik sorun ve suç olarak kabul edilmektedir. İntihal yapma çoğu zaman yasa tarafından cezalandırılmasa da intihali gerçekleştiren kişilerin bağlı olduğu kurumlar, meslek birlikleri, eğitim kurumları ve yayıncılar tarafından ciddi yaptırımlar uygulanabilmektedir.

İntihal Kavramı ile Karıştırılan Diğer Kavramlar

İntihal kavramı, akademik yazımda pek çok kavramla karıştırılmaktadır çünkü etik yazım kuralları oldukça geniş bir alanı kapsar ve bu kurallar arasındaki sınırlar bazen bulanık olabilir. Özellikle alıntı, özetleme, parafraz yapma, kendi kendine intihal (self-plagiarism) gibi uygulamalarla karıştırılabilmektedir. Bu kavramlar hem biçimsel hem de etik olarak birbirlerine

çok yakın olsalar da farklı anlamlar taşır. Atıf ve kaynakça kuralları, bu farkları netleştirebilmek için önemli bir yol göstericidir.

1. Alıntı (Quotation)

Alıntı yapmak, başka bir kaynağın tam bir cümlesini ya da parçasını, tırnak işaretleri içinde alıp, kaynağını belirterek kullanmaktır (Öztürk, 2019). Burada kaynak gösterilmezse, bu durum intihal olur çünkü orijinal kaynağa ait bir düşünce, ifade veya cümle izinsiz şekilde sunulmuş olur. Kısacası, alıntı yaparken doğru atıfla şeffaflık sağlanır, intihalde ise başkalarının emeği izinsiz şekilde sahiplenilmiş demektir.

Örneğin bir kaynaktan cümle tam olarak alındığında; cümlenin tamamı tırnak işaretleri içine alınmalı ve kaynağa atıfta bulunulmalıdır.

- “Yazınsal çalışmalarda etik kuralların ihlali, akademik camiada ciddi sonuçlar doğurabilir.” (Öztürk, 2019, s. 45)

2. Özetleme (Summarizing)

Bir kaynaktaki temel fikirleri kendi kelimelerle kısaltarak aktarmak ve mutlaka kaynağını belirtmektir; böylece hem özgün ifade kullanılır hem de fikir sahibine saygı gösterilmiş olur. Özetlemede kaynak gösterilerek bilgi yeniden yapılandırılır, intihalde ise bu süreç gizlenir.

- Orijinal metin:

“Teknolojik ilerlemeler, kütüphanelerin sunduğu hizmetleri büyük ölçüde dönüştürmüştür. Dijital kaynakların yaygınlaşması, bilgiye erişimi kolaylaştırmış ve kullanıcı taleplerini daha esnek hale getirmiştir.” (Yılmaz, 2020, s. 102)

- Özetlenmiş metin:

Teknolojik gelişmeler, kütüphane hizmetlerini dönüştürmüş ve dijital kaynakların artmasıyla kullanıcı talepleri daha esnek hale gelmiştir. (Yılmaz, 2020)

3. Parafraz (Paraphrasing)

Başka bir kaynaktan alınan bilgiyi kendi kelimelerle ve anlatım tarzıyla yeniden ifade etmek, ancak mutlaka orijinal kaynağı göstererek yazmaktır. Bu yöntem hem özgün bir anlatım sağlar hem de fikir sahibinin

hakkını teslim eder. Kısacası, parafraz yaparken kaynak belirtilirse etik kurallara uyulur; belirtilmezse bu durum intihal olur.

- Orijinal metin:

“Eğitimde dijitalleşme, öğretmenlerin ve öğrencilerin öğrenme süreçlerini daha etkileşimli hale getirmiştir. Bu süreç, sadece bilgiye erişimi değil, aynı zamanda öğretim yöntemlerini de dönüştürmüştür.” (Kara, 2021, s. 75)

- Parafraz edilmiş metin:

Kara (2021) dijitalleşmenin eğitimde etkileşimi artırarak hem bilgiye erişimi hem de öğretim yöntemlerini değiştirdiğini belirtmektedir.

4. Otomatik Yazım ve AI Destekli Yazım

Otomatik yazım ve AI destekli yazım, yapay zekâ araçları (örneğin ChatGPT gibi) kullanılarak metin üretilmesi sürecidir; bu metinlerin kullanımı etik açıdan sakıncalı olmaz, ancak üretilen içeriğin kaynağının açıkça belirtilmesi gerekir. İntihal ise, başkası (ya da bir yapay zekâ) tarafından oluşturulan içeriği, sanki tamamen kendi üretiminmiş gibi sunmak ve kaynak göstermemektir. Kısacası, AI destekli yazımı kullanırken üretimi doğru şekilde açıklamak etik kullanım sağlar, aksi halde bu durum intihal olarak değerlendirilir. Günümüzde ne sıklıkla kullanılan atıf gösterme stillerinden olan APA, MLA ve yayıncılardan Elsevier yapılan çalışmalarda AI desteği olması durumunda kuralları aşağıdaki gibi belirtmiştir.

APA: Yazar AI içeriğini açıkça belirtmeli, kaynakçaya eklenmelidir.

MLA: Yazar AI desteği aldıysa dipnot veya metin içinde açıklama yapmalıdır.

Elsevier: Yazar makalelerde yöntem veya teşekkür kısmında AI kullanımını bildirilmek zorundadır.

5. Kendi Kendine İntihal (Self-Plagiarism)

Kendi kendine intihal, yazarın daha önce yayımlanan bir eserinden kaynak göstermeden alıntılar yapmasıdır. Burada aslında yazar kendi yazdığı metni izinsiz kullanmaktadır (Kaplan, 2020). Klasik intihalde ise, başkalarına ait fikirler ya da metinler izinsiz kullanılır. Her iki durumda da etik bir ihlal söz konusu olduğundan, kaynağın doğru bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. Örneğin; geçen yıl bir dergiye “Kütüphanelerde

Dijitalleşme” konulu bir makale yazdınız ve yayımlandı. Şimdi yeni bir konferansa katılıyorsunuz ve aynı makalenin büyük bir bölümünü yeniden kullanıyorsunuz. Önceki çalışmanızdan bahsetmezseniz kendi kendinize intihal yapmış olursunuz, zira bu eski çalışmanın yeni bir üretimmiş gibi sunulması anlamına gelmektedir. Bu sebeple yeni çalışmada, eski çalışmaya atıf yapılmalıdır.

“Bu çalışmanın bazı bölümleri yazarın önceki çalışmasına dayanmaktadır (Çavdar, 2023).”

6. Ortak Çalışmalarda Yetkisiz Kullanım

Ortak Çalışmalarda Yetkisiz Kullanım, bir araştırma, proje veya akademik çalışmada, bir ya da birden fazla katılımcının başkalarının katkılarını izin alarak kullanmaması veya katkı sağlamadıkları halde başkalarına ait çalışmaları kendi adlarına mal etmeleri durumudur. Bu tür davranışlar, etik olmayan ve akademik hırsızlık olarak kabul edilir ve çoğunlukla intihal olarak değerlendirilir. Ortak çalışmalarda yetkisiz kullanım, yazar hakları, katkı beyanları ve kaynak gösterme gibi etik kuralların ihlal edilmesine yol açar. Bu tür bir durum, katılımcıların çalışmalarındaki katkıları doğru bir şekilde tanımlamaması veya yanlış beyan etmesi şeklinde meydana gelir. Ayrıca, iş birliği yapılan yazılı çalışmaların sonunda katkılarının uygun şekilde paylaşılmaması, yazarlık haklarının çiğnenmesi anlamına gelir.

American Psychological Association (2020) araştırma çalışmaları ve yayınlarındaki etik kuralların açıkça belirlenmesini ve yazarlık haklarının doğru şekilde paylaşılmasını savunur. Ortak çalışmalarda, katkıların açıkça belirtilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca, katkısı olmayan kişilerin yazarlık sırasına dahil edilmesi, etik dışı bir davranış olarak değerlendirilir.

Kaplan (2021), ortak çalışmalarda yazarlık haklarının ihlali ve yetkisiz kullanımın ciddi sonuçlar doğurduğunu vurgular. Özellikle, katkı sağlamayan kişilerin ya da kaynakların yanlış kullanılması, akademik çalışma ve etik çerçevesinde sorunlara yol açar. Kaplan, bu tür hataların akademik camiada itibar kaybına yol açabileceğini belirtmektedir.

İntihal Lisansüstü Eğitimde Belirleyici Bir Unsurdur

Eğitimin en önemli amaçlarından birisi doğru ve dürüst insan yetiştirmektir. Bu nedenle akademik dürüstlük, eğitimin temel değerlerinden

birisidir (Schmelkin, Gilbert ve Silva, 2010). Jensen, Arnett, Feldman ve Cauffman (2002) akademik sahtekârlığı, öğrencilerin diğerlerinin akademik çalışmalarını kendilerininmiş gibi sunma teşebbüsü olarak tanımlamış ve akademik sahtekârlığın sınavlarda hırsızlık, diğer öğrencilerin ödevlerini kopyalama ve intihal davranışlarını içerdiğini belirtmişlerdir.

İntihal ile ilgili politikalar, rehberler, öğretim metotları ve intihal tespit etme araçları, öğrencilerin intihalle ilgili farkındalıklarının artmasını sağlamalarına yardımcı olmaktadır (Bacha, Bahous ve Nabhani, 2012). Diğer taraftan bütün bu yardımcı araçlara rağmen intihal, kopyalama ve akademik sahtekârlığın diğer türleri son on yıldır hızla yayılmış (Schmelkin vd. 2010; Brown-Wright vd., 2012) ve eğitim kurumlarının karşılaştıkları önemli bir problem haline gelmiştir (Bacha vd. 2012; Ho, 2015; Sobhy, 2015).

İntihalin artmasına paralel olarak, intihalle ilgili çalışmaların da hızla arttığı gözlemlenmiştir. Daha erken eğitimde farkındalık yaratılması beklenen intihal olgusu literatürü ve çalışmaları da daha çok yükseköğretim öğrencileri ve akademik kadroların dürüstlüklerinin incelenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Öğrencilerin ödev, tez vb. çalışma değerlendirmelerinde intihal yapabilmeleri son yıllarda çok tartışılan bir konu olmuştur. Uygun çalışma becerilerini öğrenme ve kullanmadaki başarısızlıkları hem üniversite deneyimlerini hem de sonraki kariyerlerini etkileyeceğinden, öğrenciler için intihalin sonuçları da yıkıcı olabilmektedir.

Türkiye’de lisansüstü eğitimde intihal, akademik etik açısından son derece önemli ve belirleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir. Lisansüstü eğitim programlarında intihalle ilgili hükümler, Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nde açıkça belirtilmiştir. Bu yönetmelikte, intihalin tanımı (Madde 3/c) ile tez savunması öncesinde alınması zorunlu olan intihal raporuna ilişkin ölçütler (Madde 9/2, Madde 22/2, Madde 28/2) detaylı şekilde açıklanmıştır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2022). Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından tanımlandığı üzere, başkasına ait fikir, yazı, yöntem, veri veya bulguların kaynak gösterilmeden kullanılması intihal olarak değerlendirilir ve ciddi akademik ihlallerden biri sayılır (YÖK, 2016). Lisansüstü tez ve projelerde intihal tespit edilmesi durumunda tez iptal edilebilir, diploma geçersiz sayılabilir ve öğrenci disiplin cezalarıyla karşı karşıya kalabilir. Bu sebeple üniversiteler, intihal tespit yazılımları (Turnitin, iThenticate vb.) aracılığıyla tezlerdeki benzerlik oranlarını kontrol etmektedir. Akademik çalışmalarda APA, MLA veya Chicago gibi atıf sistemlerinin doğru şekilde

kullanılması, intihalden kaçınmak ve bilimsel dürüstlüğü sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bilimsel emeğe saygının temel göstergesi olan kaynak gösterimi hem etik ilkelere bağlılığı hem de çalışmanın akademik geçerliliğini destekler (Demir, 2019).

Lisansüstü Eğitimde İntihalin Öğrenciler Tarafından Algılanış Şekli

Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında intihali önlemeye yönelik bazı teknik ve idari önlemler alınmış olsa da bu önlemler genellikle yeterli değildir. Her ne kadar intihal tespit yazılımları (Turnitin, iThenticate vb.) kullanılsa da bu araçlar daha çok yüzeysel benzerlikleri saptamakta, fikir aşırma veya yapay dil değişiklikleriyle yapılan derinlemesine intihal-leri çoğu zaman gözden kaçırmaktadır (Demir, 2019). Ayrıca öğrencilerin çoğu, intihalin ne olduğu ya da doğru atf yöntemleri konusunda yeterli bilgiye sahip değildir; bu durum, akademik etik eğitiminin eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Yılmaz & Yavuz Konokman, 2016). Öte yandan, akademik personel ve öğrenciler üzerindeki yayın yapma baskısı, bazı durumlarda bireyleri etik dışı üretime yönlendirebilmektedir (Doğan, 2020). Yaptırımların bazı kurumlarda tutarsız ya da caydırıcılıktan uzak bir şekilde uygulanması da sorunu derinleştirmektedir. Bu nedenle intihali engellemek için sadece yazılım ve yönetmeliklere değil, aynı zamanda öğrencilerin etik farkındalığını artıracak eğitimlere, danışmanların rehberlik rolünün güçlendirilmesine ve şeffaf, standart bir disiplin mekanizmasına ihtiyaç vardır.

Bununla birlikte, intihalin ne olduğu konusunda öğrencilerin, öğretmenlerin ve üniversitenin görüşleri arasında bir öğretim eksikliğinin bir sonucu olarak bilgi eksikliği, uyumsuzluk ve bunun sonucunda öğrencilerin bu terimin kapsadığı faaliyetlerin tam olarak ne olduğu konusunda bilgilendirmeye ihtiyaç duyulması ve hatta bunun bir gereklilik olması gerektiğini ortaya koymaktadır (Parlour, 1995). Ayrıca, öğretmenlerin de öğrencilerinin intihal anlayışını, dâhil oldukları ödev ve faaliyetler bağlamında değerlendirmeleri gerekmektedir (Stefani ve Carroll, 2001).

Dawson ve Overfield (2006) öğrencilerin intihal algıları üzerine, öğrenciler üzerinde yaptıkları araştırma neticesinde;

- %40’ından fazla sayıda öğrencinin başkasının çalışmasını kendi çalışması gibi intihal suçlamalarına yol açacak bir unsur olmadığını belirtmişlerdir.

- İntihal ve danışıklı dövüş arasındaki farka ilişkin genel bir belirsizliğin bulunduğu belirtilmiştir.
- Orijinal kaynakları ne ölçüde birbir kullanılabilecekleri konusunda belirsizlik bulunduğu belirtilmiştir.
- Özellikle referans gösterilen internet kaynaklarıyla ilgili olarak ortaya çıkan belirsizlikler bulunmakta, öğrencilerin değerlendirmede açık intihal ile diğer kötü uygulama biçimleri arasındaki sınırlar konusunda bilinçlendirilmeleri gerektiğini göstermektedir.
- Öğrencilerin ödevlerini hazırlarken iyi uygulamaların farkında değildirler.
- Öğrenciler intihalin hangi noktada gerçekleştiği konusunda kararsız kalmışlardır. Bu bulgu, öğrencilerin grup çalışması yaparken iyi ve kötü uygulamalar konusunda da yönlendirilmeleri gerektiğini göstermektedir.
- Öğrencilerin birçoğu intihal yaparken bunun ortaya çıkması halinde karşılaşacakları yaptırım konusunda bilgi sahibi değildirler.

Türkiye’de Lisansüstü Eğitimde Kullanılan İntihal Programlarının Etkinliği

Türkiye’de yükseköğretim kurumları, intihali önlemek amacıyla; TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu)-ULAKBİM (Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi) anlaşmaları aracılığı ile sağlanmış intihal tespit yazılımları (örneğin Turnitin, iThenticate, İntihal.net gibi) kullanılmaktadır. Bu yazılımlar, akademik yazılarda kopya içerik, benzerlik oranları ve kaynak hataları gibi intihal unsurlarını tespit etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak, bu yazılımların kullanımının intihali engelleme konusunda tam anlamıyla etkili olup olmadığına dair bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

İntihal tespit yazılımları, öğrencilerin ve akademik çalışanların yazılı çalışmalarını otomatik olarak tarar ve metinlerdeki benzerlikleri ve kaynakların izinsiz kullanılmasını raporlar. Bu yazılımlar, başkalarına ait çalışmalarını kaynak göstermeksizin kullanmayı tespit edebilse de yalnızca teknolojik tespit sağlar. İntihali önleme açısından yalnızca benzerliklerin gösterilmesi, insan denetimi ve etik eğitimle desteklenmediği takdirde etkili olmayabilir. Örneğin, bir öğrenci veya akademisyen alınan bilgiyi doğru

şekilde atıf yaparak kullanıyorsa, yazılım bu durumu intihal olarak değerlendiremez, ancak etik açıdan doğru olmayan bir durum olabilmektedir.

İntihal tespit yazılımları, yalnızca algoritmik bir çözüm sunmaktadır. Bu yazılımlar, etik yazım ve kaynak gösterme hakkında bir farkındalık oluşturmaz. Bu nedenle, etkili bir çözüm için yazılımlar kadar öğrencilerin ve akademisyenlerin etik sorumluluklarını anlamaları da kritik öneme sahiptir. Türkiye’de, özellikle YÖK (2012) tarafından yapılan düzenlemelerle, üniversiteler intihal yazılımlarını kullanmak zorunlu hale getirilmiştir. Ancak etik eğitim eksikliği durumunda, yazılımların intihali tamamen engellemesi mümkün olduğunu söylemek güçtür.

YÖK tarafından belirlenen tez yazım ve denetim prosedürleri, yükseköğretim kurumlarının intihal kontrollerini daha sıkı hale getirmiştir. Ancak sadece yazılım kullanımına dayalı kontroller, öğrencilerin veya akademisyenlerin etik yazım standartlarını tam olarak anlamalarını sağlamamıştır. Bu eksiklik, yanıltıcı sonuçlar ve hatalı atıflar gibi sorunlara yol açabilmektedir.

Türkiye’de üniversiteler, intihal tespit yazılımlarını tezlerin ve akademik makalelerin denetimi için kullanmaktadır. YÖK (2012) Türkiye’deki üniversitelerde intihal denetimlerinin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu, intihal oranının azaltılmasına yönelik bir adımdır, ancak her üniversitenin ve her akademik çalışmanın denetiminde farklılıklar olabilmektedir. Bazı üniversitelerde etkili bir denetim yapılırken, diğerlerinde sadece yazılım raporlarına dayalı kararlar alınabilmektedir.

Değerlendirme

Bilimsel bir çalışmada yazarın kendisine ait özgün fikirleri ortaya koyması ve bu fikirlerin oluşumuna katkı sağlayan kişi ve kaynakları referans olarak göstermesi önemlidir. Bu bağlamda da literatürde akademik sahtekârlığın önlenmesi ve bu problemin en aza indirilmesi için:

- İntihal olgusu farkındalığının yükseköğrenime gelmeden çok önce aşılınmaya başlanmalıdır(örneğin ilk olarak, lisans programı boyunca intihalin cezai yönlerinden ziyade etik yönlerinin vurgulanmalı, ikinci olarak da, öğrencilerin çalışmalarını teslim etmeden önce biçimlendirici bir alıştırtma olarak elektronik intihal tespit yazılımına göndermeye teşvik edilmeli).

- Eğitim kurumunda etik kültürün yerleşmesi gerekmektedir.

- Öğrencilerin iyi araştırmanın nasıl/nereleden/ne şekilde yapılacağı öğretilmelidir.
- Öğrencilerin araştırma yapma ve kaynağa ulaşma zorluğunun önündeki engeller hafifletilmelidir.
- İntihal konusuna yönelik var olan yasal düzenlemelerdeki belirsizlik ve yetersizlik üzerinde özenle durulmalıdır.
- Öğrenciler yalnızca sonuç üretmeye değil, araştırma sürecini anlamaya ve etik üretime teşvik edilmelidir.
- Danışmanlar, tez sürecinde aktif ve rehberlik edici bir rol üstlenmelidir.
- İntihal tespitine dair karar mekanizmaları daha şeffaf ve standart hâle getirilmelidir.

KAYNAKÇA

- American Psychological Association. (2020). *Publication manual of the American Psychological Association* (7th ed.). American Psychological Association.
- AYDIN, İ. P. (2001). Yönetmelik, mesleki ve örgütsel etik. Pegem-A Yayıncılık.
- BACHA, N. N., Bahous, R., & Nabhani, M. (2012). High schoolers' views on academic integrity. *Research Papers in Education*, 27(3), 365–381.
- DAWSON, M. M., & Overfield, J. A. (2006). Plagiarism: Do students know what it is? *Bioscience Education*, 8(1), 1–15.
- DEMİR, M. (2019). Akademik etik ve intihal kavramı: Türkiye’de durum. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(2), 345–362.
- DOĞAN, G. (2020). Akademik yayın baskısı ve etik ihlaller arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10(1), 25–34.
- GÜNAY, G., & Öztürk, M. (2019). Türkiye’de intihal tespit yazılımlarının kullanımı: Akademik çalışmalarda etkileri ve uygulama örnekleri. *Yükseköğretim Dergisi*, 29(3), 55–70.
- JENSEN, L. A., Arnett, J. J., Feldman, S. S., & Cauffman, E. (2002). It’s wrong, but everybody does it: Academic dishonesty among high school and college students. *Contemporary Educational Psychology*, 27(2), 209–228. <https://doi.org/10.1006/ceps.2001.1088>
- JULIUS, A. (1998, May 15). William Shakespeare, bir karga, bir maymun ve bir hırsız olmakla suçlanıyorsunuz. Nasıl savunma yapacaksınız? *New Statesman*, 127(4385), 40–43.
- KAPLAN, H. (2020). Self-plagiarism and ethical concerns. *Journal of Academic Integrity*, 15(4), 22–34.

- KAPLAN, H. (2021). Ethical issues in collaborative research. *Journal of Academic Ethics*, 12(3), 45–58.
- KARA, E. (2021). İntihal kontrolü ve akademik yazım etikleri. *Akademik Yayınlar*.
- MALLON, T. (1989). *Stolen words: Forays into the origins and ravages of plagiarism*. Ticknor & Fields.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2022). *Mevzuat Bilgi Sistemi: Regulation of spatial plans construction in accordance with Law (3194)*. <https://www.mevzuat.gov.tr/>
- ÖZTÜRK, A. (2019). *Akademik yazımda etik ve intihal*. Eğitim Yayınları.
- PARLOUR, J. (1995). Thou shalt honour thy sources. *Times Higher Education Supplement*. <http://www.thes.co.uk>
- SCHMELKİN, L. P., Gilbert, K. A., & Silva, R. (2010). Multidimensional scaling of high school students' perceptions of academic dishonesty. *The High School Journal*, 93(4), 156–165. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&sid=-7be0c184-85bb-4773-8a0d-aff48b6b35d9%40sessionmgr106&hid=119>
- STEFANI, L., & Carroll, J. (2001). A briefing on plagiarism. *LTSN Generic Centre Assessment Series*, No. 10. http://www.heacademy.ac.uk/resources.asp?process=full_record§ion=generic&id=10
- THOMAS, M. W. (2000). Eschewing credit: Heywood, Shakespeare and plagiarism before copyright. *New Literary History*, 31(2), 277–294.
- YILMAZ, M., & Yavuz Konokman, G. (2016). Üniversite öğrencilerinin akademik etik ilkelerine yönelik farkındalıkları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 79–88.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2012). *Yükseköğretim kurumlarında intihal ve etik ihlalleri önleme çalışmaları*. Yükseköğretim Kurulu.

Mustafa Azmi Ömer (Akalın) ve Eserleri*

Mehmet Faruk İlkhan** • Mehmet Kavak***

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilk yılları arasındaki geçiş döneminde yaşamış olan Mustafa Azmi Ömer (Akalın), eğitim, idare ve kültür alanlarında yaptığı katkılarla dönemin önemli aydın ve devlet adamları arasında yer almıştır. 1858 yılında, bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Narda şehrinde dünyaya gelen Azmi Ömer, hem köklü bir aileye mensup oluşu hem de çok yönlü kamu hizmetleriyle dikkat çekmiştir. Özellikle maarif teşkilatında üstlendiği görevler, sergi organizasyonları ve müzecilik faaliyetleri onun yalnızca bir bürokrat değil, aynı zamanda kültürel kalkınmayı hedefleyen bir fikir insanı olduğunu göstermektedir. Bu faaliyetlerine birçok eser ekleyen Azmi Ömer'in uğraşları bu hedeflerindeki en büyük kanıtlarıdır. Bu çalışmada, Azmi Ömer'in hayatı, ailesi, görev aldığı kurumlar ve dönemin toplumsal yapısıyla kurduğu ilişkiler incelenerek, onun Osmanlı modernleşme süreci içindeki yeri ve katkıları kapsamlı şekilde ele alınacaktır.

* Bu çalışma, Mehmet Faruk İLKHAN'ın Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırlamakta olduğu yüksek lisans tezinin mezuniyet şartları gereğince danışman hocaları ile ortak sunulmuştur

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, ilkhanm@gmail.com ; ORCID: 0009-0000-7071-5309.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmet.kavak@bilecik.edu.tr ; ORCID: 0000-0001-5917-0504.

Ailesi

Mustafa Azmi Ömer (Akalin)¹ 1958 yılında bugün Yunanistan'ın sınırları içerisinde bulunan Narda şehrinde doğmuştur. Babası Osmanlı Mebusan Meclisi Kosova Mebusu ve Sinop mutasarrıfı Ömer Şevki Paşa, annesi Afife Hanım'dır. 5 kardeş olan Mustafa Azmi'nin kardeşlerinin isimleri şu şekildedir; Macide (Tektaş, v. 1952), Besim Ömer (v.1940), Kemal (v.1930), Mahmut Agah (v.1953)².

Mustafa Azmi Bey'in babası Ömer Şevki Paşa Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Narda şehriden gelmektedir ve tahsil hayatını başarı ile bitirip Abdurrahman Efendi'nin yanında kâtip olarak işe başlamıştır. Yanında çalıştırdığı sırada yeteneği ve kendini ispat etmesiyle Abdurrahman Efendi'nin gözüne giren Ömer Şevki, Abdurrahman Efendi'nin kardeşi Afife Hanım ile evlenmiştir.³ Ardından Ömer Şevki Paşa, Sultan 2. Abdülhamid tarafından Sinop Mutasarrıflığına atanmıştır.⁴ Fakat Paşa burada çok zorluklar yaşamış ve kendisi ile ilgili birçok şikâyette bulunulmuştur. Ömer Şevki Paşa'nın kötü yönetimi ve gelen şikâyetleri tahkik etmek için bazı memurlar tayin edilmiştir.⁵ Neticede tahkikat çalışmaları devam ederken bir hastalığa yakalanan Ömer Şevki Paşa H. 18 Mayıs 1318 (M. 31 Mayıs 1912) yılında vefat etmiştir.

Mustafa Azmi Bey'in annesi Afife Hanım'dır. Afife Hanım ile Yahya Kemal Beyatlı'nın annesinin ninesi kardeşlerdir. Yahya Kemal, İstanbul'a geldiğinde oğulları Besim Ömer Paşa'nın konağında kalmış ve kendi hatıratında bu aile ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Yahya Kemal hatıratında şöyle bahseder; "Sirkeci Garı'ndan bir arabaya bindim. Doğru Fazlıpaşa'da Besim Ömer Paşa Konağı'na gittim. Öğle zamanıydı. Hemen yukarıya çıkardılar. Besim Ömer Paşa'nın ve kardeşleri Ağâh ve Kemal Ömer'in validesi olan büyük teyzemiz Afife Hanımefendi'nin elini öpmeğe yukarı çıktım. İhtiyar ve güzide bir kadındı." Yahya Kemal, daha sonra Ömer Şevki Paşa'nın evliliği konusuna değinir. Afife Hanım'ın ailesi Rumeli geleneğine göre bey veya paşa evladı olmayanlara kız vermezlerdi. Neticede devlet hizmetine girmiş ve bir hayli önemli görevlerde yer almış Ömer Şevki

1 "Akalin" soyadını 2 Ocak 1935 tarihinden itibaren yürürlüğe giren Soyadı Kanunu'ndan sonra almıştır.

2 Ahmet Çelik, *Konya İl Millî Eğitim Müdürlüğünden Mustafa Azmi Akalin*, Karatay Belediyesi, Akademik Sayfalar, C. 21, S. 33, s. 518.

3 Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2018, 9. Baskı, s. 68.

4 BOA, İ.DH., 1351-34, H-24-6-1315.

5 BOA, BEO, 1853-138950, H-17-02-1320.

Nardalı Ömer Şevki Paşa'nın Sinop'ta Bulunan Mezarı⁶

Efendi'ye kızlarını vermişlerdir.⁷ Afife Hanım, Priştine mutasarrıfı Mehmed Yaşar Paşa'nın kızıdır. Yaşar Paşa memuriyeti döneminde çok marifetli ve işini iyi yapan bir mutasarrıftır. Görevi süresince halk tarafından çok sevilmiş ve korunmuştur. Konağını basan ve insanları Yaşar Paşa'ya karşı tahrik eden bazı bozguncular civar halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve halkın yardımıyla baskın önlenmiştir.⁸

Mustafa Azmi Bey'in 4 kardeşi vardır. Kız kardeşleri Macide sonradan evlenip 'Tektaş' soyadını alır. Yahya Kemal hatıratında Macide'nin eşinden de bahseder. "Ailenin bir de damadı vardır. Adı, garip bir tesadüf olmak üzere Ömer Besim Bey'di. Duyun-ı Umumiye'de memur, firenk sakallı, gözlüklü, vakur, ve edip bir adamdı. İç güveysi olmakla beraber evin idaresini o sevkedirdi"⁹ Buradan anlaşılacağı üzere damat olarak gelen Ömer Besim Bey, Besim Ömer Paşa konağına yerleşmiştir. Diğer kardeşi Kemal Ömer, Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumi Azalığı yapmış, önemli görevlerde bulunmuştur.¹⁰ Üçüncü kardeşi olan Mahmud Agah Ömer Bey 1868 yılında Serez'de doğdu. 1888 yılında Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi görevine

6 Mehmet Kavak, *Besim Ömer Paşa ve Ailesinin Hususi Evrakı*, Sağlık Tarihi ve Müzecilik Sempozyumu 3, Zeytinburnu Belediyesi, 19-21 Mayıs 2017, s. 431

7 Beyatlı, a.g.e., s. 68.

8 BOA, HAT, 643-31537, H-29-12-1241.

9 Beyatlı, a.g.e., s. 69.

10 BOA, HR.İM.,22-34, M-22-1,-1923

getirildi. 1890 yılında 2. katipliğe yükseldi. Devlet memuriyetleri ve eğitim işlerinde birçok görevler alan Mahmud Agah Efendi 1912 Eylül ayında Balkan Harbi'nin başlaması üzerine Harp Cephesi olan Serez'e giderek 'Hilal-i Ahmer (Kızılay) Gezici Yardım Ekibi Reisliği' görevinde bulundu. 31 Ekim 1953 yılında vefat ederek Merkezefendi Mezarlığı'ndaki aile mezarlığına defnedildi.¹¹ Ömer Şevki Paşa çocuklarını iyi eğitmiş ve her birinin önemli görevlerde bulunmasına dolaylı katkı sağlamıştır. Eğitim, sağlık, ticaret, sanat, memuriyet ve sivil toplum kuruluşlarında önemli görevler üstlenip uzmanlık alanlarının yanı sıra toplumsal katkı ve gönüllük esasına dayanan faaliyetlerde aktif görev yapmışlardır.

*Mahmud Agah Ömer Efendi*¹²

Dördüncü ve sonuncu kardeşi Prof. Dr. Besim Ömer'dir. Kendisi Besim Ömer Paşa diye meşhurdur. Besim Ömer, 1 Temmuz 1862 (3 Muharrem 1279) tarihinde dünyaya gelmiştir. İlköğretimini Arnavutluk'ta iptidai bir mektepte bitirdikten sonra İstanbul'da Gülhane Askeri Rüştiyesi'nden mezun olmuştur. Ardından Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'nden mezun olarak Mekteb-i Tıbbiye Şahane'ye kaydolmuştur. Buradan da mezun olan Besim Ömer tıp dünyasına atılarak önemli görevlerde bulunmuş ve Türk tıp tarihinde çok önemli bir yer edinmiştir. Yaklaşık yarım asır boyunca hocalık yapmış ve binlerce talebe ve ebe yetiştirmiştir. V. ve VI. dönem Bilecik milletvekili olarak mecliste görev yapmıştır. 19 Mart 1940 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.¹³ Kardeşi Mustafa Azmi

11 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, C.3, s. 271-272.

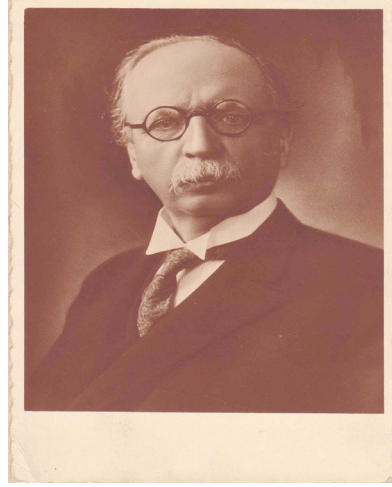
12 Çankaya, a.g.e., s. 271

13 Kavak, a.g.e., s. 406-408

Ömer ile birlikte “Su” kitabını yazan Besim Ömer tıp dünyasına birçok eser bırakmıştır. Kendisi “Şeyh’ül Etibba” (Tabiplerin Efendisi) olarak bilinir.¹⁴ Yahya Kemal Beyatlı anılarında Besim Ömer’den şu şekilde bahseder; “Ben İstanbul’a gittiğimde Besim Ömer meşhur bir doktor ve miriliva idi. Hem mütehassıs hem de miriliva olarak parlak bir adamdı ve zengindi. O devrin en revnaklı şahsiyetydi. Bir taraftan rütbe ve nişanlara müstağraktı. Bir taraftan da Tevfik Fikret’in arkadaşıydı. Doktor, şair, alim, hukukçu, birçok güzidelerden mürekkep bir zümrenin dairesinde mümtaz olarak yaşardı. Kendisinin hakikaten doktor başına benzeyen bir başı vardı.”¹⁵

*Mustafa Azmi Bey (solda)
Babası Ömer Şevki Paşa (ortada)
Biraderi Besim Ömer (sağda)*¹⁷

*Besim Ömer Paşa*¹⁶

14 Çankaya, a.g.e., s. 159

15 Beyatlı, a.g.e., s. 68-69.

16 CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi

17 CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Kavak, a.g.e., 428.

Besim Ömer Paşa Konağı Bahçesi

Oturanlar soldan; Tevfik Fikret, Besim Ömer, Haluk (kucakta), Esat Paşa ve Agâh Ömer; Ayaktakiler soldan, Kemal Ömer, Hüseyin Kazım, Hüseyin Kazım¹⁸

Besim Ömer Paşa Çalışma Odasında¹⁹

18 CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Kavak, a.g.e., 428.

19 CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.

Mustafa Azmi Ömer Hayatı

Mustafa Azmi Ömer Akalın 1858 yılında (H.1275) Narda şehrinde doğmuştur. Kendisi Priştine Rüştüyesi'nde ortaokulu, Galatasaray İdadisi'nde lise öğrenimini tamamlamıştır.²⁰ 1883 yılında mülkiyeyi 'aliyülala' (pekiyi) derecede bitirdi. Mezuniyetten sonra eğitim ile ilgilenmeye karar veren Mustafa Azmi Bey, Maarif Nezareti Rüşdiye Mektepleri İdaresi Kaptıplığı ile devlet hizmetine girmiştir. Bu mesleğinin yanında Galatasaray Sultanisi'nde Lisan-ı Osmanî muallimliği, Darulmuallimi'nde (Erkek Öğretmen Okulu) Coğrafya muallimliği, 1885'te Orman ve Maadin Umum Müdürlüğü Tercüme-i Fünun Kalemî Mütercimliği görevlerini yapmıştır. 1886'da Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene Azalığına getirilmiştir. 1888 yılında Dersaadet'te 'Maarif' adında bir gazete çıkarmak için imtiyaz istemiştir.²¹ İsteği olumlu olarak kendisine geri dönmüş ve gazeteyi çıkarmaya başlamıştır.²² 1891 yılında ibtida mektepleri genel müdürlüğünü yapmış, ardından rüşdiye mektepleri müdürlüğüne atanmıştır. 1893-1897 yılları arası Ziraat Bankası İdare Meclisi Azalığı görevini üstlenmiştir. Yine 1894-1897 yılları arasında Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi'nde Coğrafya öğretmenliği yapmıştır. 1895 yılında ise İdadî Mektepler Müdürlüğü'ne terfi etti. Mustafa Azmi Bey, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı eğitim sisteminde çeşitli görevler üstlenmiş ve mesleki yaşamını eğitime adanmış bir aydındır. Ancak 1895 yılında, dönemin siyasal atmosferinin de etkisiyle, hakkında ciddi bir suçlamada bulunulmuştur. Bir ilkokul öğretmeni tarafından Yıldız Sarayı'na gönderilen jurnal üzerine, kendisinin Sultan II. Abdülhamid'e yönelik bir suikast girişimi planladığı, bu amaçla dinamit içeren bir zarf hazırladığı iddia edilmiştir. Bu suçlama sonucunda evi basılarak gözaltına alınmış ve Taşkışla'da yaklaşık üç ay süreyle tutuklu kalmıştır. Ancak yapılan incelemeler neticesinde herhangi bir suç unsuruna rastlanmamış, Mustafa Azmi Bey beraat ederek serbest bırakılmıştır.²³ Serbest bırakıldıktan sonra yeniden görevine dönen Mustafa Azmi Bey, 1897 yılında Konya Maarif Müdürlüğü'ne tayin olmuştur. Kendisi eğitimle ilgili birçok işler yapmış ve görevlerde yer almıştır. 1899 yılında Müze-i Hümayun Konya şubesinin açılışında önemli rol oynamıştır. Maarif müdürlüğü esnasında Konya İdadisinde Fransızca muallimliği görevinde de bulunan Azmi Bey, 1900 yılında Konya Sanayi Mektebi'ni

20 BOA, DH. SAİDd. 72/333, 29/12/1275.

21 BOA, DH.MKT., 1568-79, H-22-03-1306.

22 BOA, DH.MKT., 1588-7, H-24-05-1306.

23 Çankaya, a.g.e., s. 159-160.

açmıştır. Kendisi de Konya Sanat Enstitüsü İnşaat Komisyonu Reisliği'nde görev aldı ve bu okulun açılmasında önemli katkılarda bulundu.²⁴

Mustafa Azmi Bey dönemin valisi Ferid Paşa ile birlikte uyumlu çalışmıştır.²⁵ Ferid Paşa Konya Valisi iken halıcılık ve dokumacılık konusunda çok önemli çalışmalar yapmıştır. Konya'da üretilen halı ve kilimlerin ihraç edilmesi amacıyla 5 Mayıs 1901 tarihinde Anadolu'nun ilk halı ve kilim sergisini açmıştır. Mustafa Azmi Ömer Akalın serginin 'Halı ve Kilim Sergisi Hazırlama Komisyonluğu Reisliği'ni üstlenmiştir.²⁶

Konya'da bulunduğu süre zarfında maarif alanında birçok hizmet veren Mustafa Azmi Bey 1904 yılında Bursa'ya (Hüdavendigâr) Maarif Müdürü olarak atanmıştır.²⁷ Kendini eğitime adanmış isim olan Mustafa Azmi Bey Bursa'ya geldikten sonra da etkin faaliyetlerine devam etmiştir. 1 Eylül 1906 senesinde düzenlenen Bursa Sergisi'nin hazırlık ve açılış aşamasında büyük rol oynamıştır. 1907 yılında ek olarak Afyonkarahisar Sancağı Mutasarrıf Vekilliği'ne getirildi. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Galatasaray İdadisi Müdürlüğüne atanmıştır. 1908 yılında Preveze milletvekili olarak meclise girince Galatasaray İdadisi'nde ki görevine son vermek zorunda kalmıştır. Azmi Bey 1909 yılında Bursa'ya vali olarak geri gelmiş ve 1909'da ikinci Bursa Sergisi'nin açılışında da büyük rol oynamıştır. II. Meşrutiyet sonrası yönetimi ele geçiren İttihatçılar uyguladıkları siyasi, sosyo-kültürel çalışmalarla yeni dönemi her alanda yaymaya çalışmışlardır. Meşrutiyetin gerçekleşmesine "Hürriyetin ilanı" demişler ve ulus-devlet kimliğinin arayışı içerisinde olduklarını ve 2.Bursa Sergisi'ni bu bağlamda yaptıklarını ve hicri 10 Temmuz'u²⁸ görkemli bir şekilde simgelemeyi dile getirmişlerdir.²⁹

1909 Bursa Sergisi görkemli bir sergi olmuştur. Sergi büyük yankı uyandırmış ve Mustafa Azmi Bey'in katkıları ön plana çıkmıştır. Serginin kataloğunda şöyle bahsedilmektedir:

"...tamamıyla vilayetin bulduğu menabii ile inşa edilmiş olan bu müze bu katalogda münderiç bir Greko-Romen ve Byzantin kısmıyla bir de ayrıca

24 Yasemin Ağaoğlu ve Meliha Tath, *Osmanlı Taşrasında Maarif İdaresinin Mülkiyeli Yöneticileri, Mülkiyeli Maarif Müdürleri*, 3. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Farabi Yayınevi, Mardin 18-19 Ocak 2020, s. 98.

25 BOA, MF.MKT., 427-29, 26-07-1316.

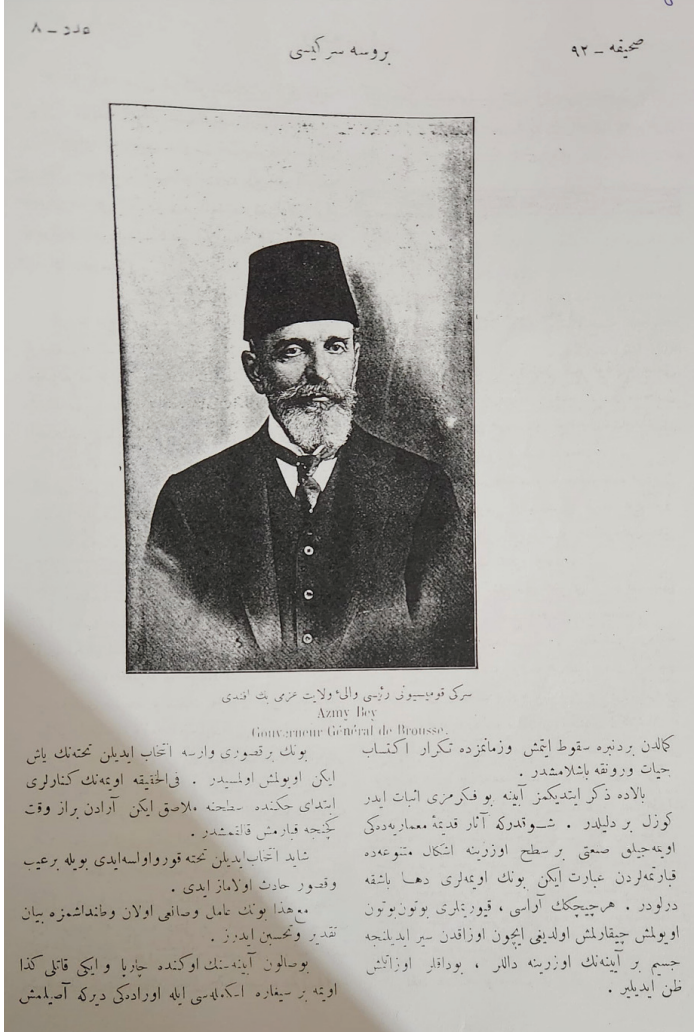
26 Çankaya, Ali, a.g.e., s. 160.

27 BOA, İ.MF., 9-48, 30-09-1321.

28 Hicri takvime göre II. Meşrutiyet'in yıldönümü

29 Gürhan Korkmaz ve Halit Eken, *Türkiye'de Fuarcılığın ilk Adımlarından 1909 Bursa Sergisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2013, s. 13.

bir tetkik-i hususiye çesban kısm-ı İslamîyi hâvîdir. Birçok kıymetdar asar Mekteb-i İdadi bahçesinde inşa olunan bir bina derununda ve diğerleri bahçenin ötesinde berisindedir. Bu güzel müze bila-hilaf vilayet Maarif Müdürü Azmi Bey'in eseridir. Konya'da vâki küçük müzeyi dahi kendisine medyun olduğumuz Azmi Bey methinde ne yolda bulunacağımızı bilemediğimiz bir merak ile bu müzeyi dahi tesis eylemiştir..”³⁰

*Sergi Komisyonu Reisi Vali Vilayeti Mustafa Azmi Bey*³¹

30 *Bursa Sergisi Sayı 2*, H. 17 Temmuz 1325, [30 Temmuz 1909], Vilayet Matbaası, s. 24

31 *Bursa Sergisi Sayı 8*, H. 28 Ağustos 1325, [10 Ağustos 1909], Vilayet Matbaası, s. 92

Mustafa Azmi Bey sergiye dair açık mektup yazmış, meşrutiyet ile birlikte gelen zorluklara rağmen gösterişli bir serginin olduğunu, başta padişah hazretleri olmak üzere tüm Bursa'nın gayretleriyle eksiklerin tamamlandığını belirterek teşekkürlerini iletmiştir.³²

Mustafa Azmi Bey, benzeri sergilerin çoğalması ve süreklilik kazanması adına yoğun çaba sarf etmiş; sergi kültürünün yaygınlaştırılmasını önemsemiştir. Serginin açılış töreninde yaptığı konuşmada, etkinlikten elde edilecek gelirin başka bir alana yönlendirilmeden, Acemler'de ertesi yıl düzenlenmesi planlanan uluslararası ve genel nitelikli sergiye tahsis edileceğini ifade etmiştir. Ancak, dönemin içinde bulunulan savaş ortamı ve derinleşen ekonomik kriz, bu girişimin hayata geçirilmesini engellemiştir.³³

1909 yılında kendisi için Maarif Nazırlığı teklif edildi fakat kendisinin idarede daha fazla yararlı olabileceğini söyleyen Azmi Bey bu teklifi reddetti. 1910 yılında Kastamonu'ya tayin edildi fakat rahatsızlığından dolayı yeniden Bursa'ya getirildi.³⁴ Bir süre Darüleytam Müdürlüğü de yapan Azmi Bey 1914 yılında ise kendi isteğiyle emekliliğe ayrıldı ve bir daha da resmi görev almayarak İstanbul'da Kadıköy/Moda'daki evinde kendisini yazarlığa ve edebiyata yöneltti. Mustafa Azmi Ömer Bey hayatı boyunca hiç evlenmemiştir. Yazdığı birçok eserle topluma ve bilime ışık tutmaya çalışmıştır. 1940 yılına kadar eserleriyle hizmet veren Azmi Bey 15 Ocak 1940 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Aldığı Nişanlar

- Mustafa Azmi Bey Konya'da Maarif Muallimliği yaptığı hizmetler sonucunda 14 Zilkade 1317/16 Mart 1900 tarihinde 3. rütbeden "Nişan-ı Osmani" verilmiştir.³⁵

- Yine Konya'da görevli iken kendisine 07 Şevval 1318/28 Ocak 1901 tarihinde 3. rütbeden "Kıta Nişanı" verilmiştir.³⁶

- Azmi Bey Hüdavendigâr (Bursa) Maarif Müdürü görevinde iken 19 Şaban 1323/19 Ekim 1905 tarihinde terfisine ve nişana layık görülmüştür.³⁷

32 *Bursa Sergisi Sayı 10*, H. 15 Kanunisani 1325, [23 Ocak 1910], Vilayet Matbaası, s. 110

33 Akkılıç, Yılmaz, *Bursa Milli Fuarı, dünü.., bugünü.., yarını*, Barışçı Ajans Tesisleri, Bursa 1990, s. 5

34 BOA, DH.MTV.,1-2, H-10-09-1328

35 BOA, İ.TAL., 2,5-64, H-14-11-1317

36 BOA, İ.TAL., 240-37, H-07-10-1318

37 BOA, İ.TAL., 378-28, H-19-08-1323

- Mekteb-i Sultani’de görevli olduğu yıllarda Fransız Hükümeti tarafından 24 Şevval 1326/19 Kasım 1908 yılında ‘nişan’ takdim edilmiştir.
- 07 Muharrem 1328/19 Ocak 1910 tarihinde Hüdavendigâr valisi iken Dük Dö Saks tarafından nişan takdim edilmiştir.³⁸
- 1912 yılında Duc de Saxabourg tarafından ‘Fon Bor Kruvaze’ rütbesinde ‘Saks Erniştayn’ nişanlarını almıştır. ³⁹

Eserleri

Mustafa Azmi Ömer Akalın Türk milletine bilimde ve toplumsal hayatta birçok eser bırakmıştır. Bu eserler başlıca eğitim alanında olmak üzere fenni, toplumsal alanda da eserleri mevcuttur. Mustafa Azmi’nin hayat görüşünü, düşüncelerini anlamak için bu eserlerin birkaçından bahsedeceğiz.

Mustafa Azmi Ömer Akalın’ın Eserleri;

- Hanım Kitabı
- Su Kitabı (Kardeşi Besim Ömer ile birlikte)
- Eski ve Yeni Harfler
- İlk Kıraat Kitabı
- Esami-i Türkiyye-i Cami
- Evlenmeden Önce ve Sonra Genç Kızlarımıza
- Artistin Ölümü
- Resimli Küçük Birkaç Hikâye

2.2.1. Hanım Kitabı

Mustafa Azmi Bey’in 1920 yılında yazdığı bu eserini kadınlar özelinde yazmıştır. Kadınların bu dünyada ve gündelik hayatta görev ve sorumluluklarından bahsetmiş, yapması gerekenleri ayrıntılarıyla anlatmıştır. Kadının toplumdaki yerinden de bahseden bu kitap adeta kadınlar için bir yaşam tarzı önerisi kitabıdır. Bu kitap bizlere dönemin sosyal aile hayatı ve kadının toplumdaki rolü ile ilgili bilgiler vermektedir.

38 BOA, BEO, 3690-276724, H-07-01-1328

39 Çankaya, Ali, a.g.e., s. 160

2.2.2. Su Kitabı

Mustafa Azmi Bey kardeşi Doktor Besim Ömer Akalın ile birlikte yazdığı bu eserde suyun hayatımızdaki yeri ve öneminden bahsetmiştir. En ince detaylarıyla bahsedilen bu eserde suyun faydalarını, yaşamımızda nasıl ve ne şekilde kullanmamız gerektiğini bizlere sunmaktadır.

2.2.3. Eski ve Yeni Harfler

Cumhuriyetin ilanından sonra getirilen Yeni Harfler Kanunu ile Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişlerde zorluklar yaşanmıştır. Bir eğitimci olan Mustafa Azmi Bey yeni harflerin kabulü ile bu geçişi kolaylaştıracak bir kitap yazmıştır. Bu kitapta yeni harflerin öğretilmesi ve gerekliliği üzerinde durulmuş ve kurallardan bahsetmiştir.

SONUÇ

Mustafa Azmi Ömer Akalın, yaşamı boyunca Osmanlı Devleti'nde ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde modernleşme çabalarına eğitim ve kültür alanında önemli katkılar sunmuş, görev yaptığı her bölgede kalıcı izler bırakmış bir aydındır. Özellikle maarif müdürlüğü dönemlerinde gerçekleştirdiği yenilikler, sergi organizasyonları ve müze kuruculuğu gibi faaliyetleri, onun yalnızca bürokratik anlamda görevler üstlenmediğini, aynı zamanda toplumun kültürel ve entelektüel gelişimine öncülük ettiğini göstermektedir. Siyasi çalkantılara, iftiralara ve dönemin zorluklarına rağmen hizmet etmekten vazgeçmeyen Azmi Bey, Cumhuriyet'e giden yolda fikirsel bir köprü vazifesi gören aydınlar arasında yer almıştır. Evlenmemiş, sade bir yaşam sürmüş, ancak yazdığı eserlerle ve hizmetleriyle çok geniş bir miras bırakmıştır. Onun hayat hikâyesi, sadece bireysel bir biyografi değil, aynı zamanda bir dönemin zihniyetini, devlet yapısını ve toplumsal dönüşümünü anlamak açısından da önemli bir belge niteliğinde olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, İ..DH., 1351-34, H-24-,6-1315.

BOA, BEO, 1853-138950, H-17-02-1320.

BOA, HAT, 643-31537, H-29-12-1241.

BOA, HR.İM.,22-34, M-22-1,-1923
BOA, DH. SAİDd., 72/333, 29/12/1275.
BOA, DH.MKT., 1568-79, H-22-03-1306.
BOA, DH.MKT., 1588-7, H-24-05-1306.
BOA, MF.MKT., 427-29, 26-07-1316.
BOA, İ..MF., 9-48, 30-09-1321.
BOA, DH.MTV.,1-2, H-10-09-1328.
BOA, İ..TAL., 2,5-64, H-14-11-1317.
BOA, İ..TAL., 240-37, H-07-10-1318.
BOA, İ..TAL., 378-28, H-19-08-1323.
BOA, BEO, 3690-276724, H-07-01-1328.
CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.

Diğer Kaynaklar

AĞAOĞLU, Yasemin ve Tatlı, Meliha, *Osmanlı Taşrasında Maarif İdaresinin Mülkiyeli Yöneticileri, Mülkiyeli Maarif Müdürleri*, 3. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Farabi Yayınevi, Mardin 18-19 Ocak 2020.

AKKILIÇ, Yılmaz, *Bursa Milli Fuarı, dünü.., bugünü.., yarını*, Barışçı Ajans Tesisleri, Bursa 1990.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2018, 9. Baskı.

Bursa Sergisi, Sayı 10, 15 Kânunusani 1325 [23 Ocak 1910], Vilayet Matbaası

Bursa Sergisi, Sayı 2, 17 Temmuz 1325 [30 Temmuz 1909], Vilayet Matbaası.

Bursa Sergisi, Sayı 8, 28 Ağustos 1325 [10 Ağustos 1909], Vilayet Matbaası.

ÇANKAYA, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, C.3.

ÇELİK, Ahmet, *Konya İl Milli Eğitim Müdürlerinden Mustafa Azmi Akalın*, Karatay Belediyesi, Akademik Sayfalar, C. 21, S. 33.

KAVAK, Mehmet, *Besim Ömer Paşa ve Ailesinin Hususi Evrakı*, Sağlık Tarihi ve Müzecilik Sempozyumu 3, Zeytinburnu Belediyesi, 19-21 Mayıs 2017.

KORKMAZ, Gürhan ve Eken, Halit, *Türkiye’de Fuarcılığın ilk Adımlarından 1909 Bursa Sergisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2013.

Türkiye Kentleşme Sorunları: Iğdır İli Örneği

Rahime İpek Taşkın*

ÖZET

Iğdır'ın kentleşme sorunlarının ele alındığı bu çalışma, 8 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Iğdır'ın kent tarihçesi verilmiştir. Geçmişten günümüze kentin gelişimi, kültürel hafızası ve barındırdığı tarihsel miras ilgili bölümde tartışılmıştır. Köklü bir geçmişe sahip olan bölgenin idari durumu da belirtilmiştir. İkinci bölümde idari coğrafyası ve yönetim mekanizması ve nüfus potansiyeli ele alınmıştır. Bu bölümde sınır kapılarının ülke ve Iğdır açısından önemi vurgulanmıştır. Üçüncü bölümde Iğdır'ın sosyo-ekonomik yapısı ve problemlerine değinilmiştir. Halkın gündelik hayattaki sıkıntılara yer verilmiştir. Suç oranlarının Iğdır özelindeki etkisi ele alınmıştır. Dördüncü ve Beşinci bölümde göç faktörünün kentte oluşturduğu değişimler ele alınarak, göçün getirmiş olduğu kentleşme problemleri üzerinde durulmuştur. Göç ve tersine göç ilişkisi üzerinde durularak Iğdır'ın özelinden ülke genelini yansıtan bir tablo ortaya çıkartılmıştır. Iğdır kent merkezinin göç kaynaklı yıllara göre değişimi incelenmiştir. Iğdır Belediyesinin Stratejik Raporu incelenerek kentte yaşanan sorunların politik sebepleri de ortaya çıkartılmıştır. Altıncı bölümde hava kirliliğinin nedenleri ve insan sağlığına etki üzerinden inceleme yapılmıştır. Bu problemlerin çözümü için öneriler sunulmuştur. Yedinci bölümde sanayileşme ve beraberinde ortaya çıkan ekonomik, altyapı, enerji ve istihdam problemlerine değinilmiştir. Bu fonksiyonların uygulanışı ve problemleri ele alınmıştır. Sekizinci bölümde ise hem Iğdır hem de Türkiye için

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Coğrafya Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, OCRIC: 0000-0002-0567-3672.

önemli olan Sınır Kapıları ele alınarak, sınır kapılarının fonksiyonlarına ile kente ve ülke ekonomisine nasıl katkı sağladıkları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Iğdır, Coğrafya, Kentleşme Problemleri, Göç.

ABSTRACT

This study, which examines the urbanization problems of Iğdır, consists of eight chapters. The first chapter presents Iğdır's urban history. The city's development from past to present, its cultural memory, and its historical heritage are discussed in the relevant section. The administrative status of the region, with its deep-rooted history, is also outlined. The second chapter addresses its administrative geography, administrative mechanism, and population potential. This chapter emphasizes the importance of border crossings for the country and Iğdır. The third chapter addresses Iğdır's socioeconomic structure and problems. It addresses the daily life challenges faced by the public. The impact of crime rates on Iğdır is discussed. The fourth and fifth chapters examine the changes in the city caused by migration, focusing on the urbanization problems brought about by migration. By focusing on the relationship between migration and reverse migration, a picture reflecting the country as a whole is presented, specifically for Iğdır. The transformation of Iğdır's city center over the years due to migration is examined. The Iğdır Municipality's Strategic Report is also examined, revealing the political causes of the city's problems. The sixth chapter examines the causes of air pollution and its impact on human health. Suggestions for solving these problems are presented. The seventh chapter addresses industrialization and the resulting economic, infrastructure, energy, and employment problems. The implementation of these functions and their associated problems are discussed. The eighth chapter examines the Border Gates, which are important for both Iğdır and Turkey, and examines their functions and how they contribute to the city and the national economy.

Keywords: Iğdır, Geography, Urbanization Problems, Migration.

Iğdır'ın Tarihçesi ve Nüfusu'nun Demografik Yapısı

Iğdır kent adını, Oğuz Kağan'ın oğullarından Deniz Han'ın oğlu Iğdır Bey'den almıştır. Bölgenin stratejik bir noktada olması yoğun göç hareketlerinin ve istilaların yaşanmasına neden olmuştur. Tarihi kaynakları ele aldığımızda bu bölgenin ilk çağdan günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı ortaya çıkmaktadır.

Tarih öncesi çağlardan beri bir yerleşim merkezi olan Iğdır ve çevresindeki yerleşmelerin ne zaman başladığı hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak Orta Asya'dan geldikleri kabul eden Hurriler bu coğrafyanın ilk sakinleri olarak kabul edilmiştir. İlk Çağ devrinde Iğdır'da Hurriler, Hititler, Persler, Selevkoslular ve Urartular bu bölgeyi egemenlikleri altında bulundurmıştır. Iğdır'daki tarihi eserlere baktığımızda ilk çağ medeniyetlerinden Urartular'a ait birçok eser günümüze gelmiştir (Sürmeli, 2016;50).

Orta Çağ'da ise Sasani, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve son olarak 1583 yılında Osmanlı hakimiyetine girerek, Aralık sancağı adıyla Revan (Erivan) Eyaleti'ne bağlanmıştır (Sürmeli, 2016;59). 1746 Kerkend Antlaşması sonrasında Iğdır, İran idaresine geçmiştir. Bölge 1827 yıllarına kadar İran idaresine kalmıştır. Sonrasında Osmanlı'ya geçmiştir. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 42 yıl önce Rus işgaline maruz kalmıştır. I. Dünya Savaşı'nda da Iğdır hakimiyeti altındaydı. 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya, Brest-Litovks Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu süreçte Osmanlı'nın cepheler savaşmasını fırsat bilen Ermeniler, 1917'den 1920 yılına kadar bölgedeki Türk köylerini basıp binlerce Türk köylüsünü katletmiştir. Bu durum tarihsel bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. 14 Kasım 1920'de 15. Kolordu tarafından Ermeni birlikleri bozguna uğratarak, Iğdır Ermeni işgalinden kurtularak anavatana katılmıştır (Iğdır Belediyesi). İlk olarak Beyazıt Valiliği'ne bağlanan bir ilçe konumundayken, ilerleyen süreçte Kars'ın şehir olması ve Beyazıt'ın ilçe olması nedeniyle Kars'a bağlı bir ilçe konumundaydı. 1992 yılında il fonksiyonuna dönüşmüştür. Günümüzde Iğdır 4 ilçe, 8 belediye ve 157 köyden oluşur. (TC Tarım ve Orman Bakanlığı)

Iğdır'ın İdari Coğrafyası ve Fonksiyonları

A. İdari Coğrafyası

Iğdır, ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesi'nin en Doğu ucunda bulunan Erzurum-Kars bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır. Iğdır, yüz ölçümü ile ülkemizde yaklaşık %0.47'lik bir bölümü kaplamakta olup yüz ölçümü büyüklüğü itibarıyla Türkiye'deki illeri arasında 76. sırada yer almaktadır (Kaya, 2015;704). Iğdır ili kuzey ve kuzeydoğu boyunca uzanan Aras nehri ile bereketli tarım havzasına sahiptir. Günümüzde Iğdır ovası olarak bahsedilen bölge eski kaynaklarda Sürmeli Çukuru olarak adlandırılmaktadır

(Yulu-Doldur, 2013;5). Iğdır'ın sahip olduğu coğrafi özellikleri bir kısmını kendisine sınır olan Ermenistan'da da görülmektedir (Kaya, 2015;705).

Türkiye'de 1989 yılına kadar geçen süreçte mevcut il sayısı 67 idi. Ancak 1989 yılından 1999 yılına kadar ki geçen 10 yıllık süreçte ihtiyaçtan doğan yeni düzenlemelerle il sayısı 81'e çıkmıştır (Kaya, 2015). Iğdır, 1992 yılına kadar Kars'ın bir ilçesi statüsündeydi. 3 Haziran 1992 tarih ve 3806 sayılı kanunla il statüsüne geçmiştir. (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı) Iğdır, 3.588km²'lik yönetsel alan içerisinde Merkez, Tuzluca, Aralık ve Karakoyunlu ilçelerini de kapsayarak 4 ilçesi, 8 belediyesi ve 157 köyü mevcuttur (Sürmeli, 2016;56). Iğdır'ın yönetsel alanı Merkez ilçesindedir (Koday, 2019;372). Merkez ilçeye bağlı 41, Aralık ilçesine bağlı 21, Karakoyunlu ilçesine bağlı 18 ve Tuzluca ilçesine bağlı 81 köy bulunmaktadır. 2023 nüfus sayım verilerine göre Iğdır'ın nüfusu ilçelere ayrıldığında en kalabalık nüfusa sahip olan Merkezi ilçesidir, nüfusu en az olan ilçe ise Karakoyunlu ilçesidir. Iğdır'ın toplam nüfusu 209,738 olup erkek nüfusu 109.710 ve kadın nüfusu 100.028'dir. 2022 yılı verilende ise nüfus artış hızı binde 2,1 iken 2023 nüfus verilerine göre Nüfus artış hızı binde 29,7 olması nüfusun doğal bir şekilde artmadığını göstermektedir (TÜİK, 2024).

Yıl	İlçe	Toplam Nüfus	Erkek nüfusu	Kadın nüfusu	Erkek %	Kadın %
2023	Merkez	153.543	80.021	73.522	%52,12	%47,88
2023	Tuzluca	25.584	12.449	11.135	%52,99	%47,21
2023	Aralık	19.495	10.432	9.063	%53,51	%46,49
2023	Karakoyunlu	13.116	6.808	6.308	%51,91	%48,09

Tablo 1: ilçelere Göre Iğdır Nüfusu (TÜİK, 2023)

Iğdır'ın toplam nüfusunun büyük bir kısmı Merkez ilçesinde yaşamaktadır. Bu durum merkez ilçesindeki kentleşme sorunlarının daha çok artmasına neden olmuştur. Nüfusa dayalı kentleşme sorunlarını incelediğimizde kırsaldan kente göçün ve tersine göç faaliyetleri etkindir.

B. İğdir'in Sosyo-Ekonomik Yapısı

İğdir, Türkiye'nin 81 ili içerisinde yoksulluk sorunları en yüksek olan bir şehirdir. Tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapı olmasına rağmen, şehirleşmenin artması tarım arazilerinin azalmasına neden olmuştur. Bu durum ekonomik çeşitliliğinin artırılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. 2020 yılında pandemi ve akabinde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle 200'den fazla iş yeri kapanmak zorunda kalırken, çiftçi ise tarlasını terk etmeye başlamıştır.

İğdir'da ekonomi ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayandığı için aileler genellikle mevsimsel işçi konumundadır. Aile bireylerinden kadınlar ve çocuklar da dahil bütün fertler çalışmaktadır. Ancak Türkiye genelinde olduğu gibi İğdir'da da ataerkil bir aile yapısı ön plandadır. Bu yüzden evin iktisadi faaliyetleri evin erkeği tarafından yönetilmektedir. İğdir'da gelenekçi, cemaatçi ve kapalı bir aile kültürü vardır. Bölgede aileler kendilerine bakabilen erkek çocuğu olmasını istemektedir. Bu durum erkeklerin toplumsal açıdan daha ayrıcalıklı bir konumda tutmaktadır. Soyun devamlılığı, güvenlik, işgücü ve ekonomik yükümlülük nedeniyle erkekler ön planda olmuştur (Sürmeli, 2016;78). İğdir'daki hane halkı oranı Türkiye'ye nazaran yüksek seviyededir. Bu durum beraberinde işsizlik, finansman yetersizliği ve eğitimi geri plana atılmasına sebep olmaktadır (Sürmeli, 2016;58).

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Türkiye	2,00	1,89	1,77	1,71	1,63	1,51
İğdir	2,70	2,57	2,28	2,22	2,00	1,78

Tablo 2: Türkiye ve İğdir Karşılaştırmalı Doğurganlık Hızı, 2018-2023. (TÜİK, 2024)

İğdir'daki toplam doğum oranı, Türkiye'deki doğum oranının üstündedir (TÜİK, 2024). Dini inanç, eğitim düzeyinin yetersiz seviyede olması ve kalabalık aile faktörü etkindir. Yenidoğan bir birey için özellikle bir yatırım ve sermaye yapmak yerine mevcut aile ortamında kendi halinde büyümesi dikkat çekmektedir. Çünkü aile içerisinde ne kadar çok birey olursa çalışma potansiyeli o oranda artmış olur (Sürmeli, 2016;90).

oluşmaktaydı. Bu tarihten sonra Söğütlü, Karaağaç ve Baharlı mahalleleri bölünerek Kışla, Cumhuriyet, Özgür, Bağlar, 17 Kasım, 14 Kasım ve Topçular mahalleleri kurulmuştur. Bu mahallelerin kurulması şehrin gelişmesinde bir etkidir (Yulu, Doldur, 2023;8).

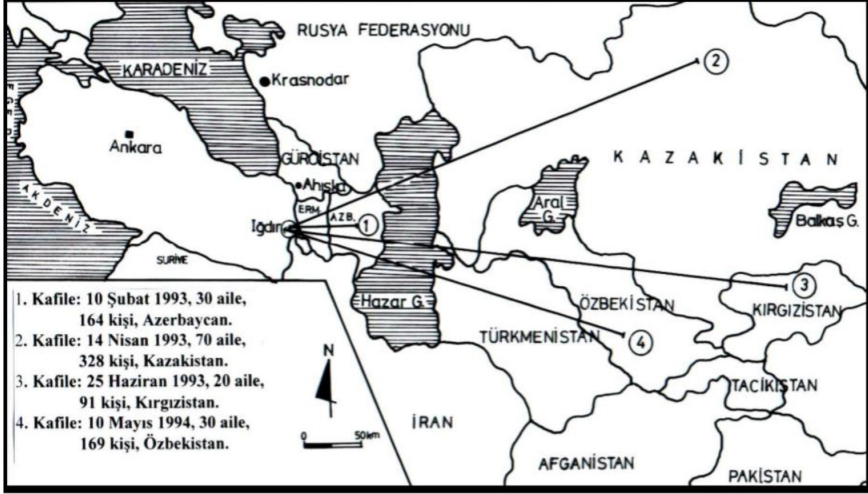
1990'lı yıllara gelindiğinde Iğdır'a yoğun göç hareketliliği yaşanmıştır. Bu dönemde tek katlı müstakil yapıların terk edilmeye başlanması ve çok katlı yapıların artması durumu kırsaldan kente göçü cazip hale getirmiştir. Ayrıca dışarıdan da Iğdır'a göçler yaşanması bu dönemde devlet destekli yeni mahallelerin kurulmasına neden olmuştur. İmar faaliyetleri artmış ve tarım arazileri istimlak edilmiştir. Özellikle Karaağaç ve Özgür mahallelerinde gecekondu ağırlıklı yapılaşmalar olmaya çıkmıştır. Bunun nedeni ise bu mahallelerde tarım arazilerinin ekonomik değeri daha düşüktü. Harita 1'de gösterildiği gibi Iğdır, kurulduğundan beri gelişmeye ve göç almaya devam etmiştir. Şehrin gelişimine bağlı olarak 2000li yıllarda verimli tarım arazileri istihdama açılarak çeşitli şehirselleşme fonksiyonları için kullanılmıştır (Yulu, Doldur, 2023;10). Burada hizmet, sanayi ve ticaret sektörleri için alan açılması şehrin görüntüsünü ve Iğdır'ın kentine özgü dokusunu da değiştirmiştir. Kent merkezindeki fonksiyonların gelişmesi kırsaldaki nüfus için göç etme nedeni olmuştur. Daha iyi bir yaşam için kırsaldan kente göç edilmesi, şehirlerde ulaşım, altyapı, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki yetersizliğe neden olmuştur.

C. Göç ve Tersine Göç İlişkisi

Iğdır, tarih boyunca hem iç hem de dış göç hareketlerine sahne olmuştur. Jeopolitik Konumu, etnik çeşitliliği ve ekonomik yapısı göç hareketlerinin şekillendirici başlıca faktörleridir. Bu göç sürecini dört gruba ayırmaktayız:

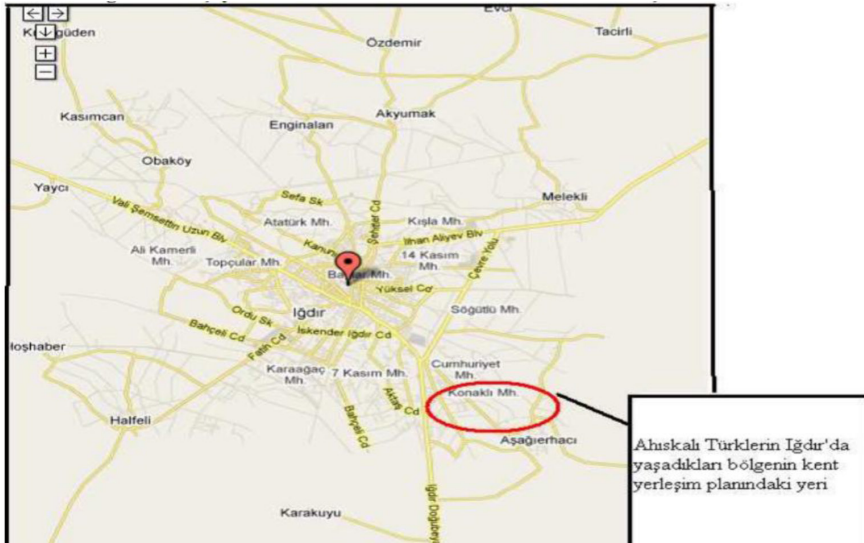
Dış Göç: Iğdır'ın üç ülkeye sınır olması nedeniyle dış göç hareketlerine ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle komşu ülkelerden gelen göçmenler, ilin sosyal ve ekonomik yapısını etkilemektedir.

Ahıska Türklerinin Göçü: Bu göçler, ilin demografik yapısını etkilemiştir. Ahıska Türkleri, etnik kimlikleri, dini inanışları ve kültürel özellikleri nedeniyle SSCB tarafından Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'a sürgüne zorlanmıştır. Türkiye, soydaşlarına kucak açarak büyük bir kısmını Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki çeşitli illere istihdam etmiştir. Göç faaliyeti son olarak 1993 yılında Iğdır'a yapılmıştır.

Harita 2: Ahıska Türklerinin Iğdır'a Göçü (Sürmeli, 2016)

1993 yılında Türkiye'ye gelmesi planlanan 500 aileden, 150 aile Iğdır'a yerleştirilmiştir. Yukarıdaki haritada bu ailelerin hangi ülkelerden geldikleri gösterilmektedir. Iğdır'a yerleştirilen aileler, kent merkezinin doğu tarafındaki Konaklı mahallesine yerleştirilmiştir. Bu aileler için devlet, Ahıska Konutları inşa etmiştir. Şehir merkezine 5 km mesafede olan bu mahalle zaman içerisinde ilçelerden ve farklı şehirlerden göç almıştır.

Harita 3: Ahıska Türklerinin kent merkezindeki yaşam alanı (Sürmeli, 2016)

Konaklı mahallesi, Ahıska Türkleri için şehrin dışında kurulan bir iskân bölgesi iken süreç içerisinde PKK terör örgütünün faaliyetleri nedeniyle bölge ilçelerden ve kırsal kente yoğun göçlerin yaşandığı bir göçmen mahallesi olmuştur (Sürmeli, 2016; 105). Mahalle sakinlerinin tamamına yakını İğdir'a göç ile gelen ailelerden oluşmaktadır. Ahıska Türklerinin ve diğer mahalle sakinlerinin en önemli problemleri işsizlik, sosyal güvenlik, konut sıkıntısı ve çocuklarının gelecekle ilgili kaygılarıdır. Bu problemler İğdir'ın kent genelinde görülmektedir (Sürmeli, 2016; 126).

Almanya'dan Geri Dönüşler: 1950'li yıllarda tarımda makineleşme, toprakların miras yoluyla bölünmesi durumları iç ve dış göçlere neden olmuştur. Bu bağlamda İğdir'dan Almanya'ya yoğun göç hareketliliği yaşanmıştır. Göçlerin yaşanmasının bir diğer sebebi ise ailelerin kalabalık olması ve tarımsal faaliyetlerin aile ekonomisinde yetersiz kalmasıdır (Kesin-Bulut, 2021; 43). 1960'lı yıllarda Almanya'ya işçi olarak giden İğdirlıların bir kısmı, sonraki yıllarda memleketlerine geri dönmüşlerdir. Almanya'da gündelik hayatta karşılaştıkları dışlanma ve ayrımcılık faktörleri göç edenlerin geri dönüşlerinde etkili olmuştur. Göçmenlerin gelirken getirdikleri dövizler hem ülke hem de İğdir ekonomisine olumlu bir katkı sağlamıştır (Keskin Bulut, 2021; 45). Ancak yatırımların konut ve arazi üzerine yapılması inşaat sektörünü canlandırırsa da şehir merkezine yakın tarım arazilerinin imara açılmasına neden olmuştur (Yulu-Doldur, 2023;13).

İç Göç: Ekonomik nedenler, eğitim imkânları ve istihdam olanakları gibi faktörler kırsaldan kente göçe neden olmuştur. Bu göçler ilin demografik yapısını ve kentleşme sürecini etkilemiştir. 2000'li yıllara kadar kırdan kente devam eden göçler, kentteki ekonomik ve sosyal sorunlara sebep olmuştur. 2008 yılındaki ekonomik kriz ve 2020 yılında yaşanan Pandemi ülke içindeki tersine göçü hızlandırmıştır.

Türkiye'de kentleşme ve sanayileşme paralel olarak gelişmemiştir. Bu yüzden göç alan kentlerde altyapı yetersizliği, içme suyu yetersizliği, gürültü, hava kirliliği ve güvenlik gibi problemler ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar zamanla göç alan kentlerin çekici faktörlerinin itici faktörlere dönüşmesine neden olmuştur.

Bireylerin memleket özlemi, iki farklı kültür arasında sıkışıp kalması ve güçlü aile bağları İğdir'a tersine göç edenler için baskın gerekçelerdir. Bunun dışında sakin bir yaşam sürmek, doğayla iç içe olmak ve hava kirliliği ile görsel-işitsel kirlilikten uzaklaşmak da göç etme nedenleri arasındadır. Ancak göç edenlerin temel motivasyon ve hedefi tarımsal bir yaşam tarzına ulaştırmaktır (Aras-Yıldırım, 2023).

D. Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri

Göç nedeniyle kırsal bölgelerden şehir merkezine yoğun bir nüfus akışı yaşanmaktadır. Kırsal alanın boşalması tarımsal üretimin azalmasına ve kırsal ekonominin zayıflamasına neden olmaktadır. Genç nüfus şehir merkezine göç ederken, köylerde yaşlı nüfusun ağırlıkta olması yardım ve ihtiyaç temini konusunda sorunlara sebep olmaktadır. Şehir merkezine göç altyapı ve hizmetlerine olan talebi arttırmakla birlikte eğitim ve sağlık hizmetlerindeki talebi de arttırmaktadır. Okullarda sınıf mevcutlarının kalabalıklaşması ve eğitim kalitesinin düşmesine olmaktadır. Hastanelerde muayene sırası artmakta ve Hastanelerin steril ortam özelliğinin azalması şeklinde problemlerin ortaya çıkmaktadır. Ulaşım, su, elektrik ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinde yetersizlikler ortaya çıkmaktadır. Düzensiz yerleşim alanları ve gecekondu oluşumu gözlemlenmektedir.

Göçle gelen bireylerin farklı etnik köken ve kültürel yapılardan olması, sosyal uyum sorunlarını beraberinde getirmektedir. Toplum içerisinde ayrışmalar ve sosyal çatışmalar görülebilir. Şehir merkezinde Azeri ve Kürt nüfusu arasında mezhep, kültürel ve etniksel farklılıklar nedeniyle zaman zaman çatışmalar yaşanmaktadır. Adalet Bakanlığı'nı yayınlamış olduğu suç atlası incelendiğinde Iğdır'da ağırlıklı olarak vücut dokunulmazlığına yönelik suçlar işlenmektedir. Bunun dışında kaçakçılık suçu ön plandadır. (AA, 2022)

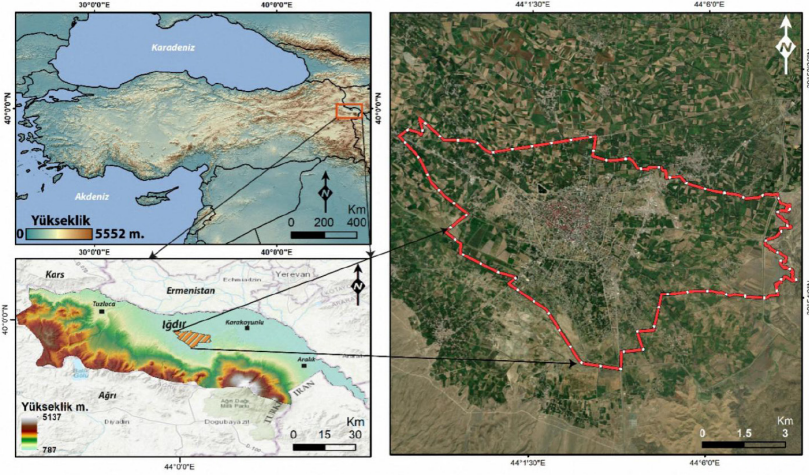
Görsel.1: Türkiye'de İşlenen Suçlar Atlası (AA, 2022)

Görsel.2: Türkiye’de İşlenen Özel Kanun Suçları Atlası (AA , 2022)

Özel Kanun kapsamında Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa Muhalefet” işlenen suçların Iğdır’ın bölgesini kapsamamasının nedeni sınır bölgesinde olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Dilucu Sınır Kapısı, bölgede uluslararası ulaşım açısından önemlidir. Iğdır’ın üç ilçesinin Ermenistan, Nahçıvan ve İran’a sınır vardır. Bu durum bölgedeki güvenlik tedbirlerinin daha çok arttırılmasını gerektirmektedir. 2024 yılında güvenlik zafiyeti 2023 yılına nazaran büyük oranda düşüş yaşanmıştır. 2024 yılının ilk 6 ayında çeşitli suç türlerinde önemli azalmalar kaydedilmiştir. (Iğdır Haber)

Göçle gelen bireylerin iş bulamaması, kayıt dışı ekonominin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Yerel iş gücünde rekabet artmakta ve iş verenlere çalışanlarına düşük ücret vererek, yaşam standartlarının altında hayatlarını devam ettirmeye zorlamaktadır. Iğdır’da istihdamın kısıtlı olması, rekabet ve hayat pahalılığı gibi faktörler çalışan nüfusu mecburi bir yaşama sürüklemiştir. Barınma ve geçinme gibi temel ihtiyaçlar insanları sosyal güvencesiz, çok mesaisi az maaşlı işlere sevk etmektedir.

Harita 4: Iğdır Şehir Lokasyonu

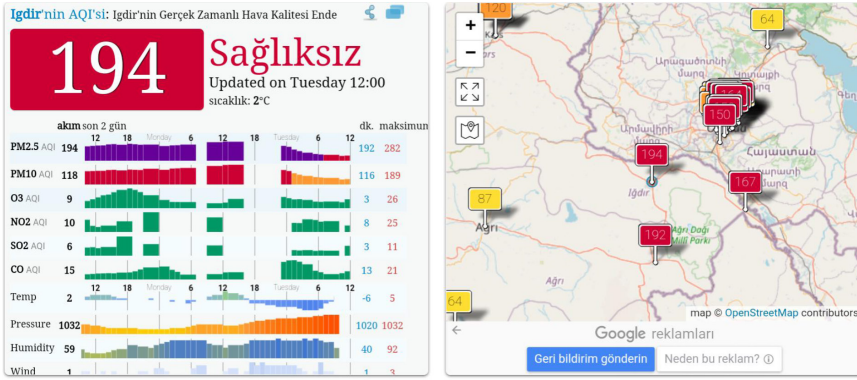
Kentteki hızlı nüfus artışı yeşil alanların azalması, tarım alanlarının hızlı kaybı, çevre kirliliği, düzensiz yapılaşma ve doğal kaynakların hızlı tüketilmesine neden olmaktadır. Iğdır'ın küçük bir şehir olmasına rağmen bu sıkıntıların varlığı önlem alınmazsa ilerleyen dönemlerde ciddi boyutlara ulaşacaktır. Kentteki olumsuz etkileri azaltmak için, göç veren kırsal alanlarda tarım ve hayvancılığı destekleyen projelerin hayata geçirilmesi göçü azaltabilir. Şehir merkezindeki altyapı ve hizmetlerin iyileştirilmesi, göç eden bireylerin eğitimi ve istihdamı için özel programların oluşturulması ve sosyal uyumun artırılması farkındalık projelerin geliştirilmesi Iğdır'daki kentleşme sorunlarını azaltabilir. Iğdır'ın coğrafi konumu nedeniyle bu adımların hem yerel hem de ulusal düzeyde olması elzemdir (Yulu-Doldur, 2023;15).

E. Hava Kirliliği

Iğdır'ın etrafı yüksek dağlarla çevrili bir ovada yer alması nedeniyle hava sirkülasyonu engellenmektedir. Bu coğrafi özellik kirleticilerin atmosferde birikmesine neden olmaktadır. Bölgede rüzgâr erozyonunun olması hava kirliliğinin etkenlerinden biridir. Kış aylarında düşük kalite kömür kullanımı, aşırı betonlaşma ve araç egzoz emisyonları hava kirliliğini arttırmaktadır. Kışa aylarında düşük kalite kömür kullanımı ve diğer fosil yakıtların kullanımı havada PM 2.5 ve PM10 partikül maddelerin yoğunluğunu arttırmaktadır. Yüksek düzeydeki hava kirliliği, solunum yolu

hastalıkları başta olmak üzere çeşitli sağlık problemlerine neden olmaktadır. Özellikle çocuklar, yaşlılar ve kronik hastalığı olan bireyler bu durumdan fazlasıyla etkilenmektedir. Iğdır'ın hava kalitesi hakkında çeşitli araştırmalar yapıldığında Hava Kirlilik düzeyinin insan sağlığını ciddi oranda etkileyecek seviyede olduğunu göstermektedir (İklim Haber, 2022).

Türkiye'nin 81 ili içerisinde yüzölçümünün küçük ve nüfusun diğer şehirlere nazaran daha düşük oranda olmasına rağmen Iğdır'daki hava kirliliği maksimum seviyedir. Bundaki en önemli etken şehir nüfusunun sosyo-ekonomik durumun düşük olması nedeniyle her şeyin ucuzuna ve kalitesiz olanına yönelmesidir.

Kaynak: <https://aqicn.org/city/turkey/dogu-anadolu/igdir/tr/> (E.T. 07.01.2025)

Iğdır'da hava kirliliğinin tehlikeli boyutta olmasının bir diğer sebebi de, Ermenistan'da bulunan Metzamor Nükleer Santrali'dir. Nükleer Santrali'nin 16 km mesafede olması, santraldeki zehirli atıkların Iğdır'a taşınmasına neden olmaktadır. Buradaki en önemli faktör coğrafi konumdur. Metzamor Nükleer Santrali'nin soğutma kulelerinden su buharı çıksa da, Iğdır'ın kirli havası üzerinde sera etkisi yapmaktadır.

Iğdır şehir merkezinin sürekli göç alması nedeniyle, şehrin genelinde inşaatların hızla artması durumu kent merkezini bir şantiye alanına çevirmektedir. Ağaçlandırmanın yapılmaması, Aralık ilçesinde erozyon faktörü ve kent merkezinde kalitesiz kömür kullanımı, sanayideki ve araçlardaki egzoz sorunu Iğdır'ın hava kirliliğini ciddi boyutlara taşımaktadır. Iğdır, ülkemizde hava kalitesinin en kötü olduğu ve ormanı en az olan şehirdir. Ülkemizin en büyük erozyon bölgesi Aralık ilçesindedir. Bu durum Iğdır'da sürdürülebilir tarım gelişmesini olumsuz etkilemektedir (Ulaş, 2022; 3524).

F. Sanayileşme Problemleri

Iğdır'ın sanayi sektöründe küçük ölçekli sanayi faaliyetleri ağırlıklıdır. Bunun dışında gıda sanayisi ön plandadır. Ayrıca göç faaliyetleri nedeniyle inşaat malzemeleri ve taşımacılığa dayalı sanayi kolları gelişmiştir. 2010 yılında kurulan Organize Sanayi Bölgesi, halihazırda bulunan sanayi faaliyetlerini bir arada toplamak ve yatırımcılığı teşvik etmek amacıyla oluşturulmuştur.

Iğdır'ın büyük sanayi şehirlerinden uzak olması ve demiryolu gibi lojistik ve altyapı eksikliği sanayi ürünlerinin pazarlanmasını zorlaştırmaktadır. Iğdır'ın 3 ülkeye sınır olmasına rağmen sınır kapılarının etkin kullanılmaması dış ticaret hacmini sınırlamaktadır.

Organize sanayi bölgesinde enerji altyapısının yetersizliği ve elektrik kesintileri sanayi üretimini olumsuz etkilemektedir. Yeni kurulan sanayi sitesinin altyapı ve kanalizasyon yetersizliği, yağışlı havalarda su taşkınlarının yaşanması esnafların ve işletmelerin mağduriyet yaşamasına neden olmaktadır (Doğu Objektif, 2024). Küçük ölçekli işletmelerin büyük bir kısmı sermaye eksikliği ve krediye erişim sorunları yaşanmaktadır. Yatırım teşviklerinin yeterince tanıtılmaması durumu yatırımların yetersiz kalmasına ve ulaşılabilir olmaması sanayicilerin büyümesini engellemektedir. Ayrıca teknik bilgiye sahip kalifiye iş gücü eksikliği, sanayi sektöründeki üretim kalitesini ve verimliliğini düşürmektedir (Yeşil Iğdır, 2024).

Sanayi bölgesinde çevresel denetim eksikliği, sigortasız ve kayıt dışı işçilerin çalışmasına sebebiyet vermektedir. Denetimin yetersiz olması çevreye zarar vermekte ve çevre kirliliğine neden olmaktadır (SERKA, 2016;8).

Sanayi bölgesinde işçi istihdamı problemi yaşanmaktadır. Bunun nedenlerinden biri genç nüfusun eğitim düzeyinin sanayi faaliyetlerine uygun olmamasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde sanayide çalışan çırak, kalfa ve usta şeklinde hiyerarşi iş gücü eski zamanlara nazaran azalmış durumdadır. Bu da arz-talep dengesizliğine neden olmakla beraber ustaların yapılan hizmetin ederinden daha fazla fiyat vermesine yol açmaktadır. Burada bahsedilen problemler hem Iğdır'da hem de ülke genelinde yaşanmaktadır. Kalifiyeli iş gücü ihtiyacının olması orantısız rekabetin artmasına ve haksız kazançlara sebebiyet vermektedir (SERKA, 2016;11).

G. Sınır Kapıları

Iğdır, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle 3 komşu ülkeye sınırı vardır. Bu özelliği sayesinde Türkiye'de 3 ülkeye sınırı olan tek şehirdir. Ermenistan,

Azerbaycan ve İran devletleriyle sınır olması nedeniyle İğdir'da 3 adet sınır kapısı bulunmaktadır. Bu sınır kapılarından sadece Dilucu sınır kapısı açıktır. Dilucu Sınır Kapısı, Nahçıvan üzerinden Azerbaycan ve İran'a bağlanmaktadır. Yeterli düzeyde faal olmadığı için ticaret yok denecek kadar azdır. Ancak Azerbaycan'ın Nahçıvan'a kara bağlantısı olmaması nedeniyle bölgeye gitmesi gereken malzemeler çoğunlukla Türkiye üzerinden temin edilmektedir. İğdir sınırları içerisinde Türkiye ile İran arasında Boralan sınır kapısı bulunmaktadır. Ancak bu sınır kapısı 1988 yılında güvenlik gerekçesi nedeniyle kapatılmıştır (Doğanay, 2024).

İğdir il sınırları içerisinde Ermenistan ile Türkiye arasındaki Alican sınır kapısı bulunmaktadır. Alican Sınır Kapısı, 1991-1992 Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda Ermenistan dağlık Karabağ arazisini işgal etmesi ve ilhak ettiğini ileri sürmesi nedeniyle karşılıklı ilişkiler kesilmiştir Alican sınır kapısı 1992 yılından beri kapalıdır (Doğanay, 2024). Ermenistan ile Türkiye arasındaki tarihi geçmiş ve siyasi sorunlar nedeniyle Türkiye'de üretilen ürünler başka ülkeler üzerinden Ermenistan'a ulaşmaktadır. Bu durum lojistik sıkıntılara neden olmakta ve maliyetleri arttırmaktadır. İğdir'in coğrafi alan olarak Ermenistan'a sınırının daha çok olması İğdir'in gelişimine olumlu yönde etki edebilme potansiyeline sahip olsa da geçmişte yaşanan hadiseler nedeniyle ekonomik, turistik ve lojistik fırsatlar kaybedilmektedir. Bu fırsatların oluşturulamaması İğdir kentinin gelişememe problemlerinden biridir.

Sonuç

İğdir'da göçün olumsuz etkilerinin azaltılması için hem yerel hem de ulusal düzeyde planlı bir göç politikası uygulanması gerekmektedir. Şehir merkezinde altyapı ve kanalizasyon hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Yağışlı havalarda su taşkınlarını olması, elektriklerin kesilmesi ve ulaşımın aksaması gibi problemler kentin sorunlarını daha da arttırmaktadır.

Göç eden bireylere istihdamın sağlanması, eğitim düzeylerinin artırılması ve bilinçlendirilmesi kentteki olumsuz faktörleri daha kolay ve çözülebilir yapmaktadır. İğdir Belediyesi'nin 2025-2029 Stratejik Planı'nda kentleşme problemlerinin çözülememe nedenlerinden biri de Belediye Başkanı'nın hükümet partisinden farklı bir partiden seçilmesi nedeniyle merkezden taleplerin karşılanamadığı ifadeleri kullanılmıştır. Bunun dışında kent halkının sınırsız isteklerde bulunması da kentleşme sorunlarının sonsuz olabileceği vurgusu yapılmıştır. Belediye çözüm önerilerinden çok problemlere ve bu problemlerin çözülememe nedenlerini ele almıştır.

ETKENLER	TESPİTLER (Etkiler/Sorunlar)	Belediyeye Etkisi		Ne Yapmalı?
		Fırsatlar	Tehditler	
Politik	696 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin yayınlanması Yönetimin muhalif parti mensubu olması	Kamuda istihdam sağlanmaması	İstihdam nedeniyle ek mali külfet getirmesi Merkezi idare kaynaklarından faydalanamamak	İstihdam edilen vasıfsız personel hizmet içi eğitimle kalifiye eleman haline dönüştürülmeli Hizmet ve yatırım projeleri üretmek
Ekonomik	Ülkemizde bulunan mali sıkıntının Belediyemizin gelirlerinin de azalmasına neden olması	3 ülkeye komşu olunması sınır ticaretini canlandırır.	Ülke genelinde toplanan vergilerin düşük olması Belediyemizin İller Bankası payını negatif etkilemekte	Yerel vergilerin tahsilatına önem verilmeli
Sosyokültürel	Nüfus artışı ile orantılı bir şekilde eğitim ve diğer ihtiyaçların karşılanması Farklı etnik yapıdaki insan kültürüne sahip olmak	Bu farklılığın birlikte yaşama ve dekokartik katılıma dönüştürülmesi	Zaman zaman istenmeyen gerginliklerin olması	Merkezi hükümetle uyum içerisinde projeler geliştirilmeli Farklılıkların zenginlik olarak kabul edilmesi
Teknolojik	Bilgi teknolojilerinin artması ile bilgiye ulaşımın artması Teknolojiden yeterince faydalanamama	Belediye hizmetlerinden daha hızlı ve etkili şekilde faydalanılması, vergi ödemelerinin online tahsilat ortamında yapılması	Hizmet üretim maliyetlerinin artması	Güncel iletişim teknolojisine önem verilmeli
Yasal	Belediyelerin görevleri ile gelirlerinin aynı ölçüde artmaması Merkezi idare ile yerel yönetim ilişkilerinin zayıf olması		Vatandaş isteklerinin sonsuz olması Belediye Bakanlığının olmaması	Herkesin hizmetten faydalandığı ölçüde ekonomik katkı vermesi sağlanmalı Ortak projeler hazırlanması
Çevresel	İlimizde çevre kaygılarının artması İlimizin büyük İğdır ovasının ortasında olması	Evsel atıkların geri dönüşümüne yönelik olarak çevreci tesislerin kurulması İlimizin bölgede küçük çukurova olarak benimsenmesi	Sokakta yaşayan sapsiz hayvanlardaki artışın şehrimiz halını kaygılandırması Bilinçli üretim politikasının izlenilmesi	Çevre Bakanlığı sıfır atık projesi için fon sağlamalı Tarım kooperatifi kurulması Tarım arazilerinin korunması

Tablo 3: İğdır Belediyesi 2025-2029 Dönemi Stratejik Planı; Tespitler ve İhtiyaçlar Tablosu

Stratejik planda İğdır'ın kent problemlerinin sadece yerel olmadığı, ulusal düzeyde de etkili olduğu belirtilmiştir. Çünkü yönetim partilerinin farklı olması, İğdır'ın 3 ülkeye sınırının olması, ikliminin Doğu Anadolu Bölgesinin alışılmış iklim tipinden farklı olarak klimatolojik olması, sürekli göç alması, işgücü istihdamının sağlıklı gerçekleşmemesi, suç oranları, tarım arazilerinin imara açılması, yeşil alan azlığından ve yeterli önlem alınmamasından kaynaklı hava kirliliği gibi faktörlerin ülke genelinde

de olduğunu göstermektedir. Bu yüzden hem yerel hem de ulusal düzeyde önlemler alınmalıdır. Çözüm önerileri olarak şehir merkezindeki sosyal aktivite alanlarının arttırılması şehirdeki olumsuz etkileri azaltacaktır. Hava Kirliliğinin minimuma düşürmek için fosil yakıtlar yerine doğalgaz kullanılması tercih edilebilir. Şehirdeki yeşil alanlarının arttırılması hava kirliliğinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Hava kirliliğinin sağlık üzerindeki etkileri konusunda halkın bilinçlendirilmesi ve bireysel önlemlerin teşvik edilmesi önem taşımaktadır.

İğdir'in sanayi sektörü coğrafi konumu ve tarıma dayalı üretim potansiyeli sayesinde gelişme fırsatlarına sahiptir. Ancak altyapı, lojistik ve finansman gibi temel sorunların çözülmesi sanayi sektörünün bölgesel ve ulusal düzeyde rekabetçi bir yapıya kavuşması için gereklidir. Komşu ülkelerle ilişkilerimizin düzelmesi durumun Ermenistan ile Türkiye arasındaki Alican Sınır Kapısı, Orta Asya Ticaret yolları üzerinde stratejik bir öneme sahip olur. Böylece bölgeye döviz akışı sağlanır ve İğdir, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en yoksul kentinden en zengin kentine dönüşür.

KAYNAKÇA:

- ARAS, P ve YILDIRIM, S.; 2023: Akademi 1. Uluslararası Göç Çalışmaları Kongresi, "Tersine Göç Olgusunun Birleşenlerinin Değerlendirilmesi: İğdir Örneği", Academy Global Conferences & Journals, Barcelona.
- DOĞANAY, H. ve ORHAN F.; 2024: Türkiye Beşeri Coğrafyası, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- <https://aqicn.org/city/turkey/dogu-anadolu/igdir/tr/> (E.T. 07.01.2025)
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/adalet-bakanligi-turkiyenin-suc-atlasini-hazirladi/2570063> (E.T. 27.12.2024)
- <https://www.doguobjektif.com/igdir-sanayi-sitesi-yagmurda-gole-donuyor> (E.T. 07.01.2025)
- <https://www.iklimhaber.org/igdir-neden-avrupanin-en-kirli-havasina-sahip/> (E.T. 27.12.2024)
- <https://www.yesiligdir.com/hava-kirliligi-igdir-da-insan-sagligini-tehdit-ediyor/44001/> (E.T. 07.01.2025)
- <https://www.yesiligdir.com/taskinsu-sanayi-sitesi-ihityaca-cevap-vermiyor> (E.T. 07.01.2025)
- İğdir Belediyesi 2025-2029 Dönemi Stratejik Planı.
- İğdir İli Yatırım Destek ve Tanıtım Stratejisi, Serhat Kalkınma Ajansı, Kasım 2016.
- KAYA, F.; 2015: "İğdir'in İdari Coğrafya Analizi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 41, s. 703-716.

- KESKİN-BULUT, Ü.; 2021: “Tersine Göçler ve Geri Dönüşler: Almanya’dan Iğdır’a Yerleşenlerin Sosyolojik Özellikleri”, Sosyolojik Bağlam Dergisi, C. 2, s.34-54.
- KODAY, Z.; 2019: “Türkiye’de İdari Coğrafya Analizi Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 17, S. 34, s. 367-379.
- SÜRMEĒ, M.; 2016: Iğdır’ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- T.C. Iğdır Belediye Başkanlığı (E.T. 26.12.2024).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Iğdır İl Müdürlüğü (E.T. 01.01.2025)
- Türkiye İstatistik Kurumu; 2024.
- ULAŞ, H.; 2022: Iğdır İlinin Hava Kirliliği, International Social Sciences Studies Journals, C. 8, s. 3519-3526.
- YULU, A.-DOLDUR, H.; 2023: “Iğdır’da Şehirsel Gelişme ve Mekânsal Değişim”, Coğrafya Dergisi-Journal Of Geography, S. 46, s. 1-18.

Harput Yöresinde Söz Kesimi/Şerbet İçme Geleneği

Safiye Nur Eraslan*

ÖZET

Türk kültüründe şerbet içme geleneği, tarih boyunca zengin anlamlar ve ritüellerle donatılmıştır. Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu döneminde altın çağını yaşamış ve düğünler, bayramlar, doğumlar ve sünnet törenleri gibi birçok özel anın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Şerbetler doğal meyve ve bitkilerden yapılan tatlı ve serinletici içeceklerdir. Gül şerbeti, demirhindi şerbeti, kızılıcık şerbeti gibi çeşitleri vardır. Şerbetler misafirperverliğin ve paylaşmanın sembolü olarak kabul edilir ve sağlığa olan faydaları nedeniyle hasta ziyaretlerinde de sunulur. Harput'ta şerbet içme geleneği, bölgenin zengin kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Harput, Elazığ'ın tarihi bir yerleşim yeri olarak bilinir ve Osmanlı döneminden bu yana çeşitli gelenek ve göreneklerini korumuştur. Şerbet içme geleneği özellikle düğünler, bayramlar, dini törenler ve misafir ağırlama gibi etkinliklerde önemli bir yere sahiptir. Şerbetler, misafirlere verilen değer ve gösterilen öznenin bir ifadesi olarak ikram edilir. Evlilik sürecinde kız isteme aşamasından sonra gelen söz kesme merasiminde de şerbet içilir. Söz kesimi, evliliğin en önemli başlangıcıdır ve tarafların anlaşmalarını daha geniş bir davetli huzurunda sözle pekiştirdikleri bir törendir. Bu tören, toplumsal bağları güçlendiren, sohbetlere derinlik katan ve misafirperverliğin simgesi olan bir ritüeldir. Harput'ta şerbet içme

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi Yüksek Lisans, nureraslan022@gmail.com.

merasimi sırasında güzel sesli hafızlar aşr-i şerif okur ve sonunda gümüş tepsi-ler içinde billur bardaklarla şerbetler dağıtılır. Şerbet içildikten sonra dualar okunur ve oğlan ve kız babaları birbirlerinin ve diğer davetlilerin sakallarını öperler. Harput'ta söz kesme ve şerbet içme geleneği, kültürel kimliği ve tarihsel zenginliği yansıtan anlamlı bir ritüel olarak nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu gelenek, toplumsal bağları güçlendiren, evlilik sürecinde önemli bir yere sahip olan ve misafirperverliği simgeleyen bir kültürel mirastır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Harput, Kız İsteme, Söz Kesimi Şerbet İçme, ,

THE TRADITION OF ENGAGEMENT AND SHERBET DRINKING IN THE HARPUR REGION

ABSTRACT

In Turkish culture, the tradition of sherbet drinking is rich in meanings and rituals throughout history. This tradition reached its golden age during the Ottoman Empire and became an indispensable part of special moments like weddings, holidays, births, and circumcision ceremonies. Sherbets are sweet and refreshing beverages made from natural fruits and herbs, with varieties such as rose sherbet, tamarind sherbet, and cranberry sherbet. They symbolize hospitality and sharing and are also offered during hospital visits due to their health benefits. In Harput, the tradition of drinking sherbet is an important part of the region's rich cultural heritage. Harput, known as a historic settlement in Elazığ, has preserved various customs and traditions since the Ottoman period. Sherbet drinking is especially significant during events like weddings, holidays, religious ceremonies, and hosting guests. Sherbets are served as an expression of the value and care shown to guests. During the engagement process, sherbet is also consumed in the ceremony following the girl's acceptance, known as the "söz kesme" or engagement. The engagement is the most important beginning of marriage and is a ceremony where the parties affirm their agreement in the presence of a broader audience. This ritual strengthens social bonds, adds depth to conversations, and symbolizes hospitality. In Harput, during the sherbet drinking ceremony, beautifully voiced reciters recite parts from the Quran, and at the end, sherbets are distributed in crystal glasses on silver trays. After drinking the sherbet, prayers are said, and the fathers of the bride and groom kiss each other's and the other guests' beards. The tradition of engagement and sherbet drinking in Harput is a meaningful ritual that reflects cultural identity and historical richness, passed down from generation to generation. This tradition strengthens social bonds, holds an important place in the marriage process, and symbolizes hospitality.

Keywords: Sherbet Drinking, Engagement, Girl's Acceptance, Harput, Tradition.

GİRİŞ

Toplumların tarihsel sürekliliğini sağlayan en temel yapı taşlarından biri aile kurumudur. Aile, yalnızca biyolojik bir birliktelik değil; aynı zamanda kültürel, ekonomik, dini ve toplumsal bağlamlarda inşa edilen, şekillenen ve yeniden üretilen bir organizasyondur. Aile kurumunun oluşumundaki en temel ritüel ise evliliştir. Evlilik, sadece iki bireyin bir araya gelmesinden ibaret bir süreç değil; aynı zamanda iki ailenin, hatta kimi zaman iki sosyal grubun uyumunu sağlayan, belirli kurallara, törenlere ve sembollere dayanan bir toplumsal anlaşmadır. Bu nedenle, evliliğe geçişi düzenleyen gelenekler ve ritüeller, bir toplumun değer sistemini, inanç dünyasını, ahlaki normlarını ve estetik anlayışını yansıtan en temel unsurlar arasında yer alır. Türk kültüründe evlilik, tarih boyunca farklı coğrafyalarda ve dönemlerde çeşitli biçimlerde icra edilmiş, ancak özünde belirli temel öğeler etrafında şekillenmiştir. Söz kesme töreni, bu temel aşamalardan biri olarak, evliliğe giden yolda ilk resmi ve simgesel adım kabul edilir. Söz kesme; bireylerin niyet beyanı kadar, ailelerin rızasını ve toplumsal onayı temsil eden bir gelenektir. Bu törenin belirli bir yapısı, ritüeli, görsel estetiği ve kültürel anlamı bulunmaktadır. Söz kesme sırasında şerbet içme, yüzük takma, belirli duaların okunması gibi unsurlar, yalnızca törene özgü semboller değil, aynı zamanda toplumun değerler sistemini temsil eden işaretlerdir.

Bu çalışmanın temel amacı, Elazığ Harput yöresinde söz kesme ve şerbet içme geleneğini tarihsel, kültürel, sosyolojik ve estetik boyutlarıyla incelemektir. Harput, Doğu Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olarak, sadece mimari ve müzik mirasıyla değil, aynı zamanda köklü gelenekleriyle de dikkat çeker. Bu bölgedeki söz kesme törenleri, yalnızca Anadolu'daki genel örneklerin bir yansıması değil; aynı zamanda Harput'a özgü görsel, sözlü ve davranışsal kodlarla zenginleşmiş, kendine özgü bir karakter taşımaktadır. Bu nedenle, Harput'ta söz kesme ve şerbet içme geleneğini merkeze alan bir çalışma, hem bölgesel kültür araştırmaları açısından hem de Türk aile yapısının evrimini anlamak açısından kıymetli bir katkı sunacaktır.

Araştırma sürecinde sözlü tarih yönteminden, arşiv taramalarından ve alan gözlemlerinden yararlanılmış; özellikle yaşlı bireylerle yapılan görüşmeler, Harput'ta bu geleneğin nasıl yaşatıldığını, ne şekilde dönüşüme uğradığını ve bugün hâlâ nasıl uygulandığını ortaya koymuştur. Ayrıca

şerbetin hazırlanışı, sunumu, kullanılan kaplar ve ikram şekilleri gibi detaylar incelenmiş; söz kesme törenlerinde kullanılan müzik, kıyafet, aksesuar ve süslemeler de görsel kültür bağlamında değerlendirilmiştir. Geleneksel yapılar, zamanla değişen sosyoekonomik koşullarla birlikte dönüşüme uğramaktadır. Bu çalışma, söz konusu dönüşümün Harput'taki söz kesme geleneği üzerindeki etkilerini de ele alarak, geleneğin bugünkü pratiklerini ve gelecekteki sürdürülebilirliğini tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Geleneklerin yaşaması, sadece nostaljik bir bağlılıkla değil; onların işlevsel, anlamlı ve toplumla bütünleşik biçimde yaşatılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, Harput yöresinde söz kesme geleneği, yalnızca geçmişin bir kalıntısı değil; aynı zamanda bugün de canlılığını koruyan, toplumsal kimliği yeniden kuran ve aidiyet duygusunu pekiştiren bir kültürel miras olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışmada önce Türklerde evlilik anlayışı ve söz kesmenin tarihsel kökenleri ele alınacak; ardından şerbetin kültürel sembolizmi incelenecek, Harput yöresine özgü uygulamalara odaklanılacaktır. Müzik, giyim ve görsel estetik gibi öğeler, törenin kültürel zenginliğini ortaya koymak açısından ayrı bir bölümde değerlendirilecektir. Son olarak, günümüzde bu geleneğin ne ölçüde yaşatıldığı, hangi unsurlarının değiştiği ve toplumsal bellek açısından ne anlam ifade ettiği tartışılarak genel bir değerlendirmeye ulaşılabilecektir.

TÜRKLERDE EVLİLİK ANLAYIŞI VE SÖZ KESME GELENEĞİNİN TARİHİ

Türklerde Evlilik Anlayışı ve Söz Kesme Geleneğinin Tarihi

Türk toplumlarında evlilik, yalnızca iki bireyin bir araya gelmesi değil; aynı zamanda iki ailenin, hatta kimi zaman iki topluluğun birleşmesi anlamına gelmektedir. Bu yönüyle evlilik, toplumsal düzenin ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında önemli bir işlev görmektedir. Türklerin İslamiyet öncesi dönemlerinden başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte evlilik kurumuna verilen önem, çeşitli geleneksel ritüellerle desteklenmiştir. Bu ritüellerden biri olan “söz kesme”, evliliğin ilk ciddi adımı olarak kabul edilmiştir.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında evlilik, genellikle sosyal statüye, ekonomik güce ve kabileler arası ilişkilerin güçlendirilmesine dayanırdı. Bu dönemde evlilikler çoğunlukla aile büyükleri tarafından belirlenir, kız

isteme, başlık verme, nişan ve düğün gibi aşamalardan oluşurdu. Çin kaynaklarında geçen bilgilere göre Göktürkler ve Uygurlar döneminde dahi kız isteme ve başlık uygulamasının var olduğu, evliliklerin belli kurallara göre yürütüldüğü anlaşılmaktadır (Ziya Gökalp, 1923).

İslamiyet'in kabulüyle birlikte evlilik anlayışında dini unsurlar da etkili olmaya başlamış, ancak geleneksel uygulamalar büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Söz kesme geleneği, bu iki unsurun sentezlendiği önemli bir örnektir. Söz kesme, evlilik öncesi ailelerin karşılıklı rızasını ifade eden, kız ve erkek tarafının birbirine niyetlerini açıkça belirttiği bir toplantıdır. Bu toplantıda genellikle erkek tarafı, aile büyükleriyle birlikte kız evine giderek niyetini bildirir ve olumlu karşılandığında bu bir "söz kesme" törenine dönüşür. Bu tören, çoğu zaman yüzük takılması ve şerbet ikramıyla sembolleşir.

Anadolu Türk kültüründe söz kesme, nişan ve düğün gibi aşamalarla birlikte evlilik sürecinin önemli bir basamağını oluşturur. Osmanlı döneminde de söz kesme, hem dini hem de örfi hukuk kuralları çerçevesinde icra edilmiştir. Söz kesme sırasında sadece evlenecek gençlerin değil, ailelerin uyumu da gözetilir; bu tören, gelecekteki birlikteliğin teminatı sayılır.

Elazığ Harput yöresinde de söz kesme, tarihsel süreçte geleneksel Türk evlilik yapısının izlerini taşıyarak varlığını sürdürmüştür. Bölgedeki söz kesme törenlerinde görülen başta şerbet ikramı olmak üzere birçok unsur, Orta Asya Türk kültürünün Anadolu'daki uzantısı niteliğindedir.

ŞERBETİN TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ VE SEMBOLİZMİ

Şerbet, Türk kültüründe hem gündelik yaşamın hem de özel günlerin ayrılmaz bir parçası olmuş geleneksel bir içecektir. Arapça "şariba" (içmek) kökünden türeyen ve "içilecek şey" anlamına gelen şerbet, Osmanlı'dan günümüze kadar gelen kültürel sürekliliğin önemli bir göstergesidir. Sadece bir içecek olmanın ötesinde, şerbet; misafirperverliğin, sevincin, birliğin, sadakatin ve kutsallığın sembolü olarak kabul edilmiştir.

Türk-İslam medeniyetinde şerbet, özellikle dini ve toplumsal ritüellerde önemli bir yere sahiptir. Doğum, sünnet, nişan, söz, düğün, bayram, hac dönüşü ve ölüm gibi yaşam döngüsünün önemli eşiklerinde ikram edilen şerbet, bu olaylara kutsiyet ve anlam kazandıran bir araçtır. Evliya Çelebi'nin seyahatnamelerinde dahi şerbetçi esnafının İstanbul'un sosyal hayatındaki yeri anlatılmış; mahalle aralarında dolaşan şerbetçilerin taşıdığı

şerbetler, hem fiziksel ferahlık hem de manevi huzur kaynağı olarak tasvir edilmiştir.

Şerbetin özellikle evlilik törenlerinde kullanımı ise kültürel bir sembolizmin ifadesidir. Söz kesme ve nişan merasimlerinde ikram edilen şerbet, iki ailenin birlikteliğini tatlandırmak, dostane bir bağ kurmak ve iyi niyet göstergesi sunmak amacıyla verilir. Harput yöresi başta olmak üzere pek çok Anadolu bölgesinde bu uygulama “tatlı içilsin, söz tatlı bitsin” inancı ile ilişkilendirilir. Şerbet, aynı zamanda genç çiftin hayat yolculuğuna tatlı ve huzurlu bir başlangıç yapmasını temenni eder. Sembolik düzlemde şerbet; “*hayatın tatlılığı*”, “*birlik ve bütünlük*”, “*Allah rızası ve bereket*”, “*kutsal misafirlik*” gibi kavramlarla özdeşleştirilir. Renk ve tat bakımından çeşitlilik gösteren şerbetler (gül, demirhindi, nar, kızılıncık vb.) bu zenginliğin sembolik anlatımlarını da beraberinde getirir. Örneğin nar şerbeti bolluk ve bereketi, gül şerbeti ise sevgi ve saflığı temsil eder. Osmanlı sarayında da şerbetin özel bir yeri bulunur. Saray mutfağında “*helvahane*” adı verilen bölümlerde çeşitli şerbetler hazırlanır ve resmi törenlerde, zafer kutlamalarında ya da bayram günlerinde halkla paylaşıldı. Bu durum, şerbetin sadece ev halkı değil, toplumlar arası birlik ve kaynaşma aracı olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Şerbet, Türk kültüründe yalnızca geleneksel bir içecek değil, aynı zamanda duygusal, sosyal ve manevi bir sembol olarak yüzyıllardır varlığını sürdürmektedir. Söz kesme geleneğinde şerbetin ikram edilmesi, hem geçmişten gelen kültürel mirasın devamı hem de evlilik gibi kutsal bir bağın tatlılıkla başlamasına yönelik temsili bir niyettir.

HARPUT YÖRESİNDE SÖZ KESME GELENEĞİNİN KÜLTÜREL VE SOSYOLOJİK BOYUTU

Harput, tarihsel olarak Doğu Anadolu'nun en köklü yerleşim yerlerinden biridir ve sahip olduğu kültürel miras, bölgedeki toplumsal yapının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu zengin kültürel dokunun önemli parçalarından biri de evlilik öncesi geleneklerdir. Özellikle söz kesme töreni, Harput yöresinde yalnızca evliliğin ilk adımı değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve kültürel değerlerin ifadesi olarak da değerlendirilmelidir.

Harput'ta söz kesme, evlilik sürecinde “*aile onayının*” ve “*toplumsal kabulün*” simgesel bir göstergesi olarak görülür. Aileler arasında yapılan

bu törende yalnızca iki gencin evlenmesine yönelik karar verilmez; aynı zamanda iki ailenin uyumu, sosyal konumu ve geleneklere bağlılığı da değerlendirilir. Bu durum, Harput toplumunda evlilik kurumunun bireyler arası bir ilişkiden çok daha fazlası olduğunun göstergesidir. Geleneksel olarak büyükler tarafından başlatılan bu süreç, gençlerin birbirlerini tanımaya başlamasından çok önce ailenin karar sürecine katılmasıyla başlar. Bu yönüyle söz kesme, bireysel değil kolektif bir eylem olarak ortaya çıkar.

Kültürel açıdan bakıldığında Harput'ta söz kesme töreni belirli ritüel ve sembollerle örülmüştür. Törende misafirlere ikram edilen şerbet, yöresel yiyecekler, dualar ve yüzüklerin takılması gibi uygulamalar, hem dini hem de kültürel unsurların bir araya geldiği bir bütünlük sergiler. Bu semboller, sadece estetik birer detay değil, aynı zamanda “*niyetin resmileştirilmesi*”, “*toplumsal rızanın sağlanması*” ve “*yeni bir dönemin başlangıcına dair temennilerin sunulması*” gibi anlamlar taşır.

Sosyolojik olarak söz kesme töreni, Harput toplumunda toplumsal cinsiyet rollerinin, aile içi otoritenin ve geleneksel değerlerin yeniden üretildiği bir alan olarak da önem taşır. Törende çoğu zaman erkek tarafının evin büyüğü sözü alır ve evliliğe dair niyetlerini dile getirir. Kadınlar ise ev içindeki hazırlıklar, şerbet ikramı ve genç kıza takılacak yüzüklerin sunumu gibi süreçlerde daha etkin rol alır. Bu durum, ataeril yapının geleneksel izlerini taşımasına rağmen, kadının törensel işlevlerdeki görünürlüğünü de yansıtır.

Harput yöresinde söz kesme geleneği, toplumsal yapının sürekliliğini sağlayan, kuşaklar arası aktarımı güçlendiren ve yerel kimliği koruyan bir unsur olarak da değerlendirilebilir. Bu tür törenler, genç bireylerin ailelerinin sosyal çevresine tanıtılması ve aileler arası ilişkilerin güçlendirilmesi açısından da işlevseldir. Öyle ki, bazı söz kesme törenlerinde yalnızca aile bireyleri değil, mahalleli, komşular ve akrabalar da davet edilir. Böylece tören, bireysel bir kararın ötesinde, toplumsal bir “onay” mekanizmasına dönüşür.

Günümüzde bazı biçimsel değişikliklere uğrasa da Harput'ta söz kesme geleneği büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir. Modern yaşam tarzı, kentleşme ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle süreçler hızlansa da, aile büyüklerinin sürece katılımı, geleneksel ikramlar ve sembolik eylemler korunmaya çalışılmaktadır. Bu durum, Harput'un kültürel belleğinde söz kesmenin ne denli derin bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Söz Kesme Ritüelinde Müzik, Giyim ve Görsel Kültür

Söz kesme, Harput yöresinde yalnızca bir evlilik öncesi karar alma toplantısı değil; aynı zamanda estetik unsurların, duygu yoğunluğunun ve görsel sembollerin harmanlandığı kültürel bir sahnedir. Bu törende müzik, giyim ve görsel detaylar, söz kesmenin toplumsal işlevini pekiştirmekle kalmaz; aynı zamanda törene katılanların kimliklerini, aidiyetlerini ve duygularını ifade etmelerine de olanak tanır. Bu boyutlar, törenin ritüel kimliğini güçlendiren ve kültürel hafızaya kazınan öğeler olarak öne çıkar.

Müzik

Harput yöresi, zengin halk müziği geleneğiyle tanınır ve bu müzikal miras, söz kesme törenlerine de yansımaktadır. Törende çoğu zaman bağlama eşliğinde söylenen türkü ya da uzun havalar, duygusal atmosferi derinleştirir. Özellikle Harput uzun havası olarak bilinen eserler, törene hüznün ve mutluluğun iç içe geçtiği bir ruh verir. Bu müzikler sadece eğlence amacı taşımaz; aynı zamanda geçmişle bağ kurmayı, yeni bir dönemin başlangıcına eşlik etmeyi ve törene manevi bir anlam katmayı amaçlar. Müzik, kadınlar arasında söylenen maniler, erkekler arasında yapılan sözlü atışmalar ve ortak halk ezgileri aracılığıyla toplumsal bir katılım sağlar.

Giyim

Söz kesme töreninde giyilen kıyafetler, geleneksel motiflerin ve toplumsal statünün göstergesi olarak değerlendirilir. Harput yöresine özgü kadın kıyafetleri; bindallı, kadife işlemeli entariler, gümüş kemerler ve başörtüleri ile zengin bir görselliğe sahiptir. Özellikle kız tarafının kadınları, bu tören için en özenli kıyafetlerini hazırlar. Erkekler ise genellikle takım elbise veya yöresel dokunuşlar içeren giysiler tercih eder. Kıyafetlerdeki desenler, kullanılan renkler (özellikle kırmızı, bordo ve altın tonları), bireylerin törene verdiği önemi ve geleneklerine bağlılığını yansıtır. Gelin adayına takılan ilk yüzükle birlikte çoğu zaman başına örtülen ince tül veya işlenmiş bir yazma, onun artık “*sözlü kız*” olarak kabul edildiğinin sembolüdür.

Görsel Kültür ve Semboller

Söz kesme töreni, aynı zamanda yoğun bir görsel kültürle çevrilidir. Evin süslenmesi, ikramların düzenlenmesi, şerbetin sunumu, yüzüklerin

özel tepside getirilmesi gibi detaylar, törensel görseelliği oluşturur. Özellikle şerbet takımı (cam sürahi ve işlemeli bardaklar), yüzük tepsi, kına tepsi ve lokum-şeker sunumları, estetik öğelerin en belirgin biçimde gözlemlendiği unsurlardır. Bu nesnelere sadece törensel araçlar değil; aynı zamanda kültürel aktarımın taşıyıcılarıdır.

Görsel semboller arasında önemli yer tutanlardan biri de dualarla yüzüklerin takılmasıdır. Yüzükler, çoğunlukla aile büyükleri tarafından takılır ve bu an, törendeki en sembolik kesittir. Ardından gelin ve damat adayına şerbet ikram edilir; bu ikram, çoğunlukla kalaylı bakır taslarda ya da cam bardaklarda gerçekleştirilir. Görsel unsurların bu denli özenle seçilmesi, törenin sadece geleneksel değil, aynı zamanda görsel ve estetik bir anlatım biçimi olduğunu da gösterir.

Son yıllarda, Harput'ta söz kesme ritüelleri şehirleşme ve modernleşmenin etkisiyle görsel açıdan biçim değiştirmiştir. Kimi aileler, töreni evde değil, özel salonlarda gerçekleştirmeyi tercih etmektedir. Bu durum, geleneksel giyim ve müzik tercihlerinde de modern unsurların artmasına yol açmıştır. Ancak yine de özellikle kırsal kökenli ailelerde geleneksel görsel kodlar büyük oranda korunmakta ve yaşatılmaktadır.

ALAN ARAŞTIRMASI VE YEREL TANIKLIKLAR: HARPUT'TA SÖZ KESME GELENEĞİ HALK BELLEĞİNDE

Yaşlı Kadınların Tanıklığında Söz Kesme Geleneği

Harput'un kenar mahallelerinden biri olan Sarayatik'te yaşayan 78 yaşındaki Meryem nine, kendi söz kesme törenini şöyle anlatıyor:

“Kız evi olarak biz çok heyecanlıydık. O zamanlar şerbeti büyük ablam yapardı. Gül yapraklarını günler öncesinden kuruturduk, şekerle kaynatır sonra da soğuk olarak sunardık. Misafirler geldi mi önce ayakta karşılanır, sonra erkek tarafına kahve verilir, ardından kız istenir. Babam bir şey demezdi, ama annem ‘Kız da razıysa bizim için hayırlı olur’ derdi. Sonra şerbet içilirdi. O içildiyse artık geri dönülmezdi.”

Bu anlatım, söz kesme geleneğinin hem törensel düzenini hem de halk arasında taşıdığı “geri dönüşsüzlük” anlamını net şekilde ortaya koymaktadır.

Yerel Halk Hikâyelerinde Şerbetin Sembolizmi

Şerbet, Türk halk kültüründe yalnızca bir içecek değil; sevgi, sadakat, barış, birliklik ve kaderin birleşmesini simgeleyen çok yönlü bir semboldür. Özellikle Harput gibi köklü halk anlatılarına sahip yörelerde, şerbetin işlevi yalnızca törenlerin tamamlayıcısı olmakla kalmaz; aynı zamanda halk hikâyelerinde olayların seyrini belirleyen, karakterler arasındaki duygusal bağları pekiştiren, hatta bazı durumlarda kaderin yönünü tayin eden bir motif olarak öne çıkar.

Harput yöresindeki bazı halk anlatılarında, genç âşıkların birbirine duyduğu sevginin onaylandığı anı sembolize eden içecek “şerbettir.” Kimi hikâyelerde, bir kızın erkeğe “şerbet sunması,” sadece misafirperverlik değil, aynı zamanda duygusal bir kabullenme ve niyet beyanı anlamına gelir. Bazı anlatılarda ise bir geline sunulan şerbetin tatlı mı yoksa hafif buruk mu olduğu, o evliliğin “nasıl bir yazgıya sahip olacağını” metaforik olarak temsil eder.

Şerbetin kırmızı ya da pembe renkte olması ise aşkı, canlılığı ve hayatın yeni bir evresini temsil eder. “Kız şerbeti” olarak bilinen ve söz kesme sırasında sunulan özel içecek, bazen hikâyelerde “kızın rızasını” temsil eden bir unsur olarak anlatılır. Kızın gönlü yoksa şerbeti sunmaması ya da geri çekmesi, evliliğin mümkün olmayacağına dair dolaylı bir iletişim biçimi olarak kurgulanır. Bu anlamda şerbet, sözsüz bir haberleşme aracıdır. Yine bazı Harput menkıbelerinde ya da sözlü efsanelerde, şerbetin “helalligi” temsil ettiği görülür. Birbirini seven ancak kavuşamayan iki gencin, ölüm döşğinde birbirlerine şerbet içirmesi, hem dünyevi aşklarının kutsanması hem de ahirette birleşeceklerine dair manevi bir simge olarak değerlendirilir. Bu tür anlatılar, şerbeti yalnızca dünyevi bir ikram değil, aynı zamanda ruhsal bir geçiş nesnesi haline getirir.

Bu hikâyelerdeki ortak nokta, şerbetin pasif bir içecek değil; mesaj taşıyan, duyguları somutlaştıran, toplumsal rolleri belirleyen bir kültürel araç olduğudur. Dolayısıyla şerbet, halk anlatılarında hem aşkın hem de toplum onayının simgesi olarak merkezi bir yere sahiptir. Bazı Harput halk hikâyelerinde şerbet, sevdanın bir imgesi olarak yer alır. Anlatılardan biri şöyledir:

“Delikanlı her gece rüyasında aynı kızı görür. Bir gün annesine der ki, ‘Bana bir şerbet kaynat da gönlüm ferahlasın.’ Annesi anlamaz ama şerbeti yapar. Delikanlı, şerbeti içtikten sonra gider kızı istemeye... O gece evde

konusulan her söz, şerbetin içine sinmiş gibi olur. Kız tarafı olur der. O günden sonra Harput'ta 'şerbetle gelen sevda, dua ile biter' derler."

Bu halk anlatısı, şerbetin aşkın ve kaderin bir aracı gibi algılandığını, halk belleğinde sıradan bir içeceğin çok daha derin anlamlarla yüklendiğini gösterir.

Törenin Modern Yorumlarına Dair Gözlemler

Genç kuşaktan 28 yaşındaki Elif adlı bir kadın ise şu ifadeleri kullanıyor:

"Biz sözümüzü Harput usulü yaptık ama mekân olarak bir organizasyon firması ayarladık. Şerbeti ben kendim yaptım; gül, karanfil, tarçın koydum. Ama annem eski bakır tasları getirdi, onlarla sunduk. Instagram'a da fotoğraflar koyduk. Hem gelenek hem modernlik bir arada oldu."

Bu anlatım, geleneksel unsurların çağdaş yaşamla nasıl sentezlendiğini gösteriyor. Yeni nesiller hem köklerine bağlı kalmak istiyor hem de çağın gerekliliklerine uygun bir estetik sunum arayışına giriyor.

Kültürel Aktarımın Güvencesi Olarak Aile

Görüşülen kişilerin tamamı, söz kesme törenini çocukluklarında izlediklerini ve annelerinden, büyükannelerinden öğrendiklerini ifade etmiştir. Bu, kültürel aktarımın en güçlü aracının aile olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda törenin yalnızca uygulanan bir gelenek değil, aynı zamanda anlatılan, aktarılan, hatırlanan ve yaşatılan bir miras olduğu da anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Elazığ Harput yöresinde söz kesme ve şerbet içme geleneği, Türk kültürünün evlilik anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve yüzyıllar boyunca değişmeden değil, dönüşerek bugüne ulaşmış çok katmanlı bir kültürel yapıyı yansıtmaktadır. Bu çalışmada ele alınan başlıca unsurlar –evlilik kurumunun tarihsel gelişimi, söz kesme töreninin kültürel ve sosyolojik bağlamı, şerbetin sembolik rolü, müzik ve görsel kültür gibi estetik unsurlar– Harput özelinde geleneksel aile yapısının ve toplumsal hafızanın nasıl korunduğunu göstermektedir.

Her ne kadar günümüzde birey merkezli evlilik kararları, modern yaşam tarzı ve kentleşme etkisiyle geleneksel ritüellerde bazı çözümler yaşansa da, söz kesme gibi törenler; kültürel kimliğin yeniden üretildiği, kuşaklar arası aktarımın sağlandığı ve yerel değerlerin yaşatıldığı toplumsal pratikler olarak işlev görmeye devam etmektedir. Harput'ta söz kesme, yalnızca iki bireyin evlenme niyetini ilan ettiği bir tören değil; aynı zamanda iki ailenin sosyal uzlaşması, toplumun gözetimi altında gerçekleşen bir toplumsal onay süreci, ve nihayetinde gelenekle şekillenen bir hayat yolculuğunun sembolik başlangıcıdır.

Bu törenin içeriğinde yer alan şerbet ikramı, sadece ağız tadı sunmakla kalmaz; törenin sembolik dengesini sağlar. Şerbetin renkleri, tadı ve sunumu, törene dair duygusal atmosferin bir uzantısı olarak işlev görür. Şerbet, bu anlamda toplumsal ilişkilerin kalması dileğinin fiziki yansımasıdır. Aynı şekilde yüzüklerin törenle takılması, müzik eşliğinde söylenen uzun havalar, kadınların yöresel kıyafetlerle yaptığı hazırlıklar ve sözlerin büyükler tarafından dile getirilmesi gibi tüm detaylar, kültürel kodlarla yüklü ritüel pratiklerdir.

Geleneksel yapının sosyolojik çözümlemesi yapıldığında, Harput'taki söz kesme geleneği başta olmak üzere evlilik süreçlerinin, bireysel kararlardan ziyade kolektif sosyal yapıların kontrolü altında geliştiği görülmektedir. Bu kolektif yapının merkezinde ise aile yer almakta; aile hem karar verici hem de uygulayıcı olarak törensel süreci yönlendirmektedir. Bu yönüyle geleneksel söz kesme pratikleri, bireylerin değil, ailelerin ve hatta mahallelerin sosyal ilişkilerini düzenleyen normatif birer yapı taşına dönüşmektedir. Günümüzde bireylerin öne çıktığı modern evlilik sistemlerinde dahi bu geleneksel yapı, özellikle kırsal kesimlerde ve kültürel değerlerine sıkı sıkıya bağlı ailelerde önemini yitirmemiştir.

Ayrıca görsel kültür bağlamında değerlendirildiğinde söz kesme törenleri, zengin bir folklorik yapıya sahiptir. Giyilen kıyafetlerden sunulan ikramlara, dualardan tepsi süslemelerine kadar birçok unsur estetik açıdan zengin anlam katmanları taşır. Bu törenlerin kayda alınması, video ve fotoğraf yoluyla belgelenmesi gibi pratikler de törenin artık sadece yaşanan bir an olmaktan çıkıp, arşivlenen, paylaşılabilen, geleceğe aktarılabilen bir kültürel veri hâline geldiğini göstermektedir.

Bu çalışmada ayrıca, Harput yöresine özgü kültürel farklılıkların, Anadolu'daki diğer bölgelerle kıyaslandığında kendine has bir evlilik ve tören

anlayışı ortaya koyduğu görülmüştür. Özellikle şerbet içme geleneğinin Harput'ta daha sembolik ve merkezi bir rol oynaması, bu bölgedeki söz kesme geleneğinin sadece sözlü bir mutabakat değil, duyuşsal ve duyguşsal bir bütünlük olarak ele alındığını göstermektedir.

Kültürel süreklilik açısından bakıldığında, Harput'ta söz kesme geleneği; geçmişi bugüne, bugünü geleceğe taşıyan bir köprü işlevi görmektedir. Ritüel unsurlar zamanla değişikliğe uğrasa da, bu törenin temel amacı –ailelerin rızasını almak, birlik ve uyumu sağlamak, evliliğin sosyal kabulünü gerçekleştirmek– değişmemiştir. Bu da gösteriyor ki, geleneksel pratikler zamanın ruhuna uyum sağlayarak evrilmekte; kimi zaman modern araçlarla (örneğin dijital kayıtlar, salon organizasyonları, modern kıyafet tercihleri) zenginleşmekte, ancak özünü koruyarak yaşatılmaktadır.

Son olarak, bu geleneğin sürdürülebilirliği açısından genç kuşakların bilinçlendirilmesi, yerel kültür eğitiminin desteklenmesi ve bu törenlerin sadece folklorik bir gösteri değil, yaşayan bir kültürel değer olarak kabul edilmesi büyük önem taşımaktadır. Belediyeler, kültür merkezleri, dernekler ve eğitim kurumları aracılığıyla bu tür geleneklerin belgelenmesi, sahnelenmesi ve eğitici içeriklerle aktarılması mümkündür. Harput gibi köklü bir kültürel geçmişe sahip bölgelerde bu sorumluluk daha da büyüktür.

KAYNAKÇA

- AÇA, M. (2007). *Türk Kültüründe Aile ve Evlilik*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- ARSLAN, Y. (2009). Söz, Nişan ve Düğün Merasimlerinde Kullanılan Semboller. *Milli Folklor Dergisi*, 84, 56–70.
- ÇAVDAR, M. (2003). *Harput'ta Aile ve Toplumsal Hayat* Fırat Üniversitesi Yayınları. Elazığ:
- DEMİR, A. (2020). Şerbet Kültürünün Sosyolojik ve Sembolik Boyutları. *Anadolu Kültür Araştırmaları Dergisi*, 15, 89–102.
- DOĞAN, M. (2019) Harput Yöresi Halk Müziği Üzerine Sosyokültürel Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 63, 350–364.
- ELÇİN, Ş. (2002). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Bilge Kültür Sanat Yayınları. Ankara
- ERÖZ, M. (1990). *Türkiye'de Aile*. Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.
- GÜLER, S. (2009). *Geleneksel Törenlerde Giyim Kuşam: Harput Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- GÜNAY, Ü. (1998). *Türk Halk Kültüründe Dini Motifler*.: TDV Yayınları. Ankara.
- KALAFAT, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara

- KARAKAŞ, İ. (2015). *Türk Halk Kültüründe Şerbet ve Sembolik Anlamları*. Kültür Ajans. İstanbul.
- KOCAKAPLAN, N. (2019) Anadolu'da Söz Kesme ve Nişan Gelenekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 50, 313–330.
- KOÇ, H. (2017). *Harput'ta Aile Yapısı ve Sosyal Hayatın Geleneksel Kodları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- TANYU, H. (1971). *Türklerde Evlenme Gelenekleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara
- YILDIZ, A. (2012). *Elazığ (Harput) Yöresi Düğün Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, B. (2021) Söz Kesme Geleneği Üzerine Bir İnceleme: Doğu Anadolu Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 89, 221–240.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kalemşörü Silahçı Tahsin

Selma Göktürk Çetinkaya* • Hakan Demir**

ÖZET

Silahçı Tahsin, İkinci Meşrutiyet döneminin toplumsal ve siyasal çalkantıları içinde sivrilen, fikirleri ve kalemiyle dikkat çeken önemli bir Osmanlı gazetecisidir. Harbiye Mektebi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın sınıf arkadaşı olması, Hareket Ordusu'nda görev alması ve İttihat ve Terakki çevresiyle olan yakın ilişkileri, onun yalnızca bir gazeteci değil, aynı zamanda dönemin siyasal hareketlerinin içinde yer alan bir entelektüel olduğunu da ortaya koymaktadır. Kurucusu olduğu “*Silah*” gazetesi, dönemin önemli muhalif yayın organlarından biri haline gelmiş, iktidarın uygulamalarını ve toplumsal yapıyı sert bir dille eleştirmiştir.

Silahçı Tahsin, yazılarında sadece siyasal gelişmeleri değil, aynı zamanda toplumun gündelik sorunlarını, eğitim sistemindeki eksiklikleri, sosyal adaletsizlikleri ve sınıfsal eşitsizlikleri de ele almış; halkı bilinçlendirmeyi ve toplumsal farkındalığı artırmayı hedeflemiştir. Dönemin otoriter yönetim anlayışı karşısında açık bir duruş sergileyen bu yayının çizgisi, zamanla İttihat ve Terakki ile ilişkilerinin gerilmesine ve gazetesinin sansüre uğramasına yol açmıştır. Silahçı Tahsin'in fikir mücadelesi, Osmanlı basın tarihindeki pek çok isim gibi trajik bir sonla sonuçlanmış; Teşkilat-ı Mahsusa tarafından öldürülmesi, onu yalnızca bir gazeteci

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0001-6828-1679

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, hakandemir3414@gmail.com ORCID: 0009-0002-4664-4090

değil, aynı zamanda siyasi bir kurban haline getirmiştir. Bu olay, dönemin basın ortamının ne denli kırılğan ve tehdit altında olduğunu göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Tahsin'in isminin daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Osman Nevres'e takma ad olarak verilmesi, onun simgesel değerinin dönemin istihbarat ve siyaset dünyasında da sürdüğüne işaret etmektedir. Yazıları, duruşu ve ölümüyle Silahçı Tahsin, yalnızca kendi döneminin değil, Türk basın tarihinin de unutulmaz figürlerinden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Silahçı Tahsin, Osmanlı basını, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, Silah dergisi.

ABSTRACT

Silahçı Tahsin stands out as a prominent Ottoman journalist who distinguished himself through his bold writings and intellectual stance during the tumultuous period of the Second Constitutional Era. A classmate of Mustafa Kemal Pasha at the Imperial Military Academy and a participant in the Action Army, Tahsin's proximity to the Union and Progress circles reveals that he was not merely a journalist, but also an intellectual figure deeply embedded in the political movements of his time. As the founder of the newspaper "*Silah*", he played a significant role in shaping public opinion and emerged as one of the critical voices against the ruling authorities.

Through his articles, Tahsin addressed not only political developments but also the everyday struggles of society, including deficiencies in the education system, injustices in the legal order, and structural inequalities. He aimed to raise public awareness and promote social consciousness. This uncompromising editorial line, however, gradually led to tensions with the Committee of Union and Progress, resulting in censorship and the eventual suspension of his newspaper. Like many of his contemporaries in the press, Tahsin's struggle for truth ended in tragedy. He was assassinated by members of the "*Teşkilat-ı Mahsusa*" (Special Organization), making him not only a martyr for freedom of the press but also a symbolic victim of state repression. The appropriation of his name by Osman Nevres himself a member of the "*Teşkilat-ı Mahsusa*" as a nom de guerre further illustrates the symbolic resonance Tahsin held within the political and intelligence circles of the period. With his incisive commentary, defiant posture, and tragic demise, Silahçı Tahsin occupies a lasting place in his own era and the broader narrative of Turkish press history.

Keywords: *Silahçı Tahsin*, Ottoman Press, Committee of Union and Progress, Special Organization (*Teşkilat-ı Mahsusa*)

Giriş

İkinci Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilanı, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve kültürel sahalarında büyük bir dönüşüm sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu dönemde anayasal rejime yeniden geçilmesiyle birlikte, ifade özgürlüğünde görece bir rahatlama yaşanmış, bunun sonucu olarak da özellikle basın alanında önemli bir canlanma görülmüştür. Bu canlılık, yalnızca İstanbul merkezli olmayıp, Selanik gibi taşra merkezlerinde de etkisini hissettirmiştir. İşte bu atmosferde, asker kökenli bir aydın olan Hasan Tahsin, diğer adıyla Silahçı Tahsin, dönemin önde gelen ajitatif (kışkırtıcı) gazetecilerinden biri olarak "*Silah*" adlı gazetesini çıkarmıştır (Ayaz, 2014, s. 80). Silahçı Tahsin'in faaliyet gösterdiği İkinci Meşrutiyet ortamı, fikir akımlarının ve siyasi kamplaşmaların yoğunlaştığı bir sahne olarak değerlendirilebilir. İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında süren iktidar mücadelesi, gazeteler üzerinden de devam etmiş, basın bir tür ideolojik silaha dönüşmüştür. Bu ortamda yayın hayatına giren *Silah* gazetesi, İttihat ve Terakki'nin sert savunucularından biri olarak özellikle muhalefete yönelik kışkırtıcı üslubuyla dikkat çekmiştir (Akyüz Sizgen, 2017, s. 221).

Basın yalnızca haber verme aracı değil, aynı zamanda halkı yönlendirme ve bir görüş etrafında mobilize etme işlevi de üstlenmiştir. Bu bağlamda Silahçı Tahsin'in gazeteciliği, dönemin bir nevi siyasi aktivizmi olarak okunabilir. Özellikle Balkan Savaşları, Girit'in Yunanistan tarafından ilhakı ve Trablusgarp Harbi gibi olaylar üzerinden yaptığı sert eleştiriler ve milliyetçi vurgular, onun gazeteciliğini bir entelektüel direniş biçimi hâline getirmiştir (Ayaz, 2014, s. 88). Silahçı Tahsin'in gazeteciliği, yalnızca politik bir pozisyon alıştan ibaret değildir. O, kaleme aldığı yazılar ve tiyatro metinleri aracılığıyla bir yandan İttihatçı ideolojiyi yaymaya çalışmış, diğer yandan da Osmanlıcılık gibi dönemin hâkim düşünce sistemlerine edebî bir içerik kazandırmıştır. Özellikle "*Girid*" adlı tiyatro eseri, bu bağlamda dikkat çekicidir. Girit'teki Müslüman halkın yaşadığı zulmü konu edinen bu eser, onun yalnızca bir gazeteci değil; aynı zamanda dönemin meselelerine duyarlı, milliyetçi ve idealist yönü güçlü bir fikir adamı olduğunu da göstermektedir (Akyüz Sizgen, 2017, s. 204).

Silah gazetesi, yalnızca ideolojik bir yayın organı olmayıp zamanla halkı galeyana getiren, savaş ve direniş ruhunu körükleyen bir medya aygıtı hâline gelmiştir. Bu kışkırtıcı yayın tarzı, Silahçı Tahsin'in üslubunun da temelini oluşturmuştur. Özellikle 31 Mart Vakası gibi basın kaynaklı toplumsal hareketlerde *Silah* gazetesi gibi yayın organlarının etkisi göz ardı

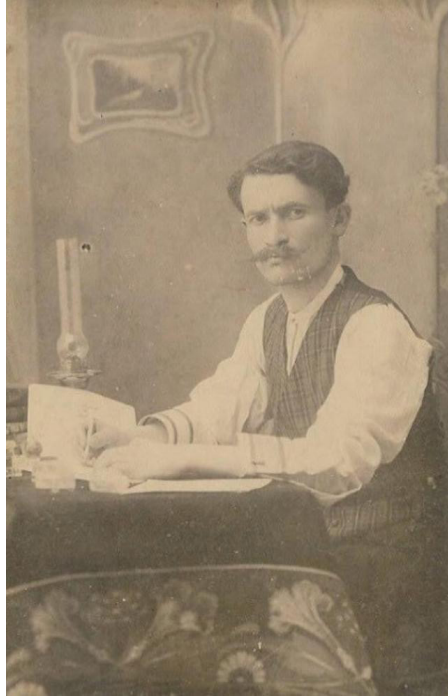
edilemez. Bu yönüyle Tahsin, yalnızca bir yazar değil, aynı zamanda kamuoyunu biçimlendirme çabası içinde olan bir eylem adamı olarak da değerlendirilmelidir (Ayaz, 2014, s.107). Öte yandan Silahçı Tahsin, İzmir’ın işgali sırasında şehit edilen Osman Nevres (Hasan Tahsin) ile karıştırılmıştır. Bu karışıklık, özellikle popüler tarih anlatılarında sıkça karşılaşılan bir problemdir. Oysa Silahçı Tahsin, Harbiye mezunu bir Osmanlı subayı olarak 1909’da *Silah* gazetesini yayın hayatına sokmuş ve gazetecilik faaliyetlerini Selanik merkezli olarak yürütmüştür. Gerek Afet İnan’ın aktardığı Atatürk hatıralarında, gerekse dönemin Osmanlı arşiv belgelerinde, Silahçı Tahsin’in Osman Nevres’ten tamamen farklı bir kimliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir (Güçlü, 2022, s.23).

Bu çalışmada, Silahçı Tahsin’in gazetecilik kariyeri, *Silah* gazetesinin yayın politikası ve dönemin basın-siyaset ilişkisi çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca Hasan Tahsin’in, kendisiyle sık sık karıştırılan Osman Nevres’ten nasıl ayrıldığını gösteren belgeler de dikkate alınacak ve bu karışıklığın tarih yazımı üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Silahçı Tahsin’in Hayatı ve Eğitim Süreci

Osmanlı basın tarihinde “Silahçı Tahsin” adıyla bilinen Hasan Tahsin, 1883 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası, İstihkam Binbaşısı Mehmet Seyit Bey’dir. Doksan Üç Harbi’ne katıldığı bilinen Mehmet Seyit Bey’in iki kızı, bir oğlu vardır. Hasan Tahsin’in ablası Nermiye Hanım, Jandarma Albayı Ali Rıza Bey ile evlenmiş ve bu evlilikten Atatürk döneminin askeri ataşelerinden olan emekli Tuğgeneral Nedim Eremsoy (ö. 1971) dünyaya gelmiştir. Hasan Tahsin’in diğer kız kardeşi Fevkiye Hanım’ın oğlu ise Hukuk ve Veterinerlik Fakültelerini bitirip Vefa Lisesi’nde Tabiiye Öğretmenliği yapmış olan Şemsettin Güneşli’dir. (TDA, 541/44141.208986.30; Cumhuriyet, 30.08.1953, s. 1; Cumhuriyet, 24.09.1971, s. 3; Baydar, 29.07.1967, s. 4; Ayaz, 2014, s. 69). Bu bilgi, Tahsin’in askerî geleneklerle şekillenmiş bir aile ortamında yetiştiğini ve bu geleneğin kendisinden sonra da devam ettiğini ortaya koymaktadır. “Tahsin” isminin kaynağı net olmamakla birlikte, o dönemin Osmanlı geleneğinde olduğu gibi bir hoca ya da manevi büyüğe ithafen verilmiş olması muhtemeldir. “Başarılı, yaramaz ve gözü pek bir çocuk” olduğunu söyleyen Hasan Tahsin’i ailesi “sert, hareketli, hassas, heyecanlı, cesur, atak ve şair ruhlu” olarak tanımlamıştır ki kendisine “Şair Tahsin” de denmesi bunu göstermektedir.

Yanı sıra resme düşkün olan Hasan Tahsin'in yağlı boya tablolar yaptığı bilinmektedir (Baydar, 29.07.1967, s. 4).

*Resim 1. Silahçı Hasan Tahsin Bey
(Silâh (Salâh), 12 Haziran 327 [25 Haziran 1911] Sene: 2, no: 243, s. 1).*

İlk öğrenimini İstanbul'da tamamlayan Hasan Tahsin, Askeri İdadi'den sonra Osmanlı'nın modernleşme çabaları çerçevesinde önem kazanan Harbiye Mektebi'ne kabul edilmiştir. Harbiye yıllarında ileride Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan Mustafa Kemal Atatürk, Ali Fuat Cebesoy ve Ali Fethi Okyar gibi isimlerle aynı dönemde eğitim almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Karlsbad hatıralarında,

"Tahsin Efendi benim sınıf arkadaşım idi. Yüzbaşı iken istifa etmiş veya tekaüt edilmiş ve Selanik'te Silah gazetesini çıkarıyordu. Bu gazete okuyanlarca malum olduğu üzere mahalle kahvehaneleri müdavimlerini galeyana getiren mahiyette manalı manasız sözler, fikirlerle mali idi. Tahsin Efendi (Silahçı Tahsin) lakabını almıştı. Bu suret talakkub, iki muhtelif nevi talakkubdan neşet etmişti. Bazıları Silah gazetesinin adeta atıp tutmalar naşiri olmasından istihza makamında ve diğer bazıları... Avam, bu gazeteyi mahalle kahvesinde biri yüksek sesle okuyup diğerleri dinlediği zaman adeta ateşlendikleri ve Tahsin'in palikaryalara veya

Moskoflara savurduğu ağırca küfürlerin düşmanların ciğergâhına bir tüfek, bir silah mermisi gibi tesir etmekte olduğundan asla şüphe etmedikleri için makamı takdir ve teşcide bu (babayiğit)'e (silahçı) demişlerdi. Bunun şahsını, ahlakını, kuvvet-i ruhunu tanımayanlar yazılarını okudukları zaman kendisini hakikaten sevdayı milliyete ve aşkı vatanla kalbi yanan ve ateşin şevkiyle millet ve vatani için ölümler arayan bir kahraman zannedebilirlerdi. Erbab-ı ızan için cehalet ve şarlatanlığı takdir etmek bittabi müşkül değildi... Fakat köylerde, kasabalarda, hatta büyük şehirlerde avam için Tahsin, milliyet ve vatanperverliğin bir sembolü idi. Bence de zavallı garip bir tip idi" (İnan, 1991, s. 47)

ifadeleri yer alır. Bu anekdot, Hasan Tahsin'in yalnızca bir asker değil, aynı zamanda dönemin entelektüel çevreleriyle bağlantılı bir aydın olduğunu göstermektedir.

Silâhçı Tahsin Bey'in Silâh gazetesinde klişesi yayımlanan fotoğraf.

1 - Mustafa Kemal Bey, 2 - Ömer Naci Bey, 3 - Halil Bey (Kut), 4 - Silâhçı Tahsin Bey, 5 - Fuat Bey (Bulca)

Resim 2. Mustafa Kemal Bey ve arkadaşları

Trablusgarp'ta. 4 no.lu isim Hasan Tahsin

(Silâh, 9 Eylül 327 (22 Eylül 1911) Sene: 3, no: 319, s. 1; Tevetoğlu, 1973, s. 158).

Harbiye'den mezuniyetinin ardından subay olarak orduya katılan Hasan Tahsin'in ilk görev yeri, çektiği kura neticesinde Van olmuştur. Burada kısa süreli bir askerî hizmetten sonra İstanbul'a dönerek Kuleli Askerî Lisesi'nde öğretmenlik ve sınıf zabıtlığı yapmıştır. Öğretmenliği süresince disiplinli bir kişilik sergilediği ve öğrencileri üzerinde otoriter bir figür olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda İkinci Abdülhamid tarafından izletirildiği için bir süre Mısır'da bulunduğu, burada İttihat ve Terakki çevresiyle bağlantı kurduğu iddia edilmektedir (Baydar, 29.07.1967, s. 4; Akyüz Sizgen, 2017, s. 204). Bu dönemdeki faaliyetleri, onun yalnızca askerî değil aynı zamanda siyasi kimliğinin de şekillenmeye başladığını göstermektedir.

“İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya'daki en gözüpek, en atak militanlarından” olan Hasan Tahsin'in 21 Mart 1320/2 Nisan 1904 günü Yıldız Sarayı'na kendisinde mühim bir evrak olduğuna dair çektiği telgrafla İkinci Abdülhamid'e yanaşmaya çalıştığı, ancak başarılı olamadığı da bilinmektedir (Kabacalı, 1993, s. 175, 383). Hasan Tahsin'in hayatındaki asıl önemli kırılma noktası ise 1909'daki 31 Mart Vakası sırasında meydana gelmiştir. Bu olayın bastırılmasında görev alan Hareket Ordusu'nda yer almış ve Selanik'te bulunan III. Ordu'ya bağlı olarak görev yapmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 20 Şubat 1909 tarihli belgede, Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Hasan Tahsin'in “Silah” adında bir risale yayımlamak için izin başvurusunda bulunduğu görülmektedir (Güçlü, 2022, s. 9). Bu belge, onun bu tarihten itibaren askerî görevlerinin yanı sıra yayıncılık faaliyetlerine de yöneldiğini belgelemektedir. Hasan Tahsin, askeri yaşamı içine Trablusgarb Harbi'ni de sığdırmıştır. Mustafa Kemal Bey ile beraber yanlarında Ömer Naci, Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil olmak üzere önce Mısır'a, ardından Derne'ye geçmiştir (Tevetoğlu, 1973, s. 153).

Yukarıda belirtilen belgede sözü geçen izinle Silahçı Tahsin'in gazeteciliğe geçişi başlamıştır. 7 Nisan 1909 tarihinde yayın ruhsatı onaylanan “Silah” gazetesi, başlangıçta askerî içerikli olarak yayımlanmış, kısa sürede siyasi içerikli bir yayın haline gelmiştir. Bu dönüşümün ardından Hasan Tahsin'in ordudan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklara göre bu ayrılık gönüllü, bazılarına göre ise İttihat ve Terakki yanlısı subayların ordu dışına çıkarılması sürecinde gerçekleşmiştir (Topuz, 2003, s. 91). Özellikle Mahmud Şevket Paşa'nın orduyu siyasetten arındırma amacıyla bazı subayları görevden uzaklaştırdığı bilinmektedir.

Askerlikten ayrıldıktan sonra yayıncılık faaliyetlerini hızlandıran Hasan Tahsin, özellikle Selanik'teki fikir hayatında aktif bir rol oynamıştır. *Silah* gazetesi, dönemin ajitatif yayıncılık örneklerinden biri sayılmakta

olup, milliyetçi ve İttihatçı çizgide yayınlar yapmıştır. Gazetede yazıları genellikle sert, polemikçi ve ideolojik içeriklidir. *Silah* gazetesi aracılığıyla kamuoyunu yönlendirme çabası içinde olan Hasan Tahsin, sadece bir gazeteci değil aynı zamanda bir fikir adamı olarak da öne çıkmaktadır (Akyüz Sizgen, 2017, s. 205). Edebî yönü de bulunan Hasan Tahsin'in kaleme aldığı "Girid" adlı tiyatro eseri, Yunanların ilhak için çabaladığı Girit'te Müslüman Türklerin yaşadığı zulmü sahneye taşımasıyla dikkat çeker. 1326/1910 yılında Selanik'te *Asır Matbaası* tarafından basılan bu eser, ilk olarak *Silah* gazetesinde tefrika edilmiştir. Epik ve kıskırtıcı öğeler barındıran eser, Tahsin'in hem milliyetçi hem de Osmanlıcı bakış açısını yansıtır (Baydar, 29.07.1967, s. 4; Akyüz Sizgen, 2017, s. 203). Bu eser, onun siyasi düşüncelerinin edebî biçimde halka ulaştırılmasına yönelik bilinçli bir çabasını yansıtmaktadır. Kısaca, Silahçı Tahsin'in hayatı ve eğitim süreci Osmanlı'nın çöküş dönemine denk gelmiş, bu durum fırtınalı ve ideolojik yönünün güçlenmesini sağlamıştır. Harbiye kökenli bir subay olarak başlayan kariyeri, siyasi gazetecilik ve edebiyat yoluyla şekillenmiş, sonunda ise karanlık ve tartışmalı bir ölümle sona ermiştir. Bu yönleriyle Tahsin'in biyografisi, yalnızca bireysel değil; dönemin toplumsal ve siyasi panoramasını da anlamaya katkı sunmaktadır.

Silah Gazetesi ve Yayın Politikası

Resim 3. *Silah* gazetesinin manşetlerinden biri
(*Silah*, 17 Mayıs 1911)

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde saraya karşı duruşunu Manastır'da teksir makinesinde gizli olarak basıp dağıttığı "Neyyir-i Hakikat" adındaki gazeteyle gerçekleştirmiştir. Hürriyet'in

ilanından sonra yasallık kazanan bu gazetede yazıların “sert ve pervasız” olduğu bilinmektedir. Hasan Tahsin de bu gazetenin tarzına uyarak bir gazete çıkarmak yoluna gitmiştir (Kabacalı, 1993, s. 175). Bu doğrultuda 10 Temmuz 1909’da Selanik’te Silah gazetesini çıkartmaya başlamıştır. Kendisinin kuruculuğunda, sahipliğinde ve başyazarlığında çıkan bu gazeteyi, başlangıçta askerî eğitim içerikli bir yayın olarak tasarlamasına rağmen, gazete kısa sürede siyasi söylemlerle öne çıkmaya başlamıştır. 42x28 ebadında ve dört sayfa olarak çıkan gazetenin yayınlandığı matbaa ise Selanik Örtülü Çarşı’daki Mısır Matbaası idi. “*Silah’ın Beyanati*” başlıklı ikinci sayıdaki açıklamada gazetenin yalnızca teknik askerî bilgi vermekle kalmayacağı, Osmanlı ordusunun manevî yapısını da güçlendirmeye çalışacağı ifade edilmiştir. Bu durum, Hasan Tahsin’in ideolojik gazeteciliğe verdiği önemi göstermesi yönüyle önemlidir (Güçlü, 2022, s. 8; Baydar, 29.07.1967, s. 4).

Gazetenin kuruluşu sırasında dönemin Matbuat Kanunu gereği yayın izni için yaş sınırı 30 olmasına rağmen, Hasan Tahsin bu kuralı aşarak gazetesini çıkarabilmiştir. Bu istisnanın yapılmasında hem İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkilerinin hem de dönemin siyasi karmaşasındaki basın açığının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Gazetenin ilk sayılarında yer alan “*Silah bir mavzer değildir; Osmanlı piştolüdür*” şeklindeki ifade, onun bir silah değil, fikir silahı olduğunun göstergesidir (Ayaz, 2014, s. 105).

Resim 4. Silah'ın farklı manşetleri
(Silah, 13 Mayıs 1911, Silah, 3 Haziran 1910)

Silah Gazetesi'nin başlığı, sadece bir yayının ismini taşımaktan öte; dönemin ideolojik ve sembolik söylemlerini estetik bir düzlemde harmanlayan nadide bir örnektir. Merkezde yer alan “Silah” kelimesi, etrafındaki

yıldız, hilal, kılıçlar ve sancaklarla birlikte düşünüldüğünde, bu gazetenin yalnızca bir haber aracı değil, aynı zamanda fikrî ve millî bir mücadele vasıtası olduğunu ortaya koymaktadır. Etrafında yer alan “*Hakikati ayan edecek, nef’i umumîye hâdimdir*” ifadesi, yayın çizgisinin temel motivasyonunu, yani kamu yararına hizmetle hakikatin ifşasını bir arada gözettiğini göstermektedir. Sol altta yer alan “*Sermedî Kâime*” ibaresi ise bu idealin ebedi bir kararlılıkla sürdürüleceğini ilan ederken; sağ alt köşedeki “*Dâî ve merâmı: Hakikat*” vurgusu, gazetenin tüm içeriğinin tek bir gayeye, yani hakikatin izini sürmeye adandığını ima etmektedir. Kılıç, sancak, kitap ve silah gibi figürlerin bu başlıkta bir araya gelmesi, kalemlerle kılıç arasındaki tarihsel ilişkiye gönderme yapmakta; Teşkilat-ı Mahsusa gibi gizli yapıların düşünsel zeminini oluşturan basın, dönemin siyasi mücadelesinde ne derece etkin olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca gazetenin manşetlerinde farklılığa gidildiği de görülmektedir ve bu değişikliklerde de söz konusu siyasi mücadeleyi destekleyen yazımlara yer verilmiştir. Örneğin 26 Mayıs 1911 tarihli *Silah*’ta miğfer, hançer, ok gibi savaş aletleriyle donanmış hilalin içinde “*hazır ol cenge, eğer ister isen sulh-u salah*” yazmaktadır. Gazetenin manşetinde Resim 3’te görüldüğü üzere bir görsel sunulsa da Resim 4’teki gibi patlayan bombanın önüne yazılmış “*silah*” kelimesi ya da sadece “*silah*” kelimesi bulunan sayıları da mevcuttur. Bu yönüyle *Silah* gazetesi, yalnızca bir yayın organı değil; aynı zamanda ideolojik bir bildirme ve entelektüel bir duruşun beyanıdır.

Silah gazetesi kısa sürede içerik ve dil açısından büyük bir dönüşüm geçirmiştir. İlk başlarda askerî eğitim ve disiplin yazılarına yer veren gazete, zamanla siyasi içerikli yazılar, kışkırtıcı metinler ve polemiklerle dolu köşe yazılarıyla öne çıkmıştır. Girit, Makedonya, Yemen ve Arabistan gibi Osmanlı coğrafyasındaki çatışmalı bölgeler üzerine yazı dizileri hazırlanmış, özellikle Girit üzerine kaleme alınan metinler halkı harekete geçirmeyi amaçlayan milliyetçi bir üslupla yazılmıştır (Ayaz, 2014, s. 108). *Silah*’ın öne çıkan bir diğer yönü, tiyatro eserlerinin yayımlandığı edebî bir alan sunmasıdır. Hasan Tahsin’in yazdığı “*Girid*” adlı tiyatro eseri bu gazetede tefrika edilmiştir. Eser, Girit’teki Müslümanların yaşadığı mezalimi, Yunan ilhakını ve Avrupalı güçlerin sessizliğini dramatik bir şekilde ele almaktadır. Bu eser, hem gazetecilik hem de edebiyat yoluyla Osmanlı kamuoyunun yönlendirilmesinde nasıl etkili olduğunu gösterir. Eserin bazı bölümleri Rumlara ve Avrupalılara karşı sert ifadeler içerdiğinden,

çeşitli sansürlere de uğramıştır (Akyüz Sizgen, 2017, s. 205). Kalemını sakınmayan bir gazeteci olan Hasan Tahsin'in Rus resmi gazetesi "*Rosko Is-lavo*" tarafından Osmanlı'nın yalnızca 750 bin askerinin olduğuna dair bir yazısı üzerine cevaben yazdığı şu satırlar onun üslubunu göstermektedir:

"İşte Moskof'un kızıl yüreğinde daima bu hırs-ı husumet çarpıyor. Zararı yok, Moskof komşumuz bizim kuvvetimizi 750 bin bilsin. Ey Moskof day! Emin ol ki bu muhterem millet, büyük ve sevgili padişahıyla aslan ordusunu, kahraman donanmasını alıp da bir defa cihad-ı mukaddes bayrağını açarsa o vakit Petersburg'un da, Moskova'n da kafana geçecek, dünyalardan namın, unvanın silinecektir!" (Silah, 26 Mayıs 1327/1911; Baydar, 29.07.1967, s. 4).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın politikasıyla büyük ölçüde örtüşen Silah, özellikle 1909-1912 yılları arasında, cemiyetin Selanik ve Manastır'daki fikirselsel faaliyetlerini desteklemiş, İttihatçılar lehine yazılar kaleme almıştır. Gazete, diğer İttihatçı gazetelerle birlikte hareket etmiş; *Süngü*, *Top*, *Tüfek*, *Kurşun* gibi gazetelerle aynı çizgide yayın yapmıştır. Arşiv belgelerinde bu gazetelerin birlikte sansür kapsamına alınmış olması da ideolojik yakınlıklarının bir göstergesidir (Ayaz, 2014, s. 111). Kendisini "*mesleği İttihad, hedefi terakkidir*" şeklinde tanıtan *Silah*'ın en karakteristik özelliği ise sert ve doğrudan bir dille siyasal muhaliflere saldırmasıdır. Hasan Tahsin, hem yazdığı yazılar hem de kullandığı başlıklarla karşıt fikirleri hedef almış, zaman zaman ahlaki ve siyasal sınırların ötesine geçen söylemlerde bulunmuştur. Bu yönüyle gazete hem halkın duygularına hitap etmiş hem de İttihat ve Terakki'nin siyasal rakiplerine karşı bir "*fikir silahı*" olarak işlev görmüştür (Güçlü, 2022, s. 10; Kabacalı, 1993, s. 175). Bununla birlikte, gazetenin bu sert dili, onun birçok kez hukuki soruşturmaya ve kapatılma tehdidinde maruz kalmasına neden olmuştur. Özellikle Üsküp Mebusu Said Efendi'ye yönelik yayınlar, *Silah* gazetesinin adli takibata uğramasına yol açmıştır. Gazetede "*Celaledin ve Refikası*" takma adlarıyla yayımlanan yazılar nedeniyle Meclis-i Mebusan'dan Adliye Nezareti'ne yazılan tezkere sonucunda soruşturma başlatılmıştır. Bu da, gazetenin yalnızca fikrî değil, doğrudan siyasal etkiye sahip bir araç olduğunu gösterir (Ayaz, 2014, s. 114).

Bazen haftada bir, bazen haftalık, bazen de günlük çıkan *Silah* gazetesi, yalnızca içerik değil, görsel unsurlar ve mizansen kullanımını bakımından da dönemi için oldukça yenilikçiydi. Gazetenin mizah bölümleri, özellikle

karikatürlü bölümleri, İttihatçılarla muhalefet arasındaki çekişmeleri sembolik bir dille aktarırken, okuyucuların ilgisini canlı tutmayı başarmıştır. Ayrıca halktan gelen mektuplara yer verilmesi ve bazı yazı dizilerinde halkın doğrudan fikrinin alınması, gazeteciliği yukarıdan aşağıya bir propaganda aracı olmaktan çıkarıp, halkla doğrudan ilişkili bir iletişim vasıtası haline getirmiştir. İttihatçıların iktidarda olmadığı süreçte sıkça kapatma cezası alan *Silah*, bu zamanlarda “*Salâh*” ya da “*Türk*” isimleriyle baskı yapmıştır. Yalman, Hasan Tahsin’in “*Silah*”, “*Süngü*”, “*Bomba*” gibi isimlerle gazeteler çıkardığını belirtmekle beraber Kabacalı, *Silah*’ın “*Süngü*, *Top*, *Tüfek*, *Bomba*” isimleriyle de çıktığını belirtenlere *Süngü*’nün Manastır’da, *Top*’un ise Üsküp’te başkaları tarafından çıkartıldığı, diğer adlara ise süreli yayın kataloglarında rastlanmadığı şeklinde cevap vermektedir (Baykız, 2021, s. 88; Kabacalı, 1993, s. 175, 383; Yalman, 1970, s. 88). Kesin olan ise Hasan Tahsin’in gazetesini *Silah* yerine *Salah* adıyla da basmış olmasıdır.

Sonuç olarak, *Silah* gazetesi yalnızca dönemin siyasi tartışmalarını yansıtan bir yayın organı değil, aynı zamanda İkinci Meşrutiyet’in fikir dünyasının bir aynasıdır. Hasan Tahsin’in önderliğinde yürütülen bu yayın faaliyeti, Osmanlı basın tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmelidir. 1909’dan 1912’ye kadar süren bu kısa ama yoğun yayın hayatı, hem içerik hem de tarz açısından dönemin diğer gazetelerinden belirgin biçimde ayrılmıştır (Akyüz Sızgen, 2017, s. 226).

Silahçı Tahsin’in Osmanlı Basın Hayatındaki Yeri ve Etkisi

Silahçı Tahsin, İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınında hem üslubu hem de fikrinsel yönelimiyle dikkat çeken bir figürdür. Onun öncülüğünde çıkarılan *Silah* gazetesi yalnızca bir haber kaynağı değil, doğrudan bir siyasi ve ideolojik mücadele aracına dönüşmüştür. Bu yönüyle Tahsin’in gazeteciliği, dönemin basın hayatında farklı bir çizgi temsil eder. Klasik anlamda haber verme işlevinin ötesine geçerek, halkı yönlendirme, siyasi kutuplaşmaları körükleme ve kamuoyunu belirli bir fikre kanalize etme gibi görevler üstlenmiştir (Odabaşı, 2015, s.292). Hasan Tahsin’in Selanik’teki gazeteciliği, dönemin taşra merkezlerinden de nasıl güçlü ideolojik etkiler yaratılabileceğini göstermesi açısından önemlidir. İstanbul merkezli Osmanlı basınında ağırlıklı olarak Tanzimat’tan beri süregelen bir “*müspet gazetecilik*” anlayışı hâkimken, *Silah* gazetesiyle birlikte bu anlayış yerini

kışkırtan, çatışmacı ve militan gazeteciliğe bırakmıştır. Bu tutum yalnızca muhalifleri hedef almakla kalmamış, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin siyasi gündemini besleyen bir propaganda aygıtı haline gelmiştir.

Silahçı Tahsin'in etkisi yalnızca fikirleriyle değil, üslubuyla da belirlidir. Yazılarında sıklıkla askerî terminolojiye yer vermesi, onun Harbiye kökenli bir subay olmasından kaynaklanmaktadır. “*Kelimeyle kurşun sık-mak*” şeklinde ifade edilen yayıncılığı, dönemin polemik dozunu yükselten ve çoğu zaman yargıya taşınan içeriklerin doğmasına neden olmuştur. Bu yazılar doğrudan kişileri, mebusları ya da gazeteci rakiplerini hedef almakta, kamuoyunu galeyana getirecek tarzda kurgulanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Hasan Tahsin, Osmanlı basınında ajitatif gazeteciliğin kurucu figürlerinden biri olarak değerlendirilebilir (Baykız, 2021, s. 97). Silahçı Tahsin'in yayıncılığı ile dönemin kamuoyu oluşturma teknikleri arasında güçlü bir ilişki olduğu açıktır. Yazıları yalnızca kent merkezlerinde değil, taşrada da etkili olmuş; özellikle Rumeli'deki Müslüman kitleleri etkilemiştir. Girit ve Makedonya gibi Osmanlı coğrafyasının “*kaybedilen toprakları*” üzerine yazdığı duygusal ve kışkırtıcı metinler, halkın milli duygularını canlı tutmuş ve İstanbul'un politikalarına destek sağlamıştır. Bu durum, basının yalnızca bilgi aktaran bir mecra değil, aynı zamanda bir toplumsal mobilizasyon aracı olduğunun göstergesidir. Hasan Tahsin'in yazılarında kullandığı dil, geleneksel Osmanlı gazeteciliğinde nadir görülen bir “*duygusal tahrik*” unsuru taşır. Bu tarz, Batı basınında karşılığı olan “*popülist*” gazeteciliğe yakın durmakla birlikte, Osmanlı toplumunun yapısal ve kültürel kodlarına da hitap edecek şekilde biçimlendirilmiştir. Anlatımda kullanılan sert hitaplar, okuyucuda bir “*müdahil olma*” duygusu uyandırmakta, okur gazetedeği çağrılara tepki verme eğiliminde olmaktadır. Bu yönüyle Tahsin, halkı bir siyasi pozisyona çekme becerisiyle öne çıkmıştır.

Resim 5. Silah gazetesi sahibi Hasan Tahsin Bey'
(Silâh (Salâh), 12 Haziran 327 [25 Haziran 1911] Sene: 2, no: 243, s. 1).

Basın tarihçileri, Tahsin'in yayıncılığını değerlendirirken, onun gazete-yi adeta bir silah gibi kullanmasından hareketle "kurşun kalem gazeteciliği" kavramını öne sürmüşlerdir. Bu ifade, tahmin edileceği gibi yalnızca metaforik değildir; çünkü Hasan Tahsin'in kaleme aldığı yazılar bazı yerel ayaklanmaları tetiklemiş, mitinglerde okunmuş ve broşürleştirilerek halka dağıtılmıştır. Bu durum, dönemin basın-yayın organlarının pasif değil, aksine aktif politik özne konumunda olduklarını göstermektedir (Özcan, 2023, s. 71). Hasan Tahsin'in Osmanlı basın hayatındaki etkisinin uzun vadeli izleri de olmuştur. Silah gazetesi kapandıktan sonra, onun gazetecilik anlayışı Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki politik gazetelerde kısmen devam etmiştir.

1 Fotoğraf altında "Moskof'un davasında iki hafta hapse mahkum edilen Silah sahibi Tahsin Bey" yazmakta.

Özellikle Tek Parti döneminde yayın yapan Halkçı ve İnkılapçı çizgideki gazetelerde Silahçı Tahsin'in üslubuna benzer kışkırtıcı ve polemikçi yazılara rastlanmaktadır. Bu nedenle Hasan Tahsin, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet gazeteciliği arasında bir geçiş figürü olarak değerlendirilebilir (Topuz, 2007, s. 145). Özetle, Silahçı Tahsin'in Osmanlı basın hayatındaki yeri sadece bir gazete çıkaran kişi olarak değil, aynı zamanda bir dönemin düşünsel, ideolojik ve psikolojik atmosferini kurgulayan aktör olarak tanımlanmalıdır. Onun fikirleri, dili ve gazetecilik tavrı yalnızca birer yazınsal ürün değil; aynı zamanda politik yönlendirme araçlarıdır. Bu yönüyle Silahçı Tahsin, Osmanlı'da modern siyasi gazeteciliğin en aykırı ama en etkili temsilcilerinden biri olarak anılmaktadır.

Silahçı Tahsin'in Dönemi İçindeki Yeri ve Etkisi

Silahçı Tahsin, İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı basın tarihinde hem gazetecilik anlayışı hem de üslubu ile dikkat çeken figürlerden biridir. Onu diğer gazetecilerden ayıran en temel özelliği, yazılarında halkın duygularını harekete geçiren kışkırtan bir dil kullanmasıydı. Özellikle Girit, Makedonya ve Rumeli meselelerinde, okuyucunun duygularını istismar etmeyen fakat bilinçli şekilde yönlendiren ifadeleri dikkat çeker. Bu yönüyle dönemin “*milliyetçi-heyecancı*” basın anlayışının öncülerinden biri olarak kabul edilir (Akyüz Sizgen, 2017, s. 205). Hasan Tahsin'in gazeteciliği yalnızca haber verme ya da yorum yapma pratiğiyle sınırlı değildir; o, kalemi bir silah gibi kullanan fikir savaşıydı. Yazılarında sıkça askerî terimlere ve sert hitaplara başvurması, Harbiye kökenli olmasıyla açıklanabilir. Sıradan okur için onun yazıları, düşmana atılan mermiler gibi bir etki yaratmaktaydı. Bu kışkırtan üslup, *Silah* gazetesi üzerinden kamuoyunu şekillendirmeye çalıştığı anlamına gelir ve bu bağlamda Hasan Tahsin, dönemin diğer gazetecilerinden ayrılır (Ayaz, 2014, s. 107).

Dönemindeki gazeteciler arasında popüler olanlar genellikle edebî bir üsluba sahipken, Silahçı Tahsin'in tarzı daha sokak ağzına yakın, halkın anlayacağı sade ve doğrudan bir dildi. Eleştiri oklarını doğrudan kişi ve kurumlara yöneltmesi, dönemin diğer gazetecilerine göre onun en keskin yönlerinden biriydi. Bu nedenle bazı çevrelerce “*gazeteci değil militan*” olarak tanımlanmış, yazılarının doğrudan siyasal sonuçlar doğurduğu dönemler olmuştur (Odabaşı, 2015, s. 6). Silahçı Tahsin'in gazetecilik faaliyetleri sadece yazıdan ibaret değildir. O, aynı zamanda tiyatro ve şiir gibi

edebî türlerde de eserler vererek, gazeteciliği kültürel üretimle birleştirmiştir. Özellikle “*Girid*” adlı tiyatro eseri, gazetede tefrika edilmeden önce Selanik’te sahnelenmiş ve büyük yankı uyandırmıştır. Bu yönüyle gazetecilik ile sanatın iç içe geçtiği nadir örneklerden birini temsil eder (Akyüz Sizgen, 2017, s. 212). Döneminde nasıl algılandığına gelince; Silahçı Tahsin’in yazılarına halkın gösterdiği ilgi ile siyasi otoritelerin tepkisi oldukça farklıydı. Mahalle kahvelerinde gazeteleri yüksek sesle okunan, halkı galeyana getiren yazıları nedeniyle halk arasında kahramanlaştırılmış, hatta “*babayiğit*” lakabını almıştır. Öte yandan devlet adamları ve bürokratlar ise onu “*sorun çıkararan*”, “*baş belası*” olarak nitelendirmiştir. Hüseyin Kazım Kadri’nin onu “*sarhoş ve edepsiz*” olarak tanımlaması, dönemin aydınlarındaki algıyı da yansıtmaktadır (Kadri, 2000, s. 181). Yazılarında “*saldırgan bir üslup*” kullanmasının, “sağa sola yıldırımlar yağdırmasının”, İttihatçıları zaman zaman zor durumda bıraktığı da bilinmektedir. Öyle ki kendisi Mahmut Şevket Paşa tarafından da uyarılmıştır. Ancak bu uyarıya Hasan Tahsin ertesi gün *Silah*’ta büyük puntolarla “*Biz Senden Korkmuyoruz*” başlığı ile karşılık vermiştir (Kabacalı, 1993, s. 176). Hasan Tahsin’in yazılarındaki sertliği eleştiren Ahmet Emin Yalman, kalemi ile ölümünü bağdaştırarak şunları söylemiştir:

“İttihad-ı Terakki fedailik teşkilatına mensup olan ve sonradan (Silahçı Tahsin) diye şöhret yapan, günün birinde kendi arkadaşları tarafından boğularak cesedi bir çuvalda bulunan, katili keşfedilmeyen Silahçı Tahsin’in “*Silah, Süngü, Bomba*” gibi adlarla çıkardığı gazeteler, ipe sapa gelmez bir lisanla herkese çatıyor, boğucu, sisli bir hava yayıyordu. Bizi yok etmek için uğraşan ve yer altı mekanizmaları işleten ecnebi devletler, bizim gaffetlerimizi, çatışan ihtiraslarımızı kuvvetli yardımcıları haline yanı başlarında buluyorlardı.” (Yalman, 1970, s. 88).

Silah gazetesi sadece okurları değil, rakip gazetecileri de etkileyen bir yayın organı olmuştur. Dönemin bazı gazetecileri onun dilini eleştirerek “*boğucu ve sisli*” bulmuş; bu eleştirilerle birlikte onu halkı yanlış yönlendiren bir figür olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte *Silah*’ın tirajı ve halk arasındaki etkisi, bu eleştirilerin tahmin edildiği kadar etkili olmadığını göstermektedir. Halk nezdinde, onun çıkışları bir tür “*doğruyu haykırma cesareti*” olarak görülmüştür (Topuz, 2007, s. 91). Silahçı Tahsin’in dönemin siyasi atmosferinde nasıl konumlandığı da dikkate değerdir. Başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne yakın bir çizgide gazetecilik yapmasına rağmen, zamanla bu yapıya da muhalefet etmeye başlamış, özellikle İttihatçı hizipler arası çekişmelerin ortasında kalmıştır. Bu nedenle hem

cemiyet tarafından korunmuş hem de tehdit olarak görülmüştür. Bu ikircikli konumu, onun gazeteciliğini yalnızca bir meslek olarak değil, siyasi bir tavır olarak gördüğünü de göstermektedir (Güçlü, 2022, s. 12).

Silahçı Tahsin'in bugün tarih yazımında nasıl konumlandığı ise hâlâ cevap arayan bir sorudur. Uzun yıllar boyunca Osman Nevres ile karıştırılmış ve onun kimliği “*İlk Kurşun*” mitiyle bütünleşmiştir. Ancak son yıllarda yapılan akademik çalışmalar, bu iki ismin farklı kişiler olduğunu açıkça ortaya koymuş, Silahçı Tahsin'in kimliği yeniden tarihsel bağlamına oturtulmuştur. Bu gelişme, tarih yazımında kaynak analizinin önemini göstermesi açısından da örnek teşkil etmektedir (Vural, 2019, s. 106). Silahçı Tahsin'in bugünkü tarih yazımında yavaş yavaş daha net bir şekilde yer almaya başladığı görülmektedir. Özellikle İkinci Meşrutiyet dönemi basın tarihi üzerine yapılan araştırmalarda, onun ismi artık ajitatif gazeteciliğin özgün örneklerinden biri olarak zikredilmektedir. Böylece geçmişte silik kalmış bir figür, yeniden gün yüzüne çıkarılmakta ve dönemin siyasal-toplumsal çözümlerine katkı sunmaktadır.

Silahçı Tahsin'in Ölümü ve Sonrası

Hasan Tahsin'in ölümüne ilişkin bilgiler oldukça çarpıcı ve dikkat çekicidir. 1918 yılında İstanbul'a döndükten sonra *Teşkilat-ı Mahsusa* tarafından kendisine ulaşıldığı ve görüşmeye çağrıldığı, görüşmenin ertesi günü ise Edirnekapı Mezarlığı'nda bir çuval içinde ölü bulunduğu ileri sürülmektedir (Güçlü, 2022, s. 10). Yanı sıra 1916'da iple boğulduktan sonra çuvala konarak Edirnekapı'da bir hendeğe bırakıldığına dair bilgiler de mevcuttur. Cinayeti kimin ve neden işlediği net olmasa da İttihat ve Terakki'nin emriyle öldürüldüğü söylenmektedir. Partinin *Silah*'ı kapatmaya zorlamasından sonra Hasan Tahsin'in eski yol arkadaşlarının aleyhinde konuşması ve İttihatçıların sırlarını ifşa etmesinden korkulması bu cinayetin gerekçesi olarak gösterilmektedir. Cinayetin öncesinde toplantıya davet edilen Hasan Tahsin'e uyuşturucu içeren kahve içirilerek sonrasında “*Çerkes Eşref*” (*Eşref Sencer Kuşçubaşı*) isimli kiralık katile boğdurtulduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Cinayetin Enver Paşa'nın emriyle *Teşkilat-ı Mahsusa*'ya işletildiğini belirten kaynakların yanında zaten *Teşkilat-ı Mahsusa*'dan olan Hasan Tahsin'in 1913'ün sonunda ya da 1914'te gönderildiği Bulgaristan'daki görevini bırakarak Sofya'dan izinsiz İstanbul'a dönmesinin bu cinayete sebep olduğunu söyleyen kaynaklar da vardır (Çavdar, 2019, s. 82;

Kabacalı, 1993, s. 176). Yeğenin'in aktardığı bilgilere göre ise o sırada müstafi yüzbaşı olan Hasan Tahsin'in bakanlık beklerken Birinci Dünya Savaşı'nda silah altına alınması, onun İttihatçılarla arasının bozulmasına yol açmıştır. Bu süreçte kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılan Hasan Tahsin, Osmanlı Hükümeti ile Bulgar Hükümeti arasında yapılan anlaşmayla Batı Trakya'da Türklerle Bulgarlardan oluşturulacak silahlı bir direniş teşkilatının kurulma sürecinde ayrıntıları öğrenmesi için Sofya'ya gönderilmiştir. Bir ay kaldığı Sofya'da Bulgarların kendisini oyalaması üzerine Teşkilat-ı Mahsusa Nizamnamesine göre emir almadan vazifesinden ve vazife yerinden ayrılmaması gerektiği halde İstanbul'a dönen Tahsin Bey, İttihat ve Terakki'nin genel merkezi ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın karargahı olan Kırmızı Konağa² giderek Süleyman Askeri Bey'le durumu görüşmüştür. Bu görüşmeden iki gün sonra ise Hasan Tahsin Teşkilat-ı Mahsusa tarafından çağırılmıştır (Baydar, 30.07.1967, s. 4). "Ahmet Hulusi" takma adıyla Ahmet Bedevi Kuran, 17 Temmuz 1926'da Hasan Tahsin'in akıbetini şu şekilde anlatmıştır:

"...Bunlar bir gün Silahçı Tahsin'i de öldürdüler. Silahçı Tahsin bir İttihatçı idi. Gerçi hayatında bir çok serbaz hareketler, garip maceralar, lüzumsuz ataklıklar var idiye de öte taraftan hem Merkez-i Umumiyyeden, hem Dahiliye Nezareti tahsisatından ikdar, adam akıllı terfiye ve ikdar olunuyordu. Hatta onu siyasi kombinezonlara, entrikalara da teşrik ettiler. Vazife verdiler. Teşkilat-ı Mahsusa, Bulgarların Makedonya Komitesiyle teşrik-i mesai ettiği zaman irtibat memuru olarak ortada Silahçı Tahsin vardı ve kendisine faal bir rol tevdi edilmişti. Bulgar Komitesi Tahsin'den şikayet etti. Hıyanet isnad etti. Tahsin herhangi bir şekil ve suretle vazifeden uzaklaştırılabılırdi. Fakat öyle yapmadılar. Bulgarlara bir komitecilik eseri, faaliyeti göstermek istediler. Hem nazarlarında Tahsin kimdi? Varsın gebersin. Sayı ile vermedilerdi. Zaten memleketi de onlara arşınla ve milleti sayı ile vermemişlerdi ki. Tahsin'i boğdular. Nasıl boğdular? O zaman Teşkilat-ı Mahsusa mahremdi ve Kapalı Fırın civarındaki Acı Hamam tarafında bir binada idi. Reisi Basra ricatinde intihar eden o havalı vali ve kumandanı Erkan-ı Harp Kaymakamı merhum Süleyman Askeri Bey'di. Kuvve-i İcraiye amirlerinden en birincisi Kuşçubaşı zade Çerkes Eşref'ti. Yüzelliliklerdendir. Bir gün aynı gecenin muayyen bir saati için Tahsin'i Teşkilat-ı Mahsusa'ya davet ettiler. Tahsin tabii işin içindeki bir adam sıfatıyla hiç bir şeyden şüphelenemezdi. Bahuş reis çağırıyordu ve mesele gayet mahrem olduğu için Tahsin gizlice gitti. Merdivenden çıkınca sağa gelen küçük odada bir masa başına geçirdiler. Arkası kapiya müteveccihdi. Karşısında Süleyman Askeri Bey vardı ve Makedonya

2 Bu bina 1924-2005 arasında Cumhuriyet gazetesinin binası olarak kullanılmıştır.

işleri hakkında yeni planlar mevzuubahis oldu. Kahve ismarladılar Tahsin sade kahve istedi. Planın tatbiki başladı. Sade kahve geldi. Kahvenin içinde esrar veya başka bir madde vardı. Tahsin beş dakika sonra kuvvetsiz, dermansız, uyuyacak hale geldi. O esnada ahlak yüzü egzamal, uzun boylu, kuvvetli adaleli birisi içeri girdi. Bu, Çerkes Eşref'ti. Elinde ince, kuvvetli, İngiliz ipinden bir ilmik vardı. Tahsin'in başından aşırıp boğazına taktı. Askeri Bey ve bir arkadaşı dışarıya çıktılar. İlmik çekildi. Tahsin Bey can havliyle kımıldamak, çifte tabancasına davranmak istedi. Fakat Eşref sol dizini Tahsin'in sırtına basıp göğsünü masanın kenarına dayamıştı. Bu kuvvetin altında, esasen ilaçla dermansız kalan Tahsin kıpırdıyamadı. Eşref, muttarit kol hareketleriyle ilmiği çekt, çekt ve Tahsin ahirete kavuştu. Sonra onu şayanı hayret bir maharetle bağladılar, bir çuvala koydular. Eşref'in tedarik ettiği güzel, lastik tekerlekli bir faytona attılar ve Edirnekapı haricindeki mezarlığa bıraktılar. Meseleden Polis Müdürü Umumisi merhum Bedri Bey'in bile³ haberi yoktu. Böyle şeyler bazı daha mahremlerden bile saklanıyordu. Bedri Bey bulunan meçhul cesedin hüviyetini meydana çıkarmak için hararetle çalışmaya başladı. Ona kendisince meçhul olmayan birisi telefon etti: "Adam sende, bırak uğraşma, her gün bulunması muhtemel olan alelade bir cesed olmalı". Bedri Bey kurnaz geçinirdi. Fakat hiç değildi. Bunu bir kinaye sandı. Beceriksizliğiyle istihza edildiğine zahib oldu. Bir kat daha çalıştı ve terzinin kumaşından cesedin Tahsin'e ait olduğunu sevinçle meydana çıkardı. Bedri Bey'in bu gayretkeşleri kendisini az kaldı başka bir bahane ile mevkiinden edecekti. Fakat bir kaç masum kadın ve kızın aylarca hapishanelerde sürünmesiyle iş kapandı ve silahçı Tahsin vakası ancak on üç sene sonra hakikatıyla meydana çıkıyor..." (Ahmet Hulusi, 17.07.1926, s. 3).

Boğdurularak öldürülen Silahçı Tahsin'in cinayetinde Kuşçubaşı Eşref'in emir verdiğini söyleyen kaynaklar da bulunmaktadır (Akyüz Sizgen, 2017, s. 206). Gerekçenin, onun Balkanlardaki gizli faaliyetlerden izinsiz şekilde çekilmesi olduğu iddia edilmektedir. Mustafa Kemal (Atatürk) Bey de, Karlsbad hatıralarında onun ölümünden "*müessif bir vaka*" olarak bahsetmiştir. Dönemin önemli tanıklarından Mustafa Kemal Bey, 1913'te Hasan Tahsin'in kendisiyle görüşmek için Sofya Sefarethanesine geldiğini ve İstanbul'a dönebilmek için para istediğini, dönmesinin Teşkilat-ı Mahsusa'nın nizamnamesine göre doğru olmadığını anlatarak ikna etmeye çalıştığını, Tahsin Bey'in İstanbul'a dönmek için gerekli parayı Sobranya Mebusu İsmail Hakkı Bey'den aldığını ve gitmeden önce Talat Paşa'yla konuştuğunu hatıratında ayrıntılı olarak anlatmıştır. Silah dergisi vasıtasıyla buradaki halka tesir etmesi için gönderildiğini zanneden ama eşkıyalık etmesi gerektiğini anlayınca İstanbul'a dönmeye karar veren Hasan

3 Bedri Bey İttihatçı olduğu için bu şekilde ifade edildiği düşünülmelidir.

Tahsin'i ikna edemeyen Mustafa Kemal Bey, gitmesi halinde idam edileceğinin farkında olduğunu da kaleme almıştır. Hasan Tahsin'in cesedinin bir çuval içinde bulunduğu haberini gazetelerde okuyunca üzüldüğünü de ifade etmiştir (İnan, 1991, s. 47-49).

Hasan Tahsin'in öldürülmesiyle İttihat Terakki arasındaki bağlantıyı ise yeğeni Nedim Eremsoy şu şekilde anlatmıştır:

"Hasan Tahsin Selanik'te iken İttihatçıların fedailerinden ve Selanik Merkez-i Umumisindendi. Balkan Harbinde Selanik işgal edilince kaçarak İstanbul'a geldi. O zaman memleketi idare eden beyin, Merkez-i Umumi idi. Bu, İttihat ve Terakki'yi yöneten bir nevi gizli cemiyetti. İttihatçılar ilkin kendileri başa geçmediler; kendilerine eğilimli insanları kullandılar. Fiilen iktidara geçiş, Balkan Harbi'ni müteakip o zamanki Genelkurmay Başkanı Nazım Paşa'nın ve daha birkaç kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan Bab-ı Âli Baskınından sonradır. Bu fiilen iktidara geçişten sonra İttihatçılar arasında muhalif bir hizip teşekkül etti. İşte Silahçı Tahsin Selanik'ten gelince İttihat Terakki'nin bu muhalif hizbine katıldı. Çok cesur, atak bir insandı. Gazetesini tekrar İstanbul'da çıkarmak istedi, bırakmadılar. Hakk-ı sükut olarak Merkez-i Umumi'den her ay 25 altın alırdı. Kendisine başka bir vazife vermemişlerdi. Fakat muhalif hizbin elemanları da iktidardan sandalye istiyorlardı. Sandalye elde edemeyince büsbütün muhalife geçtiler." (Baydar, 29.07.1967, s. 4).

Silahçı Tahsin'in ölümü, Osmanlı basın tarihinde yalnızca bir gazetesinin hayatının son bulması değil, aynı zamanda dönemin iç siyasi çatışmalarının ve istihbarat oyunlarının da bir yansımasıdır. Onun ani ve tartışmalı ölümü, *Teşkilat-ı Mahsusa* ile olan ilişkisi, İttihat ve Terakki içindeki hizipleşmeler, ve sonrasında adına düzenlenen mezar taşı gibi unsurlarla birlikte çok katmanlı bir olay örgüsüne sahiptir. Silahçı Tahsin'in hayatını kaybettiği tarih genellikle 1914-1918 aralığında değerlendirilir. Ancak kesin ölüm tarihi ve yeri üzerinde farklı iddialar bulunmaktadır. Dönemin tanıklarından bazıları onun Talimhane civarında halk tarafından cesedi bulunmuş bir şekilde sabaha karşı sokağa bırakıldığını belirtmektedir. Diğer bazı kaynaklar ise cesedinin Edirnekapı Mezarlığı'na gizlice götürüldüğünü ve kimliğinin terzisine ait ceket etiketi üzerinden teşhis edildiğini aktarmaktadır. Hasan Tahsin'in ölümünde en çok adı geçen kurum *Teşkilat-ı Mahsusa*'dır. Özellikle Kuşçubaşı Eşref ve Süleyman Askerî gibi isimlerin onun infaz kararında doğrudan rol aldıkları ifade edilmektedir. Bazı kaynaklara göre Hasan Tahsin, Balkan görevini yerine getirmemesi ve teşkilata muhalfe etmesi nedeniyle bir "güvenlik riski" olarak görülmüş ve bu nedenle

Teşkilat merkezinde kahvesine uyuşturucu katılarak bayıltılmış, ardından da iple boğularak öldürülmüştür. Tahsin'in ölüm sebebi olarak, sadece siyasi sadakatsizlik değil, aynı zamanda iç teşkilat hesaplaşmaları da öne sürülmektedir. İttihat ve Terakki içinde özellikle 1913 Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra artan iç tasfiyeler, Tahsin gibi bağımsız ve kıskırtıcı kimliğe sahip gazetecilerin tehdit olarak görülmesine yol açmıştır. Onun infazı bu bağlamda bir "iç temizlik" hamlesi olarak değerlendirilebilir.

Hasan Tahsin'in Bab-ı Âli Baskını sonrasında İttihatçıların yanından uzaklaşması, yaşamını yitirmesinde önemli bir etken olmuştur (Çavdar, 2019, s. 82). Ancak Bab-ı Âli baskınıyla ilgili Yahya Kemal Beyatlı'nın şu ifadeleri Hasan Tahsin'in bu hareket karşısındaki tutumunun çok da negatif olmadığını göstermektedir:

"...Birdenbire Meclis-i Has kapıları açıldı, içeriden siyah bir bulut gibi bir insan kalabalığı koptu, sahanlığı doldurdu. Ortalarında, elinde bir kağıt tutan Enver görüldü; etrafındakiler kanatlarını açmış kuşlar gibi Enver'i muhafaza ediyorlar ve aynı zamanda kalabalığa ve askere karşı "Edirne! Edirne!" sayhalarıyla bağırıyorlardı. Sahanlık üzerinde en ziyade Silahçı Tahsin ve fedai Gümülcineli Eyüp göze çarpıyorlardı; bunlar boyunlarındaki şallarını sallıyorlardı... (Ertesi gün) köprü üzerinde Ömer Naci görüldü. Sağında Silahçı Tahsin, solunda fedai Eyüp'le bir ihtilal devriyesi gibi geziniyordu..." (Tevetoğlu, 1973, s. 174-176).

Baskının ardından takındığı tavırların ötesinde Talat Paşa'nın hareketin öncesinde dile getirdiği planda da kendisine yer verilmiştir: "...Mahmut Şevket Paşa'yla konuşulduktan sonra baskın sonuna kadar paşa evinden çıkmamalıdır. Evinde tertibat alınsın. Mülazım Tahsin Bey, Mahmut Şevket Paşa'yı baskın sonuna kadar mahfuz tutacaktır velakin kırmayacaktır. Bir şey derse 'sizin emniyetiniz' diyecektir..." (Sorgun, 2018, s. 240).

Silahçı Tahsin'in mezarı da oldukça tartışmalıdır. Kesin bilgi olmakla birlikte, gizlice defnedildiği ve hakkında resmi bir belge bulunmadığı ifade edilmektedir. Bazı kaynaklar cesedinin Üsküdar Bülbülderesi Mezarlığı'na bırakıldığını ve adına Latin harfli bir taş dikildiğini, bu taşta ise "Gazeteci Osman Nevres (Hasan Tahsin Receb)" ibaresinin yer aldığını belirtmektedir. Ancak bu mezarın gerçekliği de tartışma konusudur. Çünkü Osman Nevres ile Silahçı Tahsin'in aynı kişi olmadıkları bilimsel makalelerde açıkça gösterilmiştir⁴ (Şahin, 2019, s. 69). Hasan Tahsin'in ölümün-

4 Osman Nevres, İzmir'in işgali sırasında direnişin simge ismi hâline gelen cesur bir gazetecidir. Kimi kaynaklarda işgal günü ilk kurşunu atan kişi olarak anılsa da, bu konuda tarihçiler arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak tartışmasız olan, onun hem kalemiyle hem de eylemiyle işgale

den sonra onun isminin ve gazetecilik kimliğinin, başka bir şahsiyete, yani Osman Nevres'e verilmesi bugüne değin süren polemikleri doğurmuştur. Öte yandan bu kimlik naklinin, Teşkilat-ı Mahsusa'nın iç operasyonlarındaki uygulamalarından biri olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Silahçı Tahsin'in ölümü sadece fiziksel bir yok oluş değil, bir kimliğin yeniden inşası anlamına da gelir. Osman Nevres, "*Hasan Tahsin*" kimliğiyle 1919'da İzmir'de şehit olduğunda, bu ad iki farklı şahsiyetin üzerine inşa edilmiş sembolik bir figüre dönüşmüştür (Şahin, 2019, 62). Silahçı Tahsin'in ardından, onun çıkardığı *Silah* gazetesi de kapatılmış; onun ismini taşıyan bir başka gazeteci sahneye çıkmıştır. Bu durum, gazeteciliğin bir kişilikten çok, bir ideolojik kimlik olarak dönüştürülmesinin örneğidir. Hasan Tahsin'in ölümü, dönemin basın-siyaset-örgüt üçgeninin ne denli keskin ve acımasız olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Silahçı Tahsin'in ölümü, modern Türk basın tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bugün dahi onun mezarı tam olarak bilinmemekte, kimliği ise hâlâ Osman Nevres ile karıştırılmaktadır. Tüm bu karmaşa, Osmanlı'nın son dönemindeki karmaşık siyasi ortamın ve basın özgürlüğü kavramının ne denli kırılğan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Silahçı Tahsin, İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınının yalnızca sıra dışı bir figürü değil, aynı zamanda siyasi kutuplaşmaların ve ideolojik mücadelelerin sahnesi haline gelen çağın güçlü bir temsilcisidir. Onun gazetecilik kariyeri, dönemin klasik haber verme anlayışının ötesinde, basının bir mücadele alanı olarak nasıl dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Silah gazetesi aracılığıyla yürüttüğü yayıncılık faaliyeti, halkı ideolojik çizgide yönlendirmeye çalışan ajitatif bir tutumu barındırması açısından, dönemin en dikkat çekici örneklerinden biri olarak öne çıkar. Hasan Tahsin, Harbiye kökenli bir subay olmasının da etkisiyle, kalemini adeta bir silaha dönüştürerek gazetecilik yapmış, dönemin halk ve yöneticileri üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Gazetesindeki üslup, sert, doğrudan ve hedef gösterici nitelikte olup, okuyucular üzerinde güçlü duygusal tepkiler uyandırmıştır. Yazılarında siyasi karşıtlarını açıkça hedef alması, dönemin basın diline yeni bir tarz kazandırmış, polemik ve teşhirin gazeteciliğe

karşı duruş sergileyerek toplumda güçlü bir yer edinmiş olmasıdır. Osman Nevres'in sembolleşen tavrı, sadece bir bireyin tepkisi değil, aynı zamanda işgale karşı sessizliğe bürünen kalabalıkların sesi olmuştur. Bkz. (Türkmen, 2001, s. 127)

nasıl dahil edilebileceğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle Tahsin, hem meslektaşları hem de okurları tarafından “*fikir fedaisi*” veya “*militan gazeteci*” gibi tanımlamalarla anılmıştır.

Tahsin’in gazeteciliği, yalnızca siyasi alanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel üretime de katkı sağlamıştır. Özellikle “*Girid*” adlı tiyatro eseri, hem edebi bir metin olarak hem de siyasal söylem aracı olarak dönemin gazetecilik faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bununla birlikte *Silah* gazetesi üzerinden yaptığı yayınlar, hem halkın milli bilincinin pekiştirilmesine hem de Osmanlı kamuoyunun belirli yönlerde şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Silahçı Tahsin’in ölüm süreci ise, onun gazeteciliğinin siyasi etkisini ve yarattığı tehdit algısını açıkça ortaya koyar. Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkileri, İttihat ve Terakki içindeki hizipleşmeler, kimlik devri söylentileri ve mezar tartışmaları gibi unsurlar, onun ölümünün sıradan bir vaka değil, siyasi bir tasfiye olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Bu karmaşık süreç, Osmanlı’da gazeteciliğin ne denli tehlikeli görülen bir meslek olduğunu da bir kez daha göstermektedir.

Günümüz tarih yazımında Silahçı Tahsin’in yeri, uzun süre boyunca işgale karşı ilk kurşunu attığı iddia edilen Osman Nevres ile karıştırılması nedeniyle gölgede kalmış; ancak son dönem akademik araştırmalar, onun gerçek kimliğini ve etkisini daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmalar sayesinde Tahsin, İkinci Meşrutiyet dönemi basınının ajitatif ve siyasi söylem üretiminde oynadığı rol açısından yeniden değerlendirilmektedir. Bu durum, tarih yazımında kimlik, kaynak ve kurgu ilişkilerinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Silahçı Tahsin, yalnızca bir gazeteci değil; siyasi bir figür, kültürel bir üretici ve dönemin ruhunu yansıtan güçlü bir şahsiyettir. Onun yaşamı ve mücadelesi, Osmanlı basınının ideolojik kimlik inşa süreçlerinde oynadığı rolü anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Gazetecilik anlayışı, çağdaş basın özgürlüğü ve etik tartışmaları açısından da değerlendirilmeye değer bir miras bırakmıştır. Bu bağlamda, Silahçı Tahsin’in hayatı ve gazeteciliği, hem döneminin hem de bugününümüzün politik-medya ilişkilerine ışık tutmaktadır.

Kaynakça

Ahmet Hulusi (17.07.1926). “Gazi’ye Karşı Suikast Etrafında Mülahazalar”. *Cumhuriyet*, 3 AKYÜZ Sızgen, B. (2017). Silahçı Tahsin’in *Girid* Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 201–227.

- Ayaz, H. (2014). *II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü).
- BAYDAR, M. (29.07.1967). “Savaş Taraftarı Bir Yazar”. *Cumhuriyet*, 4.
- BAYDAR, M. (30.07.1967). “Kaderini Mizacı Hazırlamıştı”. *Cumhuriyet*, 4
- BAYKIZ, H. (2021). *Silah Dergisi ve Gazetesi: 1–593 Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler* (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi).
Cumhuriyet gazetesi.
- ÇAVDAR, N. (2019). Jön Türkler’den İttihat ve Terakki’ye Osmanlı Basını. *Milli Mecmua*, 9, 75-83.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA). 541/44141.208986.30 (17 Aralık 1935).
- GÜÇLÜ, M. (2022). Mondros Mütarekesi Döneminde Sermuharrir Olduğu Gazetelere Göre Hasan Tahsin Receb ve İttihatçılara Bakışı. *Tarih ve Günce*, 11(1), 3–87.
- İNAN, A. (1991). *M. Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KABACALI, A. (1993). *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KADRİ, H. K. (2000). *Siyasi Hatıralar* (Haz. İsmail Kara). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ODABAŞI, İ. A. (2015), II. Meşrutiyet Manastırında Ajiatif Siyasi Basın, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi (17-22 Kasım 2011) Haz. Orhan Neçare, s. 282-312.
- ÖZCAN, R. (2023). Ajiatif Gazetecilik ve Kamuoyu Oluşumu: Osmanlı Örneği. *Yeni Tarihsel İncelemeler*, 5 (1), 68–77. Renda, M. A. (2018). *Hatırat* (Yay. Haz. Aytaç Demirci & Sabri Sayarı). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Silah gazetesi
- SORGUN, T. (2018). *Devlet Kavgası “İttihat ve Terakki”*, Ankara: Kaynak Yayınları.
- ŞAHİN, E. (2019). *İlk Defa Yayınlanan Belgelerle Hasan Tahsin Gerçeği*. İstanbul: Ke-tebe Yayınları.
- TEVETOĞLU, F. (1973). *Ömer Naci*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TOPUZ, H. (2003). *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TOPUZ, H. (2007). *Türk Basın Tarihi: II. Mahmut’tan Holdinglere*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TOPUZ, H. (2003). *Özgürlüğe Kurşun: Gazetecilik Tarihinde Suikastlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TÜRKMEN, Z. (2001). İzmir’ in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, s.126-127
- VURAL, M. K. (2019). Belgelerin Gözünden Hasan Tahsin ve “İlk Kurşun” Meselesine Yeniden Bakmak. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 100, 95–114.
- YALMAN, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 1 (1888-1918), İstanbul: Yenilik Basımevi.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Aşçılık ve Aşçılık Eğitimi

Sevgi Sude Çetinkaya* • Şafak Ünüvar**

ÖZET

Günümüzde gastronomi kavramının bu denli ön planda olması ve Türk Mutfağının dünya mutfakları içerisinde önemli bir yerde olmasının temeli Cumhuriyet dönemindeki aşçılara dayanmaktadır. Osmanlıdan geriye kalan usta-çırak düzeni ile aşçılık eğitimi, Cumhuriyetin erken döneminde bu mesleğin yapılamamasına ve Türk Mutfağının unutulma tehlikesiyle yüz yüze gelmesine neden olmuştur. Türk Gastronomisi adına bu denli önemli bir konunun düzenli bir çalışma altında derlenmediği görülmüş ve alan yazına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmada Cumhuriyet döneminde yaşanan mesleki sıkıntıların temeli olan, Osmanlı dönemindeki aşçılık anlayışından bahsedilmiş, Erken Cumhuriyet döneminde yaşanan mesleki sıkıntılar ve aşçılık eğitiminin gelişmesi adına verilen uğraştan bahsedilmiş, aşçılık tarihinde önemli bir yeri olan ancak daha önce hiçbir çalışmada yer almamış Ahçılar Kahvesinden söz edilmiş, ülkede aşçılık eğitimi adına dönüm noktası olan Ankara Otelcilik Lisesinden ve son olarak günümüzde birçok aşçının halen örnek aldığı duayen aşçılardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi Tarihi, Aşçılık Tarihi, Aşçılık Eğitimi, Osmanlı Mutfağı, Cumhuriyet Dönemi Türk Mutfağı.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları ABD, 234273001007@ogr.selcuk.edu.tr, ORCID: 0009-0004-1521-5888.

** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, safakunvar@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9177-8704.

ABSTRACT

The reason why the concept of gastronomy is so prominent today and why Turkish Cuisine has an important place among world cuisines dates back to the cooks of the republican period. The master-apprentice order and culinary education that remained from the Ottoman Empire caused this profession to not be practiced in the early period of the republic and Turkish Cuisine faced the danger of being forgotten. It has been seen that such an important subject for Turkish Gastronomy has not been compiled under a regular study and it is aimed to contribute to the literature. In the study, the concept of cooking in the Ottoman Period, which was the basis of the professional problems experienced during the republican period, was mentioned, the professional problems experienced in the early republican period and the efforts made for the development of culinary education were mentioned, the cooks' cafe, which has an important place in the history of cookery but has not been included in any study before, was mentioned. Ankara Hotel Management High School, which is a turning point for culinary education in the country, and finally the doyen cooks whom many cooks still take as an example today were mentioned.

Key Words: History of Gastronomy, History of Cooking, Culinary Education, Ottoman Cuisine, Cuisine of the Republican Era.

Giriş

Aşçı kavramı yemek pişiren kişi/meslek olarak basitçe adlandırılabilir. Dünyanın öne çıkan mutfak kültürlerine sahip olan diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de bu mesleği icra edenler sadece yemek pişiren kişiler olarak değil, aynı zamanda zor eğitimlerden ve süreçlerden geçmiş, yaptığı yemeği bir sanat eserine çeviren zanaatkârlar olarak görülmektedirler.¹ Gastronominin temelinde yatan aşçılık, günümüz şeflerinin yapıtaşını oluşturmaktadır. Bu nedenle aşçılık mesleğinin tarihi boyutunun ortaya konulması ve dolayısıyla öneminin üzerinde durulması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Hazırlanan çalışmanın diğer çalışmalardan farklı noktası, aşçılık mesleği ile ilgili temel sorunların ve nedenlerinin ele alınması ve bu konuda ele alınmamış kavramlara değinilerek yeni araştırmalara kaynaklık edecek olmasıdır. Çalışma için ilgili yazının literatür taraması yapılmış ve erişilemediği taktirde ilgili web sitelerinden faydalanılmış, süreli yayın taraması

1 Tütüncü, Ö. (2019). Lisans Eğitiminde Mutfak Zanaatları ve Gastronomi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(1) 93-97.

yapılarak dönemin gazetelerinde konu ile ilgili yazılan haberlerden ve makalelerden faydalanılmıştır. Türkiye Turizmi adına oldukça önemli bir kaynak olan Türkiye Turizm Ansiklopedisi'nin maddeleri de çalışma için oldukça önemli bir kaynak olmuştur.

1. Osmanlı'da Mutfak Kültürü

Saray mutfaklarında 18. Yüzyıla kadar Rumeli'den gelen devşirmelerin aşçılık yaptığı görülmektedir. Devamında Yeniçeri Ocağını destekledikleri için 1826 yılında görevleri sonlandırılan Nevşehirli aşçılar, yerini Bolu'dan gelen aşçılara bırakmıştır.² Aşçılar, sarayda en kıymet verilen ve sayıca çoğunluk oluşturan çalışanlar olmuştur. Yıldız Sarayı'na ait maaş defterinde belirtildiği üzere 1882 yılında mutfakta 907 kişi çalışmaktaydı. Sarayda mutfaklar yapılan yemek türüne ve yemeğin kime yapıldığına göre ayrılmıştır. Sarayda yaşayanlar için yemek Harem Mutfağından çıkarken, padişah için yapılan yemekler Has Mutfakta pişirilmekteydi.³

Mutfakta çalışanlar başlıca aşçılar, kalfalar, neferlerden oluşmaktaydı. Aşçılar ustalaştıkları yemeklere göre hamurcu, hoşafçı, ekmekçi, pişirici, helvacı, pilavcı gibi kendi içlerinde ayrılırlardı. Mutfağın kıdemlileri diyebileceğimiz yardımcı aşçıbaşı, balıkçı başı gibi çalışanlarsa yalnızca Has Mutfakta çalışlardı. Mutfaktaki en üst kademe olan aşçıbaşı da yine sadece sultanın mutfağı için çalışırdı. Aşçıbaşı yemeklerin lezzetini, mutfağın temizliğini kontrol altında tutar, yetişmek üzere mutfağa alınacak olan yamakları seçerdi. Aşçıbaşının saray içinde ne kadar önemli olduğunu, cami yaptırabilecek kadar maaş ve bahşiş aldığını belirterek gösterebiliriz. Öyle ki, 19. Yüzyılda Sultanın Batı Avrupa Mutfağına merak salmasıyla birlikte saray mutfağından aşçılar Viyana'ya mutfak eğitimi almaları için gönderilmişlerdir. 1864 yılında Fransa'dan aşçılar getirtildiği ve II. Abdülhamid'in yemeklerini yapması için iki Fransız aşçıyı mutfağında çalıştırdığı bilinmektedir.⁴

Konak mutfaklarında çalışmaya başlayan yamaklar için emeğinin karşılığı, işi öğrenmekti. Daha çırak olarak bile görülmeyen yamaklar bu seviyeye gelebilmek için konak mutfağında herhangi bir ücret almadan çalışırdı.

2 Samancı, Ö. (2008). *İmparatorluğun son döneminde İstanbul ve Osmanlı saray mutfak kültürü*. İçinde A. Bilgin (Ed.), *Türk mutfağı* (s. 199-219). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

3 Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019), *Osmanlı Döneminde Aşçılar*, [Erişim: 13.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/osmanli-doneminde-ascilar>]

4 Samancı, Ö. (2008). *İmparatorluğun son döneminde İstanbul ve Osmanlı saray mutfak kültürü*. İçinde A. Bilgin (Ed.), *Türk mutfağı* (s. 199-219). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Eğer ustanın çırağı olabilecek konuma geldiye koyu mavi renk bir gömlek giydirilir ve konakta ustasının yanında 3-4 yıl kadar çalışmaya devam ederdi. Bu süre sonunda artık kalfa olduğunu simgeleyen mor renkte bir gömlek giydirilir ve istediği ustanın yanında çalışmayı seçebilme hakkı tanınırdı. Kalfalar için son adım her yıl aşçı esnaflarının düzenlediği kır gezisinde kendisini göstermekti. Düzenlenen bu gezide kalfalar yemekler pişirir ve diğer ustalarca değerlendirilirdi. Yemekler beğenildiği takdirde ustalar tarafından ipeklî gömlek giydirilir ve diğer ustalar tarafından da artık usta olarak kabul görürdü.

Ustaların belirli yemekler üzerinde durarak bilgi ve kabiliyetini vermesi ve bu ustalığın namının duyulması, ister saray mutfağı, ister konak mutfağı, ister orta halli bir ailenin mutfağı olsun yapılan yemeklerin lezzet, koku, görünüş, tabaktaki zenginliği noktasında her kesimin kırmızı çizgilerinin olması ve söz konusu yemek ise işi ustasına bırakmanın doğru olduğu görüşü aşçılık mesleğinin Osmanlı'da statüsü yüksek bir meslek haline gelmesini sağlamıştır. Fakat günümüzde de kültürel olarak zayıflamaya yol açtığı yönünde eleştiriler alan bir durum olan yabancı ülkelere mutfak kültürlerinin popülerleşmesi geçmişte de aynı tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Yurt dışından getirilen aşçıların çalıştırılması ve özellikle Fransız Mutfağına ait yemeklerin sofralarda yer almaya başlaması bir süre sonra yalnızca saray mutfaklarında değil, konak mutfaklarında da görülmeye başlamıştır. Bu durum yalnızca o zamanki ustaların tepkisini çekmekle kalmayıp, sonraki yıllarda da hem esnafın hem de halkın eleştirdiği bir nokta olacaktı. Ancak mutfak kültürümüzün sürekliliğine olumsuz etki eden başka nedenler de vardı. Tabiri caizse daha önce de birer aşçı okulu olarak nitelendirdiğimiz konak mutfaklarında ustaların çıraklarını yetiştirirken koyduğu bir takım kurallar, ilerleyen zaman içinde bazı sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. Ustalar, uzmanlaştığı yemekler ile ilgili püf noktaları ve önemli detayları çıraklarına aktarmaz ve bunun ustaya ait meslek sırrı olduğu kabul edilirdi. Fakat sıkıntıların asıl nedeni, hem ustaların hem de çırakların yemekleri reçete haline getirmesinin ve defter tutmasının yasaklanmasıdır. Yemeklerin yapımında kullanılan ürünlerin nitelikleri, gramajları, püf noktaları, pişirme şekillerinin kayıt altına alınmaması geçmişte yapılan bir çok yemeğin ya eksik olarak günümüze gelmesine ya da kaybolmasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın son döneminde ekonomik olarak çöküşe geçmesiyle birlikte orta halli ailelerin mutfaklarında yemekler evin hanımı veya gelini

tarafından yapılmaya başlanmış ve aşçıların işine son verilmiştir. Konaklarda ise çalışan aşçıların azaltılmasına gidilmiş ve ustalar artık çırak eğitemez olmuştur. Bu da yeni ustaların yetişememesine yol açmıştır. Aşçıların itibarı ortadan kaybolmaya başlamış; sünnet, düğün, mevlitlerde veya orta halli ailelerin mutfaklarında günübirlik olarak çalışmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra imarethanelerde ve esnaf lokantası diyebileceğimiz aşçı dükkanlarında çalışmışlardır. Alkollü içkilerin satıldığı meyhane ve lokantalarda ise yalnızca gayrimüslim aşçılar çalışabilmiştir. Yeni ustaların yetişmemesi, ustaların sınırlı imkanlarla yemek yapmaları ve mutfakta kendilerini geliştirecek alanları olmaması, ustaların yaşlarının ilerlemesi veya vefat etmeleri gibi nedenler hem bu mesleğin hem de mutfak kültürünün zedelenmesine neden olmuştur. Yeni aşçıların yetiştirilebilmesi adına 20. Yüzyılın başında bir aşçılık okulu açılması planlansa da bu plan eyleme dökülemediğiştir.⁵

2. Cumhuriyet Döneminde Aşçılık ve Aşçılık Eğitimi

Osmanlı'da mutfak kültürü ve aşçılar ile ilgili ortaya çıkan problemlerin yalnızca o dönemi etkilemediği, önceki bölümde belirtilmişti. Özellikle bu problemlerin devletin son zamanlarını yaşarken ortaya çıkması, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde lokantalar bir yana devlet dairelerinde dahi çalışacak aşçıların bulunamamasına neden olmuştur. Bu dönemde basılmış pek çok gazetede, bu konu hakkında eleştirilerin yer bulduğu yazılar yayınlanmıştır. Lokantacı esnaflar ve bu esnafların dâhil olduğu cemiyetlerin yetkili isimleri aşçılık ve aşçılık okulunun açılması konusunda çalışmalar yapmış, gazetelere açıklama yapmış ve büyük şehirlerde belediye meclislerinde bu konu üstüne tartışılmıştır.

Osmanlı'da mutfak kültürü ve aşçılar ile ilgili ortaya çıkan problemler, yalnızca o dönemi etkilememiş, özellikle bu problemlerin devletin son zamanlarını yaşarken ortaya çıkması, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde lokantalar bir yana devlet dairelerinde dahi çalışacak aşçıların bulunamamasına neden olmuştur. Bu dönemde basılmış pek çok gazetede bu konu hakkında eleştirilerin yer bulduğu yazılar yayınlanmıştır. Lokantacı esnaflar ve bu esnafların dâhil olduğu cemiyetlerin yetkili isimleri aşçılık ve aşçılık okulunun açılması konusunda çalışmalar yapmış, gazetelere

5 Hatipoğlu, A., & Batman, O. (2014). Osmanlı Saray Mutfağı'na Ait Gastronomik Unsurların Günümüz Türk Mutfağı ile Kıyaslanması, *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 62-74.

açıklamalarda bulunmuş ve büyük şehirlerde belediye meclislerinde bu konu üstüne tartışılmıştır.⁶

Aşçılık mesleğinin tarihinde özellikle 1930-1950 döneminde “Ahçılık Buhranı” olarak adlandırılabilir bu dönemi anlatan en iyi belgeler gazeteler olmuştur. Gazetelerde yapılan haberlere değinmek bu konunun önemini kavranmasında yardımcı olacaktır. 2 Ağustos 1929 tarihli Akşam gazetesinin ilk sayfasında Amiral Hikmet Paşa'nın geleneksel Türk yemeklerini yapacak aşçı bulunamadığından mütevellit bir aşçı mektebinin açılması gerektiği hususunu belediye meclisine taşıyarak tartışma konusu etmesi hakkında haber yapılmıştır.⁷ İlerleyen yıllarda, örneğin 1931'de art arda aynı gazetede iki ay Türk Mutfağındaki gidişatin iyi durumda olmadığı ve aşçı yokluğu üzerine eleştiri yazıları yazılmıştır. “*Bu gidişle Avrupa'dan ahçı mı getirilecek*” başlıklı bir yazıda bir lokanta sahibi ile yapılan röportajda “*Kırk beş seneden beri lokantacıyım, bugünkü gibi ahçı buhranına tesadüf etmedim. Koskoca İstanbul'da birkaç ahçı kaldı*” ifadesi ile birlikte bu konuyla ilgili aktarılan görüşlerde Türk yemeklerinin tarihe karışmayacağı ancak eğer bir mektep kurulmazsa bu gidişle Avrupa'dan ahçılar getirileceği ve gelen ahçıların Türk yemeklerini yapamamasıyla birlikte yemeklerin lezzet ve ününün azalacağı yönünde endişeler dile getirilmiştir.⁸ Aşçılık okullarının açılmaması dışında eleştirilen bir diğer nokta ise eski usta aşçıların ölçsüz yemek yapması, el yordamı göz kararı ile hareket etmesi olmuştur. Hiçbir yemeğin ölçüsünün olmaması, yemek kitaplarında dahi verilen ölçülerin “*bir miktar soğan, miktar-ı kâfi rügan zeyit*” gibi ifadelerle tarif verilmesi, yemeklerin ölçülerinin tespit edilememesi ve usta aşçıların bilgileri sanat sırrı olarak toprağa götürmesi nedeniyle bir gün yapılan yemeğin lezzeti ile ertesi gün yapılan yemeğin aynı olmayıp standartların korunamaması Türk Mutfağındaki gerilemenin sebebiyeti olarak ifade edilmiştir.⁹

Aşçılık eğitiminin gerekliliği hakkında yazılan pek çok gazete yazısına rağmen 1933 yılına gelindiğinde halen aşçılık okullarının açılması lüzumu, ağır alaturka yemeklerin insanların yaşam düzenlerine göre reçetelerinin oluşturulması gerektiği ile ilgiler yazılmaya devam edilmiştir. 1936'da Ahçılar ve Lokantacılar Cemiyeti'nden umum kâtip Baha Bey, verdiği bir gazete röportajında İstanbul'da yemekleri layığı ile yapan çok az

6 Ahçı Okulu Açılırken Bizim Ahçılar Ne Düşünüyorlar?, *Akşam*, (6048, 20 Ağustos 1935)

7 Emanetin Bir Ahçı Mektebi Açması İsteniyor, *Akşam*, (3880, 2 Ağustos 1929)

8 Bu Gidişle Avrupa'dan Ahçı mı Getirilecek?, *Akşam*,(4733, 13 Aralık 1931)

9 Türk Mutfağının Tedenni Etmesinin Başlıca Sebebi, *Akşam*, (4705, 15 Kasım 1931)

usta kaldığını belirtmiş ve “*Bunun için bize herhalde bir ahçı mektebi açılması lazımdır. Bu mektebi pek yakında açacağız. Mektep tatbikatlı olacaktır ve burada üstat, sanatkâr ahçı yetiştirilecektir*” diyerek bir aşçılık okulu müjdesi vermiş; hatta Fransa’da düzenlenen yemek yarışmalarına benzer aşçılık yarışmaları düzenleneceğini duyurmuştur.¹⁰ Ancak 1939 yılında halen yeni aşçılar yetişmediğinden ve aşçılık okulu olmadığından yakınıldığı görülmektedir ve 1960’lı yıllara değin kayda değer çalışmalar yapılmamıştır.¹¹ Aynı yıl İstanbul, Kadıköy Kız Sanat Ortaokulu ve Akşam Kız Sanat Okulu faaliyete geçerek yiyecek-içecek hizmetleri ile ilgi dersler verseler de bu eğitimin örgün aşçılık eğitimi kapsamına girdiği söylenemez.¹² Genel olarak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ve uzun yıllar boyunca aşçılık mesleğinin bir erkek mesleği olduğu görüşü hâkimdi. Bu nedenle kız sanat okullarındaki eğitimler genel olarak iyi bir ev hanımı olmak adına verilmekteydi.¹³ 1950’li yıllarda İzmir, Ankara, İstanbul gibi belediyeler ve Olgunlaşma Enstitüleri, Akşam Kız Sanat Okulları, Halk Eğitim Kursları aşçılık ile ilgili kurslar açmaya başlamıştır. Kız Sanat Okulları ve Olgunlaşma Enstitüleri mutfak ve ev ekonomisine dair eğitimler vermişlerdir. Ancak verilen eğitim, kız öğrencilere ileride iyi bir ev hanımı olması amacıyla verilen derslerden öteye gidememiştir. Bunun başlıca nedeni ise hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde aşçılığın erkek mesleği olması, kadınların ise evin mutfağının şefi olduğu kanısıdır.¹⁴ Meslek odalarında açılan kurslar ise devamlılık arz etmemiştir. Bu dönemde halk eğitim merkezleri, yaygın eğitim enstitüleri, açık öğretim okulları mutfak ile ilgili eğitimler sağlasa da verilen eğitimlerin bir aşçılık eğitimi niteliğinde olduğunu söylemek zordur. Spesifik olarak tamamen bu alanda eğitim verdiği söylenemese de Türkiye’de gastronomi ve aşçılık eğitimi noktasında en önemli adımlardan biri 1961 yılında kurulan Ankara Otelcilik Okulu’nda verilen mutfak eğitimleri ile atılmıştır.¹⁵

10 Nefis Kebablarımızın İstikbali Pek Karanlık, *Akşam*, (6209, 30 Ocak 1936)

11 Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019), *Türkiye’de Gastronomi Eğitimi*, [Erişim: 15.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/turkiyede-gastronomi-egitimi>] Bu Gidişle Avrupa’dan Ahçı mı Getirtilecek?, *Akşam*, (4733, 13 Aralık 1931)

12 Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019), *İstanbul - Kadıköy Kız Sanat Ortaokulu ve Akşam Kız Sanat Okulu / Kadıköy Kız Meslek Lisesi*, [Erişim: 15.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/istanbul-kadikoy-kiz-sanat-ortaokulu-ve-aksam-kiz-sanat-okulu-kadikoy-kiz-meslek-lisesi>]

13 İyi Aşçı Olmak, *Akşam*, (10263, 13 Mayıs 1947)

14 Güldemir, O., & Akarçay, E. (2020). Koca Ustadan Issız Adama Türkiye’de Aşçılık Mesleğinin Değişimi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 896-914.

15 Şat, R., Sezen, T. S., & Doğdubay, M. (2023). Türkiye’de Gastronomi Eğitiminin Tarihi ve Gelişimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 318-334.

2.1. Ahçılar Kahvesi

Mevzubahis aşçılar olduğunda gazete yazılarında ele alınan bir diğer önemli konu ise günümüzde varlığını devam ettirmeyen ancak o dönemde aşçıların toplanma yeri olan Ahçılar Kahvesidir. 1950’li yıllarda köylerden şehirlere yaşanan büyük göç dalgası ile özellikle Bolu Mengen’deki aşçıların iş bulmak adına büyük şehirlere gitmişlerdir. İstanbul ve Ankara’da işletilen Ahçılar Kahvesi, gurbetten gelen aşçıların toplandığı bir mekân olmuştur. Burada aşçılar işverenleri beklerler, sohbet ederler, kalacak yeri olmayanlar konaklardı.¹⁶

İstanbul’da Mollaoğlu Mehmet Emin Efendi, Ankara’da ise Murat Ergin tarafından işletilmekte olan kahveler günümüzde faaliyet göstermektedir.¹⁷ Mollaoğlu Mehmet Emin Efendi vefat ettikten sonra kahveyi 1955 yılında İbrahim Erçelik, 1965’te ise Mehmet Acar devralmış; ancak 1966 yılında burası kapatılmıştır. Ankara’daki kahve ise Murat Ergin’in vefatından sonra Ankara Ulus’ta Mengen Murat Lokantası ve Kahvehanesi olarak uzun bir süre işletilmişse de bu mekân da günümüzde faaliyet vermemektedir. Ahçılar Kahvesi ile ilgili kapsamlı bir habere 11 Nisan 1933 tarihli Akşam gazetesinde rastlanılmaktadır. Aşçılığın memleketi sayılan Bolu ve Mengen’den aşçıların bu kahvelerde toplandığı ve organizasyonlar için buraya gelip aşçı arandığından bahsedilmiştir. Haberde, “*Beyazıt’ta kırtasiyecilerin arka tarafına çıkan dar sokaktan geçtik... Gözümüze bir levha çarptı. Ahçılar kahvesi, düğünler için ahçı tedarik edilir*” şeklindeki ifadelerle Ahçılar Kahvesinin konumunun verildiği görülmektedir.¹⁸

2.2. Türkiye’de Aşçılık Eğitiminde Dönüm Noktası: Ankara Otelcilik Okulu

Spesifik olarak tamamen bu alanda eğitim verdiği söylenmese bile Türkiye’de gastronomi ve aşçılık eğitimi noktasında en önemli adımlardan biri 1961 yılında kurulan Ankara Otelcilik Okulu’nda verilen mutfak eğitimleri ile atılmıştır.¹⁹ Turizm Bakanlığı’nın kuruluşu ile aşçılık eğitimi,

16 Lezzetler.Com (2016), *Ahçılar Kahvehanesi*, [Erişim: 20.03.2025, https://lezzetler.com/ascilar-kahvehanesi-vt102790#google_vignette]

17 Aydinercelik.com (2024), *Dedem Emin Erçelik*, [Erişim: 20.03.2025, <https://www.aydinercelik.com/2020/01/mengen-ascilar-kahvesi.html>]

18 *Düğünü Olanlar Nasıl Ahçı Bulurlar? Ahçıbaşı ve Çırakları Nasıl Tutulur?*, Akşam, (5207, 11 Nisan 1933)

19 Şat, R., Sezen, T. S., & Doğdubay, M. (2023). Türkiye’de gastronomi eğitiminin tarihi ve gelişimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 318-334.

üzerinde daha fazla durulan bir konu olmuş; Cumhuriyet döneminin ilk safhalarından beri Türk Mutfağının ahvalini dert edinen kişilerin bir aşçı okulu açma çabaları Ankara Otelcilik Okulu ile sonuç vermiştir. Bu kuruma değin basit mutfak eğitimleri ve yemek tariflerinin uygulanışının gösterildiği belediye kursları ve olgunlaşma enstitüleri, aşçılık eğitimine yönelik hizmet vermekteydi. Daha sonraki yıllarda açılan Bolu Mengen Aşçılık Meslek Lisesi, Türkiye’de verilen aşçılık ve gastronomi eğitiminin bir dönüm noktası olmuştur. Günümüzde halen varlığını sürdürmekte olan bu lise haricinde ülkemizde aşçılık ve gastronomi eğitimlerinin temeli turizm meslek liselerinde atılmaktadır. Ayrıca 2022’de kurulan Kapadokya Gastronomi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi de bu alanda bir ilktir. 1957 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nın kurul toplantısında turizm sektöründe çalışacak elemanlar adına gerekli personel eğitimlerinin sistematik olarak verildiği çağdaş bir okulun açılması kararına varılmıştır. Verilen karar doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucu 1961 yılında Ankara Otelcilik Okulu eğitim vermeye başlamıştır. Okulun ilk müdürü ve kurucu müdürü Halis Sözeri olarak kabul edilmektedir. 1962 yılında Resmi Gazete’de yönetmeliği yayınlanan okul, 1963 yılında yönetmelik değişikliği yapılan kadar kız öğrenci alımı yapmamıştır.²⁰ Okulda Fransa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere gibi büyük ülkelerin turizm eğitimi ile ilgili programları incelenerek oluşturulan müfredat uygulanmıştır. Okulda müşteri psikolojisi, muhasebe, kat hizmetleri, resepsiyon ön büro gibi otelcilik dersleri ile birlikte mutfak alanında o yıla dek en kapsamlı eğitimler verilmiştir. Teorik olarak gıda kimyası, yemek ve içki kontrolü dersleri; uygulamalı olarak yemek ve içki hazırlama, yemek ve içki servisi, şarap ve içkiler dersleri müfredatta yer almıştır. 1975 yılında okulun uyguladığı müfredat ve beraberinde adı değişmiş, Ankara Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi adını almıştır.²¹

3. Erken Cumhuriyet Döneminde Altın Aşçılar

Memleketinden çıkıp gelmiş, usta-çırak usulü mesleği öğrenmiş ve adını duyurmuş dönemin bazı aşçıları Türk mutfağının ayakta kalmasını sağlamış, hatta geleneksel Türk yemeklerini yurt dışında tanıtmaya görevini

20 Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2020). *Ankara Otelcilik Okulu*. [Erişim: 13.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/ankara-otelcilik-okulu>]

21 Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2020). *Ankara Otelcilik Okulu*. [Erişim: 13.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/ankara-otelcilik-okulu>]

üstlenmiştir. Bahsedilmesi gereken bu büyük ustalardan ilki Necip Ertürk'tür. Mengen doğumlu Necip Usta, 1944 yılında İstanbul'a gelmiş ve çıraklık ile meslek hayatına başlamıştır. 1955 yılında İstanbul Hilton'da çalışmaya başlaması ile ismi daha çok duyulur hale gelmiştir. Hilton'dan İsviçre'ye yolu uzanmış, 1959 yılına kadar yurt dışında çalışmıştır. Çınar Otelinde çalışmak için Türkiye'ye dönen Ertürk, yurt dışında ülkemizin mutfağını tanıtmak görevini üstlenmiştir. Bu nedenle hem kendi adını duyurmak hem de ülke yemeklerini tanıtmak amacıyla hedefi yurt dışında mesleğini sürdürmek olmuş ve bunu da başarmıştır.²²

Necip Ertürk, 1963 yılında New York Dünya Fuarı'nda Türkiye'yi temsil etmiş, Cleveland Hotel, Adelpia Philadelphia gibi ünlü yerlerde çalışmıştır. 1964'de Türkiye'ye dönen Ertürk, 1974'e dek Büyük Tarabya Otelinde bulunduktan sonra 1976 yılında yeniden ABD'ye gitmiş ve önce Atlanta Hilton'da çalışmış, 1979 ise Escoffier'in Atlanta'daki restoranının başına geçmiştir.²³ 58 yıllık meslek hayatından sonra Truman'ın "sıcağa tahammülün yoksa mutfakı terk et" önerisini dikkate almış, emekliye ayrılmıştır.²⁴ ABD'de çalıştığı süreçte Most Senior Chef (En Kıdemli Şef) ödülünü alarak Türkiye'nin adını duyuran bir şef olmuştur. 92 yaşında vefat eden büyük usta, arkasında altı yemek kitabı, 3800 reçete ve 163 birincilik madalyası bırakmıştır.²⁵ Kaynaklarda neredeyse hiç yer verilmese de değinilmesi gereken bir diğer usta da, Necip Ertürk'ün kardeşi İlyas Ertürk'tür. İlyas Usta, abisi Necip Ustanın yetiştirdiği önemli aşçılarımızdandır. Meslek hayatında dönemin birçok siyasi ismine, devlet adamlarına yemek yapmış, bugün Swissotel olarak hizmet veren Büyük Efes Otelinde aşçıbaşı olarak çalışmıştır. Ayrıca abisi gibi Türk Mutfakını tanıtmak adına uğraşı vermiş ve bu konuda kitaplar yazmıştır. 25 Mart 1969'da altında çalışan döner ustası Emin Kılıç'ı işe geç geldiği için azarlamış, durumu kendisine yediremeyen Kılıç ise döner bıçağı ile saldırarak İlyas Ertürk'ün ölümüne neden olmuştur. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel dahi, bu konu ile ilgili basın

22 Mengen.gen.tr (2020). Duayen Aşçımız Necip Ertürk. [Erişim: 21.01.2025, <https://mengen.gen.tr/duayen-ascimiz-necip-erturk/>]

23 Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi(2020). Necip Ertürk. [Erişim: 13.03.2025] <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/erturk-necip/>]

24 Mengen.gen.tr (2023). Aşçılar Kralı, Amerika'nın en kıdemli şefi, Mengenli Necip Usta Hayatını Kaybetti. [Erişim: 21.01.2024, <https://mengen.gen.tr/ascilar-krali-amerikanin-en-kidemli-sefi-mengenli-necip-usta-hayatini-kaybetti/>]

25 Güldemir, O. (2018). Türk Aşçılık Tarihi. Düünden Bugüne Türkiye'de Turizm Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler, N. Kozak (Ed.), Yıkılmazlar Basın Yayın, İstanbul, s. 755-780

açıklamalarında bulunmuştur. Bu acı durum, aşçılık mesleğinin herkesin yapamayacağı zor bir zanaat olduğunu hatırlatan bir ders niteliğindedir.²⁶

1950 yılında başladığı bulaşıkçılıktan yükselip namı bir usta haline gelen ve Türk Mutfağı için mihenk taşı olanlardan ustalardan biri de Aydın Yılmaz'dır. Bulaşıkçılık, Ankara Bekir Otelinde mutfak komiliği gibi temel düzeyden başlayan usta, İstanbul Karaköy Liman Lokantasında yardımcı şefliğe kadar yükselmiştir. 1963 yılında gittiği İsviçre'de otelcilik dersleri almış, 1967'de Türkiye'ye dönerek Divan Otelinde aşçıbaşı olarak çalışmaya başlamıştır.²⁷ 1974 yılında Mısır'da Kahire Sheraton Otel'in baş aşçılığını yapmış, ardından ülkeye dönerek İstanbul Sheraton'da aşçıbaşı olarak çalışmıştır. Ancak bu hizmetlerin yanı sıra Yılmaz, Türk gastronomisinin bugünkü konumuna gelmesinde katkısı çok büyük olan isimlerdendir. 1981 yılında bir ilk olarak Mengen ve Aşçılık Turizm Derneği'ni kurmuştur. Aynı dönem başlatılan Mengen Aşçılık Festivali'ni düzenleyen isimlerden biri olmuştur. Türkiye'de aşçılık eğitiminin örgün olarak verildiği ve gastronomi eğitimi adına ilk adımlarından biri olan Mengen Aşçılık Lisesi'nin kurulması için maddi manevi desteklerde bulunmuş, ders müfredatını düzenlemiştir. Yılmaz, aşçılık eğitimi veren ilk ön lisans programını da kapsamına alan Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin bünyesinde açılan Mengen Meslek Yüksekokulu'nun kurulmasında öncülük etmiştir. 2004 yılında vefat edinceye dek hayatını mutfağa adanmış bir isim olan Aydın Usta; 14 madalya, 351 plaket, 38 diploma almış, 16 ülkede Türk haftaları düzenleyerek mutfak kültürümüzü tanıtmış, Türk Mutfağını ve mesleği tanıtan kitaplar yazmış bir duayendi.²⁸

Sonuç

Yapılan çalışmada gerek daha önce bu konuda yapılmış araştırmalardan ve ansiklopedi maddelerinden, gerek dönemin kapsamındaki yıllarda basılmış gazete haberlerinden yararlanılarak yapılan bu çalışmanın aşçılık tarihi ile ilgili önemli mevzuları konu alması ile alan yazın için faydalı bir kaynak olacağı düşünülmektedir. Bu meslekte yaşanan eksikliğin dönem içinde yankı uyandırması, konu hakkında eleştiri yazıları yazılması

26 Yeni Asır, "Bir Otel İki Cinayet" (2017)[Erişim 15.03.2025, https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/erkin_usman/2017/04/27/yine-eshot-yine-sikinti]

27 Güldemir, O. (2018). Türk Aşçılık Tarihi. Düünden Bugüne Türkiye'de Turizm Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler, N. Kozak (Ed.), Yıkılmazlar Basın Yayın, İstanbul, s. 755-780

28 Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019). Aydın Yılmaz. [Erişim: 13.03.2025, <https://turkiyeturizm-ansiklopedisi.com/yilmaz-aydin>]

hem halk için hem de işletmeciler için bu mesleğin ne kadar önemli olduğunu ve bir kültürün mutfak yapısının korunması görevinin başlıca aşçıların görevi olduğunu göstermektedir. Literatür taraması yapılırken Türkiye’de aşçılık ve gastronomi eğitimi ile ilgili eğitim veren kuruluşları konu edinen ve detaylı bilgiler veren çalışmalar yapılmadığı görülmüştür. Aynı zamanda aşçılık mesleğinin tarihinde önemli rol oynamış ahçılar kahvesi ile ilgili gazete arşivleri dışında herhangi bir bilimsel kaynağa ulaşılamamıştır. Bu konu ile ilgili çalışmalar yapılması ve geçmişten günümüze aşçılık ve gastronomi eğitimi veren kuruluşların detaylı bilgilerinin, müfredatlarının, okul imkânları ve eğitim veren hocaların hakkında bir kitap yazılması hem alan için hem de bu alanda ilerlemek isteyen öğrenciler için faydalı bir kaynak olacaktır. Aydın Yılmaz, Necip Ertürk, Cemal Türkan gibi Türk Mutfağına katkısı büyük olan ustaların detaylı hayat hikâyeleri, Türk Mutfağına kattıkları yenilik ve yemek reçeteleri, geçmişte çekilen fotoğraflarının içinde yer aldığı bir kitap yayınlanması da hem değerli ustaları onurlandırmak hem de gastronomi alanında eğitim gören öğrencilerin Anthony Bourdain, Gordon Ramsey gibi yabancı isimlerden ziyade ülkemiz için emek vermiş ustalarımızı tanınması ve örnek alması adına faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahçı Okulu Açılırken Bizim Ahçılar Ne Düşünüyorlar?, Akşam, (6048, 20 Ağustos 1935)
Ankara Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (2012). *Tarihçemiz*. [Erişim: 15.03.2025, https://otmlankara.meb.k12.tr/icerikler/tarihcemiz_136192.html]
- Aydınercelik.com (2024). *Dedem Emin Erçelik*. [Erişim: 20.03.2025, <https://www.aydinercelik.com/2020/01/mengen-ascilar-kahvesi.html>]
- Bu Gidişle Avrupa’dan Ahçı mı Getirtilecek?, Akşam,(4733, 13 Aralık 1931)
Düğünü Olanlar Nasıl Ahçı Bulurlar? Ahçıbaşı ve Çırakları Nasıl Tutulur?, Akşam, (5207, 11 Nisan 1933)
- Emanetin Bir Ahçı Mektebi Açması İsteniyor, Akşam, (3880, 2 Ağustos 1929)
- GÜLDEMİR, O. (2018). Türk Aşçılık Tarihi. *Dünden Bugüne Türkiye’de Turizm Kurumları, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler*, N. Kozak (Ed.), Yıkılmazlar Basın Yayın, İstanbul, s. 755-780
- GÜLDEMİR, O., & AKARÇAY, E. (2020). Koca ustadan ıssız adama Türkiye’de aşçılık mesleğinin değişimi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 896-914.
- HATİPOĞLU, A., & BATMAN, O. (2014). Osmanlı Saray Mutfağı’na ait gastronomik unsurların günümüz Türk Mutfağı ile kıyaslanması, *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 62-74.

- İyi Aşçı Olmak, Akşam, (10263, 13 Mayıs 1947)
- Lezzetler.Com (2016). *Ahçılar Kahvehanesi*. [Erişim: 20.03.2025, https://lezzetler.com/ascilar-kahvehanesi-vt102790#google_vignette]
- Mengen.gen.tr (2020). *Duayen Aşçımız Necip Ertürk*. [Erişim: 21.01.2025, <https://mengen.gen.tr/duayen-ascimiz-necip-erturk/>]
- Mengen.gen.tr (2023). *Aşçılar Kralı, Amerika'nın en kıdemli şefi, Mengenli Necip Usta Hayatını Kaybetti*. [Erişim: 21.01.2024, <https://mengen.gen.tr/ascilar-krali-amerikanin-en-kidemli-sefi-mengenli-necip-usta-hayatini-kaybetti/>]
- Nefis Kebablarımızın İstikbali Pek Karanlık, Akşam, (6209, 30 Ocak 1936)
- Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019), İstanbul - Kadıköy Kız Sanat Ortaokulu ve Akşam Kız Sanat Okulu / Kadıköy Kız Meslek Lisesi, [Erişim: 15.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/istanbul-kadikoy-kiz-sanat-ortaokulu-ve-ak-sam-kiz-sanat-okulu-kadikoy-kiz-meslek-lisesi>]
- Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019), Türkiye'de Gastronomi Eğitimi, [Erişim: 15.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/turkiyede-gastronomi-egitimi>]
- Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019). Aydın Yılmaz. [Erişim: 13.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/yilmaz-aydin>]
- Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2020). *Ankara Otelcilik Okulu*. [Erişim: 13.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/ankara-otelcilik-okulu>]
- Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi(2020). *Necip Ertürk*. [Erişim: 13.03.2025] <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/erturk-necip>]
- SAMANCI, Ö. (2008). Süreklilik ve Değişim: 19. Yüzyıldan Günümüze. *İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul Ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü*. A. Bilgin (Ed.), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 199-219
- ŞAT, R., Sezen, T. S., & Doğdubay, M. (2023). Türkiye'de gastronomi eğitiminin tarihi ve gelişimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 318-334.
- Türk Mutfağının Tedenni Etmesinin Başlıca Sebebi, Akşam, (4705, 15 Kasım 1931)
- Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019),Osmanlı Döneminde Aşçılar, [Erişim: 13.03.2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/osmanli-doneminde-ascilar>]
- TÜTÜNCÜ, Ö. (2019). Lisans eğitiminde mutfak zanaatları ve gastronomi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(1), 93-97.
- Yeni Asır, "Bir Otel İki Cinayet" (2017)[Erişim 15.03.2025, https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/erkin_usman/2017/04/27/yine-eshot-yine-sikinti]

Birhan Keskin'in Şiirlerinde Doğanın Kutsallaştırılması İle Doğaya Karşı Savaşın Sorgulanışı Üzerine Bir Yorum Denemesi

Vedat Şen*

ÖZET

Türk edebiyatında doğanın işlenişi ve bir sembol olarak kullanışı çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Halk edebiyatı ve Klasik edebiyat içinde de bunun örneklerini görmek mümkündür. Tanzimat Dönemi ile başlayan yenileşme hamleleri bu unsurun kullanımını farklı bir hale getirmiştir. Özellikle Tanzimat ikinci dönem şairleri doğanın bir resim veya tablo gibi ele alınmasını sağlamıştır. Böylece modern anlamda doğa eksenli şiir yazma sanatı başlar. Çağdaş şair ve yazarlar da doğa unsurunu eserlerinde işlemiş ve imgesel çağrışımlarda kullanmıştır. Birhan Keskin, doğa unsurunu şiirlerinde en çok işleyen şairler arasında yer almaktadır. Şair, doğa unsurunu psikoloji, sosyoloji, ekoloji, tarih ve coğrafya gibi farklı disiplinler içerisinde ele almaktadır. Şiirlerinin incelenmesi çok katmanlı bir yapı sergilemiştir. Şair, her bir doğa şiirinde ayrı bir duyguyu işlemiştir. Bazen de birkaç duyguyu veya durumu doğa üzerinden tek bir şiirde ele almaktadır. Keskin'in şiirleri genel olarak benzetme ve çağrışımlar üzerine kuruludur. Farklı ruh hallerini farklı nesnelere üzerinden aktaran şair, doğa ve kent yaşamı arasında bir tezat yaşamaktadır. Şiirde kullandığı nesnelere önemli bir kısmı da doğa içerisinde yaşam bulan unsurlardır. Birhan Keskin, doğayı savunma veya koruma

* Doktora Öğrencisi; Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, vedatsen123@hotmail.com. 0000-0003-3740-0414

merkezli ele aldığı şiirlerinde doğaya saldırıda bulunan tüm olguları eleştirmeye çalışır. Şairin şiirlerinde böylece doğa sevgisi ve doğa karşıtlı üzerine bir çatışma durumu yaşanmaktadır. Çalışma içerisinde Birhan Keskin'in doğaya bakışı, doğanın bir benzetme ve çağrışım olarak kullanımı, doğa unsurlarının örnek kullanımı, dağa ile şehir arasındaki tezat ve şairin doğa üzerinden yaşadığı farklı ruh halleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birhan Keskin, Doğa, Doğa Karşıtlığı, Bireysellik, Yabancılaşma

ABSTRACT

The treatment of nature and its use as a symbol in Turkish literature dates back to ancient times. Examples of this can be seen in folk literature and classical literature. The modernization efforts that began with the Tanzimat period transformed the use of this element. The poets of the second Tanzimat period, in particular, treated nature like a painting or tableau. This marked the beginning of the modern art of writing nature-centered poetry. Contemporary poets and writers have also incorporated the element of nature into their works and used it in imaginative associations. Birhan Keskin is among the poets who most frequently utilize the element of nature in her poems. The poet examines nature within various disciplines such as psychology, sociology, ecology, history, and geography. An examination of her poems has revealed a multilayered structure. In each nature poem, the poet explores a distinct emotion. Sometimes, she explores several emotions or situations within a single poem, focusing on nature. Keskin's poems are generally based on metaphor and association. The poet, who conveys different moods through various objects, experiences a contrast between nature and urban life. A significant portion of the objects used in the poem are elements found in nature. Birhan Keskin attempts to criticize all phenomena that attack nature in her poems, which focus on defending or protecting nature. Thus, a conflict between love of nature and anti-nature emerges in the poet's poems. This study will examine Birhan Keskin's perspective on nature, the use of nature as a metaphor and evocation, the exemplary use of natural elements, the contrast between mountains and cities, and the different moods the poet experiences through nature.

Keywords: Birhan Keskin, Nature, Anti-Nature, Individualism, Alienation

Giriş

Türk şiirinde doğa veya tabiat izleğinin köklerini ilk Türk şiirinin oluştuğı halk şiirine kadar götürmek mümkündür. Türk toplumunun göçebe bir yaşam tarzına sahip olması ve yaşamlarını devam ettirmek için

doğaya bağlı olmaları bu kavramın çok önemli bir yer edinmesine neden olmuştur. Ancak modernleşme ile birlikte başlayan değişim ve dönüşüm doğaya olan bakışı değiştirmiştir. Bu değişimin bir getirisi olarak toplumda kadın ve erkek rollerinin de farklı bir noktaya ulaştığı söylenebilir. Ayrıca aile yapısının farklı bir çizgide değiştiğini görmek de mümkündür. “Toprağa dayalı üretimin getirdiği geniş hane-cemaat ilişkileri yerine kentli bireyselliğe dayalı küçük ailenin gelişimi toplumsal cinsiyet ilişkilerini de zaman içinde yeniden şekillendirdi” (Sancar, 2022: 28-29). Kadın ve erkek rollerindeki değişimler feminist hareketleri etkilemeye başlamış ve feminizm hareketleri doğaya bağlı bir yapıya bürünmüştür. Feminizm içinde şekillenen ekofeminizm hareketi doğaya veya tabiat anaya dönüşü başlatan bir harekettir.¹

Feminist hareketler içerisinde yeni bir kanal olarak ortaya çıkan ekofeminizm doğaya duyarlılık noktasında farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır. Ekofeminizm, modern toplumları ve gelişen toplumları hedef alan bir harekettir. Ekofeminizm, modern ve yenilikçi toplumların büyüme noktasında doğaya zarar veren ve dünyanın doğal işleyişini tahrip eden bir yapı gösterdiklerini ifade etmektedir. Doğaya karşı yapılan bu tahribat ve yıkım kadına karşı da yapılmaktadır. Kadın ve doğanın modernleşme ile en çok hasar gördüğü ifade edilmektedir.

“(...) Kadınlara yönelik kaba ve baskıcı uygulamalar, doğaya duyulan nefretin yanı sıra diğer egemenlik biçimleri ve ekolojik felaket ile bağlantılıdır. Doğa, kendisini hem insanın tarihinde hem de insansız doğada gösteren tahakküm ilişkisine başkaldırırken, şimdi toplumsal hareketler olarak feminizm ve ekolojinin doğmuş olması önemli bir noktadır” (Üzel, 2006: 111).

Ekofeminizmin, denizlerin doldurulması, ormanların kesimi veya tahribi, sanayileşme çabaları ile ortaya çıkan çevresel kirlilik, moda, tüketim dengesizliği, küresel ısınmaya neden olan faktörler vb. birçok etken üzerinde durmaktadır. Bu faktörlere karşı olan ekofeminizm göre doğaya hükmeden erkekler kadına da hükmetmeye başlamış ve kadın toplum içinde ikinci plana atılmıştır. Toplum dışına atılan kadın ile tahribe uğratılan doğa birleşerek tüm disiplinler içerisinde bir kadın kimliği şeklinde irdelemeye çalışılmıştır. Bu incelemenin alt yapısını ekofeminizm oluşturmaktadır. Kadın kutsal ve değerli olduğu gibi doğa da kutsal ve değerlidir.

1 Bölüm için bkz. Vandana Shiva ve Maria Mies, *Ekofeminizm*, (çev. İlkun Urkun Kelso), Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul 2018.

Tüm dönüşlerin anaerkil yapının şekillenmesi için tekrardan doğa olması gerekliliği vurgulanmaktadır. ²

Doğanın kutsallığı ve ideal olanı yansıtması edebiyat sahası içinde de önemli bir yere sahip olmuştur. İlhamlarını, yaratma süreçlerini ve kendi benliklerini doğa ile ortaya koyan şairler, döngüsel bir süreç izlemeye başlamıştır. Doğada işleyen döngüsel düzen şairlerin kendi köklerine dönmeleri ve doğaya yönelmeleri ile geçmiş-şimdi ve gelecek arasında bir bağ oluşturmaya başlamıştır. Bu güçlü bağ doğa ve doğa unsurlarının kutsallık kazanmasını sağlamıştır. Türk toplum yapısı içinde dağların, ovaların, otlakların, göklerin, yıldızların, güneşin, ayın vb. unsurların büyük bir yere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu unsurların ilk oluşan şiirlerden çağdaş şiire kadar bir malzeme olarak kullanılması sözlü bir genetiğin devamlılığı niteliğindedir. Bu unsurlar gerçek işlevleri ile şiire dâhil olurken bazen benzetme veya birer imge oluşturmaya başlamıştır. Türk edebiyatında 1980 sonrası şiirde doğanın kuramsal ve ideolojik şekilde işlenmeye başladığı görülmektedir.

Çağdaş şairler içerisinde önemli bir yere sahip olan Birhan Keskin, doğa imgesini şiirlerinde işlemiştir. Keskin'in şiirleri ekofeminizm ve dış dil kuramları açısından önemli bir etkiye sahiptir. Ancak Birhan Keskin'deki doğa farkındalığı daha çok toplumsal bir eleştiri şeklinde ifade edilmiştir. Keskin, şiirlerinin merkezine doğayı alarak sadece erkek egemen yapıya değil tüm insanlara bir mesaj verme amacı gütmektedir. Birhan Keskin şiirlerinde işlediği doğa imgesi ile birçok çağrışım yapmaktadır. Bu çağrışımlar ile toplumun yanlış düzeni ve bu yanlış düzen içine hapsolmuş bireyi anlatmaktadır. Şiirlerin asıl mesajı toplum içinde insanın bireyselleşmesi ve yabancılaşmasıdır. Doğal iletişim ve ilişkilerden kopuk olan insanların yaşadığı bireysellik ve yabancılaşma büyük bir tezdâ ve çatışmayı doğurmaktadır. Şair ayrıca, toplumun genel yapısı içinde meydana gelen değişimleri de eleştirmektedir. Bu değişimlerden en büyüğü çarpık kentleşme hareketidir. Doğayı tahrip eden tüm hareketler şair için bir eleştiri nedenidir. Şairin kaleme aldığı doğa şiirlerinde temel izlekler kaçış, yabancılaşma, bireysellik, dönüş, paradoks, döngüsel devamlılık vb. şeklinde sıralanabilir. Doğa burada daha çok dönüş kapsamında ele alınır. Psikanaliz öğretisinde olduğu gibi her birey hangi yaş grubunda olursa olsun ilk doğduğu yere yani anne karnına dönmeye eğilimlidir. Bu dönüş bazen semboller ile

2 Bölüm için bkz. Aliye Çınar, *Modernizm, Kent ve Toplum*, Emin Yayınları, İstanbul.

ifade edilirken bazen de söylemler ile ele alır. Keskin, bir yetişkinin anne karnına dönme isteği gibi modern olan insanın da ilk doğal yaşama dönme meyilli olduğunu ifade eder. Burada doğa bir anne, bir kadın veya bir anne karnına dönüşür. Güvenli, sağlıklı ve arzulanandır. Aşağıdaki şiir tahlillerinin çoğu bu düşünce üzerinde temellendirilmiştir.

1.1. Doğa Kutsallığı İle Doğa Karşıtlığının Çatışma Döngüsü: Bireysellik/Yabancılaşma

Türk edebiyatında bireysellik ve yabancılaşma temisi birçok tür içerisinde sıkça kullanılmıştır. Özellikle Tanzimat edebiyatının başlaması ile toplumsal değişim ve dönüşüme ayak uyduramayan insan, toplumdan kaçmaya, bireyselleşmeye ve yabancılaşmaya başlamıştır. Tanzimat dönemi ile başlayan bu dalga yavaş yavaş Servet-i Fünun dönemine doğru ilerlemiş ve bu dönem içerisinde yabancılaşma ve bireysellik birer yaşam biçimi haline dönüşmüştür. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devri edebiyatlarında da önemli bir yer alan yabancılaşma ve bireyselleşme konuları çağdaş şair ve yazarlar arasında ayrı bir çalışma sahası kazanmıştır. Siyasi, sosyal ve psikolojik nedenler ile tarihsel süreç içinde birçok eserde işlenen bireysellik/yabancılaşma konuları çağdaş şairler için bir döngüsel devamlılığa neden olmuştur. Bireysellik ve yabancılaşmanın yukarıda sayılan alanlarla ilişkili veya başka alanlarla ilgili olarak birçok faktörü bulunmaktadır.

“Kopuş ve savrulma, en eski toplumlardan beri var olagelen bir olgudur, ancak en derin biçimi ile mekân değişimlerinin / göçlerin / yeni ekonomik ilişki tarzlarının / yaşam biçimlerinin / teknolojik icatlara sırtını dayayan dünya algısının / rekabetin yarattığı acımasızlığın ve zamansızlığın, yaşamı bir ekran ardından izleyerek imgeler ve gözle algılanabilen görüntüler şeklinde anlamaya çalışmanın belirlediği modern dünyanın daha da öne çıkardığı bir insan gerçeğidir” (Aşkaroğlu, 2017: 74-75).

Bireysellik/Yabancılaşma çağdaş şairler için de bir kaçış ve toplumda yaşanan hadiselerle karşı verilmiş olan pasif bir eylemdir. Bireysellik ve yabancılaşma temisi Birhan Keskin’in şiirlerinde de önemli bir yere sahiptir. Birhan Keskin kaleme aldığı tüm şiirlerde doğa unsurlarını sıkça kullanmıştır. Doğanın şiir içinde kullanımı çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu kullanım her türlü duyguyu ifade etme ve benzetme yönü ile sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Birhan Keskin’de doğa kullanımı daha çok duyarlılık

ve bireyselliğe dönüşü vurgulayan simgesel bir değerdir. Birhan Keskin şiirinin en önemli izleği doğadır.

“Birhan Keskin, şiirlerinde tabiat kavramını geniş bir yelpazede işler. Onun tabiata bu kadar yoğunlaşmasındaki temel etken, toplumda çözülmemeyen problemlerin zihninde yarattığı çıkmazlardan uzaklaşma isteğidir. Şair, tabiatı nefes alacak bir yer olarak düşünür. Hayatı, tabiat unsurları üzerinden anlamlandırmaya çalışır. Her bir unsur ile özel bir bağ kurarak bir nevi dertleşir” (Aktarlı, 2019: 32).

Birhan Keskin nesneye anlam ve ruh veren bir şairdir. Doğa ona bireysel olandan kaçışı ya da bireysel olmak için bastırılan duyguları serbest bırakma imkânı verir. Onun nesneye bakışı doğanın özellikleri ile ilişkilidir. Bireysellik/yabancılaşma izleğini birçok şiirinde işleyen şair, bazı şiirlerinde bunu hissettirir. Şairin *Kim Bağışlayacak Beni* adlı şiir kitabında yer alan *Düet/B* şiirinde kurutulmuş bir papatyaya kendini benzettiği görülmektedir.

bir papatya kurusu gibi dilsizim işte

bir papatya kurusu gibi dilsizim işte. (Keskin, 2005: 69).

Şair, kendini ifade edemediği ve sesini duyuramadığı zamanları kurumuş yani sönmüş bir papatyanın varlığı ile ilişkilendirir. Bu ilişki kurumuş papatyaya duyulan merhamet ile kendini ifade edememekte kurumuş papatyayla özdeşleme şeklinde bir duyguyu karşımıza çıkarmaktadır. Aynı şiirde şair limon ile dertleşir. Kendisinde doğanın derin tesirinin verdiği ilhamdan söz etmektedir. “*ben incecik bir yazıydım, sana döküldüm, sana yazıldım.*” Şeklindeki dizeler şairin aslında doğaya sığınarak ortaya çıkan bireyselliğin bir ilham kaynağı olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Şair hem doğaya sığınmıyor hem de doğanın unsurları ile kendini özdeşleştiriyor. Birhan Keskin’in *Ba* kitabında yer alan *Ağrı* şiirinde bunun bir örneği görülmektedir.

Kıvrılıp giden dalgın bir yol, yolda eski bir taş,

Limanda bağlı bir tekne, yosunlu bir halat gibi durdum

Uzağımda açık denizdi o yürüdü gitti.

Ben kıyıda ıssız bir ev, ince boğazda gıcırdayan tahta iskele,

İskelede bir lastik, az ilerde turuncu bir şamandıra, (Keskin, 2005: 38).

Şiir içinde şair yol, taş, tekne, yosunlu halat, ıssız ev, tahta iskele, lastik ve turuncu şamandıra benzetmeleri ile kendini gerçek hayat içerisinde

belli nesnelere varlığına benzetmiştir. Bu kendini benzetme örneklemini şairin bireysel yalnızlığını dile getirmektedir. Bu yalnızlık doğa içinde bulunan herhangi bir nesne olabilmektedir. “Metinsel ben, kendini gerçekleştirirken dönüşen bir nesnellik içinde kendi varlığını yabancılaştırır. Benliğinin yarattığı zihin halleriyle gerçek beninden uzaklaşır” (Aktarlı, 2019: 76). Burada şair asıl duygularını örtük bir şekilde sembollerle vermeye çalışır. Freud ve Jung’un ifade ettiği gibi özne asıl duygularını veya isteklerini bilinçaltına çıkarırken bir başka savunma mekanizması oluşturur. Burada duygular ya bir nesneye ya da bir sembole bürünür. O nesne veya sembol ya işlevi ile ya da genel görüş içerisinde temsil ettiği durumu ile duyguları açığa çıkarır. Burada bilinçaltındaki huzursuzluk yaratan durumun veya travmanın sağaltımını sağlar. Freud bu durumu daha çok nesnelere yoğunlaştırırken Jung arketipleri kullanır. Burada da tabiat anaya dönüş bir arketip olarak karşımıza çıkabilmektedir.³ Şairdeki yalnızlık ve yabancılaşma temi sadece gerçek hayatta verdiği nesne örnekleri ile ilerlememektedir. Şair, sonraki şiirlerinde bu örnekleme benzetme ve çağrışım yaparak imgesel bir düşünce ile ilerletmektedir. Şairin *Kaktüs and Teksas I* şiiri bu imgesel benzetmeyi okuyucuya sunmaktadır.

*Size,
bu odanın alacakaranlığından,
okyanusundan, beni boğan dalgalarından,
tenimde kalan tuzdan ve
yastıklarda kuruyan gözyaşından
hiç bahsetmedim.*

*Size,
Nasılsın diyerek başlayan telefonunuza
(garip, tuhaf aslında)
Beyaz bembeyaz tabiatıyla
“iyiyim” diyorum. (Keskin, 2005: 107).*

Şair yukarıdaki şiirde okyanus, dalga ve tuz ile deniz kenarında olan bir kişinin varlığı çağrışımını yapmaktadır. Burada verilen okyanus manzarası da yalnızlığı ve sessizliği imgesel bir çağrışımla vermektedir. Alacakaranlık

3 Freud ve Jung’un kişilerin travma ve ilkel hazlarını bilinç durumuna getirme noktasına görüşleri ile ilgili bk. Sigmund Freud; *Psikanalize Giriş*, Mert Yayıncılık, İstanbul 1993. Carl Gustav Jung; *Analitik Psikoloji*, Payel Yayınevi, İstanbul 1997.

ise şairin yaşadığı ruhi paradoksu hissettirmektedir. Şiirin sonraki dizlerinde ise topluma karşı kalıplaşmış olan ifadeleri sıradan bir şekilde kullanıyor olduğunu söylemesi ise yaşadığı yabancılaşmayı göstermektedir. “Ahmet Oktay, “1980 sonrası kadın şairlerin genellikle imgeci şiire yakın durdukları, bireysel/kişisel deneyimlere öncelik tanıdıkları, bu özellikleri dolayısıyla kimi zaman *itirafçı* bir şiir kurdukları söylenebilir” (Sivri, 2019: 43). Şeklinde bir ifade kullanmıştır. Şair her ne kadar burada bir benzetme yapmaya çalışmışsa da aslında okuyucusuna vermek istediği mesajı bir yönü ile itiraf etmektedir. Şair bireysellik ve yabancılaşma kavramlarını doğaya ait unsurlara benzeterek verdiği gibi bazen de doğadaki hayvanların özelliğinden yararlanmaktadır. Şair *Kaktüs and Teksas II* şiirinde at ve akrep örneğini verir.

*Ruh kirlendi,
kalbimin kenarında atını durduranlar için
akrep beslemekteyim.* (Keskin, 2005: 109)

Şair burada *kalbim kenarında* ifadesi ile sevmediği veya karşıt gördüğü insanları ifade etmektedir. Burada akrebin beslenmesi zehri içindir. Şair içindeki nefret ve kini akrep benzetmesi üzerinden verir. Doğa şairin nefret ve kinini de dile getirip ifade edeceği bir sahaya dönüşür. Şairin doğa ve onun içinde bir varlık olan hayvan üzerinden verdiği yalnızlık mesajları bir başka şiiri olan *Afrika*'da da devam etmektedir.

*Savanda, sararmış kuru otlar arasında
Dolanan yalnız bir fil gibiyim.
Durduk yerde bir Iguassu şelalesi,
Ya da aklımdan şimşekler geçir benim.* (Keskin, 2005: 23)

Burada *yalnız fil* ifadesi ile şair tekrardan bireyselliğe dikkat çekmektedir. Bu defa doğa içinde bulunan mekân sulak bir yer değil bir sahra/çöldür. Çölün ortasında şelale ve şimşek çağrışımı yapması bir tezat ilişkisi doğurmaktadır. Burada yaşadığı tezat doğa ve doğa karşıtlığının bir döngü halinde varlığını ifade etmesidir. Şair *Soğuk Kazı* kitabındaki *Çöl* şiirinde ise fil benzetmesinin dışına çıkarak içinde bulunduğu çölü kendi duyguları ekseninde kişileştirmeye başlar. “*Bu sağır bu anlamsız bu ağır düzlükte / Dur diyor ayaklarım, dinlen, bekle.*” (Keskin, 2010: 28). Sağır, anlamsız ve ağır olan düzlük aslında içinde bulunduğu girdabı ifade etmektedir. Çünkü her canlı için kayıtsız kalan bu çöl, doğanın cömertliğini temsil

etmemektedir. Şairin haykırılarına cevap vermemektedir. Bu anlaşılmadığı ve duyulmadığı yerde şair yorulmuştur. “Birhan Keskin’in şiirindeyse baştan sona kendini “barbar”, “vahşi”, “hayvan” olarak tanımlama; kendini penguenlerle, “taş”la özdeşleştirme gibi doğanın bütün “yasak” bölgelerinin temsilini buluruz” (Sivri, 2019: 53). Şairdeki doğa unsurları dağ, taş, yol, deniz, hayvan, çiçek, ağaç gibi bazıları sayılabilir. Ancak şairin yukarıda zikredilen benzetmelerden hareketle en çok kendini bir penguen ile özdeşleştirdiği söylenebilir. Şairin *Penguen* şiiri bireysellik ve yabancılaşma noktasında içinde yaşadığı tezadı en iyi örnekleyen şiirleri arasındadır.

Penguen

bana sırtını dönme,

biliyorum, sana benziyorum

ve içinde saklı tuttuğum yele.

Bir Yanım bembeyaz ışıık

kör ediyor, bir yanım zehir gece.

parktaki salıncağa binmeyi

beceremedim bugün bende de.

penguen bana sırtını dönme. (Keskin, 2005: 48).

Şairin bir yanı beyaz bir yanı da gece (karanlık/kara) arasında sıkışmıştır. Penguen bembeyaz kutuplarda yaşarken sadece ikinci bir renk olarak gece karanlığını görmektedir. Kendi vücudu bile bu renk tezadından meydana gelmektedir. Şairde penguen üzerinden verdiği çağırışımla bu tezadı açıklamaya çalışır. Şair kendi ile penguen arasındaki ilişkiyi anlatırken:

“Kendimi doğanın bir parçası olarak görüyor, doğayla bir olmak istiyorum... Penguen’de de hep bir ikilem var. Arada kalmakla ilgili şeyler... İyi ki penguen değilim. İki yanda sallananlar ne kol ne kanattır. Ne sarmaya ne de uçmaya yarıyor. Trajik bir durum... Kendimle özdeşleştirdiğim için takılıyorum buna.” Şeklinde bir ifade kullanmaktadır (Sivri, 2019: 54).

Birhan Keskin’in doğa şiirleri, şairin genel olarak benzetme ve çağırışımlarla kaleme aldığı ve doğa ile doğa karşıtlığı ekseninde bireysellik/yabancılaşmayı işlediği görülmektedir. Burada kendi içindeki tüm olumsuz duygular doğaya yüklenir. Doğa, tıpkı bir anne gibi hem onun sığınağı hem yaşam kaynağı hem de korkularının adresidir. Doğadan gelmek doğaya dönmek yani yaşam ve ölüm arasında yaşanan tezat, şairin hem

şairinin hem de duygularının bir yansımasıdır. Burada huzursuz şekilde ilerleyen bir sorgulama nöbeti söz konusudur.

1.2. Doğaya Karşı Savaş veya Tabiat Anaya İhanet Süreci: Çarpık Kentleşme

Doğanın şiire dâhil olması çok eski dönemlere dayandığı yukarıda belirtilmiştir. Ancak doğanın tahrip edilmesi ve yıkımı daha çok Cumhuriyet devrinden sonra öne çıkmaktadır. Cumhuriyet devri içerisinde görülen sanayileşme çabası kırdan kente yoğun bir göçün yaşanmasına neden olmuştur. Bu göç şehir merkezlerinde bazı toplumsal sorunların yaşanmasına ve şehir merkezlerindeki yapıların bozulmasına neden olmuştur. Gecekondulaşma ve beraberinde gelen çarpık kentleşme bu sorunların en önemlileri arasındadır. Şehir içerisinde aşırı nüfusun varlığı yeşil alanların yok olmasına ve betonlaşmanın ortaya çıkmasını doğurmuştur. Bu sorun insan ve doğa arasında bir kopukluğun yaşanmasına neden olmuş ve çoğu insanda bireyselleşme/yabancılaşma duygusu yaratmıştır. Modernitenin bir getirisi olarak tüketim toplumunun artması toplumsal yapı içerisinde bir dengesizliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Toplum içinde meydana gelen bu değişimler şair ve yazarların ilgisini de çekmiştir. Bu şair ve yazarlar her ne kadar bu konuya dikkat çekmeye çalışsa da kendi yaşantıları içerisinde bir tezat yaşamaları da kaçınılmaz olmuştur. Birhan Keskin bu değişimi ve tezadı en çok yaşayan şairlerden biridir.

Birhan Keskin kaleme aldığı şiirler içerisinde doğanın tahribatı ve çarpık kentleşme konularını işlediği görülmektedir. Şairin bu konudaki en önemli şiirlerinden biri olan *Çimenlerin Efendisi* şiiri büyük kentler içerisinde kaybolan doğal güzellikleri dile getirmektedir.

Yağmurdan sonra yayılan huzurun adıyla konuşuyorum:

Bak sana çimenlerin derin nefesiyle, soruyorum;

Şehrin perçemleri sizin gözlerinize niye batıyor?

Biz, üç beş adam, ömrünü çimenlere adayan

Razıyız gölgesinde uyuduğumuz ağaçtan.

Ve zerre ipimizde değılsin başkan. (Keskin, 2016).

Şairin bu dizelerinde doğa ve doğa karşıtlığının bir çekişmesi görülmektedir. Aslında şair çimenlerin betonlara karşı manevi bir gücü olduğunu vurgulamak ister. Burada karşılaştırılan çimenlerin kokusu/varlığı ile şehrin yani betonun perçemleridir. Şairin kendini çimenleri savunan üç beş

kişiden biri sayması ise doğanın ondaki derin tesirini göstermektedir. Ayrıca burada doğa karşıtı girişimlerin daha çok olduğu da anlaşılmaktadır.

“Burada şairin arkasına aldığı güç yağmur, çimen ve tabiata ait hisseden insanların oluşturduğu sınıftır. Şehrin perçemleri de bu yönüyle yok edilmesi gereken yerlerdir. Bilindiği gibi saç perçemleri de gözü rahatsız eder. Sanki şair de kendilerinin saç perçemleri gibi olduğunu ve sürekli yok edilmek istendiğini anlatır. Yani karşı güç için rahatsız edici ve göze batan bir sınıftır. Ya yok edilmeli ya da göz önünden alınmalıdır. Buradan yola çıkarak bu güç karşısında mimli hale gelen sınıfın göz perçemleri imgesinde verildiği düşünülebilir” (Yoksul, 2019: 296).

Şairin göze batan bir perçem gibi şehirleri görmesi şiirin ilerleyen kıvrımlarında da devam etmektedir. Çimenlerin de perçemlerinde benzer bir yönü vardır. Biri uzun parkları, ovaları veya toprakları süslerken diğeri betonları süsler. Ancak çimen narin ve kırılımandır. Hassas davranmazsan yok olur ve insana hayat verir, şifa verir. Ancak betonların perçemleri serttir. En ufak ihmalinde sana zarar hatta ölüm verir. Şair bu iki unsuru bu bakış açısı ile de değerlendirmiştir. Şair şehir içinde çoğu yolların ve kavşakların varlığından rahatsız olmaktadır.

Bunca katlı yol bunca kavşak

Kavuşturmuyor bu şehirde insanı birbirine

Sabahın ince tüylüsüüz geçip gideceğiz birazdan

Hem haliçe kızak, pardon kazık çakıyorlarmış

birazdan, metro da geçsin biraz da burdan.

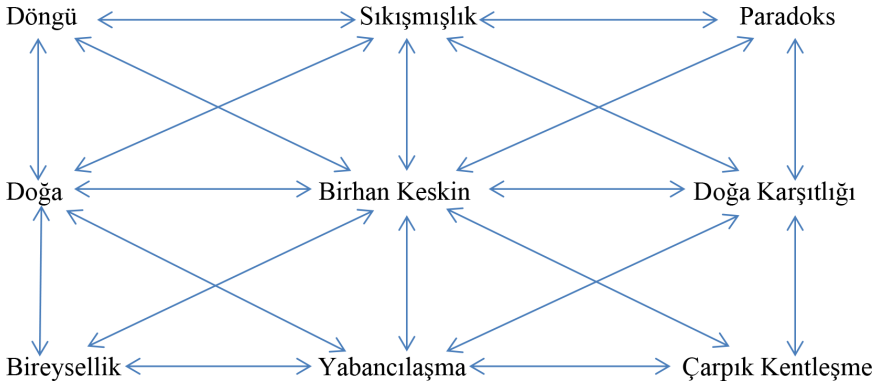
Sen hiç esenler otogarını gördün mü ablam

Esenler otogarından İstanbul'a kavuşur mu hiç insan (Keskin, 2016: 28).

Şair, İstanbul özelinde verdiği mesajlar ile doğanın insan tarafından sömürülmesinin büyük bir yıkıma neden olduğunu göstermektedir. Buradaki hareketli şehir hayatı doğanın fedakârlık ve yakınlığına karşı yabancılaşma ve ulaşamamayı göstermektedir. Şehir içinde var olan tüm yapısal sistemler doğa karşısında bir savaş halindedir. “Esenler otogarı birçok insanın yığın oluşturduğu bir yerdir. Burada şair için duyarlılık daha da artar. Bir başka ifadeyle, metrolar, kavşaklar ve modern dünyanın getirisi buradaki insanlar için bir şey değiştirmez. Buradaki insanlarda yine umutsuzluk, karamsarlık ve özlem hissi hâkimdir” (Yoksul, 2019: 297). Şair, insanın yapısı gereği modern olan ile ne kadar rahat bir hayat sürdürme

çabası içinde olursa olsun doğaya bağlılığını mecburi olduğunu anlatır. Birhan Keskin şiirlerinde doğa ve doğa karşıtlığının işlenişi genel olarak ele aldığı izlekler ile aşağıdaki şekilde verilmiştir. Burada temel izlek doğa ve doğa karşıtlığıdır. Bütün olumsuz ve olumlu olan duygular bu iki temel unsur üzerine konumlandırılmıştır. Çelişkiler içinde olumlu ve olumsuz duyguların sürekli bir arada oluşu ise doğadaki döngüsel devamlılığın bir benzeri gibi anlatılmaya çalışılır.

Şekil. 1

Şekilde de görüldüğü gibi şiirin merkezinde şairin duyguları yani kendisi vardır. Şairin yukarıda değinilen şiirler ve bu şiirler ile vermek istediği mesajlar anlatılmaktadır. Bu şekilde verildiği gibi şairin vermek istediği bütün mesajlar birbiri ile ilişki içerisindedir. Şair doğaya bakışını çok katmanlı bir şekilde dile getirmiştir. Bu çok katmanlılık birçok duygunun aynı şiirde işlenmesine veya hissedilmesine yol açmaktadır. Yukarıda verildiği gibi tüm mesajlar ve işlenen tüm duygular doğaya açılan bir pencere gibidir. Şairin *Fakir Kene* adlı şiir kitabında yer alan bir diğer şiiri *Tespihte* de aynı duygular işlenmektedir.

Pası belirgin bu demir bu gıcırdayan kapı; kapı hayali

Bu sokak, sokaktaki bu horoz nereden bu kedi

Bu üst üste duran ev hayalleri

Bu bu evlerden kuşlara silkelenen sofraya bezleri

Bu yarısı sokaktaki dalgalanan tül

Bu tülü uzaktan yırtan sesler bu; vuuuu

Bu meydana çıkınca tartaklanmış meydan hayali

Hayalin içinde dolaşan başıboş adamlar bu

Bu hem kör hem sağır hem dilsiz Sami (Keskin, 2016: 16).

Şair bu şiirinde kentlerdeki geleneksel toplum yapısını eleştirmiştir. Burada yaşayan halkın bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde doğayı tahrip etmesi sanatçıda büyük bir bunalıma dönüşmektedir. Şair şiirin ilerleyen bölümlerinde bu geleneksel toplumun yapısını örneklendirmeye devam etmektedir.

“Şiirsel ben, dar gelirli insanların bile üst üste yığılmış betondan evlerde yaşama hayaline anlam vermeye çalışır. Bu hayaline kavuşan insanların eski yaşam tarzı ile yeni yaşam tarzı arasındaki geçiş sürecinin aksak taraflarına değinir. Eski geleneklerden kopamayan kenar mahallenin yeni yaşam tarzına ayak uydurma çabası görülür” (Aktarli, 2019: 99).

1.3. Doğayı Tahrip ve Sıkışmışlık Paradoksundan Kaçma İzleği: Tabiat Anaya Dönüş

Doğaya dönüş veya doğaya kaçma izleği çok eski zamanlardan beri şairler tarafından kullanılan bir izlektir. Doğanın bir anne gibi hissedilip sonsuz güven vermesi duygusu, insanın kendini adama hissi ile de ilgilidir. Kent ve doğa arasında sıkışmış bireyler bu hisleri bir tezat üzerinde yaşamaktadır. “Bu yüzden modern insanın doğanın ve içgüdülerinin hâkimiyetinden kurtulmuş gibi gözükmesi, özgürleştiği anlamına gelmez. Modern insanı huzursuzluğa iten şey ise gerçek anlamda özgür olduğu doğaya dönme arzusu ile yapaylık arasında yaşadığı gerilimdir” (Kacıroğlu, 2018: 14). Birhan Keskin bu gerilimi en çok yaşayan şairlerden biridir. Keskin, şiirlerinde doğayı işlerken kendini bir savunucu veya doğa nesnesi yerine koymaktadır. Yukarıda adı geçen şiirlerin bazılarında bu benzetmelere değinilmiştir. Bu benzetmelerin yerini başka bir şiir kitabında doğaya geri dönen ve onda kendini yeniden keşfeden bir şair alacaktır. Şairin *Y’ol* adlı şiir kitabında yer alan *Vuslat Çayırı* ve *İnsan* şiirleri önem teşkil etmektedir.

Sen beni yandın, beni yandın sandın, böyle.

Sen yanmak gör, ben kendimi kül ettim

Sen bu alçaklıkta dur, ben otlara gittim. (Keskin, 2006: 70).

Şairin *Vuslat Çayırı* şiirinde bilinmeyen bir kişiye karşı verdiği mesajlarda otlara gitmesi doğaya dönüşü simgeler. Ayrıca şiirin başlığı da bu düşünceyle örtüşmektedir. Şairin bir kavuşma temi olarak çayırı seçmesi

aslında doğa ile olan özdeşleşmeyi vermektedir. Şair, *İnsan* şiirinde ise bu özdeşleme eylemini daha da derin hale getirmektedir.

Büyükte çünkü onların dünya arzusu

Benim otların sesiyle kaplı kalbimden

Söktüm atımı söğüdün gölgesinden

Şimdi yol benim yeniden. (Keskin, 2006: 71).

Şair, kentlilerin yaşam arzusunun doğa ile kaplı olan benliğinden daha büyük olduğunu ifade etmektedir. Buradaki sorun modernizmin kontrol edilemeyecek derecede toplum içinde hâkim olduğu düşüncesini vermektir. Aslında tüm savaş modern olanla yeşil olanın, saf olan ile yapay olanın, gerçek olan ile taklit olanın, tâbî olan ile sunî olanın ve doğa ile betonun çarpışmasıdır. Şairin *Yeryüzü Halleri* adlı şiir kitabı doğa ve doğa unsurlarını en çok işlediği kitabıdır. Burada geçen; *Denizkabuklusu, Karınca, Salyangoz, Tırtıl, Örümcek, Balık, At, Dağ, Ova, Buzul, Göl, Deniz, Çöl, Gül, Morsalkım, İncir ve Zeytin Ağacı* şiirleri kitabın hemen hemen tamamına egemen olan doğa unsurlarını göstermektedir. Şairin *Tırtıl* adlı şiirinde doğa ile birleşimin bir işareti daha görülmektedir.

Çıkacak bir düzlüğü yok ki hayatın

Bulmadım anne serinliğinde bir iklim (Keskin, 2002: 15).

Anne ile iklimin birleşimi söz konusudur. Burada anneye dönüş veya tabiat anaya dönüş izleğinin arka planı görülmektedir. Su veya mağara ile anneye dönüş alışıl gelmiş bir imgedir. Buna benzer olarak doğanın anneye benzemesi, üretken ve fedakâr olması tabiat ana fikrini ortaya çıkarmaktadır. Buradaki tabiat anaya dönüş fikri anneye dönüş ile aynı değerde görülmektedir. Şair bir başka şiiri olan *Dağ* da insanın doğa karşısındaki acizliğini dile getirmektedir.

Dağ susmaya giden yolu biliyor

Sen bilmiyorsun.

Taş yarılıyor bir çiçek için, yol veriyor.

Kısacık konuşuyor çiçek: "dünya" diyor,

"gördüm, benimle tamamlanıyor."

Yeryüzü karşısında konuşmak ne zor! (Keskin, 2002: 19).

Dağ burada kişileştirilerek insanların bilmediğini bilen bir varlık halini alıyor. Taş çiçeğin yetişmesi için kendini ikiye bölüyor. Burada doğanın içinde teşekkül eden dengeyi okuyucuya aktaran şair, işleyen bu büyük

düzen karşısında acizliğini dile getirmektedir. İnsanın doğa karşısında sürdürdüğü varlık bile ondan bağımsız değildir. Her şey doğal dengesi ve varlığı ile hüküm sürmektedir. Doğa ise bu dengeyi ayakta tutan temel olmaktadır. Birhan Keskin şiirlerinin tamamında doğa/tabiat anaya dönüş olmasa bile çoğunluğunda bu duygunun egemen olduğunu görmek mümkündür. Şairin yukarıdaki başlıklarda zikredilen şiirleri birer örnek teşkil etmektedir. Bu örnekler genel olarak birer duyguyu veya imgeyi çağrıştırmıştır. Birhan Keskin'in şiirlerindeki doğa unsurunun işlenişi, iç içe girmiş ve derinlik sağlayan bir yapı göstermemektedir. Daha çok birer duyguyu veya problemi ifade eden yüzeysel metinler olduğu gibi derin ifadeleri çağrıştıran şiirlerde öne plan çıkmaktadır.

Sonuç

Çağdaş Türk şiirinde doğanın kullanımı önemli bazı tespitler ortaya çıkarmıştır. Değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak toplumsal yapının değişimi doğanın yeniden gündeme gelmesine ve kutsal bir varlık olarak görülmesine neden olmuştur. Doğa, insana sunduğu arınma ve yeniden köklere dönüş temi ile daha çok ön plana çıkmaktadır. 1980 sonrası şiirde önemli bir yer edinen doğa unsuru birçok kuram içinde bir dönüşüm yaşamıştır. Bu kuramlardan biri ekofeminizmdir. Ekofeminizm, doğa ve kadını birleştirerek kutsallaştıran bir düşünce sistemidir. Bu görüş çağdaş yazar ve şairler arasında ilgi görmüş ve bu doğrultuda eserler ortaya koyulmuştur. Birhan Keskin'de bu görüş doğrultusunda şiirler kaleme almıştır. Ancak şairin tamamen ekofeminist düşünce etrafında şiir yazdığı söylemez. Çünkü Keskin'in bazı şiirlerinde hakim olan egemen duygu ekoloji duyarlılığı ve doğa için doğru olan dögüsel devamlılığın işleyişidir.

Birhan Keskin toplumsal yapıyı bozan ve doğa ile savaş içinde olan bütün düşünce sistemlerine karşıdır. Bu düşünce sistemlerinin başında modernizm gelmektedir. Modernitenin bir sonucu olarak değişen kent yapıları ve değişen toplumlar Keskin'in şiirlerinin ana temasını oluşturmaktadır. Bu oluşumlar insanların yabancılaşmasına ve toplum içinde yalnızlaşarak bireyselleşmesine neden olmuştur. Doğadan kopan tüm bireyler bir boşluk içinde bocalamaktadır. Bu buhran ve kopuş şair için kaotik bir yapı sergilemektedir. Bu kaotik yapı karşısında şair, doğaya geri dönüşü istemektedir. Bu dönüş şairin şiirlerinde bazen bir deniz kenarında bazen de çölün ortasında yaşanmaktadır. Her duygu doğa ile özdeşleştirilmiştir. Buhran yaşayanlara doğa eşsiz bir bahçe olurken bazen de acı çekenler

için kavurucu bir çöl olmaktadır. İnsan fitratı nasıl zıtlıklar üzerine kurulmuşsa doğa da zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Doğa içinde her nesne kendi eşi ve kendi zıttı ile varlık göstermektedir. Bunun bilincinde olan şair doğanın güzel yönlerini insan yaşamındaki mutlu yanları ile kötü yönlerini ise normal hayatta içinde yaşanan sıkıntılar ile birleştirmektedir. Doğa/şehir zıtlığından insan/yaşam zıtlığına evrilen bir oluşum sergilenmektedir. Şair kendinin veya toplum içindeki bireyin yaşadığı çelişkiyi/buhranı bu yol ile açıklamaktadır. Birhan Keskin şiiri doğa ekseninde değerlendirildiği zaman tek yönden incelenmemelidir. Şairin yaptığı çağrışımlar ve verdiği mesajlar çok katmanlı bir yapı sergilemektedir.

KAYNAKÇA

- AKTARLI, E. (2019). *Birhan Keskin'in Şiirleri Üzerine Tematik Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- AŞKAROĞLU, V. (2017). Toplum ve birey: yabancılaşma üzerine kuramsal bir tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 35 (35), 78-83.
- ÇINAR, A. (2013). *Modernizm, kent ve toplum*. Emin Yayınları, Türkiye.
- FREUD S. (1993). *Psikanalize giriş*. Mert Yayıncılık, Türkiye.
- JUNG C. G. (1997). *Analitik psikoloji*. Payel Yayınevi, Türkiye.
- KACIROĞLU, M. (2018). Turgut Uyar'ın *Dünyanın En Güzel Arabistani*'ndeki şiirlerinde uygarlık ve doğa karşıtlığı. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (7), 1-23.
- KESKİN, B. (2002). *Yeryüzü Halleri*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Türkiye.
- KESKİN, B. (2005). *Ba*. Metis Yayınları, Türkiye.
- KESKİN, B. (2005). *Kim Bağışlayacak Beni*. Metis Yayınları, Türkiye.
- KESKİN, B. (2006). *Y'ol*. Metis Yayınları, Türkiye.
- KESKİN, B. (2010). *Soğuk Kazı*. Metis Yayınları, Türkiye.
- KESKİN, B. (2016). *Fakir Kene*. Metis Yayınları, Türkiye.
- SANCAR, S. (2022). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İletişim Yayınları, Türkiye.
- SHİVA, V. & Mies, M. (2018). *Ekofeminizm*. (Çev. İ. Urkun Kelso). İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi.
- SİVRİ, T. (2019). Lirik olan politiktir: 1980 sonrası Türk şiirinde dişil dilin oluşumu. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 22 (2), 32-62.
- ÜZEL, E. (2006). *Feminizm ve Doğa Ekseninde Ekofeminizm*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YOKSUL, U. (2019). Pierre Macherey'nin edebî üretim teorisi bağlamında "Çimenlerin Efendisi" şiirinin tahlili. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 3 (3), 287-299.

Orgeneral Semih Sancar'ın Askeri Biyografisi ve Kıbrıs Barış Harekatı'ndaki Rolü

Selma Göktürk Çetinkaya* • Rana Zeynep Gün**

ÖZET

Türk Harp Tarihinin dönüm noktalarından olan Kıbrıs Barış Harekatı'nın anlatımını genel manada politik ve diplomatik bir çerçeveye sıkıştırarak anlatmak ve bu minvalde dönemin iktidarını oluşturan Bülent Ecevit ile Necmettin Erbakan ortaklığında sunmak, özünde bir harp olan bu hareketliliğin askeri kanadının bilinmezliğine neden olmaktadır. Bu cümleden hareketle hazırlanacak çalışmada öncelikle Kıbrıs Barış Harekatı'nın gerçekleştirildiği süreçte Genelkurmay Başkanlığı vazifesinde bulunan Orgeneral Semih Sancar'ın askeri biyografisi ele alınacaktır. Hayatının yaklaşık 50 senelik kısmını asker olarak geçiren Semih Sancar'ın 1930'da Kuleli Askeri Lisesi'nden mezuniyetiyle başlatılacak olan askeri biyografisinin anlatımı, 1978'de Genelkurmay Başkanlığından emekli olmasına kadar devam ettirilecektir. Beş yıl sürdürdüğü bu görevin öncesinde yaklaşık yedi ay boyunca Kara Kuvvetleri Komutanlığı vazifesini üstlenen Semih Sancar'ın orgenerallik rütbesini almasından kısa süre sonra Jandarma Genel Komutanlığına tayin olduğuna ve 1969-1970 arasında bu görevinde kaldığına değinilecektir. Sadece Kıbrıs Barış Harekatı döneminde üstlendiği Genelkurmay Başkanlığı görevi değil, Türkiye'nin iki darbe arasındaki sıkıntılı günlerinde bulunduğu Jandarma ve

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0001-6828-1679.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, gunranazeynep@gmail.com ORCID: 0009-0004-3831-4029.

Kara Kuvvetleri Komutanlıkları vazifeleri de anlatılacaktır. Ayrıca Genelkurmay Harekat Başkanı iken, Albay Talat Aydemir'in darbe girişiminden sonra, 1962'de vekaleten Harp Akademileri Komutanlığına getirildiğine dikkat çekilecek çalışmada Orgeneral Sancar'ın 1950'lerde üstlendiği görevleri de kaleme alınacaktır.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın Kıbrıs Barış Harekatı sırasında sergilediği faaliyetlerinin anlatılacağı çalışmanın ikinci bölümünde askeri hazırlıklar ve hareket safhalarındaki uygulamaları üzerinden bir yazım gerçekleştirilecektir. Tüm kuvvet komutanlıklarının ortaklaşa gerçekleştirdiği bu başarılı hareketin başında yer alan ve dönemin siyasi liderleriyle uyumlu çalışmasıyla da Kıbrıs'taki başarıya katkı sunan Orgeneral Semih Sancar'a yönelik akademik bir çalışmanın yapılmamış olması, bu çalışmanın hazırlanmasında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Semih Sancar, Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Kıbrıs Barış Harekatı.

ABSTRACT

To tell the narrative of the Cyprus Peace Operation, which is one of the turning points in the History of Turkish Warfare, by compressing it into a political and diplomatic framework in general, and to present it in partnership with Bülent Ecevit and Necmettin Erbakan, who constituted the power of the period, causes the obscurity of the military wing of this mobility, which is essentially a war. Based on this sentence, the study to be prepared will primarily focus on the military biography of General Semih Sancar, who served as the Chief of the General Staff during the Cyprus Peacekeeping Operation. The narration of the military biography of Semih Sancar, who spent about 50 years of his life as a soldier, which will be started with his graduation from Kuleli Military High School in 1930, will be continued until his retirement from the Chief of General Staff in 1978. It will be mentioned that Semih Sancar, who assumed the position of Land Forces Commander for about seven months before this mission, which he held for five years, was appointed Gendarmerie General Commander shortly after receiving the rank of general and remained in this position December 1969-1970. Not only the post of Chief of the General Staff that he assumed during the Cyprus Peacekeeping Operation, but also the duties of Gendarmerie and Land Forces Commands that he held during the troubled days between the two coups Decrees of Turkey will be explained. In addition, it will be noted that Colonel Talat Aydemir was appointed Commander of Military Academies by proxy in 1962, after the coup attempt, while he was Chief of Operations of the General Staff, and the duties that General Sancar undertook in the 1950s will also be written in the study. In the second part of the study, which will explain the activities of Chief of General Staff General Semih Sancar during the Cyprus Peacekeeping Operation,

an article will be written on military preparations and their applications during the operational phases. The fact that an academic study was not conducted on Gen. Semih Sancar, who was at the beginning of this successful operation jointly carried out by all force commands and contributed to the success in Cyprus by working in harmony with the political leaders of the period, was instrumental in preparing this study.

Keywords: Semih Sancar, Chief of General Staff, Land Forces Command, Gendarmerie General Command, Cyprus Peacekeeping Operation.

Giriş

Türkiye'nin 16. Genelkurmay Başkanlığı görevini üstlenmiş Orgeneral Semih Sancar hakkında herhangi bir akademik çalışma olmaması üzerine bu biyografi çalışmasının hazırlanması uygun görülmüştür. Orgeneral Semih Sancar, 1960-1980 yılları arasında önemli görevlerde bulunmuş, ayrıca Türkiye'nin hem iç hem de dış politikada önemli ve kritik süreçlerinden olan Kıbrıs Barış Harekatı esnasında hareketin askeri kanadında yer almıştır. Bu gerekçeler, söz konusu biyografi çalışmasının hazırlanmasındaki esin kaynakları arasında yer almıştır.

Orgeneral Semih Sancar'ın askeri biyografisini incelerken kendisinin hem askeri hayata atılmadan önceki yaşamına hem de askeri hayatına ilişkin bilgiler için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin internet sayfasından faydalanılmış, iki darbe arasındaki dönemde kendisinin üstlendiği rolü incelemek amacıyla akademik dergi ve makalelerden istifade edilmiştir. Orgeneral Semih Sancar özelinde akademik yayın bulunmamakla beraber bazı eserlerde kendisinden kısmi olarak bahsedilmiştir. Özellikle 1962 yılında gerçekleştirilen darbeye görev yerinin değişmesi, ayrıca Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesi konularında farklı farklı akademik kaynaklardan yararlanılarak kendisine dair bilgiler bulunmuştur.

1974 yılında Kıbrıs adasına düzenlenmiş harekatta her ne kadar siyasi açıdan Türkiye'nin dış politikasını bu hareket belirlemiş olsa da hareketin askeri kanadını o esnada Genelkurmay Başkanlığı görevini ifa eden Orgeneral Semih Sancar komuta etmiştir. Yapılan hareket hakkında Orgeneral Semih Sancar'a ait bilgiler ise akademik yayınlardan ve gazilerin anlatımlarından öğrenilerek bu çalışmaya eklenmiştir.

Harekat sonrasında kendisinin hareket hakkındaki söylemleri ile ilgili bilgilerin bulunduğu çalışma ise İsmail Baydili ve Beyzade Nadir Çetin'in

“Darbeden Harekata Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekatı’na Yönelik Kamuoyu Oluşum Sürecinde Yazılı Basının Rolü” yayını olmuştur. Hazırlanan bu metinde Orgeneral Semih Sancar’ın biyografi çalışması Kıbrıs Barış Harekatı’nın son bulması ile sınırlandırılmış olup son paragrafta kendisinin hareket sonrasındaki yaşamına da değinilmiştir. Buradaki bilgiler ise yine Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kendi resmi sitesinden bulunmuş, kendisine takdim edilen Mareşallik teklifine ise Uğur Dündar’ın Necmettin Erbakan ile yapmış olduğu röportajdan ulaşılmıştır.

Semih Sancar’ın Genelkurmay Başkanlığı Öncesindeki Yaşamı

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 16. Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Semih Sancar, 1911 yılında Erzurum’da doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimi hakkında bir bilgi bulunamayan Sancar’la¹ ilgili kesin bilgilere askeri hayatının başlamasının akabinde ulaşılmaya başlanmıştır. Kendisi 1932 yılında Topçu Subayı olarak Kara Harp Okulu’ndan Teğmen rütbesi ile mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Topçu Okulu’nda eğitim görmüş ve buradaki eğitimini 1934 yılında başarı ile bitirmiştir. Adım adım askeri görevine başlayan Semih Sancar, 1939 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlıklarında Batarya Takım Komutanlığı yapmıştır.²

1941’de Topçu Yüzbaşılığına terfi eden ve 1942 yılında kurmay subay olarak Harp Akademisini bitirmiş olan Semih Sancar, Genelkurmay Karargahında Proje Subaylığı yapmış; ardından 3. Uçaksavar Alayında Batarya Komutanlığı, akabinde ise Hava Savunma Genel Komutanlığında Karargah Subaylığı yapmıştır.³ Daha sonrasında ise 9’uncu Kolordu Motorlu Topçu Alayında Tabur Komutanlığı ve sırasıyla 3’üncü Ordu Harekat Şubesinde Kısım Amirliği, Şube Müdürlüğü ve Kara Harp Akademisinde öğretim üyeliği ile 2’nci Kolordu Topçu Komutan Yardımcılığı vazifelerini ifa etmiştir. 1955’te Albaylığa, 1960 yılında ise Tuğgenerallik rütbesine yükselmiştir.⁴

1 İsmet İnönü’nün vefatı üzerine yaptığı konuşmada Org. Sancar, İnönü’yü çocukluğundan beri tanıdığını ifade etmiştir. Bkz. Cumhuriyet, “Paşa İçin Ne Dediler”, 26 Aralık 1973, s. 5.

2 Cumhuriyet, “Orgnl. Sancar’ın Kısa Hayatı”, 7 Mart 1973, s. 7. Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı, “Semih Sancar”, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=SemihSancar>.

3 Son Posta, “Ordu Terfi Listesi”, 31 Ağustos 1941, s. 6. Biyografya, “Semih Sancar”, <https://www.biyografya.com/tr/biographies/semih-sancar-d5ba7495>.

4 Akşam, “Ordu Terfi Listesi Dün Tasdikten Çıktı”, 30 Ağustos 1955, s. 2. Cumhuriyet, “Generallere Ait Terfi Listesi Dün Açıklandı”, 30 Ağustos 1960, s. 5. Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı, “Semih Sancar”, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=SemihSancar>.

İki Darbe Arası Dönem

1960-1980 döneminin Türk askeri ve siyasi hayatı incelendiğinde, ülkede siyasi ve toplumsal karışıklıkların yaşanması sebebi ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin, yönetime birden fazla kez el koyduğu ya da darbe girişimlerinde bulunduğu görülmektedir. Ülkenin siyasi açıdan karışık olması toplumsal kargaşaları da beraberinde getirmiş ve TSK tarafından 27 Mayıs 1960 tarihinde devlet yönetimine el konulmuştur. Darbe sonucunda ise pek çok subay ve astsubay emekliye sevk edilmiştir.⁵

Bir sonraki askeri müdahale ise 27 Mayıs darbesi esnasında Kore'de görevli olarak bulunan Albay Talat Aydemir'in girişimi olmuştur.⁶ Bu dönemde çıkan ihtilal yapılacağı söylentileri üzerine, TSK içerisinde huzursuzluk çıkaran subaylar hakkında Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı bazı kararlar almışlardır. Örneğin söz konusu subaylar doğu illerine tayin edilmiş, Kurmay Albay Şükrü İlkin, Albay Selçuk Atakan ve Albay Turgut Alpogut Genelkurmay Başkanlığına çağırılmış ve enterne edilmiştir. Karaaslan, Albay Talat Aydemir'in bulunduğu Harp Akademileri Komutanlığı görevine ise Albay Semih Sancar'ın tayin edildiğini yazmaktadır. Tayin kararı neticesinde ertesi gün görev yerine giden Albay Semih Sancar'ın okulun bahçesinde Albay Talat Aydemir'e bağlı astegmenler tarafından gözaltına alındığı da belirtilmektedir.⁷ Oysa Sancar bu tarihte Tuğgeneral rütbesindedir ve 11 Temmuz 1962'de Genelkurmay Harekat Başkanı iken Harp Akademileri Komutanlığına tayin edilmiştir.⁸ Aydemir, 9 Temmuz günü tutuklanırken 18 Temmuz 1962'de 3000 lira kefaretle tahliye edilmiştir.⁹

Bu süreçte göz hapsine alınan Tuğgeneral Sancar, kısa süre öncesinde midyesinden ameliyat olduğu için rahatsızlanmış ve Albay Aydemir'in emri ile serbest bırakılarak görev yerine dönmüştür.¹⁰ Darbe girişimi sonrasında Albay Talat Aydemir ve darbeye adı geçen diğer subaylar hakkında yargılama yapılmışsa da Başbakan İsmet İnönü'nün uzlaşımı üzerine 22 Şubat 1962'de Albay Aydemir ve diğer darbeci subaylara rütbeleri geri

5 Yeşim, Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı:12, 2006, s.156.

6 Murat, Talu, Ömer Osman, Umar, "Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları", Belgi Dergisi, sayı:28, 2024, s.195.

7 Karaaslan, a.g.m., s.238.

8 Cumhuriyet, "Türk Silahlı Kuvvetleri Komuta Kademelerine Tayinler Yapıldı", 12 Temmuz 1962, s. 5.

9 Cumhuriyet, "Talat Aydemir Dün 3000 Lira Kefaretle Tahliye Edildi", 19 Temmuz 1962, s. 1-5.

10 Sabri Öge, "Darbelerin Anatomisi (7):22 Şubat ve Harp Okulu'nda Kopan Fırtına", <https://haberajandnet.com/Article/darbelerin-anatomisi-7-22-subat-ve-harp-okulunda-kopan-firtina/yBvxu7vL8usn-CoT8j32j>, Erişim Tarihi:15.04.2025.

verilmiştir.¹¹ Tuğgeneral Semih Sancar'ın darbeye ortaya koymuş olduğu duruşun darbecilere boyun eğmemek şeklinde olduğu görülmektedir. Ayrıca yasal otorite tarafından Harp Akademileri Komutanlığında görevlendirilmiş olmasının, kendisinin ilerideki yüksek komuta pozisyonlarına giden yolda güvenilir bir lider figürü olarak görülmesine katkı sağladığını belirtmek gerekir.

1970'li yıllarda Türkiye'de TSK'nın siyasi iktidar ile olan ilişkileri oldukça gergin bir durumdadır. İç politikada yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gerilimler sonucunda TSK, 12 Mart 1971 tarihinde bir muhtıra yayınlamış ve bu muhtıra ülke içerisindeki taşkınlıkların sakinleşmesi ve mevcut hükümetin bir an evvel huzur ve güven ortamının sağlaması üzerine bir ihtar metni olma özelliğini taşımıştır. Bu ihtar özelliği taşıyan muhtıranın yayınlanmasından sonra ise 28 Mart 1973 günü dönemin Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay'ın görev süresi dolacak ve yerine yeni bir Cumhurbaşkanı seçilecektir.

12 Mart Muhtırasını yayınlamış olan askerler Orgeneral Cevdet Sunay'ın yerine o sırada Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Faruk Gürler'i desteklemişlerdir.¹² Seçimlerin yapılacağı tarih yakınlaşmış ve 2 Mart 1973 tarihinde gazetelerde artık şu sözler söylenmeye başlanmıştır: "Bir üye istifa edecek, Sayın Gürler Cumhuriyet Senatosu'na girecek ve Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya gidecek."¹³ Dönemin Milli Savunma Bakanı olan Mehmet İzmen, Faruk Gürler'in yerine geçmesi için 5 Mart 1973 tarihinde istifa etmiştir. 6 Mart tarihinde ise Gürler emekliliğini istemiş, Gürler'den boşalan makama ise Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Semih Sancar atanmıştır. Orgeneral Eşref Akıncı ise Orgeneral Sancar'dan boşalan makama getirilmiştir.¹⁴ Cumhurbaşkanlığına ise 6 Nisan 1973'te 27 Mayıs Darbesi esnasında Deniz Kuvvetleri Komutanı olan emekli Oramiral Fahri Korutürk seçilmiştir. Korutürk'ün 365 oyuna karşı Gürler 87 oy almıştır.¹⁵

11 Tekin Önal, "27 Mayıs İhtilalinin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (1961-1965)", Uluslar arası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2017, s. 22.

12 Barış Ertem, "12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türk Siyasetine Etkileri (1971-1974)", Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi, C:8, 2018, s. 664.

13 Fikret Otyam, "Sonunda Demirel'in Dediği Olacak ve Başkanı TBMM Seçecek...", Cumhuriyet, 02.03.1973.

14 BCA, 30.18.1.2/295.19.8 (06.03.1973). BCA, 30.18.1.2/295.19.7 (06.03.1973). Murat Karataş, "Türkiye'de Asker-Sivil İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası:1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimi", Atlas 3. Uluslar arası Sosyal Bilimler Kongresi, 28-30 Haziran 2019, Sivas, s. 229.

15 Korutürk ve Gürler'den ayrı "Ferruh Bozbeyle, Tekin Arıburun, İsmet İnönü, Sabit Osman Avcı, Ali Naili Erdem, Rıfat Öztürkçine" de bu seçimlere katılmışlardır. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, C. 12, 16. Birleşim, 6 Nisan 1973, s. 224.

Bu gelişmeler esnasında 1966'da Korgeneralliğe, 1969'da Orgeneralliğe terfi eden Semih Sancar,¹⁶ aynı yıl Jandarma Genel Komutanlığına getirilmiş ve bu görevinde bir yıl kaldıktan sonra İkinci Ordu Komutanlığına atanmıştır.¹⁷ 1970'li yılların gergin günlerinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı da yapan Orgeneral Sancar, 1972'de Kara Kuvvetleri Komutanı olmuş¹⁸ ve 1973'te yukarıda da değinildiği üzere Genelkurmay Başkanlığına getirilmiştir. Orgeneral Sancar'ın bu görevin sırasındaki en mühim gelişme ise kuşkusuz Kıbrıs Barış Harekatı olmuştur.

Orgeneral Semih Sancar ve Kıbrıs Barış Harekatı'ndaki Rolü

Kıbrıslı Rumların EOKA Örgütü, 1950 yılından itibaren Kıbrıs'ta yaşayan Türklere karşılık şiddet eylemlerinde bulunmuşlardır. 1963 yılında yaşanan "Kanlı Noel" olayları bölgede yaşayan pek çok Kıbrıslı Türk'ün ölümü ile sonuçlanmıştır.¹⁹ 1974'ün haziran ayında Yunanistan'ın Ege'de yaptığı manevraya karşılık aynı ay içinde Orgeneral Sancar'ın da katılımıyla Türk Deniz ve Hava Kuvvetleri tarafından Ayvalık ve Çanakkale'de tatbikat gerçekleştirilmiştir.²⁰ Bir ay sonra ise Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Londra ve Zürih Antlaşmaları ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal düzenini garanti altına almak istemişlerdir. Öyle ki Yunanistan'ın Makarios'a yaptığı 1974 Darbesi sonrasında Türkiye, bu darbeyi anayasal düzenin ihlali sayarak müdahale hakkını kullanmıştır.²¹

Yunanistan destekli Rum Milli Muhafız Ordusu, Makarios'a karşı 15 Temmuz 1974 yılında darbe gerçekleştirmiş, darbe sonrası Nikos Sampson göreve gelmiştir. Darbe ise Türk toplumunun geleceği açısından bir tehdit oluşturmuştur. Oluşan bu tehdit algısı üzerine yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk Kıbrıs'a müdahale kararını konuşmuş ve ordunun durumu ile ilgili bilgi almışlardır. Bu sırada Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar, MGK Hükümet yetkililerine

16 Cumhuriyet, "Üç Korgeneral Terfi Etti", 28 Ağustos 1966, s. 1. Cumhuriyet, "Orgeneral Olacaklar", 20 Ağustos 1969, s. 7.

17 BCA, 30.11.1.0/357.35.6 (27.08.1970). Milliyet, "50 General ve 516 Albay Emekli Oldu", 29 Ağustos 1970, s. 1.

18 Cumhuriyet, "Ankara'da Gece Sokağa Çıkma Yasağı Kaldırıldı", 11 Temmuz 1971, s. 1. Cumhuriyet, "30 Ağustos Zaferi Büyük Coşkunlukla Kutlandı", 31 Ağustos 1972, s. 7.

19 YTB, "Barışın Teminatı: Kıbrıs Barış Harekatı", Erişim Tarihi:10.05.2025, <https://ytb.gov.tr/haberler/barisin-teminati-kibris-baris-harekatı>

20 Cumhuriyet, "Deniz, Hava Kuvvetleri Ege'de Tatbikat Yapıyor", 18 Haziran 1974, s. 1.

21 Alperen Epik, Çağrı Emin Demirbaş, "İnsanı Müdahale, Koruma Sorumluluğu ve Kıbrıs Barış Harekatı", İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, s.58.

“Biz hazırız, ancak siz hazır mısınız?” diye sormuştur.²² Ardından Başbakan Ecevit İngiltere’ye gideceğini eğer buradan bir sonuç alınmazsa Garantî Antlaşması’nın 4. Maddesi gereği müdahale edileceğini söylemiştir.²³ 15 Temmuz günü Orgeneral Sancar’ın gazetecilerle yaptığı görüşme kayıtları şu şekilde geçmiştir:

“Soru: Kıbrıs olayları karşısında silahlı kuvvetlerimizin bir genel hazırlığı var mıdır?

Sancar: Bu bir karargah etüdüdür, icap ettirir.

-Kıbrıs olaylarının ani olarak patlak vermesi hususunda düşünceleriniz nelerdir?

Sancar: Ani bir durum yok, beklenen şeydi.

-Kıbrıs’taki darbe bir Enosis hareketi midir?

Sancar: Muhakemesi bize düşmez.

-Kıbrıs’taki birliğimiz alarm durumuna geçirildi mi?

Sancar: Zaten devamlı alarmda.

-Vilayeti ziyaretten sonra neler yapacaksınız?

Sancar: Sayın valimize bir nezaket ziyaretinde bulundum. Şimdi doğru Ankara’ya dönmek için havaalanına gidiyorum.

-Adana’ya gidecek misiniz?

Sancar: Adana ilk vazife yaptığım yer olduğu için çok severim. Gitmek isterim.²⁴

Nikos Sampson’un yapmış olduğu darbe Makarios zamanından daha kötü bir şekilde Kıbrıslı Türkler arasında infiale yol açmıştır. Türkiye ise bu infiale karşılık derhal harekete geçerek önlem almak istemiş, Başbakan Ecevit uluslar arası destek almak için 17 Temmuz’da Londra’ya gitmiştir. Öncesinde Yabancı Konuklar Köşkü’nde Orgeneral Sancar, kuvvet komutanları, Dışişleri Bakan Vekili ve Milli Savunma Bakanı Hasan Işık’la bir toplantı yapan Ecevit, ardından sırasıyla ABD Büyükelçisi Macomber’le ve Cumhurbaşkanını Fahri Korutürk’le görüşmüş, Bakanlar Kurulu’nu toplamış ve Etimesgut Askeri Havaalanı’ndan İstanbul’a geçmiştir. Kendisini Esenboğa Havalimanı’ndan yolcu edenler Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürü, Meclis Başkan Vekili, bakanlar, komutanlar ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan ile Orgeneral Semih Sancar olmuştur.²⁵ Cumhurbaşkanı

22 Fadime Tosik Dinç, “Necmettin Erbakan ve Kıbrıs Barış Harekatı”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:1,2022, s.130.

23 Tosik Dinç, “a.g.m.” s.131.

24 Cumhuriyet, “Orgeneral Sancar: Kıbrıs’taki Durum Beklenen Şeydi”, 16 Temmuz 1974, s. 1-7.

25 Ferhat Apuhan, “Kıbrıs Meselesi ve Bingöllü Kıbrıs Gazileri’nin Nazarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekatı-I”, Bingöl Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, 2016, s.48. Cumhuriyet, “Ecevit Londra’da Wilson’la”, 18 Temmuz 1974, s. 7.

Korutürk'ün çağrısı ile Kıbrıs meselesinin görüşülmesi için 18 Temmuz'da olağanüstü ve birleşik olarak gizli toplanan TBMM, Ecevit'in 19 Temmuz'da dönüşü sonrası yeniden toplanmış ve 20 Temmuz tarihli gizli oturumda Kıbrıs Harekatı için Türk askerinin yurt dışına çıkışına ve hükümetin yetkilendirilmesine yönelik tezkere kabul edilmiş, açık oturumda da ilgili duyuru yapılmıştır.²⁶

20 Temmuz 1974 günü sabaha karşı başlatılan hareketla beraber Orgeneral Sancar'a başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, Başbakan Ecevit, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun, Millet Meclisi Başkanı Kemal Güven, Milli Birlik Grubu Başkanı Fahri Özdilek, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Nihat Erim tarafından tebrik mesajları gelmiştir.²⁷Harekat emri verilmesinin hemen öncesinde ise Orgeneral Semih Sancar'ın emrindeki Türk Silahlı Kuvvetleri siyasi karara uygun askeri hazırlıklarını bitirdiğini ve harekate hazır olduklarının hükümete bildirmiş, ayrıca Kıbrıs adasındaki Türk Mukavemet Teşkilatı, adadan Türk ordusuna istihbarat aktarmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne destek vermişlerdir.²⁸ Kıbrıs Barış Harekatı'nın başlangıç aşamasında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın rolüne bakıldığında özellikle Kıbrıs gazilerinin anılarında kendisinin ismine rast gelinmektedir. Bingöllü gazilerin hareket esnasındaki anılarının olduğu Ferhat Apuhan'ın "*Kıbrıs Meselesi ve Bingöllü Kıbrıs Gazileri'nin Nazarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekatı-1*" adlı çalışmasında Gazi Kazım Sudan Orgeneral Semih Sancar ve Kıbrıs Barış Harekatı hakkında şunları söylemiştir:

"Aslında hareket çok ani oldu veya gizli yürütülmekteydi. Ankara'da askerlik yaparken, Genelkurmay Başkanlığı'ndan bir emir gelmişti. Bu emir Kıbrıs'a bir hareket yapılacağı emriydi. Harekatın kesin yapılacağına dairdi. Otobüsler gelip, bizler bindirildik ve Mersin'in Silifke ilçesine gittik. İki gece iki gün orada bekletildikten sonra 20 Temmuz sabahı Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın emri tekrar gelmişti. Kesin olarak şunu ifade ediyordu. "Size emir gelse de gelmese de gideceksiniz" ifadelelerinde bulunmuştur."²⁹

26 TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), C. 13/1, 2. Birleşim, 18 Temmuz 1974, s. 2-13. TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), C. 13/1, 3. Birleşim, 20 Temmuz 1974, s. 52. TBMM Tutanak Dergisi, C. 13, 3. Birleşim, 20 Temmuz 1974, s. 9.

27 Milliyet, "Çıkartma Gemilerimiz Akdeniz'e Açıldı", 20 Temmuz 1974, s. 1. Cumhuriyet, "Başarılı Harekat Nedeniyle Korutürk, Ecevit ve Orgeneral Sancar Kutlanıyor", 21 Temmuz 1974, s. 1.

28 Sayim Türkman, Abdurrahman İlhan, "1974 Kıbrıs Barış Harekatı'na Giden Süreç", Historical Analysis, Cilt:4, Sayı:14, 2019, s.1041.

29 Apuhan, "a.g.m.", s.53.

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 20 Temmuz 1974 günü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın emri ile Kıbrıs adası Çakmak ÖGK'dan Pladini (Yavuz) Plajına Türk Silahlı Kuvvetleri çıkartma yapmışlardır. Harekat esnasında Kocatepe Muhribinin batırılması olayı Türk askerini oldukça etkilemiştir. 21 Temmuz 1974 günü yani harekatın ikinci günü Genelkurmay Başkanlığı'na ulaşan bir istihbarata göre Yunanistan'dan çıkıp Baf Limanına giden bir konvoyun Rum askerlerine yardım taşıdığı söylenmiştir. Bu sırada Kıbrıs açıklarında olan TCG Adatepe (D-353), TCG Kocatepe (D-354) ve TCG Mareşal Fevzi Çakmak (D-349) Türk gemilerine konvoyu durdurma görevi verilmiştir.³⁰

Bu sırada Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanları toplantı yaparak gemilerin Rum gemisi olduğunu ve batırılmasının gerektiğini Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'a iletmışlerdir. Başbakan Ecevit ve Bakanlar Kurulu ise bu emri onaylamışlardır. Havalanan uçaklar gemilerdeki kişilerin Türk olduğunu söylemişlerse de gelen emir üzerine Türk muhribi bombalanmıştır. Bu olayın üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın tepkisi şu şekilde olmuştur: *“Eyvah şimdi ne olacak Emin? Ne olacak Kayacan?” diye bağırды. Bu şok, belki beş saniye kadar sürdü ve Alpkaya hemen ardından aşağıya, Hava Savunma Harekat Merkezinin Amiri Hava Albay Esat Özen'e “Esat, havadaki bütün uçaklara söyle... Derhal geriye dönsünler. Harekat durdurulmuştur!”³¹*

Kocatepe Muhribinin batması neticesinde 54 Türk askeri şehit olmuştur. 21 Temmuz 1974 günü akşam saatlerinde harekat hakkında bilgi almak için Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar ile Necmettin Erbakan görüşmüştür. Ayrıca Erbakan ve Orgeneral Sancar, 22 Temmuz Pazartesi saat 17.00'dan önce ateşkesin ilan edilmemesi için öneride bulunmuşlardır. Bunun üzerine aynı gün, Başbakan Bülent Ecevit ateşkesin sağlandığını duyuran bir açıklama yapmıştır.³²

Yapılan bu ateşkesin ardından Cenevre Görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve ardından Kıbrıs adasına ikinci bir harekat düzenlenmiştir. Harekatın ikinci safhasında ise Orgeneral Semih Sancar hakkındaki kaynak eksikliği sebebi ile detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Başbakan Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar ile

30 Bedri Yılmaz, “Kocatepe Muhribi”, Erişim Tarihi:10.05.2025, <https://www.bedriyilmaz.com/bilgi/kocatepe-muhribi/>

31 Türkman, “a.g.m.”, s.1042-1043.

32 Özkan Demir, “12 Mart'tan 12 Eylül'e Necmettin Erbakan ve Kıbrıs Davası”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları:73, Konya, 2021, s. 593.

görüşüp, toplantı yaptıktan sonra 16 Ağustos 1974 tarihinde yapmış olduğu basın toplantısında hareketin Türkiye açısından başarılı olduğunu ve Güvenlik Konseyinin ateşkes çağrısına uyma kararı aldığını duyurmuştur.³³

Kıbrıs Adasına yapılmış olan bu iki hareket sonucunda ordunun morali yerine gelmiş, ayrıca Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar ve Necmettin Erbakan arasında sıcak bir ilişki oluşmasına³⁴ sebebiyet vermiştir.³⁵ Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında Orgeneral Semih Sancar şu açıklamalarda bulunarak Türk askerini tebrik etmiştir: “*Türkün kahramanlığı ve barışseverliğini bir kere daha cihana ispat eden silahlı kuvvetlerimiz! Bu hareketinizle şanlı tarihimize ve insanlığa unutulmayacak bir sayfa açmaktasınız.*”³⁶

Harekat sonrasında yapılmış olan bir gazete incelemesine bakıldığında ise Orgeneral Sancar’ın ismi 11 kez anılmıştır. Dönemdeki konumu itibari ile daha sık anılması gerektiği beklenilse de bu durum o dönem Türkiye’nin savaş değil barış politikası güttüğünü göstermektedir.³⁷ Orgeneral Semih Sancar’a, Uğur Dündar’ın Necmettin Erbakan ile yapmış olduğu röportajdan öğrenildiğine göre, Erbakan tarafından Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında Mareşallik teklifi götürülmüş, lakin kendisi bu teklifi kabul etmemiştir.³⁸ Orgeneral Sancar’ın Bakanlar Kurulu’nun 13 Şubat 1976 günlü kararıyla 7 Mart 1976 itibariyle bir yıl uzatılan görev süresi, 15 Şubat 1977’de alınan ikinci bir kararla 7 Mart 1977 itibariyle bir yıl daha uzatılmıştır. Nihayetinde 6 Mart 1978’de emekliye ayrılan Sancar, Genelkurmay Karargahındaki Arslankapı’da düzenlenen törenle görevi Orgeneral Kenan Evren’e bırakmıştır.³⁹ 27 Mart 1978’de Akbank’ın Yönetim Kurulu üyeliğine seçilen isimlerden birisi olan Sancar’ın aynı yılın ağustos ayında kontenjan senatörlüğü için Cumhurbaşkanı Korutürk’e başvurduğu konusu gündeme gelmiştir. Buna ilişkin bir gelişme ise iki yıl sonra

33 Demir, “a.g.e.”, s.149.

34 Yankı dergisinin 21-27 Ekim 1974 tarihli sayısında Erbakan’ın askere karşı tutumundan bahsedilerek Esenboğa Havaalanı’nda Erbakan ile Semih Sancar’ın eşi Refika (Vefika) Hanım arasında geçen bir tartışmaya geniş yer verilmiştir. Bkz. Yankı, “Nerede Atatürk Devrimleri”, S. 188, 21-27 Ekim 1974

35 Fahri Bakırcı, “Parlamentar Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine TBMM 1971-1980 Dönemi”, Sayı:18, 2023, s.70-71.

36 Ejdan Sadrazam, “Kuzey Kıbrıs’ta Barış Söyleminin Fenomolojisi”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt:2, 2021, s. 396.

37 İsmail Baydili, Beyzade Nadir Çetin, “Darbeden Harekata Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekatı’na Yönelik Kamuoyu Oluşum Sürecinde Yazılı Basının Rolü”, İNİF E-Dergi, 6(2), 2021, s.396.

38 Uğur, Dündar, “Erbakan Belgeseli-Necmettin Erbakan’ın Hayatı 1991”, https://www.youtube.com/watch?v=_b7_GEhbWA.

39 BCA, 30.18.1.2/346.105.12 (13.02.1976). BCA, 30.18.1.2/364.7.2 (15.02.1977). Cumhuriyet, “Sancar Genelkurmay Başkanlığı Görevini Törenle Evren’e Devretti”, 7 Mart 1978, s. 1-9.

yaşanmış, Sancar, Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil tarafından 12 Temmuz 1980'de kontenjan senatörü seçilmiştir.⁴⁰ 1981'de Akbank Yönetim Kurulu üyeliğine yeniden seçilen Sancar, 9 Aralık 1984 tarihinde GATA'da vefat etmiştir. Cenazesi 11 Aralık günü önce Genelkurmay Karargahına getirilmiş, buradaki törenin ardından Maltepe Camii'nden kaldırılarak Cebeci Şehitliğine defnedilmiştir.⁴¹

Sonuç

Orgeneral Semih Sancar'ın incelenen biyografisinde kendisinin öğrenim hayatı hakkında bilgiler verilmiş olup, askeri hayata girişi ve mezu niyetinin akabinde almış bulunduğu vazifelerden bahsedilmiştir. Sancar'ın isminin öne çıkmaya başlaması kendisinin 1962 yılında vazife yerinin değişmesi, Albay Talat Aydemir'in darbe girişimi sonrasında Harp Akademileri Komutanlığı vazifesine getirilmesiyle olmuştur. 1960-1980 yılları arasında Türkiye'nin iç karışıklıklar ve siyasi istikrarsızlıklarla uğraştığı vakitlerde ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 16. Genelkurmay Başkanı olmuştur. Bu vazifeye nasıl getirildiği sorusu da çalışmada cevaplanmıştır. Son olarak 1974 yılında TSK tarafından Kıbrıs'a yapılan harekatta Orgeneral Semih Sancar'ın Genelkurmay Başkanı olarak hareket öncesi, hareket esnası ve hareket sonrasında kendisinin rolüne resmi ve akademik kaynaklar ve Kıbrıs gazilerinin anlatımları ve süreli yayınlar ışığında bilgi verilmiştir. Emekliliği neticesinde sürdürdüğü hayatına dair bilgilerin de yer aldığı metinde Semih Sancar'ın 73 yıllık ömrü, bu sürede Türkiye'de yaşanan gelişmelerle girift olarak ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akşam (1955). "Ordu Terfi Listesi Dün Tasdikten Çıktı", 30 Ağustos.
- APUHAN, F. (2016). "Kıbrıs Meselesi ve Bingöllü Kıbrıs Gazileri'nin Nazarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekatı-I". *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, s.s.35-66.
- BAKIRCI, F. (2023). *Parlamentar Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine TBMM 1971-1980 Dönemi. ViraVerita E-Dergi* (18), s.s.1-105.

40 Cumhuriyet, "Akbank'ın Genel Kurul Toplantısı Yapıldı", 28 Mart 1978, s. 3. Cumhuriyet, "Semih Sancar Kontenjan Senatörlüğü İçin Gerçekten Çankaya'ya Başvurdu mu?", 6 Ağustos 1978, s. 10. Cumhuriyet, "Çağlayangil Kontenjan Senatörlerini Açıkladı", 13 Temmuz 1980, s. 1-6.

41 Cumhuriyet, "Akbank Geçen Yıl 1,5 Milyar Lira Kar Etti", 28 Mart 1981, s. 5. Cumhuriyet, "Semih Sancar Öldü", 10 Aralık 1984, s. 1. Cumhuriyet, "Sancar Cebeci Şehitliğinde Toprağa Verilecek", 11 Aralık 1984, s. 7.

- BAYDİLİ, I., & Çetin, B. N. (2021). “Darbenden Harekâta Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekâtına Yönelik Kamuoyu Oluşum Sürecinde Yazılı Basının Rolü”. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 6(2), 386–408.
- BCA, 30.18.1.2/295.19.7 (06.03.1973).
- BCA, 30.18.1.2/346.105.12 (13.02.1976).
- BCA, 30.18.1.2/364.7.2 (15.02.1977).
- BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2) /295.19.8 (06.03.1973).
- Biyografya. “Semih Sancar”. <https://www.biyografya.com/tr/biographies/semih-sancar-d5ba7495>
- Cumhuriyet (1960). “Generallere Ait Terfi Listesi Dün Açıklandı”, 30 Ağustos.
- Cumhuriyet (1962). “Talat Aydemir Dün 3000 Lira Kefaretle Tahliye Edildi”, 19 Temmuz.
- Cumhuriyet (1962). “Türk Silahlı Kuvvetleri Komuta Kademelerine Tayinler Yapıldı”, 12 Temmuz.
- Cumhuriyet (1966). “Üç Korgeneral Terfi Etti”, 28 Ağustos.
- Cumhuriyet (1969). “Orgeneral Olacaklar”, 20 Ağustos.
- Cumhuriyet (1971). “Ankara’da Gece Sokağa Çıkma Yasağı Kaldırıldı”, 11 Temmuz.
- Cumhuriyet (1972). “30 Ağustos Zaferi Büyük Coşkunlukla Kutlandı”, 31 Ağustos.
- Cumhuriyet (1973). “Orgnl. Sancar’ın Kısaca Hayatı”, 7 Mart.
- Cumhuriyet (1973). “Paşa İçin Ne Dediler”, 26 Aralık.
- Cumhuriyet (1974). “Başarılı Harekat Nedeniyle Korutürk, Ecevit ve Orgeneral Sancar Kutlanıyor”, 21 Temmuz.
- Cumhuriyet (1974). “Deniz, Hava Kuvvetleri Ege’de Tatbikat Yapıyor”, 18 Haziran.
- Cumhuriyet (1974). “Ecevit Londra’da Wilson’la”, 18 Temmuz.
- Cumhuriyet (1974). “Orgeneral Sancar: Kıbrıs’taki Durum Beklenen Şeydi”, 16 Temmuz.
- Cumhuriyet (1978). “Akbank’ın Genel Kurul Toplantısı Yapıldı”, 28 Mart.
- Cumhuriyet (1978). “Sancar Genelkurmay Başkanlığı Görevini Törenle Evren’e Devretti”, 7 Mart.
- Cumhuriyet (1978). “Semih Sancar Kontenjan Senatörlüğü İçin Gerçekten Çankaya’ya Başvurdu mu?”, 6 Ağustos.
- Cumhuriyet (1980). “Çağlayangil Kontenjan Senatörlerini Açıkladı”, 13 Temmuz.
- Cumhuriyet (1981). “Akbank Geçen Yıl 1,5 Milyar Lira Kar Etti”, 28 Mart.
- Cumhuriyet (1984). “Sancar Cebeci Şehitliğinde Toprağa Verilecek”, 11 Aralık.
- Cumhuriyet (1984). “Semih Sancar Öldü”, 10 Aralık.
- DEMİR, Ö. (2021). “12 Mart’tan 12 Eylül’e Necmettin Erbakan ve Kıbrıs Davası”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları*:73, Konya, s.s.581–600.
- DEMİR, Y. (2006). “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13), s.s.155–171.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (30.11.1.0) /357.35.6 (27.08.1970).
- DİNÇ Tosik, F. (2022). "Necmettin Erbakan ve Kıbrıs Barış Harekâtı". *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), ss. 122–154.
- DÜNDAR, U. (1991). *Erbakan Belgeseli-Necmettin Erbakan'ın Hayatı 1991*. https://www.youtube.com/watch?v=_b7_GEhbuWA
- EPİK, A., & Demirbaş, Ç. E. (2024). "İnsani Müdahale, Koruma Sorumluluğu ve Kıbrıs Barış Harekâtı". *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 56–74.
- ERTEM, B. (2018). "12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971–1974)". *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(14), ss. 655–676.
- KARAARSLAN, Ü. (2024). "Türk Siyasal Hayatına Müdahalelere Bir Örnek: Talât Aydemir ve Darbe Girişimleri". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), ss. 231–250.
- KARATAŞ, M. (2019). "Türkiye'de Asker-Sivil İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: 1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimi". *Atlas 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 28–30 Haziran 2019, Sivas, ss. 203–245.
- Milliyet (1970). "50 General ve 516 Albay Emekli Oldu", 29 Ağustos.
- Milliyet (1974). "Çıkartma Gemilerimiz Akdeniz'e Açıldı", 20 Temmuz.
- OTYAM, F. (1973). "Sonunda Demirel'in Dediği Olacak ve Başkanı TBMM Seçecek...". *Cumhuriyet*.
- ÖGE, S. (2020). "Darbelerin Anatomisi (7): 22 Şubat ve Harp Okulu'nda Kopan Fırtına". <https://haberajandanet.com/Article/darbelerin-anatomisi-7-22-subat-ve-harp-okulunda-kopan-firtina/yBvxu7vL8usnCoT8j32j>, Erişim Tarihi: 15.04.2025.
- ÖNAL, T. (2017). "27 Mayıs İhtilali'nin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (1961–1965)". *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), ss. 10–25.
- SADRAZAM, E. (2021). "Kuzey Kıbrıs'ta Barış Söyleminin Fenomolojisi". *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 2, ss. 1447–1456.
- Son Posta (1941). "Ordu Terfi Listesi", 31 Ağustos.
- TALU, M., & Umar, Ö. O. (2024). "Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları". *Belgi Dergisi*, 28, ss. 193–207.
- TBMM Tutanak Dergisi (1973). C. 12, 16. Birleşim, 6 Nisan.
- TBMM Tutanak Dergisi (1974). C. 13, 3. Birleşim, 20 Temmuz.
- TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum) (1974). C. 13/1, 2. Birleşim, 18 Temmuz.
- TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum) (1974). C. 13/1, 3. Birleşim, 20 Temmuz.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı. "Semih Sancar". <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=SemihSancar>

- TÜRKMAN, S., & İlhan, A. (2019). “1974 Kıbrıs Barış Harekatı’na Giden Süreç”. *Historical Analysis*, 4(14), ss. 1029–1046.
- Yankı (1974). “Nerede Atatürk Devrimleri”, S. 188, 21-27 Ekim.
- YILMAZ, B. (2025). “Kocatepe Muhribi”. <https://www.bedriyilmaz.com/bilgi/kocatepe-muhribi/>, Erişim Tarihi: 10.05.2025.
- YTB (2023). “Barışın Teminatı: Kıbrıs Barış Harekatı”. <https://ytb.gov.tr/haberler/barisin-teminati-kibris-baris-harekati>, Erişim Tarihi: 10.05.2025.